

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК
КЊИГА XXXIII

ACADÉMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS
ET
INSTITUT DE LA LANGUE SERBOCROATE

RECUEIL
DE DIALECTOLOGIE
SERBE
XXXIII

TRAITÉS ET MATÉRIAUX

Comité de rédaction

Dr Pavle Ivić, Dr Asim Peco et Dr Mitar Pešikan

Rédacteur en chef

PAVLE IVIĆ

B E O G R A D

1 9 8 7

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

„Srpski dijalektološki zbornik”

СРПСКИ
ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ
ЗБОРНИК
XXXIII

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

Raspriave i građa

Уређивачки одбор

Др Павле Ивић, др Асим Пецо и др Миљар Пешикан

Главни уредник

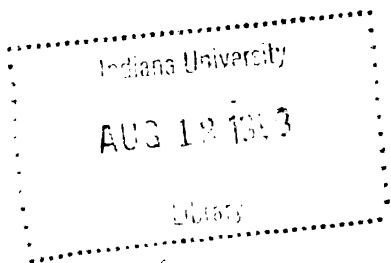
ПАВЛЕ ИВИЋ

*10
1387
.A2
S11
v.33*

БЕОГРАД

1987

10/30

Српскохрватски језик
1963

Бора

Секретари часописа

Др Слободан Реметић и мр Никола Рамић

Израду и штампање финансира Републичка заједница науке Србије

Издавање помогли: Универзитет у Нишу, "Народне новине" Ниш,
ГРО "Просвета" Ниш, Завичајни музеј у Књажевцу, ИРО "Градина" Ниш,
Жика и Слободан из Бора у спомен Николини Ракић, Одбор за обележавање
двестогодишњице рођења Вука Караџића — Алексинац.

Издају

Српска академија наука и уметности, Београд, Кнез-Михаилова 35/II
и
Институт за српскохрватски језик, Београд, Кнез-Михаилова 35/I

Штампа: Издавачко-штампарска радна организација „МИНЕРВА”, Суботица

С А Д Р Ж А Ј

	Стр.
Недељко Богдановић: Говор Алексиначког Поморавља	7—302
Миле Томић: Говор Радимаца	303—474

НЕДЕЉКО БОГДАНОВИЋ
ГОВОР АЛЕКСИНАЧКОГ ПОМОРАВЉА

*Родитељима
Радену и Ради*

Овај рад представља делимично измењен текст докторске дисертације, одбрањене на Филолошком факултету у Београду, 14. новембра 1985. године, пред комисијом коју су сачињавали професори: академик др Асим Пецо, др Душан Јовић и др Радоје Симић.

Пријатно је на овом месту рећи се свих оних сирљивих саговорника, без којих овакав рад, природно, не би ни могао настати. Неки од њих више нису живи (деда Љуба, солунац из Сухойној, баба Анђелија из Мозгова, баба Мике из Тешице, тетка Симојана из Кашуна). Симожајти само неке од њих било би можда неправедно према другима, али и не споменути тетка Даре из Грејача, Драгој Балобије из Моравца или тетка Руже из Гредешина, иакође би било неправедно. Нека им стога свима буде велика хвала.

Велику захвалност дујужем и својим професорима и члановима комисије др Душану Јовићу и др Радоју Симићу на многим корисним саветима током израде дисертације и на самој одбрани, а академику Асиму Пеци и за подршку, подстицаје и указивање на њихове појединих решења замршених односа у његовом систему који сам изражавао.

Посебну захвалност дујужем академику Павлу Ивићу, како на сујестинији за избор теме, иако и на његовој при коначном обликовању овога текста за штампу.

Помоћ коју су ми годинама указивале колеге др Слободан Реметић и мр Светозар Симијовић, и многи дани проведени на терену са колегом Вилијем Вукадиновићем, када је своје полове одлајао зарад мојих изражавања, као и безгранично сирљење и разумевање мојих укућана — Милике и Ивице, више су од захвалности и од усвојена. Са захвалношћу моју додати да је крива црпала моја ученица инжењерка Мила Тасић.

С А Д Р Ж А Ј

	Страна
СКРАЋЕНИЦЕ	17
ЛИТЕРАТУРА	21
УВОД	29
АЛЕКСИНАЧКО ПОМОРАВЉЕ	29
Положај	29
Из прошлости АП	31
Становништво	34
Етнолошка и друга проучавања	40
Језичка проучавања	42
Говори призренско-тимочке зоне и јужноморавски међу њима	48
Говор АП у оквиру јужноморавских говора	51
Напомене о истраживању	59
Део први: ГЛАСОВИ И АКЦЕНАТ	63
А. ФОНОЛОШКИ СИСТЕМ	63
Вокали	63
Консонанти	64
Б. ФОНЕТИКА	64
<i>Вокали</i>	64
Вокал <i>а</i>	64
Полугласник	66
Вокали <i>е</i> и <i>о</i>	68
Вокал <i>и</i>	80
Вокал <i>у</i>	81
Вокално <i>р</i>	81
Судбина вокалног <i>л</i>	84
О заменама некадашњег вокала <i>јат</i>	84
Алтернације вокала	86
Редукције вокала	86
а) Афереза	86
б) Сивкопа	87
в) Апокопа	87

Егзистенција и судбина вокалских група	88
Покретни вокали	93
<i>Консонанти</i>	94
Глас <i>j</i>	94
Судбина гласа <i>x</i>	99
Глас <i>v</i>	102
Глас <i>ʃ</i>	103
Глас <i>s</i> (дз)	103
Судбина финалног <i>л</i>	104
Јовање (и друга умекшавања)	114
Једначење по звучности	118
Асимилација по месту и начину творбе	119
Африкатизација	120
Дисимилација	123
Даљинска дисимилација	124
Поремећаји у резултату палатализације	124
Сугласници у сугласничким групама	125
Испадање сугласника	129
Испадање слогова	131
Уметање сугласника	132
Неки случајеви сажимања	132
Редупликација	133
Метатеза	133
Алтернација <i>p/l</i>	134
Сугласници на крају речи	134
Партикуле	134
Још нека ситнија питања	134
Прилагођавање неких страних речи	135
В. АКЦЕНАТ	136
Део други: ОБЛИЦИ	141
А. ДЕКЛИНАЦИЈА	141
<i>Именице</i>	141
Падежни систем	142
1. деклинациони тип	142
2. деклинациони тип	146
3. и 4. деклинациони тип	149
Остали падежни облици	151
Генитив	152
Датив	152
Инструментал	153
Локатив	154
Облици именица уз бројеве	155
Збирне именице	156
Неке ситније напомене о роду именица	157

Неке ситније напомене у вези са бројем именица	160
Закључни (табеларни) преглед именичких облика	161
<i>Заменице</i>	162
Личне заменице	162
Лична повратна заменица	168
Именичке заменице <i>ко</i> и <i>шио/шија</i>	170
Заменице сложене са <i>ко</i> , <i>шија</i>	171
Придевске заменице	171
<i>Придеви</i>	174
Придевски вид	174
Компарација придева	175
<i>Бројеви</i>	176
Деклинација заменичко-придевских речи	177
Б. ГЛАГОЛСКИ ОБЛИЦИ	181
Инфинитив	182
Презент	182
Помоћни глаголи	190
Аорист	194
Имперфекат	195
Перфекат	198
Плусквамперфекат	198
Футур I	198
Футур II	199
Потенцијал	199
Императив	200
Глаголски придев радни	201
Глаголски придев трпни	201
Глаголски прилог прошли	203
Глаголски прилог садашњи	203
Посебне напомене у вези са глаголима	204
В. НЕПРОМЕНЉИВЕ РЕЧИ	213
Прилози	213
Предлози	219
Везници	220
Узвизи	220
Речице и <i>йарџикуле</i>	221
Део трећи: СИНТАКСА	225
Из синтаксе врста речи	225
Именице	225
Заменице	226
Придеви	227
Бројеви	227
Прилози	228
Предлози	228
Везници	228

Из синтаксе падежа	233
Номинатив	233
Општи падеж	234
Остали падежи	247
Још неке ситније напомене	247
Из синтаксе глагола	248
Презент	248
Аорист	249
Имперфекат	251
Перфекат	251
Императив	252
Глаголски прилог садашњи	253
Још нека питања глаголског рода, вида и реакције	253
Из синтаксе реченице	254
Упитна реченица	254
Императивна реченица	255
Узвична реченица	258
Негација	258
Компарација	260
Елиптичност	262
Понављање реченичних делова	262
Уметање речи, израза и реченица	262
Ред речи	264
Конгруенција	265
Део четврти: ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ.....	267
Однос зона I и II	267
Однос према јужноморавским говорима	268
Однос према осталим говорима призренско-тимочке зоне	269
Однос према косовско-ресавским говорима	272
Део пети: ПРИЛОЗИ	273
Текстови	273
Мање познате речи	290
РЕЗЮМЕ	299

СКРАЋЕНИЦЕ

а) Публикације

- АнФФ *Анали Филолошкој факултета*, Београд,
БХЦДЗБ *Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник*, Сарајево,
ВГл *Врањски гласник*, Народни музеј, Врање,
ГЗС *Годишњак* Задужб. Саре и Васе Стојановића, Београд,
ГСКА *Годишњак* Српске краљевске академије, Београд,
ГСУД *Гласник* Српског ученог друштва, Београд,
ГФФНС *Годишњак* Филозофског факултета у Новом Саду,
ЗБФФП *Зборник* Филозофског факултета у Приштини,
ЗБЈК *Зборник* за језик и књижевност, Друштво за сх. језик и књижевност СР Црне Горе, Титоград,
ЗБФЛ *Зборник* за филологију и лингвистику, Матица српска, Нови Сад,
ЈПр *Јужни прејлед*, Скопље,
ЈССС *Југословенски семинар за сџране славистиџе*, Филолошки факултет и МСЦ, Београд,
ЈФ *Јужнословенски филолоџи*, Институт за сх. језик, Београд,
„Кар.“ *„Караџић“*, лист за српски народни живот, обичаје и предање, Алексинац,
КиЈ *Књижевности и језик*, Друштво за сх. ј. и књиж., Београд,
ЛЗБ *Лесковачки зборник*, Народни музеј, Лесковац,
МЈ *Македонски јазик*, Институт за мак. јазик, Скопје,
НЗБ *Нишки зборник*, Градина, Ниш,
НЈ *Наш језик*, Институт за сх. језик, Београд,
ПЗБ *Пиротски зборник*, Музеј Понишавља, Пирот,

- Прил *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, Филолошки факултет, Београд,
- ПрПЈ *Прилози истраживању језика*, Катедра за јужнослов. језике Филозофског факултета у Новом Саду,
- „Разв.“ *„Развитак“*, Новинска установа „Тимок“, Зајечар,
- РЈА *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, Zagreb,
- РФФЗ *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*,
- СДЗБ *Српски дијалектолошки зборник*, Институт за сх. језик, Београд,
- СЕЗБ *Српски етнографски зборник*, Етнографски институт, Београд.

б) *За врсте речи*

- им. именице,
 зам. заменице,
 прид. придеви,
 бр. бројеви
 гл. глаголи,
 предл. предлози,
 прил. прилози,
 везн. везници,
 узв. узвици.

в) *За падеже*

- Н номинатив,
 Г генитив,
 Д датив,
 А акузатив,
 В вокатив,
 И инструментал,
 Л локатив,
 ОП општи падеж.

г) *За глаголске облике*

- през. презент,
 аор. аорист,
 импр. императив,
 импф. имперфекат,
 перф. перфекат,
 пот. потенцијал,

фут. футур,
 р. прид. радни придев,
 т. прид. трпни придев,
 г. прил. глаголски прилог садашњи, прошли,
 плускв. плусквамперфекат,
 инф. инфинитив.

д) *Осџало*

мр мушки род,
 жр женски род,
 ср средњи род,
 јд. једнина,
 мн. множина,
 л. лице,
 пад. падеж,
 м. (у)место,
 с. страна,
 т. тачка,
 мт. микротопоним,
 Зјд треће лице једине,
 Нмн номинатив множине, итд.
 ТЛ тимочко-лужнички, СЗ сврљишко-заплањски (говори)
 ЈМ јужноморавски (говори)
 d „десно” за стубац у цитирању двостубачне литературе
 l „лево” за стубац у цитирању двостубачне литературе
 V вокал (у формулама)
 C консонант (у формулама)

ЛИТЕРАТУРА

- RATAc Alexander, Ronelle, *Torlak accentuation*, München 1975.
- PA-CBAБ Алексић, Р. — Вукомановић, С., *Основне особине александрачкој и бруској говора*, АнФФ 6/1966.
- ЈАБл Арсовић, Југослава, *Главне фонетске особине говора Блага и околине*, ПрПЈ 9/1973.
- ЈААкц Арсовић, Југослава, *Акцентнај именица мушкој рода у говору Блага и околине*, ГФФНС XVII |1/ 1974.
- ЈААкцк Арсовић, Југослава, *Акцентнај именица женској рода у говору Блага и околине*, ПрПЈ 13—14/1977—78.
- ДБГЗ Барјактаревић, Данило, *Јужноморавска говорна зона у светлу Белићева истраживања и данас*, Пос. изд. САНУ књ. СДХVIII, Одељ. јез. и књиж. 28 (Белићев зборник) 1976.
- ДБДИ Барјактаревић, Данило, *Дијалектолошка истраживања*, Јединство, Приштина 1977.
- ДБГСМ Барјактаревић, Данило, *Говор Срба у Мейхохији*, Јединство, Приштина 1979.
- ДБУдв Барјактаревић, Данило, *Удвајање њредлоја и одвајање њредлоја од именске речи*, ЗБФФП VII/1970.
- ТБЛок Batišić, Tatjana, *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom jeziku*, Beograd 1972.
- АБДцј Белић, Александар, *Дијалекти источне и јужне Србије*, СДЗБ I, Београд 1905.
- АБДК Белић, Александар, *Диалектологическая карта сербского языка*, Петербург 1905.
- АБСхД Белић, Александар, *О српским или хрватским дијалектима*, Глас СКА LXXVIII/1908.
- АБМис Белић, Александар, *Мисли о њрикуљању дијалектолошкој материјала*, ЈФ VI/1926—27.

- АБГал Белић, Александар, *Галички дијалекат*, СДЗБ VII, Београд 1935.
- АБКонј Белић, Александар, *Историја српскохрватског језика*, II, св. 2 — Речи са конјугацијом, Београд 1962.
- АБДекл Белић, Александар, *Историја српскохрватског језика*, II, св. 1 — Речи са дефлекцијом, Београд 1965.
- АБФон Белић, Александар, *Основи историје српскохрватског језика — Фонетика*, Београд 1972.
- НБТрг Богдановић, Недељко, *Говор села Трговишта у сокобањском крају*, „Разв” 1/1979.
- НБББП Богдановић, Недељко, *Говори Бучума и Белој Пошочи*, СДЗБ XXV, Београд 1979.
- РБГрам Бошковић, Радосав, *Основи уредне грамашке словенских језика*, Београд 1968.
- РБЧлан Бошковић, Радосав, *Одабрани чланци и расправе*, ЦАНУ, Титоград 1978.
- ДБКрит Brozović, Dalibor, *O strukturalnim i genetskim kriterijima u klasifikaciji srpskohrvatskih dijalekata*, ЗФЛ III/1960.
- ДБСлов Brozović, Dalibor, *Doseljavanje Slavena i njihovi dodiri sa starosjediocima u svjetlu lingvističkih istraživanja*, Centar za balkanološka istraživanja (posebna izdanja XII), knj. 4, Sarajevo 1969.
- ДБДСл Brozović, Dalibor, *Dijalekatska slika srpskohrvatskoga jezičkog prostora*, РФФЗ 8—9 (1968/69, 1969/70), sv. 8, Razdio lingvističko-filoloski (5).
Веселиновић, М. В., *Гранични дијалекти међу Србима и Бујарима*, 1890. (нисмо имали увид у овај рад).
- ОБДС Broch, Olaf, *Die Dialekte des südlichsten Serbiens*. Schriften der Balkankommission, Lingistische Abteilung III, Wien 1903.
- БВМак Видоєвски, Божо, *Северније македонски јовори*, МЈ 1, 2/1954.
- БВКум Видоєвски, Божићар, *Кумановскиот јовор*, Скопје 1962.
- МВКуруш Вукићевић, Милосав С., *О јовору околине Куршумлије*, ЗБФФП VIII/1971.
- МВЛеп Вукићевић, Милосав С., *Говор Лејенице*, Филозофски факултет, Приштина (дисертација у рукопису).
- ЈВГПД Вуковић, Јован, *Говор Пиве и Дробњака*, ЈФ XVII/1938—39.
- ЈВИст Vuković, Jovan, *Istorija srpskohrvatskog jezika*, I deo, Beograd 1974.
- ДГТрум Gamulescu, Dorin, *Toponimi rumunskog porekla u Crnoj Reci*, ЗБФЛ XIX/2/1976.
- ДГПАк Гортан-Премк, Даринка, *Акузативне синтагме без предлога у српскохрватском језику*, Библиотека ЈФ, 2, Београд 1975.

- ИГПерф Грицкат, Ирена, *О њерфектѹ без њомоћној ѓлајола у срјско-хрвајском језику и сродним синѹтаксичким њојавама*, Београд 1954.
- МГЛук Грковић, Милица, *Неке особине ѓвора села Лукова*, ПрПЈ 4/1968.
- БДРЦС Даничић, Бура, *Речник из црквених сѹарина*, Београд 1863—64.
- БДИст Даничић, Бура, *Истѹрија облика срјскоја или хрвајскоја језика до свршејка XVII вијека*, Београд 1864.
- ПБСтел Борђић, Петар, *Сѹарословенски језик*, Нови Сад 1975.
- ТБОгл Борђевић, Тихомир Р., *Ојлед из ѓрамајѹке народној ѓвора у Алексиначкој Морави*, „Караѹић”, Алексинац 1903.
- ГЕИзв Елезовић, Глиша, *Извешѹај са дијалектѹолошкој ѹуѹовања од Вучѹирна до Пећи*, СДЗБ II, Београд 1911.
- ГЕРеч Елезовић, Глиша, *Речник косовско-мејѹхијској дијалектѹа*, СДЗБ IV/1932, VI/1935.
- МИИнстр Ивић, Милка, *Значења срјскохрвајској инстѹрументѹала и њихов развој*, Београд 1954.
- МИРеп Ивић, Милка, *Рейерѹоар синѹтаксичке ѹроблемајѹке у срјскохрвајским дијалектѹима*, ЗБФЛ VI/1963.
- МИОпо Ивић, Милка, *О ѹредлоју по у срјскохрвајском језику*, ЈФ XIX, кв. 1—4, Београд 1951—1952.
- ПИГлог Ивић, Павле, *Истѹивање ѓвора села Глојовца код Свејѹзарева*, Гласник САНУ IV/1952.
- ПИДѹј Ивић, Павле, *Дијалектѹолојѹа срјскохрвајској језика*, Нови Сад 1956.
- ПИИстД Ивић, Павле, *О неким ѹроблемима наше истѹоријске дијалектѹолојѹе*, ЈФ XXI, Београд 1956.
- ПИГГС Ивић, Павле, *О ѓвору Галиѹольских Срба*, СДЗБ XII, Београд 1957.
- ПИСД Ивић, Павле, *Die serbokroatischen Dialekte, ihre Struktur und Entwicklung*, The Hague 1958.
- ПИИзв Ивић, Павле, *Извешѹај о дијалектѹолошкој екскурзији ѹо ужој Србији октѹобра 1959*, ГФФНС IV/1959.
- ПИДекл Ивић, Павле, *О деклинационим облицима у срјскохрвајским дијалектѹима*, ГФФНС IV/1959, V/1960.
- ПИДиф Ивић, Павле, *Основни аспектѹи сѹруктѹуре дијалекатѹске диференѹијације*, МЈ XI—XII/1960—61.
- ПИКлас Ivić, Pavle, *О класификацији српскохрватских дијалеката*, КиЈ 1/1963.
- ПИКонс Ивић, Павле, *Два ѓлавна ѹривца развоја консонантѹизма у срјскохрвајском језику*, ГФФНС II/1957.
- ПИИњв Ivić, Pavle, *Inventar fonetske problematike štokavskih govora*, ГФФНС VII/1962—63.

- ПИДис Ивић, Павле, *Развој њринција дисџрибуције фонема у срџско-хрвајском језику*, КиЈ 2/1968.
- ПИСН Ивић, Павле, *Срџски народ и његов језик*, СКЗ, Београд 1971.
- ПИПол Ивић, Павле, *Судбина њолуџласника у срџскохрвајском језику*, КиЈ 2—3/1972.
- ПИГе Ивић, Павле, *О дијалекајском облику ње 'џде'*, ЗБЈК, 1/1972.
- ПИИсп Ивић, Павле, *О условима за исџадање њолуџласника у срџско-хрвајском језику*, ЗБФЛ XVII/2/1974.
- ПИНСВ Ивић, Павле, *Неколико џласовних њојава у џовору Новоџ Села Видинскоџ*, В памет на проф. Д-р Ст. Стојков — Езиковедски иследованија, Софија 1974.
- ПИПир Ивић, Павле, *О џореклу и особинама џиројскоџ џовора*, ПЗБ 8—9/1979.
- ПИИСН ИвићПавле, *Књижевни и народни језик код Срба*, у: *Историја српског народа*, II, СКЗ, Београд 1982.
- ПИФлек Ивић, Павле, *Нацрџи уџиџника за флексију џиџокавских џовора*, рукопис.
- МИФол Ивковић, Милош, *Фолклорно-дијалекџолошки џрилози*, Просветни гласник XXX, Београд 1909.
- МИПрил Ивковић, Милош, *Прилоџ Извешџају др А. Белића о дијалекџолошким екскурзијама*, ГСКА XXV/1911.
- МИНП Ивковић, Милош, *Збирка народних прича*, у: *Срџске народ-џ не џриџоветџке*, уредио В. Чајкановић, СЕЗБ XLI/1927.
- ДЈИмпф Јовић, Душан, *О имџерфекџу у џоворима околине Врњачке Бање*, ЗБФЛ II/1958.
- ДЈФен Јовић, Душан, *О једном џласовном феномену срџскохрвајско језика у џрошлости*, ЗБФЛ III/1960.
- ДЈИм Јовић, Душан, *О џроблему именица III врџе у неким џиџокавским џоворима*, ЗБФЛ IV—V/1961—62.
- ДЈКрД Јовић, Душан, *О сџарини косовско-ресавскоџ дијалекџа*, ЗБФЛ X/1967.
- ДЈТрст Јовић, Душан, *Трџенички џовор*, СДЗБ XVII/1968.
- ДЈМорф Јовић, Душан, *Морфофонемајски сисџем у косовско-ресавском дијалекџу џрема књижевноџ норми*, Прил. XL, св. 3—4/1974.
- СЈНег Јовић, Стојан, *Неке особине џовора Неџоџинске крајине „Разв“* 1/1957.
- БКИст Конески Блаже, *Истџорија македонскоџ језика*, Београд — Скопје 1956.
- ММРеч Марковић, Миодраг, *Речник народноџ џовора у Црној Реџи*, СДЗБ XXXII/1986. (сепарат).

- АМДиф Милић, Арсеније Д., *О њрироди и насїанку дифїонїа у њовору Неїоїинске країине*, „Разв” 2/1976.
- МЪМКС Милићевић, Милан Ђ., *Кнежевина Србија*, II, Београд 1876.
- МБРеч Митровић, Брана, *Речник лесковачкої њовора*, Лесковац 1984.
- БМЛеск Митровић, Брана, *Пућевима еїимолоїије лесковачкої њовора* ЛЗБ XXIV/1984.
Мисирков, З. К., *Значението на моравскоїо или ресавскоїо наречие на сьвременнаїа и истїорическа еїиноїрафия на Балканскиїи Полуосїрвоь*, Бълг. прегл. год. V, кн. I. (Нисмо имали увид у овај рад.).
- ЈМГЛ Михајловић, Јован, *Лесковачки њовор*, Лесковац 1977.
- АМ-ДППол Младеновић, А. — Петровић, Д., *О судбини њолуїласника у неким зейским њоворима и сїоменцима с осврћом на њризренско-їимочку сїїуацију*, ГФФНС XVIII/1/1955.
- ТМНиш Magner, Thomas F., *A century of the Nis Dialect; y: Language and Literary Theory (Papers in Slavic Philology, 5)*: University of Michigan, 1984.
- АМТНМ Младеновић, Александар, *Тешїер Нишавске мїїроїоїије из XIX века — сїоменик филолошкої значаја*, ЗБФЛ XIX /2/1976.
- АМВок Младеновић, Александар, *О вокалском сїїему њроїскої њовора друје њоловине XVIII века*, ПЗБ 8—9/1979.
- БМИзг Милетић, Бранко, *Изїовор срїскохрвайских їласова*, СДЗБ V/1933.
- БМФон Милетић, Бранко, *Основи фонейїике срїскої језика*, Београд 1952.
- НМПир Наумовић, Милорад, *Неке фонейїске особине њроїскої њовора*, у: *Огледи и искуства (Зборник радова наставника Педагошке академије)*, 3, Пирот 1977.
- БНСрем Николић, Берислав, *Сремски њовор*, СДЗБ XIV/1964.
- МПДїј Павловић, Миливој, *Како су изїледали дијалекїи њри досељавању на Балканско њолуосїрво*, Скопски гласник IX/1937.
- МПГСЖ Павловић, Миливој, *Говор Среїечке жуїе*, СДЗБ VIII/1939.
- МПГЈ Павловић, Миливој, *Говор Јањева*, Нови Сад 1970.
- ЗПСКС Павловић-Стаменковић, Звездана, *Консонанїїске секвенце у шїїокавском дијалекїу*, ПрПЈ 4/1968.
- ДПАкц Петровић, Драгољуб, *Основни акценанїїски сїїемеи у срїскохрвайским дијалекїима — истїорїјска њерсїекїиїва и акїуелно сїање*, ЈССС 1980.
- АПИзг Пецо, Асим, *Изїовор звучних суїласника на крају речи у срїскохрвайском језику*, ЗБФЛ IV—V/1961.

- АПХерц Пецо, Асим, *Говор источне Херцеговине*, СДЗБ XIV/1964.
- АППНС Пецо, Асим, *Промена нејалашких сујласника у вези са ј на српскохрватском подручју*, ЈФ XXVIII/1972.
- АПСУт Пецо, Асим, *Ситрани ушцаји на фонетичку српскохрватској језика*, АнФФ 6/1966.
- АПАкц Ресо, Асим, *Osnovni akcentologije srpskohrvatskog jezika*, Београд 1971.
- АПБерд Ресо, Асим, *Govor derdapske zone*, ЗбФЛ XV/1/1972.
- АППрел Пецо, Асим, *Један њрелазни њовор*, Прил. XLIII, св. 3—4/1977.
- АПИст Ресо, Асим, *Iz fonetske problematike istarskih govora*, ЗбФЛ XX/1/1977.
- АПКЈ Ресо, Асим, *Književni jezik, standardni jezik i narodni govori*, КиЈ 1/1977.
- АППСД Ресо, Асим, *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, Београд 1978.
- АПДСХЈ Ресо, Асим, *Mesto dijalekata u savremenom srpskohrvatskom jeziku*, КиЈ 2—3/1979.
- АПШћак Пецо, Асим, *Икавско-шћакавски њовори зајадне Босне*, БХЦ-ДЗБ I/1978, III/1982.
- АП-БМРес Пецо, А. — Милановић, Б., *Ресавски њовор*, СДЗБ XVII/1968.
- ИПИст Поповић, Иван, *Историја српскохрватској језика*, Нови Сад 1965.
- ИПГсС Поповић, Иван, *Geschichte der serbokroatischen Sprache*, Wiesbaden 1960.
- РРЈФен Раденковић, Радослав, *Језички феномени на њримерима њисаних докумената од њре једној века*, НЗБ 5/1978.
- РБСНег Рајић-Бећиревић, Слободанка, *Говор села у Нејошњинској крајини*, „Разв” 3/1977.
- БПСХБС Попов, Бојан, *Положај српскохрватској језика у балканском језичком савезу*, ЈФ XL/1984.
- СРШум Реметић, Слободан, *Говор централне Шумадије*, СДЗБ XXXI/1985.
- АСГДБР Савићевић, Александар, *Говор Доње Беле Реке*, „Разв” 1/1981.
- РСАл Савић, Радослав, *Говор Алексинца и околине*, Просветно-педагошки завод Алексинац 1970. (шапирографисано).
- РСЛев Симић, Радоје, *Левачки њовор*, СДЗБ XIX/1972.
- РСДСС Симић, Радоје, *Пишње њорекла и еволуције дијалеката северне Србије*, Прил. XXXIX/1973.
- РСПрил Симић, Радоје, *Прилој њроучавању њовора Србије*, АнФФ 11/1974.
- РСДПр Симић, Радоје, *Из дијалекатске њроблематике*, ЗбФЛ XIX/2/1976.

- РСДСк Симић, Радоје, *Скица за дијалекатску картицу северне Србије* JCCC 1980.
- РССинт Симић, Радоје, *Синтакса левачког говора*, СДЗБ ХХVI/1980.
- РС-БОФон Симић, Р. — Остојић, Б., *Основи фонологије српскохрватској књижевној језика*, Титоград 1981.
- ПСЕТИМ Skok, Petar, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I—IV, Zagreb 1971—1974.
- НСАкц Спасић, Никола, *Акцентни говор Пољанице*, Зборник Више школе за образовање радника, Врање 1975.
- МСТим Станојевић, Маринко, *Северношумочки дијалекат*, СДЗБ II/1911.
- ВСПољ Стевановић, Владимир, *Говор Пољанице*, ВГл V/1969.
- ВСКош Стевановић, Владимир, *О језику главног јунака у „Кошћани“ Боре Ситанковића*, ЗБФЛ ХХ/2/1977.
- ВСЦТр Стевановић, Владимир, *О неким фонетским и морфолошким особинама данашњеј говора Црне Траве*, ЗБФЛ ХХI/1/1978.
- МСИЦГ Стевановић, Михаило, *Источносрпски дијалекат*, ЈФ ХIII/1933—34.
- МСИзв Стевановић, Михаило, *Извештај о дијалекатском иситивању у Мешохије*, ГЗС VI/1938.
- МСБак Стевановић, Михаило, *Баквачки говор*, СДЗБ XI/1950.
- МССхј Стевановић, Михаило, *Савремени српскохрватски језик*, I, II, Београд 1964.
- ЉЂЛуж Ђирић, Љубисав, *Говор Лужнице*, СДЗБ ХХIX/1983.
- ФО . . . , *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opsteslovenskim lingvističkim atlasom*, Sarajevo 1981.
- Цоневъ, Б., *Происходъ, име и езикъ на моравциѣ*, Културно-просветна дружба „Морава“, Софија 1918. (нисмо имали увид у овај рад).
- АШТурц Škaljić, Abdulah, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1966.

Мањи део цитиране литературе наћи ће се у Напоменама.

Географска и друџа лингвистика

- ДААП Антонијевић, Драгослав, Алексиначко Поморавље, СЕЗБ/ LXXXIII, Живот и обичаји народни, књ. 35, 1971.
- МКАК Костић, Михајло, Алексиначка котлина, Зборник радова Географског института САНУ, књ. 22, 1969. (сепарат).
- БПал Перуничкић, др Бранко, *Алексинац и околина*, Алексинац, 1979. (збирка докумената).
- ОСАл Савић, Олга, *Ушцајна сфера Алексинца и њене особине*, Посебна издања Географског института САНУ, књ. 14, 1958. (сепарат).

У в о д

АЛЕКСИНАЧКО ПОМОРАВЉЕ

ПОЛОЖАЈ

1. Алексиначко Поморавље (АП) заузима најсевернији део Јужног Поморавља, што га поред Алексиначке чине још Нишка, Лесковачка и Врањска котлина. Простире се од Мезграјске пречаге на југу до Сталаћке клисуре на северу. На североистоку границу чине врхови Буковика, а на истоку се она преко Оштриковца, Китице, Скокине косе, Маринковог косара и Смрдана спушта у долину Јужне Мораве.¹ Од Мезграјске пречаге југозападна граница иде према Купињаку, највишем врху Малог Јастрепца, а одатле источним ободом Великог Јастрепца према Послонској планини.² (Карта бр. 1).

2. Планинске косе, врхови, развођа и размеђа деле овај крај од других подручја, а долине и клисуре повезују га са широм околином „Долинама Јаковљанске реке, Турије и мањих потока који просецају југозападни обод котлине везана је (Алексиначка котлина — Н. Б.) са облашћу испод Великог Јастрепца. Преко Сталаћке клисуре на северу везана је ова котлина са долином Велике Мораве, а долином Моравице преко Бованске клисуре, за Сокобањску котлину на североистоку. Пространа Ражањска удолина на северу олакшава везу котлине и слива Јовановачке реке, а преко Нишког поља она је везана са Белопаланачком и Лесковачком котлином и долином Топлице.”³

3. Ово би биле географске границе, што се мање-више истоветно наводе у студијама које ово подручје обрађују. „Етнолошка посматрања на читавом терену ове котлине показала су да се географска граница не поклапа са етничком границом и то на простору западном и југоисточном.

¹ ОСАл 1.

² МКАК 454.

³ ОСАл 1.

На овим местима етничка граница одступа од географске у смислу сужавања котлине, у виду тзв. прелазних зона у којима преовлађују утицаји суседних етничких области (са специфичним елементима материјалне, духовне културе и говора).⁴ Додали бисмо: што се говора тиче, како ће касније бити показано, ни североисточна се граница неће поклапати с географском.

4. „У целини неправилног трапезоидног облика, велика Алексиначка котлина обухвата 1 150 кв км. Она је дуга 43, а највећа јој је ширина 37 км. Насељена је једним градским, регионалним средиштем, 115 села и 2 бањска насеља. Сем тога, у овој области постоји и једна сезонска бањска насебина.”⁵ Очекивало би се да се поречје схвата ширим од котлине, међутим Д. Антонијевић Алексиначко Поморавље схвата ужим, са границама које омеђују површину од 707 кв км, са 77 насеља.⁶ „На западу се осећа утицај Расине, те етничка граница на овом простору иде од Буниса на југ поред села Зубовца и Росице као граничних места, па до Погледа на Јастрепцу. На југоисточном делу Алексиначког Поморавља етничка граница додирује Моравски голак са групом села (Језеро, Ново Село, Преконоге, Рсовци, Гојмановац, Лабуково и друга), и Нишску област на југу. На овом делу Алексиначког Поморавља у гранична насеља убрајамо: Трnavу, Веле Поље, Палиграце и Врело као тромеђу Алексиначког Поморавља, Моравског голака и Сврљига. Остали део области затворен је планинама Јастрепцом, Озреном, Лесковиком, Буковиком и поменутом Сталаћком клисуром.”⁷

5. Да ни географска граница неће бити без значаја за етничке, и језичке, границе, показаће се у вези са поделом Алексиначке котлине, по М. Костићу,⁸ на Моравски регион, Подбуковачко-добрујевско-тополичко подручје и Подјастребачки рејон. Природно-економски услови као и другде, утицали су на насељавања, миграцију и концентрацију етничких скупина, што ће, дакако, имати утицај и на језичке прилике.

ИЗ ПРОШЛОСТИ АП

6. Истраживачи Алексиначког Поморавља и његови историчари не заборављају да истакну изузетне природне и географске одлике ове регије. Плодна земља око Мораве и њених притока, падине околног побрђа погодне за воћарство и сточарство, као и положај Моравске удолине на путним правцима који средњу и западну Европу повезују са југом Балкана и Малом Азијом, чинили су да се овај крај рано насели и током времена трпи честа досељавања.

⁴ ДААП 3.

⁵ МКАК 453—454.

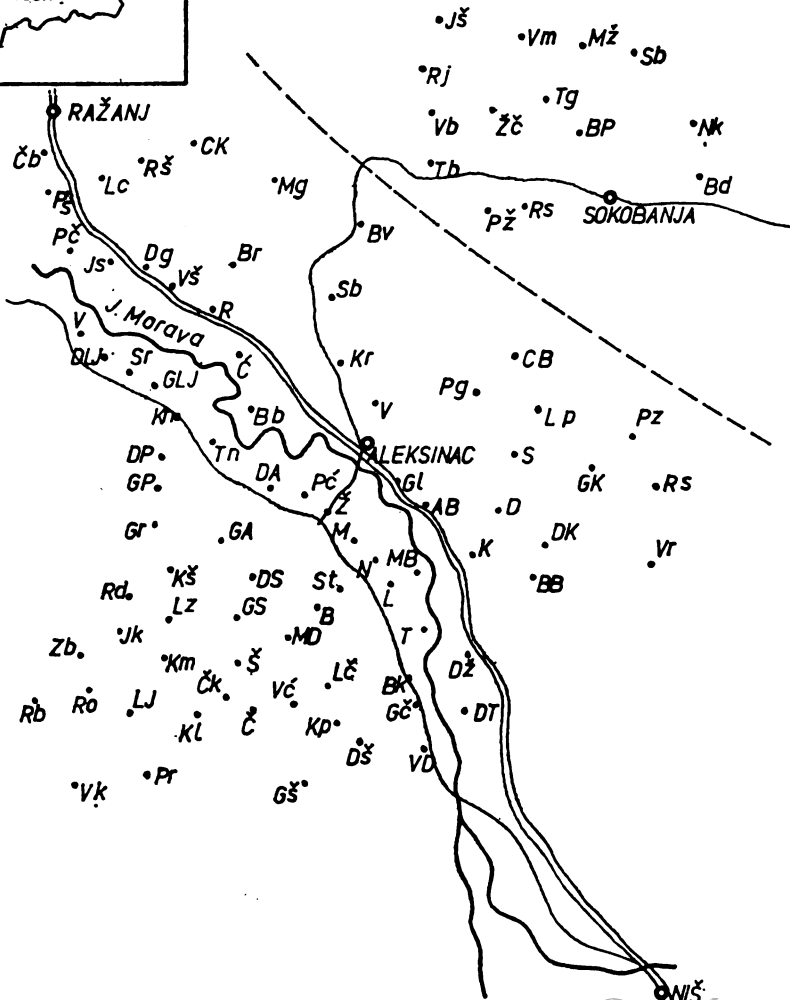
⁶ ДААП 4.

⁷ ДААП 3/4.

⁸ МКАК на више места.

КАРТА БР. 1

Алексиначко Поморавље и Сокобањска коџлина

7. Већ „Праисторијска и античка налазишта говоре о развијеном животу и култури давно изумрлих народа који су насељавали плодну саобраћајно и стратегијски важну долину Мораве и њених притока Моравице, Турије и Катунске реке.”⁹

На локалитету Јеленцу близу Алексинца пронађено је насеље са елементима бубањско-хумске културе, у Врћеновици пронађени су остаци винчанске културе, у Горњем Крупцу кремено оруђе, а у праисторијска налазишта бележе се и она у атарима села Кормана, Гредетина Катуна, Лужана, Моравца, Нозрине, Тешице. Панонска керамика пронађена је у Рутевцу.¹⁰

8. Још је видније трагове оставила римска колонизација. *Via militaris* од Арсене (Ражањ) за Наисус (Ниш) ишао је преко Алексиначког Поморавља и ондашњег Бовна (*Praesidium Pompei*), који ће још дуго имати улогу средишта ове регије, све до настанка Алексинца¹² и промене трасе пута ближе Морави. Многа места имају своје „кулине” и „градишта”, и предања о њима, али има и истражених локалитета. Разне остатке материјалне културе истраживачи су пронашли у 18 насеља низијског рејона. Докази овакве насељености АП указују на време када је ова природна средина доведена у услове за аграрну производњу у низијском делу, а за сточарство у висинском.¹³

9. У раном средњем веку подручје АП (и шире: Алексиначке котлине) подељено је на жупе, Спомињу се: Реке — „земља коју је Стефан Немања освојио од грчке земље”,¹⁴ Загрлата — такође,¹⁵ затим жупа Пешчаница,¹⁶ Турија, Липовица¹⁷ и Тополница.

10. Године 1389. „Завладавши Видином, Турци су завладали и свим земљама које су се под Видином налазиле (...), данашња област Алексиначког Поморавља била је у то време још увек у саставу српске

⁹ ДААП 6; в. и изворе тамо наведене.

¹⁰ У 15. веку, царица Милица дајући поседе манастиру Св. Пантелејмону у Светој Гори, дала му је „и от Болвана а свако годиште по пет сат (500) крушац соли” — С. Новаковић, *Законски споменници*, 518. У Бовну је, дакле, било складиште соли која је преко Браничева (реч „крушац” односи се на камену со (*sal de Ungaria*) а не на морску со (*sal de marina*). — М. Динић, *Српске земље у средњем веку*, СКЗ, Београд 1978., 110.

¹¹ „Највероватније је мишљење Ердџановића и Костића да је Алексинац настао у другој половини XVI века, јер га, (...) спомињу и сви путописци који у то време пролазе цариградским друмом” — ОСАл 8.

¹² МКАК 455.

¹³ По Хиландарској повељи, Немања је добио од „грчке земље” поред осталог и Дубочицу, *Реке и Зајрлашу*. — Миклошич, *Monumenta Serbica* 4; С. Новаковић, н.д. 467. Загрлату, односно њен „тръг на Мораве и съ бродомъ”, са још неким селима касније, 1382. године, добио је манастир Дренчу. — М. Динић, н.д. 74/75.

¹⁴ ЂДРЦС, одр. Загрлата.

¹⁵ Жупа Пешчаница наводи се у Повељи кнеза Лазара и патријарха Спиридона 1382. године са селима, засеоцима и међама. — Према: С. Новаковић, н.д. на наведеном месту.

¹⁶ Стефан Високи дао је цркви св. Стефана код Алексинца „три винограда у Липовици”, — ЂДРЦС, одр. Липовица. Костић, Антонијевић и други мисле да се то односи на село и манастир Липовац у алексиначком крају.

државе.”¹⁸ Још увек најзначајнију улогу има Бован, са тргом и насељем на Цариградском друму, и градић (сада село) Липовац, које Константин Филозоф 1412. спомиње као гранична места земаља деспота Стефана Лазаревића.¹⁹

11. У једном попису места из средине 15. века,²⁰ поред Бовна (Болван) налазимо и следећа места АП:

Катун (стр. 384)	домо́ва	27,	удовичке куће	4
Врћеновица Горња (391)		7		1
Врћеновица Доња (396)		15		2
Породин (Бордо, 391)		8		2
Радевце (Радовица, 388)		18		2
Доњи Дреновац (404)		9		2.

На тамо приложеној карти приређивачи пописа Радевце (у ориг. Радовица) и Врћеновицу (у ориг. Горња и Доња Врћеновица) без резерве убицирају, док Породин (у ориг. Бордо) дају као „несигурно убицирано”. М. Костић сматра,²¹ не наводећи разлоге за то, да су Радевце и Врћеновица погрешно убицирана села и да не припадају овом подручју, док је „Бордо неко негдашње, данас непостојеће село”.

12. „У путописима XVI века, сем Алексинца, више насеља Алексиначке котлине спомиње се једино у итинерару царског курира Јакоба Бецека. Он у дневнику од год. 1573. међу Параћином и Нишом наводи села Бобовиште (Baloistan) и Трнаву (Tirnovza), затим варош (ein stat) Алексинац (Alissa) и село Дражевац (Dargus).”²² Разлог за спомињање ових села свакако је био тај што су била дербенцијска. Оризишта и друга обрадива поља, која путописци нису могли да не запазе, говоре о томе да је овај крај био настањен, и обрађен, али ће аустријско-турски рат 1680—90. тај развитак зауставити. Аустријска војска при повлачењу 1690. оставиће пустош.²³ „Слику пустоши у којој се тада налазила Србија најбоље показује чињеница да од Ниша до Ражња није тада било ниједног насељеног места. ’Командант турских и татарских чета уништио је тада више од 120 села у простору између Ниша и Ражња’.”²⁴

13. У првој половини 18. века од сеоских насеља спомињу се „једино Тешица и Ђунис и то у аустро-турском рату од 1737. године”.

¹⁸ С. Новаковић, *Град Вишеслав и Видинска област*, Годишњица Николе Чушића, књ. V, Београд 1883, 153.

¹⁹ ДААП 8.

²⁰ О. Зиројевић и И. Ерен, *Попис области Крушевца, Тојлице и Дубочице у време владавине Мехмеда II (1444—1446)*, ВГл IV. Поред имена села дали смо и страну Гласника.

²¹ МКАК 460.

²² Dr P. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluostrvu XVI vijeka*, Rad JAZU knj. LXXIV, Zagreb 1887, 86—88.

²³ „За аустријском војском кренула је маса избеглица. Тако је алексиначка област остала пушта, без становништва, које је углавном пребегло преко Саве и Дунава”. — ДААП 10. Ово пражњење АП створиће услове за каснија бурна усељавања.

²⁴ МКАК 464.

Међутим, током 18. века обнављају се раније напуштена села. О томе сведоче аустријске уходе у чијим се извештајима година 1783. и 1784. спомињу или описују села: Катун (15 кућа), Алексиначки Липовац (50), Станци (10), Пруговац (8), Горњи и Доњи Добрујевац (13), Доњи Крупац (10 српских кућа и 1 турска), Алексиначки Бујмир (55), Мозгово, Горњи Крупац (20), Дражевац (око 60), Горња Трнава, као и нека која више не постоје: Турџија (40) и Чивлик (6 кућа).²⁵

14. Након првог и другог српског устанка против Турака у првим деценијама 19. века, установљена је 1833. године граница између Српске Кнежевине и Турске Царевине, која је већи део АП оставила Србији, што ће имати значајне последице на његов развој.

„Нова граница Кнежевине Србије према Турској Царевини на алексиначком сектору била је повучена од Јастрепца његовим падинама на село Суповац и леву обалу Јужне Мораве до атара села Тешице (између Тешице и села Грејача), одакле је прелазила на десну обалу Мораве водећи на Капију (кроз коју је пролазио Цариградски друм), а одатле у правцу СИ-а и И-а до Топоничке реке. Коритом те реке она је водила од Кравља до села Попшице и настављала према Сврљишким планинама на село Копајкошару.”²⁶

15. „Постојање граничне међе биће од утицаја на извесно етничко диференцирање (. . .). Насеља у Турској са становништвом које је било по своје пореклу исто као и оно у Катунској реци, настављала су да живе под специфичним турским и друштвено-економским условима. Насеља која су ушла у састав Србије била су одвојена од непосредног утицаја Турака, и њихово становништво је било у могућности да се развија под новим друштвено-економским и историјским приликама.”²⁷

Несумњиво је да је таква ситуација могла утицати и на језички развој, али још ће више на њега утицати честе миграције, нарочито упадања „из турско” после буна 1836. и 1841. године.

16. Сам Алексинац, који је кнез Милош намеравао подићи у „велику варош, као кључ од Србије,”²⁸ почео се развијати у окружну варошицу. Године 1834. посебним хатишерифом укинут је ђумрук у Нишу и место њега отворен је алексиначки. Касније ће бити изграђен и карантин (градња је почела августа 1836).

СТАНОВНИШТВО

17. У погледу насељавања АП је врло динамично подручје. То су условљавале географске околности: плодна земља у долини река, на значајним путним правцима, али и историјске прилике које су у више махова празниле ову котлину, а на другој страни утицале на веће покрете

²⁵ Према МКАК 464.

²⁶ МКАК 466. В. и МБМКС II 775—776.

²⁷ ДААП 13.

²⁸ С. Новаковић, *Балканска индустрија и мање историјско-политичке белешке о Балканском полуострву 1886—1905*, Београд 1906, 6—7.

маса из пасивнијих крајева. У том смислу два су момента била најизраженија: пустош коју је учинила аустријска војска при повлачењу 1690. године (и турска одмазда потом) и снажна миграција из пограничног, нишког подручја после буна 1836. и 1841. године. У првом случају са пражњењем АП подударно се и покрет косовске масе на север,²⁹ који се прелио и преко Јастрепца у Моравску долину, а у другом случају јак терор и одмазда после угушења буна натерали су рају у збегове тако „да је за време покоља у нишком пашалуку 11.000 Срба из Старе Србије са 10.000 волова, 46.000 оваца и 1.000 коња пребегло у Србију”.³⁰ Добар део се касније вратио на своја огњишта, али је један део заувек остао у селима АП.

18. „Као што је познато, Моравску Србију на северу од Ниша населиле су три главне струје: динарска, косовско-метохијска и моравско-вардарска, а поред њих и ове споредне струје: шопска или торлачка, тимочко-браничевска и инверсне струје са севера. Старинци су према досељеницима у незнатном броју, највише до 20%. Досељеници ових струја и старинци амалгамисали су се и створили нов психички варијетет, који се може означити као нов тип.”³¹ Овај однос показују и најновија истраживања. „Испитивањима смо обухватили — пише Антонијевић — 77 насеља Алексиначког Поморавља и проучили у њима порекло скоро свих фамилија. Том приликом смо на основу прикупљених чињеница констатовали да је скоро 80% становништво досељеничко, настанило се у бројним миграционим струјама, које су до данашњег дана задржале одређен распоред и место, што је утицало на формирање како специфичних етничких карактеристика тако и одређених односа међу досељеницима.”³²

19. Будући да је у етнографским студијама (в. т. 33—35). проблем усељавања у подручје којим се бавимо шире проучен, и у најновије време, ми ћемо се на томе задржати тек толико да покушамо формирати општу слику промена у становништву.

20. *Динарска миграциона сирџа*, по резултатима истраживања Д. Антонијевића, обухвата мали број досељеника из Црне Горе и Сјенице. Дошли су попречним путевима преко Расине и населили неколико села у западном делу АП: Лознац, Јаковље, Радевце.³³ Динарци се досељавају почетком 19. века (мада има и каснијих досељавања, од којих су

²⁹ „Главни пак насељеници Србије после њеног запушења 1690. године били су досељеници из западних, јужних, па чак и источних крајева, који су било услед турских насиља, а још више због неугодности на лошијем планинском земљишту,, сишли у пuste, боље и жупније земље”, — Тихомир Р. Ђорђевић, *Наши народни животи* књ. IV, Београд 1931, 133.

³⁰ Др Владан Ђорђевић, Прилози за историју спољне политике нове српске државе, Отаџбина, Београд 1890, књ. 26, с. 34, према: Севделин Андрејевић, Нишка буна 1841, Нзб 3, 58.

³¹ Јован Цвијић, *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, Београд 1966, 175.

³² ДААП 15.

³³ ДААП 18.

позната она из времена Омер-пашине буне 1852/54. године) и узроци покретања су углавном пасивност завичаја и тешко економско стање у њему. Тешко је утврдити старину ових досељавања. Многе очекиване говорне одлике завичаја изостају, а има и релативно скорих досељавања.³⁴

Насељавања у потпланинском, јастребачком рејону, Цвијић, на себи својствен начин, објашњава: „У почетку се досељено динарско становништво врло ретко насељавало у моравску равницу, јер је била под луговима, мочварна и није се свиђала овим брђанима.”³⁵ „У самој Моравској долини је динарско становништво слабо заступљено; преовлађују досељеници оне остале четири струје.”³⁶

21. *Косовско-метохијска струја*, по бројности, друга је у АП. Косовци иду на север због тешких друштвено-историјских услова и притиска турског режима. Они се крећу удружени родбинским везама и односима и појављују се у АП крајем 18. века. Крећући се у широким појасевима ова струја је у АП стигла из два правца и тако се и зауставила. „Један део косовских досељеника населио је западне и северозападне делове Алексиначког Поморавља. За њих је етапна област била Расина.”³⁷ Друга група дошла је преко Топлице и захватила југозападни део АП, али и нека места североисточног дела — село Мозгово и Суботинац. У засељеним местима ова струја чини значајан део (Чукуровац од 79 кућа има 65 са Косова, а Породин од 75 кућа има 66 са Косова),³⁸ и, што је такође значајно, ова најстарија миграциона струја, поглавито у местима где је бројнија и компактнија, дуго је задржавала навике (живота и обичаја) стечене у завичају, све док није „нападнута” покретима моравско-вардарске струје.³⁹

22. *Вардарско-моравска струја* (по Цвијићу и Ивићу, или јужноморавска струја или моравски досељеници по Антонијевићу) најбројнија је миграциона струја у Алексиначком Поморављу.

„У Моравској се долини косовска струја спајала са вардарско-моравском или јужном струјом, коју су чинили иселјеници Вардарског слива, северно од Демир-капије.”⁴⁰ По своме саставу ово је разноврсна струја и носи досељенике из више области са назначеног правца: из Македоније, делимично са Косова, из Врањског Поморавља а онда и из многих места јужноморавске долине ближе Лесковцу. „У овој струји

³⁴ Информатор, педесетогодишњи Бора Трифуновић из Лознаца рекао нам је да је његов отац последњи „довећен” из Црне Горе. Судећи по томе досељавања са те стране релативно су се скоро зауставила.

³⁵ Цвијић, н.д. 131.

³⁶ Исто 176.

³⁷ ДААП 17.

³⁸ Исто.

³⁹ „Досељеници са Косова и из Метохије избегавали су отворене шумадијске површи и насељавали се поглавито по котлинама источне и јужне Србије. Око Лебана и Куршумлије, у јужној Србији, где станују заједно са црногорским досељеницима, ови из Косова и Метохије по правилу заузимају дна и стране долине, док су се Црногорци населили на вишим местима”, — Цвијић, н.д. 163.

⁴⁰ Исто 133.

има и српских исељеника из Арбаније, који су се у њој били населили за време немањинке владавине, највише у 14. веку.”⁴¹

Јужноморавска досељавања теку, свакако, доста дуго, али најснажније после ослобођења једног дела Србије 1833. године. Прелажење границе и долажење у Србију, чији је најјужнији део чинило управо Алексиначко Поморавље, изазвано је зулумима и снажном експлоатацијом заведеном од мухаџира-повратника и бегова. Поред експлоатације од стране административних и привредних власти овде треба рачунати и с терором војничких јединица појединих арбанашких паша.⁴²

23. Ова струја имала је правац кретања супротан правцу досељавања Јужних Словена, што је унеколико компликовало односе у језичком развоју, остварујући и утицаје који нису још до краја сагледани. „Та струја ишла је углавном Моравско-вардарском долином, али, супротно ранијим струјама, она се споро ширила, осим незнатних изузетака. Није било великих сеоба; исељавале су се поједине породице и групе породица, које су мењале место становања идући махом све даље на север, неке и до Београда, где још и данас чине већину становништва у Палилули, и до Смедерева, Гроцке и Градишта на Дунаву. Ретко су се удаљавале од Моравске долине.”⁴³ Антонијевић⁴⁴ ову струју не сматра јединственом, већ поред јужноморавске разликује и македонску из предела Прилепа, Битоља и данашње северне Грчке, од које се један део населио у Тешици, Моравцу, Житковцу и Трњану, а други у селима на Цариградском друму, док их даље од ове комуникације и у планинским селима нема.

24. За нас је посебно занимљив „врањски” део јужноморавских досељеника, због извесних паралелних језичких одлика АП и Врањског Поморавља. Њих има из Бабине Пољане и Стрешака (Врање) Старца (Бујановац) и Кијевца (Сурдулица), Ристовца, Предејана (Лесковац), а нарочито из: Кунова, Стубла, Репишта, Бачвишта, Житорађа, Ружића и Костомлатице из околине Владичиног Хана.⁴⁵ На подручју АП постоје места где су они компактнији и бројнији. „Од 228 кућа, колико броји Вукања, 194 су са досељеницима из Врањског Поморавља, и то највише из села Кунова. Моравско село Стублина са својих 68 кућа и свега 8 фамилија има све становнике досељене из Врањског Поморавља.”⁴⁶ У своје врањанско порекло верују и житељи Беље, а у Крушју смо чули: „Цеа овај округ досељени из Врање”.⁴⁷

⁴¹ Исто.

⁴² Вл. Стојанчевић, *Кнез Милош и источна Србија 1833—1838*, посебна издања САН, књ. ССХСХVII, Београд 1957, 15—16.

⁴³ Цвијић, н.д. 134, и: Видосава Николић, *Исељавање Врањанаца ван майнице у прошлости и данас*, ЛЗБ 1963, 86—115.

⁴⁴ ДААП 18.

⁴⁵ ДААП 16.

⁴⁶ Исто.

⁴⁷ Ради илустрације експанзије Врањанаца на тлу АП, из више десетина реченица које је урадио колега Божка Миловановић, пензионисани учитељ из Ниша, издвојили смо следеће:

25. *Шойска сѣруја* „кретала се из планинских крајева на бугарској граници ка моравској долини и њоме низводно, опет све до београдских села, разносећи особине тимочко-лужничког дијалекта.”⁴⁸

Шопским досељеницима у Морави сматрају и све оне који су овде дошли после неуспелих буна 1836. и 1841. године из околине Пирота, Власине, Беле Паланке па и Ниша, уколико у своме говору имају -л, полугласник или непренесен акценат (имал сѣм жену).

26. Досељавања из ових праваца настављају се и у најновије време, после другог светског рата. Ова досељавања захватају нарочито централни рејон АП (Тешица, Житковац, Трњане, највише после 1959. године).

27. Блиска овој је и она струја која се спушта са Голака, из сврљишких села и једног дела сокобањске територије, и настањује Катун, Добрујевац, Станце, Пруговац и друга села у источном делу АП. Иако није бројна, она утиче на језичко стање ове регије, мада има и отпора њеном за Моравце одвећ маркантном идиому.

28. *Тимочко-браничевској сѣруји* Д. Антонијевић одређује места насељавања у северном делу АП: Мозгово, Рутевац, Вукашиновац Делиград, Јасење, Брадарац, а место поласка: Зајечар, Криви Вир, Књажевац.⁴⁹ Ми овде нисмо приметили никакве одлике тимочких говора из околине Књажевца.

29. *Инверсна сѣруја* са севера (од Сталаћа и Ражња) нити је бројна нити много утицајна.

у Лоџики, род Јеремића потиче од Јеремијиног брата Петра (Јеремија није имао деце па су братанци наследивши стричево имање узели и његово име за ознаку рода), чија се година рођења не зна, али му је најстарији син Марјан рођен 1824. године. Потичу из Горњег Вртогоша, код Врања. Године 1863. било је 16 Јеремића, а данас 78 (у 15 кућа);

род Петковића потиче од Петка, рођеног 1809. „негде у кумановско-врањском крају” и као одојче „донетог у кошче”, сада има десетак кућа;

род Стојиљковића потиче од Стоилка, рођеног 1804. у околини Врања, касније званог „Врањанац”, сада има 5 кућа;

род Јанковића у Великом Дреновцу, који сада има двадесетак кућа (преко 110 житеља), потиче од Јанка рођеног 1801. у Белишеву код Лепеничког Моста, близу Врања;

род Јовића у Горњем Адровцу 1863. имао је 5 кућа са 40 житеља а потиче од Ђорђа, доведеног из Костомлатице код Врања. Не зна се кад је рођен, али прво дете родило му се 1804;

род Матејића из Моравца потиче од Матеје, чији је отац Иван доведен из Бинче код Гвџлана, почетком 19. века. Не зна се када је Матеја рођен, али се зна да му је најстарији унук (од првога сина) рођен 1812. године. Сада је тај род разгранат у мање родове: Матејића-Милојевића, Пиштића, Миловановића, Трифуновића и Ранђеловића.

⁴⁸ ПИДј 48.

⁴⁹ ДААП 17.

30. После овога прегледа остаје питање: шта су старинци у АП. Мештани себе називају старинцима ако су се њихови преци затекли ту за време турске власти (до 1833). „Старинци”, „старинчевићи”, „староседеоци”, „старовремци” били би и они који су само раније досељени, који не памте одакле су старином, мада код неких има о томе предања. Овом делу становништва, које — како Цвијић и Антонијевић тврде — чини 20% треба прибројати и праве старинце, чије се порекло ни по предању не зна.

31. Изводећи систематизацију према географским рејонима АП, М. Костић долази до овакве слике.

1. „Становништво пољских села Алексиначке котлине у најопштијем смислу припада по пореклу старијем и млађем досељеничком слоју. Први чине досељеници пре 1833. г., а други отада па све до данас. Оба слоја у основи карактерише мозаична композиција. Међутим, док су се досељеници старијег слоја досељавали и због историјских и због економских узрока, новији су искључиво економски мигранти.”⁵⁰ За пример наводи село Тешицу, чије становништво припада: *шойличкој, динарској, власинској, зайлањској и јужноморавској* миграционој струји. „Међу свим досељеницима у Тешици најбројнији су топлички који потичу из прве половине XIX века.”⁵¹

2. „Становништво у насељима подбуковачко-добружевачко-топоничког подручја је мањим делом стариначко, а углавном досељеничко. Сем *шойличке, динарске, зайлањске и јужноморавске* миграционе струје, досељеници припадају такође *косовској, шимочкој* и миграцији из суседних крајева. Динарски досељеници старијег слоја, насељени су пре 1833. г., а млађег су колонисти из девете деценије прошлог века.”⁵²

3. „Становништво подјастребачког рејона је стариначко и досељеничко. У композицији досељеничког становништва учествује и становништво *мејхохијско-косовске, вардарске, јужноморавске, динарске, шойско-шорлачке и власинске* миграционе струје. У досељеничким селима по старосној структури и времену досељавања издвајају се четири до пет старосна слоја становништва. Најстарији чине динарски и метохијско-косовски досељеници. Они су насељени у другој половини XVIII века. Становништво осталих миграционих струја заступљено је у свим другим старосним слојевима, од којих су у другом досељеници из прве половине XIX века, трећем из друге половине тога века, четвртом с почетка нашег столећа, а петом најмлађи досељеници после другог светског рата.”⁵³

⁵⁰ Ово се ипак не би могло односити на оне бројне упаде сељака из нишких села због одмазде после буна 1836. и 1841.

⁵¹ МКАК 489.

⁵² Исто, 513.

⁵³ Исто, 541.

32. Костићеви би се закључци, уз по неку Цвијићеву, односно Антонијевићеву корекцију, које ћемо означавати са (+), могли и табеларно представити.

Миграциона струја	Подручје		
	Западно (подјастребачки рејон)	Централно (Морава)	Источно (подбуковачко- добрујевачко- топонички ре- јон)
динарска	+	+	+
косовска	(+)	+	+
јужноморавска	+	+	+
вардарска	+	(+)	—
власинска	+	—	+
шопско-торлачка	+	(+)	(+)
топличка	—	+	+
заплањска	—	+	+
тимочка	—	—	+

Као што се види, динарска и јужноморавска струја присутне су на целом подручју. Али, док припадници прве „чине мале оазе у маси шароликог становништва”,⁵⁴ друга је најраспрострањенија и најбројнија.

ЕТНОЛОШКА И ДРУГА ПРОУЧАВАЊА

33. Подручје јужноморавскога говора, нарочито долина Јужне Мораве, у доброј мери је „покривено” изучавањима географског и етнографског карактера, а има радова и из историје и демографије.

Географске студије могле би бити корисне дијалектологу због присуства ономастичке (углавном топономастичке) грађе, да географи не игноришу конкретну, дакако дијалекатску реализацију назива у стварном општењу и не приклањају се службеним, по правилу према књижевном језику адаптираним називима места или пак терминологији која јесте општа али није и локална.

Етнографи и етнологи се, обично, изучавајући народни живот дотичу и језика. Међутим, у нашем случају таква запажања скромна су, непотпуна, а често — и неочекивано — из друге руке. Указаћемо укратко на најзначајније студије чији је предмет изучавања народни живот или неко друго питање јужноморавског подручја.

34. Драгослав Антонијевић објавио је етнографску студију *Алексиначко Поморавље*.⁵⁵ Дао је доста грађе из народног предања, углавном

⁵⁴ ДАДП 22.

⁵⁵ Види Литературу.

песме различитих врста и старине, за нас практично неупотребљиве а) што та грађа није акцентована, б) што се не дају подаци о информаторима и месту бележења, б) што ова врста грађе иначе није погодна за стварање слике о говору једнога краја.⁵⁶ Има доста лексичког материјала, који се, опет — због тога што није акцентован, може користити само у одређеној мери. Само поглавље „Говор” ове студије (с. 27—30) и поред неколико закључака, преузетих углавном од Белића (АБДи) и Ивковића (МИИЗв) не доноси ни једног примера!

35. Михајло Костић у студији *Алексиначка коџлина*, поред ширег осврта на прошлост овога краја, обрађује, поред осталог, за нас важно груписање становништва у зависности од географских услова.

36. Олга Савић проучила је утицајну сферу Алексинца⁵⁷ и делимично историју (колико је било потребно за схватање развоја производних снага). Поред употпуњавања података о економским карактеристикама нашег подручја, које су у вези са насељавањем, покретљивошћу и комуницирањем становништва, за нас су важна поглавља у којима се изучавају дневне миграције (из села на посао у граду, углавном Нишу и Алексинцу), на пијацу (у Житковац, Ниш, Алексинац, Крушевац, Сокобању, Ражањ и Тешицу). Највећи број дневних миграната окренут је Нишу.

37. Др Бранко Перуничих објавио је замашан зборник докумената из историје Алексиначког краја, *Алексинац и околина*. Документи се међутим, тичу само 19. века, и сем могућности за сагледавање политичких, и нешто привредних, прилика Алексинца и околине не могу бити од користи у дијалектолошким проучавањима.

38. Увек корисне информације о животу људи, па и по нешто језичких података, из Алексиначке Мораве,⁵⁸ могу се наћи и у радовима Тихомира Ђорђевића, у којима такође, по правилу, изостаје акценат, те им се информативна вредност снижава.

39. Идући на југ, уз Мораву, налази се исто стање:

а) урађена је *Историја Ниша*,⁵⁹ али нема поглавља о језику;

б) објављена је обимна, и занимљива монографија *Живот и обичаји у Лесковачкој Морави*,⁶⁰ са много података о природи, привреди, ношњи, јелима, обичајима, народној култури, рекло би се „сва од језика”, али о језику, посебно — ни речи!

⁵⁶ АБДиј XXXIV, АБМис 7/8.

⁵⁷ Види Литературу. Такође и за следећу тачку.

⁵⁸ Најзанимљивије је оно што он даје као опис свога детињства: „Како сам ја почеја да чурим” — „Карацић” 2/1903, 90—93, али ми то нисмо користили, будући да се овде *имитира* говор села Лужана од стране једног научника који одавно у том селу не живи.

⁵⁹ Припремио Историјски институт Београд, изд. Градина — Просвета Ниш (I — 1983, II — 1984, III — 1986).

⁶⁰ Др. М. Ђорђевић, *Живот и обичаји у Лесковачкој Морави*, СЕЗБ LXX, Београд 1958.

в) изучено је Врањско Поморавље и објављена студија у којој оно што се на језик односи „не може одужити дуга” који један проучавалац народног живота дугује самом том животу. Најсадржљивији део, чини се, јесте овај: „Као главне одлике врањског говора јављају се: поређење — ’по’ и ’нај’; употреба — ’гу’ и ’ју’, који су утицаји с југа (из Македоније); затим: ’лу’ и ’ја’ (у парт.), чија је постојбина призренски говор; ’на’ место глаголског наставка ’ну’ и још неки.”⁶¹

ЈЕЗИЧКА ПРОУЧАВАЊА

40. Милан Ђ. Милићевић, у *Кнежевини Србији II*,⁶² доноси нека запажања с почетка последње четвртине прошлога века, која због оскудности и малобројности извора доносимо у целини.

„Говор у овом округу (алексиначком — Н. Ф.) по акценту припада говору који се чује у свој моравској долини, на прилику: говорити, копати, косити; Марјја, пшеница, ливада итд.

У падежима има онога што и у Левчу: ’Даје своје сестре, место: Даје својој сестри; Бак је у школе, место: у школи; видео сам га у ливаде, м. у ливади, итд. Седми и четврти падеж мењају се тако, да се врло често употребљава четврти где је место седмом падежу. И седми се падеж обично свршује на *x* место на *ма*, на прилику: по њивах м. по њивама; на кућах, м. на кућама, у јамах, м. у јамама.

У глаголима, у првом прилогу, негде се претвара *л* у *о*, на прилику: бил сам; дошал је јучер; ивоврил му је итд.; а у неким селима, особито ближе к Нишу, не само да се *л* претворило у *о*, него се и ово *о* претворило у *а*, уз које стоји још по једно *ј*, на прилику: ’Говорија је Марко да дође, па га ето нема’, и тако иде: радеја место радио; дощаја м. дошао; учија м. учио; продаја, м. продао итд.

У неких глагола, врло се често чује прво пређашње време, а у неких се тако обилази око тог времена па се говори оно сложено прошло време, као да онога првога нема.

Предели се казују придевом средњег рода, на прилику: Бањско, Ражањско, Нишевачко итд.”⁶³

41. Ова Милићевићева запажања траже коментар, иако за то нема много могућности будући да се запажене одлике не локализују.

1. Милићевић је могао запазити одступања у акценту и она су код именица добро дата, али, да ли је чуо и инфинитиве?

⁶¹ Вида Николић-Стојанчевић, *Врањско Поморавље*, СЕЗБ LXXXVI, Београд 1974, 483.

⁶² МБМКС.

⁶³ Исто, 816.

2. Не стоји где су забележени примери локатива. Ово што је рекао могло би важити за крајеве ближе косовско-ресавским говорима. У нашем проучавању данашњег говора АП нема ни једног таквог примера.

3. Није вероватно да је чуо *x* у локативу, јер га иначе није било. Можда се ту ради о оном „остатку иктуса” који Белић бележи тачком изнад завршног вокала, типа: шљивака, бравá, на рука,⁶⁴ а за који Д. Јовић каже: „То је неки специјални удар који се јавља на овако акцентованим вокалима. То може бити, међутим, просто већа изразитост слога иза узлазног акцента што је обично и на другим странама и у књижевном језику.”⁶⁵

Иначе, запажања о дативу именица женскога рода, о мешању акузатива и локатива, као и она о радном придеву мислимо да су добра. Такво стање наћи ће се и сада.

42. Др Тихомир Борђевић у часопису „Караџић”, који је сам уређивао и издавао, објавио је 1903. у бројевима 1 и 2 Оглед из граматике. У ствари, он је овде део заменички систем говора АП. На извесне његове стране осврнуо се А. Белић: „Овај би оглед, овако израђен, имао значаја да су сви звуци овога говора тачно фиксирани (на пр. нигде се не бележи њ, и ако се оно у *овзј*, *какзв*, *шзј* и др. облицима чује у овим говорима) и да је свуда акценат тачно забележен. Неки су облици, са спољашње стране, сумњиви (многи дативи на -ма и, уопште, такви дативи.)”⁶⁶

Белићева би се оцена, сада, могла ублажити сазнањем о другачијем стању полугласника у овом говору, нарочито у односу на друге, сврљишко-заплањске и тимочко-лужничке говоре.

43. За нас је овај рад драгоцен и ми ћемо се на њега наслањати или освртати када будемо говорили о заменицама, а овде ћемо дати преглед других облика које се на основу објављеног материјала могу сагледати.⁶⁷

1. Вокал *e* < *ь* у облицима датива: мене, *шѣбе*, себе; *њојзе*; *моје*, *мојзе*, *швоје*, *швојзе*, *њѣове/њиове*, *њѣовејзе/њиовејзе*; *њојзе*, *њојзине* и сл.

2. Асимилација: *ники* (= неки), *њиов*, *куј* (= ко), *куј* (= који), и од њих изведени облици. На истом месту дају се и: *њѣов*, *неки*, *кој* — па се не зна територијални, социјални или генерацијски распоред једних или других облика.

3. Покретни вокал -у: *кому*, *некому*, *никому*, *свакому*, *мојему*, *швојему*, *нашем*, *вашем*, *њѣовом*, *њојзином*, *њином*.

⁶⁴ АБДК 120—123.

⁶⁵ ДЈТрс 17/18.

⁶⁶ АБДЦј CVI.

⁶⁷ „Караџић” је излазио од јануара 1899. до 1903., с тим што 1902. није излазио. Више о њему: Д. Врећнић, *Др Тихомир Борђевић и његов часопис на њреласку из 19. у 20. век*, НЗБ 5, 167—178.

Преглед који следи начињен је према „Караџићу” бр. 1, 2—9; бр. 2, 85—93.

4. Употреба скраћених облика (с апокопом): *мен, шеб, њем, нам вам, њим, мојем, мојеї*, или (са синкопом): *оволки, шолки*, поред: *оволики шлолики, онолики*.

5. Поремећен однос наставака уз палатале, тако да се јављају напоре *ј + е* и *ј + о*: *мојему/мојому, моје/мојо, швојему/швојому, чијо/чије, нечијо/нечије*, а затим и: *наше/нашо, вашему/вашому* — и у осталим облицима ових заменица, при чему није јасно да ли је поредак у датом пару и знак обичности у говору.

6. Неки су облици са партикулама *ј*: *куј, кој, никој* у м. роду, *овај шај, онај, овеј, шеј, онеј* у ж. роду, *овој, шој, оној* у ср. или *-зе*: *овејзе, којејзе* и сл.

7. Заменица *ми* гласи у Д *ни*, у акузативу „*не*, (ређе: *ни* — он ни виде кад прођомо)”. Заменица *ви* гласи у Д *ви*, а у А „*ве*, (ређе *ви* — ја ви сreto баш пред цркву).”

8. Позната је енклитика *ју* (Д А јд.) и *иу* (Д А мн.).

9. Облици: *њојан, њојна, њојно* имају и паралелне ликове: *њојзин, њојзина, њојзино* у свим облицима једнине и множине.

10. Уместо *њихов, -а, -о* Ђорђевић региструје: *њин/њиан, њина, њино*.

44. Александар Белић у своме познатом делу *Дијалектѝи источне и јужне Србије* даје општу слику говора призренско-тимочке зоне, обухватајући њоме и АП. Међутим, у објављеној грађи, иначе врло богатој, нема ни примера из нашег подручја.⁶⁸

Разуме се, макар и без конкретног увида у АП, ово дело остаје наш водич и помоћник у сагледавању бројних односа међу језичким појавама на јужноморавском терену.

45. На Видовдан 1936. године *Нишки нови листѝ* (без датума) објавио је чланак „О нишком жаргону и нишким песмама”, без потписа и аматерски оформљен, али се из примера даде разабрати један број одлика локалног говора. Међу њима има и оних које су битне и за говор АП:

енклитика *иу*: на жал *иу* се дало;

заменички облик *њума*;

-у м. *-е* у 3. лицу мн. презента: *збору*;

радни придев на *-(ј)а*: *имаја, јашија, седеја, слушаја, шѝуцаја*.⁶⁹

46. Октобра 1959. године, у оквиру једне дијалектолошке екскурзије, Павле Ивић посетио је нека места у Србији (в. ниже) а међу њима

⁶⁸ Сам Белић објашњава да је у време проучавања подручја АП његова расправа већ била у штампи, тако да се прикупљени материјал могао искористити само за карту и одређивање границе јужноморавских говора. — АБДиј XXXII.

⁶⁹ Примерак у Историјском архиву Ниш.

и Тешицу. У извештају са ове екскурзије⁷⁰ изнет је изванредан број црта на које овде указујемо:

1. елизије типа *д-идемо*;
2. супституција *ф* са *в*;
3. одсуство *х*;
4. „слаба артикулација *ј* која доводи до губљења у примерима као *моа, ѿвоу*”;
5. промена *-сѿ > с*: *ѿос, ѿроз* (дакле, и *зд > з*);⁷¹
6. промена *сѿ > ѿ*: *ѿцейим, ѿраци, ѿуче* (дакле, и *шч > ч*);
7. промена *ѿѿ > ѿ*: *ѿѿује, ѿѿче* (дакле, и *ѿш > ѿч*);
8. *вљ > љ*: *осѿаља*;
9. хипокористична образовања типа *Јова*;
10. Дјд личних заменица типа *мене*;
11. појава краћих форми косих падежа јд. личних зам.: *мен*;
12. Д енклитичких облика личних заменица *ни, ви*, а за акузатив: *не, ве*;
13. присвојне заменице *њин* и *њојн-*;
14. непознавање инфинитива;
15. широка употреба аориста са *-(х)мо* у 1. лицу мн.;
16. чување подврсте VII глаголске врсте с инфинитивном осномом на *е* (тип *седели*, а не *седили*);
17. употреба *еѿе* м. *еѿо*.

Уз ове одлике, заједничке свим посећеним местима (Кусадак код Младеновца, Сикирица код Параћина, Тешица код Алексинца, Јелашница код Нишке Бање, Гњилан код Пирота) налазе се и друге, познате само појединим местима. За Тешицу биле би то:

18. фонема *s*,⁷² пре свега у групи *зв* (*звезда, звоно*), али и у типу *сидано*;
19. компаратив *сѿаре(ј)и*;
20. облик *несам*, односно *несѿм*;
21. облик броја *ѿринаес*;
22. „стварање секундарног вокалног *р* од групе *р +* предакценатски вокал (тип *срмоѿа*)”;
23. вокал *е* у *лесица*;
24. употреба *а* у *маѿика, Марава*;
25. прелаз именица ж. рода у мушки род: мој *ѿамеѿ*;

⁷⁰ ПИИЗв 397—400.

⁷¹ Под 5, 6, 7 додајемо (у заградама) и оно што произилази из примера а што у Изв. није посебно назначено.

⁷² ПИИЗв 398/399.

26. енклитика *iu* у Амн личних заменица 3. лица (а такође *iu* у Д и Ајд заменица ж. рода, 3. лица);
27. сачувани презенти типа *сновем, ковем*;
28. аналошки презент *узнем*;
29. акценти у конјугацији типа *їдем, убїем, їойїем, слушїли*;
30. фрикација *ц* (!), *ћ* често је редуцирана;
31. метатеза у типу *ївојзе, їројзе*;
32. префикс *їара-* у *їараунук*;
33. што се акцента тиче, у Тешици „је пренесен с отворене ултима (*жєна, брада: образ, їредєль*), али се чува у 1. лицу јд. аориста (*їоћо, искочи; х!*). Морфолошког је порекла дезакцентуација непост. *а* у типу *оїац, новац*. Географски моменат искључује врањски утицај, а обим појаве показује да се не ради о простој трансплантацији косовско-ресавске ситуације.”⁷³

47. Посебна пажња поклоњена је регистровању разлика у говорима Тешице (јужноморавски), Јелашнице (сврљишко-заплавски) и Гњилана (тимочко-лужнички), што нам омогућава стварање табеларног прегледа распореда појединих црта у оквиру шире, призренско-тимочке зоне, којој сва ова места припадају.

Тешица	Јелашница	Гњилан
а редовно <i>а</i> , уз посебне случајеве:	—	—
<i>ложица</i>	<i>ложица</i>	<i>ложица</i>
<i>седам, осам</i>	<i>седом, осом</i>	<i>седом, осом</i>
<i>један-</i>	<i>јединаес</i>	<i>јединаес</i>
<i>деждевник</i>	<i>деждевник</i>	<i>деждевник</i>
—	<i>Велиден</i>	— ⁷⁴
	<i>нѣћес</i>	<i>нѣчес</i>
<i>д жљуна</i> , иначе <i>у</i>	уз лабијале <i>у</i> , иначе <i>л д</i> се чува и овде <i>жљуна</i>	
-л > -а: <i>цеа, носија</i> ;	-л неизмењено	-л неизмењено
док су <i>вол, сол</i> анал.		
<i>їу</i> (Д јд. ж. р.)	<i>вој</i>	<i>вој</i> ⁷⁵
<i>їу</i> (А јд. ж. р.)	<i>їу</i>	<i>ђу</i>
<i>їи</i> (Д мн.)	<i>им</i>	<i>њим</i>
-ав (3. л. мн. през. VI врсте гл. на <i>а</i>)	<i>-ау</i>	<i>-ају</i>

⁷³ Исто.

⁷⁴ Нама је, сада, на основу личног увида познато да и у осталим местима постоји облик *Велиден*.

⁷⁵ Ово би важило за лужнички део тимочко-лужничког, док је у тимочком делу *јо*.

-у (у VII—VIII врсти)	-е (али и -у)	-е (али и -у)
дођем	дојдем	дојдем
самне	сэмне	сэвне
-ови	-ови	-ове
њума	њу	њу
йала	йала	йадла
ошомо	ошомо	ошидомо
базовка (s је нефоно- лошко)	базовина	баз
д у кад	кэд	кэда
і у саі	сэі	сэіа
ондак	онэі ⁷⁶	

48. Иако су закључци П. Ивића, због извештајне форме у којој су саопштени, потврђени минималним бројем примера (овде су готово сви наведени), ми смо их могли потврдити, ево, после више од четврт века, управо у Тешици, али и у другим местима. Једино закључак о „редовној” замени полугласника фонемом *a* може бити унеколико коригован извесним бројем примера у којима се *a* ближи полугласнику, или полугласник није добио вредност пуног *a*, уколико, разуме се, није сачуван, а и нешто таквих примера имамо.

49. Др Драгомир Врећић испитивао је „отпорност” дијалекатски^x навика на педагошке и дидактичке мере код ученика основне школе у Алексинцу. Том приликом, узимајући у обзир и неке психолошке моменте (као што су: поверење према наставничковој речи и строгост у придржавању онога што се у школи прогласи „исправним”, а касније (у пубертету): противљење настојањима околине, па и наставника, и отуда: ретардација од онога што се у млађим разредима основне школе научи), др Врећић је, поред карактеристичног акцента, који никако и није „исправљен”, констатовао јако одупирање аналитичке деклинације, понајвише због губљења осећања за значење циља и места (А : Л). Такође, и чврсто одржавање конструкције *c(ac) + И* за значење оруђа. Поред начелног, ово истраживање за дијалектологију нема другог значаја, али је инструктивно за педагошки рад.⁷⁷

50. О другим говорима у јужноморавској долини постоји нешто више радова, а и сами Белићеви *Дијалекти* представљају темељан увид у њихово стање на почетку 20. века, што ће нам помоћи да указивањем на оно што је једнако на ширем постору, или различито од говора исте групе одредимо место говора АП у оквиру јужноморавских говора и шире — у оквиру говора призренско-тимочке зоне.

⁷⁶ Табела је сачињена према ПИИЗв 399.

⁷⁷ Према рукопису магистарског рада др Д. Врећића, који нам је аутор љубазно ставио на увид.

О говору лесковачког краја имамо, истина доста несигурно рађен, *Лесковачки говор* Јована Михајловића,⁷⁸ одскора и *Речник лесковачког говора* Бране Митровића, о говору врањског краја *Говор Пољанице и Говор главне личности у Кошиани* Владимира Стевановића, а затим и *Фонетске и морфолошке особине врањског говора* Данила Барјактаревевића.

На дијалектолошке радове у којима се обрађују друга, Алексиначком Поморављу суседна, и околна, подручја биће указано касније.

ГОВОРИ ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКЕ ЗОНЕ И ЈУЖНОМОРАВСКИ МЕЂУ ЊИМА

51. „Говори призренско-тимочке зоне развили су се из некадашње најисточније групе штокавских говора.”⁷⁹ Одликују се извесним бројем архаизама (чување једног полугласника (з) реда а, чување *д* и -л или пак њихова замена различита од стања у штокавском) и значајним иновацијама. У старије одлике спадају и све оне иновације што су их штокавски говори развили до 12—13. века (*ж > у*, *џ > е*; *ћ, ђ > *иј*, **д*; **скј > *сиј*, **зј*, **зј > шиј*, *жд*; *чр > цр*; *вв- > у-*; *вс- > св-*). Са штокавским иду и друге појаве карактеристичне за припадност ових говора српско-хрватском језику (лична зам. *ја*; *-ја* у ОП (= А = Г); Нжр мн. *-е*; 1. јд. през. *-м*; одсуство *-иј* у 3. мн. през.; екавска замена *јата*).⁸⁰

52. У каснијем развоју у неким говорима ове зоне наредне иновације изостају (*-јд > ђ*; *д > у*; *-л > -о* у тимочко-лужничким и сврљишко-заплањским говорима), или се у појединим деловима развијају нове које их раздвајају (*ч, џ < ћ, ђ < *иј*, **дј*; *ћ, ђ < к, і + е*, *и* или *ћ < к* иза *ј, љ, њ* у тимочко-лужничком; *ла < л* у сврљишко-заплањском; *лу < л*; *-(ј)а < -л* у призренско-јужноморавском).⁸¹

53. Уласком говора ове зоне у балкански језички савез и развојем извесних црта заједничких још и бугарском и македонском језику (аналитичка деklinација, аналитичка компарација придева, па и других речи које могу изразити какво својство (*ио изда*, *најдв* и сл.), удвајање заменица, губљење инфинитива и његова замена конструкцијом *да + презент*, потирање квантитативних опозиција код акцента, појава пост-позитивног члана у једном делу говора ове зоне) они се почињу удаљавати од стања у другим штокавским говорима, што у науци изазива различита тумачења.

Једне црте, дакле, старије (и најстарије) држе ову зону у окриљу штокавског дијалекта српскохрватског језика,⁸² прелазећи и преко ње-

⁷⁸ За изворе у овој т. види Лит.

⁷⁹ ПИ Диј 119.

⁸⁰ ПИДиј 14/15; ИПИст 62/63.

⁸¹ За тимочко-лужнички: АБДиј 171—181, 191—199; МСТим 374—379; за сврљишко-заплањски: АБДиј 106—111; за јужноморавски: АБДиј 114—116.

⁸² „Ипак је чињеница да оне особине које у нашој дијалектологији служе као критеријуми за диференцирање дијалеката, имају у овим говорима штокавски карактер.” — АППСД 21.

них источних граница,⁸³ друге, новије (балканистичкога типа) подударне су са неким одликама данашњег бугарског и македонског језика. Треће (ч, њ за *шј, *дј и палатализовање к, і у вези са ј, љ, њ и вокалима предњег реда) настају на њеном тлу, али су такође заједничке и српским и бугарским говорима дуж државне (и националне) границе.⁸⁴

Све то чини да се отвара расправа о положају говора ове зоне у односу на српскохрватски и бугарски језик.

54. По једном мишљењу, које потиче од Јагића, а најекстремнију меру добија у гледању Стефана Младенова, „ови говори представљају српско-бугарску мешавину.”⁸⁵

По другом мишљењу, Белићеву, ови говори су чисто српскохрватски, а речене балканистичке појаве резултат су каснијег специфичног развоја под утицајем несловенских језика са којима су ови говори — и шире, бугарски и македонски — у суседству. По нека од назначених црта могла је доћи и посредством бугарског и македонског кад су је они развили пре него наши говори.⁸⁶ И нека каснија сазнања дала су Белићу за право, иако му нису била позната у време настанка његове теорије. Ради се о говору Крашована и Свиничана,⁸⁷ чији су праносиоци око 1400. године понели „узорак тимочкога говора из доба пре него што је извршено упрошћавање падежног система и уопште пре завршетка процеса усвајања балканизма.”⁸⁸ „С друге стране, новија истраживања говора православних Срба у румунском Банату показала су да тамо пред нашим очима настају балканизми под непосредним дејством етничког мешања с Румунима.”⁸⁹

55. У друштвене услове интензивне балканизације призренско-тимочке зоне, нарочито источнијег дела, свакако спада и асимилација влашког становништва романског порекла, које је претходно, на свој начин, примило српскохрватски језик и такав га потом ширило и на српско становништво.⁹⁰

Са становништва комуникације, иновације оваквога типа представљале су упрошћавање граматичког система, деклинационог и прозодјског посебно.

⁸³ Те су црте побројане у ПИДј 14/15; Павле Ивић, *Значај лингвистичке географије за уједно и историјско истраживање јужнословенских језика и њихових односа према осталим словенским језицима*, ЈФ XXII, 186—188, а затим и у ПИСД 15.

⁸⁴ Види: Стојко Стојков, *Българска дијалектологија*, Софија 1962, 108—109; Рангел Божков, *Димитровградският (Царибродският) говор*, Софија 1984, 23/24.

⁸⁵ ИПИст 62, а такође: Ст. Младенов, *Geschichte der bulgarischen Sprache*; Berlin und Leipzig 1929. (В. критику: П. Скок, О бугарском језику у свјетлости балканистике, ЈФ XII, Београд 1933, 73—146); издање на буг. језику: Стефан Младенов, *Историја на българският език*, Софија 1979.

⁸⁶ АБДј LXXIX—LXXXV, 4/5; као и АБДекл 89.

⁸⁷ Говор је описан у: Е. Petrovici, *Graiuл Caraşovenilor*, Bukureşti 1935, а говор Свиниче у: Миле Томић, *Говор Свиничана*, СДЗб ХХХ, с. 7—265. В. такође: др Миле Томић, *Српски и хрватски говори у Румунији*, „Разв” 4—5/1972. и тамо дат попис ауторових радова.

⁸⁸ ПИИст II 528.

⁸⁹ Исто, као и: П. Ивић, *Les balkanismes naissants dans les parlers serbes du Banat roumain*; Omagiu lui Е. Petrovici, Cluj 1962, 227—235.

⁹⁰ ПИСн 28; Светозар Георгијевић, *Власи у средњевијековној Србији*, НЗб 6, 129.

56. Говорећи о статусу ових говора међу сх. дијалектима, још у дискусији са Решетаром,⁹¹ Белић је истакао „Да призренско-тимочком говору треба међу штокавским дијалектима дати засебно место — то је несумњиво”, а нешто даље „на тај бисмо начин имали у штокавском говору ове говорне групе: I призренско-тимочку; II А екавску...”. На истом месту додаје „да се о овоме говору *мора* говорити као штокавскоме”, иако он има извесне црте које „чине да он у извесном правцу стоји даље од чакавског према штокавском”.⁹²

П. Ивић, који у српскохрватском издању своје Дијалектологије ово подручје обрађује у оквиру штокавског дијалекта, а у немачком издању не,⁹³ уз анализу разлика торлачког и чакавског према штокавском одлучно се изјашњава за „третирање (торлачког подручја — Н. Б.) на истом нивоу са три основне дијалекатске групе”,⁹⁴ додајући: „Закључак је очигледан: торлачки има у односу на штокавски бар онолико независан статус колико чакавски”.⁹⁵

Разуме се, овакав третман заснива се на структуралном критеријуму класификације. По томе критеријуму могао би се поделити „хрватско-српски језик на два дијела: 1. торлачки и 2. преостала три феномена I категорије, тј. штокавски, чакавски и кајкавски.”⁹⁶ Употребом овог критеријума, мислимо, не негира се штокавско порекло говора призренско-тимочке зоне, будући да у његовој слици суделује доста штокавских одлика из времена пре балканизације.

57. У сусрету старијих (штокавских) и новијих (балканистичких) иновација образована је слика јужноморавских говора коју поред одлика заједничких мање-више целој призренско-тимочкој зони (измена вокала у правцу затвореније артикулације — у вези са лабијалима; у правцу вокала предњег реда — у вези са палаталима; у правцу отвореније артикулације — у предакценатским слоговима; образовање нејотованих облика трпног придева наставком *-ен*, промене у глаголским основама *-ива*, *-ова* > *-ува*), или су шире од ње (одсуство *x*, лабилна артикулација

⁹¹ Признајући да је призренско-тимочки говор српски, Решетар није прихватио да је он и штокавски. — АБСНј 100. Такво је мишљење задржао и касније — ИПИст 63.

⁹² АБСХј 68, 69, 105/106.

⁹³ ПИДиј 108—129; ПИСД.

⁹⁴ ПИКлас 27.

⁹⁵ Исто 28.

⁹⁶ ДБКрит 72. С овим у складу су и гледања у: ДБДСл 28/29: „Сувремена торлачка дијалекатска скупина обухваћа следеће дијалекте: 1. призренско-јужноморавски, 2. сврљишко-заплавски, 3. тимочко-лужнички и 4. крашованско-свињички”.

У новије време има и других присталица гледања на говоре призренско-тимочке зоне као на дијалекатски феномен првога реда. „... придружујем се оним југословенским лингвистима који засебно издвајају такозвани *торлачки* дијалекат. Тачно је да он *сигурно* некога стрши у комплексу штокавских говора. Према томе, можемо говорити о четири различита дијалекта српскохрватскога језика.” — Богдан Л. Дабић, *Данашњи српскохрватски језик у породици славенских језика*, Југославенски семинар за стране држављане, 33—334, Задар 1984, 68.

j (*i*) и *v* (*y*), замена *ф* са *в*, појава *s*, енклитике *ју*, *и*, *не*, *ве*), карактеришу и неке одлике непознате другим говорима:

д > *лу* у одређеним позицијама (*длуї*, *слунце*);

-*л* > -*а* (*деа*, *џеа*, *видеа*);

заменички облик *њума*;

-*ав* и сл. у 3. лицу мн. през. глагола на -*ају* (*имаџ*), а према њима и код других глагола;

имперфекат обликован и презентским наставцима (*имашем*; *имашемо* *имашеџе*, *имашев*);

преношење акцента са отворене ултимае у неким јужноморавским говорима.

58. Снажни миграциони процеси, нарочито у правцу југ — север и југозапад — североисток слику јужноморавских говора учинили су још сложенијом, при чему су и даље ови говори остали ближи „просечном српскохрватском (штокавском) стању него тимочко-лужнички: имају не само мање изразитих специфичних облика, него и мање балканизма (боље чувају падежне облике датива, немају постпозитивних заменица), а више иновација у новоштокавском духу.”⁹⁷

ГОВОР АП У ОКВИРУ ЈУЖНОМОРАВСКИХ ГОВОРА

59. Најширу границу говора АП чини она која говоре призренско-тимочке зоне одваја од других говора штокавског дијалекта. То је уједно и северна и западна граница нашега подручја, местимице шира од онога што смо назвали Алексиначким Поморављем. Са источне стране то је граница између говора јужноморавског и сврљишко-заплањског типа. Ближе то изгледа овако.

1. Источна граница, која (на сектору ширег подручја АП) у Рсовац стиже из Гојмановца и Попшице, овде иде на Преконоге (Н јд. Преконози), па преко Голака и Озрена на село Блендију, и између Сесалца на истоку и Николинца на западу стиже у подножје Ртња.

На делу АП ова граница је оштра, чине је високи планински венци, и потпуна — јер је више изоглоса обележава. Ту, додуше постоје и села која Белић зове граничнима. То су Рсовац и Преконози. Мислимо да та села припадају територију сврљишко-заплањског говора (имају -*л* и непренесен акценат), а тако би се могло закључити и из једне Белићеве напомене.⁹⁸

2. Северна граница иде ободом Сокобањске котлине — од Ртња право на Сталаћ.⁹⁹ Међутим, већ 1911. године Милош Ивковић, по Белићеву налогу, пролази овим крајем с циљем да реши „питање о граничним односима између ових дијалеката” (северног и јужног). Утврђујући постојање ширег појаса „смешаних” говора (ширину тога појаса

⁹⁷ АБДиј 123/124.

⁹⁸ Исто, XLIV.

⁹⁹ Исто, XLV.

није констатовано),¹⁰⁰ он Белићеву линију Сталаћ — Ртањ у западном делу помера доста на југ, до села Вукашиновца, а одатле на планину Буковик. С десне стране остају му села Брадарце, Мозгово, Врбовац, Рујевица, Жучковац, Врмца, Мужинце, Шарбановац, и ту се оно што смо ми видели на терену слаже с Ивковићевим разлучивањем. На овом пределу границу подржавају планински висови Буковика и Ртња. С леве стране, по његовом налазу, остају села: Јасење, Јабучовац (сада Делиград), Липовац, Рујиште, Пардик, Грабово и Јошаница. Обилазећи овај терен дошли смо до сазнања да села Липовац, Рујиште, Црни Као, Прасковче, Послон и Чубура, по своме експираторном акценту, по аналитичкој деклинацији и одсуству инфинитива (уз друге одлике), иако су лишена битних јужноморавских одлика, ипак припадају призренско-тимочкој зони, а не косовско-ресавској, док би као гранично село остала Јошаница.

3. Западна граница: „Код Сталаћа прелази овај дијалекат на леву моравску обалу, иде на југ њеном планинском косом до Ђуниса. Одатле иде Ђуниском речицом до испод Јастрепца; заобилази источну страну Великог Јастрепца и поред Малог Јастрепца пружа се право у Прокупље.”¹⁰¹ Пратећи Белићеву границу, а узимајући експир. акценат као критеријум за припадност говора призренско-тимочкој зони и постојање предакценатске дужине, уз најмање још два акцента за искључивање говора из ове зоне ми смо стекли утисак да западна граница, идући од Чубуре на југ искључује Ђунис и Каоник, а затим и Велики Шиљеговац и Гревце, ударајући на Рибаре. У нашој зони остају Јаковље, Зубовац и Росица, с тим што два последња села, због непостојања битнијих јужноморавских црта у њиховом говору неће бити обухваћена нашом каснијом анализом. Крајње југозападно село нашег подручја јесте Вукања, од које се, идући преко планине, западна граница призренско-тимочке зоне спушта ка Прокупљу.

Овде, међутим, има залажења једнога говора у други: са истока стиже експираторни акценат, аналитичка деклинација, . . . а са запада облици типа *џем зџем* и сл.

4. Јужну границу чини географска граница АП. Од Суповца и Мезграје, у виду прелазног говора, говор Алекс. Поморавља улива се у ширу матицу призренско-јужноморавских говора, или тачније — са те стране у АП стижу јужноморавске одлике.

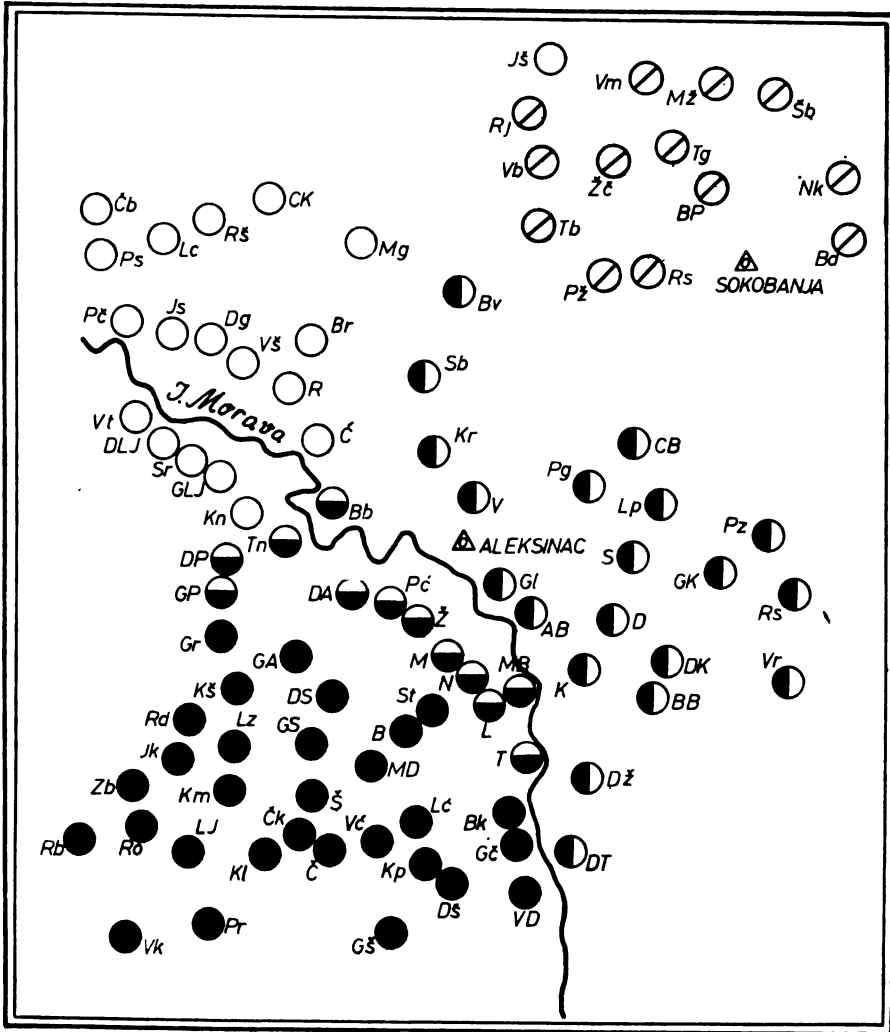
Сва места у наведеним границама представљена су картом 1.

60. Према присуству/одсуству јужноморавских карактеристика овако омеђено подручје дели се на четири зоне, што се може и табеларно представити.

¹⁰⁰ МИИЗв 369—374.

¹⁰¹ АБДиј XLV/XLVI.

КАРТА БР. 2

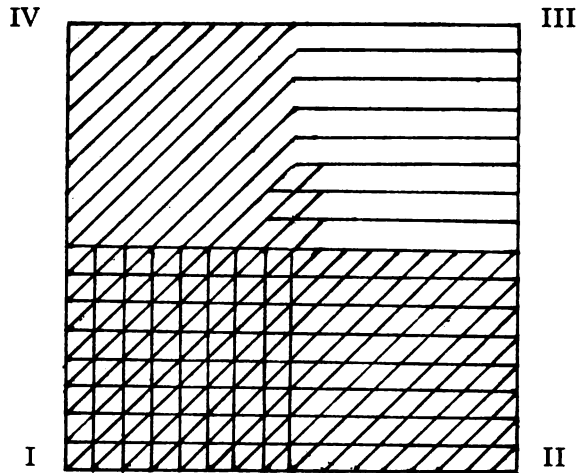

- зона I
- ◐ прелаз од зоне I ка зони II
- ◑ зона II
- ◒ зона III
- зона IV

Зоне	О д л и к е		
	$-(j)a < -л$ (бија)	$-ав < -ају$ (имава)	$V V < V V$ (жена)
I	+	+	+
II	+	-	+
III	+	-	-
IV	-	-	+

Како се види, све одлике има само зона I, две зона II, а по једну зоне III и IV.

61. Преведено у слику, наше зоне заузимају овакав распоред. (Види и карту бр. 2).

- / = пренесен акценат
 — = подручје $-л > -а$
 I = подручје $-ају > -ав$

62. Будући да зона III (Сокобањска котлина) географски не припада Алекс. Поморављу, односно да се зона IV одликује управо одсуством јужноморавских карактеристика, оне неће бити обрађиване нити посебно, нити у склопу целине рада. Овде ће се укратко указати на неке битније одлике њиховога говора које их одвајају од осталих зона, док ће, кад год то буде од интереса за целину рада, нарочито кад се буде радило о утврђивању изоглоса које пресецају, или обухватају и ове зоне, на то бити указивано.

63. Зона III, у односу на остале зоне, нема пренесен акценат, чиме, уз друге неке одлике, чини прелазни говор ка сврљицко-заплањском

говору. С њим је повезује и чешћа употреба полугласника. За илустрацију наводимо примере само из Тг, с напоменом да је идући на исток полугласник чешћи, обичнији и изразитији:

дэн, бэчва, дэске, али: *даска́, ма́гле*, али: *магла́, гледэц* (= зеница ока), *квасэц, колэц, ројак* (= мали рој), *лэко, сэг, тэг, онэг*.

Са овим иде и употребе поредбеног везника *како*: *лу́ра* (база, ски-тара) *како лу́д* Мж, а не и *кај* или *ки* који се употребљавају у осталим зонама.

Од заменичких облика *њума, њојзе* и *њо* овде је само последњи облик: *утэка* би од *њо* Мж, *бараве* без *њо* Мж, *њо жа́ билó* Мж, *пуца* у *њо* Вм, *узэла* од *њо* Тг, *свэ* предали на *њо* ШБ, *уселили* се у *њо* Нк.¹⁰²

64. Источно од Трговишта и Врмце (обухватајући и ова села): ликови неких мушких имена гласе: *Благој, Милој, Радој*, а не: *Благоја* или *Благоје*, како је у осталим зонама;

чује се и *баи́та*, а на западу само: *отац* или *та́тко*;

кйща *па́да*, а на западу: *врне*;

канта *седí* или *стојí*, а на западу: *ћути́*;

песма се *попéва*, а на западу: *пéва*.

нису познате заменичке енклитике *гу* и *ги*, док се *не, ве* одржавају. (Карта бр. 3).

65. Појава *ге* (= где) позната је само у овој зони, у свим селима северно од реке Моравице, у зони IV само у Мозгову. Будући да умногоме боји језичку слику ове зоне, нешто ћемо је шире обрадити.

Морфолошко порекло *ге* објаснио је проф. Ивић: „Важно је уочити да се као исходна форма код *ге* мора претпоставити *где* < *кгде* . . .”, када је коментарисао и друга тумачења, и дао области у којима се *ге* јавља.¹⁰³

За нас је важно истаћи:

а) да ова појава у Сокобањску котлину стиже са севера и у јужно-моравско говорно подручје улази до реке Моравице, не спуштајући се у Јужноморавску котлину,

б) да према *ге*, на западу имамо *де*, а на југу и југоистоку још и *куде* (спорадично, и уз источни обод зоне II),

в) да је увек под акцентом, најизразитије кад је упитно, чему свакако доприноси и истакнута позиција у реченици.

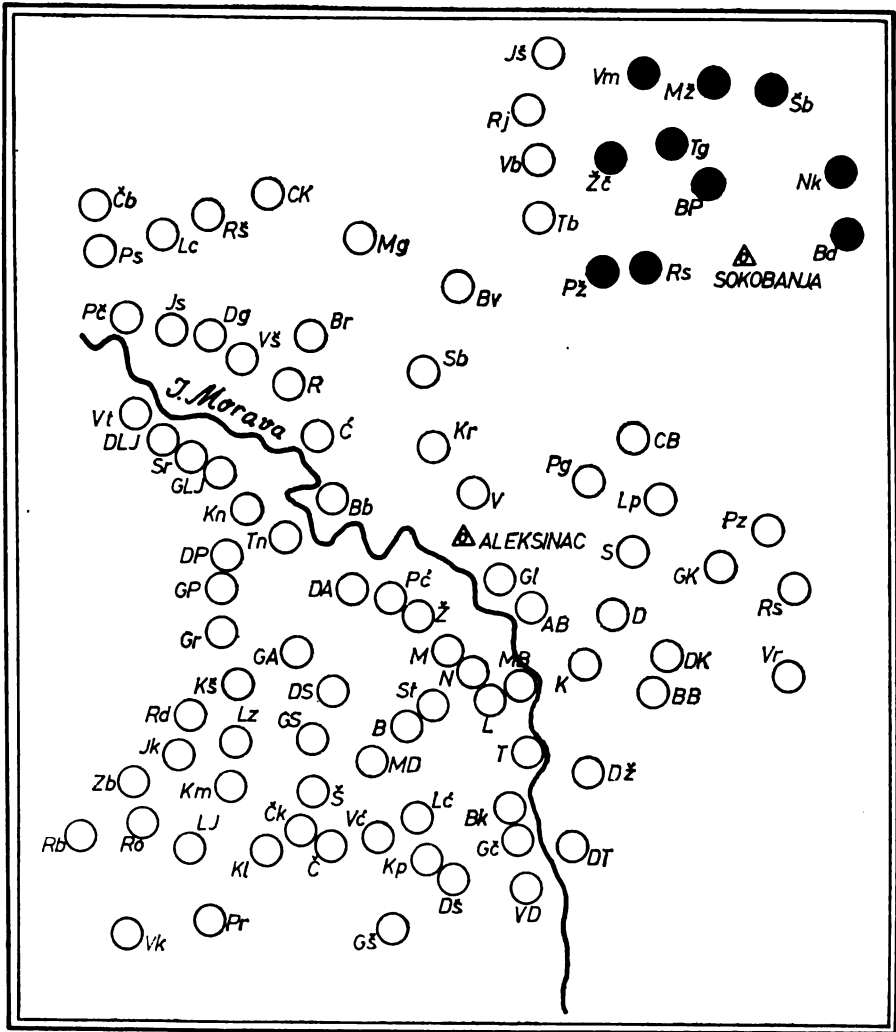
Иначе, *ге* се јавља са оваквим значењима:

упитно, са значењем *где*: *гé* има трава за свиње Мг, *гé* си Жч, *гé* си би́ја Тг;

¹⁰² Изван АП *њо* се чује и на Голаку, али даље на исток од Језера, Новосела и Раденковца не иде. На том се сектору изоглоса *њо* поклапа са изоглосом: *ју, ии, не, ве*.

¹⁰³ ПИГе 33—34.

КАРТА БР. 3

- *бајта (= отац); Благој, Милој*
 ○ *отац, мајка; Благоја, Милоја*

упитно, са значењем *куда*: па ће дође, *гѣ* ће Жч, *гѣ* ли отоше Мг;
упитно, са значењем *одакле*: од *гѣ* људи досељени Тг, од *гѣ* је Мж,
ви од *гѣ* сте Нк;

односно: не знам *гѣ* се гаси (радио) Мг, *радиш гѣ* ти кѣже старац
(отац) Мг, *бде* (овде), *гѣ* се свија на ову риѣку Мг, *видим гѣ* се бѣли М
видим гѣ је валѡга Мг, *вѡзите ју гѣ* сте ју натоварили БП, *ѡвде гѣ* школа
БП, *сѣдите ге ѡнете Тг*, (у кућу) *гѣ* Нѡвица отиѡца ШБ, *гѡр, гѣ* узбрѣдица
ШБ, *гѡр, гѣ* онај Вѣлко живи ШБ, *равно, гѣ* је кривина Нк;

узрочно, са значењем *због тога (што)*: ѡни, *гѣ* сам и чувала (за време
рата) па имали веру у мене Мг, бѣ пила кѡмовицу, *гѣ* ме гуши Мг, *мѡго*
остада (пасуљ по њиви), *гѣ* мумуруз искривен од алужу ВБ;

са значењем *да*: чула баба *ге* жѣне запѣвау Мж, *видиш ге* нѣма Нк.
(Карта бр. 4).

66. Основна разлика зоне IV према осталим зонама јесте појава
-л > -ѡ, уз сажимање групе *-ѡѡ*, кад није под акцентом, у *-ѡ*:

ѡѡ Бр Вш Дг, *дѣѡ* Р Вт, *ѡѣѡ* Вш ДЉ, *дѡбѣѡ* Мг, *застрѣѡ* сѡбу Р, *истиш-*
тѣѡ се (хлеб) Ср, *радѣѡ* Вш ББ, *умрѣѡ* Р, *борѣѡ* се Вт Дг, *поњушиѡ* Бр, ал
мајмун га *ѡверѣѡ* (= запазио) Бр, *изденуѡ* ги имена Р, *сатрѡ* ме Р, *ѡврѡ* ББ;

пѡсѡ Бр Дг, *сврѡѡ* (обичније: *сврѡѡ*) Вт, *дѡшиѡ* Вш, *нашиѡ* га у плѡт
Вш, *прѣшиѡ* ме Дг, *изашиѡ* му плѣк ББ, али:

имѡѡ сам рађије (њиву) куд Омладинско насеље Р, *казаѡ* Т, *поораѡ*
Вш Вт, *наораѡ* ББ Кн, ту мѡј стрѣц *ратуѡѡ* Бр.

Свуда је: *заѡа*, *сѡна* (поред: *сѡнке*).

67. Сугласник *ј* нестабилнији је него у другим зонама те долази и
до потпуне редукције:

немѡ те *видим* Вш, *мѡ* (= моја) *кѡса* Р, *тѡѡу* фрѣзу да ми дац Мз,
сѡѡу брѣгу да *вѡдиц* Мз, од *сѡѡу* главу Вш.

Нисмо чули примере типа: *ѡѡа*, *тѡа* (= овај, тај) *чѡвѣк* и сл.

68. За зону IV, више него за зону I, карактеристичан је продор
дativa на *-ѡм* из косовско-ресавских говора:

моѡм Буре *виѡчем* јучѣрке Вш, *ѡвѡм* детѣту Р, *ѡвѡм* Љубѣсаву право
кућа Бр, *ѡвѡм* Дѣне жѣна Вт, то е кућа *некѡм* Драгомиру Анђелинковићу
Вт.

69. Једна појава јавља се у зонама III и IV, али не и у осталим зо-
нама. Финално *к*, *г* у речима где акценат пада на вокал непосредно пред
њима, изговарају се са аспирацијом, која се осећа и као неко лако умек-
шавање. Такав утисак преносимо двојаким бележењем, као *к^х*, *г^х* или
к^х, *г^х*. Чини се да је појава шира у зони III:

зона III: *грѡња^{к^х}* (= кичма) Тг, *цртѡ^{к^х}* Тг, *сока^{к^х}* Тг Вм, *јѡк^х* Мж,
скѡк^х (свака стена преко које се прелива вода) Нк Вм, *гло^{г^х}* Мж Нк ШБ,
Бели *брѣг^{г^х}* мт. БП, *бѡг^{г^х}* Мж Тг, *сѡг^{г^х}* Жк;

зона IV: *укук*^z купио куче Вк, *Медник*^z мт. Ср, *Гóли брѣг*^z мт. Ср у *луг*^z Рт.¹⁰⁴

На црте заједничке зонама III и IV са зонама I и II, чији опис остаје наш основни задатак, биће указивано током рада, а неки односи моћи ће се видети и на картама.

НАПОМЕНЕ О ИСТРАЖИВАЊУ

70. Грађа за овај рад прикупљана је теренским истраживањима обављеним од 1979. до 1983. године, свакога лета, 30—40 дана годишње. Изван тога раздобља у поједина села одлазило се ради провере или допуне података.

71. Будући да је истраживач непосредно пре овога, у оквињу магистарског рада,¹⁰⁵ обрадио разлике између тимочкога и сврљишкога говора, говора непосредно суседних садашњем подручју који припадају истој дијалекатској зони, није било тешко већ при првим сусретима са саговорницима уочавати разлике између говора АП и оних са источне стране. Због тога се у истраживање пошло из средишта области, из оног дела који на почетку овога века Т. Ђорђевић назива Алексиначком Моравом (Тешица, Лужане, Моравац и околина). Када су савладане најбитније одлике и учвршћена представа о постојању јужноморавских говорних карактеристика у подручју АП, пошло се у праћење тих карактеристика. То је истраживача повело и изван Поморавља, све до граница простирања битнијих јужноморавских црта (-л > -(j)а и сл.)

72. Будући да је источна граница говора АП истраживачу била позната, и само ју је на терену потврдио, а боравком у Сокобањској котлини могао утврдити границе и на томе простору, ваљало је проверити границу на сектору Ртањ — Сталаћ, што је учињено боравком у граничним селима, са обе стране линије која говоре призренско-тимочке зоне одваја од косовско-ресавских.

Западна граница, иначе фиксирана у Белићевим *Дијалектима*, проверавана је идући са севера, од Чубуре и Послона до Вукање (в т 59 под 3).

73. На основу сазнања стечених на терену истраживачу су се наметнули утисци о унутрашњој диференцијацији ове доста широкe зоне, па је даље истраживање ишло за тим да се детаљније проучи подручје које у највећем степену садржи јужноморавске говорне одлике, а у исто време припада Алексиначком Поморављу. Диференцијација је учињена на начин како је то већ објашњено у т. 60—62.

74. Ради употпуњавања описа говора АП истраживач се служио и одавно познатим Писмом А. Белића Бодуену де Куртенеу о прикупљању

¹⁰⁴ По усменом обавештењу проф. П. Ивића појава је позната и у Банату. В. и: БНСрем 334 (*йейак*['], *сокак*['] и сл.), и: И. Поповић, *Говор Госиођинаца у свейлосици бачких говора као целине*, САНУ, Београд 1968, 134/135.

¹⁰⁵ НБББП.

дијалектолошких материјала,¹⁰⁶ затим упитницима М. Ивић о синтаксичкој проблематици у српскохрватским дијалектима, П. Ивића о фонетској проблематици и о флексији у штокавским говорима, Р. Александер о акценатској ситуацији, а велику помоћ значиле су му и консултације са ментором и искуснијим колегама.

Материјал је сниман на магнетофонске траке и потом преписиван и проучаван, али се није бежало ни од бележења грађе током бројних сусрета с мештанима.

75. У време ових истраживања пада и истраживачев рад на обради неких пунктова за Српскохрватски дијалектолошки атлас (Лужане, Породин, Дудулајце, Мозгово, Трговиште и Језеро). Свакодневно је истраживач био присутан и обради пунктова Црна Бара и Гредетин, које је изводио Вилотије Вукадиновић, проф. из Ниша, будући да и они припадају подручју АП. Овакво вишедневно задржавање у једном месту омогућило је истраживачу систематско упознавање са говором дотичних места, што ће, надамо се, бити корисно и за рад у целини.

76. Избор информатора на нашем подручју посебно је био осетљив задатак. Ми смо се одлучили за старије људе, по правилу рођене у месту живљења, из кућа које су стариначке или које више не памте своје досељеничко порекло. Нисмо, међутим, избегавали разговоре ни са другим, млађим житељима или онима који су из „црногорских“, „врањских“ „шопских“ или „дикавских“¹⁰⁷ кућа, јер су нам такви разговори били прилика за корекцију или потврђивање стечених утисака, али смо у сваком случају водили рачуна о јужноморавском слоју и сваком другом могућем наносу у маси говорних одлика. Отуда се наш опис може схватити као говор старијег становништва јужноморавског порекла.

Колико смо могли приметити, генерацијски је највеће удаљавање све чешћа употреба *о* место *-а < -л* (*био* према *бија*) и снажно опадање честоте употребе облика 3. лица мн. презента на *-в* (*има*в и сл.) код млађег нараштаја. Нападнуте су управо најмаркантније јужноморавске одлике!

77. Ради представљања неких појава послужили смо се и картама. Оне ће се појављивати у две варијанте: а) *шире подручје* даће се кад се може представити појава ширира од наше основне територије (зона I и II), и б) *ужје подручје*, захвата само прве две зоне. У том делу, с разлога који су дати у т. 59, у односу на карту „а“ изостављају се: на истоку Рсовац и Преконози, на западу: Зубовац и Росица, а из централног дела Житковац, који се, будући варошког типа, са много досељеника из најновијег времена, као и Алексинац, не обрађује. Додају се, на географским правцима назначени: Трговиште (зона III), Мозгово (зона IV), Језеро (из сврљишко-заплањског подручја) и Дудулајце (из јужноморавског подручја),

¹⁰⁶ За изворе у овој т. в. Лит.

¹⁰⁷ У једном делу АП (Прћиловица, Адровац и околина) *Дикавцима* називају досељенике из Дикаве (Сурдулица), али према њима и сваку другу досељеничку фамилију.

као пунктови за Српскохрватски дијалектолошки атлас, како би се указало и на евентуално ширење приказане појаве и изван подручја АП.

На картама ће насељена места бити представљена кругом у одговарајућој симболизацији и означавања кратицама које се користе и за ознаку примера у тексту. Овде ћемо поред кратица и назива места¹⁰⁸ дати и зоне којима ова припадају.

А	Алексинац	Жч	Жучковац III
АБ	Алексиначки Бујмир II	Зб	Зубовац
Б	Белџа I	Ј	Јошаница IV
ББ	Бели Брег II	Јк	Јаковље I
Бб	Бобовиште IV	Јс	Јасење IV
Бв	Бован II	К	Катун II
Бд	Блендија III	Кл	Кулина I
Бк	Банковац II	Км	Каменица I
БП	Бели Поток III	Кн	Корман IV
Бр	Брадарац IV	Кп	Копривница I
В	Вакуп II	Кр	Краљево II
Вб	Врбовац III	Кш	Крушје I
ВД	Велики Дреновац I	Лћ	Лоћика I
Вк	Вукања I	Л	Лужане II
Вм	Врмца III	Лз	Лознац I
Вт	Витковац IV	Лп	Липовац II
Вћ	Врћеновица I	Љ	Љуптен I
Вщ	Вукашиновац IV	М	Моравац II
ГА	Горњи Адровац I	МБ	Моравски Бујмир II
ГК	Горњи Крупац II	Мг	Мозгово IV
Гл	Глоговица II	МД	Мали Дреновац I
ГЉ	Горњи Љубеш IV	Мж	Мужинац III
ГП	Горња Пешчаница II	Н	Нозрина II
Гр	Гредетин I	Нк	Николинац III
ГС	Горње Сухотно I	Пг	Пруговац II
Гч	Грејач I	Пж	Поружница III
Гш	Голешница I	Пр	Породин I
Д	Добрујевац II	Пс	Послон IV
ДА	Доњи Адровац II	Пћ	Прћиловица II
Дг	Делиград IV	Пч	Прасковче IV
Дж	Дражевац II	Р	Рутевац IV
ДК	Доњи Крупац II	Рд	Радевце I
ДЉ	Доњи Љубеш IV	Рј	Рујевица III
ДП	Доња Пешчаница II	Рс	Ресник III
ДС	Доње Сухотно I	Рц	Росица
ДТ	Доња Трнава II	Рш	Рујиште IV
Дш	Дашница I	С	Станци II
Ж	Житковац		

¹⁰⁸ Називи места дају се у службеној форми (Сл. гласник СРС 31 од 31. 7. 1977). У народу постоје и другачији изговорни ликови, што заслужује посебно разматрање.

Сб Суботинац II
Ср Срезовац IV
Ст Стублина I
Т Тешица II
Тг Трговиште III
Тн Трњане II
Ђ Ђићина IV

ЦБ Црна Бара II
ЦК Црни Као IV
Ч Честа I
Чб Чубура IV
Чк Чукуровац I
ШБ Шарбановац III
Шђ Шурић I

Део први

ГЛАСОВИ И АКЦЕНАТ

А. ФОНОЛОШКИ СИСТЕМ

Вокали

78. Говор Алексиначког Поморавља има пет основних вокала: *a*, *e*, *o*, *и*, *у*, затим полугласник *ə* — у врло ограниченом броју случајева, и *Р* у вокалској функцији.

79. У централном делу АП, код старијих староседелаца и добрих представника локалног говора, јавља се фонолошка опозиција отворених (некадашњих кратких) и затворених (некадашњих дугих) *e* и *o*.

80. У говору АП, међутим, познате су и нефонолошке варијације вокала различитог степена, чије разлоге није увек лако утврдити, иако би се, у крајњем случају, или у највећем броју случајева, дале свести на деловање консонаната из окружења,¹⁰⁹ или су плод специфичног понашања вокала у неакцентованом слогу.¹¹⁰

81. Затварање вокала прати напрегнутост и скраћивање, а отварање — продужавање у изговору.

¹⁰⁹ „Гласови дијалеката источне и јужне Србије врло су гипки; на њих врло лако утичу околни звуци и дају им своју гласовну, тонску боју. Тврди самогласници после и испред палаталних сугласника прелазе у палаталне вокале, постају сами умекшани, док под утицајем лабиалних сугласника постају и сами налик на звук *o*, *у*, лабиализују се. Вокали једнога слога утичу на други, сугласници који напореда стоје једначе се, вокали се асимилишу у разним слоговима мењајући своје место и начин артикулације. У овоме погледу ово је не само једини до сада познати српски дијалекат, већ по покретљивости свога гласовног система један од врло ретких словенских дијалеката у опште.” — АБДиј 8.

¹¹⁰ АБДиј 31—41.

82. Као двокомпонентни гласовни комплекси, код којих се може уочити почетни и завршни моменат фонетске реализације, јављају се:

ⁱe — блага дифтонгизација основног e,

^oo — блага дифтонгизација основног o.

83. Спорадична је појава: a^e , e^a , a^o и e^o , — као варирање у изговору, односно померање фонетског утиска у правцу другог вокала.

84. Ближи описи, анализа услова варирања артикулације и потврде даће се при разматрању сваког вокала понаособ, у одељку Фонетика, где ће бити наведени и случајеви потпуне замене једног вокала другим. При том ће полазно стање бити данашња ситуација (замена вокала o вокалом a, рецимо, у речи *матика* биће обрађена под A, јер је то оно *што јесте*, док је O оно *што му је претходило*).

Консонанти

85. Консонантски систем разликује се од књижевног

а) одсуством x,

б) присуством s (= dz),

ц) употребом *в* за *ф*, уз постепено стабилизовање *ф* у говору млађег становништва.

86. Код консонаната *j*, *в* среће се и лабилнија артикулација, као *ј*, *џ*.

87. У зонама III и IV финални консонанти *к*, *г*, под одређеним условима, изговарају се са аспирацијом, коју некад прати и утисак умекшаности: k^x , g^x или k^i , g^i (т. 69).

Б. ФОНЕТИКА

В О К А Л И

ВОКАЛ A

88. Поред *a* нормалног образовања, по фонетском утиску истоветног са *a* у књижевном језику, за које, мислимо, није потребно наводити примере, јављају се и извесне модификације као a^e , a^o или a^e .

Вокал *a* може се јављати и место других вокала (*з*, *е*, *о*), а може бити замењен и другим вокалима (што ће, према начелу које нам се чини исправним, бити прегледано тамо где се утврђује егзистенција заменика).

89. О $a < z$, као и $a > z$, биће речи у одељку о полугласнику.

90. А м. *e*, као пуно *a* или a^e , налазимо у више случајева различитог порекла, увек у неакцентованом слогу:

бараница (= о-бареница или по-пареница, јело од кукурузног брашна) С Д,¹¹¹ *тарáеж* (= јеж) Л ГК, ће дође на *Панталéј* Гр, *Панталéјски*

¹¹¹ Речи за које нам се учини да би могле бити мање познате биће овако, у заградама, објашњаване.

сабор Л, *стѡжар* Л Гр, *шавар* ГК (у Реснику, зона III *шовар*, у Мужинцу, иста зона: трава *шаварика*, нар. песма), носили се *шашири* Лп, *на^оваљашно* К, а затим и у страним речима које се у новије време усвајају: *тараса* Л, *тарасица* Т, *седѝ* на *тарасу* Гр, *фафарѡнке* паприке Л М, *пашанѡг* Гр Л Пр ЦБ.

О односу *огрѣам* : *огрѣем* и сл. в. т. 543.

91. А м. о, као а или а^о, такође, углавном у неакцентованом слугу (и познато на ширем плану):

Адравац ГА ДА Пђ, *Асрѣдак* мт. М, *алуја* кад је била Т, *артак* (= клин који спаја волујска кола: првицта и задњицта) Б, *Бѡикавица* мт. МД, са стоку *баравив* Гш, тамо ми две јунице *бараву* Гш, *баравили* у збѣг М, ако се увивав *валѡви* ГС, *далап* Т, стар *забарала* Л, Миле из *Лаћику* (овде постоји могућност задржавања а према лат. *Lactuca*, главатица) Т, бѡа сам у *Лаћике* Ш, до *Лаћику* Л, *лаћички* пут Б, *лаћичка* попрѡка Л, дѣте се не износи док је *малѡтва* у собу ГК, *малѡтва* се расѡпа ГК, *Марава* Т МБ Л Гч Гр Д Пг, кад *Марава* набуја М, преко *Мараву* Гч, *Моравец* је давен од вѡду, од *Мараву* М, у *Маравачку* шуму мт. Б, *Маравиште* мт. Т, *матица* Л ГК С Д К Гр Пр, *мотавѡло* (што би могло бити и према *мота-*) Л, *наваћување* (можда и према *вада*) ГК К, *ѡлаво* Т ГС, тури се *пањава* на главу Гр, *жѣѣа* на *пајату* ЦБ, у *стамак* Гч, у *стамак* мѡка Гр, *траѡца* ГС, *побарави* си там ГК, *ставарували* камиѡн Л, *трнаѡп* Пр, да надрѡбим *чарбицу* Гр, *чакрк*, па се на њѣга навѡва прѣђа ГК;

аперација Гч, сѡн му *аператор* Пр, треба се *аперѡшем* Гч, *башчалук* Л, *башчалуче* Лп, *пантѡн* Т, *пензијанѣр* ЦБ;

Гѡрњи *Адр^авац* Гр, *а^окупѡрани* М, *А^осрѣдак* М, одонуд *Ма^ораву* М, *меша^овѡто* време М, *ра^огушке* ѡвце ГС.

Појава је иначе позната и у зонама III и IV:¹¹²

Јашѡница Жч, *јашѡнички* Тг, дваес *артака* Вм, *покравица* ШБ, ѡдим с *тајагу* БП, *Срѣзавац* Кн, *Грѣчка^о* мт. Вт.

У слугу под акцентом имамо само: *квачка* квѡче К, — које би могло бити и ономаѡпејско, према: *ква!* и: *свѣ така*, по сѣла, различно Т, — које мислимо да је унето са југоистока.¹¹³

92. А м. у (< Ж), у глагола на -ну- нашли смо само у једном случају: њѡгово годицте све *изгинало* Л.¹¹⁴

93. *Непостојано а*. У односу на књижевни језик постоје извесна одступања. Јавља се у примерима: *мушак* Гч, *телѡци* (према *телец* које није у употреби, уколико није *телци* > *теаци* па онда облик са -л- из *тел-*) Гр, *тѣра телѡци* Јк, подг *тѣнак* ЦБ, *данце* СБ К Кр,¹¹⁵ провртѣа на *данце* рупу М. *данце*, тѡ-е дно на кѡфу К.

¹¹² Обраћујући појаве у зонама I и II ми ћемо указивати и на њихово евентуално одсуство или присуство и у зонама III и IV, ако то буде од интереса за формирање целовитије слике на ширем подручју АП.

¹¹³ АБДпј 38/39.

¹¹⁴ АПИст 173—177.

¹¹⁵ Овакви случајеви познати су и на тлу Сврљига — НББП 178.

94. Паралелни облици са *a* / *ø*:

више пут се *здéси* М, *задеси́ло* га Л; *нэсам забравíла* ГК, *забравíла* сам Кш, *стáр забарáла* Л, *сломи́ја* сам се ко црквáр ЦБ, *салóмена* грања Пр, *стру́гли* гóру Гр, *стругáа* дáске Пр, свé да *собéрем* (преко): $a + б > о + б$ ГС, *збрáли* се ГС.

ПОЛУГЛАСНИК

95. Полугласник /э/, који представља општу карактеристику говора призренско-тимочке зоне,¹¹⁶ у говору АП по правилу је замењен са *a*, за што, мислимо, није потребно давати много примера, будући да их има, расутих, у целом раду. Замену налазимо и у акцентованим и у неакцентованим слоговима, у основном делу речи и у наставцима, на месту где је био полугласник по пореклу и где је новог постања:

вáшка, *дáн*, *лáжа*, *лáже*, *дáска*, *дáске*, *мáгла*, *нáђе*, *опáнак*, *опáнци*
сáг|сá, *сáт* (= саће), *рáж*;

једáн|једáн, *једáнаес|једáнаес*;

бэсан, *бóдан*, *сítан*;

крóтак, *нísак*, *слáтак*, *тéшак*;

квáсац, *кóлац*, *кóнац*, *стáрац*, *удóвац*;

óван, *óвас*, *нóкат*, *рáжсањ*; у једном случају: *ржэњ* Пр;

јэсам, *нэсам*; *мóзак*, *мфáв*; *сéдам*, *óсам*; — изворе не наводимо јер су овакви облици познати на целом подручју;

за *-эл* > *-а* види т 232..

96. Забележили смо и неке примере у којима се полугласник чује:

а) *Бигэр* мт. ГК, *Боденэц* мт. ГК, дође *бэш* кад су кочије стигле Т, *Градэц* мт. Пр, *Кременэц* мт. ГК;

б) *квасэц* Д Лп Пг, *кијэц* (= тег на кантару) ГК, *стунэц* ГК, *Стублинэц* (= човек из Стублине) ГС;

в) *башчалэк* (= баштованлук) Гч Л Т, *безобразлэк* ЦБ, *мардарлэк* Гч, *комишлэк* Тн;

г) ви́кнем ја онó ра°шéто: *тэмбе*, *тэмбе*, *тэмбе* ГС, она: *цэк*, *цэк*, *цэк*, на мащíну, пи́ше Гч, само при́чав: *сэгэрэ* ГС;

д) *бигэрлыво* зéмљиште ГК, *гэгрица* Гр, *сэгэшањ* нáрод ГК ЦБ.

Ни бројем, ни карактером, ови примери не могу говорити о некој „нормалној” употреби полугласника у говору АП.¹¹⁷ Они под а) топоними су (сем емфатичног *бэш*, в. и нап. 120) са источног обода Алексиначке котлине као и сви примери под б), у непосредном суседству са сврљишчким говорима који добро чувају полугласник. Они се и акцентом разликују од распрострањенијих ликова: *квáсац*, *кóлац* и сл. Примери под в)

¹¹⁶ Широки опис природе полугласника, његове дистрибуције и варијетета, уз прецизна бележења и разврставања, у говорима призренско-тимочке зоне даје А. Белић у Диј 42—89.

¹¹⁷ Поред АБДиј 42—89, в. и: МПГСЖ 50—67, МПГЈ 11—15, МСЂак 36—41, ДБДи 308—311, 375—378, ВСГП 403, ЈМГЛ 9/10, МССтим 365—373, НББП 6—11, ЉЂГЛ 19—24.

турцизми су (с наставком *-лнк*), под г) ономотопеје, под д) садрже полугласник уз веларе (в. и т. 98 под: $a > a$).¹¹⁸

97. Секундарно се *ə* јавља у процесу девокализације *p*, о чему више у т. 151.

98. У досадашњим проучавањима говора југоисточне Србије примећено је да се *ə* и *a* изван акцентованог слога изговарају „тако да се ту на месту оба вокала чује вредност која варира од повишеног *a* до спуштеног *ə*“.¹¹⁹ И такав смо изговор чули у говору АП, бележећи га као *a*. Основни фонетски утисак јесте тон подигнутог *a* чија је артикулациона напетост мања него код *ə*. Појава није онако широка као у ТЛ и СЗ говорима и чини нам се да њени разлози стоје у недовршеном процесу $ə > a$ и специфичном консонантском окружењу.

Наш материјал показује

$a > a$: *збравија* Л Ст Лђ, *збраздија* сам њиву Л, *сад кај свадба* Пђ, *како* да протне главу ГС, *како-те* љуљка заљуљала ГА, оно де се вода *напумпува* Л, овај *обадва* сина оделија М, неколко дана *побарави* си там ($o > a > a$) ГК, *такво* Лз, *такво* некако Л, мора *такво* да будне Гр, *мардарлак* Гч, били смо *спавали* доле М; — понајвише уз веларе или лабијале;

$ə > a$: *Велигдан* Гр, *Госпођиндан* Л Лђ, *овзена* слама Л, *са-све* опанци Т, погбде се *сас* пријетеља Лз, и под акцентом:

квасци Л К, *Крупци* Д ГК, *овци* ГК ГС Пр С, кодг *тај* мана^остир ГС, *сад* певајте ГС. Будући да нема примера где би старо $a > a$, ово би могло бити и чување полугласника са отворенијом нијансом.

Турцизам *долан* чули смо као: *далан* М, а *јарак* (тур. ark) као) *јара^ок/јаре^ок* М, *јерак* Бб и *јерак* Тн.

О великом варирању изговора слогова са некадашњим полугласником показује лексема *један* и њене изведенице:

један Т Л Бб, *едан* ГС Л;
један ГС К, *едан* ГК Т, *један* М Лђ ДА ГС, *еданпут* Т × 2,
један ГС, *један* брег ГС, *један* човек Гч, *једанпут* Л;
једанпут Л, све од-*једанпут* Кр;
ниједан метак ГС, где се може осетити емфатична нијанса.

99. Сужавање артикулације у емфатичним ситуацијама¹²⁰ честа је појава, те тако налазимо $a > a$:

једе она (мечка) лечка, *мало* ГС, *малецко*, *малецко* јагње ГС, *само* легам (= лежим) Л, *само* пређеш Мараву Л, *само* ћуту ГС, *само* течё

¹¹⁸ ДБДл 230.

¹¹⁹ ПИДлј 109. На другом месту, ПИЕкс 399, каже, имајући у виду нашем подручју суседне говоре исте зоне „полугласник и *a* изједначени (су) ван акцента тако да се ту на месту оба вокала чује вредност која варира од високог *a* до спуштеног *ə*.“

¹²⁰ Сужавање артикулације у емфатичним ситуацијама јавља се и у другим језицима. Проф. П. П. Ивић скренуо нам је пажњу и на сличан изговор (*zest*) енглеског *just*, управо са значењем 'баш'. Проф. Р. Симић указао нам је на артикулациону и интонациону особеност речи *мицко*, коју имамо и у говору АП, у односу на реч 'мало', што у говору Сврљига има еквивалентан однос *мьненко*, *мьнечко* за *мал-ено*.

та̄м по п̄т Гр, *с̄мо* кад р̄шу ГС, *с̄мо* се завуч̄м М, *с̄мо* навр̄тим ГС, *с̄мо* к̄рте ГС, *с̄мо* се м̄слим ДТ, *с̄мо* мечк̄р ост̄аа ГС, он до *с̄м* др̄ум Гр, *с̄м* да забр̄ищем с̄дови Л, не̄еу ништа, *с̄м* да ме уз̄ну Гр, *т̄ман* ок̄паш м̄муруз, а̄де л̄јзе Гч, *ч̄к* у планӣну Вк. Неки од ових примера, нарочито једносложни, чују се скоро као да су са полугласником.

Разумљиво је што је овде *а* свуда под акцентом.

ВОКАЛИ *Е* И *О*

100. Свакако најзанимљивија појава у вокалском систему говора АП јесте постојање фонолошке разлике између некадашњих дугих *е* и *о*, који се у слогу под акцентом изговарају затворено или с лаком дифтонгизацијом, и некадашњих кратких *е*, *о*, који се у акцентованом слогу изговарају отворено.

Наиме, учили смо да се у појединим селима одржава извесна правилност у изговору отворених и затворених вокала *е* и *о*. Наш фонетски утисак потврдили су каснијим преслушавањем трака и проф. П. Ивић и др С. Реметић. Поред тога, јавља се и извесна блага дифтонгизација *е* и *о*. Идентификацију те појаве, такође приликом преслушавања трака, започели смо у сарадњи са ментором, проф. А. Пецом.¹²¹

Уследио је задатак да се појава лоцира, да јој се одреди обим и потраже узроци. Увидом у стање на терену, у времену и условима који су нам били могући, дошло се до ових сазнања.

101. Иако се отворен или затворен изговор вокала може јавити у сваком говору, чак и као лична особина говорника, чини се да се у једном делу истраживаног подручја у томе виде извесне законитости. Оне се испољавају као опозиција отворене реализације вокала према затвореној, или према неутралном изговору, мање или више блиском књижевном. Најуочљивије је то у селима Гредетину, Горњем Сухотном, затим у Лужану, Лознацу, Моравцу, Грејачу и Тешици — све у нашој зони I, и у Брадарцу и Мозгову — зона IV. Због тога ћемо прилике у неким од ових села посебно представити.

102. Гредетин. Према

е) *глед̄ам, дв̄ста* × 2, *д̄да, д̄сно, д̄ца, д̄цу, дир̄ктор, дов̄деш, ж̄на, ж̄не* (мн.), *забол̄ело, завол̄еле, изгор̄еа, из̄до, ј̄дан* × 3, *ј̄дем, ј̄дна, кис̄лим, км̄т, л̄ба* × 3, *л̄не, л̄го, л̄шиа, м̄ко, м̄сто, нед̄ља, н̄-знам, н̄кад, н̄свес, одв̄до, от̄кло, позл̄дај, пр̄више, пр̄ста, прош̄вину, р̄кла, р̄кну, р̄ко, ро̄ђена, седамд̄сет, с̄ло, с̄стра* × 2, *с̄стру* × 3, *с̄трину*, па ме *ср̄те, ср̄тња, стар̄ја, т̄до, т̄ла, о-т̄тке, тр̄ћи, тр̄ћо, тр̄вимо, т̄рате, т̄бе, уз̄ла* × 2, *узр̄ла* × 2, *укис̄лим, ч̄кам, ч̄кај, ч̄кају*;

¹²¹ Помоћ професора и искуснијих колега овде нам је била потребна и корисна, колико због провере поузданости идентификације фонетског (и фонолошког) феномена који није одлика говора које смо досад проучавали, толико и ради адекватне процене његовог обима и значаја.

џ: *Беџерад, бџа-ми*, из *Бџевац*, у *Бџсн*, *вџда*, *вџдим*, *вџду* × 2, *вџлим*, *винџерад*, *говџре*, *гџдине* × 2, ки *гџћ*, *гџре* (компаратив), *пџсле ми дџћџмо*, *дџшло*, *закџпа*, *искџпа*, *јџпет*, *кџла* × 4, *кџрен*, *кџш*, *лепџту*, *лџшо*, *не-мџже*, *не-мџжеш*, *мџја*, *џбор*, *одџвде*, *џдоше*, *џна*, *џне*, *џно*, *џни*, *џпасан* × 2, *џтац* × 3, *џсам*, ради *џца*, *пџгледа*, *полџмено*, *попџви*, *пџсно*, *прџтне*, *прџшли*, у *субџту*, *тџга*, не *шкџди*;

стоји

ѣ: *врѣди*, *врѣме*, *двѣ*, *двѣ шѣтау*, там *етѣ двѣ*, *двѣ године*, *дѣте* × 4, *јѣ*, *јѣ-га*, *једѣ*, *једѣм*, да се *мѣси*, *млѣко* × 2, *нѣсам*, *нѣће* × 3, *нѣћу*, *обучѣм*, *одѣло*, *пѣд* године, *пѣт* × 2, *пѣти дан*, *пѣти*, *прѣ*, *процѣдим*, *рѣку*, уз *рѣку*, *свѣћа*, *свѣћу*, *свѣци*, *смѣду*, *стрѣлан*, *умѣси*, *течѣ*, *пот-црѣп*, *шѣс*;

џ) *бџ* × 2, *гџрко*, *гџјзе*, *девџјка* × 4, *девџјке*, *девџјче*, *компџт*, *кџс* (= кост), *лџзе*, у *лџзе*, *његџв дан*, *џвце* × 5, *пџјдем*, *плџт*, *стџг*, *такџ*, у *тџ*;
и тек по један пример с дифтонгизацијом:
р¹ѣд; *г¹џрко*.

Јасна је разлика између акцентованог некадашњег дугог и кратког *е*, *о*. Дуго је затвореније, а кратко отворено.

Разлике су видније када су, у истој синтагми или реченици, примери супротстављени:

цѣло лѣто; *лѣво* и *дѣсно*; јуче му *однѣсо одѣло* (у болницу); там *етѣ двѣ тѣтке*;

мџј џтац; *мџја девџјка*;

Нешто примера налазимо и за отварање изван акцентованог слога:

дотѣрао, *недѣља*, *отѣрала*;

Бџљевац, *гџрѣ*, *довѣдем*, *јастрѣб*, *пџгледа*, *пџслѣ*, *џћѣ*;

дрџлази, *дрџџмо*, *дрџџше*, *озбиљи се*, *прџлазим*;

заболѣлѣ, *џбор*, *џдрше*, *сѣлѣ*;

Ово може говорити о општој тежњи ка отварању вокала, али и о стварању извесне хармоније, будући да у највећем броју ових речи постоји и отворен вокал под акцентом.

За затварање у неакцентованом слогу имамо само два примера: *девџјка* и *дрџџ*.

О затварању пред високим вокалима у т. 125.

103. *Горње Сухотно*. И овде се остварује опозиција:

1. раније кратко *ѣ*, *џ* — по правилу даје *ѣ*, *џ*;

2. раније дуго *ѣ*, *џ* — обично затворено, ређе дифтонг.

ѣ) *бѣгам*, *бѣгамо*, за *Вѣлез*, *вѣпра*, *глѣда ги*, *глѣдам*, *говѣћо*, *дебѣа* коњ, *Дѣан*, *дѣа* × 2, *дѣца*, *дотѣрам*, *дрѣје*, *двѣста*, *ѣте-ги*, *заглѣдам*, *залетѣмо*, *јѣдан* × 3, *јелѣна* × 2, *клашњѣне*, *колѣно*, *лѣба* × 3, *лѣтрика*, *мѣда*, *мѣдвед*, *мѣтар*, два *мѣтра*, три *мѣтра*, *мѣсто*, на *мѣсто*, *мѣтак*, *мѣткови*, *мѣчка*, *мѣче*, за *мѣчићи*, *нѣка бѣдне*, *ће бѣдну куд њѣга*, *одвѣа*, *нѣвам гу*, *нѣвајте*, *побѣгне*, *поглѣдам*, *потѣра*м, *потѣпа ги*, он се *прѣтури*, *пѣсто* × 2, *понѣа*, *Рѣсник*, *рошѣто* × 2, *сачѣкајте*, *свѣ*, *снѣсе*, *сѣло* × 3, *тѣра*, *тѣрам*, ис *Тѣшицу*, *цѣнку*, *чѣка*, *чѣкам*, *чѣкај*, *чѣка*, *чѣло*, у *чѣло*, *чѣлке*, *чѣшља ги*, у *иѣп*, *иѣпови*;

q: бѣга, бѣлесан, бѣлесно, бѣље, блѣк, висѣко, вѣда, вѣду, гѣтов, гѣдине × 2, гѣре, дѣбро, дѣбар, дођише, дѣле, дѣктор, дѣписнице, зѣра, зѣрт, кѣла, конѣпац, кѣшче, млѣго, мѣгло, мѣже, мѣжеш, мѣсу, не-мѣже × 3, мѣга, мѣга, мѣму × 2, нѣси, нѣсим × 2, његѣво, ѣлади, ѣна, ѣно × 3, ѣгањ, ѣдржа ме, отвѣрено, отвѣрим, пѣложсај, пѣток, у пѣток, пѣручи, пѣручник, прекѣноћ, тѣчак;

ѣ: брѣг, уз брѣг, бѣла кућа, мѣчка вѣзана, вѣзани, вѣжем, вѣжи, голѣм, двѣ, ни двѣ, дѣлу, ако јѣ, да јѣ, кад се најѣ, најѣ се, јдѣ (= једе), лѣд, лѣчка, одѣло, пѣт-пут, пѣћ, да ѣобеди, у рѣку, прѣ пѣла сѣт, снѣг, свѣће, тѣ-га, волѣви упрѣгнути, шѣс пута, шићѣр;

o: бѣг × 2, бетѣн × 2, бѣмба, вѣз, гвѣјзе, дѣће онѣ дѣте, дѣће × 3, ѣн дѣће, Дѣно Сѣватно, дѣно, Македѣнци, мѣј другар, немѣ, овѣ, ѣвде, ѣвце, ѣдвеза га ѣн, ѣн × 4, пѣдне, пиштѣлѣ, сѣд гу се не бѣјте, тѣ × 4, у тѣрбу;

ie: из Бѣљу, вѣзан × 2, дѣте, жѣљка, исцѣпано, лѣд × 2, мѣсо, нѣће, нѣћу × 3, нѣмам, нѣт, рѣд × 2, рѣку, це рѣшим, паде снѣг, стѣже бетон, упрѣгнути, шѣз гѣдине, да шѣтам, шићѣр;

*o: д*ѣе × 3, к*бла, *ѣн × 4, ч*ѣрбу.

О затварању пред високим вокалима у т. 125.

104. Лужане. И овде се дистинкција одржава, уз повећање броја примера с дифтонгираним изговором:

ѣ: бѣга, бѣгај од њѣга, вечѣра, вечѣра, вечѣрау, вѣлико, вѣру гу (невесту), вѣсело, вѣсѣлу се × 3, глѣда × 3, глѣда гу, глѣдамо, грсти глѣдав, дѣда × 4, дѣдин, дѣдо, дѣсет, дѣће ѣна, дочѣкају, дочѣкамо, ѣто, ѣте-ги, изнѣси, испѣкли, јѣде, крѣвет, лѣта × 3, лѣто, мѣне × 4, мѣте, да мѣту, мѣће, младожѣњу, нѣко, нѣко бѣе, недѣљу, намѣсти, нѣшто, из њѣга, преко њѣга, уз њѣга, пѣвау, поглѣдамо, понѣсем, понѣсу, посѣдау, прошѣвину, рѣкне, свѣ, свѣ дѣли, свѣкар, свѣкров, крѣвет, седѣла, сѣдне, сѣстра, сѣстре, у сѣло, срѣтнем, старѣу, тѣте, чѣкамо, чѣкаш, чѣрге, четѣрѣз дѣна;

q: вѣди кѣло, за гѣдину, пѣла гѣдина, пѣла гѣдину, грѣта, дѣбар, дѣбро × 5, да се договѣримо, пѣсле њѣ дѣведе, дѣнесе ми, дѣша, искѣче, искѣчи, искѣчу, каквѣ-ће, не мѣгу, мѣже, не-мѣже × 2, мѣја, мѣмче, нѣси, његѣве × 2, ѣна × 2, ѣна вѣли, ѣни, ѣно × 3, ѣдма ми се срѣце ѣлади, ѣдма, ѣпет, отвѣрено, опрѣсти, ѣсам, отѣмо, пѣгину, пѣсле × 6, пѣсле ѣће, пѣшили, рѣдбина × 2, сѣвру, субѣта, умѣтани, унѣсу;

ѣ: вѣже, вѣжемо, вѣсѣље, вѣреме × 2, лѣпо вѣреме, које вѣреме, дѣте, ће га излѣчу, лѣте, лѣто, Нѣдићове пѣре, нѣће × 7, нѣћу × 2, нѣси, нѣсу, тако-е рѣд × 2, свѣ рѣд по рѣд, рѣћо, без*-свѣћу, свѣћу, спрѣма, спрѣми × 4, трѣсе, да умѣ;

o: бѣг да ги знѣ, дѣвѣјка, дѣвѣјке × 2, дѣће × 4, дѣћемо, па дѣћу, кѣ-је њѣга одредѣја, у нѣћ, ѣвна, ѣвцу, рѣд × 3, и такѣ;

ie: да вѣжем, вѣзана, вѣселѣње, да дѣлу, дѣвѣтка, да испрѣгнемо, замѣси, лѣпо слѣжу, мѣси, мѣсо, модѣрна, нѣма × 2, нѣсмо, нѣт × 2, да подѣлу, прѣ × 2, прошѣтамо, рѣд × 2, сѣко (вокатив), спрѣма, спрѣмау се, ћѣрке, узѣла, цѣлу, шѣс × 2, шѣтамо;

*о: д^ође, д^ођи сад, једн^ога, да се м^оди, тако и ^он, ^он ће да умре, ов^о сад, пл^от, н^ође, саб^орник × 2, стар^ођка.

105. Моравац.

ѣ: вѣлика, вечѣра, да вечѣра, вечѣрамо, вечѣру, глѣдамо, дѣси се, детѣта, детѣти, дѣца × 3, дѣцу, на дѣцу, дѣчко × 2, жѣгла, зѣмљу, избледѣло, јеч-мѣна, лѣба, лѣбац, мѣне и тѣбе, нѣзгодно, нѣ-знам, нѣке, нѣга, овазѣна, потѣна се, поштѣно, рѣзе, сѣду, сѣјемо, трѣћо, направѣја си мѣву;

о: бѣга, гостѣда, гѣсти, дѣле × 2, кѣма, не мѣгу, мѣже, мѣтамо, ѣжени се, ѣко × 2, ѣна, ѣно, ѣтац, ѣмак, ѣсти се, пѣвише, пѣсан, пѣсла, пѣгледа ме, пѣчне, прѣблем, прѣша, прѣшили, сирѣма, стѣку;

ѣ: бѣда, зове, зовеш, лево, лѣчка, неће × 2, не-смер, подели, промѣнимо се, смѣта, сѣдме, срѣдим, цѣлу лѣју;

о: дѣђе, дѣђу, лѣје, ѣце, одѣј ги, ѣн, пѣје, тако;

ѣ: бѣда, бѣла, девѣтка, лѣпо, мѣсо, нѣма × 2, нѣсу, совѣлка, срѣди, срѣдим стѣку, срѣди, сѣпан;

*о: Д^онча, ^овце × 2, ^он × 4, ов^о, пет^орка, р^од, шест^орка.

Разлика је јасна: некадашњи кратки *ѣ*, *о* врло су отворени, а другима одговара: (мање или више) затворен вокал, дифтонг, или „нормалан” вокал са много варирања у односу на књижевни изговор. Врло је убедљив утисак на основу изговора суседних речи: *лево* и *дѣсно*; *печѣн лѣба*; *мѣси лѣба* и сл.

106. Лознац. И овде има разлике, с тим што су кратки акценатовани *е* и *о* врло отворени, а други нормални или, ређе, затворени.

ѣ: вѣће, дѣвет, дѣвер, дѣда, дѣчко, зѣта, јѣдно, јѣдан агѣнт, клѣнало, лѣба, лѣкови, нѣга, однѣсемо, нѣвали, Пѣтар, Пѣтра, побѣзем, поглѣда, потѣнам, пѣсма, да прѣда, сѣдло, сѣло, у сѣло, сѣдмо, сѣдам, тѣкла, тѣкло, тѣрам, умрѣја, чѣтници, шѣс-сѣдам сати;

о: бѣлесан × 2, вѣду, гѣсти, гѣври, дѣша, дѣшили, дођѣше, дѣле, зѣдн кокѣшке, лѣше, ѣдред, ѣко, окѣпаш, ѣни, ѣтет, ѣтац, ѣцу, отѣрим, осмѣтри, пѣгреб, пѣделу (им. подела), пѣзва, позѣали пѣпа, пѣп, пѣсле, слѣбодно, у Субѣтинац, субѣта;

ѣ: вѣме, дѣ-су твоји, шѣптим, ковѣмо, Нѣмци × 2, притѣгну, потѣгне, свѣђу, снѣг × 2, срѣду;

о: Бѣру, вѣјска, дѣђе, дѣђу, онѣ, ѣце, у стрѣј, Тѣша.

107. Тешица. И у говору Тешице налазимо довољно видљиве трагове опозиције у изговору некадашњих дугих и некадашњих кратких *е* и *о*.

ѣ: бѣга, бѣгају, бѣден, бѣжи, болѣа, волѣа, глѣда, глѣдамо, дѣвер, дѣда, дѣсет, дѣсна, дѣцо, дѣцу, жѣне × 3, живѣа, да испѣва пѣсму, јѣду, јѣло × 2, лѣба, мѣне, два мѣсеца, нѣ-зна, нѣга, куд нѣга, однѣа, да се опѣре, отѣкли, пѣка, побѣзем, последњо, прѣседник, прѣвѣнац му даѣали, свѣ, свѣга, сѣдам, седѣа, сѣло, сѣстра, сѣстре × 4, срѣја, срѣтнем, срѣћан пѣт, тѣле, тѣлета,

тѣпа, трѣћа, тѣрам (кола), *утѣпа, чѣло* × 2, *чѣкам, чѣкај* × 5, *чѣкам лѣба, чѣшалъ, човѣка* × 2, *Цвѣтко*;

q: *вѣда, висѣко, гѣвор, говѣри, гѣдина* × 2, *гѣдине* × 4, *дѣбар*, кад *пѣсле дођѣмо, дођѣше, дѣле* × 2, *кѣза* × 2, *кокѣшке, кѣпам, кѣчке, лѣшо, мѣже, мѣра, невѣља, ѣдем, ѣна, ѣне, ѣни, ѣсам, ѣтац* × 3, *ѣца* × 2, *отѣше, ѣмаци, пѣшла, прођѣше, рѣђен, рѣђене, рѣђено, субѣта*;

ѣ: *брѣг, дѣте*, да не *жѣѣ, изедѣм, лѣпо, мѣсо, Нѣмци* × 2, *нѣће* × 2, *нѣћу* × 2, *одѣлце, нѣте* (број), *рѣд*, не *смѣм*;

o: *девѣјку, дѣђе* × 2, *надѣђе, његѣв, ѣн* × 2.

Међутим, иако је та опозиција јасна тамо где постоји, као у случајевима: *чѣкам у рѣд*, или: *блѣкче* и *олѣвку*, — у говору истих људи чују се некадашњи дуги или кратки вокали *е* и *о* без посебног отварања или затварања:

бѣле, у *бѣло одѣло, лѣпо време. нѣма* × 3, *нѣмам, Нѣмац, новѣмбар, нѣће, понѣла, снѣг, спрѣма* се, за ту *цѣну*;

брѣске, жѣна, мѣне, сѣстра;

брѣд, ѣде, ѣца, ѣце;

бѣлес, лѣше, дѣу, пѣпа, субѣта.

108. Стање у зони IV представимо материјалом из села Мозгова. Иако је та зона истраживана екстензивно, можемо рећи да стању у Мозгову одговарају и прилике у Брадарцу, Рутевцу, Бобовишту, Корману. То је зона и иначе под већим утицајем говора косовско-ресавског типа него друге зоне. Дистинкција је јасна, с тим да је дифтонгирани изговор ређи:

ѣ: *бѣамо, вѣлика, вѣлики, вѣлико, вѣѣра, вѣѣрају, глѣдам, Дѣбар, дѣвер, дѣѣта, дѣѣу, долѣко, жѣна* × 2, *жѣне, живѣа, затѣкнемо, Звѣздане, изабѣре, испѣкли, јѣдан, јѣдна, јѣдне, јѣднога, ис-крѣвет, лѣба* × 3, *ни лѣба* ни *с лѣба, лѣне*, ја *лѣго, мѣсец*, три *мѣсеца, мѣсечно, у мѣсто, на мѣсто, мислѣли, натѣрам, несѣјано, нѣ-зна, нѣ-знам*, за *Нѣмачку, нијѣдну, њѣга* × 2, *њѣму, обѣсе, обѣшено, огрѣје, пѣремо се, потрѣви, прѣседник, прѣсѣкли, свѣ, сѣа, сѣдам* × 2, *седѣли, да сѣдне, сѣло* × 3, *сѣла, сѣстра сѣстру и зѣта, старѣшина, старѣшину, тѣбе* × 4, *тѣле, тѣрај, трѣћи, трѣћо*, за *трѣзу*. два *ћѣбета, цѣо, чѣка* × 4, *чѣкај* × 2, не *чѣка, чѣтници, чѣтири, човѣка*;

q: *вѣду, вѣђа, волѣви, гѣдине, гѣре, дођѣше, дѣшла, дѣшили* × 2, *дѣшло, у живѣту, закѣпају, зѣдно, ни кѣла, кѣлко, кѣљу, на кѣнак, кѣњи, млѣго, Мѣзово* × 5, *Никѣлић*, два *нѣћа, ѣбута, ѣбаву, ѣбојица, ѣде, ѣдма, ѣна* × 3, *ѣни* × 5 *ѣпет* × 4, *осѣђим, ѣстрво, ѣтац, откѣпају, отѣше, ѣће, ѣћеш, пѣкоси, ѣно се пѣсле прѣвѣри, пѣсле, кај рѣбови, стѣку, у субѣту* × 2, *уѣште, чѣвек*;

ѣ: *брѣс* × 2, *време, двѣ* × 2, *дѣте* × 6, да *јѣм, Нѣмци* × 2, *нѣси* × 3, *нѣсу* × 2, не *смѣ, нѣће, нарѣдим, нѣма, нѣсам, напрѣд, не-смѣм, ѣвѣ куће, пѣнзију, пѣнциер, прѣђемо, прѣсно мѣсо, пѣт*^д *дана, рѣку* × 4, *Рѣсник, смѣм, на стрѣљање, чѣсто, шѣс дана*;

q) бѣрбу × 2, бѣрци, у вѣјску, девојка × 4, девојке × 4, дѣђем, зликѡвци, њѡјзе, пиштѡљ, прѡђеш, такѡ;

!е: на жддр'ѣбе, узн'ѣте, на к'ѣра, наређ'ѣње, н'ѣмам, н'ѣсмо, н'ѣт × 3 н'ѣте, р'ѣдом, уз р'ѣку, Ст'ѣпа;

"о: К"ѡпча (надимак), на тај м"ѡс, "ѡн × 3.

109. Отворенији и затворенији изговор, с истим распоредом као у наведеним местима, чује се и у осталим селима, можда не свугде с истом доследношћу:

зона I: ми смо бѣгали Кш, бања́ла дѣте на Горѣшњак Гч, дѣ́да Б Л Ст, по два дѣтѣта Љ, дѣ́цу Ст Гл дотѣрам МД, да га извучѣмо Кш кад га истѣрау ГА, јѣсмо × 4 Гч Гш Пћ, лѣба Вк Кл Лп Љ Пр Ст, мѣдвед Јк, мѣсто Јк Рд, не́ка бије Кн, не́ка Б ГА ДА Лћ, не́-знам Н МБ, ми дру́го не́-знамо Љ, заменили њѣга Бк Кл, ја седну́ до њѣга Кл, пѣва МД Пћ Ст, пѣвам Кш, пѣвајте Пр, то се прѣтури Сб, потѣрам Б МД Кп, за Сѣчу (мт.) смо се мучи́ли Тн, тѣтка Б Пћ Ст, тѣтке Гч, тѣтку ДА Ст, у Тѣшицу ДС, ис Тѣшицу Лћ, чѣкај Чк Шћ, чѣкам Лћ, да чѣкаш док се сѣтим Тн, чѣкамо Кш;

зона II: дѣ́да Д К ЦБ, доби́је се од дѣтѣта ГК, двѣста Сб, кад се нешто дѣси, почи́ња жѣтва Н, жѣтва Сб, жѣтву К ГК, ѡнда свекрва да́ва на младевесту лѣба Сб, лѣба С Сб ЦБ, ти́ то неси видѣа Сб, ста́ри не́кад несу слави́ли Сб, ко́ја си воли, ѡна́ си побѣгне ГК, одатле побѣгне Кр, сѣднем В Сб, сѣднемо Сб, не́кад па́лим свѣтло К, свѣкар Сб ЦБ, црвѣно К ДТ Дж, шарѣне ГК Пг ЦБ, шарѣне покравѣце ГК Сб.

зона III: Дѣспотови Мж, дѣ́чко Мж, не́-знам БП Мж Тг, има и плѣва Тб, до сѣдам ће радиш Вб, не смѣ́шай човѣка Мж;

зона IV: бѣгам Бр Мг, бѣрем Мг, жѣтва Бр Р Ђ, зѣта Бб, лѣба Бб Р Ђ, узѣ лѣба Бр, лѣба да се пријѣ човѣку Бр, отѣа му лѣба Кн, кѣдај лубѣнчићи Бр, ја ги не́-знам Р, не́-знамо Ђ, њѣга Бб Кн ГЉ Ср Р Ђ, да почѣкате Бр, ѡн по́сле пребѣгне Р, побѣгне Бр, проше́вина Р, жѣна Бб Кн Ср Вт Р, Рутѣвац Бб Ђ Вш Р Ђ, сѣло Бб Кр Вт Р Вш, сѣме Бр, кад се извртопѣри Бб, чѣло, чѣка Кр, чѣкај Бб ДЉ Вт Ђ, шта чѣкаш ГП, шѣта Бр Бб Вш Р;

зоне I и II: да се бѡље па́зе Сб, вѣ́да К МБ, вѣ́ду Н Лћ Ст, вѡ́ли Гч К, дѡ́бро Гч Кп, дѡ́бра Кр, сти́же дѡ́кан Б Ст МД, винѡ́град Сб, лѡ́ше Пћ, нумѣм да кѡ́пам Б, ако мѡ́же Пћ, мѡ́го Гл МБ Кп, мѡ́му Н Ст, у Нѡ́зрину ѡду Б, ѡ́бичај Сб, ѡ́лади се од ѡ́дма Ст, кад се отѡ́пли М, пѡ́сле отѡ́му у Алѣксинац Кш, ѡ́ди човѣк Б, стри́жба пѡ́сле Сб, пѡ́требно Бв, док је си́н би́ја жи́в, ни́је води́ла бри́гу од тѡ́га Сб, то-е тѡ́пла вѣ́да Кл;

зоне III и IV: ви́ди с ѡвѡ́га Бр, зи́дане ѡ́грађе Мж, ре́кли му да не-мѡ́ж ўчи Р, пцўју бѡ́га Бр, дѣ-е тре́ћа мѡ́тка Бр, зовѣ пѡ́па Р, попѡ́ви Бб Р;

Бѣли Брѣг Гч, лѣчка Гч Лћ Пћ Ст, мо́а ма́јка дрѡви се (. . .) па не́ће, па не́ће Гч, ицѣ́ђен К, снѣг ГА Тн Сб, тѣ́-га Ст, нека упрѣгне волѡ́ви Сб;

бѡѣ Кш Км Пћ, дѡ́ђе Тн Т Пћ ГА, грѡ́же МБ Н Гл К ГК Пћ ЦБ, лѡ́же К ГК, кѡ́-е тѡ́ МД, поглѣдате и ѡвѡ́ МД Ст, такѡ Пр Љ, у тѡ́ј вре́ме ГА, стѡ́г Пр Пћ Ст. Даљи теренски рад омогућиће да се утврде односи у

појединим категоријама (упор. карактеристично дужење пред сонантима, дужину *e* као основинског вокала презента итд.).

110. Овакав изговор нисмо чули у говорима призренско-тимочке зоне који окружују говор АП — у књажевачком, сврљишћком и нишћком крају, у селима Голака (на Озрену), а не наводи се ни у опису лесковачког говора.¹²² Истина, Белић даје и из тих говора доста примера отворенијег изговора вокала, али у неакцентованом слогу, што је, мислимо, другачија појава од ове у говору АП.¹²³

111. Отворенији изговор кратких вокала *e*, а негде и *o*, међутим, истиче се редовно када се ради о говорима косовско-ресавске зоне који стоје непосредно уз АП. Те појаве има у говору Блаца и околине,¹²⁴ у жупском говору „вокал *e* се понекад изговара отвореније, као *e*³⁷,¹²⁵ у трстеничком говору „Отвореност *o* и *e* уједно је и најбитнија разлика вокалског система (...) према књижевном језику”,¹²⁶ у говору Ресаве „Та појава је и данас присутна”.¹²⁷ Присутна је и у говорима централне Шумадије, како обавештавају најновији дијалектолошки радови,¹²⁸ али и у говорима Баната, и шире од тога.¹²⁹

112. И стање у говору АП показује да је ова појава ширира у зонама I и IV (в. карту 2) које су ближе косовско-ресавским говорима него у другим зонама (в. и т. 101). У другој зони, рецимо, највише смо је запазили у селу Суботинцу, опет — на граници према зони IV.

113. И поред територијалног распореда, који, чини се, стоји у сфери утицаја говора косовско-ресавске зоне, мислимо да појаву отворенијег и затворенијег изговора вокала *e* и *o* не треба везивати за ове говоре, већ за прилике у говору Ораховца,¹³⁰ и Грачанице.¹³¹ Наиме, док се отворенија артикулација средњих вокала, нарочито *e*, јавља у кратким слоговима косовско-ресавских говора, у нашем говору то бива у условима једноакцентског система, где не постоје квантитативне опозиције.

114. Проучавајући сличну појаву у говору Грачанице (на Косову), П. Ивић и Р. Александер дошли су до сазнања да је и поред губитка акцентског квантитета сачувана разлика између некадашњих кратких и других *e* и *o*. Рефонологизација је дошла у виду отворенијег или затворенијег рефлекса. „Тем самым качественные различия гласных стали играть роль различительного признака, которую до того играло количество.”¹³²

¹²² Нема о томе ништа у ЈМГЛ, нити у БМРеч.

¹²³ АБДиј 31—41.

¹²⁴ ЈАБл 58.

¹²⁵ РА—СВАБ 294.

¹²⁶ ДЈТрст 41.

¹²⁷ АП—БМРес 251.

¹²⁸ РСШум 111—113.

¹²⁹ Исто, и тамо нап. 262.

¹³⁰ ФО 578.

¹³¹ ПИ—РАГрач.

¹³² Исто, стр. 21.

Мислимо да се такво објашњење може прихватити и за прилике у говору АП, где је, такође, кратко акцентовано *e* (било којег порекла) дало отворенији рефлекс, а дуго акцентовано *e* затворен или дифтонгиран (в. ниже, т. 116).

115. Наша запажања, уз додатни теренски увид, воде сазнању да појава није подједнако позната целом подручју, да је више карактеристика појединих, уистину најбољих представника овога говора и да и код њих није сасвим доследна. У неким местима она, изгледа, представља остатак ранијег стања (в. и т. 124).

116. Међутим, на целом простору чује се и *e* које се изговара са дифтонгизацијом (*ie*). Виша, *и*-компонента овог изговорног комплекса брзо пада и отвара се у виду гласа *e*, који је увек под акцентом. По пореклу, оваквих случајева има од: *e*, *e* и *ě*. Све њих обједињује некадашња дужина слога.

Поред примера у т. 102—105, 108, додајемо, за зону I и II:

m'éd Б МД Ст Кл, *P'étpa* Кл;

v'éza МД, *v'ézan* Лћ, *v'ézana* МД Гч, глава *v'ézana* Н, *dev'étka* Гч, там обираа бн (спахија) *des'étak* Пћ, има *n'ém* кола Гч, *n'ém* Лћ ДА, *n'étak* СБ, *n'étnaes* снопа ако има Б, свадба се завршава чак до *n'étak* СБ, *p'éd* Гч Лћ Н, *p'édом* СБ;

b'éda Б, *b'éla* Б, село се зове *B'élya* Ст, то су *dv'é* Б, *d'éte* му (псовка) Ст, *n'ésak* ЦБ, *p'éku* Кр В, *p'étko* К, *p'étkos* Тн, *m'éstо* Тн ГП Кл Б; из зоне III и IV:

V'éna (хипокор. Невена), *P'étpa* из Рүјиште ТБ;

v'ézane Бр, *m'éso* Мж Тг ББ Р, *n'ém* Мж Вш Р, *P'ésnik* Мж;

b'éla Тг, *vr'éme* Мж Тг ШБ, *dv'é* Мж Тг ББ Р Вц, *d'éte* Јш, *pr'é* Јш, *p'éku* Вм Мг Рј Јш, на *vr' P'éku* (мт.) Мг, *p'étko* Мж, *tr'ézan* Мж, *m'ésan* Тг, *m'éstо* Мж Тг.

117. Оваква дифтонгизација, поред несумњивог затварања вокала *e* доживљава се, по фонетском утиску, и као лако умекшавање претходног сугласника, поготову ако је то сонант.¹³³

v'ézan ГС М, *m'éd* ГС Л, *p'éku* — у више случајева.¹³⁴

118. Код А. Белића налазимо 12 примера, од којих 9 из Ниша и његове непосредне околине, за које би се могло рећи да представљају појаву умерене артикулације *e* (у његову бележењу *eⁱ*). Међутим, нисмо сигурни да се ради у свима о истој вредности — „они су сви по своме тону налик на полугласник, звук им није чист и врло је кратак”,¹³⁵ што би одговарало нашем *e* да његови примери нису под акцентом (*seⁱtim*, *reⁱtko*, *leⁱno*, *deⁱca*, *deⁱcu*, *neⁱmam*, *peⁱt*, *reⁱd*, али: *izmeⁱšálo*).

^{133—134} На извесна умекшавања сугласника, иако у другим околностима, указује М. Павловић у говору Јањева: „У примерима *s'esⁱpa*, *m'eso*, појачана палатална артикулација и изразитији артикулациони импулс дају утисак 'j', тако да се добија 'псеудојекавски' изговор”. — МПГЈ 22. Види и ЈМГЛ 22, где се под „Умекшавање” дају примери *b^eej*, *d^eveij* и сл.

¹³⁵ АБДиј 15.

119. Појава *ie* није непозната у источној Србији, али је, судећи по расположивој литератури, присутна само у говориима косовско-ресавског типа.

С. Рајић-Бећиревић за говор Неготинске крајине каже: „Ово *-е* које је добијено од јата редовно се појављује као дифтонг (*ie*)”, и даје примере: *диете, млеко, пиет (!), сиено*.¹³⁶

А. Милић, пишући о настанку и пореклу дифтонга у Неготинској крајини, покушава прецизирати утисак: „Дифтонг *'ie'* налазимо у оним речима где је некада био глас јат, али не у свим речима, већ само у онима где је рефлекс јата под дугоузлазним акцентом: *ДиЕТЕ, МЛиЕКО, БиЕЛИ СЕ*”. При том он на минималном броју парова показује да под дугоузлазним акцентом има дифтонга (*ДиЕТЕ*), а под другим акцентима исте речи у парадигми нема дифтонга: (*ДЕТЕТУ*).¹³⁷

А. Савићевић, у кратком опису говора Доње Беле Рече, код Бора, полази корак даље и поред утврђивања природе овог дифтонга (први вокал је редукован, други доминантан), додаје да у овом говору има *ie* и под дугосилазним акцентом, те се може рећи „да се дифтонгизација у говору овог села врши само под дуго интонираним акцентом (!)”.¹³⁸ Он додаје да и назал предњега реда прелази „готово идентично као и јат у дифтонг *ie*: *МиЕСО, РиЕД, ПиЕТ, ПиЕТАК*”.¹³⁹

На основу материјала из околине Зајечара и Неготинске крајине (у којем се садржи већина наших примера, као и они које наводе претходни аутори), проф. Р. Симић закључује: „У већини случајева имамо $\delta > ie$ а у мањем броју $ie < e$, e . На основу тога нису могући прецизни закључци о правим узорцима и природи *ie* у овој зони, али постоји вероватноћа да је флукутирајући изговор такође у некој вези са старом вредношћу гласа јат (као и изговор *e* и *i* без флукуације).”¹⁴⁰

120. И у нашој грађи (в. т. 116) најбројнији су примери са *ie* на месту јата, али мислимо да ову појаву у говору АП не треба везивати за флукутирајући изговор рефлекса јата (на какав се указује у говору Неготинске крајине), већ за појаву затварања изговора у некадашњим дугим слоговима (а већину наших примера обједињује управо дужина слога у истим речима у књижевном језику). То је у складу са тенденцијом да се отвореност/затвореност јавља као замена за изгубљени квантитет слога (говор Грачанице, в. т. 113).

Очигледно се и за говор Неготинске крајине мора претпоставити дифтонгирање дугог *e*,¹⁴¹ будући да има индиција да се може говорити и о дифтонгирању *o*.¹⁴²

¹³⁶ СРБНег 99.

¹³⁷ АМДиф 96.

¹³⁸ АСГДБР 84.

¹³⁹ Исто.

¹⁴⁰ РСДСк 110/111.

¹⁴¹ На ово решење указао нам је проф. П. Ивић, на чему и овде захваљујемо.

¹⁴² АМДиф 95/96.

121. Управо о таквим, „самогласним дифтонзима” говори М. Марковић у своме *Речнику народног говора у Црној Реци*.¹⁴³ И код њега, дифтонгирају дуги вокали *e* и *o*. Наше се подручје, истина, једним делом наслања на црноречко, али је од њега и одвојено масивима планина ртањ и Буковик.

122. И нешто о варирању изговора. Известан утисак спуштања или подизања тона (у слоговима са *e*, *e* или *ʔe*) могуће је свести на артикулациону појаву (кретање ка *a* у једном, или ка *u* у другом случају).

123. Примере дифтонгизације *o* (*ʔo*), осим случајева у т. 102—105, 108, налазимо и у другим селима:

*г*орко* ДС ДА Пћ Лћ, *д*ође* Гч ВД МД Шћ МБ Н, ако *д*ође* Т, *д*ођеш* КЛ Шћ К, *л*оше* Б ГА МД Н, *њ*ојзе* ДП Ст, *ʔовде* Пћ Ст, *ʔовде* ми син, *јуче* доша из *в*ојску* Пћ, *ʔовна* Б, *ʔовце* СБ Н Ст, *п*одне* Кш Лз Кл, *р*обље* Лћ.

Како се види, скоро да су то исти примери који се наводе и у наведеним тачкама.

124. Постоји мањи број примера који се противи установљеном правилу о зависности квалитета акцентованог *e* или *o* од некадашњег квантитета. Неочекивано, јавља се отворен изговор у речима:

дете Б Гч Сб, *доле* из *корѣње* Гр, *лепо* Кл Лз Км МБ Пћ, *месо* Кш М Ст, *немам* Бр Н, *нема* ГА Км Кп Пћ Сб, *нема* тај працак М, *нема* да се лажемо М, *после неamate* стра, *ич више* Кш, *одвѣжем* Л М, *дете* има *пѣту* годину МД, *щесет пѣта* Лћ, кад бидне у *пѣтак* Лз, *полѣгамо* М, *прошѣтамо* Л, *мѣсто* Гр ДП, *ћѣрка* Т Л, *са^п* ти-е око *щес* и *пѣт* Т, рђен сам девест^о *шѣсте-сѣдме* М, *после* ми *шѣтамо* Л, и *тамо* са другарицу *шѣтамо* Л, *шѣтамо* се *горе-доле* Гч;

ћѣрка Т, *щес* и *пѣт* Т, девест^о *шѣсте-сѣдме* М, *шѣтамо* Сб;
дѣђе Т, *Кѣле* (хипокор. Никола) М, *мѣра* Гр М Т, *мѣрам* да *идем* Т.

Насупрот њима чује се затворен или дифтонгиран изговор некадашњих кратких *e* или *o* у примерима:

бѣжи Т, па се *весѣлимо* Т, *неки* ГС, *неке* ГС, *пожнѣли* Т, *сѣди* Т Ст, *срѣли* се Т, *трѣћи* Т;

облачно Лп, *отац* × 2 М, *прѣшли* Гр, *сѣба* МД Пћ, *сѣбу* Сб;
в'ѣпра ГС ЦБ, *р'ѣзе* М, *п'ѣна* ЦБ.

Није јасно како треба тумачити ове примере. Будући да припадају различитим срединама, као највероватнија намеће се претпоставка о извесној поколебаности дестинкције код појединих информатора. Може се мислити на утицај вокала *u* у следећем слогу и на затварање иницијалног *o*.

125. До сада је било речи о отварању или затварању вокала *e* и *o* у акцентованом слогу. Међутим, јавља се доста случајева затварања: у предакцентском слогу:

бегендишу се ГС, *дадо* на *дѣцу вечеру* Кл, *после* *ћу* да *оберѣм* М, ако *перѣм*, *уватим* дрѣчке па *опѣрѣм* и на онуј *дѣцу* ГК, *овуј* годину *ракију*

¹⁴³ ММРеч 5.

неће *пече́мо* Тн, *педесѐт* године Гч, *петнаѐс* снопа М, *ци печѐм* леба Гч, *печеница* ЦБ; *шресѐмо* К, има мој брат *Чедомир* ЦБ *прекoвише* Л, (ракија) *прѐбѐчена* ГС МД, *залазу* не да ни *пресечѐв* одступање ГС; *прежѐ* вља крава ТБ;

белили смо (платно) К, *сливе белице* Гш, *беси́ли* Т, *већином* Л, *уза сваку гредицу* ГС, *детинство* ГС, *јеребица* Р, а он с *меши́ну* ГК, *видиш* како-се *наредѐли* Гч, *ништа не-види* ГС, *компѐри неки* ГС, *Песина* (мт. песковита страна) Гш Кп, *пресѐдим* Т, *пешки́р* ГС Т, *сѐдим* ГС Т Пћ Ст, *сѐдѐмо* ГС, *чези́ја* (= појас земље дуж бразде) Пћ, *черви́ш* (умакац) ГС, *четѐри* ГС Л Лћ МБ Т;

не-смѐ М, *смејѐ* се Кл Км;

девојка Б Гр Кл Л Сб Т, *девојку* ГС, *девојке* ГА ДА Пћ Ст, *секи́ра* Сб, и *секи́ру* напе на мѐн Б;

међу плот и стoг сламу Гр, *међу* Крушје и Адровац ГА, *међу* прагови Л, *међу* њѐ Гч.

ако *прогледаш*, не ваља К, *проле́гамо* М;

дворица ГС, *Добривоје* ГС М МБ Н, *ловѐија* ГС, *коми́та* ГС, да *отид-неш* поштѐна ГК, *кој-дође* К;

код кућу Л М Т Пћ, *код* ћерку М, *код* свѐкра ГК, *којѐ* К,

Као што се види, појава је нарочито честа иза лабијала, испред слога са високим вокалима и или у, у речима с префиксом *пре-* и у лексемама *девојка* и *секира*.¹⁴⁴

126. Из техничких разлога надаље нећемо стављати знаке отвореног и затвореног изговора вокала *е* и *о*, сем у поглављима Завршне напомене и Текстови (у прилогу).

Остале појаве у вези са вокалима *е* и *о*.

127. О секундарном *е* при девокализацији *р* у т. 151.

128. Вокал *е* јавља се место *и*

у измењеном лику *везника или*: *зовѐ-се витли́че* (= витло), *ели* јелѐнче Т, *ели* мѐсо, *ели* нешто дру́го спреми Гч, *гучку* (= врста пастирске игре), *ели* кли́ску Пг, *ми* зби́рамо брашно ко́ј кад мѐље, *ели* ја́рму, *ели* шта бѐдне Лп, *ел* је печѐн леба, *ел* непечѐн М, *тру́п* се сѐче на ду́з, *ел* преко К, *у́зни ел* оста́ви К, *ел* те то́ј мајка научи́ла Дж, а ти́, *ел* га не́си чѐа ни́кад Т, *ел* ти то́ по́со М.

129. О односу префикса *при-*: *пре-* у т. 161.

130. Остали случајеви:

вѐљушка Гч Л Пр Пћ Шћ;

Кенѐз (надимак због малог раста) Гр;

лесѐица Гр Л Сб Ст ЦБ, *лесѐичко* ГК, *лесѐичаре* (печурке) ЦБ;

мерѐше Л М Т Сб, лепо *мерѐше* на плѐс Л, не *мерѐше* ГК, *мериш-љаво* Т;

перѐнач Гр Гч Л Пр Т;

сеѐимка (тур. *sicim*) од прѐтено Б.

¹⁴⁴ В. и: СРШум 112.

Сачувано је *e* у: *слезѣнка*, на целом простору.

131. *E m. a.* И овде је позната појава да неакцентован вокал *a* иза меких, и некада меких, сугласника¹⁴⁵ прелази у *e*:

иза *j*: *Грѣч* (Грејач > Грејеч > Грѣч) Пр, *јерам* Т, *пријетель* К Н Т, договору се *пријетели* Т, по *приетельство* К, али има примера да се *a* мења и испред *j*: *Аџдучки* кладанац мт. Гш, *кај* он да дође Ст, *кај-гођ* Гр, умрела *кај* кучка ДА, *кај* грашак Б, грање се сплело *кај* брана ГС, *бејагим* Б, *мејуна* Гч Т Д К Л, у *меуне* Гр;

иза *љ*: *дрвљеник* ГС;

иза *ђ*: *седѣм* на *Брђанку* овде ГК;

иза *ч*: *срченица* (= део на волујским колима) Лз Љ Лп С Т, *овѣ черане* ЦБ, *чешѣре* Гр К Л Пр Сб, *чаране* Т;

иза *ш*: *вѣшаљка* (= вешалица, комад сува меса) К, *вѣшаљке* Гр Јк Лз М; а такође и

иза *р*: *јарек* М, *јарак* Б М, па ги *направи* (мечка мечиће) ГС, *Гребак* (грабов шумарак) мт. Кл, *гребуља* Гр Лз (што би могло бити и према гл. основи *греб-*), *ћеремѣда* (грч керамис) К Л.

132. Мислимо да асимилациони разлози условљавају и промену *a* > *e* у следећим речима, иначе страног порекла:

то су шѣли *ѣбекије* ЦБ, *ентерѣче* Лп, *јѣктер* Гч Л Ст, *петлицѣн* М, *петлицѣни* Пр Ст, имамо ту *сеперѣцију* Тн.

133. Морфолошког порекла је *e* у речима:

Богден Сб Т, *Богденѣ* мт. ГК;

бѣличѣс М, *округлѣсто* ГК, *сјѣгњѣста* ѓвца Л Пр.¹⁴⁶

134. *E m. o.* Показне речце *ѣво*, *ѣто*, *ѣно* овде су са *-e*:

ѣвѣ-ги ђаци К, *тѣ-ги* Л, *тѣ-га* ту ГС, *тѣ-га* он, *ѣде* Пр, *онѣ-ги*, *онѣм* М, *ѣнѣ* *онѣ* грѣде сам платѣја Гч, *ѣнѣ-га* човек К, *ѣнѣ-ги*, *праву* штѣлу Гр.

У речи *старѣјко* (= стари сват) ГС Гч Л М Т Пр, *e* је очигледно према *старѣј*.

135. *O m. a.* Под утицајем лабијала долази у неакцентованом положају до сужавања артикулације:¹⁴⁷

а + п: *лађичка* *поприка* Д Т Л, *свѣ* долазу код нас за *поприку* Гч *попучићи* Гч;

а + б: *гробуља* Л, *гребуља* Т (и: *гребуља*, т. 131), *рабѣта* Л, *собѣрник* Лп, *чабрѣњак* ГС;

а + в: *Оврам* Гр, *e*, *Овраме* Гр, *ѣбовезно* попијем Гч, *новѣдѣција* ГС, ѣна се сѣмо *совѣја* овако Гч, тојага *тѣ-е* кад нѣма *совѣјено* Гч, *повѣит* (= павит, чули смо и: *пѣвѣтина* Лђ) ГК, *товѣн* Л Пр Т, *товѣњѣча* (грѣда у тавану) Л.

Нека имена на *-ав* у народском изговору гласе: *Бѣрисѣв*, *Вѣисѣлов*, *Дрѣгѣслов*, *Вѣидѣсова*, *Вѣукѣсова* — на целом подручју, а у службѣној упо-

¹⁴⁵ АБДиј 18—22.

¹⁴⁶ НБББП 45/46.

¹⁴⁷ АБДиј 25—27.

треби, и у говору млађарије сва су на *-ав* и с акцентом ближе почетку речи (*Вукослав, Драгослав, Вукосава*).¹⁴⁸

а + м: *помук* К Т, *помучне* дрешке ГК, *носе помучњаво* ЦБ.

136. Неки случајеви долазе по аналогiji или су плод утицаја околних консонаната, уколико нису дошли као резултат асимилације, углавном даљинске:

истерау по *два°троицу* М, *а°ломинија* К, *долéко* (мада је врло обично и: *далéко*) Гч М Т Пг Пр С Ст, *одóтле* К ГК ЦБ, у *ка°нцеларију* Гч, *ошóв* ЦБ Пг, *митрољéз* ГС, *митрољéзац* Т, *мана°стир* ГС, *маностирско* имање Лп.

137. О м. е. Увези с овом појавом може се рећи:

а) изгубљен осећај за употребу *e* иза меких сугласника довео је до морфологизације *o* у наставку за ср. род придева (и осталих придевских речи): *мојб, нашо, трећо*, и *-ога* м. *-ега* у деклинационим облицима: *сад-њога, предњогу* (остали примери у Морфологији),

б) о мешању префикса *пре-* и *про-* у т. 161;

в) од осталих случајева имамо само: *узнем ја рошéто* ГС, *има гóр рошéтка* Ст.

138. О м. у: Један број глагола уопштен је са о м. у:

обрíши се Л, *узни* пешкир па се *обрíши* К, *обирáа* он десéтак Пћ, *ода́ла* се Д, *одава́а* ћерку Гр, *омéси* Л М Гр Пр Лз, *омí* се ГК Л Пр, *осу-чемо* воштéну свéћу Л.

139. Остали случајеви:

бобрéзи К, *бобрéче* Л Сб;

меор Гр Л Пр, *меори* Гр Л М Пр ЦБ, *наплитéле* (= нагомилале се, *намножиле* се) бúве па *целонóћ* не мóже да се заспí Л, *целонóћ* К Л М, *копíне* Пр Т, *сока́ло* (= витло, сукало) Гр, *отóр* се каже (= утор, жлеб на бурету) ГС, у *Црнóбару* К ЦБ;

са о је уопштен прилог *блízо*, на целом простору.

140. Редуковано о чује се у облицима 3. лица множине презента глагола на *-ају*:

грéша° они Гч, *вíка°* на плóт Л, *кравé мóча°* Гч, *мéчићи* се *узгра°* ГС, *óне* си и *сáд лéга°* (= леже) Гч, *прóдава°* Гч (в. и т. 176, 464).

Може се, истина, ту чути и пуно о: *имао* кúћу ГС и сл., (в. т. 464), али је увек, као и редуковано, затворено.

ВОКАЛ И

141. Чува се у: *диждéвник* (дэжд-) Л М МБ Т, док је у речи *старо-седíлац* Кш према *седи-*.

142. И м. е. Замена је свакако асимилационе природе:

кицéла Л М, *кицéљу* Гр, *маћија* Б Т, *њигóв* Гр Л К Пр С Т, *њигóва* радња ГК, *њигóво* годиште Л, *њигóви* заповести Л, *шићéр* Гч Д ЦБ (познато је и: *шећер* Л, и другде), *Шил'игóвац* Кш, *Шил'игóвачка* кóса Мт Гр.

¹⁴⁸ Ту је генерацијска диференцијација потпомогнута употребом службеног имена у школи и другим савременим приликама

Остали случајеви:

без-реп, бизрепоња (надимак за несувислу особу, „стока без репа“) ГС, време је *већи* да се иде ЦБ, *кóлко већи* порása К, иде *пéшки* Л, он се *вóзи*, а ми *пéшки* К, (о Бурђевдану) *селвин* се *тúри* на *вiéдро* ГК, *селвин* ЦБ.

Примери типа: брдо *гди* се *мóс* налази М, онамо *дú-е* *плéвња* Л, мислимо да не припадају основном фонду овога говора; основно је *де*.

143. И м. у. Поред *сúрутка*, чује се и: *сúрутка* ГК Кр Лћ М.

144. О честим редукцијама и у т. 166—168.

ВОКАЛ У

145. Подложен је редукцији у 3. лицу мн. презента глагола на *-ају* (аналогно и код других):

íмау, *нóсиу* и сл. — остали примери у т. 464.

У се губи у поздраву „добро јутро“: кад *дóђе*, *ка́же*: *дóбрóјтро* Т, појава врло честа и у другим селима.

146. У м. о. Заменичку облици *ко(ј)* и предлог *код* скоро редовно имају у м. о:

куј *дóђе* Т, *куј* *какó* *скрívи* *-напоље* М, *нема куј* *дíде* К, *куј* те *пíта* К, *куј* се *какó* *показáа* ГК, *ку́ја-е* то *дóшла* Л, *куму́* је *свáдба* ГК, *куму́* *ћеш* да *дока́жеш* Д, од *ку́га* К, *ја* се не *бо́им* од *нóкуга*, од *нóкуга* ме не *стрá* Л;

ма́јка *бíла* *куд* *вéг* Т, *куд* *дéцу* Л, *седíм* *куд* *вéга* Л, *куд* *нас* *нíје* Т, *íсто* и *куд* *мéн* М, на *гúвно* *куд* *нас* ЦБ, *куд* *нас* К, *дéца* *нéсу* *куд* *нí* Д, *куд* *úјци* Гр, *куд* *úјци* у Рутéвац М, *куд* *рéку* К, *куд* *лека́ра* ЦБ, *куд* *мома́чку* *ку́ћу* Сб, *куд* *чíку* Пр.

147. Остали случајеви:

гуру́н (= горун, Ouerqus robur) ЦБ, *Гуру́њак* мт. ЦБ, *свé* сам *изу́же-нíла* Гч, *наклóњети* на *политíку* *куму́нístичку* М, *пупу́ља* (= пупољак) Гр.

ВОКАЛНО Р

148. У говору АП вокално *р* нормална је појава. Има га и у иницијалној и финалној позицији у речи. Таквим случајевима придружују се на синхронном плану и речи са *xр-*, *-рх* (вр,х), после елиминације гласа *x*. У ограниченем броју може се наћи и у медијалној позицији, где само гради слог. Најчешће је у слоговној секвенци са још неким консонантом.

р-: *рђа* Л Д К Пћ, *рвé* (= гризе) ЦБ Лп Л, *рвé* *јабуку* Пг, *рвају* се Л М Пр, *Ржшите* мт. Пр, као и *xр-* > *р-*: *рњка* (= ноздрва) Л Пр Гр ЦБ, *ркај* К, *рка* *кај* *стáрац* М, *рскавица* М Гр ЦБ;

-р-: *зарђála* *капíја* Л, кад *заржí* *пáс* М, *нарвано* ГК, *нарвак* (загризак) ГК;

-р) *zámP* га сйн К, *sámP* се сáм Д, — где би се могло поставити питање да ли је *P* у финалној позицији ако за њим следи енклитика и припада истој интонационој целини, мада овакве речи не морају бити праћене енклитикама: *ýnP* он остáн у брáзду ГК, *sámP* (град) пченицу до клицу Сб, а затим: *вP* Гр, на *вP* стóг Гч, као и у облицима 1. лица аориста: *запP* крáву да не јурне ГК, имáдо лúду ма гу *затP* Б, *овP* јучер ЦБ, кад *овP*, сéдомо да јемо лéба Сб, — где је $-4 < -рх$.

Остали случајеви, у којима је најчешћа слоговна секвенца Ц4-:

брго К Л ЦБ С Д Пг ДТ Гр Пр Кл, *брдо* М, *брдно* мéсто Кл, *брк* Б, *брка* Л, *бркови* Т Пр Гр, *врба* Т Л, *врбóвина* Т, *врзује* се *врзува* снóпови Л, *вржи* крáве Гч, *врзују* му пáре на íебрíк Т, *грдно* су дéца изгинúла Т, *врца* Т Пр, *врце* Пр, *дрво* Б М Д К ДК, *грљи* партизáнке Гр, *затPна* Л, *затPше* не комщíје К, *Крстáтац* мт. ЦБ, *Зрњка* (име овци) ГК, у *крстину* Н Л, на *крстине* К, *крáво* мéсо Н Л, *мртав* Л, *мртвáк* Гр ЦБ Гч Лћ Ст, *првáшта* ЦБ, *мржгáво* врéме Л, *огрђáње* Л, *мрзи* ГС, *орбне* К, *мóга* да *отрпн* М, *прво* прасéње Гч, *спржа* Л, *свекрва* Л, *срча* Гч, Л, *раскрсје* ЦБ-да *тргне срце* Л, *стрпано* камéње ГС, *пртен* цáк Л, *Црна* Бáра Д, *Црно*, *бара* ЦБ, из/ *Црнобару* ЦБ, *Црвéна* бáра мт. ЦБ, *црн* Л Т, *црнíје* Л Гч *црн'ша* Гр Јк, *церс*, *цврстíји* М Т Л Пћ Тн, *цврсто* К, да *цркнем* Гр, бéше у *црне* дрéшке ЦБ, *четвртáк* Т, *чекрк* Т Л, *чобрњáк* К Пр.

На основу ових, и других забележених примера, може се видети

а) вокално *p* може бити акцентовано, али и без акцента,

б) сем једносложних речи, позиција *p* углавном је С_р, а у позицији С не налазе се сонанти, сем *v*, *m*, нити фрикативи *ч*, *и*, *ж*, *ш*, сем *ч* у *чршáви*, *v*, и т. 149 (реч *жрвањ* непозната је у АП, *жртва* се осећа књишком, група *чр > цр*),

в) иза *p*, у истом слогу (*грнци* ГК, *Грчко* Л, *прљка* нéшто Д, *грздав* К) или у другом слогу редовно се налазе консонанти, а од вокала забележили смо само: *затP* се Т, и сл. где је $a < -л$.

149. За говор АП занимљиво је да, на једној страни, постоји тежња да се елиминацијом вокала из суседства, иначе шире него у ЗС и ТЛ говорима, ствара секундарно *p*, при чему испадају *a* или *e* (т. 150) и увек из преакценатског слога, а на другој страни тежња ка девокализацији развијањем каквог пропратног вокалског елемента уз *p*, обично *э* или *e*, пуног или редукованог (т. 151), и укидању његовог слоготворног статуса. Девокализација, изузимајући случајеве аналошког или морфолошког порекла, чешћа је у речима где *p* окружује више консонаната.

150. Секундарно *p* настаје обично између двају консонаната, чешће редукијом *pV*, него *Vp*, увек са неакцентованим вокалом:

$a + p > p$: парничíли се браћа за имáње па се зовé *Прнíчко* Л, *крлíца* М, разлије се у *крлíцу* Пг, *пртизáнска* бóлница Лз, брát гу бéше у *пртизáни* Б, нéкад простíрка, а сá *чршáви* Т;

$p + a < p$: навíва се на *вртíло* Л, прéдњо и сáдњо *вртíло* (на разбоју) Лп, *врњáк* (врањ-, врста затварача на бачви) Лз, ГС, *грмáтику* ЦБ, *Држéвци* (с. Дражевац) К, *држéвачка* мéђа ДТ, до *држéвачку* чéшму Л,

изгрди се поред^Т тај транзистор Т, ја га *исгрди* Л, *испртимо* гу мѝ Л, *испртила* ми Гч, све смо *изгрдили*, ал није *изгрдија* прелаз Гч, село *Крлево* Д, *кравј* СБ К С ГК, *Папрдиште* мт. (< папрат) Кп, *ржзњ* Пр, *срмота* гу Гч, *За грмада*, *гомила*, и *Грмада* мт. Лп мислимо да је претходни облик *грамада* < *громада*, како је овде на ширем подручју,¹⁴⁹ у *сирну* К.

Са истом тенденцијом су и примери: *п'рничари* Гр, *П'рничко* мт. Л, *носи прасе*, *р'кију* ГС, где је *a* преко полугласника пошло у редукцију, али још није стигло до потпуног грбљења.

e + p > p: *бркулџа* ЦБ, *оде коза*, *дође бркулџа* ГК;

p + e > p: *грдељ* ЦБ, *Дрњак* мт. Гш, *Дрновак* мт. Гр, *Бора из Дрновак* Гр, *Дрновац* Гч, у *Дрновац* Мали Б, *испрносило* пут Лћ, на *срдињу* е смѝк (= главна греда, ђуприја) Л. Мислимо да је исти случај у мт. *Брзбвица* (< *брез-*) ГК.

И овде имамо по неки случај непотпуне редукције:

пренеа е сваку *грдицу* ГС, *несам пр'терала* шћуму Т, *несам га увр'дила* Гч.

Чини се да пратећи услов стварања секундарног *p* треба да буде постојање још неког консонанта, поред *p*, у слогу из кога се елиминира вокал. Тако је свуда сем: *ржзњ*.

151. Девокализација вокалног *p* настаје развијањем каквог пропратног неакцентованог факултативног вокалног елемента уз *p*:

a испред *p*: *барници* (претходно: *браници* < *брници*) Гч, *там нащи барници* Дш, *Ристински барници* мт. Б, *насипи ваз* ту вођу Гч, *варбак* све по поље Гч, од *гарбину* ГК, *Парвуловић* ГК, *деда ни скаржљив* (гунђава тврдица) Гч, *ја се сварлишки стегнем* (обучем) ГК, *сарбрењак* лүк Гч; и само једном иза *p*: од *грэбину* ГК;

e иза *p*: *узнемо* (пшеницу) па гу *испр'пори*мо, *намеђамо* у цаќ, па у њиву ЦБ, *огр'лак* вџен ГК, *прэгр'ш* Л К Пр Гр ЦБ Т, *цр'вено* Л, *цр'венкас* у лице М, *црев'нкасто* вино Л.

Наспрам оваквих примера, са редукованим пропратним елементом, пуно *e* јавља се тамо где је девокализација морфолошког порекла: *умрѣа*, *умрѣла*,¹⁵⁰ можда и: *сатраа* ме Гр (према им. *сатра*), *срѣбрен*¹⁵¹ — на целом простору.

Према сврљишком *дрклѝ* (корен) и *подрклѝ* (порекло)¹⁵² овде смо чули само: по *подрѣкло* Пћ, такоѝ му *подрѣкло* К.

¹⁴⁹ НБББП 12.

¹⁵⁰ Појава е у облику *умрела* АПШШ I 102 тумачи се тежњом ка ликвидацији вокалног *p*.

¹⁵¹ МПГСЖ 72 — „Једини пример који у сретечном говору отстаје од потпуно одређене слике са *p* јесте *срѣбрен*; — међутим ова реч у још неким нашим говорима, новијега типа, има тај облик; у овом пак случају не само да у њој не треба гледати ни појаву фонетске еволуције, ни црту споља, већ појав аналогije, ширење продуктивног привдеског наставка *-ен*.”

¹⁵² НБББП 12. В. и: О. Н. Трубачев, *Славјанские этимологији* (Србохорв. порекло, подријетло), у: *Этимология* 1964. с. 10/11.

Појава секундарног *р* и девокализације интензивнија је у зонама I и II, него у III и IV, које су северније, и уз то — једна ближа сврљишско-заплањским а друга косовско-ресавским говорима.

СУДБИНА ВОКАЛНОГ *л*

152. Вокално *л* дало је у говору АП у и то је општа појава за коју мислимо да не треба много примера:

буна К ГК Лп Д Пг, *вунен* Д, *гутолак* Т, *зука* ЦБ Сб ДА Пћ, *дује* Пр, *сужан* Пр Лз К, *кук* Т М, *кучина* ГК, *музна* Л, *суза* К Л Т, *сунце* Гр М Б, *сунчоглед* К, *ступац* ГК, *стуба* Л Лз, *пун* Д К.

Оваквом заменом говор АП одваја се од себи суседних моравских говора, који, у извесним речима, имају *лу*,¹⁵³ али и од непосредно источних, сврљишких и тимочких говора који имају *ла*, односно *л*.¹⁵⁴

153. Трагове *л* > *ла*, са каснијим *л* > *а*, имамо у примерима: *закластрило* озгоре по воду ЦБ (Сврљиг: *затластрило*, стсл. *тльствъ*), *закластрило* ГК С Лп К, *закластрило* Д.

154. Поред *жут*, *жутајка* К, имамо прелаз *л* иза *ж* у *љ* у речима: *жлуна*, *жључка* — на целом простору.

155. Са и м. *л* редовно је:

дибина Л Т М, *дибок* Л К Пр Гр, *дибка* К, *дибка* вода ЦБ, туи Марáva *дибка* М, кад брем *дибко* ГА, *Дибки* поток мт. Љ Ст, *дибљи* вир К, треба *дибље* да се копа Гр, све *дибље* и *дибље* Пћ.

Никад нисмо чули *дубок*, што се среће у сврљишко-заплањском говору,¹⁵⁵ или у неким другим јужноморавским говорима.¹⁵⁶

156. Иако није у вези са вокалним *л*, мислимо да је појавом *дл* > *ду*, т. 152 / *ди*, т. 155, подржана појава *де* > *ди* у примерима: *дибел* Л, али: *дебљи*, од исте особе, затим: *дибѐа* Пћ Гл Т, *дибѐлу* ГК, *дибљи* (во) од краву К.

О ЗАМЕНАМА НЕКАДАШЊЕГ ВОКАЛА ЈАТ

157. АП припада зони „доследне” замене јата вокалом *е*, за што није потребно много примера:

рука гу *бѐла* кај *млѐко* Д, *дѐда* Л, не *веруеш* Лћ, што *нѐ-умре*, па *грѐ-ли*, *нѐ-ли* ЦБ, *донѐла* ми сна Т, *лѐк* Гч, овчо *млѐко* ГК, *плетша* од мајку К, *сѐе* се *упролећ* Гр, *трѐћа* *смѐна* М.

Поред *е*, као заменици јављају се *ѝ*, *е*, *ѐ* (сви примери у т. 102—116), у којима не треба гледати посебне рефлексе јата, већ *е* које у различитим околностима варира у изговору.

¹⁵³ ЈМГЛ 10.

¹⁵⁴ НБББП 13—16.

¹⁵⁵ Исто, стр. 15.

¹⁵⁶ АБДиј 122 — „Али не треба мислити да се ова црта развила из *л*, већ у неким случајевима, кад је *л* постало од *љ* (евент. *ла*) поред *л* находимо и *ли*.”

158. Остали случајеви замене јата вокалом *e*:

у облицима датива им. другог деклинационог типа, и неких личних заменица, где је *e* морфологизирано: *мајке*, *мене* и сл., примери у т. 370, 448.

у локативу им. истог деклинационог типа, т. 374,

у компаративу придева типа *старѐи*, т. 428,

код неких глагола: *остарѐа* сам, *остарѐа* и *обелѐа* ГС, *нѐе разумѐа* М, *нѐсам разумѐла* Т, али: ја не *разу́мим* Т, *разу́ми* ти мене К, в. и т. 553,

у одречним облицима презента глагола *јесам*, сем у 3. лицу једине: *нѐсам* К Гч ГС Ст, *нѐсам* гу пи́ла Гч, *нѐсам* пија́н Гр, ја *нѐсам* би́ја на врóнт ГС, док *нѐси* тури́а ко́лце (венчање) на гла́ву Т, *нѐсмо* те́ли ди́мо Л, ми *нѐсмо* би́ли начítани М, *нѐсте* по́знати (није вам познато, нисте у-познати с тим) М, *нѐсу* збори́ле Гч, *нѐсу* му да́ли Л, *нѐсу* му да́ли старѐи Тн. Облици са и: *нисам*, *ниси* . . . могу се срести све чешће, нарочито код млађег становништва, али ови са *e* остају основни и због честоте употребе врло приметни. Што се трећег лица тиче, ту су облици са и: *није* ми замѐрито Т, *није* ми де́да прича́а Гр, *није* загрди́ја ба́чу па у́шла сто́ка Т, *није* свѐ било такó Л. Врло ретко може се чути *нѐе* (в. т. 472): *нѐе* разумѐа М.

159. Лексема *секира* чује се увек тако, на целом простору, а лексема *сенѝца*, поред овог облика, такође на целом простору, у ЦБ чује се као *јесенѝца*.

160. Поред општег где */ide/ де* (у зони III ге), истина ретко се чује и (з)ди:

иди га нађу́ју Л, *ди* сте се повѐли Л, ма *ди* ћу ја́ Гр (в. и 142), али мислимо да то, као и *прије*, које се такође може често чути, представља импорт „ученијег“ облика у говору особа које се прилагођавају квази-књижевном језику.

161. На овом месту прегледали бисмо појаву мешања префикса *пре-* и *при-*, додајући и префикс *про-*.

а) Уместо *при-* чује се *пре-*:

превати́ла онбга Бранка ГА, *презѐтко* Т, та́м *прего́рљиво* (пригорљиво земљиште, окренуто сунцу) ГС, ту́ сам најта́њи, па ме *преда́ви* Гр, свѐ под ве́дро не́бо (род у пољу) док не *преберѐмо* Бб, ко́и оти́чу́ има да се *прека́ну* (= прикане, понуде) ГС, има́ла сам *прели́ку* Гч, он то́ *преметѝа* ДА, не мо́гу ги *преметѝм* Т, пренађо́ще лека́ри *прѐтисак* Гч, *а́га претѝсне* (трактор) К, она (шума) *препа́да* под бе́љско (припада селу Бељи) Б, кад *препече́* сунце В, че́кај да *препа́шем* (= припащем) кице́љу Гр, *прѐтисак* ѝмам Гр, ја́ ти *пренесѐм* (= принесем) па пи́ (= пиј) во́ду ГС, ту́на на *преста́ниште* (= железничка постаја) сам га видѐла Тн, пренóсу се од *преста́ниште* ГА, да ли она о́ће *преста́не* (= да пристане) да га чу́ва Б, преси́љено сазре́ње Л, и обратно,

б) уместо *пре-* чује се *при-*:

ја́ ћу *принесѐм* то́ (муку, тегобу) Лп, не́колко пу́ти е то́ *припитѝвање* (= препитивање, испит) Б, кад смо ги *присѐкли* (клашће) Лп. Можда овде треба имати у виду и појаву *e > ѐ* у неколико случајева с префиксом *пре-* (т. 125);

в) уместо *про-* чује се *пре-*:
 то што *презбóримо* кад се *вídимо* Гч, не *мóгу* ги *пренађем* Б, он се *прéмангупи* Гч, *пренађоше* лека́ри Гч, и обратно:

г) уместо *пре-* чује се *про-* *при-*
проврела комина (из говорне ситуације било је јасно да је овде значење било „преврела“) К, óвце смо *прочистíли* (= пречистили, изгубили) Бр, *ка́у* се *на́ши* *ста́ри* што су *ова́м* *прóшли* (што су овамо „прешли“, што су се преселили) Тн. *йри-*

Јавља се, дакле, однос: \updownarrow
пре- ↔ про-.

Најбројнији примери замене су: *при-* > *пре-*.¹⁵⁷

162. Само у Малом Дреновцу чули смо неколико пута: *ни́ки*, *не́ки*, *не́ки-гóсти*, истина од више особа, али мислимо да то не мења сазнање о чувању *не* < *нд* у говору АП:

не́ки-пут се *здéси* Кц, *поне́ки* се и *досéле* Гл, *не́што* се *мрда* Л, *би́ја* *не́ки* агреном Л, — појава је општа и ненарушена.

163. Још неке појединости у вези са јатом:

чује се: *сéрава* *вúна*, *сéраво* *млéко*, — на целом подручју;

ма́ђица, такође свуда познат облик, после губитка *x* има прелазак *-ea* > *-eja* > *-ија*;

поред *осим*, често је и: *осéм/освém*;

чује се: *вија́лица*, али и *веја́вица*;

може се често срести: *смејú* му се/*смијú* му се;

164. У императиву је уопштено *-ите* (т. 502).

АЛТЕРНАЦИЈЕ ВОКАЛА

165. О алтернацијама вокала у глаголским основама (*и/е* — *ради-ла/раде́ла*; *а/е* — *изветрéло*; *ну/на* — *изгина́ло*; *ну/не* — *утрнéло*; *и/а* — *одим*; *и/у* — *бидне/будне*; *ф/о* — *зовáше*), као и код итератива (*-ета|*; *-ића* — *зали́ћа*; *-ава*, *-ова*, *-ива|*-*ува* — *обожува́а*, *девојкува́ла*, *израђува́ло*) са иначе широм ареом, у т. 474, 541, 553.

РЕДУКЦИЈЕ ВОКАЛА

а) *Афеза*

166. Појаву ћемо прегледати према вокалима који се испуштају у изговору:

а-: *балáнта* Т, у *патéку* М, *Свéти Рáнђел* К Пр Сб, *Свéти Ђóрђа* *Лимтија* К, *утомáтски* га (гас на мотору) изгубиш Пр;

¹⁵⁷ РА—СВАБ 296 говоре о *йре-* за *йри-* и *йро-*, али не и обратно. М. Московљевић (НЈ, ст. серија, год. II, св. 5, стр. 136) за мешање префикса *йре-* и *йри-* у говорима северозападне Србије каже: „То је последица мешавине икавског и екавског говора у тим крајевима. Где те мешавине није било, нема ни ове појаве.“ Прилике у говору АП као да не иду уз ову констатацију.

е-: *тѣ*-ги, скину́ли ко́ла Гр, *тѣ*-га ту ГС, *тѣ*-га, до́ђе ГС, *пале́те* на ра́мена ГС;

и-: *зѣм*-ти ле́ба Пр, *зѣм*-ти такво́га пријетеља Л, прима́ *не́кције* у Катун Д;

о-: мо́ж да га *двајаш*, ал није пра́вилно Пр, *си́љка* Л Т Лп, *си́љке* Гр Пр ЦБ МД, била ту *скѣруша* па усала Л, девојке кад *мѣсу* (в. т. 138) саборник, изнесу́ га на дрвље́ник ГС;

у-: *зѣнџија* Л, љзутру о́пет *ста́немо* (= устанемо) Пр, не́сте *пѣзнати* с то́ М, *то́рак* М, *то́рник* ГС,¹⁵⁸ Девѣти *то́рник* куд на́с пра́зник ЦБ, пра́вимо и *штѣтци* Гр.

б) Синкопа

167. Ова појава је у облицима показних придевских заменица факултативна, док је у осталим примерима редовна. Најчешће се испушта вокал *и*,¹⁵⁹ а то испуштање, поред придевских заменица, нешто начелније захвата и 2. лице императива, такође факултативно:

-и-: ни *овѣлко* ми није даа К, *ко́лко* жи́шке, *то́лко* ђвце, *то́лко* сви́ње (из божићног благослова) Пр, *то́лко* ме е ми́ло Л, *ко́лко* су са́та К, *ко́лко* ора́са МД, *ко́лко* тре́ба Л, *ко́лко* мо́г да се ба́цим ГС, *ко́лко* су до́шли К, *ни́колко* није родѣло М, *овѣлко* се наро́д слѣга М, *че́три* Гр, *че́три* са́та ГС, *ко́лца* (= колица за плуг) Лз, *прѣјно* бра́шњо Гр, *прѣјна* бараница Гр *Шљиговачка* ко́са мт. Гр, *донѣсте* столи́цу ЦБ, *ди́кте се* К М ГА Пћ Л, *сли́мте*, брѣ, ме́не ГК, *ударте* на ме́не Гч;

-у-: *добрѣјтро* Т, оста́ви неко па́рче за *у́ј'тру* М.

в) Апокопа

168. Поред потпуне јавља се и непотпуна редукција, углавном ако је редуковани вокал у вокалској секвенци (в. и т. 174):

-а: *ове^а* ту М, *оне^а* (= онеја) коми́не Т, *мо^а* уну́ка Гр, *мо^а* те́тка Гр, ја сам се *најѣ* (= најеа < најел) ле́ба Т, *узѣ* сам га Л;

-е: сас ме́н *бо́љ* да е Л, *бо́љ* да си му плати́ја Гч, у три *го́дин* ГК, *уви́син* ЦБ, пет *сто́тин* ГК, *у-пролећ* најпре зазелѣни М, *у-пролећ* Л, *мо́ж* га но́си Л, *мо́ж* да бѣдне М -в. и т. 464, *нећ* се овајди Гр, ста́р си, *ћ*-паднеш па ко́ј *ћ*-те ди́гне Т, ви́ *ћ* га срѣтнете К;

-и: бѣло за ни́шта, ал не́што Гч, испали́м па *бе́ж* Т, — в. т. 500, ле́ба *ел* је печѣн, *ел* непечѣн М, — в. и т. 128;

¹⁵⁸ Види РСЛев, где се указује на могућност да ова реч долази из црквеног језика, где не садржи у- већ *е*, те не спада у ову гласовну појаву, — стр. 161.

¹⁵⁹ Слично и на ширем простору и у удаљенијим говорима, о чему сведочи и најновија литература; в. Јосип Баотић, *Икавско-шћакавски говор у околини Дервенте*, БХИЦЗБ IV, 65.

-о: пуљив *ка* зајац ЦБ, спрема се *ка* за пред владику К, — овакви примери необични су, будући да поредбени vznik овде гласи *кај*, па се може и помишљати на отпадање -*ј*, а не на -*о*;

-у: не-*мог* се дигнем Л, — в. и т. 475, *нећ* те ја т^у удам, те (ћу те > ће > те) удам на друго место Гр.

ЕГЗИСТЕНЦИЈА И СУДБИНА ВОКАЛСКИХ ГРУПА

169. Може се говорити

а) о вокалским секвенцама VV, $\check{V}V$ и V \check{V} , с напоменом да се финална секвенца V \check{V} не остварује будући да је у говору АП акценат с отворене ултима превучен према почетку речи (т. 313),

б) о вокалима у суседству, с краја претходне и почетка наредне речи, дакле: --V+V--, -V+V-, -V+V-, с напоменом да обе речи, могу припадати истој интонационој целини, или свака посебној целини.

Ад „а”

170. Поред примарних вокалских секвенци (у домаћим и страним речима) у говору АП вокалске секвенце настају и

1. у сложеницама, од финалног вокала претходне и иницијалног вокала наредне речи, које улазе у састав сложенице,
2. елиминисањем *x* из интервокалног положаја,
3. елиминисањем *j* из интервокалног положаја,
4. испадањем неког другог консонанта из интервокалног положаја,
5. претварањем -*л* у -*а*.

На овај се начин могућност стварања вокалских секвенци врло повећава и стварају услови за међусобни утицај вокала, што често доводи и до њиховог прилагођавања једног другом.

171. Вокалске секвенце, старије и новије,

а. одржавају се, а најбоље се одржавају секвенце под 1. Томе можда доприноси и често неистрвена граница речи саставница,

б. сажимају, прогресивном или регресивном асимилацијом,

в. укидају, односно трансформишу развијањем секундарних прелазних гласова *i* или *j*, *u* или *v*, у зависности од структуре секвенце (да ли је од вокала предњег реда, задњег реда, или представља мешовиту комбинацију),

г. трансформишу губљењем слоговности једног од чланова групе.

Овако ће, под а. б. в. г. бити прегледан записани материјал.

172. Све групе -V*л* > -V*а* биће прегледане у т. 229—236.

Све вокалске секвенце настале елиминацијом *j* из завршетка 3. лица мн. презента биће прегледане у т. 463, 467.

173. Остале вокалске секвенце показују следеће стање:

aa

а. *наапана* јабука Гк,

aa < аха

а. *снаа* ми Јованка Т, *мо^а снаа* Гч, бобéгла ми *снаа* К;

б. *сна* Т К Л М Сб Пр, два *ора* Л;

в. *снаја* Т ГС ДТ, шкóблувана ми *снаја* К. Морфолошког је порекла затварање хијата у примерима: кóлко *ораса* посади́сте МД, два *ораса* ГС и сл. и долази према облицима мн. *ораси*;

ae

а. *дванаесте*, па *тринаесте* Л, *пéтнаес* К, *мáло шаесте* тепци́је (елипсасте) Д; *дае* свакоме ГК, не *познае* никуга Л;

в. *тринáес* Гр, *четрнáес* детéта М, *осамнáес* М, *двáес* му гóдине Гч. Овде појаву ¹, односно *o* као да прати и померање акцента:

ae < ахе

а. *двэ снае* ймам Гч:

в. *снае* М Пр Пћ С Ст Т, нису дóбре ни *снае* ни дéца ГК, *снае* су једнá с² дрúгу — етрве ГК;

ae < аје

а. *пребаем* си ја с брашњо ГК, *заедно* били на *казан* Т, *мае* се (= дангуби) МД, *краеви* Л, штó смо се *наели* ГК, *ткаемо* К Лп, *предáе* вáредно ВД;

ai

а. *кайи* Л Т Гр Пр С Лп, *кашиáри* (вара у игри, при погодби и сл.) Т, *найће* ти óн, па ги затéкне Гр, *наистин* бילו ГК;

в. *кайи* КГ, грађени опáнци па *кайишићи* Кш;

ai < ави

а. да *напраши* такó К,

в. да *напраим* кúћу ЦБ, *напраимо* колибу од смрéку ГС, *устаимо* воденицу па ковемо *камен* Лп, прво *постаи* темелáче па на њй *успраи* дирéци ГС, врлáк и пезу́љ, кад пáднеш, не-мож^ш се *устаиши* до пóток ЦБ.

ao

а. тó е *заобилазно* МД, *забрак* ГК, *забитрен*, да откíда зéмљу од рáник ГА, свé рáди *наопако* Сб, *наорали* смо Т, *наоружани* с машингевери Гр, *набитрен* К;

б. *сопитили* ни ЦБ, ту ни *сопитише* кúд-дидемо Л, а *собраћајац* стој там и мёрка ме М;

ao < ахо

а. сунчи *заод* Л Гр К Пр, *маовина* К Л Пр, *маовина* ГК, *наодимо* се *цеа* дáн Пр, *оровина* М Т, нéће тáко *снао* Л;

б. *оровина* Л К МБ Н, *орво* дрво Л;

ау

а. *зауздала* га добро Д, *врце заузвијемо* Пр, *нощени кайши* па *заувијени* Лп, *кауч* нов купили Гч, *науман* да иде Кл. *научија* Л М Т, *научи* (аор.) нешто Д, *Паун* Т;

в. *павук* ГК К Сб, *павун* ГК, *павутина* (= паучина) Лћ;

ау < аху

а. како-се *звáu* Сб, *маўне/ме'уна* Л, *наўкај* руке ГС, *паўлице* Пр, *видеа* сам *снау* Гч, *ймам сина* и *снау* Гч;

еа < еха

а. у *меáну* Т;

в. *дрéја* Гч МД, *лéја* ГК К, *маћија* (и асимилацијом према ћ) Т М ДС, *ме'ана* Т, *стрéја* Гр Л Пр ЦБ;

еа < еја

а. *Грeач* ДТ, *идеа* М, *старeа* сам Гр, *старeа* сeстра Л;

ее < ехе

а. *дрeе* Гч, *свáки дán* нoве *дрeе* Пр, *сáдимо* на *лeе* и на оцаци Л, *лýка* на *лeе*, а *папpику* на оцаци Т;

в. *дрeје* Гч;

ее < еје

а. *сeемо* Л, *пóсле* га *посeемо* Гч, *посeе* се Гр, *просeе* брáшњо Б, *смeем* се *ја* Л, *кý* се *смeé* — *смeé*, *кý* *кýка* — *кýка* ГК, не-смeм са *насмеeм* ЦБ;

еи < ехи

а: *леiца* ГК;

еи < еји

а. *старeи* лýди Л, *они* су *старeи* Т;

в. *старe'i* брáт Гр, *нáј старe'i* чoвeк у сeло Лп, од њeга нeма по *старe'i* Д;

ео

а. *небрaно* свe Т, *небрaно* Д Л Т, *Преобрáжeње* куд нáс сáбор Гр, *пребрaна* му мeђа Т;

ео < ехо

а. *мeови* Нз Б Л Пр ЦБ Гр, *грeбтa* Л ЦБ Пр Гр МД;

в. *мe'i* ови Б;

иа < иха

а. тó свe *њиан* плáц бiа Т;

в. *тија* кiща врне Л, *њиан* дeдa Б, *њи'ан* плóт К;

ие < ихе

в. *тије* Л ДТ.

ие < ије

а. *жмиeм* Л, *жмиe* ко сóјка на јýговину Т, *биe* се К ДТ, ако га *од-биe* К, *убиeн* Т ЦБ, *ниe* вáјдa ГС, *пиeм* лeцкa ГК Гч, *ниeв* Гч, *йдемо* на *тиeње* Гр, *паде* голeмо *биeње* Гр;

ии < ији

а. *чии* су дeца Гр;

б. *чи* си *ти* Л, *чи* су ов*и* пра*ци* Л, нек б*у*ду *чи* о*ће* Т, *овчи* с*и*ра ГК, *чове́чи* б*ој* (висина, стас) ЦБ;

ио

а. *авио́н* Л Т Гр С, *ра́дио* -на целом простору;

б. *ками'о́н* Т, *напали'о́н* ГК;

ое < *охе*

а. св*у*д *плбе*, *плици* К, *облази́ла* га б*у́*ба па се јави́ле *плбе* Лп, на *сбе* се ста́ви ра́жањ СБ;

ое < *оје*

а. *мо́ега* ун*у*ка крсти́ја к*у́*м ДА, од *мо́ега* бра́та Л, *мо́ем* бра́ту шура́к Т, ја ви́кам *мбе* с*на́е* (дaтив) ГК, н*а*с госп*о*да *пбеде* М, к*а*плари не *по́ели* М, па́ре су *повестинé*ле Л;

в. *П^рисове* мт. Гш, Кп Д*о*њо *п^рисове*, Г*о*рњо *п^рисове* мт. Кп;

ои < *оји*

а. *двои́ца* Л Гр Пр ЦБ, *бр^оимо* К Гр, куд *мо́и* девојчи́ћи ГК, *дво-трои́цу* Л, да *нап^оимо* краве Гч, *ко́и* су т*о* Л, *п^оило* ЦБ, ја *стои́м* она́мо К, п*о*сле *штр^оимо* ГС;

в. *штр^овимо* ве́пра Гр;

оа < *оха*

в. *с^ова*, *р^асова* ГК — у осталом делу АП ово се зове *чет^ал(к)а*;

оа < *оја*

а. *и́ма дво́а* кола ЦБ, *мо́а* с*е*стра Гч, *мо́а* (косачица) ве́ћа Пр, *таво́а* прили́ка К;

оо

а. *по́бран* Д, св*е* *по́брано*, ал не ни́ца К, *слеп^очница* К;

б. *слеп^очница* К ГС М Пр ЦБ, *цр^нокасто* јагње ЦБ;

оо < *охо*

а. *до́де* ми ун*у*чи́ћи Гч, д*е*те р*а*но *проод^ило* К, не м*о*же да *проод^и* ЦБ;

б. не *до́ди* ни́кад ГК, *ћерка* гу ни́кад не *до́ди* ГК;

оу

а. *самоу́к* К Д, *поумира́ше* ст*а*рци К, *поу́чи* ле́цка па *оде* на Мар*а*ву Т;

оу < *оју*

а. *и́звор* је у *моу* лив*а*ду ЦБ, ако ме н*е*ма, д*ај* на *моу* ма́јку Гр, *тво́у* ку́ћу н*е*ће д*и*рамо К, — међутим, изван ове категорије речи у оваквим групама *ј* остаје;

оу < *ову*

а. *сноу́так* (пређа — основа, за оснивање ткања) Лз;

уе < *ухе*

в. *бу́је*, *му́је* — на целом простору;

уе < *ује*

а. рана му *зараићуе* М, ја му *казуем* Л, *наваћуем* бацчу Т, *пресаћуем* М Л, *показуе* ми ГС, *пућуе* ГС, *ће* ги *помилуе*в Пр, *не поштуе* Кл, *радуе* се ГС;

уа < уха

в. *бува*, *мува* — на целом простору, *буварник* Л, *мувар* (Panicum milia-seum) Л К, *мувар* Гр;

уо

б. не *радимо учи* Преображење Лз, *учи* Божјић доносила се *бадњак* Сб.

Ад „б”

174. Постоји тенденција да се од два вокала у сандхију који образују суседне речи један елиминише редукцијом, испуштањем или елизијом:

—V+V—

набище *ми ну* газу (у нос) Гр, у *нај* рат била сам девојчица ГК, *баш* му *каза* *нај* доктурица ГК, *девојке* *месу* саборник ГС, па *и* *но* дете Л, *а* *нај* син маџиновођа Ст, била *на перацију* Ст, *Светилија* К Пр ЦБ, *светилике* (крушке које зру око Светог Илије) Сб;

—V+V—

он *дн*и *крадну* *оној* *ж*ито ГК;

—V+V—

дидем, *дидемо*, *нумем* (и *нумемо*) — на целом подручју, *полоченце* (судић од пола оке) ГС.

На основу ових примера стиче се утисак да се увек редукује други вокал, а да се у елизијама губи први вокал.

175. Посебан поступак јесте губљење вокалности једног члана групе. Ради се о композицији V+i, u/o, у специјалним случајевима.

Поредбени везник има општи облик *кај* (висок *кај* топлога Т). Међутим, он често гласи и *каⁱ*, у чему се можда огледа двојак процес:

а) редукција *i* из *и*: *као и* > *каⁱ*,

б) редукција *i* из *ј*: *кај* > *каⁱ*.

Паралелну ситуацију имамо и у *коⁱ* (*који* > *кои* > *коⁱ*) или: *коⁱ* (*кој* < *ко* + партикула *ј*).

176. У трансформацији завршетка 3. лица мн. презента долази до једног ступња када се јављају вокалске секвенце са редукованим у или о, у другом делу, на прелазу у пуно *в* или *о*:

-ају < -ау $\begin{cases} a^v \\ a^o \end{cases}$ -ав: *имав* Пр,
-ао: *имао* ГС.

Ова појава карактеристична је само за зону I и делимично у селима на прелазу из зоне I у зону II (сви примери дати су у т. 463—467).

ПОКРЕТНИ ВОКАЛИ

177. Ова појава јавља се као испуштање вокала с краја речи, уз употребу пуних облика, или као додавање вокала, уз употребу непроширених облика речи. Њоме су највише захваћени прилози, а затим предлози и придевско-заменичке речи у остацима појединих падежа. Покретни су *a, e, o, y*:

178. *a/ə*

күд се, мори *нáne*, *сéти* Т, *ка́же* се *күд* како́ Т, на-*күд* Лéбан оти́шли Т, од При́дворицу на-*күд* Леско́вац Т, *күм* *и́де* *отүд* ГК, *ви́шенут* Кш, *не́ки пүт* подмáшимо мй, а *не́кипут* подмáшео они Кш, *кад* дође ГК; *күдá*-*нещ* К, *сéдам пүта* старосвати́ца ГК, *свáки минүт* сам била *уза свéкра* Лз, *премéсиш* га *двáпут*, па га *та́га* размесу́јеш Гр, *војска* је *үтре-дána* развр́ала снeг К, *нумеја* ме *не́ки* преби́је *ода* дрво ГК.

179. *e/ə*

там-гóр ЦБ, *и́ди дóл* низ реку́ МД, *ува́ти оздо́л* К, *гóр* у брдо́ ГК, *и́ма* и то *та́м гóр* ЦБ, *лéчка гóр* Шћ, *одо́згóр* ГК, на-*дóл*, *низ*^с *пóток* С, *дóл-ми-е* у ваља́вицу Лп;

терáце на *гóре*, на *дóле* Гр, *митро́лeз гóре*, *митро́лeз дóле* Гр, *кад* *пóђем* на *дóле* ГК, *овá* *вүна дóле* се зовé *постри́зина*, а *овá гóре* од грби́ну ГК, *тó озгóре* ЦБ, *закластрéло озгóре* по во́ду ЦБ, *и́ма ве́ће* гóдина К.

180. Појава *e* у случајевима:

не и́де са́ге аутобус К, *ни́кои* не *мóже са́ге* да потврди́ ДТ, *ја са́г^к*, *не-мóг* да *ка́жем* ЦБ, *са́де* га отпуш́тили ЦБ, *прекрсте* она́ј *леба*, па *та́г^с* *нóсимо* четвр́тину ЦБ, *та́ге* *күм* да *и́ме* ЦБ, *та́де* *нóсимо* плéтене (рукавице) Лп, *ви́ сте оде* Сврљы́г ЦБ, *оде* *цeр* ЦБ.

издваја говор АП од источних говора, будући да према: *пoде* дру́м Гр — зона I, *пoде* сeло ЦБ — зона II, *испoде* Ртањ Мж — зона III, имамо у околини Сврљига *a*: *испoда* дүд — Бучум,¹⁸⁰ *пíсмо ода* Душка — Бели Поток,¹⁸¹ у околини Пирота *и*: *пoди* трмке, *нади* Пирот, *оди* то.¹⁸²

181. *o/ə*

чéка га *та́м* ЦБ, *на́це та́м* зeмља Т, *о́тац сeди та́м* М, и *та́м* ги *и́ма* К, *са́мо течé та́м* по по пүт Гр, *о́не долéко та́м* ГК, *и́дете овáм* *күд* мeн ГК, *овáм* *ма́ње дүва* ЦБ, *e*, *онáм* у стрнү К, Грeвце *онáм* под плани́ну К;

та́мо он живeа Т, *та́мо* ми *e* *ћутáа* *ма́з* Т, и он би́ја *та́мо* К, *овáмо* смо К.

182. *y/ə*

У се јавља у остацима датива заменица и придева:

кóм *нещ* да пока́жеш ГС, *овóм* *комци́је* Гч, *тóм* *цандáру* Л;

¹⁸⁰ НБББП 119.

¹⁸¹ Исто, стр. 111.

¹⁸² АБДиј 265/266; НБББП 66. Појава *a* испред сугласничке групе тумачи се у СРШум 110 у оквиру поглавља о полугласнику (*ə* > *a*: *пода* дрветом и сл.). Мислимо да у односу *ə* : *a, e, y* у нашим говорима не треба тражити разлику у рефлексима полугласника.

куму К Л Т М, куму Пћ Гр К ГК, куму је свадба цело село зову ГК, никоју не сам дужан Т, свакоју је угледна (свако се на њу угледа) Гч, ми смо мојему оцу били шес ЦБ, једному сину Л, пијаному се и луд смее Гр (в. и т. 455, где се могу, у мањем броју наћи и паралелни примери са -е).

183. Сем случајева са у/о, обичнији су примери без покретног вокала. Иначе, употреба покретних вокала факултативна је. Више би се очекивали пред сугласничким почетком наредне речи, али ни то није правило. У примеру: кад узеше онбг деду да бију, све убиће онбга старца ГК, — покретно а би се пре очекивало у првом случају. Оно се ипак појавило на другом месту, где је било мање потребно и тако измакло „правилу”.¹⁶³

Унутар речи, поред аналошког: зоваше, вршели . . . и девокализације р: прегреш и сл., забележили смо у два случаја и уметање и: Миријанина деца К, кућа му кај касарина Т.

КОНСОНАНТИ

ГЛАС Ј

184. У говору АП артикулација гласа ј варира у зависности од окружења у којем се налази, позиције у речи и акцента, затим од темпа говора, па и од говорних навика у једноме крају. Наш је утисак да његова нестабилност расте идући од истока на запад, да је ј стабилније у зони II него у зони I.¹⁶⁴

185. Степен нестабилности тешко је одредити, али између нормалног ј, за које бисмо узели иницијално ј испред вокала а (јабука), и потпуне редукције могуће је, по фонетском утиску, разликовати и неке међустепене. Ми смо на терену те разлике уочавали и бележили као ¹ — полуредуковано ј, најтипичније на крају речи а иза вокала задњег реда и а (ово¹ су але људи К, зна¹ ти кад се остарело ЦБ), или ⁱ — неслоговно и, које у односу на ¹ има шири артикулациони захват и оставља мање прецизан фонетски утисак, нарочито кад се нађе у слогу између два вокала (биⁱа, али: бија-ли си Т). Критеријум за оваква разликовања мислимо да би могао бити онај који узима Р. Симић за левачки говор „моменат прекида карактеристичног протока”.¹⁶⁵ Ако се тај моменат јаче уочава, овај глас се ближи нормалном ј, ако се теже уочава, тежи гласу и. Прегледавајући касније забележени материјал, нисмо могли уочити неку законитост појављивања ових варијетета која би нам дала принципски одговор, па смо се одлучили да материјал представимо преко ј, односно ⁱ, уверени да овај други знак обележава више фонетских варијетета редукованог ј, примарног или секундарног.

¹⁶³ Види и: РС—БОФон 237.

¹⁶⁴ Овакав закључак о правцу простирања ове појаве стекао се још раније, при посматрању односа ТЛ и СЗ говора, —НББП 32.

¹⁶⁵ РСЛев 108.

J на почетку речи

186. Најбоље се одржава испред вокала задњег реда и а:

јабука К Л З МД, *јагода* ГС, *ја* — на целом простору, *јавим се*, *јавим команданту* Т, *јако* ме болело Гр, *јаукала* Т, *јауче* Т;

е¹ *Јоване* ГС, *јок* М Пр Гр ДА, *још* Л;

јуне М, *јуница* Гч ГК Д, израсте *јунак* ЦБ, све на грабљу, на *јуриш* ГК, *јуриа* га до Тешциу Лћ.

Овако је и у речима где се *ј* јавља секундарно:

*јопет*¹⁸⁶ ГС Пр ГР ДА ГК К, *јуже*, *јужихи* К Гч Пг С Лз, *јулар* Л М, *јутре* К Т, *јутредана* К.

187. Испред вокала *е* изговор *ј* такође може бити стабилан:

јега (= турпија) Л Сб Кр, *језик* Л М К ДТ Пр, *језик* ЦБ (диференцијација се успоставља местом акцента: *језик* — телесни говорни орган, а *језик* — *langue*), *једе* она лечка ГД, *једо* па лево ГС, *јеђите* ГС Пр, *јај* да *јемо* Гр, *јма* ћерку *јединицу* ЦБ, *јеленче* Т, два *јектера* К, *јетва* Л Пр Лп,

али нису ретки случајеви да у тој позицији долази од делимичног па и до потпуног губљења:

¹*едно* Л, ¹*ендек* ЦБ Д К, ¹*ексер*, али: *ексери* К, ¹*евтиноћа* Т;

едан ГС, *едан* човек Л, *еднога* дана Гч, *јмамо* *едну* чешцу Б, *едну* (славу) *слави*, ¹*едну* преславује ДА, *едно* Гч, *наићоше* *едампут* Т, *едампут* се увати Т, *евтика* Т, по *евтино* К, *ел* не веруеш Л, *ел* доца татко Ст, *доделјују* *ечам* ГК.

188. Иницијално *ј* из енклитика *је*, *ју*, *јо* тројако се понаша:

а) чува се:

он је држаа *радњу* Т, *ел је* заказувано Т, *плот је* с *пруће* Т, *де је* *дибоко* Л, не *познам* гу *која-је* Л, *то¹* гу *је* ћерка Л, *дошла је* М, ^о*дамна је* било Гч, *стари пут је* мерет куд *моу* појату ЦБ, *добар је* К Л, *ми* си *ју* знамо ГК (редак пример, у селу на граници према сврљичком говору, *будући* да је за АП, и шире, карактеристично *гу*), *несу* *јо* рекли ГК, *неће* да *јо* *обиће* (проба) *грђзе* Л;

б) редукује на ¹:

заграђуваа ¹*е* Л, *вир је* *де¹* *дибоко* Л, — овај пример показује како окружење помаже одржавању (*вир је*), односно слабљењу (*де¹* *е*) *ј* у сандхију, — *то¹* *е* *лола* Л, *проца¹* *е* *едан* Турчин Т, *не* ли ¹*е* *била* Гч, *де* ми ¹*е* ГС, *брат* ми ¹*е* ГС, *састаљају¹* *ју* ГК, *не¹* *о* *даа* Т, *то¹* *о* *све* *родбина* ЦБ. Овако се у сандхију понашају и друге, неенклитичке речи: *едно* по ¹*едно* Л, *ту¹* *едемо* Гч, *ели¹* *елена* ГС, *јмамо¹* *ектер* б'рнци Гч;

¹⁸⁶ „За *ј* у *јојет* јасно је да је настало на исти начин као у *ради^о*, само у овом случају у *хијату*”. — ДЈТрст 60.

в) или потпуно губи:

то ми *е* било ољуштено Т, *овде е* Т, *прво е* бóg па кум Т, *жéна е* газда на кућу Т, *било е* Т, *млогопут е* било Л, *тамо ми е* ћутаа маз Т, *имало е* грóјзе Т, *то е* најпаметно Т, *ко е* кáки Пр, *то е* навивено Л, *цéла се е* мала чудíла Т, *од каквóга е*, *добро е* Л, *чí е* трактор Л, *од чéга ти е* тóрта Л, *снаја ми*, *што е* старéа Л, *ди е* плéвња Л, *мíло ме е* Л, *то е* К, *то е* éдна кућа Л, *да е* поштувала Гч, *такó ни е* М, *каквó е* (месо) ГС, *што е* бíа пýсар К, *шта е* ГС, *онó-е* шкóла Л, *на срдíну е* смóк Л, *мóже у* таблéте успáвау Т, *íма у* двéста кíла М, *кóј ће о* матра́к Гк, *ја́ ћу да о* дам сýтра ЦБ, *ће о* кáжу Лп.

Ј унутар речи

189. *Иэмеђу вокала ј се, зависно од тога међу којим вокалима је чува, чешће своди на ¹, или губи. Милетић је утврдио: „суседни вокали утичу знатно на чврстоћу артикулације ј, док је утицај на место артикулације неприметан; чврстоћа артикулације стоји у директном односу са висином суседних самогласника: ј је најслабије између два а, јаче између два е (о), а најјаче између два и (у).”¹⁶⁷*

Што се ситуације на нашем терену тиче, она не иде за оваквим закључком у потпуности: *ј* се заиста добро чува између два у, али зато најслабије између два и, а између два а боље него између других вокала. Од осталих комбинација увек се боље чува кад је на позицији Б (у секвенци АјБ) вокал задњег реда.

190. Будући да су у т. 175 наведене оне секвенце из којих се *ј* губи, овде бисмо дали оне у којима се *ј* одржава или делимично редукује:

за секвенце *Vjy* в. т. 463,

ујо: *é*, бре, *Вујо* К;

уја: кад *Марава набуја* М, не *мóже да ујáne* коња ГС, *ујаши* па *íди* Л, *струја* Л К Пр Д С, кад је *дýнула алуја* Сб;

ојо: *мојó*, *твојó* — на целом простору, *којó* сте донéли Вк, *којó* дéте не мýрно Гч, *нóкојо* тéле Т, *Вóјо*, дé си Б;

оја: *бóјација* Д, *длán ми нагнојава* Л, *лóјано/лóено*, Л, *која-е* то будáла М, *нóјан* Л Т ДТ Пћ, баба *Стојána* *умре* К, *тојага* ГК, *отица* на *појату* ЦБ, *тýри му појанту* Т;

оју: *нé му се боју* Пр, *коју* шта́лу Пр, *ће га уштрóју* Л.

191. Секвенца *е, и + ј +* вокал задњег реда:

еја: *Дéјан* Л, *смејаа* му се, али *гóре проша* М, *посејаа* сам М, *рát је свé просејаа* Т, *стрéја* Л;

ејо: *сéјо* ГК, *Срéјо* ГК;

¹⁶⁷ БМИзг 65. На другом месту он каже: „Иначе је наше *ј* доста променљив глас, у зависности од акцента и околине у вези са артикулационом лабавошћу је карактеристични шум нашега *ј* уопште слаб, нарочито између палаталних вокала (*чији*, *сеје*), а испред *и* (*двојица*) се готово и не чује (упор. писање *кајиш* поред *каиш*); иза *и* (*ијан*, *бије*) је нешто јаче”. — БМФон 25.

ија: боранија Л, делија К Д, ловија ГС Пр, змија С, овија, тија, онија, таквија — врло раширени облици у зонама II и III, а нешто мање и у зони I; *вунија* (= левак) Л Пр Т, *пијац* Л М З Тн, *пљакарија* (= дрвени суд за ракију или вино, мања бачва издуженог облика) Пр;

ијо: фијокица М;

ију: у нову армију МД, праву гу давију (= свађу) ГС, пека ракију Гч, преко ћуприју МД.

192. Мешовите групе од вок. предњег реда и *ј* показују следеће стање:

ије: комшије К ЦБ Т С Лп Гр, није теа М, није му било лако Т, ограда има повије Л; они, завалије (= јадници), ткају рогоџе ГК, бијем ГС, слана не убије Д, раније М, покријемо га с ђубре Гч, ће не побие ГС, пијење ГК, није гу згодно ГС, стие Л, тријес Л;

еји: старѐи, обичније: старѐи на целом простору.

193. Насупрот овим примерима чувања *ј* (¹) у положају између два вокала стоји много више примера у којима се *ј* губи (т. 173). Процент губљења нарочито је висок у секвенцама где се *ј* налази испред предњег вокала.

Ј у вези са консонантима

194. Иза консонаната:

п, б, м + ј

објавница ГС, *грџбе* Лп, — на другим местима: *грџбе*. У говору АП примери чувања *ј* у оваквим позицијама врло су ретки, будући да је познато јотовање група лабијал + *ј*;

за *в, ф + ј* немамо примера, као ни за *р, л, н + ј*; нити за *к, г, х + ј*;

д, т, з, ц, с + ј

надјачала та идеа Т, *изјурја* жѐну ГК, *изјави* се (показа се на видик) ГС, али: *ујанџа* (узј-) Л, *ујашџ* на коња и дадо му думан Т, ђу га изаловим Гч, запрег — цѐла сџкња *изедно* Б, *изутру*, ајде за Прокупле Т, *изутру* опет станемо (устанемо) Пр, — за друге групе немамо примера:

ј, љ, њ, њ, џ, ч, џ, ш + ј

примери типа: *човѐча* рџса К, *човѐча* рџка Д, *човѐчи* бџ Гч, *џчи* сџра ГК, уопштени су, али је вероватније да су резултат другачијег образовања него губљења *ј*, — *оружје* Т ГС Пџ, *оружје* па на врџнт Т, — *Крушије* Кш, Гр, Пр, Лз, *кокџија* кџга К, али: *кокџи* бџлес Л (на овом примеру може се видети однос старијег, локално стања: *кокџи* бџлес — промена рода, губитак *ј*, упрошћена група -ст, и новијег, импортованог, административног израза: *кокџија* кџга — чување *ј*, службени назив болести), — *миши* брџог пџн џмбар М, — *отишци* у *Јџије* Гр.

За друге групе у забележеној грађи немамо примера.

195. И на основу овог малог броја примера може се стећи утисак да се *ј* не одржава иза палаталних сугласника, поготову не у придевима

насталим наставком *-зји*,¹⁶⁸ а затим и иза *з*, где би се могло додати да је у примерима *изутру*, *изедно ј* и по пореклу секундарно те можда лакше подлеже губљењу. Иначе, ова група (*зј < з(д)ј*) трпи и метатезу (т. 302) или упрошћавање (*ујаши* и сл.).

196. Испред консонаната:

ј + п, б, м, в, ф

најпосле М Гч, *најпрва* Гч, *бајбук* Т, *најбољ ми е друг* К, *најбоља* Т Лз Лп К С Д, *Бујмир* Л Нз МД МБ, *кајмак* Гр Пр Д, *најмање* Гч, *највише* К ЦБ, *највећи* М Гр Пр Лз Пг, — за *ј + ф* немамо прим ере:

ј + д, т, з, ц, с

ајд ГС, *ајде* К ГС, *ајдук* ГК, *вајда* М, *гајде* ГК, *ајт* ГК, *гледајте* К, *играјте* ГС, *певајте* ГС, не *бјте* се ГС, али: *омите* се Гр, *напите* се Пр Гр Л, *убите* гу ГС; — *грбјзе*, *лбјзе* — на целом простору, *звбјзе* Л, *њбјзе* М Л Гр, *овбјзе* М Гч К, *најсад* (најзад) Т М, *зајца* ГК, *јајца* ГС, *јајце* Л К Т, *ма'ца* (мајица) Л, *вбјска* Т М ГС, *ајс* (узвик при терању говеди) ЦБ Сб, *мајска* киша Т, *ћу* те уредим по *мбјски* ГС, *парадајс* Л, *парадајскиња* паприка Л, али: према *дивизиску* болницу Кш, *комшијски* К, у *шумадиску* ношњу Л;

ј + р, л, н

најрањје Сб, *најрећи* Т, *најрано* сти́за ГК, *најлакше* и *најлетше* — на целом простору, те се треба *собајле* запрэгнем К, у *кујну* Л ГС, *имац* ли *ујну* Пр, *дава бујну* траву ЦБ, али: једно дете *њоно* умре на моје руке Гч, — што можда и није од *њојно* (како је у Сврљигу), већ ослоњено на *њо* (= *њој*) како је уопштено у зонама II и III а делимично познато и у осталим зонама;

ј + ј, љ, њ, ћ, ђ, ч, њ, ж, ш

код *девојчићи* Гр, *куд мби девојчићи* ГК, *зајче*, *зајчица* ГК Лп, али: *змиче* Гр, *комшијче* Л К Пр, *мирајиче* Гч. За остале групе немамо примера:

ј + к, г, х

мајка, *девојка*, *старéјко*, *сбјка*, *снајка* — на целом простору, *старбјка* ГК Д, *ишло* се у *ајку* ГК, *лејка* Гр, *бајгим* ГС.

Како се из примера види *ј* се никако не чује између *и* и консонаната,¹⁶⁹ а нема ни примера да стоји испред предњонепчаних консонаната (сем *ч*).

Ј на крају речи

197. И овде примери показују да је *ј* најнестабилније после *и*:

иза *а*: *гледај* Л, *дај* К, *дај* ова́м де́де ГС, *дај*, *бо́же*, М Гр, *не-дај*, *бо́же* ЦБ, *онај* травка Лп, са своёга *немај* уметску К, *овај*, *онај* — на целом простору (у говору АП не срећу се: *та*, *ова*, *она* за мушки род), *певај*

¹⁶⁸ АБФон 126.

¹⁶⁹ В. и РСЛев 103.

ГС, *ни́тај* бога ГС, *те́рај* Л, *та́ј* га сече Гч, *та́ј* Динко ГС, тресе се *кај* прут Гч, *кај* код нас Т;

иза е: *се́ј* Л, не *сме́ј* се Гч, *огре́ј* се ЦБ, Миша *старе́ј* Гр;

иза и: *оми́* се Л, *напи́* се водицу ГК, *уби́* кучку ЦБ;

иза о: *мо́ј* Л, *бро́ј* Гч, *избро́ј* Т, ова́ј *мо́ј* ка́мен ГС, *мо́ј* деверичи́ћ К, до Добру́јевац *то́ј* се ка́же Моравци Лп, *тако́ј* Лп, *гно́ј* Л, *одво́ј* ти то М, *немо́ј* Л, *немо́ј* ви́ше М, али: *немо́*, бре, Динко ГС, *немо́* се свађаш М, *немо́* да брещ Л;¹⁷⁰

иза у: *купу́ј* док је време Л, *казу́ј* му ко́лко бћеш, он те не слу́ща Т, сас *ову́ј* ру́ку пу́штамо, а сас *ову́ј* затва́рамо Лп.

198. Иако се после *и* редовно губи, *ј* у финалној позицији може бити редуковано и иза других вокала, највише у речима где је оно партикула:

с *ову́ј* се ру́ку потпи́рам К, *ово́ј* су а́ле љу́ди К, *та́ј* се не засекира́а у њигóв вéк К, *ко́ј* е́дну, *ко́ј* двé Л, *ко́ј* си како́ у́ме ЦБ, *ку́ј* й́ма ту́ра К, *тако́ј* му подрéкло Кш, *тако́ј* Т Л, *овако́ј* К Д Пр, *тудéмкај* ГК.

Секундарно Ј

199. У мушком роду јд. радног придева, после прелаза *-л > -а*, код глагола чија се основа свршава самогласником ствара се хијат који се у одређеним случајевима затвара развојем секундарног *ј*, *ј*. То најпре бива код глагола где је појава *ј* фонетски оправдана, дакле код глагола са основом на *и* (*ожені́ја* се Т, *одели́ја* се К, и сл.),¹⁷¹ али се ова појава проширила и изван фонетских услова па *ј*, односно *ј* налазимо и у позицијама *а*, *е*, *о*, *у* + *а*, истина у мањем обиму (ел си т́и *има́ја* таква́ ко́ла Т, њóјзе син *погину́ја* Т, и сл.) — сва грађа биће дата у т. 231—236; в. и т. 186 (*јопет*, *јутре* и сл.).

200. Оваква употреба *ј*, односно *ј*, факултативна је и потпунија у источном делу зоне II и зони III, што подупире уверење о правцу којим се појава варирања у изговору *ј* цири (запад → исток), али и указује на неједнак степен заступљености појединих јужноморавских одлика на овом тлу: док зона I више чува облике 3. лица мн. презента типа *имав*, зона II је консеквентнија по употреби *ј* у радном придеву типа *имаја*.

СУДБИНА ГЛАСА Х

201. Судбина гласа *х* у говору АП онаква је каква је у већине штогавских говора:

а. *х* се губи из свих позиција,¹⁷² а на месту њега у хијату се може образovati *в* или *ј*,

¹⁷⁰ Облик *немо́* у говорима Сврљига не чује се, док је у косовско-ресавским (уз *йа*, *оа* за м. род, што нисмо чули у говору АП) сасвим обична — ПИДиј 100, РСЛев 105, РА—СВАБ 298. У томе би се говор АП ближио косовско-ресавским говорима.

¹⁷¹ МСБак 54/55.

¹⁷² А. Белић на основу једног записа на дасци у манастиру светог Ђорђа из

б. у ограниченем броју случајева супституише се са *к*,
в. може се чути у узвицима ономатопејског порекла или у речима
које се у новије време прихватају.

202. На почетку речи:

ајдѹк ГК, *аљина* Л, *авлија* Л, *бдим* по *авлију* Л, *атар* К Л М Пр Гр
ЦБ Сб, *ишло* се у *ајку* кад су били *вѹци* ГК, *анса* Пр, *па* у *ансу* Гр, *ајде*
Т, *ајде* горе Л, *ајте* ова́м М, *ајдете* Л М, *лад* Л, *њони ладњаџи* Гч, *леба*
— на целом простору, *мало рана* за *стоку* Гч, *раним* *кра́ве* Гч, *ођу* Л К,
ође Т, *ођете* Л Гч Гр Лз, *треба* и *тј* да *одиш* Т, *уладу* Л, *пет уладе* Гр,
несам тѣла Л, *тедомо* Л, *тѣли* ми донесѣв МД, *тедоше* сви бра́на Гч
ћаа сам Л, *несу ћали* М, *биа рѹм* (= *хром*) Гр.

203. Унутар речи, у свим позицијама између вокала *х* се губи, али
се при том настали хијат често укида развијањем *в* или *ј*, или пак прелаз-
ним *у*, *и*. По правилу, између вокала задњега реда или *а* развија се *в*
(*бува* К), а у комбинацијама вокала предњега реда и задњега реда, или
само предњега реда, развија се *ј* (*бује* ГК). До ремећења овога правила
долази под дејством аналогije према облицима у којима је *в* или *ј* фо-
нетски добијено (прим. у т. 173).

204. Из оваквог, интервокалног положаја губи се *х* и у ретким
облицима 3. лица мн. имперфекта:

беу купили Гр, *беу* расписали *кѹнкурс* Л, *како́-се* *зѹу* Сб.

205. *Х* се губи и у слоговима где се налази у вези са консонантима:
вѣта чѹрба М, *извѣтело* му одѣло Л, *четири* *стѹлњака* *изеклала* Л,
изданула *сирота* Л, *преладја* се К, *титије* ГС Д, *ће* не *саране* М, *ишли* на
сарану Л, *тѣли* смо, али *он не́те*, па *не́те* (неће да прода шуму) Гч, *јѣдва*
узданем К, *бдим* па *узданем* Т, *не́му* *ћунуло* да ме *упише* Обрадовић Пћ.

206. У оваквим позицијама немамо *х* ни у облицима 1. лица множине
аориста (т. 480, 486).

207. На крају речи:

грѣ му *на́-дуцу* Л, *прѣ* су *сматрали* (*псовку*) за *грѣ* М, *што* *не́-умре*,
па *грѣ-ли*, *не́-ли* ЦБ, *седимо* под *ора́* Л, *и́ди* под *ора́* М, *ора́* *са́мо* *гивирѣра*
(„федерира” на ветру) Л, *пред* *ма́љеви* *корѣто* од *ора́* Лп, *та́м* се *видѣа*
ну́ Лз, *мѣне* *са́* *стра́* Гр.

208. У примерима типа: од *ста́ри* *љу́ди* Л, од *дѹбри* *љу́ди* Т, остаје
питање да ли су они сачувани облици генитива, са *-х* > *-о*, или облици
општег падежа (једнаког Нмн), што је нама вероватније.

1742. године закључује „Како се у то време још чува *х* у *насади́хмо*, значи да се оно
у то време, бар у неким овдашњим дијалектима, могао чувати уопште, а његово је
ишчезавање, што је врло вероватно, и могло настати и у томе и у другим местима тек
после друге половине XVIII века.” — АБДиј 210.

А. Младеновић, проучавајући језик Тефтера Нишавске митрополије из средине
19. века границу губљења *х* у овом делу призренско-тимочке говорне зоне види ближе
нашем времену „... примери у којима се чува *х* у Тефтеру нису искључиво турске
речи, што показује, свакако, да овај глас у време писања овог споменика (1834—1872.
— Н. Б.) није још био потпуно изгубљен у народном говору.” — АМТНМ 209.

209. Изгубљено је и финално *x* у облицима 1. лица јд. аориста (прим. у т. 480).

210. *X* се ипак може чути у малом броју специфичних случајева: *хрвацки* Л, слўжи војску у *Хрвацку* М, *Херцеговац* ЦБ Сб, *Христивој* К, — свакако доспелих из књижевног језика, као и сеје *хибрид* К, посипано све с *хлор* ЦБ, капут од *мохер* Л; и ту га *са^троне* ЦБ (о можда према: *зарони*, *нарони* земљу); *иху!* Гч, *охво!* Т, *а^з*, мајку му ГС.

211. Белићевој констатацији да „Није тешко рећи откуда су се појавиле речи са *к* у овим дијалектима (мисли се на *к* уместо *x* у говорима источне и јужне Србије — Н. Б.): то се види по самом значењу њихову и облику у којем се употребљавају (акценту). Јасно је да су све дошле или из цркве или школе или књижевноадминистративног језика¹⁷³ можда би се могла додати и област трговине и технике, одакле сада долази све више речи са гласовима и гласовним склоповима какве нац говор нема.

Супституцију овога типа налазимо у свим положајима у речи у којима се *x* могло налазити:

кодник Л ГК, *коднице* Б Сб С Лп, *Кристос* Л Пр, *ради там* по *Коландију* Т, *Кват* ЦБ, *Крвацка* Пр Гр Л ЦБ, *крвацки* Л ЦБ, *кришћани* Л, од *крану* Гр, — а овде би се могло напоменути да је *крана* само оно што људи једу, док је сточна храна *рана* Сб К Л Лз Пр Кл;

то е он *зактеваа* Т, ако старејко *зактева* ГС, само *зактевало* Т, да напишеш *зактев* М, *дрктим* Гч, — ако није од дрџгтати, — *дркти* Т, *некте* Гр;

ће *крокира* (крах-) ВК, *йрикош* М, *раскод^т* (војничко следовање) ГС, камион *раскодван* К, све *раскодвал* Л, дође-ни *раскод* ГС, *плекано* вурунче М, *плекано* корито М, муж гу *текничар* у рудник М, са^д *текнички* живот Б, *пазуке* ЦБ,¹⁷⁴ воденица се *раскођује* Лп;

ваздук К Пр, аперисан од *брук* Л, *кожук* Гр Пр Лз, *плек* ЦБ.

Ова појава позната је у свима зонама. У III зони налазимо и реч *пробот* (нужник, као нека паралела *заходу*) за коју су нам у Мж рекли да није била позната до I св. рата.¹⁷⁵

212. У речима *ме^і* Б ЦБ, *ме^і* Б, *мео* Л, затим: *смеј* К, *греј* ГК, *кожус^в* *пастув*, *глув*, *сув* — на целом простору, заменици гласа *x*: *j*, *i*, *o* и *v* долазе по аналогји према другим облицима истих речи, где су се фонетски развили (*мехови* > *мео-ви*, *суха* > *суа* > *сува* и сл.).

¹⁷³ АБДцј 211.

¹⁷⁴ „Во пазука, мн. пазуке (...) немаме фонетска измена на *x* > *к* (...), туку -ха било истиснато од продуктивната наставка -ка, и тоа доста рано, сп. пазоуку (...).” — БВКум 77.

¹⁷⁵ После првог светског рата дошло је наређење да свака кућа изгради себи нужник, а онда је комисија прегледала и сви су „глобени” који то нису урадили. Могуће је да је *йрикош* дошао са тим чиновничким наређењем, будући да се у другим селима не јавља.

213. Група *xv* прелази у *v*, а само ретко у *ф* (в. т. 225):

ел те *ваћа́ла* вода Т, *ваћа* свѣ Т, *ваћа́в* рибе и та́м прода́ва°. Гч, оні *ва́тају* Л, *ва́ла* бо́гу Т, овај *довáта* ГС, ел да *завáтим* во́ду К, *повали́ја* мѣн Л, кад *ува́ти* во́да Т, *увати́а* плѣс Л, да *ува́ти* пýт ГС, *наваћа́а* сам (рибе) за вече́ру Т.

ГЛАС В

214. Постојаност артикулације гласа *v* нарушена је више у зони I него у другим зонама. Поред појаве билабијалонг *ʷ* могу се јавити и потпуне редукције, а има и примера са секундарним *v* или *ʷ*.

215. У 3. лицу мн. презента, поред других наставака, јавља се и *-aʷ < -ajy*:

дѣца не-зна^ʷ Т, *вѣкаʷ* га Сѣда Л, *плѣваʷ* Л, а онда и код глагола са другим основама: *врати́ћеʷ* се ти људи Гр, код нас то не *нбсиʷ* Л, поред облика где је трансформација *-ajy* стигла до *-áv*: *има́в* Пћ; сви примери у т. 464.

216. Одавде *v* и *ʷ* стижу у облике глаголског прилога садашњег: *носѣву́ће* Л, *идѣву́ће* Л, *косѣву́ћи* Гр; *држа́ʷуће* Лћ, *игра́ʷуће* Т, *кле-че́ʷуће* М.

217. Билабијалан изговор јавља се и у примерима

а) где је *v* у интервокалном положају:

оста́им *гла́ʷу* Пр, покрѣ́ју *гла́ʷу* сас пешкѣ́р ГС, заглѣ́дам га у *гла́ʷу* ГС, у *гла́ʷу*, да не мр́дне ГС, кој да ни то *напра́ʷи* ГС, па ги *напра́ʷи* ГС, *пóтраʷи* бóмба у казán ГС;

б) где је *v* у суседству консонаната:

Сʷтога-Јовáна Гр, *Петрбʷдан* Пр, *сʷѣ* пот кљýч М, *сʷѣ* љде те́же ГС, óне *сʷѣ* оклѣ́вау Гр, óне и *бʷде* пáсу, не дангýбу Гр, са́мо *сʷѣкар* и *сʷѣкѣ́ва* Гр.

У оваквим случајевима може доћи и до потпуног губљења:

Сʷтога-Јовáна Гр, на *Стога*-Пѣ́тра Сб, *сѣ* такó М (в. т. 290).

218. У К смо чули: *автб́бус*, *аутб́бус* и *афтб́бус*, а чини нам се да на осталом подручју преовлађује други облик.

219. О *v* м. *xv* -т. 213, а о *v* м. *ф* -т. 224.

220. Аналошку појаву *v* имамо у примерима:

убѣ́вац Л Гч ЦБ, во́л *убѣ́вац* ГК, — где је *v* могло бити одржано према *убѣ́в-*, такође аналошком; *бѣ́вен* на мр́тво љме М, ко *прѣ́бивена* ма́чка Т, он љте *испрѣ́бива* Гр, *навѣ́вамо* на вртѣ́ло М, *навѣ́вав* Пр, ако се *увѣ́вав* волóви не-мóж^м се гóје ГС, *пѣ́вка* Пр, *попѣ́кве* пóчесто Пр.

221. О појавама секундарног *v* у хијату т. 173, уз два необична примера које тамо нисмо навели:

сна́ва ми е ГС, па *тка́ву* (мушкарци) у дрýгу со́бу ро́го́це ГК.

222. Б м. в налазимо у примерима:

јазбак Л К, *јазбаџи* М, *Јазбаџи* (пор. надимак) Л,¹⁷⁶ *резёрба* Т, да-доше ни *козёрбе* Т.

ГЛАС Ф

223. У новије време, са прихватањем назива за предмете савременог покућства, алате и неке појаве ф улази у уобичајену употребу и у говору АП:

кафа Л М Д Пр ЦБ Сб, *ћерка* ми добила *стán* сас *лифт* Гч, *лифт* им не *радéа* Гч, *нафталин* К, *избаџили* *нафтарице* (пећи) К, *бија* у *кафанче* Т, *плафон* Л, *фундомент* КГ ЦБ, *астáл* и две *фотелје* Гр, *фамилија* Гр ДА Пћ, *фафаронке* паприке Л, *тифус* Л, *футáрка* (тур. *füta*) Л, *наши* *накупували* *нафтарыце*, а саг *нема* *навта* К.

Последњи пример показује да је дистинкција ф : в још увек факултативна и да осећање за употребу ф није одлика локалног говора. То показују и неки други примери паралелне употребе ф и в (в. т. 224).

Презимена *Стефановић* и *Стевановић* срећу се напоредо на целом подручју, у службеној употреби, док се у говору, међутим, јављају само облици са в.

224. Обичнија је ипак употреба в м. ф, а у говору старијег становништва она се може сматрати и једином:

моја *вамџија* Л, *вамџијáран* човéк Сб, *има* *разне* *вамџије* К, *нема* *бољег* у *моé* *вамџије* К, *турим* у *влáшу* и *пијем* Гр, *долáзе* *сáмо* на *вéрије* Гч, *није* *вáјда* М, *неце* *овáјди* Тн, *вáбрџџџа* *израда* *казán* ГС, *плéкано* *вурунче* М, *витиљ* К, *витиљџи* Гр, *влáше* ЦБ Гш, *кава* Л К Гк Сб, *деда* му *биа* *кавџџија* М, *навта* ББ Дт Пр Кр Вк, *навталин* Д, *пáре* су *повџтинéле* Л, *три* *кóве* *попије* (кравá воде) Гч, *сóвра* Пр Лз, *солу́вџе* (перс. зулүф тур. *zülüf*) Л, *ћу́вџе* ГС, *четри́нес³* *динáра* *чи́в* (= *чифт*, пар) Т, *ше́вџџије* Т.

225. Некада се ф може чути и уместо групе хв:

фáла ти Л, *фáла* да си *жив* Т К, *фáла* бóгу ЦБ, М МД Пћ, поред: *вáла* бóгу *ми́лому* ГК, — не *иди* с³ *голе́му* *кóрпу* у *пофáљене* *јагоде* Б, *уфáћен* *сóm* Гч, с³ *е* ги *фáћџа* по Брђаџнку Л.

226. Такво се ф јавља и при адаптацији групе кв у страним речима:

дру́ги *фалитџет* *зémља* Л, *нема́м* *ни́каку* *фалифџџџију* К, *зџт* ми *високофалифџџџован* *мóнџтер* К.

ГЛАС S (ДЗ)

227. Глас s чује се у говору АП.¹⁷⁷ Може бити ономатопејског порекла, може стајати на место з, дз, у сугласничкој групи од з и још неког

¹⁷⁶ ПСЕтм I 764 1.

¹⁷⁷ О африкати S у другим говорима писано је и у: МСИПГ 49, Б. Милетић, *Црњички говор*, СДЗБ IX, 386, АП—БМРес 271, ДВДИ 328, 388, ВСПољ 408.

консонанта (-в, -д-, -б-), али ни спојевима речи од консонаната који га артикулационо могу формирати ($y+b$, $m+z$). Може се наћи и у случајевима који измичу овој систематизацији:

а. место $з$ у речима:

отвори *sádnja* врата Б, *sádaň* Т, кола првишта и *sádnjишта* Т, *sádnja* Сб, *sebnem* Л, *súđ* ЦБ ГК С Лп, *sebev* Гр, *sóľa* Л Гр С ЦБ, *súkva* Љ, *osébo* до коске ЦБ, *oséba* К, *násad* Т Л МД, *nosádu* кућу К, *nosádu* нащ сливак К, татко е у *пénsију* Гч, прима *пénsију* К, *пénsианер* ЦБ;

б. група $зв > св$:

svéžda Т Л М, он све *svéри* Т, *svéри* á у једнога, á у другога ГК, *svóно* ГК Л Т М, *svonára* ГК;

в. група $дз > с$:

osád ГК, *nosudáa* Гч, *nosuђýe* ограду К;

г. група $бз > бс$:

без *obsupa* Л ГС, нема *obsup* према старога човека Б, све се *obspta* ГК, не-мож ги *obsúнеш* колко су крупне (кајсије) К;

д. група $дв$ јавља се као sv у речи: *svúска* Л, у друге године (бравче) *svúска* ГС, *svúска* Тн;

ђ. ономатопејског порекла је (мада је ономатопејски моменат присутан и у по неком од већ датих примера) s у речима:

има леп *svék* Б, *svéчка* Л Сб, бије *svéчка* Б, *svéřca* поледица К, *svéřка* К М, он, еј, *óсанка* (= оде звецкајући) нис-пút Т, *sunсимóљине* (= ситнице) різне К М;

е. на споју две речи:

енé-га она́м *под-сидурíне* К, *плás-би* купили па ће правимо кад стíг-немо Л, *пут^л-самрпáло* ЦБ;

ж. остали случајеви:

súка, гвíри одонútке Јк, то су овé^í *силíвре*, залогáри (ситни кучићи што се смуцају по ђубриштима и развлаче стару обућу — *залóге*) Пр.

228. Лексички и позиционо ограничен, уз паралелну употребу $з$ у највећем броју наведених речи, мислимо да s у говору АП ипак стоји као засебна фонема.¹⁷⁸

СУДБИНА ФИНАЛНОГ Л

229. Познато је да судбина финалног $л$ у говорима призренско-тимочке зоне није свуда иста, а не иде увек ни за приликама у централним штокавским говорима. Док тимочко-лужнички и сврљишко-заплањски имају неизмењено -л,¹⁷⁹ Сретечка жупа свуда има -в.¹⁸⁰ Проф. М. Стева-

¹⁷⁸ И поред широког ареала, појава S изгледа да је обичнија у источној Србији. Има је и у бугарском и македонском језику — БКИст 66/67, док је у говорима ист. Црне Горе индивидуална — МСИЦГ 49. Наш је утисак да је у говорима Сврљига — НБББП 34/35 — обичнија него у говору АП, где у говору млађе генерације, рекло би се, ишчезава. Прегледом дијалектолошке литературе уочава се да се свуда ради углавном о истом окружењу: „з-, зв-, -з-, -д з-“ — ЉЂЛуж 46, и додали бисмо: бз.

¹⁷⁹ Поред већ класичног АБДј в. и МСТим 383, НБББП 17.

¹⁸⁰ МПГСЖ 80—92.

новић за ђаковачки говор узима: $-л > -о$, уз $-ал > -ао > -а$, с морфологи-
зацијом $-(j)a$ у радном глаголском придеву, које се преноси понекад и на
праве придеве са завршетком $-о < -л$.¹⁸¹

230. Појаву $-а$ м. $-л$ у призренско-јужноморавским говорима Белић
не разматра посебно, сем као наставак за образовање облика м. р. јединице
радног придева.

231. Доиста, појава $-а$ м. $-л$ и у говору АП најконсеквентнија је
управо у радном придеву:

$-áл > -áа$

бацаáа снопови Б, *бацаáа* сам ђубре Л, *бојаáа* се ГК, *несам ја бегаáа* Б,
врзуваáа снопови Т, *неси ти гледáа* М, *везáа* Гш, *он даáа* по еднога ГС, *он*
гу је даáа Гр, *даáа* ћерку Пћ, *биће га и даáа* Сб, а *мој гу свéкар није даваáа*
никакo туна Л, *он је држаáа* радњу Т, *несам знаáа* Пр, и *ту е зимуваáа* Гш,
только сам *знаáа* Кш, *неси знаáа* ништа Т, *загледáа* Пћ, *то е он зактеваáа* Т,
такo-се *заселуваáа* Б, *зваáа* се ГА, *деда ни се зваáа* ГА, *често дођуваáа* Бк
пéт ћерке *имаáа* Тн, *о́тац ми имаáа* М, *шéс имаáа* ГС, *ја сам имаáа* на пéт
мéста ДТ, *имаáа* сам шињéр Т, *не имаáа* ни́кога Ст, *он имаáа* двé жéне Т,
имаáа дваéс милиoна Гч, *избљуваáа* Кл, *только сам испричаáа* Кш, *истерáа*
стоку Л, *млого е ископаáа* МД, да не б́и *испливаáа* Дш, *јашаáа* коња па пáдне
Гр, *млого е лагаáа* М, *после наређуваáа* Кш, *набацаáа* ка́мен ГС, *написаáа*
Гр, *навађаáа* сам Т, *бéше настрадаáа* Т, *ту обираáа* он десéтак Пћ, *ја сам*
одаваáа ћерку Гр, *онај мéдвед остаáа* ГС, *ја сам то обожуваáа* М, *остаáа*
Тн, *пандурисаáа* М, *не-зна како-е примáа* тај по́моћ Тн, *примáа* дýкати
Тн, *он се повезуваáа* М, *ја сам полагаáа* испит Кш, *потераáа* о́вце ГС, *појашáа*
Л, *покушаваáа* не́колко пýт ЦБ, *ку́* се *показáа* ГК, *помагаáа* му Т, *причаáа*
си Ст, *ја сам то питуваáа* М, *причаáа* Л, *причаáа* ми дéвер ЦБ, да си б́ила
кад В́ита *причаáа* Лп, *продаваáа* мéсо Гр, *риљаáа* Сб, *свилаáа* куку́руз ГК,
сатраáа ме Гр, *биће дýже свираáа* Гр, у *јéло би стављаáа* Л, *није спаáа* Пр,
пréкјуче *тераáа* тéле Гш, *тераáа* сам о́вце у Васуљéвско Љ, *требаáа* ВД,
требаáа да *йде* К, *ђутáа* Л, *тамо ми е ђутáа* маз Т, *уштинáа* ме Л, *уђутáа*
се К, *ја сам ги мáло чуваáа* Дш, *мој кум у Др'но́вац чекаáа* ко́мбај Гч, *чуваáа*
ко́зе ЦБ, *шетáа* се М;

$-áл > -á'a$

кова́'a Л, *прво сам копа́'a* код дрýгога Кш, *реце́пис преписá'a* Кш,
ако би *треба́'a* да слýща Кш;

$-áл > -áја$

несам бира́ја ЦБ, *да́ја* о́вце Л, *несам болува́ја* Пр, *зва́ја* се ЦБ, *изла-*
га́ја га Л, ел си ти *има́ја* таква́ ко́ла Т, *има́ја* сам и едно сéркме (= врста
рибарске мреже) Т, сто б́рава *има́ја* Л, *млого дéцу има́ја* М, *ко́ви има́ја*
Б, *та́тко ми је казува́ја* Л, *оста́ја* послéђањ Пр, *има́ја* једán Врађанац,
па не в́ика: *земља́ци* ГА, *вино́град млого попада́ја* ДА, *áл сам га тцува́ја*
ЦБ, *мој стáрац млого тцува́ја* К, *премерува́ја* ГК, *саг ми прича́ја* ГК, *поди-*

¹⁸¹ МСБак 132—135.

заја се ЦБ, брат од чичу му *остаја* Т, ту *спаја* Б, *трљаја* ГК, још кад ме *мгаја* Л, он се *удаја* (= призетио се, шаљиво) Дш.

232. После померања акцента с последњег слога *-ал* (в. и т. 316) долази до *-ал > -ал > -аа > -а*, које, сходно приликама у говору АП не прати никакво дужење:

кад је *дбша* ред Л, *дбша* на миразовину Б, кој све није *дбша* Гр, кад си *дбша* тако у друсто Тн, неки дѣда *дбша* из Лесковац Пћ, код нас *дбша* Кш, *запрега* волџи Кш, *иша* си он, *иша* Пр, *иша* мој муж на воз Л, момак прѣ није *иша* ГС, ку-је како *избѣга* Ст, мој отац *мога* да отрпи М, *истрѣса* Л, кад се *дига* ГС, он би гу *мога* појѣде Пр, тако-ни е наш век *прѣша* М, *нека* ракију М, и *прѣша* Т, кад се *проука* ГС, *пребука* се ГК, бѣкти *помѣга* Т, *побѣга* ГС, све *прса* народ по поље Гр, *пука* дабогда Гш *одраса* му унук Пр, неки *обука* дугачак капут Т, *отиша* негде тамо Тн да му е *подига* (споменик) ДА, што си *река* ово последњо ГК, *река* му е Л, како-му бог *река* Пр, *стига* гу жал Л.

233. *-ѣл > -ѣа*

видѣа Гр, ја сам те *видѣа* ДА, *волѣа* гу Л, *горѣа* Л, зашто-е он *доживѣа* то Л, девет кила *донѣа* ВД, човек (муж) ми *донѣа* Кл, *жњѣа* Т, *жњѣа* сам на пајату ЦБ, није свет *изгорѣа* Гр, *јѣа* Л М Гр Сб, *клеа* се лажно ЦБ, свѣкар ми *наживѣа* мужа Ст, *ошопавѣа* Пћ, онај мѣдвед *огладнѣа* ГС, *одвѣа* гу за нову армију ГС, *појѣа* Л, *пренѣа* сам Б, он *проврѣа* М, у Алѣксинац *радѣа* Д, *понѣа* сам личну карту Сб, цел дан *радѣа* Лп, јутрос сам *седѣа* ГА, *срѣа* ме Пћ, није *теа* М, *теа* је да бира Кш, *узѣа* му из руке Л *умрѣа* ЦБ К ДТ Т Д, *узѣа* од њѣ ЦБ, упут *узѣа* Гр, *умрѣа* напрусно Д;

-ел > -ѣа

што си гу *запѣа* (= закључао) М, па се *понѣа* у дуд М, *ослабѣа* Гч, секирче *узѣа* Т, јучѣр *умрѣа* Пр, само *умрѣа* студ К, *улетѣа* ги у шапе Пр;

-ел > -а

У говору једнога лица у Моравцу забележили смо једини случај сажимања *-ел > -ѣа > -а*, које прати померање акцента:

он није *вида*; *вида* на једно око, ал није добро *вида* М.

234. *-ил > -ија*

ја сам *бија* каи командир страже ГС, то све њан плац *бија* Т, кад сам у лађу *бија* Дш, *вадија* Кп, *завравија* Л, *говорија* Л, *избија* ГС, *извадија* сам зѣб Б, где млађар *избија* ЦБ, *носија* сам у крошњу Б, *одвојија* би ја то Б, *попија* Л, *прескочија* вилдан (младица за садњу) МД, *прелазија* пругу Т *прелазија* се К, *позајмија* Л Сб, он то *преметија* ДА, *радија* на пругу Б, кад сам с-стојија Б, тако гу бог *створија* Л, док неси *турија* кољце на главу Т, *трсија* сам трњи и крље Б;

-ил > -ија

бија × 31 М Т Л Гр ГС Пр Лћ Гч К Д Лп ГК ЦБ Пг, *бија* митрољѣзац Т, *заградија* Гч, *доселија* се Кш, *направија* М Т К Л, *купија* сам краву М, *наступија* М, *оставија* М, секиру *оставија* Т, он гу *пија* Т, *плевија* Л, овај старѣи се *поделија* Гч, *прикачија* ДТ, седам године сам

радија Љ, *руководија* Кш, *славија* па *баталија* ЦБ, други се *удавија* куд нас Т, *блес ударија* у стари Т;

-ил > -ија

баталија ЦБ, *бија* × 18 М ГС К ЦБ С Лп ДТ МД ВД Т, *цеа дан бија* Гш, ја сам *бија* према дивизиску болницу Кш, то е *бија* опасан ловција ГС, *бија* си Тн, *бија* на казан Т, он је преко реку *бија* Т, и татко му *бија* таки Б, *бија* са Синишу ЦБ, доктор ги *вратија* ГС, како-е то име *добија* Пћ, *долазија* Т Пр, три године *завршија* ГС, татко му *запретија* Т, *забразија* Л, *забравија* Б Т, *запушија* ГК, дуван сам *изгубија* Гр, *купија* Пр, де је *купија* имање Тн, *молија* сам редом Пр, *намерија* си њега Ст, *наредија* ми К, *набија* све у земљу Пр, таман *очистија*, *спремија* Пћ, он се *оженија* Т, *оцелија* се ГК, *осушија* се ЦБ, ти си Куси *поток опазија* Гш, ја би *попија* Кш, биће би ги *примија* ГС, није ги *примија*, *најурија* ги ГС, тако му *поклонија* Л, *парадајс несам окусија* Пћ, *пребројија* ЦБ, прво се *насловија* Риста Б, он одма *поделија* Гч, *радија* Пр, *служија* М, неси *садија* до сад Гч, *садија* сам га (дуван) Тн, *турија* ми у кревет Б, *убија* те бог М, *уватија* гу Сб, он се *укачија* Т, *млого* ги се *уследија* ГК, *учинија* К, *убија* град у нађе Гр.

235. -ол > -ба

Забележили смо само неколико примера од глагола *бобе* и од њега изведених:

убба га Тн, *убба* краву с клинац Гч, *набба* се на вилу гоздену ГК, *ту* се *набба*, на *стамак* Л, *пробба* му *гуму* Т.

236. -ул > -уја

кад је *ритнуја* Гш, *сагнуја* се Л, *собуја* се Л Пр ЦБ, у Нозрину сам *чуја* Ст, *стигнуја* га пре Житковац ГС;

-ул > -уја

бутнуја га у воду Т, на њума се *изврнуја* ДТ, *њбже син погинуја* Т, *један погинуја* Т, добро није *погинуја*, како *вози* Гч, *један погинуја* а *један остаа* Тн, на Самоков *погинуја* му *отац* Пћ, *ћерку* би ми *отруја* ЦБ, *ритнуја* га с *ногу* Л, *сагнуја* се Л М, само што сам *с-сунуја* Т, *чуја* сам Л ЦБ Т Сб Д К.

237. А. Белић није склон да у овој појави види фонетску промену. „То је овде немогуће због тога што крајње *л* у овом дијалекту нити отпада нити прелази у *о* које би, контраховано, могло дати *а* —, а само једно од тога двога могло би, у вези са неким фонетским приликама, дати овако нешто.”¹⁸²

Иначе, код њега налазимо два објашњења за појаву вокала *-а* < *-л* у радном придеву. За штокавски он каже: „На основу *дошл > дошао > доша*: *дошла*, *дошло* добили смо наст. за мушки род *а*, за женски р. *ла*, за средњи *ло*, па смо према томе добили и од *била*, *било*, *носила*, *носило* = *бија*, *носија*, *пија*; тако исто према *гола*, *голо* — *гоја* итд.”¹⁸³ За чакавско стање додаје: „С друге стране, у чакавским говорима *л* на крају речи (. . .)

¹⁸² АБДнј 597.

¹⁸³ АБФон 80.

често отпада: вѣдѣ, бѣ, купѣ, ѹмѣ, пѹкнѹ, вѣдѣ, прѣдѣ итд. тако и овде: дигал, пошал, пекал и сл. дали су дигѣ, пошѣ, пекѣ који су према дигла, дигло, пошла, пошло, пекла, пекло — створили наст. ѣ, ла, ло, па према томе: биа, служиа, желиа, утишиа, сложиа, скусиа и сл.¹⁸⁴

238. Што се истарског терена тиче, указивано је и на друге могућности. За један део икавских чакавских говора „на краској висоравни” Ј. Рибарић констатује: „*л* на крају слога претвара се’у (. . .) билабјално *w*” а у делу истих говора „*u* labiodentalno *v*”.¹⁸⁵ За перојски, црногорски јекавско-штокавски, говор: „*л* на крају слога не прелази у *o*, него у један глас који уз пасиван положај усана није ни *a* ни *o*, него је *понешто* редуциран, а сматрамо га за онај глас, из кога се заокружењем усана могао развити глас *o*, а даљим отварањем усана физиолошким путем глас *a*.”¹⁸⁶ Описујући говор Водица Рибарић на једном месту описује и физиологију гласа који смењује *-л* па закључује: „*Iz* ovakova се glasa mogao vrlo lako razviti *o* ili *a* prema artikulaciji usana. Mogle su djelomice nastati kontrakcije, prije nego se *a/o* razvio u *čisto a*.”¹⁸⁷

Рибарићеви примери односе се само на апсолутни крај речи, а за унутрашње слогове даје само две речи, од којих је једна микротопоним, а друга шире распрострањена реч *стѣ’ана* (стеона).¹⁸⁸

Белићева *Фонетика* објављена је после Рибарићевог рада, али без осврта на њега.

239. Фонетска рещења тражена су и за јужноморавско стање: „Процес вокализације сугласника *л* на крају слога, у фази *l : w* с обновљеном динамиком преноси тежиште на облик радног глаголског придева *m*. рода, управо у јужној зони српског језика (. . .). Паралелно са претварањем лабилног *w* (у балканистичким алтернацијама *b : v*, *v : b*) јавља се у Срегечкој Жупи, под утицајем кичевског *-l : w : v*; а према двоструком процесу *al > aw > ao* и *al > aw > ā*, настаје уз перфекатско значење облика р. гл. придева *a : ja* у призренском говору (. . .). Овакво фонетско образложење, комбиновано са морфолошко-синтаксичким, може бити примљено и за јужноморавски дијалекат.”¹⁸⁹

240. Проф. П. Ивић више пута је констатовао *прелаз -л > -а*, не објашњавајући саму појаву. Његове формулације: „место *-л* имамо *-(j)a*: *бѣја, дѣја, тѣјаца*”, „*л* на крају слога и речи прецело је у *-а*: *пѣија, дп леја*”

¹⁸⁴ Исто. В. и: АБКонј 75.

¹⁸⁵ Јосип Рибарић, *Размјештај јужнословенских дијалеката на јо.тоуојоку Исири*, СДЗБ IX 40.

¹⁸⁶ Исто.

¹⁸⁷ Исто.

¹⁸⁸ И у најновијим дијалектолошким описима централних штокавских говора налазимо: *сѣ’вана* (М. Симић, *Говор села Обади у босанском Подрињу*, СДЗБ XXIV, 53), *сѣ’вана* (Ј. Суботић, *Главне особине семберијског говора*, ПрПЈ 9, 99), *сѣ’вана* (М. Тешић, *Говор Љешијанског*, СДЗБ XXII, 198). „облик *сѣјана*, који наводи Рибарић. (= *стѣ’ана*), и ја сам биљежио у западној Херцеговини” — А. Пецо, в. рад у нап. 181, стр. 141. У говору АП познато је само *сѣ’елна*, а тај се облик може чути и изван зоне призренско-тимочких говора (в. СРШум 155).

¹⁸⁹ МПГЈ 24. Нешто даље, с. 28: „Ова теорија не губи значај главнога објашњења, ако се комбинује са објашњењем које је дао А. Белић.”

„на крају слога $-л > -а$ ”, посебно она која се тиче говора АП: „у III (Тешица) $-л$ даје $-а$ (*цеа дан, носија, исѐка, отежјаја и отежја*)” — воде схватању да се овде ради о гласовној промени $-л > -а$, а не о некој морфолошкој појави и њеној механичкој трансплантацији на друге случајеве. Примере са $-л$ (*сол, гол*) он сматра аналошким.¹⁹⁰

Проф. А. Пецо за западнохерцеговачку ситуацију прихвата Рибарићево мишљење „да је сонант $-л$ у финалној позицији слога могао непомредно прећи у самогласник $-а$ ”, јер „Разлози, и фонетски који су навели Рибарића на овакав закључак врло су убедљиви.”¹⁹¹

241. У говору АП, и изван радног придева, налазимо примере и са $-л$ и са $-а$:

аиђел ЦБ, *Светиранђел* ЦБ Д С Лп К Гр Пр, *вол* ЦБ, најбољ *вол* К, *вол* убивац ГК, *дел* ЦБ Пр, *дел* (*delus*, дугуљасто брдо, коса) Сб, Церóвачки *дел* мт. Лп, у *ждел* Пр, *стига гу ждел* Л, она баш падла у тај *ждел* Лп, *ђавол* ЦБ ГК, *непел* ЦБ, *цеђ* од *непел* Лп, *ћути на остал* ЦБ, *кад петал* на буњиште, *ја уз огњиште* К, *сврдал* Ст, *сол* ЦБ, о-Тешичу на овамо бацали *сол* ДТ, треба по мало *сол* Л, *бел* ЦБ Вк, *Бел камен* мт. Пр, *дибел* ГК Гр, *зрел* ЦБ, *кисел* ЦБ, *стелна* Гч, *селски* ГК, *другоселци* ГК, *цел* Вк, *цел дан бија* Гш, *цел дан радѐа* Л, *цел ноћ чекај* Кш, *па ме ждел*, *несам забравила* ГК;

деа ГС, *твој деа* Гр, *гór* преко *деа* Б, *кота* К Тн ЦБ, *непеа* ГА, *непеја* Пр, *сврда* Гш Кш — реч је мале фреквенције јер је у цирој употреби *сврдо*, — надавали им Французи *беа* леба Дш, *зреа* му раж Л, *цеа дан* Ст ГА, *ожѐа цеа* пребој Пр, *цеа дан бија* Гш, *млого дибѐја* Сб, *цеа дан радѐа* Л, *то се цеа вацар скупиа* Л, *толко е округа* Л, *мене вище жа* за мајку М.

Ако се упореде примери са $-л$ и са $-а$ видеће се да се све речи напредо јављају сем страних речи: *аиђел*, *ђавол*, *астал* и оних где $-л$ долази после *о*. За *кисел* нисмо нацрти паралелан пример,

У једном разговору у Тн постаријој саговорници „излетело је”: „каже се *непела*” у тренутку када је упорно тврдила да је у Пироту „*непел*” а у Морави „*непео*”. Мислимо да облик *непела* представља контаминацију облика *непел* и *непеа* иако нам се он чини могућним, док смо именицу *посао* чули као: *посо/поса* м. р. или *посла* ж. р., а никако са- $л$ (в. и т. 386).

Од једног просветног радника, такође у Тн, чули смо да се, у селу каже *ђава*”. Такав лик, иначе очекиван, нисмо нигде чули од представника говора АП.

¹⁹⁰ ПИДш 19, 176, 190; ПИСД 189, 190, в. и т. 231. Проф. П. Ивић облик *Раковицу* (село код Баковице) доводи у везу са прелазом $л > а$ на крају слога: *Раковицу* < *Рилковицу* (дискусија поводом реферата М. Букумирића, на Петој ономастичкој конференцији Југославије, *Зборник реферата и материјала V југословенске ономастичке конференције*, (Мостар 1983), издање АНУБиХ, Посебна издања, књ. LXX, Одељење друштвених наука, књ. 13, Сарајево 1985. стр. 149).

¹⁹¹ А. Пецо, *Једна дијалекатска паралела*, ЈФ XL/1984, стр. 141, уз најаву: „Ја ћу о тој појави (о $-л > -а$, — Н. Б.) у овим говорима (западнохерцеговачким) нап. наша посебно писати на неком другом мјесту”, стр. 140. Опширно разматрање ове појаве дао је потом у: *Икавскошћакавски говори западне Херцеговине*, АНУБиХ, Сарајево 1986. стр. 75—92.

242. У унутрашњим слоговима прилике су овакве.

У случајевима: *зава*, *завичић*, *завичња*, *раник*, *сана*, *санице*, *понеде-ник* — на целом простору огледа се контракција: $-ал > -ал > -аа > -а$; $-ал > -аа > -а$; $-ел > -еа > -е$. Из зоне III имамо мт. *Кани* поток Вб, чему у основи, мислимо, стоји *кал-*, као и у називу села Каоник, које се чује као: *Каник* — кад је акценат на последњем слугу и као: *Ка^оник* — кад је акценат пренесен.

Облици придевских заменица на *-лик-*, кад се употребљавају у сажетом виду: *овблоко*, *тблоко*, *онблоко* . . ., а ови су чешће у употреби него пуни, увек су са неизмењеним *л*.

Остали случајеви забележени такође само са *л*:

Балтобија (надимак) М, *белчуг* (обичније: *алка*) ГА, али: *белчуї* ЦБ (које се можда може схватити као контаминација *бел-* и *беј-* < *беја* < *беа* < *бел*), *болни* ГК, *болник* Т, *болни* свї Т, *болница* — општи облик, *болно* му дѣте Гч, *врѣлце* ГК, *зълче* Л М Гр Пр Т, *колко* К, док неси турѣа *колце* на главу Т, *колца* (= колица) Лз, *питали* *началници* Б, *осталче* ГК, *повезалка* (= врпца за притезање чарапе уз ногу) ЦБ, *рѣлна* Л К, *сѣлски* ЦБ ГК, *Сѣлска* чѣшма мт. Пр, *Сѣлска* воденица мт. Пр, он *пбелши* Тн, *сол* ГК В ВД Б, *стѣлна* крѣвица Л, *има* *стѣлну* крѣвицу Пр, а *стѣлно* (крѣвче), *кој* дан ће се отѣли Гч, *стѣлно* Л, *горї* му *чѣлце* Гч, *младожѣња* нађе *чѣталку* ГС.

243. У сваком месту може се срести и по који пример са $-л > -о$, нарочито у говору млађе генерације која је прошла кроз осмогодишњу школу. Ипак мислимо да у зонама I — III то није аутохтона појава. Што се зоне IV тиче, тамо су напротив врло ретки примери са $-л$ (*Светиранѣл*, *ђавол*, углавном).

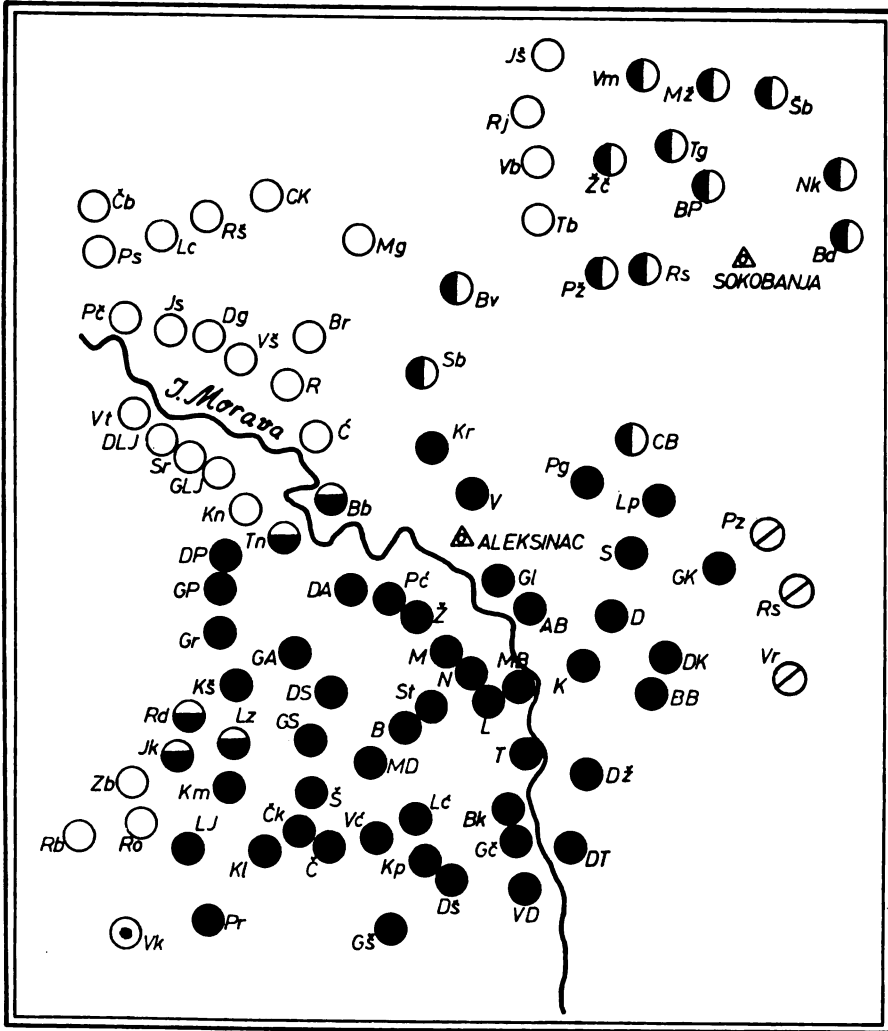
Са чешћом су фреквенцијом:

сб Л Т МД ГС Тн Пђ, *вб* Кл Кп Лђ ГС Гр Куц ЦБ К Д, *пбсо* Л, К М Д Т Гч ГС ДА, *ђаво* ДА Гр Ст К, *расо* Л Т, *кисо* кѣпус Л М, — управо оне речи које не чујемо са $-а < -л$ (т. 241).

Свуда се могу чути и облици радног придева са $-о < -л$, и то чешће у моравским него у брдским селима, чешће од млађих људи него од других, чешће од глагола где имамо $-ал > -аа > -а$, него од других (в. карту бр. 5):

дбошо Гч Т Гр, *дбошо* ми сїн М, *изашо* из^о кѣћу Л, *ишо* М Л Т, *рѣко* ми магацинѣр Гр, *татко* гу *рѣко* Пр, и кумїта би тако *прбошо* ГС, *снѣшо* се М, *узо* гу (оженио се њоме) Јк, он *уби* овчѣра што му *чувадо* овце ГС, кад се твој отац *женїо*, ја сам бїја мѣли М, *питѣо* сам како је то їме добија Пђ, пребїја га, ал *напитѣо* ѣпсу Гч. Последњи примери показују да мешање облика можда долази из недостатка навике за употребу облика са $-о < -л$, који долазе преко школе и из књижевног језика.

КАРТА БР. 5

- *имá(j)а дѡша*
- ◐ *имá(j)а, дѡшо*
- ◑ *имá(j)а, дѡшáја*
- ◒ *имáл, дѡшьл*
- ◑ *имáја, дѡшьј*
- *имáо, дѡшо*

Јављају се и примери типа:

вариоц Л, *пратиоц* сам бија пүковнику Т, *руководиоц* Гч Пр, *палиоц* миње у рүдник Сб, али они ни бројем, ни карактером не говоре да је то аутохтона особина овога говора.

244. У зони III стање је истоветно већ наведеном стању у зонама I и II:

анђел Тг, *ђавол* БП Вм, *вол* Вм Мж Шб, *кисалник* (= кисело млеко) Мж, *сёлски бунар* Тг, *стёлна*, треба да оживује тэле Тб;

њó бйло *жа* што не попева́ла Мж, *беа* Тг, *де́а* Тг, зау́знемо *цеа* да́н Вб, *свѣда* Шб Нк.

Због конфигурације терена и консеквентне замене -л са -(j)а чести су микропоними:

Бршци *деа* Тг, Гóјков *деа* Нк, Голéми *де́а* Мж, *Деа* Вм Вб Тг Рј *Де́а* БП, Ђурђушев *деа* Шб, Србин *деа* Шб.

Мислимо да исту појаву имамо у микропонимима: *Забéа* (< забел) Нк, и *Мућéа* (име једног камењара чије нам порекло и првобитно значење није сасвим јасно (можда рум. дем. *montel* брдо, гора, планина) Шб.

245. У зони IV постоји село са службеним називом Црни Као, у вези с којим стоје различите реализације -л:

Црни Кáл Мг Лц ЦК, *Црнока́лски по́ток* мт. ЦК, *Црни Кá* Вк, *Црнока́ско по́ље* мт. Мг, *Црнока́џи* Ђ Мг, *Црнока́вци* Мг, *Црни Кá°* Дг Рш ЦК, *Црни Кáо* ЦК Вт.

246. На основу изложене грађе могло би се закључити да је финално л у говору АП — прешло у -а. То се најпотпуније извршило у облику за мушки род једине радног глаголског придева (изузимајући зону IV, где је, попут прилика у косовско-ресавским говорима, -ал > -ао > -о: дóщо и сл.).

Случајеви неизмењеног финалног л мислимо да се могу различито посматрати.

Код придева -л је вероватно успостављено аналогijом (*цёл, дибёл, сёлски*).

Код именица се могу разликовати случајеви задржавања -л у страним речима и речима касније прихваћеним (*анђел, началници, рёлна*) од оних где би промена могла утицати на јасноћу значења речи (коца < *ко́лца*, уколико није овде касније обнављање аналогijом).

Придевске заменице са -лик- могле су -и- губити и остављати л на крају слога у време када је промена -л > -а већ престала бити актуелном.

Иако је тешко не прихватити могућност извесне морфологизације једном створеног -(j)а < -л у радном придеву, у целини на промену -л > -а у говорима АП и шире зоне призренско-јужноморавских говора треба гледати као на гласовну (код радног придева, додуше, можда и као на гласовно-морфолошку) појаву. Та је појава могла бити подржана и другим моментима:

1. појавом $-ajy > -ay > -a^y$ ($-a^o$ / $-av$), чија се зона на подручју при-зренско-тимочких говора умногоме подудара са зоном $-л > -а$ (т. 462—466),

2. врло интензивном појавом $-o > -a$ у неакцентованом слогу у истој овој зони.¹⁹²

3. На подручју АП, нарочито у селима која су на прелазу зона I (са $-л > -а$) и IV (са $-л > -o$) могу се срести и случајеви изговора $-o$ као $-o^a$ и онда кад му порекло није увек $-л$: *умрѣ^a* Бб, *не-зна да је жњѣо^a* Тн, *сврдо^a* Бб, *Грѣачко^a* (мт. = имаће чији су власници из Грејача) Вт, *Мозговачко^a* мт. Вт.

247. Што се хронологије ове појаве тиче, постоји мишљење проф. П. Ивића засновано на стању у Закону о рудницима из 1412. године „да се промена $л > а$ у овој зони извршила углавном истовремено са променом $-л > -o$ у другим крајевима (тј. крајем XIV и почетком XV века).”¹⁹³

То је могло бити време када су крај речи у нашим говорима захва-тале и друге промене. Поред померања акцента са отворене ултимае (а то се међу призренско-тимочким говорима догодило у АП и околини Брања), акценат је померен и у облицима радног придева са $-эл$ (*дбша*, *наша* према: *дошэл*, *дошјј*, *дошја*, *дошја* у широј околини АП), али не и код глагола са $-ал$ (*писѣа*, *затиткуѣа*, *чекѣа*, *приѣа*).

Треба имати у виду да је овде промена $-э > -а$ извршена потпуније него у осталим говорима призренско-тимочке зоне (т. 95).

У истовремености, или сукцесији, померања акцента, ослобађања артикулације полугласника у дезакцентованом слогу (*дошэл > дбш^aл > дбшал*) можда не треба искључити ни антиципацију $-эл > -ал > -aa$, која се потом могла ширити и на друге случајеве, а такође ни могућ ути-цај, ни улогу, $-а$ - из основе бројних глагола (више глаголских врста, код проф. Стевановића, рецимо: II: *орѣл*, IV: *ковѣл*, V: *имѣл*, VII: *држѣл*) И у нашој грађи најбројнији су управо примери таквих глагола (т. 231, 232), док је међу речима који се јављају напореда са $-а$ и $-л$ „непокриве-них” управо тамо где нема $-а$ - у основи (*сѣл*, *вѣл*, *дѣл*, *кисел/кисо*, *расо*, — т. 241).

На могућу, интегришућу, истовременост или сукцесивност поме-рања акцента, вокализације полугласника и $-л > -а$, можда указује и то да је асимилација $-эл > -эл > -ал > -aa > -а$ у радном придеву оства-рена потпуно, али зато изостаје у случајевима $-ѣл > -ѣа$ — или $-ѣја$ (*имѣа/имѣја*), где би се, с обзиром на снагу $-а$ - под експираторним акцен-том више очекивала.

Истина, појава $-л > -а$ могла је у АП стићи са југа и југозапада и нешто касније, са миграционим таласима. О извесном не тако давном превирању имамо и изјаву једног осамдесетчетворогодишњег информа-

¹⁹² Види и Рјечник, уз Рибарићев рад (нап. 175), где такође налазимо доста таквих примера (*мѣдруша* модруша, *ѣадлѣ* подлога и сл.).

¹⁹³ П. Ивић, *Никола Радојчић, Закон о рудницима Десѣѣта Сѣевана Лазаревића* (приказ), ЗБФЛ VII, 208.

тора из Стублине (оног села које је по пореклу листом врањанско), који, говорећи о сећањима на детињство каже: „Ми смо имали у кућу две бабе, обе рођене ту у село, па једна каже: *дошјј, отишјј*, а друга: *дбијја, отишјја*”.

Али како с овим помирити чињеницу да се полугласник боље чува у говорима одакле бисмо очекивали надирање појаве *-л > -а* у АП, или пак помисао да је до померања акцента у АП могло доћи са снажним миграцијама становништва из врањског краја, где такође полугласника има више него у АП!?

Сва ова размишљања траже и сигурну анализу писаних извора из одговарајућих историјских раздобља, која нама у овом тренутку недостаје.

ЈОТОВАЊЕ (И ДРУГА УМЕКШАВАЊА)

248. Резултати старог јотовања нарушени су у следећим правцима.

Трпни придев почео се градити наставком *-ен*: *закрпен, дрббен, слб-мен, давен* (в. и т. 508 и примере тамо дате).

Иначе, јотоване групе од лабијала и *ј* изван категорије радног придева држе се:

глупли Ст (кад није: *глупши*), *капљица* К, *дубље* ББ М Т Лћ Пр, *грмљавина* ЦБ, *живље* тб ГК.

Остаци старог јотовања налазе се у декомпонованој групи *вљ* из које је испало *в*:

лоше тó *обаљено* (= обављено, урађено) Т, *напраљен* пút К, *напраљено* ГА, *посталјено* свé Л, *ипраљена-е* брана Бв, *несу* му кбла *попраљена* Пр, *опраља* трактор Пр, *састалјени* са свé стране Т.

Мислимо да је до тога дошло испадањем *в* због нагомилавања сонаната, највише у презенту и радном придеву. Тако према

постављам — постављал; постављен, стоји:

посталјам — *посталја*; *посталјен* (в. и т. 290).

За друге групе немамо примера.

249. Стање јотовања, односно нејотовања осталих сугласника у основи трпног придева изгледа овако:

	са јотовањем	са аналошким јотов.	без јотовања а
т	<i>плаћен</i>	<i>сплѣћен</i>	<i>вратен</i>
д	<i>ицѣћен</i>	<i>довѣћен</i>	<i>израдена</i>
с	<i>мѣшен</i>	<i>трѣшен</i>	<i>обѣсен</i>
з	<i>зајажена</i>	<i>вѣжен</i>	<i>угазена</i>
л	<i>досѣљени</i>	—	<i>запáлено</i>
н	<i>брањен</i>	—	—

Остали примери за *т*, *д* у т. 509, (за *ст* у т. 510), за *с*, *з* у т. 511, за *л*, *н* у т. 512.

250. Природно је што су и глаголске именице изведене од трпног придева с нејотованим сугласником основе такође без резултата старог јотовања (примери у т. 253).

251. Поред облика трпног придева са *-шт-* у основи: *кѣштен* и сл. јављају се и случајеви, више него претходни, са *-шћ-*, насталим подновљеним јотовањем: *кѣшћени* и сл., а такође и без јотовања: *ожалостени* (остали примери у т. 509).

Подновљеног јотовања иначе има и код других категорија речи и облика:

измишћа мѣђе Гч, воли да *измишћа* мѣђе Лз, *намишћам* ГК К ЦБ *намишћа* све ГС, *пушћа* Т Л, *премишћујем* ограду Л, *премишћа* Кл;
испушћали воду па истровали рибе Т, *намишћали* Гр Јк, *намишћували* крѣв ГК, али: *пѣштували* Т, *пѣштувала* ГК са секундарном групом *шт < чт*;

дае *намишћај* Лз, *намишћај* Л, носија *извешћај* Гр, баба ми отишћа на *намишћане* зѣби Гр, нешто се *премишћа* ГА, нема *пушћане* К; *брешћар* мт. Д, *Брешћак* мт. Кп.

У ТЛ и СЗ говорима изостају примери подновљеног јотовања, а у ТЛ још и јотовање *т, д* (према: *млатен, цѣден* у Бучуму, у Белом Потоку је: *млаћен, цѣћен*).

252. Група *јд*, код глагола на *-ити*, за разлику од ТИ и СЗ говора, овде је јотована:¹⁹⁴

кад-*доћем* Л, ако *доћев, доћев*, ако не, мора ги чекамо Пр, *доћѣ-ни* раскодт ГС, ће *зѣћемо* по село, па де ги зауставимо М, *проћѣ-ни* дан у седење Лп, *проћѣ-ми* брат с кола К, ће *прѣнаћемо* добру бабу Т, *уићите*, а ја ћу са^а Гр.

253. Такође различито од ТЛ и СЗ говора, али и од неких говора јужноморавског типа,¹⁹⁵ овде је познато ново јотовање лабијала:

снобље К М Сб Ст ГС ДА Пћ, *грѣбље* Пр Лћ Кл Лп ЦБ, *Грѣбље* мт. Лп, *Грѣбљите* мт. МБ, *грѣмље* Јк, *здрѣвље* М Л Гч, *Поморѣвље* (иако је са истим значењем обичније: *Марѣва*) Гч Л М Пћ.

Ново јотовање осталих сугласника показује следеће стање:

пруће М Л К, *смеће* Т;

Ограће мт. ББ;

лишће Т К ДТ, али: код групе *с (< ст) + ј*: *Брѣсје* мт. Лп, *раскрѣсје* К ЦБ, *Раскрѣсје* мт. ГК;

нема јотовања групе *з (< зд) + ј*, већ се ту јавља метатеза: *грѣјзе* — свуда, *з(в)ѣјзе*, обичније него: *звѣжђе*;

због метатезе нема ни јотовања групе *з + ј* (в. т. 302);

чује се: *класје* — свуда, а уместо *насји*, обичније је: *пчѣшки*;

зѣље Сб ГК, *биље* (неки отров за рибе) Т, *весѣље* — свуда;

¹⁹⁴ АБДиј 138/139.

Приметили смо у више места да и скорији досељеници „шопови” из крајева где се *-јд-* чува ову групу изговарају као *ћ* (*доћѣ-ми* девер Т, *ућји* у кѣћу К, *ућје* у обѣр К, *уѣроћи* поскоро Т). Можда у овоме треба видети и тежњу ка прилагођавању, и напор да се уклони једна разлика између домаћих и дошљака.

¹⁹⁵ ЈМГЛ 21.

трње ЦБ, *трњи* Б, *камење* ГК Пр ГС; *бесење* ме чека Гр, на *дробење* камен радија Гр, *грабење* за положај ВД, *нема свадбе*, *нема женeње* М, *крпење* Кл М, *киселење* ГК К, *крстење* (стављање нечег „у-крс”, као дистинкција према *крштење* — обичај давања имена) ЦБ, сви трчу на *ломење* саборник ГС, *ловење* почиња у торац ЦБ, *доћи на лупење* (= комишање) ГК, *лубење* ГК ДА К М Тн, *нема више мастeње*, саг нoсиц код бoјацију Лп, *месeње* Гр К Кл, *молeње* Д К, *нема више носeње* у цркву (на крштење) ЦБ, *није скоро бiло плавeње* М, престало е *правeње* Лп, *прасeње* Гр К, почeло *пустaње* ДТ, добри су за продаву (бели прасци), али за *ранeње* нису Гч, штрoимо (свињу) за *ранeње* Гч (али: *рањеница* Гч), претерaше с тo *славeње* Д.

У ограниченом броју случајева, у речима са јатом, налазимо умекшавања: *гн* > *гњ*, *кл* > *кљ*, *жл* > *жљ*, можда асимилационе природе: *гњeздо* — на целом подручју, *кљeште* Гр Л М, *жљeб* Л Т Ст, *корито изжљeбено* Лп, *жљeбура* (= јаруга) ГК, *жљeзду* Гч ГС.

254. Испред форманата основе: *-а-*, *-ава-*, *-ева-*, *-и-* налазимо умекшан коренски сугласник *т* (и *ст* > *шћ*), *д*, *л*, *н*:

-а-

ја *ваћам* рiбу, oни мoг oца пiтају: ко *ваћа* Сб, *ваћа* Гч Лп Ст ЦБ, ел те *ваћала* вoда Т, *завaћамo* на iсти бунaр Гр, *ваћали* кокoшке Лз, *залићaј* ГС, па сам те *залићaa*, брe Гч, *наваћaa* Т, *огрћам* Д, *огрћау* Л, *преврћa* Пр, *скићa* Д, неће да му *смића* жeна М, и сaг *осића* срaм кад се *срићамo* Л, *осића* ГС; *мeћамo* пaру у бараницу Т;

за *ст* > *шћ* в. т. 251;

нема да се *скићам* Пр, *скићам* Б Д, *скићау* шцуму одг кола К, све *поскићау* (са себе) па iграју лoпту ДТ;

дoбро се *порaвња* Гч, *порaвњато* М, *порaвњај* дoбро К, овiјa не *рачуњам* Гч, *рачуња* МД, да се *израчуња* ЦБ, ти *рачуњај* Гч.

Према овоме стоје и глаголске именице:

дoста *ваћaње* Т, бадaва ти *залићaње* (лисице), она пo лукава Пр, сaмо глeдац (на телевизији) неко *преврћaње* Т, заврцили смо *огрћaње* мумуруз Д, прво е копaње па *огрћaње* Л, зими *пригрћaње*, лети *одгрћaње* Т, *скићaње* није бiло кај сa Т, дoста с то *скићaње* ГА, нема без *рачуњање* МД, дaска за *равњање* бетон Л.

-ава-

iма да *срећaвам* нешто Лз, да *преглећава* К;

извешћaвам К, па jа од њo *извешћaвам* К, *извешћaва* ГК С К Л, да *опрошћaваш* ГК, *сопићaвали* Пћ.

Оваква умекшавања (дата под *-а-* и *-ава-*) нису позната ТЛ и СЗ говорима.

-ева-

свe се кокoшке *изразбољeвaле* К, *извољeвају* млого Т, не *оскућeвам* Т, *оскућeвало* се ГК, *пољeва* му да омiје руке ГК, пуна кaца па *прељeва* ЦБ, нећу да ме *сажaљeва* па да ме пoсле кoри Т, *сажaљeвају* ги Гч;

-и-

аналожке, према итеративима и другим облицима, налазимо: *грљи* Гр, *он загрљи* Т, *грљи* партизанке Т, *отанџа* гу Сб, *проваљи* Т, *проваљили* кућу Т, *тегљи* кај вол Кш (постоји и им. *потегљица* Гр Кш), *тегљећа* стока С.

255. Палатализовано *л* и *н* налазимо и у речима:
желудац К Л С Т, заједе ме (= заболе ме) у *желудац* Гч, *желудица* (= бубац код живине) Гр, *желутка* (= бубац) К Лп;

жљуна ГК Л ЦБ, *жључка* ГК С;

да *љућимо* мумуруз Гш, *љупење* Лз, *љућине* од јајца Лп, *љуспе* Рс;

Вртљага мт. В, *Кругљаја* мт. ГК;

дѣмбел Пр, *чѣтри дѣмбѣља* Пр;

деверичња, *завичња*, *свастичња*, *шуричња* — на целом простору;

буњиште ГК Д, *стрњица* Л М ДА, *стрњиште* Гр Гч Л М;

ту се иде за *Луџање* Т, ниже *Луџање* Б, до сам *Луџање* М, родом из *Луџање* Л;

гѣр у *Дашњицу* ВД, у *Дашњицу* има стѣри људи Гч, *Дашњица* је сиромѣнција Гч;

према уопштеном *лѣни* стоји: *лѣнски* Гч К Л М, *лѣнске* године било (жито) *слѣпце* Пђ.

256. У вези са јотовањем сугласника још три напомене:

а) поред: *ујану* (аор.) чује се и *ујашу/ујаша* (т. 546),

б) познато је само: *оделѣње* — кућа с два оделѣња Гч, у друго *оделѣње* (собу) Т, *оделѣње* Пђ ГА ГС Лз; *запалѣње* Т;

в) познато је само: *јагњѣћина*, *говѣћина*, али: *свинско мѣсо*.

257. У једном случају забележили смо *л'* као делимично умекшање: од *лѣјку сол'еницу* Л.¹⁹⁶

258. О умекшавањима испред дифтонгираног *е* (*р'јеку* и сл.) било је речи у т. 117 (в. и нап. 134).

259. Супротно случајевима умекшавања, које смо овде навели иако они нису сви резултат јотовања, записали смо и један број случајева отврдњавања, које такође овде дајемо јер употпуњавају представу о појавама у дистрибуцији консонаната у говору АП:

не-дѣј, бѣже, овуј *бѣлку* ЦБ, од неку *бѣлку* МД;

мѣе *мишлѣње* ДТ;

артилѣрија М, *артилѣриски* Пђ;

дежурни *баталијонски* Пђ.

¹⁹⁶ Умекшавања различитог степена, и с различитим узроцима, од којих су нека и овде наведена, шира су но у зонама СЗ и ТЛ говора, али ужа него у говору Јањева како се то налази у МПГЈ 17—24 и 34—39. Управо се та „мекоћа” и појава отворености вокала (спојена с утиском да „Моравци отежују говор”) Сврљижанима и Тимоџанима намеће као прва одлика говора АП кад се сусретну са житељима Алексиначке Мораве (из села поред саме Мораве). За Алексинчане, пак, Сврљижани говоре „тврдо”, стегнуто (вероватно је то у вези са речима које чувају полугласник тамо где АП већ има *а*) и „пребацују” (акцент је на крајњем слогу и онде где је у АП померен).

ЈЕДНАЧЕЊЕ ПО ЗВУЧНОСТИ

260. У оквиру исте речи ова асимилација је обична и на начелима која важе за књижевни језик, за што, мислимо, није потребно наводити примере.

261. У облицима 2. лица императива, у множини, где је после испадања *-и-* дошло до непосредног суседства консонаната различите звучности увек долази до једначења:

бешите Л М, *вешите* тó куче К, *дршите* га Л Пр, *ди́кте* се К, *ка́ште* му кад га видите Гч.

262. Резултати ове асимилације шире се из облика где за то има услова и на облике где таквих услова нема:¹⁹⁷

мушак М ЦБ, овај *мушак* по врџан Мг (зона IV), *нисак* К Л ЦБ Пр, *рџтак* ГС К МД, *слáтак* Гр Л М Т, *тџшак* Т, *тџшак* живот Лђ, *тџшак* језик Пр.

У примерима: *отбише* Гч, *отбише* си мџчићи ГС, са *отбише* за Јошје Гр, мислимо да се ради о другој појави.¹⁹⁸

Овакве облике имамо у свима зонама, а обични су и у говорима Сврљига,¹⁹⁹ где, међутим, никад нисмо чули ликове: *мушак* и *тџшак*.

263. Делимичну асимилацију, неједнаког степена, имамо у бројним случајевима варирања артикулације консонаната у сандхију:

кадт ће дођемо, он одрече Гч, *кадт по́трча*, па у јáрек ГС, *кадт се отопли* М, *кадт ће краљ* ди́де за Сокобању, на́ши га срџтну М, *кодт ку́ћу* Л М, *кадт ти* поља́к ўвати онџ овце и бџера Гр, затворџа ле́ба *подт кљу́ч* М, бра́ња одт *тџтке* Гр, одт *сандуџи* М, све *подт кљу́ч* М, *подт крџ* ГС, одт *крај* Л, *усрџдт казан* ГС, одт *Пло́чник* ГС, кај добар бџк одт *три* го́дине ГС, *кудт те* докáчи ГС, *исподт шкóлу* Д, *кадт сáмне* Д, старџјко, *кадт ће* да пође ГС, *поткáмен* ГС;

сџстра ми бџла *пет^а* го́дине старџа Гр, дваџс *пет^а* да́на сам у рóв Т, *бра́т^а* га помóга Пр;

бо́кти (бог ти) помóга Т, *сне́гк* се исто́пија К, *ди́гк* се Гр, *бре́гк* се пову́ка у доли́ну ЦБ;

лу́к^т зелџни, ел прáзи Гр, *зна́к^т* за пру́гу Пђ, *плџк^т* де́к прогорџа па дџми ГС;

изáшо из^т ку́ћу Л, из^т сџло Л, из^т ста́бла (мн.) Т, из^т кра́еви Л, из^т Тџшицу ГС, из^т тó сџло ГС, немóј да ўмре без^т све́ћу Л, из^т цр́кву ГС, па уз^т ку́бе М, исплани́не Пр;

с^т грóјзе Л, сџдџ сас^т де́џу Гч, сас^т бомбóне М, молџтва се донџсе из^т цр́кву па за *четџрџс^т* да́на обашкa спџм с онóј де́те ГС, *четџрна^тес^т* *детџта* М, *три́јес^т* бра́ва Гч, *петнаџес^т* да́на сам легáа ДТ;

¹⁹⁷ РСЛев 179 и тамо нап. 220.

¹⁹⁸ Можда и контаминација од а) *ош* -ид- *оше* + б) од *-оше*. Прелаз $\delta > \text{ш}$ у *ошше*, у кумановском говору, тумачи се према: *ошшшле*, *ошшшја*, — БВКум 84. В. и: АБДиј 479: *изишъл: изидем/одем, одо; ошшдем, ошо*, и: РСЛев 405 *од-о: + ошш-ид-о = ошш-о*.

¹⁹⁹ НБББП 36.

не-*мож*^ш *ти* да угодити Л, не-*мож*^ш *се* протнещ ГК, не-*мож*^ш *се* обрне К, *мож*^ш *се* љутищ колко бћеш Т;²⁰⁰
 има да *седити*^ж до ујутру ГС.

Међу примерима највише је оних где речи које учествују у асимилацији припадају истој интонационој целини. То подразумева и јаче артикулационо усаглашавање па се и фонетски утисак доживљава као мање или више усаглашен фоничан ток. Отуда наше бележење не даје увек прецизну слику ове асимилације, али на њу ипак указује.

АСИМИЛАЦИЈА ПО МЕСТУ И НАЧИНУ ТВОРБЕ

264. Иако наш материјал није много богат, може се рећи да ова појава захвата велики број парова консонаната међу којима се врши подешавање артикулације и уједначавање. Они су углавном познати и другим говорима:²⁰¹

нт > *нт*

пántим Т, млого *пántи* Т, не-*мож* да *запántи* па га *уби* ГС, *није* сигуран у *пантéње* Т, *пантíвек* М;

нт > *мп*

едáмпут К, *на¹едáмпут* Т К Гч;

вн > *мн*

о¹дáмна Гч, *одáмно* Гч Кл, мајка *ми* умрела *одáмна* ГС, код нас *рáмно* Гр, *рáмно* место усред^г ш^уму Гш, *Рамња^к* мт. Кп, кад^г ће *сáмне* Д, кад^г *сáмне* Б, ће *сáмне* па ће *дáмо* К;

вњ > *мњ*

гла¹мња Л, удáрамо у *гла¹мњу* Пр, м^умуруз *напáда гла¹м¹ница* М, *сам-њ^ује* се ЦБ;

гл > *гљ*

те¹гљи кај во^л Кш, *те¹гљи* док *можеш* К, *истег¹г¹ла* ш^ију ГК, *пот¹ег¹лица* (врста руде на запрежним колима, за прикључивање још једног пара вучне стоке) Кш;

кл > *кљ*

к¹в¹ште Сб, *к¹в¹шти* ЦБ;

гл > *гн*

не-*смéщ на¹гно* Гр, па су *на¹гно* почéле бáтине П¹;

гн > *гњ*

г¹ња Л, сáв *уг¹ња* од бóј ГК, *г¹ња* К М ГК Пр, *г¹нэдо* — на целом простору, *г¹нóј* Пр, *г¹нóјште* Л¹, али: *г¹нóј* Гр Л М Т;

м¹љ > *мњ*

з¹мња Т Гч, *на¹ца з¹мња* песак¹и¹ва ГА;

с¹љ > *ш¹љ*

Браниш¹љеви К, *Станиш¹љеви* синови Д. До овога, мислимо, може доћи када испадне слог -*лав-* (*Бранис-лав-љеви*) па с и љ дођу у суседство.

²⁰⁰ О *мож* и *мош* в. ширу расправу и тамо дату лит. у: РСЛев 387—389.

²⁰¹ ЗПСКС 69—119.

жл > жљ

жљуна ГК Л ЦБ, жључка ГК С, жљѐб Л Т, жљѐбура ГК, жљѐзду Гч, *ижљѐбено* Пл, *ту ижљѐбѐв* грѐду Пр;

шл > шљ

шља́м пу́ни гру́ди Пр, *шашља́ми* Гр, *шљѐм* ГС Лп, *шљипери* Гч М;

шн > шњ

брашња́ Гр Л М Т Ст Пњ Бб, — што се више иде на исток од Мораве, све се ређе ова реч чује са њ, а тако је и са речима: грљи, проваљи; — *лѐшњик* Пр, *лѐшњак* ЦБ, *Дашњица* Дщ Гч Кп;

ћн > ћњ

пријетелу, *срећња* весѐље Сб, *срећња* венчање Лп ГС, свѐ ми то¹ кућњи (= укућани) Пг: (одатле се дисимилацијом јавља и: *кућњи* Д) *вбћњи* сокови се праву Љ;

чн > чњ

деверичња, *завичња*, *свасиичња*— на целом простору.

Говорећи о појави умекшавања сугласника ми смо неке од ових примера већ навели у т. 255, али мислимо да им је, по карактеру појаве која је довела до умекшавања, и овде место. Неки се случајеви у нашој науци различито тумаче,²⁰² па је и то по некад утицало на класификацију неке регистроване појаве.

Другачије понашање, са отврдњавањем једног сугласника, има у групама:

њц > нц: *ја́нџи* Гщ Л ГКС ЦБ;

њск > нск: *ко́нско* ГС Пр, *сви́нско* ГА, *сви́нска* К, *сви́нски* ГК;

њшт > ншт: *сви́нштрак*, то е лајно од свињу Лп, *ко́нштрак* ГК.

265. Даљинску асимилацију имамо у речи *чи́жма* на целом простору.

АФРИКАТИЗАЦИЈА

266. Ова појава (уз добро чување разлике између африката ч, њ : ћ, ђ) позната је и у говору АП. У непосредном додиру с плозивима од фрикатива добијају се африкате, с тим што новостворене групе могу бити и упрошћене:

пс > пц

коко́шке *излитца́ше* К, *лицџџина* ЦБ, од то млого *лицџџе* стока Т, *пцџџо* М Гр, *пцџџе* Пр, *пцџџаја* К ЦБ, *пцџџање* М К Пр ЦБ, *пцџџу* сџсу ма́терину ЦБ, *пцџџе* сџстру ГА, највише леба *пцџџу* М, *стџџца* (= тврдица) Т, *тепџџје* вокасте па мало увало́жене М;

тс > ц

арнаџџи Лз, *белосџџи* К, *крваџџи* Л ЦБ;

тс (< дс) > ц

²⁰² Брашно, рецимо, према *брашња* „храна” РЈА (16. в), *грљи* и сл. према итеративима — АБДпј 505, и др.

београцки М, брџки топови Т, брџка артилерија ГС, грацки аутобус К, господџки говори ГК, господџки Гч Гр, оцџети М, оцџечи К МД, оцџечи леба М, суцки рачишћено ГК;

ти > пч

ће да *лџтче* ЛЂ, пџле (ће) да *лџтче* Кл, нек *лџтче* Л, ће *лџтче* на пртину кај пас ЦБ, пченица Л ЦБ К ГР Пр, где смо чули и: пшеница, — пченично брашњо М, пченична слама Т, пчџшка длџка ЦБ, пчџшка пртџна Т;

шк > чк

чкџмбе Л Гр ГК, ма̀ло чкџмбџто (говече) Д, чкџрац / шкџрац (= чворак, у Језеру, на Голаку: *скворџи*) Пр. Реч: чкџла чули смо само у зони III — Мж ШБ Вм. Тихомир Ђорђевић за Лужане²⁰³ даје ову реч више пута, али ми је ни тамо нисмо чули. Вероватно је већ напуштена;

ти (< ди) > ч

непочџшан М, пџџе сџстру почџшану ГА, почџшан К Л ГС, он добро почџшџе ГК, свџ прокџсе од кџшцу, почтумџло свџ Л.

267. Сличну појаву, са *ћс* > *ц* имамо у:

мишицки (кт. од пор. имена Мишићи) ГК, *Пџрицки* брег Гр, *Сџмицка* ма̀ла Пр.

268. Овде бисмо указали и на промену *ж* у *џ*, самостално или у саставу какве сугласничке групе:

ж > џ

неко *џџтко* блџто Т, *Цџка* (тако једино зову Жику) Пр, *Цџкин* МБ, *Цџкино* кладанче мт. Дш,²⁰⁴ *Цџма* (хипокор. < *Живџмир*) Јк МБ,²⁰⁵ *раџба* Лп, ткџву *раџбе* ГК, *раџбе* Сб;

џандџри ГК Лп С Пр, *џилџети* КГ.

У зони III записали смо: *џелџа* (пл. тантум, значи кџусу за хватање звери) Рс,²⁰⁶ *Цилџзџрник* мт. (извор) Мж.²⁰⁷

У зони IV: *Цџдо* (вок. < *Живџмир*) Кн, *Цџмо* (вок. < *Живџмир*) Вт, *Цџне* (вок. < *Живџмир*) Вт, свџ ки *џџдови* (витки и високи) Рт;²⁰⁸

жб > џб

вџба ЦБ, отџша на *вџбу* Л, *вџбанка* ГК.

Реч *џбан* (< *чџбанџ*) јавља се само у овом облику: ракија из лу̀лу па у *џбан* ГС, *џбан* Т Л М Гч;²⁰⁹

²⁰³ ТЂОгл на више места.

²⁰⁴ ЈМГЛ 32: Жико > Цџко.

²⁰⁵ В. и: РСЛев 291: Де џ-Цивота.

²⁰⁶ У сврџишком крају постоји израз: *сџтк* чу те *џџџелџскуџем* (истучем), али не знамо да ли стоји у вези са *џелџима*, која се тамо зову *џелџа*.

²⁰⁷ По обавештењу мр Чедомира Стојменовића, колеге са Фил. факултета у Приштини, у селу Табановцу (Куманово) постоји реч *џџџезо* (= железоз) и породични над. *Цилџзџри*, а такође и: *Цџџа* < Жџла, Жџвџка; *џџџџџ* < жџлет.

²⁰⁸ Према обавештењима добијеним од студената Фил. фак. у Приштини, у околини Титове Митровице јавља се: *Цџџе* хџп. < Жџвџко, а у околини Звџчана: *Цџџе*.

Цџџе хџп. < Здравко наводи и Маринко Божовић, *Ономасџџџка села Бановџ Дола код Звџчана*, Ономатолошки прилози, IV, Београд 1983, 464, као и: *Цџџе* < Жџвџко, с. 466.

²⁰⁹ У Бучуму је *џџ*-бан, а тако је и у другим сврџишким селима.

жв > њв

ивака Л СБ ЦБ, *ивакну́* ја малко Л,²¹⁰ *ўзне све самва́кано* ВД, немó да *ива́нкаш* ГК, ако те *ивбрнем* (= звркнем!) Пр, *ива́јзни* га (= звизни га) Пр, *ивврља* ми нешто па: ајт! Т.²¹¹

жг > њг

још кад ме *ивја́* димо код бу́ле (< *жга-* < *жига-*: дете је подбадало бабу да оду телету) Н.²¹²

269. М. Стевановић за *ибун*, *ивањ*, *ибир* у говору ИЦГ каже да су настали угледањем на случајеве *отаибина* и *наруибина*.²¹³

А. Пецо и Б. Милановић сматрају да се промена *ж* у *и* (*вѣмба*) у говору Ресаве може објаснити асимилацијом по начину изговора.²¹⁴

Р. Симић сумња у могућност фонетског објашњења ове појаве и имајући у виду стање у Левчу закључује да се „са сигурношћу може утврдити следеће:

— појава је факултативна и лексички ограничена,

— појава је објашњива једино чињеницом да се врши у иницијалној позицији.”²¹⁵

На истом месту он даје шири попис литературе у којој се региструје појава *ж > и* (в. тамо нап. 214).²¹⁶

270. Када смо рекли да постоји тенденција ка учвршћењу африката, мислили смо на појаву: *зв > жв > св/џв* и *св > шв > чв*.

Према стању на (ближем) косовско-ресавском терену:

у Блацу и околини (звиждим) — *звиждим*, *дзвиждим*,²¹⁷

у Брусу: *звйждите*, *звйждй*, *жвйждали*,²¹⁸

у околини Вучитрна: *ивйждѣт*, *ивйждѣлка*, *ивйзнут*,²¹⁹

у призренско-тимочкој зони је:

у Лесковцу *звйждй*²²⁰ и *ивйзнем*,²²¹

у сврљишком крају: *звйжди*, *жвйжди*, *звйжди*, *ивйжди*,²²²

у АП: *жвйждй*, *ивйждй* ЦБ.

Или, према општем *свиња*, стоји: играли смо *шви́нку* Лп, и *Чви́нка-ри́ште* ЦК (место где су пастири играли *шви́нке*). Исти однос показује се у: *скворџи* — *шкбрац* — *чкбрац* (т. 206).²²³

²¹⁰ РА—СВАБ доноси: *ивакао*, *ивакале* и др.

²¹¹ БМРеч *иврљање*.

²¹² Митровић за Лесковац наводи ову реч са сличним, али нешто другачијим значењем, — БМРеч *ивјајање* „тражење”, „упорно тражење”.

²¹³ МСИЦГ 49.

²¹⁴ АП—БМРеч 284.

²¹⁵ РСЛев 177.

²¹⁶ Из лит. после ове: С. Реметић, *О незамењеном јайу и икавизмима у говорима северозајадне Србије*, СДЗБ ХХVI, стр. 17: *жљѣб* (чешће *цгљѣб*).

²¹⁷ ЈАБл 72.

²¹⁸ РА—СВАБ 302.

²¹⁹ ГЕРеч 403.

²²⁰ ЈМГЛ 20.

²²¹ БМРеч.

²²² Н. Богдановић, *Куд се дѣде сврљишка Позвижда*, НЗБ 13, 76.

²²³ Полугласник у финалном слогу и акценат на њему у првом примеру припадају СЗ говору Голака (Озрен, код Сокобање).

ДИСИМИЛАЦИЈА

271. Извесним променама консонаната у консонантским групама разлики су дисимилационе природе:

мн > мл

млого играју карте Т, за *млого* године Пр, *млого* дубоко МД, *млозіна* смо Т, *млогство* ГК, *млоготут* е било Л;

мн > вн

гүвно Л ГР ЦБ С, на *гүвно* се врщело куд нас ГК, све на *гүвно* Лз, *гүвниште* ЦБ;

мњ > вњ

даа на *Давњана* Л;

мњ > мљ

сүмља се на њега К, *сүмљам* Л, *сумљиво* ги ГС, они и не *посумљаше* на нас Т, али: *сумњив* ми Пћ, — све *дремљиво*, дрљаво Пр;

мп > нп

испунтај ладну (воду) Гч, оно што се вода *напунтува* за вџ Л, *контіри* Л К (в. и т. 293), *транпљевају* јармови само да би пили крчму Пр;

тл > кл

кад погледаш, а оно *закластрило* (*кл < тл*) озгобе по воду ЦБ, *запѣрклана* (ципела) Т, *пѣркле* М, *суклијаш* М Т Гр;

тљ > кљ

пекља ЦБ, па веземо огрѣлак на *пекљу* ГК, *пекљавина* ГК, имама неку *пекљавину* по вѣрош Гр, *пекљанција* М, *распекља* се К, *спекљано* у-руке Лп;

дм > гм

Гмитровдан ГК С ГС;

дн > гн

две цигаре *гнѣвно* Л, *гнѣвница* Л М Гч, обичније са *дн-*;

дл > гл

глѣто Л, друго е *глѣто*, а друго прѣсек ГК.

272. Посебан тип дисимилације, преко редукције првог члана има у групама *сү, шч*:²²⁴

ицѣђен сѣт (= сађе) ЦБ, *ицѣђени* чвѣрци Л, *ицѣпан* ГС, све се *ицѣпимо* ГС, *ицѣпимо* цѣпке ГС, *ицѣпан* М, докле с ту *дициплину* М, тури на *пѣрци* Л, *пѣрци* ГК Гч К Пћ, *рацавтѣло* се поље М;

гүченце ЦБ, *гүчићи* К Л М Ст, да *ичүпа* граб не мѣже ГС, *ичѣшѣна* кѣска па боли на вѣреме К, ћу ти *ичүпам* цвѣће К, *Пѣчански* (али: *Пѣшчѣница*, село) лѣз Гр, последнѣо *рачѣшѣено* мѣсто Л.

У сандхију: *и-Црну Бѣру* (из Црну) ЦБ, кад *и-чѣпке* (из чѣпке) истѣра, ти га овелізиш Гч.²²⁵

²²⁴ СРШум 195.

²²⁵ Изоглосу упрошѣвања групе *сү > ч* и *шч > ч* дао је П. Ивић у: ПИГГС 144; в. и: З. Павловић, — Стаменковић, *Консонантске групе СЦ и ШЧ у шѣокавском дијалекту*, ЈФ XXVII, св. 1—2, стр. 348—356 (в. и тамо наведену литературу).

ДАЉИНСКА ДИСИМИЛАЦИЈА

273. Даљинска дисимилација остварује се као

а) супституција једног сугласника другим:

р — л

мој булазер ДТ, Глигорија ГК, ливовёр Кш, рёлна Б Гр ГК К Пћ ЦБ,
свё ги интилирали Сб, лёнгер аперат Гр, флизура ГК, флизерка ГК;

л — р

фланёр Т, фланёрне пелене Н;

р — н

шангарёпа Гч;

н — л

слимте, брё, мёне ГК, слимак Гр;

б) ишчезавање појединих сугласника:

р

два брата ми интинирани Т, комтир Гч Л М, компири ГК Гр, Компирља мт. Кл, ливовёр Т;

л

да благосовиши здравицу Т, блајосов М Т Пг, Радосов, али и: Радослав
ГК ЦБ. У Љ има вице људи са оваквим именима, али не увек одржава
однос Станисов, према: Радослав;

н

комаданти Лз, предае вёрдно ВД;

г

глодашёвина се тури ТН, али нам се вероватнијим чини основни
облик глождашёвина = дрво глога.

274. Мислимо да су дисимилациони разлози и упрошћавања групе
вљ (због нагомилавања сонаната) испадањем в у категоријама радни при-
дев, презент, трпни придев (састаљал, састаљам, састаљен), о чему у т.
248 и 290.

ПОРЕМЕЊАЈИ У РЕЗУЛТАТУ ПАЛАТАЛИЗАЦИЈЕ

275. У појединим граматичким категоријама налазимо поремећене
резултате палатализације, или одступања од сибиларизације.

а. У придевима изведеним од личних имена на -ица задржава се *ц*:

Даницино имање Пр, Збрицин меда (играчка) Л, Збрицин тата Гр,
Радицино дете К;

б. у 3. лицу мн. презента, *ч ж, ш* успостављени су аналогично према
осталим облицима:

вучу Л, да извучу Гр, свё се лёпо обучу Гр, печу Л М ЦБ, сечу гору
К, овце се стрижев у мај Пр, вршеју ЦБ;

в. исти резултат имамо у императиву:

сечи Л, *дибоко оцечи* МД, *печите* Гч Л, *стрижи* Пр, *острижи* га до кожу Гр, *овриши* ти па ћу ја Т, *вришите* ЦБ;

г. у облицима неких изведеница: *посечџтина* Гр Јк Т, *повлечџтина* (особа неуредна у облачењу или ходу) К.

Ове су појаве у говору АП опште и зато нисмо давали више примера. Оне се слажу са приликама у сврљишким говорима, сем појаве под а., која се тамо никако не јавља.

276. У односу на стандардни језик има и оваквих одступања:

— у ЦБ забележили смо: *наши млозина* несу сеја́ли, а у К: дрво се *сече* на-*дуз*;²²⁶

— изостаје палатализован сугласник и у: *мајкин* говор Т ГС, *мајкино* јаренце (тепање детету) ГК.

СУГЛАСНИЦИ У СУГЛАСНИЧКИМ ГРУПАМА

а) *На почетку речи*

277. У иницијалним групама сугласници се релативно добро одржавају, али има и упрошћавања:

пт: група се одржава у речи *птица* на целом подручју. Речи *тиче* и *тичићи*, где би се више очекивало упрошћавање, не постоје, јер се уместо њих употребљавају *тиле* и *пилићи*. Ово је још једна разлика према суседним сврљишким говорима;

пч: *пчела* Л К ЦБ Гр Јк Рд, али: *челке* М, нема да му донџси *челке* ГС, ујела га *чела*;

тк: *ткџем* К Л, *ткџу* код нас и од памук М, *ткџе* К Ш, билá-сам и *ткџа*, и предџља, и плетџља, али: *каниџе* (= ткани појас) К, *цаџрене каниџке* ГК;

кћ: *ћерка* Гш ДТ К Кл Л, *ћеро* Т, *ћеро* ми́ла Гр, *мојзе ћерке* К, *ћерче* (вок.) ГК;

дд: *де* си бџла Т, *де* Л М Н Пр Пћ С Т, ове групе нема у: *дуња* Л, *дуња́р* Л Т, слáтко од^е *дуње* Д. О ге м. *где* в. т. 65;

гв: глагол *вири* има облике са *гв*: *гвири* К Л Пр, *си́ка*, *гвири* одонџтке Јк, *нагвируџе* ЦБ,

гл: *глиста* Л, *глиб* Т ДТ, *гледџлак* (= зеница) Гр;

дл: *длака* Л ЦБ Пр Гр, од којзу *длаку* ГК, *длакав* М;

гн: *гној* Л, *гнојшите* Т, *гноји* му рáна Гч (в. и т. 264);

бз: група се разбија развијањем а: *базџрје* мт. Лп, *базџвина* К, *базџвка* Лз Јк;

зм: *змија* ГК Сб, *змиџе* Л Лз Пр;

²²⁶ Можда и преко тур. *дуз* „раван”. У Лз чули смо: „Ку́на има *дузну* (дужу) и сучџлну страну”. *Дуз* је познато и сврљишким говорима: *дузни* дџвар и сл.

зн: *зна́м* Л Пћ Чк, *сла́бо му зна́ње* М, *не́к гу е на зна́ње* Т, *зн до́ран* (= који много зна) ГК, *зна́ш ли* Гч;

зр: *зре́а* Л, *зре́е* М;

сн: *сне́г* ГА К Л М Т Тн Сб, *снежови́т* Пр, *сно́валька* Лп, али: *ја не шне́вам* К, *пре́ сам шнева́ла* Т;²²⁷

ср: *сра́м* да те е К, *сра́ми се* (импер.) Д М, *срамо́та* М, *сре́ћан* Гр К Л Т, *ср́мен* Гр, где је ср- као и у *ср́ча* М Т Сб;

шк: *шко́ла* Лз Кл Т, *шко́ловала се* Т, *не́сам шко́лована* К;

ст: *ста́бло* ГК Сб (уместо ове речи обичније су *дѐбљак* и *дуби́ца*) *ста́кло* Гч К, *стакле́нце* (= бочица) Л М, *стакле́н* Пр, *стакли́ћи* К Т, *стова́лка* (= део руде на запрежним колима) Кш, *Стубли́на* Ст, *сту́пац* К;

вл: *вла́с* (= управа) Д К ЦБ, *вла́кно* Гр Гч Пр, *вла́сна ву́на*, *ру́нска* Лп, *вла́сно прѐдиво* Пг, *вла́шки го́вор* Сб;

вр: *вре́ме* К, *времи́ште* (= лоше време) ГК ЦБ, *вре́дан* Т, — о настајању Р у оваквим позицијама у 150;

мл: *мла́ди* Т, *млади́ња* Т, *мла́тка* (= млади створ: жена, кокошка и сл.) Гр ДТ, *мли́во* Пр Сб Т.

б) Сугласничке групе унутар речи

278. Бележимо постојање следећих двочланих секвенци:

гд: *ни́где* — на целом простору, *не́где* мо́же и тако́ Т;

кт: *дркти́* (дрьгът-) Т, *сва́ дркти́м* Гч, *но́кти* Л М Т ЦБ Д, *за́ноктице* К, *нокто́ећа* (= болест од које страдају нокти) Т;

чк: *ма́чка* Лћ, *ме́чка* ГС, *мо́чка* ГК, *ко́чка* (израз који према *ко́ца* „много” значи: прилично, скоро, узмнога . . .) ГК, *Не́мачка* М Т, *пре́чка* Т Кл;

шч: у турцизмима: *ма́јка навађу́је ба́шчу* Т Гч, *са́ду ба́шче* Гч, у *ба́шчу* Т, али: *ба́че* ни мло́го ро́дне Л, *бачала́к* ДТ;

см: турцизам *че́шма* — на целом простору, *Сѐлска че́шма* мт. Пр иначе: *ба́смо* ГК, *пе́сма* — на целом простору, *повѐсмо* Лп;

сн: *посно* К, *мрсно* Гр Лз, *бесно* кутре Пр, *тѐсно* гу ГС; *тесни́је* ГА;

сл: *ми́слим* К Л М, *крѐсла* (= креста)²²⁸ Л, *крѐслица* К;

зн: *грóзна* Сб, *згу́зна* (= својом кривицом осрамоћена) ГК;

гњ: *јагње́ћо ме́со* ЦБ, према: *јагње́* јд. стоји: *јаганци*;

мд: *седамде́сет* Л М К Т;

нд: *ка́ндило* Гр, *бандѐр* Т;

мн: *седамнаес* Л, *седамна́еста* година Т, *у́ща у седа́мнаѐсту* Т, *гробни* га (= удари га, импер.) Пр;

мк: *мо́мка* Л, *мо́мков* девер Т, *ко́мка* (= причешће) ГК, *има́ кимку* (= мржњу, пизму) на њѐга Пр; *прити́сла ме дрѐмка* ГК;

мч: *мо́мче* Л, *ку́мче* Т Гр;

²²⁷ У сврљишском крају: *шњева́ла*.

²²⁸ РСАНУ има ову реч у истом облику.

ми: *момци* Д Т ДК МД Гщ Лћ, *дбми* (штићеници здравственог дома) не излазу КЛ;

ни: *лонци* Л Т, *кџнци* Гч Пћ Кщ, *детџнце* Гч, *колџнче* (= чашица колена) Гщ, — није познато: *детџнце*;

ћк: *вџћка* Л Т Гр Пр ЦБ, *праћка* ГК, *повећке* ГК;

тл: *метла* Гч, *метла* (кад није *метнула*) да се пџче М;

пи: *лџпи* Л, по *лџпи* ГК, *слџпи* Јк;

пч: *клупче* Л, *кџпча* М, *закџпча* се К, *купче* (= суд за воду) К.

279. О сугласничким групама од *j* и неког другог сугласника било је речи у т. 194—196, 248—254; *хв* — 213; *зв*, *дз*, *бз*, *дв* — 227; *мт*, *нт*, *вн*, *вњ*, *гл*, *гн*, *мљ*, *сљ*, *сн*, *сл*, *жл*, *шл*, *шн*, *ћн*, *чн* — 264; *пс*, *тс*, *дс*, *пи*, *шк*, *ти*, *ћск* — 266—267; *жб*, *жв*, *жс* — 268; *мн*, *мњ*, *мп*, *тл*, *тљ*, *дм*, *дн*, *дл* — 271.

в) Судбина неких старијих сугласничких група

280. Неке од ових група имају двојаку реализацију. По правилу, новија припада млађим генерацијама)

стр

џстро ЦБ, *џстро* време ГК, *џстри* кџсу К, *џстрило* ЦБ, *џстар* К, али: *џстрило* Д, *џстрич* М Л, *наџштрџн* М Т Гр СГ;

свр

сврџка — на целом простору, *свракуље* (пл. тантум, део запрежних кола) М, на сџдња кџла су *свракуље* Т;

чвр > *цвр*

чврџс М, *чврџсто* Л Лћ Гч Пр Гр, *чврџстији* К, али: *чврџтина* Т;

чр > *цр*

чрџ К Гр ГК ЦБ, *чрџче* Пр Л Гр, *чрџво* Гч, глиџта (пантљичара) све избуџџала *чрџва* Пр, *чрџвена* Л Лћ, *чрџвенкаџто* вино Л, *чрџиња* Л, *чрџињџв* трупџц К, *чрџињџво* дрво К МД;

сл

слива К ГК, *сливку* не рађа К, од *сливе* ГК, *сливџк* Л К Ш, али: *лџп шливџк* Т, у *шливџк* ГС, *шливџвица* Л Т ГС, *шливџсан* (= пијан, подругљиво) М, *шливџрче* Л;

шт

штџп М К МБ, *штџпиче* ГС Н Т, *поштџпа* се, *мџра* Гч, *гуштер* К КГ Пр Гр ЦБ ГС, *грџбишта* ГК, *Грџбљџште* мт. МБ, најџбољу зџмљу узџџе за *игрџлиште* Т, *коноплџиште* К Д, на *крџтење* си сџми нџсимо дџцу ГК, *врџишти* ЦБ Гр Пр Л, *морџвиште* (напуџтено корито Мораве) Гч Т Л, *Марџвиште* мт. Т, *џпџтина* Л М Пћ, *џпџтинџри* М К, *џпџтинџска* згрџда Пг, *огњџиште* К ГК С Лз, *пиџти* Л ЦБ, *уџиџта* ми се у џщи ГК.

Добро се одржава и аналоџки формирана група у облицима изведеним од глагола *пусти*—:²²⁹

²²⁹ В. и СРЛев 186 и тамо дату литературу. Према наведеном стању у Левчу, у говору АП не региструје се ова појава код облика изведених од глаголске основе *наместџи* (да *наместџи* и сл.).

пушти вилиз Гч, *йушии* га кноћи Д, *пушти* теле да сиса ЦБ, *пушти-*мо бразду у крај па у крај Гч, не-мож да ме *испушту* Гч, *пуштија* стоку у санпас Л.

О групи *шћ* в. у т. 251 и 543.

жд

алавужда (= врдалама) М, *диждевник* Л Сб С Лп Кп, *жвижди* ЦБ, *мождењак* М Кш, *мождењи* ГК, *ту* га ударило, у *мождину* Гр.

і) *Финалне суиласничке ірује*

281. Ни једна финална сугласничка група не остаје интегрална, све се упрошћавају губитком финалног консонанта.

-ст > *-с*

нема *бојазнос* Т, *бблес* Б, *брѣс* ГС, зими (коњи) брстију *брс* Гш, од *бўјос* Гр, *будућнос* Т, *два'ес* К Д, *збс* К Л Лп Гч, *жбалос* ДТ, *кажитрс* Л ЦБ, *зелен лис* од *орá* Тн, у *милос* ЦБ, *несам* у *могућнос* М, по *пешес'* цака (лука) *саду* Т, *то е р'ѣткос* Тн, *чис* колач Пр, *шес'* године Т.

У множини група *-ст* поново се успоставља:

пóт-прсти М, *били* *ў-гости* ГК, преко *пóсти* М К, али има случајева да је и онда упрошћена: *ови нóви бблеси* — *тѣшки бблеси* Л, *свѣ неки бблеси* К. Од других именица такве облике нисмо нашли.

У мушком роду придева изведених од именица на *-ст* ово се *т* не појављују: *бблесан*, *масан*, *милосан*, *радосан* — на целом простору.

Редни бројеви, међутим, изведени од бројева на *-ст* имају ову групу потпуну: *тринаести*, *три'ести*, *четерѣсти* — на целом простору.

-зд > *-з*

зрбз Л Сб, бар један *зрбз* К, али у мн.: *зрбздови* Л М Гр.

-шт > *-ш*

вѣш Л, по *вѣш* К ЦБ, али: *вештији* К, — *прѣзри* Л М, *прѣзреш* ЦБ Гр, *прѣзр'ш* Сб, говѣћи *приш* Б, црни *приш* Л, добила (крава) *приш* Пћ.

За *-жд* нисмо нашли примера.

282. У једном броју страних речи појављују се финалне консонантске групе каквих нема у домаћим речима. Могло би се рећи да и за њих важи исто начело упрошћавања — најчешће се губи финални консонант:

-нт > *-н*: *командан* ГС;

-лт > *-л*: *асвал* Л, само да ударе *асвал* Д, упропастија се *асвал* па само *рупе*, *валбге* Гч;

-рм > *-р*: *цѣндáр* М Т, што може бити и примљено такво.

У изведеницама и падежним облицима, кад их има, финална се група успоставља (или одржава); куд мѣн свраћали партизански *команданти* Лз, *команданта*, *асвалтиран* — на целом простору, али: *жандáри* су били ЦБ.

ИСПАДАЊЕ СУГЛАСНИКА

283. Ова појава манифестује се као потпуно или делимично редуковање сугласника из сугласничких група у оквиру једне речи или у сандхију. У неким је случајевима појава ограничена, док је у другим знатно шири. Вероватни разлози ове појаве стоје у њеном асимилационом карактеру.²³⁰ У излагању грађе ми ћемо знаком ' (апостроф) означавати ону ситуацију када се у изговору више не чује редуковани сугласник, али артикулациона компонента његова није до краја истрвена, па се осећа прелаз или задржавање. Тога нарочито има ако се консонант губи у сандхију.

n, b

284. За *n* нема примера.

За *b* записана је само реч која је овако примљена из говорног језика града: *амрел* Л М Т, пошли *амрелари* (мајстори за поправку кищобрана) од село на село Л.

m, d

285. Случајеве са $m < d$ испред безвучног консонанта приказаћемо под *d*. Остало:

деветсто шесте-седме Т, *нешес* месеци ДТ, *препоставка* Гр Лз М гледамо да не *перасне* расад Гч, воду чим *прогунем*, одма повраћам (мада нам се чини да је овде вероватнији облик *прогднем* > *прогунем*, него *прогутнем*) Гр, зал може *свѐ* (= свет) да га нема (болест), а ја га имама Гч;

да *бине* чвршћи Гр, како-ће *бине* Т, ако *пропáne*, нек *пропáne* ГК, ће *пропáну* Т; *една* кућа смо ГС, *оти'нем* Гр;

да умрем *ома* М; не ништа *крив*, ал му *по'метну'ли* Л;

осѐчен Л, *осѐчена* Б ЦБ, *оступ* Б Т, *осту'пау* Т, *оступи'ли* ГС, онѐ-се *осели'ли* Т, *посмишка* се Гр Гч, *прѐседник* Кш Гр, *постризина* ГК Лп, *прѐсобље* Л Пр, *прѐстаимо* Л; *одселија* се ГК;

прѐзиме код *старогбци* Пћ, *истогбци* Сб, *трогбци* Л;

син му у Врћеновицу, *нагледуе* га, *долáзи* Гш;

свѐкар ми *наживѐа* мўжа Ст.

одселија се у Алѐксинац ГК,

286. У сандхију имамо варирање артикулације, од пуног изговора до потпуног губитка:

кад се дѐже ѐдна тамнина па се ништа не вѐди ГС, *кад* се осѐче ѐвер Пр, *кад* га удари блаво у гла'у ГС;

áј'а дѐдем К, *áј'а* сам ставѐла М, *ка'а* бѐдне пѐтак Лз, *ка'а* сте врѐѐли ГС, *оти'немо* ко'а ку'ћу / ко' ку'ћу Л, од *зѐд* до *зѐд* М, брат о'а *тѐтку* Лз о'а *Тѐшицу* на овáмо ДТ, *сá'а* не овб зáруби свѐ М, *сá'а* не правѐ ни јáбуке ни гóсти Сб, ѐво *сá'а* ћу Лп, *сá'а* па, ко се договóру М, *сá'а* ће бѐје и мѐне

²³⁰ М. Стевановић упрошћавање сугл. скупова доводи у везу са асимилацијама, а испадање сугл. са дисимилацијама, — МССхј I 108.

и тебе М, *са^д оде* за лук К, *са^д отиде* с кола К, *са^д гу* се не бојте ГС, ово *са^д што* се извукје Л, е, *са^д ће* чоколаде да ти преносим Гч, неси до *са^д* садија Гр, *са^д ми* ћерка долази М;

решу *ка'* ће бјдне свадба ГС, *пре-зору* долазе Гш, она *поза мене* (овде смо више пута чули, у другом окружењу: *позад*) седела Гч, *са'* се то измелезило М, ми печемо прасе, па *поза врата* Т, *погле-га*²³¹ Т, некад простирке, а *са'* чаршави Т, *са'* текнички живот Б, *са'* да ви испричам Лз, мене *са'* стра Гр.

287. Ова појава зависи од више околности:

а. да ли следећа реч из сандхија почиње сугласником или самогласником. Пред самогласником *д* се никад до краја не губи (*са^д отиде*), вероватно зато да се хијат не би продубио, а постоји и могућност да се два сугласника споје (*кад-да* дођем),

б. да ли обе речи у сандхију припадају истој интонационој целини или двома целинама. Ако је друга реч у сандхију (а *д* се, судећи по забележеним примерима губи само из прве речи) енклитика, тежња спајању је већа, па се испадањем *д* такво спајање омогућава (*сад на* Ускрс Лп према: *са-ће* се видно па ће да причамо),

в. ако је тежиште информације на првој речи сандхија, акценат је интензивнији, па иза њега слаби артикулација *д* (*са ме* срете М).

к, г

288. Губљење *к* налазимо само као прилагођавање изговора речи *чакшире*:

чешире ГС Лћ, момак у *чешире* М, као и: ћу те згазим *мачице* К.

а г у сандхију, кад је прва реч *саг* или *таг* (о односу *саг* : *сад* и сл. у т. 288) и то као делимичну редукцију:

са^г осіћа Л, *са^г* вино само пије Б, *са^г* не могу подигнем ни два кила Б, *та^г* ми каже зет Т, *та^г* смо се обрукали К.

в, ј

289. Сугласник *в* најчешће испада из сугласничких група:

букар (= буквик), али: *буква* Лп Т, *зука* (бот. *Heleocharis polustris*) М С ЦБ, поред: *суква* Љ, *праска* Л, *праске* Л М Т;

да ти *притенем* некога ГК, на едну Касапку ћу *притенем* шумара ГК, *резерни* точак К М Бб; *резерни* капетан Пр;

оде спремено све Л;

врца Т, *врце* су од којзину ГС, *врце* заувјемо Пр, *мрави* све на *врчицу* К;

детинство Лп, *домаћинство* било добро Гр, оти'немо тако у *друсто* Л, *друсто* Тн, свикје (= сазива) *друсто* Б, *приетельство* ДТ, отиша на *призесто* Гш;

па се *напрайла* (петодинарка) каи лоптица ГС, ћу *напраим* нешто Лз, *напрайли* ми работу К, ће се *напраи* брука В, али нису ретки примери са *в*: па ги *напра'ви* ГС, и сл.

²³¹ МСИЦГ 89 мисли да се *д* „изгубило прво из облика множине у положају испред дентала у наставку”.

290. Испадања *в* из јотоване групе *вљ* имамо у глаголским облицима и глаголским именицама:

свѣ *остаљам* Гч, на кога-ме *остаљаш* ГК, да се *испраљам* Пр, ми *остаљам* Кш, код њи *остаљам* кључ Л, шта *остаљам* Кш, ми се не *стаљам* (= састајемо) К, *састаљав* се реке Гш, да се *распраља* Пр,

остаљаа мајке оставку (парастос) ЦБ, *попраљаа* трактор ЦБ, *поставља* темељ Т, *наставља* на ливаду Гч;

о трпном придеву в. т. 248;

остаљање К, *постављање* Л М Т, нема ту *попраљање* Шћ, лоше *упраљање* М, ради на уставу, на *устаљање* Лп.

291. О судбини *ј* у сугласничким групама т. 194—196.

м, н

292. За испадање *м* немамо примера.

За испадање *н* само: то у *грунос* Гр, што би могло бити и према *група*. Обично је: *мети* котá на саџак ГС, с обе стране *метути* ступци Т, као производ фонетско-морфолошких процеса.²³²

293. Нешто је шире испадање *н* из страних речи:

ће покушамо *ивалидску* (комисију) ДТ;

итедан Пћ, *итеданска* служба МД;

за *испектора* Гч, *испекција* ГК, *ордонас* Т, *трасформатор* В;

цивиљери Лз;

комбај чекáа Б, сүтра *комбај* код нас Т.

294. Како се може видети, испадање сугласника појава је која неједнако захвата и поједине сугласнике и поједине сугласничке групе. Најлакше, чини се, испадају сугласници из сугласничких група у страним речима.

Од појава које добијају системско обележје можда ваља истаћи само испадање *в* из јотоване групе *вљ* (т. 248, 290), тешко одржавање сугласника на крају прве речи у сандхију (т. 286, 288) и упрошћавање наставка *-ство* > *-сто*.

Неке се речи увек јављају са упрошћеном сугласничком групом: *áсма*, друге су такве, упрошћене, обичније: *зүка* према *зүквa*. Испадање консонаната из вокалског окружења прати и укидање хијата (т. 173, 190—192): Гредетин > *Гретин*; Добрујевац > *Добрéвац* и сл.

ИСПАДАЊЕ СЛОВОГА

295. На почетку речи:

балáнта М, имали смо *балáнту* Лћ, *беркулóза* ГК, прима *валíду* за мўжа Лп, *валíдски* додáтак Ст, *кó* се договору М, *íди* па *кó* бúde ГС, из° *Кошиновац* (= Вукашиновац) Кш, бíја сам у рáт (. . .) па Бўгари *ставíше* (= саставише) с Нёмци Л, ми се не *стаљам* с њи К, ми се *стаљам* Гч.

²³² СРШум 353, и нап. 1039, 1040.

296. У средини речи:

аломинска (кокарда) ГС, *глеј*, *изрија* кртињак Гч, *глеј* ти мене Гр, *глеј* си посо Гр, за младевесту табла Лз, крџи се рџба за *младевесту* Лз, *младевеста* кад сам била ГК, ми дарујемо *младевесту* ЦБ, *муруз*, и: *мумуруз* Л МД М Гч Т, *озборке* се тури засторка Т, *шуљи* (трина, остатак класја и осја који се јавља при решетању жита), оно што отпада *озборке* Гр, али се чује и: *одозбор* ГА К Сб, ми *отбо* Т, *отбоше* си бвце Пр.

Код неких примера није јасно да ли се ради о испадању слогова (*дџм*, *дџмо* — обично на целом простору) или о сажимању после испадања *д* (*да њдем*, *да њдемо*), поготову што неки од оваквих, сажетих облика прерастају у праве узвике (поеђите леба па *ајт!* ГК, *ајт* у *ђавола* ГК).

297. С краја речи:

не стоји-се *назем* Гр, *назем* Лђ Кп М ДС К, *дџк-се* Гр Јк Лз Ст, ти *не*м да искачац ГК, *идемо са* (= само) преко поље Т, *са* (= само) ћу га питај и одма се враћам дома ГА, *че* да платим лонац Гч, одма ми се срце откину, *чи* ми се Гч.²³³

УМЕТАЊЕ СУГЛАСНИКА

298. За ову појаву имамо следеће примере:

д: сунчи *здрџк* Л ГС, *бегендџшу* се ГС;

м: *неколицимина* Лз, *октоббар* Л М Т Гр Пр ЦБ;

в: *отворе* с *калавџз* ЦБ, *свирџена* (према: *свири*) Т, *селџин* ЦБ;

р: *верџерица* ЦБ;

л: *пуклџтина* ГС Сб;

н: *бџунтава* чорба Л, *комџндија* Т, *комендиџиш* је бџија ГС, *шумаџинско* коло К, у *шумаџинско* одџло Гр.

НЕКИ СЛУЧАЈЕВИ САЖИМАЊА

299. На ову појаву указивано је кад год смо се дотичали питања хијата. Овде смо ипак издвојили једну групу примера у којима је дошло до потпуног сажимања гласова из двеју суседних речи, које по некад прате и претходни услови (отпадање вокала или слога и сл.):

као и: *кај* Л К М Пг, *кај* мене К Пг, *кај* ви М, *кај* да си ми Лз, *тресџм* се *кај* прџт Гч, *пије кај* дџга ЦБ, *нема лампа кај саг* ГК, *велики кај* бџк отригџдине ГС;²³⁴

ки саџ М, *ки* ономаџ Гр, *прибџлижно ки* пре М, *нема зџмља ки* што е бџла Гр;

²³³ В. и: Арсеније Д. Милић, *О значењу и насџанку речи 'нем' и 'џимџији' у џовору Неџоџинске крајине*, „Разв.“ 3/1986. стр. 86—87.

²³⁴ ДЈТрст 80, према сугестији П. Ивића (в. тамо нап. 208), узима *као* и > *ки*, док Б. Николић, наспрам Ивџићевом *ко* и > *ки* (Рад 169, 184) мисли да је *о* из *о* елиџирано, а онда *к' + и* > *ки* — Б. Николић, *Мачвански говор*, СДЗБ XVI, 243. На још нека гледања указује М. Деџић у: *Зайаднобосански џекавски џовори*, СДЗБ XXI, 80.

љу се: ја ^hсе сићам Т, *неце* отрујем ГК;
 љу си: *ци* печем леба и *ци* седим Гч, *ци* купим ја К;
 што ће: *шћ*е работе ГК, ма *шћ*е ради ГС, *шћ*е-ми Т;
 што љу: *шћу*-му Т, *шћу* ја там К, *шћу* код њй Пр;
 -е е-: *тi*ке *те*га, бапа, паде ГС;
 -т д-: *четер*ес *пед*ана Гр;
 -д т-: *отри*бдине ГС;
 -ј ј-: *та*је човек саслушан Т, *та*је Виден погинуја ЦБ;
 -з з-: *из*мак К, *из*емљен Л, ^hте *из*емим ка те ударим Пр, *из*емчес
 ГК;

-д д-: *ка*да (кад да) горй, он запушија ГК, *кад*ође ред на њега Гр, *кад*ође *р*ед Л, *куд*октору ГС, *а*јде дим *код*ругарицу Л.

У Гш смо чули два занимљива сажимања. Наиме, тамо постоје микротопоними: *Милета стена* (отица на *Милета стена*, браа дрва у *Милета стена*) и *Никола стена* (гор, у *Никола стена*). Мештани објашњавају: *туй се утена* Никóла. Дакле, овде је дошло до сажимања: Никóла *се утена* > *стена*. Овде постоји још једна занимљивост. Једино смо у овом селу забележили овакве, дескриптивне, синтаксичке топониме. Поред ова два постоји и мт. *На вука бeсeнoгa*. Ради се о месту у планини, на пролазу, где је о дрво обешен претходно убијен вук.

РЕДУПЛИКАЦИЈА

300. Сасвим је обична редупликација *с* у предлогу *са*, тако да се може чути: *с, са, сас* (сви примери у т. 662—665).

301. Редупликацију *к* у предлогу *ка* чули смо у зони IV и селима зоне I ближе зони IV:

там *как* Стáлаћ Мг, *оде как* Делиград Вщ, *как* планину Рд, тамо су *как* Пешчаницу Гр (в. и т. 652).

МЕТАТЕЗА

302. Појава иако присутна, и лексички и бројем гласовних група које су њоме захваћене није много раширена.

а. Група *зј* је с метатезом на целом простору: вреће су биле од *којзу* длаку Т, *којза* длака Гр, *којзетина* Т Л, — од две особе у Гр чули смо: *којзја* длака, и: *којзjo* сирење,²³⁵ затим: *грóзje*²³⁶ Т К ГК Сб, *носи грóзje* Л, ту су била *лóзja* ГА, *Дóње лóзje* мт. ЦБ, *Лóзje* и *Лојзишки* пóток мт. Пр;

б. *гáрван* Л ЦБ Гр Пр, *гáрвањача* (део руде на запрежним колима) Б Т Лз Кщ, *копраља* (копљара, штап с плочицом, за чишћење плуга) ГК, *свe процавтeло* ГК, *рúже рацавтeлe* ГК, *цавтi* К;

²³⁵ В. и АБДиј 146—147.

²³⁶ Основу чини Нјд *троз*, без -д, — МСБак 63.

в. о метатези која настаје приликом адаптације неких страних речи у т. 311.

АЛТЕРНАЦИЈА Р/Л

303. У неколико примера имамо ову појаву:

шињёр Т, носило се копоран па озгорке *шињёр* Т, зал (= зар) може Гч, зал овде један бија Гр, па зал сам ја мутав Пр, има да ју поштује ел (= јер) му маџи М.

СУГЛАСНИЦИ НА КРАЈУ РЕЧИ

304. По правилу се чува звучност сугласника на крају речи. У неким примерима ипак смо забележили постојање полувзвучних сугласника (не рачунајући асимилације у сандхију, т. 263):

вртљаг Л, нема *ледт* ДТ, *ковчаг* Т, *саг* ЦБ, *снег* ЦБ.

У речима: *прикот*, *раскот*, *прокот* (ова из зоне IV, а прве две на целом простору) мислимо да постоји асимилација финалног сугласника према $k < x$, а слично је и у речи: *карабит* Сб, *карабитна* лампа Гр.

Реч *дџт* Т Пћ има лик преузет из турског језика.²³⁷

У речи *комат* Гр Сб ЦБ, *т* је такође изворно.

305. Уместо безвучних налазимо звучне сугласнике у примерима:

кукурэг ЦБ, *не́раз* Пр, *не́рез*²³⁸ Т Л, *оваз* (и према томе: *овазно* брашњо Т, *овазена* слама Л), *Па́нрад* мт. Љ, *Па́нрадиште* Кл, *циркуз* (и: *циркузани*) Пћ Л К (и Бр, у зони IV).

ПАРТИКУЛЕ

306. Иако се о партикулама, оним једногласним (*ј*, *к*, *м*), може овде говорити као о фонетској појави с тенденцијом да се њима затвара финални акценговани (и због природе акцента са интензивном артикулацијом) слог (*ова́и* зам. ж. рода, *то́ј*, *донде́к* и сл.), ми ћемо их све, заједно са једносложним и комбинованим партикулама, прегледати у морфологији, т. 589.

ЈОШ НЕКА СИТНИЈА ПИТАЊА

307. Однос *г* : *д* у *саг*, *сад*; *таг*, *тад* (*сбгџда, тџгџда):²³⁹

саг у старос ме ноге болу ГС, *саг* и мушци не пијев толико ГС, *саг* идем у фабрику ДТ, *саг* имала испит Т, не може *саг* ГК, нема лампа кај

²³⁷ Д. Барјактаревић, *Гласовне и морфолошке особине у говору села Чумића*, СбФЛ IV—V, 16, има: *дџиџина* (велики дуд).

²³⁸ МСТим 385 везује за простионародно: није резан, нештојројен.

²³⁹ ПСЕТим III 183 l.

саг ГК, *кај* и *саг* ГК, и *са^і* осіћа Л, и *он*, *са^і* си *оди* ГК, *саге* К ДТ, *сагшањ* К, *сагшањо* Т;

у пѣнзију је *бија* *таг* Т, *таг* е *друќшо* Ст, *та^і* ми *каже* Т;

сэд је *друго* ГК, *са^а* не *ово зэруби свѣ* М (в. т. 286).

На целом простору у употреби су и једни и други облици. Облици са *д* (пуним или редукованим), чини се, чешћи су на левој обали Мораве, у зони I, али да и то није посве тачно може показати и овај пример напредне употребе: *никад ми није фалило кај сэд*, а *саг*, *видиш*, *ништа не осіћам* Гр.

308. Вероватно на разлици у корену **uer*:- (у *врџа* и сл.)²⁴⁰ и **ongh*- (у *веза* и сл.)²⁴¹ заснива се и разлика између:

а) *вѣже* с *узицу* Лп, *вѣжи* га Т, *везоглэвка* Т, да *извѣжеш* *лэјзе* Гр, *повѣзица* Т, и

б) *ѣржи* *краве* Гч, *ајде*, *куче* *врзано* ЦБ, *врзач* (направа за *везивање* *жита* у *снопове*) ГК, *врзоглэв* Лп, *врзува* *снопови* Л, *ја нѣсам* *врзува* ГК, *врзује* се Т, *врзување* К.²⁴²

Не знамо да ли је осећање факултативности овог односа утицало да се уместо *прзуљ* (= *стрмина*, в. и: *прзэлка* ГК, ако се *прзэли*, *це разбије* Сб) појави: у онај *пезуљ* (= на *окомитој страни брега*) *му кyћа* ГК.

309. Однос *г* : *з*. У *обема зонама* је: *брго*, *убрго*.

310. Однос *м* : *н*. У *обема зонама* је *багрэн*, *багрэнвина*.

ПРИЛАГОЂАВАЊЕ НЕКИХ СТРАНИХ РЕЧИ

311. У *прихватању* неких страних речи долази до *извесних деформација* *изворних ликова*. Обично се ради о *прилагођавањима* *сопственим артикулационим навикама*. На *више места* и *такве смо речи* *наводили* *кад се карактер адаптације подударео* са *неком гласовном појавом* у *говору АП*. Ради *употпуњавања слике* *једну групу примера* *издвојили* *смо* с *покушајем* да *потражимо узроке* *овој појави*:

— *асимилација* *према суседном слогу*: *студира* *педогбгију* Т, *узѣа* *ми стэрац* *кака-кблу* Гр, *фергосбн* Т, — *где у > о* *може бити* и *појава отварања артикулације* у *неакцентованом слогу*, или: *печелин* К и: *печелински* *маз* ГК, са *испадањем* *слога* (*пеницилин*);

— *дисимилација* *према суседном слогу*: *рецинус* Гр;

— *метатеза* *обележена* и *променом места акцента*: *инфрак* К, *према: инфэрк* ДА, *затим метатеза* *слогова*: *калэвра* (< *калэура* < *караула*) Л, *послэдоце* *ме* *на* *рехалибитэцију* Гр;

— *апликација* *на познату*, али *неодговарајућу основу* (*капи-ту-ла-ција*!?): *капитулар* (*капилар*) *гу прса* Гр.

²⁴⁰ Исто, 633 л.

²⁴¹ Исто, 584 л.

²⁴² Паралелу *зэвезок* — *зэврзок* даје МПГСЖ 56.

Поред оваквих, „на слух” прилагођавања, има и деформација на основу погрешног читања (лекова):

галупирин Д С, *хидроциулин* Гч.²⁴³

В. АКЦЕНАТ

312. У говору АП акценат је експираторан,²⁴⁴ без квантитативних и квалитативних опозиција, с евентуалним варијацијама које немају фонолошке вредности.²⁴⁵ По природи је кратак и интензиван, чини се блажи но у сврљишким говорима, и силазне природе.²⁴⁶ У овом раду бележен је знаком '.

313. У односу на суседне говоре призренско-тимочке зоне, у говору АП акценат се повлачи са отворене ултиме:

глава, зима, мајка, вода, жена, кућа — у свим облицима (према чему у ТЛ и СЗ говорима имамо: 1) *глава, вода*, ОП *главу, воду*, мн. *главе, воде*; 2) *зима, жена*, ОП *зиму, жену*, мн. *зиме, жене*);

вино, село, дете, близне, коњче (у ТЛ и СЗ: *вино, село, дете, близне, коњче*);

личне заменице: *она, оне, они* (ТЛ и СЗ: *она, оне, они*);

бела, плава, црна (у ТЛ и СЗ: *бела, плава, црна*);

императив: *врти, треси; вртите, тресите* (у ТЛ и СЗ: *врти, треси; вртете, тресете*). (Карта бр. 6).

314. Сличне прилике су у врањском крају.²⁴⁷ Географски моменат као да искључује врањски утицај на говор АП,²⁴⁸ али ако се узме у обзир постојање јаке досељеничке струје у становништву АП управо са врањског правца (в. и т. 17, 18, 22—24) и извесна њена експанзија почетком прошлог века,²⁴⁹ можда овакав подстицај не би требало сасвим одбацити.

315. С акцентом на отвореној ултими забележили смо само реч *митó* (не може ни бóg без *митó* Пр).

Примере аориста: *пођó, искочиó*,²⁵⁰ *викаó, видó, купиó*, као и им. *кожуó* и сл. узимамо као речи које су у време померања акцента биле са -х.

316. Акценат није на затвореној ултими с непостојаним а:

вѣнац, јарам, јѣчам, комáрац, óван, óвас, пѣсек, пѣтак, удóвац, чвáрак;

дóбар, мр́тав;

јѣсам, нѣсам;

дóша, пóша (остали примери са -ал > а у т. 232).

²⁴³ Богатију збирку имамо у АП—БМРес 253/254.

²⁴⁴ Опис је дат у АБДиј 271—272

²⁴⁵ ПИДиј 110.

²⁴⁶ Исто. В и: АПАкц 150—151.

²⁴⁷ АБДиј 274.

²⁴⁸ ПИИЗв 398/399.

²⁴⁹ В. нап. 47.

²⁵⁰ ПИИЗв 398.

Пренесен је са кратке затворене ултима у речи *пџток*.

Овако је на целом подручју (мали изузетак типа: *квасџи* и сл. в. у т. у т. 966) и то је различито од стања у ТЛ и СЗ говорима, где је акценат на ултими.

317. Изостаје повлачење са слогова на којима је акценат био дуг: *болник, војник; бачвар, говедар* (овако је и у ТЛ и СЗ говорима, али док у њима акценат у облицима ОП и мн. иде на последњи слог: *болника, говедара; болници, говедари*, у АП остаје на истом слогу, дакле: *војника, војници*);

готџв, црвџн, шарџн.

318. Акценат се не повлачи ни са унутрашњих слогова вицесложних речи:

болесница, виноград, главобџа, заветрина, побратим, зеленџло, уба-виџло;

јучерџшањ, очоглџдан; грдница, поштењичи; алексиначки, сврљички.

319. Место акцента разлучује по значењу презимена типа *Јџвић, Кџстић* у зонама III и IV (севернијим, дакле) од патронима: *Дудџић, Јџвић, Кџстић.*

320. Постоји везивање акцента за пенултиму:

нџумџм, али: *нџумџм-ти* кажем Б ГС, *биџа*, али: *биџа-ли* си у вџрош Гч, *доџе*, али: *доџе-ни* раскод ГС.

321. Преношење акцента на проклитику јавља се у врло малом обиму:

код нџума седџ *дџ-јесџн* Л, шџило се *на-руке* ЦБ, плаче џна *у-глас* Л, страџка није ишџла *у-ногу* Пђ, *пџт-прсти* М, *у-пролећ* Гч. Овакви случајеви скоро да прелазе у прилошке изразе.

322. Акценат прелази и на негацију

код аориста: лепо паде, што *не-умре* ЦБ, што се *не-јави* Т, *узе*, брџе, и *не-врати* ми К;

и презента глагола *зна*: *не-знам* ја тџ К, *не-знам* Г ГА Пг Пђ Сб, *не-знамо* бащ грмаџтику Г, *не-знав* тџ жење Пр.

323. Изостављајући случајеве емфатичног дужења и утисак да су отворенији вокали дужи од осталих, приметили смо дужење у примерима:

ора (= орах) М, поред: два *ора* М, кад није: два *орџса* МД, *сна* Гр Гч Д Л М Т, поред: *снаџ* Кч К Пђ, *снаџа* Сб, *чи-ми* се (= чини ми се) Гч, *чи-си* ДТ, *Грџтин* Гр Тн Кш, поред: *Грџтин/Грџтин* Гр Гс, а затим и: *гра, стра* Л Км, рекли бисмо, с полудужинама, тамо где се изгубило -х које је затварало слог.²⁵¹ У зони IV: *прџтељу* (= пријетељу), дај да јемо ШБ.

²⁵¹ „Он зна само за јџдан акценат — и то кратак (. . .), и за јџдну *дужину*, — и то нову, која је постојала и постаје контракцијом на специјално његову земљишту. За стару акценатску квалитетску и квантитетску разлику, за стару дужину он апсолутно не зна.” — АБДиј 10.

324. Нисмо никако осетили неко дужење у случајевима контракције вокал + а (< -л): *ра́ник, за́ва, понеде́ник*, па ни у случајевима -áл > -áа: *има́а, дава́а*, где смо ову групу доживљавали као á у првом делу комплекса и друго, можда мало редуковано, а у другом делу.

325. Губитак акцента јавља се када именица добије неку одредбу пред собом:

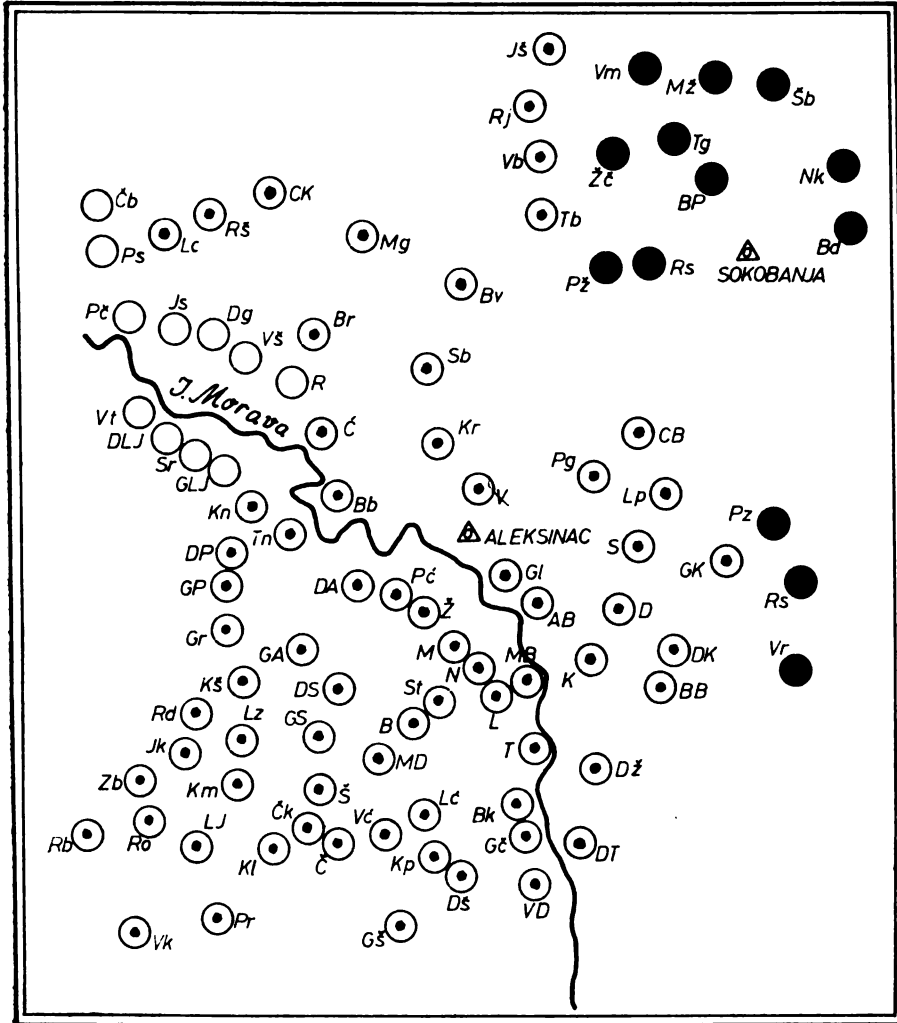
баба-Ружа и *деда-Бранко* (в. и т. 376) Гр; *Свети-Јован* Гр, *Сти-Ран-ђел* Лп;

три-куће, пет-детети. Разуме се, атонација изостаје ако се наглашава информација садржана у броју: *три да́на* узастопци у ров, на кишу Кш.

326. Обрнута је ситуација у двочланим топонимима. Тамо одредбени део има јачи акценат, а управни слабији (овде обележен као `): *Ве́лики лаз* Гр, *Гло́ брдо* Гр, *Горња тридвина* Гр, *Зелена ба́ра* К, *Влашка падина* Пћ.

327. И на крају две напомене: прво, акценатска ситуација, на коју је овде укратко указано, односи се само на зоне I, II и IV. Изостаје зона III (Сокобањска котлина), у којој нема повлачења акцента. И друго потпунија обрада акценатског система говора АП остаје наш задатак за другу прилику.

КАРТА БР. 6

- жена, рука, поток, човек
- ◐ жена, рука, поток, човек
- жена, рука, поток, човек|човек

Д е о д р у г и

ОБЛИЦИ

А. ДЕКЛИНАЦИЈА

328. Деклинациони систем сх. језика ²⁵² у говору АП у многим је правцима нарушен: појавом општег падежа и његовим преузимањем функција зависних падежа, затирањем видских разлика код придева и напуштањем променљивости бројева. Повећања броја облика има код личних заменица, где се поред пуних и енклитичких облика јављају и скраћени облици (*мен, теб, себ*) с функцијом пуних облика.

Облици аналитичке компарације постоје и овде, али у много мањој мери него у осталим говорима призренско-тимочке зоне.

На нашем подручју нема постпозитивног члана, једне од битних балканистичких појава у области морфологије.

ИМЕНИЦЕ

329. Разликују род и број, затим падежне облике у мери и по систему падежних облика карактеристичном за говоре ове зоне, а у ограниченом броју могу се срести и облици аналитичке компарације.

Неки деклинациони типови имају посебне облике кад су употребљени уз бројеве.

Има колебања и померања у роду.

²⁵² ПИДекл I 191.

У фонду именица тзв. плуралиа и сингулариа тантум има разлика у односу на стандардни језик.

У односу на поједине од ових одлика подручје АП не показује унутрашње разлике.

ПАДЕЖНИ СИСТЕМ

330. У говору АП, што се падежног система тиче, постоје:

1. старије морфолошке структуре
 - а) као остаци падежног система који и сада имају падежну функцију
 - б) као остаци падежног система у прилошкој функцији, или као²⁵³ прави прилози,
2. аналитичке конструкције као еквиваленти осталих падежних облика, и с падежном функцијом,
3. посебни облици избројане множине, код именица I и IV Ивићевог деклинационог типа (в. ниже),
4. облици деклинације својствене стандардном језику у факултативној падежној функцији и у говору млађих, школом обухваћених људи. Они ће остати изван наше анализе.

331. Напуштање облика зависних падежа (или њихово свођење на ретке остатке службом ограничене), појава општег падежа (који и није посебан облик именица будући да је у једнини једнак акузативу, а у множини номинативу), ликвидација III врсте именица (стара *ī* основа) и још нека померања и прекрајања деклинационих образаца онемогућавају преглед именица по врстама промене, али остављају могућност за уочавање извесних деклинационих типова, са различитим бројем облика, и унеколико различитих од оних у стандардном језику.

332. По мишљењу П. Ивића „... овде имамо углавном четири деклинациона типа:

1. <i>град-е, бунар-ѿ</i>	— мн. <i>град-ов-и, бунар-и</i>
<i>ствар-ѿ, болес(т)-ѿ</i>	— мн. <i>ствар-ов-и, болес-и</i>
2. <i>жен-а</i>	— мн. <i>жен-е</i>
3. <i>сел-ѿ, пољ-е</i>	— мн. <i>сел-а, пољ-а</i>
4. <i>унуче-ѿ, виме-ѿ</i>	— мн. <i>унуче-та, виме-на.</i> ²⁵³

И ми ћемо падежну ситуацију у говору АП прегледати према овим типовима.

1. ДЕКЛИНАЦИОНИ ТИП

333. *Номинатив једнине*. Обухвата:

- а) именице мушкога рода на сугласник, за што мислимо није потребно давати примера,

²⁵³ ПИДекл I 204.

б) именице раније женскога рода на сугласник, које су се придружиле мушком роду:

да не да бог да е то такй *блес* К, голём *варош* Л, велики *глад* беще Л, голём је то *жэл* Т, мој га *жэлос* нёма Пр, *жуч* је прилэпен Гр, мој *кфв* Л, како-је тај *кфв* изашо, после добила притисак Гр, тамо ми *хутаа* *маз* Т, зајчи *маз* (лек при убуду) ГК, и *цэа ноћ* Л, један *ноћ* не била Лз, ёто га *ноћ* Т, други *ноћ* М, зелен *плэс*²⁵⁴ Л, нёмама никакав *радос* од њег М, што неће тај *смрт* да дође Гр, такй и такй *ствар* Гч, само умрэа *студ* К, избйја гу неки *црзен* ЦБ, то је њигов *чэлад* Пр, *чэлад* му послушан Пр;

в) именице мушког рода на -о:

Марко, *Недэлько*, *буцко*, *старэјко*, *шашавко* — на целом простору:

г) именице мушког рода на -а < -л, -ал:

дэја Пр Сб; *котá* К, *сврда* Бб М, *поса* ГС;

д) именице мушког рода на -а, после елиминације -х:

Вла, *вра*, *гра* (поред: *граша^к*), *ма*, *ора*, *пра*, *стра* — на целом простору;

ђ) именице мушкога рода на -е, после елиминације -х;

гре, *ме*, *смé(и)* — на целом простору.

334. Овоме би деклинационом типу, с обзиром на род и на консонантски завршетак, припадале и именице *леба*, *лук* и *сира*. Оне, међутим, у говору АП, а слично је и у другим неким говорима, не показују променљивост и за основни облик имају облик са -а (облик генитива):

леба се истишти Л, *леба* кај вўна Гр;

исти облик задржава се и у А/ОП: да јэм *леба* М, највише *леба* пцўју М, море отац затворија *леба* подг кључ М, мајке, дај *леба* ГС, старэјко ўзне онај *леба* ГС, јеђи *леба* Лз, једэм *леба* и лэгам ДТ, једé *леба* ЦБ, кад би мўгла да изэм е, тóлко *леба* Гр;

леба и *сира* К, óвчи *сира* Гр, а скўвамо јаја, тўрамо проз^о *сира* ЦБ, после донéсу жéне крвá¹ и ту сас крвáј *сира*, јаја, црни *лука* Сб;

садија *лука* Гч, отйдем тамо, *прази-лука*, па ўзнем два струка М, *прази-лука*, црни *лука* ЦБ, сакрија се у *лука* Сб, у пóље свé трéба да се сабэре: *лука*, пасуљ Л.

335. *Номинатив множине*. Општи наставак је -и а основа може бити процирена са -ов/-ев-, при чему то ширење, односно неширење не мора да се подудара са стањем у стандардном језику:

вўци Л, дйвљи *облуби* К, *дэзери* ГС Л, *иззри* Л, *јаспрэби* Л Пр, *зајчи* јд. *зајац* на целом простору, — *кблци* Л Пг, *леттири* Л, *мэу^ори* Т, *миши* Л ЈК Т, *мўжи* ГК, *плици* Гр Л, *сбколи* Л, *стр иели* Л М ГА, *црви* Гр Л а такви су и аналошки облици: пйтоми *трњи* Гч, чйстите *трњи* Б, трсиа сам *трњи* и крље Б;

²⁵⁴ О *йлесан* > *йлес* в. у: О неким случајевима *йбљења сонанайа на крају речи*, — РБЧлан 277—280.

брéгови Л Пр ЦБ, *бркови* Гч Л, *вiрови* Л, *дáнови* си iду Гч, *дáрови* М Л С ЦБ, *дéлови* Л Пр Сб, *дúдови* Л, *жéрови* (јд. *жёр*) Т, *зглббови* Гр Л, *зидови* Б Л С, *кóпови* (= исцветали струкови лука, Н *кòп*; лука се *ископi'а* Гр ГК, *котлови* ГС Д Т, *кртови* Л, *лáктови* Л, *лéкови* Гч Л, *мáови* К, *мéови* Б Л ЦБ, *овнóви* ГК, *попóви* Гр, *петлóви* К Т, *рóгови* Л МД *сврдлови* М, *снéгови* ГК Л, *свáтови* ГС Л Сб, *снóпови* К Л ЦБ, *стрáови* КГ, *струкови* МД, *сúдови* К Л М Т, напáли гу *трúдови* Л, *труктóви* Гр КГ, *трúпови* Л Пр Сб К, *цвётóви* Гр Л, *црéпови* Л М, *цúгови* Лз ГК Кш, *чáјови* Гр, *чiрови* Гр Л Пр ЦБ, *чéпови* К, *чáкови* ЦБ, *чéпови* ЦБ Пр;

бубњeви Л ЦБ, *жуљeви* Т, *јéжeви* Л, *кључeви* Л Т Пћ, *ножeви* Л Т, *носeви* Л, *сатeви* (= пчелиње или осине саће, иначе: *сáтови*) Л, *дúге* се зóву *сређeви* Л, *путeви* К Л.

Кад именица *Вла* означава једну групацију Рома, има Нмн: *Влáови* иначе — *Влáси*.

336. Нисмо чули облике множине од многих именица које означавају материју: *грá* (грашак), *прá* (прах) и сл., али ни од неких других, типа: *буцко*, *сiнко*, па ни *тáтко*, где можда разлози стоје у сингуларном значењу ове именице.²⁵⁵

337. У ове се творбене обрасце (проширење или неширење основе) уклапају и именице које су овом деклинационом типу пришле из женског рода, те поред облика типа:

свéри (а ова именица има и облик за женски род: *свёрка*) Гр, *рéчи* Гр М Т ЦБ, свé нóви *ствáри* Гч, налазимо и:

звéрови ГК, *рéчови* К Пр, неки *рéчови* ваћа Пр, *ствáрови* К Сб, *цé'ови* К, *чáстови* (поклони о свадби или крштењу) Л, за крштење па донóсе *чáстови* Сб, не нóси(в) се *чáстови* М.

Мислимо да се осећа разлика у функционисању ових типова. Значење прве групе примера је кумулативно, а друге дистрибутивно: *звéри* су колектив, а *звéрови* збир!

338. Са наставком *-e*, *-(ов)e*, *-(ев)e* забележили смо ове случајеве: испред циву́н има тóчак с гвóздени *перáје* Лп, мељемо и на *поме-лáре* Лп;

тiа двóји *чéпове* Л, *сáтеве* Л, рáтни *фiлмове* Лп.

Последњи пример записан је од једног ученика основне школе, што можда указује на могућност да овај тип плурала није непознат ни млађим генерацијама (уколико на дете није утицао Амн књижевног језика, што је вероватније), али у спонтаном разговору друге примере инсмо чули.

339. Белићeви закључци да се наставци номинатива множине *-је* и *-e*²⁵⁶ употребљавају само у тимочко-лужничком потврђују се и ситуаци-

²⁵⁵ Прикупљајући грађу за књигу *Деца у раиу* (Градина, Ниш, 1975) записали смо од Ђорђа Стојановића (1900) из села Пуковца код Ниша: „*Тáйковe* уóпште нéсмо имáли, сáмо мáјке.”

²⁵⁶ АБДиј 323/324 и 324—326. Иначе и примери са *-(ов)e*, забележени у његовој зони III (јужноморавски говори) оскудни су, свега три (*свáйшeве*, *синовe*, *волoвe*) од укупно 87 на истом месту наведених, — АБДиј 319—321.

јом у говору АП — овде тих наставака нема, сем што се *-је* употребљава за грађење збирних именица (*трње, клиње* и сл.).

340. *Акузатив/општи падеж*. Именице овог деклинационог типа имају у једнини А/ОП = Н:

не ми врати́а *балџн* К, саг имала *испит* Т, он направи *кревет* М, подгрћемо *кукуруз* Т, набави́ја добар *трактор* Гр, ожњела *цеа пребџ* Пр поломи́ло ми (дете) *чакрк* Лп;

или А/ОП ≠ Н код живих бића:

веће сам забрави́ла *брата* К, тај девојка има да узне једног *демеља* Пр, дошла ми за *брата* ГС, зем-ти *бога* Пр, уби́је *зајца* ГС, ујашћ ја *коња* Т, место за *старџка* Пр, питају *та́тка* М, угледам ја *та́тка* на капи́ју М, — примери за А/ОП који се јавља као еквиваленат осталих зависних падежа биће дати у Синтакси.

341. У множини А/ОП = Н:²⁵⁷

све исекоше *брњици* Гч, дођемо ми, оно позатвара́ни *дуђани* Б обрали ги (јабуке) за *ђаци* К, подели́ше ни *меткови*, муници́ју Пћ, но́си сви́нски *опанци* ГК, имамо *попови* Гр, баца́а *снопови* Л, дочекува́а *посла́ници* Лћ.

342. Једначење Амн са номинативом не мора бити у вези са губитком флексије у говорима призренско-тимочке зоне и настанком ОП. „Једначење ном. и ак. мн. именица мушког рода могло је имати (. . .) јаку подршку у старој једнакости истих падежа у ж. и ср. роду, а такође и у једнакости истих облика у дуалу. Уосталом, наст. *-и* у акузативу и на штокавском екавском терену далеко премаша границе призренско-тимочке зоне”.²⁵⁸

343. Иако се у падежном систему, макар у делу, говора АП могу очекивати извесни утицаји косовско-ресавских говора, ми ни у једном случају нисмо чули А типа *моце, козаре*, иако их Белић бележи чак и на југу јужноморавског подручја.²⁵⁹

344. У топонимији, и то у народном говору, а не и у административној пракси, која, иначе, све више осваја, чују се облици: *Адра^овце, Гбрњо^одравце, Станце*,²⁶⁰ али се ове именице осећају именицама средњег рода, где је иначе А = Н.

345. *Вокатив*. Будући да се наш опис тиче живе говорне праксе, ми располажемо само примерима који се односе углавном на жива бића, најчешће у једнини.

346. Именице 1. деклинационог типа имају Вјд на *-е*, ретко на *-у*, или је он (код именица на *-о, -е*) једнак номинативу:

²⁵⁷ „Међутим на крајњем истоку штокавског земљишта имамо сасвим друкчију ситуацију. У призренско-тимочком дијалекту акуз. мн. изједначен је с номинативом,” — ПИГГС 173. В. и у: АБДиј 315, МСТим 390, МПГСЖ 167, МСБак 105.

²⁵⁸ ПИГГС 173.

²⁵⁹ АБДиј 325.

²⁶⁰ „Во топонимите како *Довезенце, Ранковце, Сирезовце* и др. се генерализирала старата акузативна наставка.” — БВКум 144.

здрáво, брáте Л К С, брáте ЦБ, брáле К, Воиславе ЦБ, Дрáгољубе Л, Дрáгомире Гч, Дрáгослове ГК, глупáне Т, другáре М, дрúже ГС Пр Л С Д Сб Кр, дрúшкане Т Кр, дéвере К Лз Кш К ЦБ, вóле Т Лђ, јáрче ЦБ, кóње М, ћáче Л Т Пр Гр, кúме Гр К Пр Т Кл, кумáшине ГА, магáцинéре ГК С Т Л Гч, мúже ЦБ Тн Бб ДТ, овчáре ГК Сб Јк, свéкре Лз Д, сине Гч Д М Т.

Вокатив на -у редак је. Ми смо забележили само:

приéтељу М Пр ГА Гр, прија^етељу Кр, приéтељу, какó на вршцу Т, бурáзеру Пр Т М, учитељу К, учитељу Л Т Гр К.

Ова три примера никад нисмо чули са -е. али док се В им. учитељ тиче службене (или службеније) комуникације, о чему сведочи и померање акцента, В им. бурáзер је новија и донесена творевина, док је В им. пријетељ увек овакав, а тако је и у сврљишким говорима.²⁶¹

Једнак номинативу је вокатив именица и имена на -о:

мој брајко Гч, брајко мој ЦБ, братко ДТ, Бóшко Гр, Брáнко Гр Л М, Мíљко ЦБ, сáнко Гр Л К Т Пр, тáтко М К Т Гч С Кр МБ, тáтко, брé Л.

Према В сáнко никад нисмо чули номинатив у истом облику. Могло би се помислити да је то В према Н синак, али ни такав облик се овде не чује. Уз то, постоји: сáнче мбј, не замери, ти си ко мбје дéте ГК, што би могао бити вок. именице синак.

347. Презимена имају вокатив на -у:

Бóкићу, одавна те нéма Д, Мáрковићу, тí се не секíраш К, Мíтићу, одакле си ти М, Мíтићу Пђ.

Међутим, чини се да је дозивање „на презиме” ретко и да носи неки тон службености, те је, кад се по презимену дозива, обични и облик номинатива:

Вúкић, не лúти се ГС, Јовáновић, тí óпет у бостáн Гр, Стáнковић бéрещ вíщче Л, — а оваква дозивна форма користи се и при обраћању женским лицима: Пéрић (ради се о Гордани), је л ти рáди сéстра Сб, Мíљковић, што си дóшлa Т.

348. У множини вокатив је на -и (= Н):

ђáци, пролáзите и не дíрајте кúче К, áјде, мбмци ЦБ, добродóшли, гбсти и пријетељи Сб, кáко сте, кúмови Л.

2. ДЕКЛИНАЦИОНИ ТИП

349. Номинатив јéднине. Обухвата:

а) именице женскога рода на -а: глáва, жéна, рúка и др., а међу њима и оне које могу означавати особе и мушкога и женскога рода, што се одређује према контексту:

бíја је кúквица ГС, голéма си пијáница постáла Т и сл.;

²⁶¹ НБББП 53. О овом наставку у говорима призренско-тимочке зоне Белић каже: „... он, по свој прилици, не представља остатак од старе употребе тога наставка, и ако се каткада употребљава и тамо где је оправдано.” — АБДиј 314.

б) именице некадашње *ї* промене, које су при ликвидацији ове врсте,²⁶² добивши *-(к)а* остале у женском роду: *буђа, лажа, чаша; вашка, кбска, кокбшка, свѣрка*, а затим и именице: *мајка, ћѣрка*;²⁶³

в) именице мушког рода на *-а* и лична мушка имена на *-(иц)а*:
бата, дѣда, комишја, тата, тѣча, чича, ујка;
Благоја, Милоја, Радоја, Синиша, Славиша;
Батица, Ђокица, Јовица, Топлица.

350. *Номинатив множине* именица овог деклинационог типа је на *-е* за што мислимо да није потребно наводити примера. Одступања смо, забележили само код неких именица м. рода:

мои дедѣви Л, дошци ми дедѣви К, чичѣви га лепо оделили ГК, ујкѣви ГК, поред: њмам два дѣде Гр, то су ми оба дѣде К.

350. *Општи падеж* у једнини једнак је акузативу и завршава се на *-у*:
тї спрѣми вечеру Т, то свѣ даје уз девојку Лз, потѣра овце да тѣра у јазбину ГС, ајде за Пусту Рѣку Т, грабну ја сировицу Т, ја сам одаваа ћѣрку Гр, јѣдну чашку попија Т;

поздрави дѣду К, пошцуј си комишју ГК, викини чичу К, доћи код ујку Т;

он је преко рѣку бија Т, брат од чичу Т, од ујку наследја Гр; класа сас класу ДТ, сас његову си порбдицу К, туна су, подт кућу Гч, у Мараву њма Т, несам била на прошевину ГС.

352. У множини *А/ОП = Н*:

пѣка ракију па се попеја у дуд, да је дудинке Т, праву левине Л,²⁶⁴ облачаја чаране, па едну обука наопако Пр, њмају ббље њиве Пг, посадија воћке Гч, свѣ си поцепимо мбпке ГС, да видиш попадије Гр, и судије не раду правилно Гч, онї (мужи) завалије ткаву рагоце ГК, пазарија сас кулуније на вапсар Л, радија са кириције, терали сира и стоку К.

353. *Вокатив*. Именице 2. деклинационог типа имају у вокативу наставке *-о* или *-е*.

Наставак *-о* врло је обичан и њим се успоставља „основни опозитум номинативског и вокативског облика”:²⁶⁵

сѣди, бабо Т, Драгано Гч, морї, жено, шта чѣкаш ти ту Л, краво, јѣдна К, неће, мамо Л, Мараво Т, дошца њѣна зава па виче преко плот: „Пријо, пријо!” Л, пијаницо Гч, стбоко јѣдна Пћ К, сѣди, стбоко јѣдна, недоказана Гч, Смїљо Гр, гдѣ си, рбдбино Лз, Ружо Гр, ујно ГК ЦБ;

бато Л К Л Лп К, дѣдо К Л М Г Цз, ком и њо Л П њ С, суд њо Л, тато М Пр ДТ Гц, тѣчо К, ујко ГК Кц, чичо Лз Кт Лз Мз; Бачој о ГК, Миленцију ГК, Стянојо К, Тадијо Т, Заријо Т, Синишо Гр, Славишо Гч.

²⁶² У разлоге за овај прелаз Белић наводи да оне: имају сугласник на крају *Н = А*, означавају мртве ствари, — АБДиј 305.

²⁶³ Скоро исто стање у Лужници, — ЉЂЛуж 63.

²⁶⁴ Поред *левине* (назив за сваку зграду која није кућа за становање), чули смо и: *праву бине Мж* (зона П), а у Рсовцу и *сидсине* и *сидсинке* (зграднице). Ни једна се од ових речи не чује у сврљишком крају.

²⁶⁵ МПГЈ 70.

354. Када се именице овога типа завршавају на *-ка*, вокатив има *-е*
Божике ДТ МБ Сб ГА, *Бранке* К, *Даринке* Гл, *комишке* Гр К Т:
мајке, имаш ли чај Л, *мајке*, морј М, *свастике* Л М, *тётке*, дођи има
 место Бк, *Станке* К, *Смиљке* ЦБ.

Белић мисли да је то каснија појава и да долази према личним име-
 нима (Марице, Спаске и према њима: мајке, снацке).²⁶⁶

Приметили смо да се у извесним случајевима образују неутралне
 и маркиране форме, попут: *стрина* — В *стрино*, према: *стринка* — В
стринке. Облик са *-е* носи извесну хипокористичност. То се може видети
 и из других ситуација, *Нана*, у значењу „мајка” има В *нана* Пр, у интим-
 нијем обраћању, и: *нано* Пр, у дозивању лиценом те интимности.

И именице м. р. овога типа: *бата*, *тата*, *ујка* (али не и: *деда*, *теча*,
чића), поред вокатива на *-о* у редовном обраћању, имају и вокативе на
-е у интимнијем обраћању (уколико то нису номинативи посебног обра-
 зовања, овде с вокативском функцијом, мада их ми никад нисмо чули у
 функцији номинатива):

бате, *бате*, викам га Т, *тате* Л Т Гр Јк, *тате*, брѐ, подигни се мало
 (ради се о молећивом прекору упућеном болеснику) Л, *ујке*, такј и такј
 ствар Гч, *ујке*, ће ли дође ујна ЦБ.

355. Наставак *-е* имају именице на *-ица*, без обзира на то да ли су
 хипокористичног образовања или не:

водице М, *Вукице* К, *Драгице* Кш, *завице* Л, *купице* Сб, *мајчице* К,
 ћу те згázим, *мáчице* К, *ручице* мојá Т, *сестрице* Гч ДА;

Ивице Гр, *Јовице* Т, *Тóплице* Пр.

356. У говору АП нема вокатива типа: *Марија*, *Милица*.²⁶⁷

357. Ако домаће животиње имају посебна имена, дозивне форме
 образују се с обзиром на то да ли се животиње *маме* или *терају*. Тако
 према:

дођи, *Шáро* (крава) ЦБ, áјде, *Плáво* К, — где је први случај позив,
 други скоро молба, стоји:

гór, *Шáра*, у брáзду ГК, áјд, *Гина* (кобила) нáпред М, стý, *Булка*
 ГК, — где су свуда наредбе, терање.

Није реткост да се у таквим случајевима, што иначе прати импера-
 тив, ти облици и скраћују:

áјд, *Бул*, не дрéмај ГК, дóл, дóл, *Шáр* (при орању) Сб, нá, *Муs* (често
 име магарцу), нá ГК.²⁶⁸

Иако је оваква класификација примамљива, ипак је мало примера
 за неко поузданије закључивање о вокативу у комуницирању са живо-
 тињама.²⁶⁹

²⁶⁶ АБДиј 314/315.

²⁶⁷ РА—СВАБ 304 дају такве примере за подручје непосредно суседне нашем,
 али са западне стране (Брус и Александровац).

²⁶⁸ РСЛев 292.

²⁶⁹ За проучаваоца, међутим, ова је комуникација занимљива и врло подсти-
 цајна. О њеном богатству сведочи и већи број посебних речи које се користе свако-
 дневно (в. део о узвицима).

358. Вокатив множине једнак је номинативу, за што није потребно наводити примере.

3. И 4. ДЕКЛИНАЦИОНИ ТИП

359. Трећи и четврти Ивићев деклинациони тип (в. т. 332) прегледаћемо на једном месту.

Ном инатив једнине. Обухвата:

а) именице средњег рода без проширења основе: *брдо, врело, јело, рало, село, тело; конопље, моравиште, пље;*

б) именице средњег рода са проширењем основе сугласницима *-н-* и *-т-*: *брѐме, вѐме, врѐме, сѐме, тѐме; буре, дѐте, јагње, јаѐре, прѐсе, тѐле;*

У ову би подгрупу ишле и бројне именице различитих родова које у говору АП постају именице средњег рода преко деминутивних наставака: *-иче, -че, -енце*:²⁷⁰

котлиће, прутиче, путиче;

бравче, кошче, рокче (= рог); врбче, жѐнче, крѐвче, свињче, шбче; волѐнце, коњѐнце, котлѐнце, овнѐнце;

и сви деминутиви им. средњег рода изведени овим наставцима;

в) хипокористична мушчка имена:

на *-е*: *Миле, Павле, Раде, Сѐле;*

на *-и*: *Деки* (Дејан), *Зѐки* (Зоран), *Миќи* (Милан), *Сиќи* (Синиша), која могу бити и од женских имена (Делинка, Зорица, Мирјана) и разлика би била само у роду атрибута и предиката кад је од гл. облика који разликују род;

г) хипокористичних женских имена: *Дѐре* (Даринка), *Зѐре* (Зорица), *Зѐне* (Звезданка).

360. Именица *дѐбо* чује се само у овом облику, а такође и *рамо*.²⁷¹

Поред *ѐме* чује се и *ѐмено*, свакако према Нмн.

О извесним колебањима у роду и неким случајевима суплетивизма в. у т. 385.

361. *Номинатив множине* именица које не проширују основу, или је проширују сугласником *-н-* завршава се на *-(н)а*:

брда, пља, сѐла; рамена, тѐмена — на целом простору.

Именица *писмо* има мн. *писма* (в. и т. 362). У Грачаници (Косово) чули смо *писма* ж. род. јд.: *писме, рама; раме*.

именица *дрво* има Нмн *дрвѐћа*, према збирном *дрвѐће* (в. и т. 384).

именице *ѐко, ѐво* имају за мн. облике старе двојине: *ѐчи, ѐши* — на целом простору, док се *ѐка, ѐвѐта* могу чути у бројним конструкцијама (в. и т. 381, 383),

облик *небѐса* чули смо само у једној клицираној фрази при чуђењу: *небѐса бѐжја!* ГК.

²⁷⁰ Судаћи према бројним примерима — РСЛев *passim* — у Левчу је врло раширено грађење оваквих именица на *-че*.

²⁷¹ Јужније од АП (Дудулајце, Лукомир) чули смо *рамено*.

362. Именице које основу проширују сугласником *-т-*, а то се проширење види само у облицима избројане множине (в. ниже), за мн. имају облике на *-ићи*:

несу то мѝи *бурићи* МД, прођоше неки *ђачићи* Лп, откупјују *јагњићи* ГК, свакакви *јарићи* ГК, *јужићи* Пр, *кучићи* лају, лому се тарабе Пр, пошто си даваа *прасићи* Гч, од то расту *тилићи* Т, чува задружни *телићи* К, имамо *тилићи*, а имамо и *шбчићи* Гч.

Како се види, овакве смо облике бележили од именица које означавају младунчад живих бића (овде иначе нема имена колектива на *-ад*, — в. ниже). Врло ретко могу се међу оваквим именицама срести и оне које основу проширују сугласником *-н-*: *имићи* Т Кл, *писмићи* Л М ЦБ, пуна му торба (поштару) с *писмићи* ЦБ.

Атрибути оваквих облика, као и предикати кад разликују род налазе се у мушком роду:

некако ти *жгбљави прасићи* Гч, некако се (прасићи) *згучили* Гч, све *телићи сименталци* К, продају се само *млађи јагњићи*, сугарци ЦБ, ел *пројели* (прасићи) ДА.

363. Именички облици на *-ићи* по правилу немају деминутивни карактер. Међутим, приметили смо да се он појављује у случајевима кад поред оваквих облика од истих именица постоје и други, опет суплетивни, за изражавање множине. Тако су, рецимо, облици *телци* и *јаганци* без деминутивности, али су према њима *телићи* и *јагњићи* деминутиви.

Овако је у говору АП. Али у осталом делу јужноморавских говора (то смо запазили обрађујући пунктове Дудулајце и Лукомир за Српско-хрватски дијалектолошки атлас), јужније од нашег подручја, образује се извештан паралелизам у којем облици овога типа стоје као необележени према облицима типа: *пловчики*, *пилчики*, који представљају деминутиве.

Хипокористичну нијансу имају и облици на *-ићи* који су изведени од деминутива:

кравјчићи (према: *кравјче*) Т, *топушчићи* и *бисашичићи* (представе топуза и бисага на божићном хлебу) Т, Цигани праву *секирчићи* (према: *секирче*) Пр, толици ги *прозорчићи* (према: *прозорче*, будући да деминутиви типа *путић*, *прутић*, *прозорчић* — од кога би *прозорчићи* био Нмн — нису у употреби, већ: *путиче*, *прутиче*, итд.).

364. *Општи падеж/А* у једнини и у множини једнак је номинативу. С обзиром на једнакост А и Н и у књижевном језику овде нећемо за то давати примере, они ће бити укључени у разматрање функција ОП (у Синтакси).

Указаћемо на облике личних имена (и хипокористика) које смо сврставали у овај деклинациони тип, будући да код њих имамо А/ОП = Н

Поред обичнијих конструкција:

(А) видѐа сам *Ми́ле*. (ОП у функцији Д) даа сам на *Ми́ле*, нису необичне ни конструкције:

(А) видѐа сам *Ми́лета*, (Д) даа сам *Ми́лету*, поред: (ОП) даа сам на *Ми́лета*:

поздрави *Раде* Гр, удариа (колима) на *Сэле* ГК, предлажу *Тиле* Лз, ради код *Лене* ВД;

ја сам познавала *Милета* Радинога Т, није волела *Болета* Гр, удála се за *Далета* ГК, кућа му горе, куд *Павлета* Лз.

Код хипокористика на *-и*, који могу бити и од мушких и од женских имена, облици на *-а*, проширени са *-т-* јављају се само кад се односе на мушке особе, при чему се могу јавити облици са *-ита* (према Н):

пронађи *Зокита* па му кажи К, игра боље од *Сикита* Л, за *Дукита* (Душко < Душан) Т; — где *и* може бити подржано постојањем *к*, будући да су овакви хипокористици увек на *-ки*,

или са *-ета* (према типу: *Раде* — *Радета*):

нашега *Зокета* Т, на *Макета* (Маки < Марјан) Тн, удариа *Токета* (Топлица) Пр.

А/ОП оваквих хипокористика који се односе на женска лица увек је истоветан с обликом номинатива:

ће прósимо *Зоки* (Зорицу) Т, чека *Сики* (Силвану) К, растáli се сас *Мики* (с Мирјаном) Т, игра до *Руки* (до Ружице) Гр.

Овакви хипокористици (на *-и*) новији су, својина су млађег нараштаја и осећају се као помодна новотарија.

365. Именице овога деклинационог типа и у једнини и у множини имају облике вокатива једнаке номинативу:

идем па с'е мислим, е моје *село*, де си (прича бившег ратника) Кш, *говéдо* једно Л, па, *чúдо* божје, штó се такó напра^ви (прекор унуки због необичног облачења) Гч;

бебе мајкино, *кúпано* ЦБ, *јаре* моје, *щишано* К, *тиле* мајкино Т;

сискате, *прасићи*, *сискате* Гч. Друге примере мн. нисмо забележили.

Именица *деца*, која служи за исказивање мн. од именице *дете*, овде има В = Н (не, дакле: *децо*, већ):

деца, ће бидне тепање Пр, *деца*, биће ви сте гладна ГК, *мир*, *деца*! Пр.²⁷²

ОСТАЛИ ПАДЕЖНИ ОБЛИЦИ

366. У говору АП регистровали смо и нешто остатака падежног система из епохе пре развоја аналитичке деклинације. Број забележених примера врло је мали и ми ћемо их све дати уз напомену да нам није могуће држати се већ назначених деклинационих типова.

Може се поставити питање да ли се овде ради о „остацима” ранијег система, или о наносима из околних говора, углавном из косовско-ресавских.²⁷³

²⁷² В. и АБДиј 315.

²⁷³ Исто 335.

Генитив

367. Неколико забележених примера не могу говорити о његовој сигурнијој егзистенцији.²⁷⁴ У случају: ја сам се наје *леба* Т, — ради се о уопштеном облику ове именице (в. т. 334); примери: од *фебруара месеца* Т, ми излазимо без *речи* М, ја сам бија каи командир *страже* ГС — књижевног су порекла; пример: *фа́ла*, и код *ва́ше* *куће* Т — као поздрав, има карактер уобичајене формуле, од чега није далеко ни: да од *милине* ги гледаш (очешцане мечиће) ГС.

Петрифицирани су генитиви у заклетвама:

бога ми К, *бог* (бога?) ми Б, *детета* ми Т, *деце* ми Гч, *живота* ми Гр,

или у микропониму: *Вркосе* (врх косе) Сб.

Прилозима се осећају примери:

све испало *шиале* Т, *кажем ти, бешале* Т,

а прилошки карактер оваквих примера јаче се истиче кад се они супротставе конструкцијама с ОП, како је у случају: умреа је *од-гладу* Л, према: *од глад* не́ма ле́к Л.

Датив

368. У ограниченој мери чују се посебни облици Д свих деклинационих типова, са двама специфичним функцијама — посесивном и наменском (о продору косовско-ресавских облика заменичкопридевских речи на -ем в. т. 446).

369. Облике 1. деклинационог типа налазимо с наставком -у,²⁷⁵ али ако именица у Д има атрибут, може се срести и таква ситуација да је управна реч синтагме са -у, а одредбена са -е. Но како се овде јављају „покретни” вокали, чија употреба није строго регулисана у говору, ово се правило не мора увек одржати (прим. ниже):

моём *брáту* шура́к Т, *Драгољубу* Миљчиноме си́н Пр, ми́ смо моём *бцу* биле щес ЦБ, моём *бцу* бра́т од стри́ца Пр, дугме му каи огледало на *груди, генерáлу* ГС;

оно́му *болни́чару* да́м па́ре Л, покло́ниа моём *брáту* Гр, оно́ме *Ми́лу́ну* одне́а Пр, ма́ што би́ло она́ (испрожена девојка) пра́ти *мо́мку* ГС, једно́му *си́ну* ку́ћа Л, зави́ло се моём *си́ну* (баба мисли „завило се у црно”, будући да јој је син недавно умро) Сб.

Сви забележени примери односе се на лица. Једини изузетак је прави прилог: *кно́ћи*,²⁷⁶ *дбкно́ћи* — који се чује на целом подручју.

²⁷⁴ Белић каже да су и, истина малобројни, примери генитива резултат утицаја са стране. — АБДиј 336.

²⁷⁵ Овакви облици обични су у јужноморавским говорима — АБДиј 335/336, ЈМГЛ 35, ВСПољ 412/413, затим у Јањеви — МПГЈ 72, али нису обични у говорима Сврљига, нарочито не конструкције типа: *моём бра́ћу шура́к* и сл. Тамо је и у оваквим случајевима уместо датива у употреби конструкција *на* + ОП.

²⁷⁶ Обично је и у говорима источно од АП.

370. Именице 2. деклинационог типа имају датив на *-e (é)*:

мојзе *мајке* татко Јк, снаја овејзе *Тривунке* Пг; моём *деде* деда ГА, још стоји моёму *деде* пландиште Гш, *Жике* штрбоме жена Пр, до моём *комијје* вратницу Гр;

ја дадо овеј *бабе* Кш, донеси *бабе* столицу ЦБ, поздрави *Вукице* К, држи *куме* (вретено) да смóta Гр, даде *мајке* (кафу) М, кажи *Мирјане* да се јави К, дае се *младевесте* поклон М, старóјка тури на прс *младевесте* Сб; дај овám *деде* тој ЦБ, узели моём *деде* Саравилу Гр, викам *тате* Љ, неће ни *ујке* рúку да пружиш Кш, кажем *чиче*: Бра умре Л, моём *чиче* преорáli ба́шцу Лз.

И забележени примери овог деклинационог типа односе се само на лица. Изван тога имамо само:

покорáвам се *судбине* Пр, припада (ради се о селу Росици) тé *Рибарске Бање* Тн.

Усамљен пример: кад бúдне врéме за код кúћу (. . .), áјде ће дíмо заједно кúћи Т — свакако да је под утицајем књижевног језика. У оваквој прилици обично је: дíмо *дóма*.

371. Имамо и неколико примера Д 4. деклинационог типа. И те именице имају датив на *-у*:

дај *детету* К, понес *детету* МБ, купи *детету* ГА, ел даде *кучету* лéба Гр, осéка *пилету* главу Л, овóме *працету* рацепано ўво, мóра да га кúче давилó Гч, везáли *телету* (црвену китицу) од урбóк Гч.

372. Основно је дакле да сачувани облици Д стоје у функцији посеције или намене, да се односе на жива бића, углавном на лица. Вероватно је та њихова специфичност, затим честота у свакодневној комуникацији, као и посебан статус датива (комоди и инкомоди) утицала на његово одржавање.²⁷⁷

Овакви облици Д егзистирају напореда са облицима ОП за исте функције и не осећају се необичним или „застарелим”.

Датив множине нисмо чули ни у једном случају.

Инструментал

373. Остаци инструментала налазе се, у ограниченем броју, код свих деклинационих типова, али:

а) чују се само облици једнине,

б) сви, сем поздрава *збóгом*, имају прилошку функцију,

в) сви забележени примери, сем: узимају и *шаком* и *капом* К, — који су такође с прилошком функцијом, при том и уобичајена фраза, прерасли су у праве прилоге:

²⁷⁷ Белић посебно истиче употребу старог датива за посесивно значење „у њишком крају, особито, а и у целом јужноморавском говору.” — АБДиј 308. На другом месту он закључује: „Можемо слободно закључити да је ова црта, као и многе друге, донесена са југозапада.” — АБДиј 336. Занимљиво је, у том светлу, да М. Стевановић, обрађујући један управо југозападни говор — МСБак 102—109 — не говори о дативу на *-у*.

носи *алалом* К, је (= једе) *крадом* Гр, све *маршом* Т, молија сам *редом* Пр, мене, тебе, *редом* ГК, све *р'едом* Сб, кад *будне празником* ГС;

билá-сам *девбјком* Гр, кад сам билá *девбјком* у Пруговац К, билá-сам *девбјком* (али иста особа: мóa сéстра кад је била *девбјка*) Гр, *вечером* — на целом простору, *силом* да мре не мóже Т, дéдо, колкó мбж да óдиш. *Силом* ГК. Аналошким укрштањем добијени су и облици: тријес кошуље сам изаткала, све *ноћум*. Једно *ноћум*, једно дањум ГК, *ноћум* ме не боли К; *јутром*, *вечером* — на целом простору.²⁷⁸

Локатив

374. У остатке старије деклинације може се убројити и нешто регистрованих случајева Л именица ж. р. и сасвим мало ср.²⁷⁹ Код њих налазимо -е (< ě старе тврде промене):

тýи сам, у *близине* Гч, нéма бóлг у моé *вамиліје* К, мй све мéлемо по ваще *воље* Лп, ја сам мáло на *висине* Т, ја íмам сíна у *Енглеске* М, фарбáли смо у *кóре* Лп, умáстимо овáко у *кóре* ЦБ, кад íмамо болесníка у *куће* ЦБ, бија сам у *Лаћике* Ш, шкóла у *Куліне* Пр, у дрúге *гóдине* — свíска ГС, щíено у *машíне* Лп, тýримо сéме у кóла, па изáђемо у *њи́ве* (из говорне ситуације знамо да се ради о једнини) ЦБ, барјáк *ћутí* у *цркве* Гр, íдем по *Шумáдије* ЦБ.

Занимљиво је да овакве облике никако нисмо чули у архаичнијим говорима источно од АП.

У вези с локативом Белић истиче: „У свим другим случајевима (сем оних који су се сачували као прилози — Н. Б.) унесени су споља.”²⁸⁰

375. У праве прилоге прешли су локативи:

јутре ГС К Пњ Т Сб, *зајутре* К Л Гр Пр ГК, *јутредан* ГК *јутредана* К, *зиме* на рíбе (ради се о месу на зимским славама) Гч.²⁸¹

Још неке ситније напомене

376. У говору АП, као и у суседним сврљишким говорима, обичај је да се изван своје генерације људи не зову „на име”, већ „преко име”.

²⁷⁸ Белић за остатке инструментала каже: „Само се за неке од њих може сá поузданошћу тврдити да су у употреби у свим овим дијалектима, а то су: *јујром*, *вечером*, *крадом*, *кришом* и *редом*, остали су унесени са стране.” — АБДиј 337.

²⁷⁹ Овакви облици, такође само у именица ж.р., обични су и у говорима западно од АП. — РА—СВАБ 304.

Говорећи о сличним примерима у писаним документима из икавско-шћакавских говора западне Босне, проф. А. Пецо, допуштајући да „наведени примјери са обличким завршетком -е могу бити и особина писара”, додаје да није искључено „да су то последњи трагови старог локатива именица женског рода на -а, који су (. . .) још увијек обични у неким штокавским и у неким чакавским говорима.” — АПШћак II 73.

²⁸⁰ АБДиј 339.

²⁸¹ Белићеве примере локатива *леше*, *йролеше* (Дпј 338), *на зéми*, *у зéми* (340), *ноће*, *д'ање* (340) ми нисмо чули.

Име добија детерминанту у облику друге именице која означава сроднички или генерацијски однос. У функцији детерминатора може се наћи и ознака за професију и слично.

У А/ОП и В овакви детерминатори остају без промене:

би́ли смо код мајстор-Бра́нка Гр, је л оперисан чика-Живе Л, алáт ми ћутí код ба́ба-Збре (Зоре = Н) Гч;

ба́ба-Стоја́но К, ку́ма-Радо, али: ку́мо-Животке Т, затим: стрíна-Ју́ло Л, теткa-Новке Тн, у́јна-Збре Гч,

ба́та-Милáне М, де́да-Сидо Л, те́ча-Бо́не Кш, у́јка-Мирбóславе ГС, чика-Бра́нко Гр, чика-Ста́нко Т;

га́зда-Миро М, мајстор-Бра́нко Гр.

И у нашем говору, попут прилика у Левчу,²⁸² овакве се конструкције осећају полусложеницама, а именице детерминатори имају ослабљен акценат, овде означаваан као ` (в. и т. 326).

ОБЛИЦИ ИМЕНИЦА УЗ БРОЈЕВЕ

377. „У призренско-тимочким говорима облик уз бројне конструкције иде са свим бројевима сем оних који се у језику завршавају на један.”²⁸³ Ово у потпуности важи и за говор АП.

Осим у конструкцијама с бројевима исти облици иду и са прилозима *млого, ко́ца* и сл. који детерминишу по количини.²⁸⁴

378. Именице 1. деклинационог типа имају облике с наставком -а, „наставак старе двојине који се употребљавао некада само уз број два”:²⁸⁵

четерес` бра́ва бвце Гч, сто бра́ва имаја Л, сто па́ра чара́пе Лз, она́ чу́ва пра́ци черес` педáна (пет дана) Гр, у десет са́та Пр, тре́ба да преспí (пијаница) двáес` чéтри са́та ГС, узнем два стру́ка М, посади́ла десетíну стру́ка ГК, — одавде се види да се не разликују облици уз бројеве 2—4 од бројева већих од пет, — по пéшес` ма́ка (лука) са́ду Т;

два но́ћа сам слóбодан ДТ, два ре́ча Л, по два ре́ча Гр, имамо чéтри це́ва у њíву Гч (о атонацији бројева, која лакше долази ако је број с мање слогова, в. т. 325).

У говору АП не јављају се конструкције с именицом на -и, типа: *три ножи*.²⁸⁶

379. Именице 2. деклинационог типа имају само облике на -е, који представљају номинатив множине.²⁸⁷

щес` гб́дине лéга у постéљу Т, од щес` гб́дине пу́шку но́си ГС, та́мо он живéа двé-три гб́дине Л, ту́ се крíа скоро чéтри гб́дине ГК, од сто́ двана́ес` гб́дине Т, млого му гб́дине ДА, ко́ца гб́дине ГС, б́сам д́уше К, чéтри

²⁸² РСЛев 292.

²⁸³ ПИДекл 197.

²⁸⁴ Због тога што се ове конструкције не граде само од бројева и именица чини се занимљивијом терминологија по којој имамо поред *обичне*, још *збирну* и *избројану* множину, — в. и БКИст 116.

²⁸⁵ АБДиј 329.

²⁸⁶ Исто 330/331.

²⁸⁷ Исто 326/327.

њиве имаа и све отишло Кл, кои зна колко он жéне имаа Т, било осам пáре јáјце Л, на шéсет сáнтине йма кáлдрма М, три лубенице Гр, сáм две-три крушке ДА.

Облици типа *три жени* не јављају се. Њих, као и *три ножи* Белић бележи само у источнијим крајевима (в. нап. 287).

Што се тиче облика *три жен*, чије порекло ни код Белића није јасно,²⁸⁸ овде се, истина, ретко, може срести по неки случај као:

дéте од три-гóдин ГК, пет стóтин йљади М, или адвербијализирано: све лету́ йвисин ГС.

380. Трећи деклинациони тип има само облике на -а. „Уз број три и четири употребљавала се првобитно множина: *три села*, итд.; то је пренесено и на именице уз број два и остале бројеве”:²⁸⁹

преко она́ два брда ГК, три су брда једно-пó-друго Лп, та́ су два сéла (Банковац и Тещица) скóро једно Гч, оба ме бéдра (Нјд бéдро) болу́ К.

381. Овде долази до изражаја посебност Ивићевог 4. деклинационог типа (т. 332), са проширењем -т-:

а) са наставком -а: два зрнета пасу́љ М, чéтри јáгњета Гр, петнаес јáјцета К, оцéка ми два дрвета ЦБ, све кóзи по два јáрета ГК, сáс око-, зйла три јáрета Лз, окотила чéтри мáчета Јк, окотила два мéчета ГС тринаес кумчета ДА, дотерáа (ради това) мáли пилићи, педéсет пйлета К, једánaес опрасйла прáсета Гч, зáдруга му дáла шéсет телéта Л, ту́ йма (у здравственом дому за дефектну децу) и по педéсет детéта Кл;

б) са наставком -и: чéтири детéти ГК, дéвет пйлети К, тринаес прáсети Гч.

382. Од облика на -е, чини се обичних у суседним околним говорима,²⁹⁰ ми смо записали само две мéсте, и то у селима на граници зоне I и IV:

на две мéсте Тн, на две мéсте пченица Бб, да бжљу још на две мéсте Рб.

383. У говору АП не чују се облици *окета*, *вретенета*, већ: затворило ми обе бчи К, две ми бчи (заклетва) Т, имáла сам кóца вретéна па се поломи́ще ГК.

ЗБИРНЕ ИМЕНИЦЕ

384. Укратко, можемо изнети следећа запажања.

1. Нема именица колектива на -ад, сем усамљеног *чeљад* као им. I. деклинационог типа:

пóцтен му чeљад, и рáдан Пр, чeљад му жйв и здрав ЦБ.

²⁸⁸ Исто 327/328.

²⁸⁹ Исто 331.

²⁹⁰ Има их код Белића — АБДиј 333, затим у Јањеву — МПГЈ 80 (*йтри йлайнейе*), у Ресави — АП—БМРес 318, Трстенику — ДЈТрст 85, Левчу — РСЛев 280. За Лесковац се дају само облици на -и (*месйейи*) — ЈМГЈЛ 36. Ми их у сврљашким говорима нисмо чули, а нема их ни у Лужници — („Оваквих примера употребе именица средњег рода у данашњем говору Лужнице нема” — ЉБЛуж 69). Значи ли то да се они у нашим говорима губе пре него у косовско-ресавским.

2. О именицама на *-ићи* у т. 362:
3. Збирним именицама осећају се: *госпóда*, *муштина*, *òмладина*: мóа *госпóда* спију ДТ, *муштина* тkáву рогóце ГК, *муштина* су пó-себно вечерáли М, *òмладина* само играв фúзбал Пр.
4. У једном случају забележили смо и овакве облике са значењем збирних именица:
да се пáту *прашчíнка*, *јаретíнка* (из божићног благослова) Пр.
5. Обичне су збирне именице: *зéље*, *класје*, *клиње*, *ливађе*, *пруђе*, *трње* — на целом простору, као и: *грóзје*, *лòзје*, *гòзје*, поред обичнијег: *гвожђе*.
6. Од збирних именица на лабијал забележили смо само: *грòбље* Уместо *снопље* овде је уопштено: *снопови*.
7. Именица *кáмење* схвата се као множина:
кáмење почéше да летú ГК, Бéли *кáмење* мт. Кп.
Тако је и са именицом *грање*:
свé му (дуду) покршeне *грање* К, бије шра^пнел по онé *грање*, па ломи ГС, али од исте особе: гóре *грање* се сплéло ГС.
Према *грање*, као множинског облика, уобичајило се за јд *грања*.
8. Југозападно од нашег подручја (Дудулајце, Лукомир) обични су облици *кáмењ*, *плáмењ*, *рéмењ*, такође према збирним облицима који се схватају као облици множине.

НЕКЕ СИТНИЈЕ НАПОМЕНЕ О РОДУ ИМЕНИЦА

385. Неке разлике у односу на стандардни језик показују се и у уопштавању облика у једном роду:

а) у мушком роду: *бандёр* ГС ДА, *дрмбóљ* (муз. инструмент дромбуље) ГК, *нијац* Ж М, *пóрез* МБ Кр Сб К, *прóлећ* — свуда;

б) у женском роду: *áпса*, *белéга*, *летíрка* (лептир), *пују́љка* (пупољак), *свítка* (свитац) — на целом простору, као и: *артíкла*, *бици́кла*;²⁹¹

У Пр чули смо: *шумáна* (у осталим селима: *шумán* = хризантема) и *славу́ја* (славуј);²⁹²

в) у средњем роду: *кòнопље*, *тéстере* (маџинско *тéстере*, рúчно *тéстере*, стругарско *тéстере* М, а у Реснику, зона III: бичáћо (*разбичи* = реже уздуж) *тéстере* и трупáћо *тéстере*).

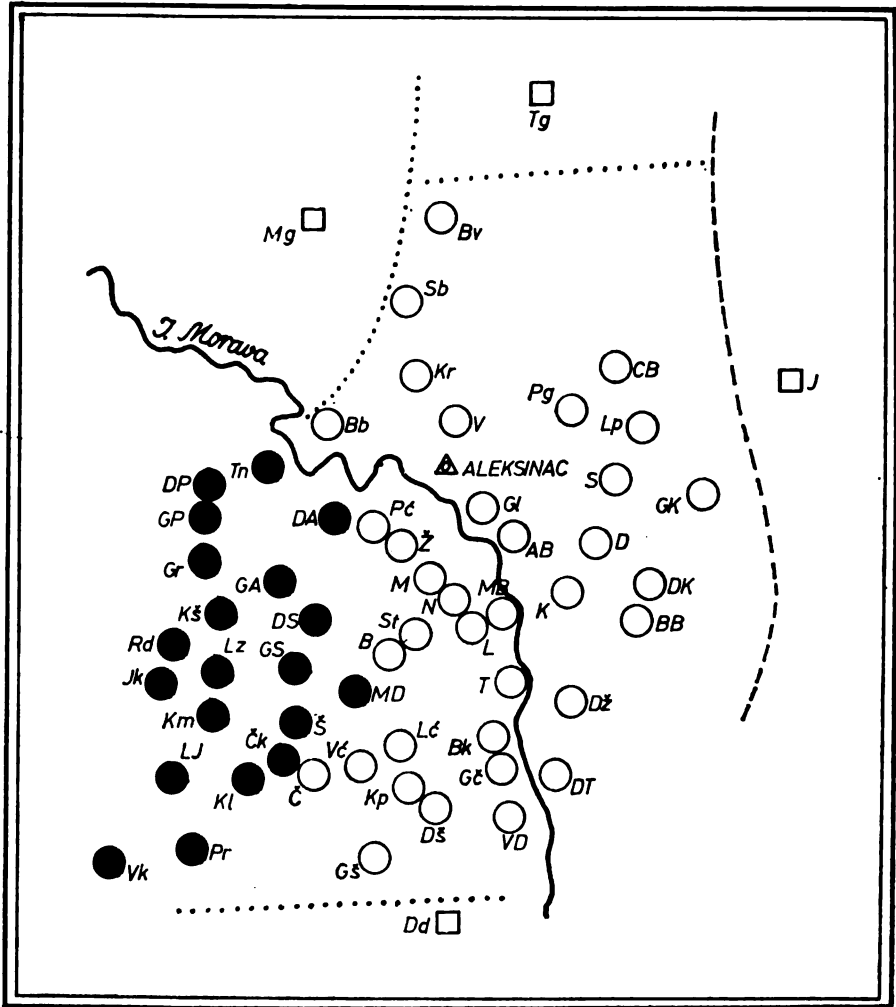
386. Постоје и колебања у роду, и употреба облика различитих родова од исте именице:

1. мајчин брат је *у́јка*, мн. *у́јке* 1. декл. тип, али и: *ујкéви*, у зони II, у м. роду, иако облик *ујак* није познат. У зони I уопштено је *у́јац*, мн. *у́јци*, — свуда атрибут у мушком роду (карта бр. 7);

²⁹¹ О прилагођавању именице бицикл именицама ж. рода Д. Јовић каже: „Секвенца -кл на крају речи није у природи овог дијалекта (кос.-ресавског — Н. Б.) па се променом рода решио један фонетски проблем.” — ДЈТрст 159.

²⁹² РА—СВАБ 314 дају *дејла* „детао, детлић”.

КАРТА БР. 7

- ýjau
- ýjka

2. у зони I уобичајено је *старéјко*, м. род, а у зони II *старóјка*, с атрибутом у мушком роду (мој *старóјка* ГК);

3. теткин муж је *тетин* или *тéча* и оба су облика обична;

4. поред *пóсо*, обичнијег у зонама I и IV, у зонама I—III јавља се *пóса* (оти́ща на *пóса* ДТ, такáв му *пóса* М), али и *пóсла*, у ж. роду (глéј си твоју *пóслу* К, забаталија *пóслу* ГК, ра́димо, ко́и коју *пóслу* има Лп).

5. поред *рáзбоја* (Н *рáзбој*) за исти појам служе и речи: *стáтивно* Лп и *стáтива* (пл. тантум) ГК СБ СБ,

6. назив за наковањ на коме се откива коса у Лз је: *на́кољ* и *на́ковeљ* у м. роду и *на́коље* у ср. роду;

7. напоредо се употребљава *вртљаг* и *вртљага* са значењем: вртлог, или долина где се при поплави вода „заврћуе”;

8. турцизам *ћош*, *ћóшак* има и облике у осталим родовима: *ћóшка* и *ћóше*, свуда са значењем „кут”, али се у неким местима (Л Лз Пр ГС) јавља извесна диференцијација, па *ћóш* и *ћóше* значе „угао”, део просторије где се додирују два зида и под или плафон, а *ћóшка* је део темеља где се спајају два зида;

9. према: неувáљано *кла́шиње* (ср. род) Лп, јавља се и: *на́ще* *кла́шиње* (ж. род) по јáче Тн;

10. док смо у АП свуда чули *три́це* у ж. роду (кад се сéје, оста́дав *три́це* Кп, до́ле, свé се просипáле *три́це* Гр, од то́ (од сирка) правíле су се *три́це*, јáрма Пћ), у Мг смо чули исту именицу у ср. роду (набéрем лис бурјáн, уви́јем нóгу па пáрим с врúћо *три́це* Мг, с онó *три́це* уви́јем Мг).

387. Један број именица, углавном оних к ојима се означавају лица према некој особини, делатности или чему сличном, иако имају облике ж. рода, могу се односити подједнако и на лица мушкога рода. О којем се роду ради, у сваком појединачном случају, показује синтаксичка ситуација (конгруенција атрибута или предиката кад је од глаголских облика у којима се разликује род):

голем си *мрља* постаа К, он је једна *будала* недоказана Л, жена му је *пијáница* Гч, пра́ва си *алапáча*, не-бí престáла да причащ да не заспищ ГК.

388. Један број именица које у новије време улазе у говор села, и могу имати облике са *-о* и *-а*, овде су у Н јединине и множине у мушком роду:

багерис, *машинис*, *тракторис*; *активисти*, *трактористи* — на целом простору, али А/ОП, као и Вјд имају у женском роду:

не мо́же да на́ђу *багеристу* (ради вађења песка из Мораве) М, учи за *машинисту* (за машиновођу на железници) Ст, уда́ла се за *трактористу* К, пребíли *трактористу* Т, погóдим *таксисту* Т, *трактористо*, крéнемо ГС, *басисто*, ма́ло ти́ще Гр.

389. О ликвидацији 3. врсте именица (стара *í* промена), односно о њиховом прикључењу именицама м. рода, или задржавању у ж. роду уз добијање наставка *-(к)а* било је речи у т. 333 б, 337 и 349 б. Овде бисмо додали да смо у женском роду, а са сугласником на крају забележили именице *вечер* и *мáтер*:

једну *вечер* Сб, прву *вечер* К, сваку *вечер* Л Пћ Кп Кл Га, две *вечери* Лп, овакви примери обични су и чести, док су они са обликом *мáтер* врло ретки: *имаш си мáтер* ГК, па *вика моју мáтер* Сб (облик множине нисмо чули).

Поред њих, са истим значењем обичне су *вече* и *мáти*, иако је у другом случају далеко обичније *мáјка*. Лик *мáма* још се осећа новим, варошчким.

НЕКЕ СИТНИЈЕ НАПОМЕНЕ У ВЕЗИ СА БРОЈЕМ ИМЕНИЦА

390. Један број именица из групе плуралиа тантум употребљава се у јединици:

у котá, па на *веригу* Л, и то у бакрáч на *веригу* Т, понес *вџлу* Т, узé јá *вџлу* Гч, поломџа ми *вџлу* ГС, затвори *вракњџу* ЦБ, сам висџ на *вракњџу* М, а он такó на *носџло* Л, вóзи се у *чџзу* Т, *стáтиво* (= разбој) Лп.

391. Облици множине, као основни, а у неким случајевима и једини, означавају:

а) делове тела: стáви облоге преко *груди* К, удáрен у *слџне бчи* Лз, обрџци *уста* Т, то су *плуђи* Тн, — не постоји облик *плеђе* или *плеђи*, већ: *плџћка*, мн. *плџћке*, док се уместо *леђа*, употребљава: *грбџна* (кичма је *грбњáч*) — на целом простору;

б) одећу: *доколџнице*, *рукавџце*, *фусакле*, *чарáне*, *шошбне* — на целом простору, с тим што ове именице имају и једнину, када значе један члан пара. Именице *мóпке* и *дрџе* значе „одело”, али када означавају било који комад одеће, који се посебно именује, онда могу имати и једнину. Без облика за једнину су: *гађе*, *каниџе*, *панталоне*, *чешџре*;

в) храну: *мекџке* Гр К Л, *тигањџце* Гр, *ћуџте* Л Т ЦБ К М, *шиџерке* Гр Пр С, *штџпџи* Гр. И ове именице имају једнину када значе појединачни комад хране. Такве облике немају: *огрџине*, *питџје*, *помџје* — на целом простору;

г) болести: напáдају га *сџпаниџе*, *богџње* ГС, *џма заџшке* К, *урџци* ГК.

д) алате и уређаје: *кљџште* ЦБ, *кбла* (превозно средство) ЦБ, *кблџа* и плџг Л, плџг џма ручџце, *џма* и *кблџа* (= колиџа) Кш, *кукарџе* (= део запрежних кола) Кш, *макáзи* шишáћи ГК С ДА, *нџти* гóре врзани (= нити као део разбоја, иначе не постоји *нит* већ се с тим значењем употребљава *жџџа*) ЦБ, *нџти*, па кроз *нџти* оснóва Лп, јџдне *приколиџе* пџсак ГК, двóје *сáна* сџно (али и: јџдна *сáна*) ЦБ, *саниџе* Кш;

ђ) цвеће и поврће: *луџџе* Т, *рџткџџе* Гч Т М ДА Тн, *сáблџџе* ГК;

е) празнике: *Благовести, Водице, Меснице, Младенци, Мратинци, Покладе, Свете-врачи* на целом простору. Очекивало би се и: *Задушнице*, али чули смо само: даємо и *Задушницу* Т, скóро ће *Задушница* К, прѣ један дán је била *Задушница*, у пѣтак Лз, на тáм кад на *Задушницу*, сáмо ћуту (жене), а кад се врћав, сáмо причав ГС.

Само у једноме случају чули смо облик множине од именице за ознаку материје, мада мислимо да то не би морало бити ретко и необично: онамо су (на суседном путу) *лѣдови* ДТ.

392. У једном случају, изгледа, има колебања и у роду и у броју. Наиме, кад се после: *присоје* > *присое* > *присове* створио облик једнак Нмн ж. рода, поред *Горњо* и *Доњо присове* чује се сада и *Горње присове* и *Доње присове* мт. Кп (*Доње присове* су нáше, а у *Горње* íма и голѣцничко Кп, ове су *Присове* једна стрмина Гц).

ЗАКЉУЧНИ (ТАБЕЛАРНИ) ПРЕГЛЕД ИМЕНИЧКИХ ОБЛИКА

393. Остављајући по страни заиста ретке остатке зависних падежа Г, И, Л, и узимајући у обзир функционалну ограниченост датива, коју ћемо, као и употребу суплетивних облика у неким деклинационим типовима означити као „(+)", постојање „+", одсуство „—" или једнакост с другим облицима „=", именичких облика, падежних и оних за избројану множину, могло би се табеларно представити.

Облик	Деклинациони типови							
	I		II		III		IV	
	јд.	мн.	јд.	мн.	јд.	мн.	јд.	мн.
Н	+	+	+	+	+	+	+	(+)
(Д)	(+)	—	(+)	—	—	—	(+)	—
А/ОП	+, = Н	= Н	+	= Н	= Н	= Н	= Н	= Н
В	+	= Н	+	= Н	= Н	= Н	= Н	= Н
Бројне конструкције	—	+	—	= Н	—	= Н	—	+

Објашњење табеле.

1. Именице 1. деклинационог типа имају посебне облике у јединици за Н, А/ОП за именице које означавају жива бића (за остале = Н), В, као и за Д (у неким функцијама, напореда са ОП), а у множини за Н (с којим су једнаки ОП и В) и конструкције с бројевима (т. 333—348, 369, 378);

2. именице 2. деклинационог типа имају посебне облике у јединици за Н, А/ОП, В, као и Д (с објашњењем као под 1), а у множини за Н (с којим су једнаки облици ОП, В и бројне конструкције — т. 347—358, 370, 379);

3. именице 3. дефлексионалног типа имају у једнини посебан облик за Н (с којим су једнаки облици А/ОП и В), а у множини такође за Н (с којим су једнаки облици за ОП, В и у бројним конструкцијама);

4. именице 4. дефлексионалног типа имају у једнини посебан облик за Н (с којима су једнаки облици А/ОП и В) и Д (с објашњењем као под 1), а у множини за Н (у ствари суплетивни облик с којим су једнаки ОП и В) и бројне конструкције (3. и 4. декл. тип у т. 359—365, 371, 380—383).

394. Можда се стање посебних облика ■, суплетивних облика □, облика само за поједине функције [x], или само за поједине категорије именица ×, може и сликовито представити:

Деклинациони типови

Падежни систем	I		II		III		IV	
	јд.	мн.	јд.	мн.	јд.	мн.	јд.	мн.
Н	■	■	■	■	■	■	■	□
(Д)	[x]		[x]				[x]	
ОП	×		■					
В	■		■					
Бројне конструкције		■					■	

ЗАМЕНИЦЕ

ЛИЧНЕ ЗАМЕНИЦЕ

395. У говору АП разликују номинатив, општи падеж и датив. ОП и Д имају пуне и енклитичке облике.

Пуни облици у једнини могу бити и без крајњег вокала, али само у мушком и средњем роду.

Заменички систем говора АП, односно Алексиначке Мораве, тј. средишњег дела Поморавља, између наших зона I и II, обрадио је на почетку века Тихомир Ђорђевић. Он додаје и облике вокатива, али под тим подразумева само *ти*, *ви*, чему ми немамо шта додати.²⁹³ Што се осталог дела Ђорђевићевог прегледа тиче, ми ћемо, остајући на материјалу који смо нашли на терену, указивати само на случајеве кад се наши налази разликују од његових.

396. Табеларно би се систем личних заменица у говору АП могао представити на следећи начин:

једнина:

Н	ја	ти	он	оно	она
ОП	мен(е); ме	теб(е); те	њег(а); га		њу, њума, њо; гу, у
Д	мен(е); ми	теб(е); ти	њему; му		њојзе, њо; јо, гу, у

²⁹³ ТБОгл I 3.

множина:

Н	ми	ви	они она оне
ОП	нас; не	вас; ве	њи; ги, и
Д	нам; ни	вам; ви	њим(а); ги(м)

397. За номинатив примери нису потребни.

Општи падеж једнине заменице првог лица:

мене: *мене* нема кој да *кара* Т, *мене* са *стра* Гр, *исто* и *куд мене* М, пет године *старѐа* од *мене* Гр, *кад-дођу*, *па куд мене* ГК, *сас мене* К, *уј^утру* ја *понѐсем* *паре* с *мене* Л, *паре носим* све с *мене* Л, *причала* нешто од *мене* ГК;

мен: *само мен* да *чувац* Т, *трећу* *вѐчер* *па куд мен* К, уз *мен* Гч, *млађи* је од *мен* Д, за *мен* се *није* *оскуђевало* Т, *сас мен* Л, *живѐла* је при *мен* ДТ;

ме: *питају ме* Т, *отац ме* *извади* из *школу* Т, *обалище ме* *лекови* Гр, *неће ме* *приму* *никад* Гч, *то ме* *јело* *св^уноћ* Гр.

Датив:

мене: *дај* ово *мене* Л, *ти давац мене*, *ја тебе* Л, *туго мене* Т, *мене* се *чуду* Гч, *купи ти мене* *свѐћу* Л, *она да мене* *мало* *више* М, *мене* *таквија* не *требав* М, и *та идеа* и *даље мене* М, *свѐ он мене* *пребацуе* Пр, *доказуе*в *они мене* Гш;

мен: *мен* ми се *срце* *блади* Л, — (о *удвајању* *личних* *зам.* *попут* *овога* *примера*, *в.* *ниже*) — *мен* *толко* *доста* К, *шће* и *мен* К;

ми: на *мужа ми* *брат* Т, *пуно ми* се *чуду* *како* *живим* *сама* Т, *погину ми* *брат* Л, *брат ми* од *чичу* ГС, *није ми* *замѐрито* Т, *свѐ да ми* *испричац* Т, *муж ми* е *туна* Л, *снаја ми*, *што-е* *старѐа* Л, на *тога ми* *брата* ГС, *нака ми* *донѐсе* *дрѐе* Л, *одма ми* се *срце* *откину*, *чи ми* се Л, *дође ми* *тако* на *дваѐес* *метра* ГС, *идемо* *најпре* *куде ми* се *свиђа* *девојка* ГК, и *године ми* *коца* Гч, не *може* *воћке* да *ми* *напређују* М.

Општи падеж множине:

нас: *нас* не *рачунају* у *Моравци* Сб, *куд нас* Л, да *изађу* *куд нас* ГС, *свѐ* *долазу* *куд нас* за *поприку* Гч, од *нас* се *неће* *овајде* Т, *несу* на *нас* *давали* Гч, с *нас* Т, *ће* *пођеш* с *нас* Гр, *он* је *мало* *повише* *нас* К, *они* *застали* и *по нас*, *иду* ГС, *тако* и *од нас* *причају* К;

не: *три* *војника* *бац* да *не* *увату* Т, *де* *ће* *не* *одреду* — у *кувари* Т, *они* *не* *ту* *превозу* Т, *па* *кад* *не* *забра* Т, *трчу* да *не* *увату* Т, *терају* *не* Т, *немој* *не* *викате* Т, *кад* *не* *поп* *испитаа* Т, *чекамо* да *не* *пушту* Л, *питају* *не* *наци* Л, *видѐли* *не* Л, *зала* *зу* *не* ГС, *не^а* *да* *не* *гађа* ГС, да *не* *пишне* *нема* ГС, *каплари* *не* *поиѐли* М, *сад* *не* *ово* *заруби* *свѐ* М, *неки* *пут* *не* *истѐра^о* по *два^о* *троицу* М, *затворе* *не* *поново* Гр, *часте* *не* *сас* *оно* Пр, *ће* *не* *полију* ГК, *убила* *не* *слана* Лз, *слана* *не* *убиѐе* Д, *Марава* *не* *дотѐрала* Тн.²⁹⁴

²⁹⁴ *Не* и *ве* „су највероватније добивени по угледу на облике множине именица м. и ж. рода” — МСБак 110.

Датив:

нам: *нам* то није исплатљиво ЦБ, *нам* то ништа не чини Пр, ако *нам* плате, ће радимо Л, чинили су *нам* питање Б;²⁹⁵

ни: *каза ни* болничар Л, *ти ни* опрости К, ће *ни* добро направу Гч, *има ни* јаву Пр, *лощо ни* се пише Д, *отера ни* овце Гр, *деда ни* ска'ржљив Гр, *залазу не да ни* пресечев одступање ГС, *имање све ни* овде, *укуп* Лз, *добро ни* село К, *кад ни* будне слава ЦБ.

398. Општи падеж једнине заменице другог лица:

тебе: *тебе* ће видимо на сабор Гр, оде *тебе* па уз ријеку ЦБ, за *тебе* Л, за *тебе* ћу смањим (цену) Гч, бац сам куд *тебе* пошла Бк;

теб: *идемо кудг теб* К, *више теб*, *нагор К*, *теб* се сићам Т, уз° *теб* Гр, на *теб* се не љутим Гр, *немам послу с теб* Т;

те: ни *те* ко пита де идеш Т, *кој* ће *те* пуцти Л, па сам *те* залићаа брѣ Гч, *неће те* бац гледа° там Гч, *немој* да пијеш *кадг те* ваћа ГК, у Росицу да *те* водим Лз.

Датив:

тебе: *тебе* ће да купу ново рекличе Л, *ти* давац мене, ја *тебе* Л, *не ти* дава *тебе* нико, ако сам не зарадиш Пр, ја *тебе* лепо вика Тн;

теб: *теб* је обећано, *теб* ће се да Гч, ако *теб* не дамо, *кому* ћемо Лп, *све теб* нешто приговарав Кл, *несу рекли теб* Т;

ти: *што-ћу ти* ја Т, *како ти* имеше тебе Т, *све ти* паре Л, *нумем ти* кажем ГС, *кажем ти* Љ, *доносим ти* зај"тре Кл.

Општи падеж множине:

вас: *пита за вас* Л, од *вас* ме не срамота Т, *кад сам* бија куд *вас* Т, *може ли* преко *вас* да поздравим на еднога мојега исписника Пр, *то све* од *вас* зависи ГС, *задовољан с вас* ГА;

ве: *молимо ве* Т, ће *ве* пита щѣф Л, *неће ве* никој узнемирава ЦБ, *сваки* ће *ве* пита ЦБ, *да л* ћу *ве* дочекам Кш, *да ве* поканим К, *да ве* срѣтнем К, *да ве* ја опомињам (= подсећам) ЦБ, *са-да ве* оштѣтим Кп, *не да ве* упропасти Гш.

Датив:

вам: *вам* не треба да се прича М, не вреди ни *вам*, ни *нам* М, да *вам* не буде тешко, а *ми* смо навикли Л, *поручиа вам* С, *доносим вам* то од тетку Гр;²⁹⁶

ви: *ће ви* отидну кашике у ћош Т, *на ви* за сладолед Т, *ѣво ви* га татко Пр, *ћу ви* буднем спроводник ДТ, *чекај да ви* дам Б, *са^а ћу да ви* испричам Лз, *све знам да ви* кажем ГК.

²⁹⁵ Борђевић даје и облик *нама*, — ТБОгл I 2 — али ми тај облик нисмо чули.

²⁹⁶ Ни *вама* нисмо чули, иако га Борђевић, вероватно идући „по систему” даје — ТБОгл I 3. Познато је иначе у ком се правцу овде крећу Белићеве примедбе „Неки су облици, са спољашње стране, сумњиви (многи дативи на -ма и, уопште, такви дативи).” — АБДџ CVI

399. Заменице трећега лица имају истоветне облике једине за мушки и средњи род.

Општи падеж:

њега: кад сам дошла, *њега* нема Т, нема га *њега* Т, да дође брат до *њега* Т, ја седну до *њега* Л, на *њега* Л, а с *њега* би било добро Гч, боље да смо ми заменили *њега* М, киман на *њега* Пр, камен је на *њега* заглавен Лп, сећам се по мало на *њега* Пг, осіћам га ја *њега* по говор Т;

њег: мајка била куд *њег* Т, лани смо грдно набрали од *њег* (од ораха) Гч, тике истрча пред *њег* Л, сас *њег* Л, сас *њег* С;

га: ноге *га* издале Т, запретија да ће *га* убије Т, ту *га* срели Т, да *га* обријате Л, ја мислим ће *га* излечу Л, остави *га* К, *те-га* (= ете га) ту ГС, нема *ја* М, *узни га* М.

Датив:

њему: *њему* Л Гр Пћ ДА, дали му *њему* Т. Овај облик доста је редак, јер је ту обичнија конструкција *на* + ОП;

му: нема му га штап Т, првенац му давали Т, дадо му думан Т, отац му у савезницу бија Т, никој му неће право каже Д, брат о чичу му остаја Т, татко му запретија Т, помагаа му на занат Т, кандило да му горј ноћас Л, везали му руке Л, неће да му пече релна Л, шта ће му радимо ГС, дугме му кај огледало ГС, син му ГС, кућа му горе ГС, баба му се пропи Гч, не трпе му ја Гч, остаљали му оставку (= парастос) Лз.

400. Код заменице женскога рода уочава се повећање броја облика међу пуним облицима јавља се *њојзе* на западу подручја и *њб* на истоку, а затим и *њума* које долази са југа. Поред основне енклитике *гу*, јавља се и *јо*, *у*. Ово би се шаренило могло схватити као мешање више система заменичких облика и њихово превирање. (Карта бр. 8).

Општи падеж једине:

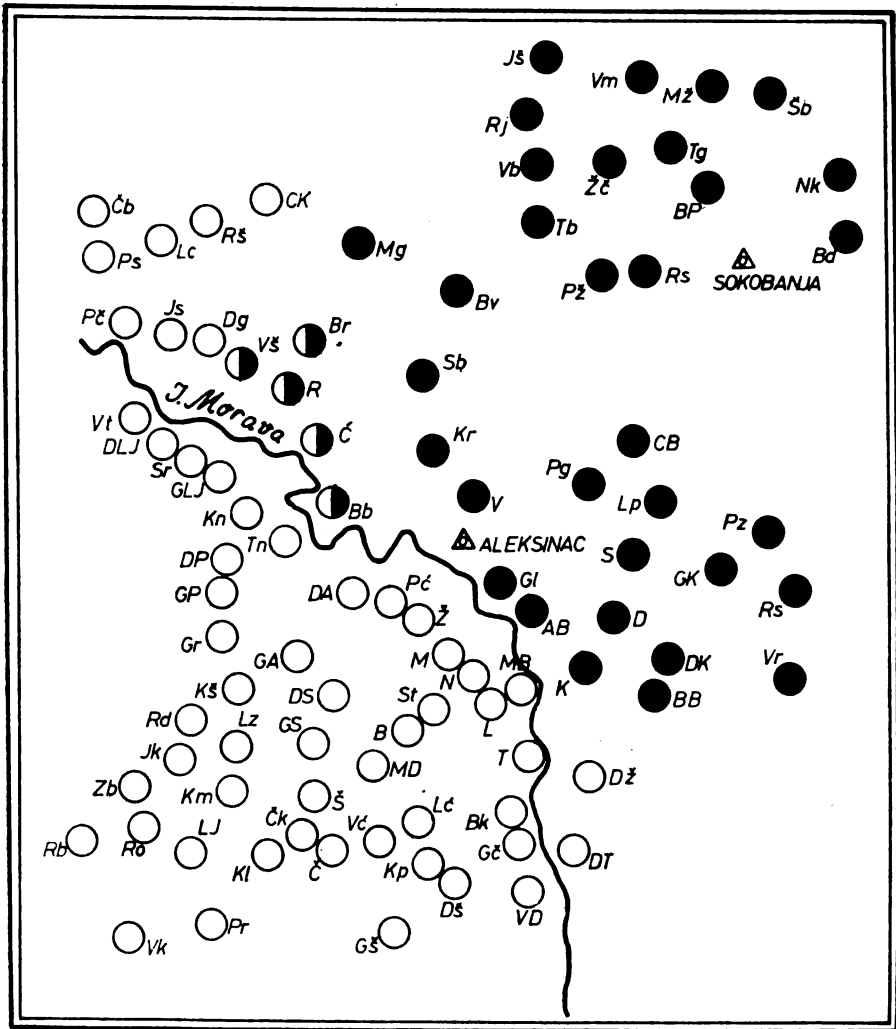
њу: то препало на *њу* Л, мечићи *иду* с *њу* ГС, моа (ћерка) *одма* по *њу* Гч, *узнем* ја рошето, *дођем* уз *њу* ГС, ти си на *њу* ЦБ, све гледају да на *њу* угоде ГК, *само* лепо с *њу* ГК;

њума: пила сам гу (траву издаткињу) *лањску* зиму, *њума* Гр, свуда лис да нема, на *њума* (на врби) *има* Т, код *њума* седé до-јесен Л, он уз-јане коња па трчи по *њума* Гр, ја *њума* позади, за сукњу Гр, није до *њума* Гр, буе улазу у *њума* Пр, наставила је по *њума* Пр, *њума* дадомо у Суватно Гр, на *њума* се изврнуја ДТ, колач чис, а проја после, *њума* стално једемо Пр, не могу без *њума* (без ракије) ДТ, па смо били куд *њума* ЦБ, сваку недељу он куд *њума* ВД, ја пођем по *њума* Б;

њо: и *њб* вичу (њу зову) ЦБ, сви се поздраве с *њб* (са невестом), ЦБ, *иду* по *њб* па гу доведу овамо ЦБ, узео од *њб* ЦБ, вода у *њб* тече Лп доле причвршћен малъ за *њб* Лп, онда оперемо и *њб* (вуну) Лп, сас *њб* Д, и *њб* друкше зову Д, *ојени* га он сас *њб* ГК, сви смо гледали у *њб* К, предали на *њб* Сб;

гу: он *гу* пија Т, а мој свекар *гу* није даваа Л, ту ће *гу* дамо Л, ето *ју*, иде Л, *мучу* *гу*, што *гу* мучу, бог да ги зна Л, *узо* *гу* Јк, не мој да *гу*

КАРТА БР. 8

- њó
- ◐ њó/њóјзе/њóма
- њóјзе/њóма

водиш ГС, ујутру ће гу испрати́мо ГС, познава́а гу од рани́је Гч, пи́ла сам гу Гр;

у: мо́же у табле́те успа́вау Т, да у уко́пау Дц, он у по́гледа Гч.

Датив:

њо́же: *њо́же* си́н погину́ја Т, *њо́же* ће да сви́рају сви́рачи Л, *њо́же* Гр М Т ГП ДА, *њо́же* смо да́ли њи́ву Кш, а *њо́же* купи́ли (шива́ју ма-
шину) ЦБ, она *њо́же* да па́ре ЦБ, ја *њо́же* ле́по припе́вам ГК. Примери:
свекрва да на младе́весту да́р, ова́ па *њо́жи* кошчу́љу ЦБ, *њо́жи* на по́клон
ГК и сл., са -зи, можда долазе под утица́јем књижевног језика, а можда и
прихвата́њем -зи- из облика: ово́ј-зи-но, њо́ј-зи-нога и сл.;

њо: *њо* му́ж дове́ћен Д, — пример је несигуран јер може значити и:
њен муж. Одсуство *њо* из дативске функције можда говори о томе да се
оно генерализише за ОП, док је за Д обичније *њо́же*;

јо: чу́ва ба́шчу да *јо* не бе́ру парада́јс Т, то́ *јо* све да́ваш Т, док *јо*
си́н би́а жив Сб, сва́ки *јо* прети́ К, не́ *јо* пра́во Кр;

гу: кад Ма́рава набу́ја, ту́ *гу* је одушевље́ње (= одушка) М, да́ли
смо *гу* ко́лко смо мо́гли К, све́ *гу* ма́ло Т, то́лко *гу* прати́ја ЦБ, *у́зни* *гу*
неко крпче да се раду́је К, да *гу* је да́а ма́кар ба́нку ДА, поди́гли *гу* спо́-
мен ДА, не́су *гу* ништа узели́ Т, то́лко *гу* је жа́ Лп, ће *гу* ша́љу на-пера́-
цију Бб;

у: да у однесе́ кваса́ц Сб, не́ма ни́кој да у да во́ду ГК.

401. Борђевић облик *њо́же* веже само за датив, а *њу́ма* само за падеж
који „иде са свима предлозима”, дакле за *casus generalis*.²⁹⁷ И нащ
материјал потврђује овакву дистрибуцију ових облика. Међутим, док се
њу́ма употребљава углавном у селима на дну Моравске долине и у зони
I, дотле је за зону II карактеристичан облик *њо*, уз назначену употребу
њо́же. Истина, у зони IV може се срести и *њо́же* с предлозима (да́ли су на
њо́же Вг), а спорадично и *њу́ма*. Што се облика *њо* тиче, он је изван зоне
II познат још у зони III, такође и на Голаку (који припада сврљишко-зап-
лањском говору) и врло ретко у зони IV. Сем *њо* на Голаку, овај облик
као ни *њу́ма*, ни *њо́же* нису познати сврљишким говорима, у којима иначе
нема ни енклитика *гу*, *ги*, а уместо *не*, *ве* у акузативу тамо је *ни*, *ви*.²⁹⁸

402. Облик *њу́ма*, за који Белић каже да је настао под утицајем
косовско-ресавских говора и облика *њима*, *тема*, *њим*,²⁹⁹ није једини
облик који говори о утицајима на заменички систем говора АП. Често
се овде срећу и други контаминациони облици попут:

он је игра́а за *на́ма* (= у нашем тиму) Јк, кад *и́маш* де́цу, мо́ра да се
обезбеди за *њима* (уместо: за *њих*) Л, за *њима* (= за мале паре) не мо́же
да купи ништа ГС, за *њима* (по систему говора АП очекивало би се:
за *њи*) не́-знам Гр, Ву́к је од *њима* (од дотичне фамилије) Кп, промена
не́ма код *њима* Љ, прво ћу да позове́м *њима* (зета и ћерку), да ви́дим
шта́ ће ра́ду Б, код *њимз* се ништа не́-зна Лћ, не́ћеш ти́ од *њима* да са́з-

²⁹⁷ ТБО гл I 3.

²⁹⁸ НВББП 66, 67.

²⁹⁹ АВДиј 413/414.

наш ништа Пр, па овако преко *њима*, пребачено Пћ, због *њима* смо са сина у заваду Тн, баћи сламу под *њима* (под прасиће) Гч, те су на *њима* воћке Дц, све куд *њима*, све куд *њима* (прекор детету што увек истој деци одлази) Кл. (Карта бр. 9)

403. У множини имамо исте облике за све родове, за ОП: *њи, ги, и*, а за Д *њим, ги(м)*.

Општи падеж:

њи: *њи* не видиш по два месеца К, деца несу куд *њи* Д, с *њи* Л, поздравимо се с *њи* Л, од *њи* не зборимо К, све уз *њи*, па до Суватно Гр, под *њи* се тура Т, шћу код *њи* Пр, на *њи* је са најтеже Гр; ми ће *њи* да видимо Рд; куде *њи* К;

ги: не може да *ги* стреламо Т, све *ги* отераше Т, нема *ги* никакви Гч, бог да *ги* зна, Л еге-*ги* Л, све *ги* побџи ГС, видеја *ги* у аутобус К, сад *ги* (чизме) не носим Т, ја сам сакрила секире, брѣ, он *ги* наша Т, кўке, тако су *ги* звали Т, све *ги* потепаја ЦБ, забра *ги* (овце) па у обор Гр;

и: идемо по јединицу па де и стигнемо Т, ја и чува, чува и нема и Л, има и (обичаја) туна ЦБ, сна и узѣла ГК.

Док је *ги* општа појава, щира од говора АП, и је ретко и обичније у селима ближим сврљишким говорима.

Датив:

њим: *њим* се то не свиђа, оне не би теле да раду Гч ако *њим* не даш, бчи ће ти ископав Пр, дај *њим*, дај нам К, све *њим* да се угађаТ, ако *њим* не треба, шће мен К, *њим* си све исто Т, одредили су и *њим* (висину учешћа за пут) Лз;

ги: све *ги* купуваа ланчићи Л, ја *ги* напишем оно ГС, а она *ги* одговара Т, алал *ги* вѣра К, не *ги* преписаа ништа од имање, и љути се, дабоме ГС, ће *ги* платимо и то Гч; да *ги* је помога, биће га не би оставиле (ћерке) овако под старос Гч, исѣчу *ги* зўби (прасићима) да не апев свињу Гч;

гим: опет *гим* однесомо Лз. Других примера немамо и мислимо да је то редак облик, иако га Ђорђевић, као и *њима*, које ми у функцији датива никако нисмо чули (в. т. 390), доноси у своме Огледу.³⁰⁰

404. Конструкције *предлог + њ* (за њ, у њ), као ни *предлог + ме, те* (за ме, за те) нису познате у говору АП. Оне нису познате ни у другим говорима ове зоне.³⁰¹

ЛИЧНА ПОВРАТНА ЗАМЕНИЦА

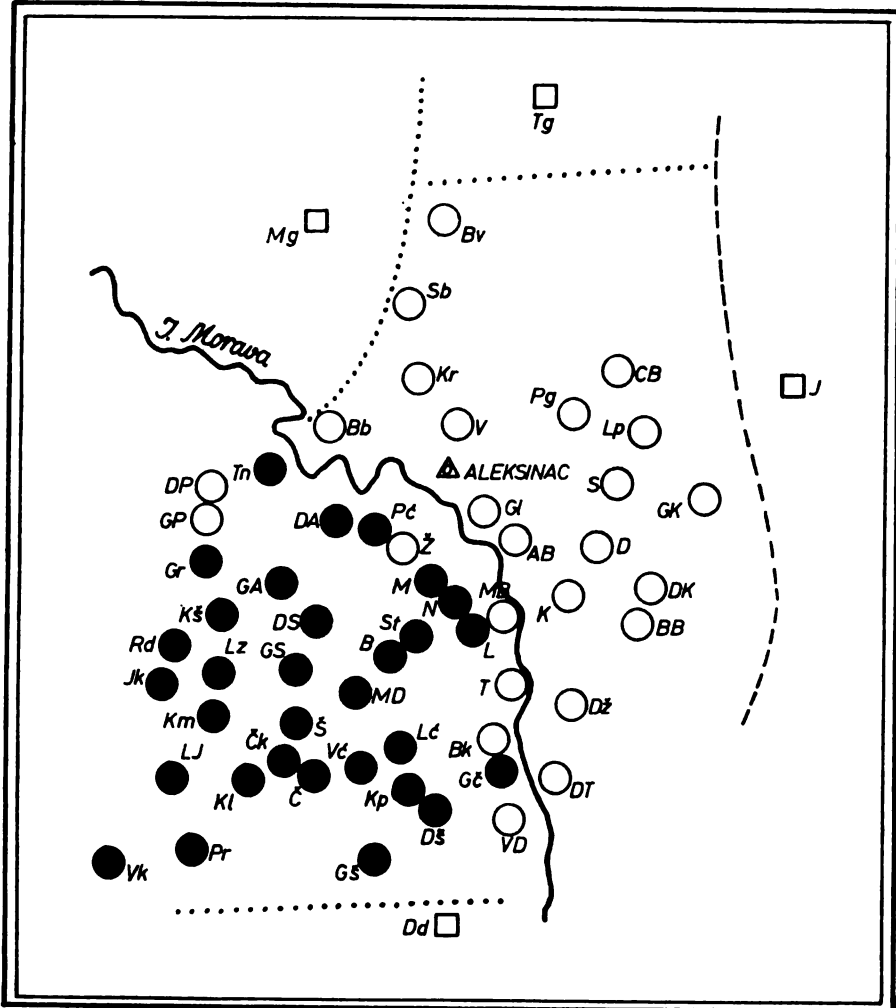
405. Повратна заменица сваког лица *себе* ретко се употребљава, некад и као *себ*, а кад се употребљава, онда је то исти облик за ОП:

узѣа за *себе* Т, *себе* не види К, бљуу зѣмљу одредили (у комасацији) за *себе* ДТ, глѣда сваки *себе* Гр;

³⁰⁰ ТБОгл I 3. Облик *џим* чује се у лесковачком говору, — ЈМГЛ 37.

³⁰¹ Шире о томе в. ПИГС 204.

КАРТА БР. 9

- (он игра) за њима
- за њи

или датив: *узни ти себе, а ја ћ се снаћем Л, сам си себе нешто мрмља К, себ си стварај живот Сб.*

406. Енклитички облик *се* обичан је, у честој употреби, и мислимо да за то не треба примера, будући да их има доста током рада.

Нису познате конструкције: *у се, пода се, преда се* и сл.

407. Енклитички облик *си* у широкој је употреби.³⁰² При томе као да се његово заменичко значење губи и сама реч претвара у речцу. Такав њен статус истичу и други проучаваоци говора ове зоне. Нама се чини да се и поред губљења заменичког значења не губи сасвим могућност локализовања садржаја предиката на ужу сферу субјекта:³⁰³

отоше *си* мѣчићи по мајку каи вѣзани ГС, он *си* отидне, побѣгне Гч, данови *си* иду Гч, онѣ *си* и сад лега^о Гч, он *си* отиша с кола Гч, ту ћем *си* ја Гч, ја *си* обовезно попијем по едну чашку Гч, кад оремо, њѣга (цев) *си* заминемо Гч, исто *си* Гч, ми смо *си* собрали радници Гч, ће *си* гу узне М, ища *си* он, ища Гр, етѣ-ги (бурићи) ћутіју *си* там МД, такво *си* је К, ја *си* сас тојагу К, сама, коѣје (којој јетрви је ред у кући) *си* је недеља, што *си* рекне, то *си* спрема К, они *си* се обрјају ЦБ, која *си* воли, она *си* побѣгне ГК, рачуна *си* нешто Т, причамо *си* нешто нис-пуг Л.

ИМЕНИЧКЕ ЗАМЕНИЦЕ КО И ШТО/ШТА

408. Као и у другим неким говорима, и у говору АП не разликује се номинатив заменице *ко* и Нјд м. р. заменице *који*. Они гласе: *ко, ко^і, кој, ку^і, куј, кои* (в. и т. 175).

Ко се може срести само у клишираним фразама: ни те *ко* зовѣ, ни те *ко* пита Т, не-знаш *ко* кога дрнда Пр, јѣс, бију *ко* неће М, — те мислимо да се то не може сматрати цртом говора АП.

Остали ликови:

ко^і сстаѣе, мора да жиѣви Т, *ко^і* си има, он си носи Л, *ко^і* си како уме ШБ, *ко^і* ће ће г ушти Л, *ко^і*-ѣдну, *ко^і* двѣ Л;

кој ти га зна ГС, *кој* не ради човек, не ваља Б, *кој* свѣ није доша Гр, иде кум стар и *кој* други може Лп;

ку^і си мѣже иде К, *ку^і* е бја ГК, *ку^і* има, тѣра К;

куј дође, каже: добротро Т, *куј* те пита Тн, онај *куј*-е бија у гарду Тн, *куј* се боље обука, глѣда се Гч;

кои дође, нек дође Т, *кои* си ти Л, *кои* си какво има ЦБ, *кои* то бѣу Бб, ишло се *кои* с какво има (мисли се на превозно средство којим се ишло на вашар) ГК.

Кои (< *који*), с променом акцента, што је можда подржано контаминацијом са *ко*, вероватно представља исходницу форму и претходним ликовима.

³⁰² Тако је и у суседним сврљишким говорима, — НБББП 67.

³⁰³ М. Павловић ово дефинише као „лични датив субјекатског усмеравања” — МПГЈ 87.

409. Заменица *што/шта* употребљава се без промене облика. *Што* има релативно и неодређено значење:

оно *што* ткаш Киц, нема зéмља кí *што* е бíла Гр, тó *што* посéещ, за тó ће на́дац Гч, нéма пóље ко *што* е нáше Т;

трéба се посéе *што* у њíву Гр, *што* увáти тó мáзне Л, ако íмаш пáре, кúпиш си *што*, ако нé, нíшта ДА;

а *шта* упитно, и оно је увек под акцентом:

штá да ти прíчам М, од *штá* се уплашиá ЦБ, са *штá* си правíла тóрту К, *штá* нóсиш К, по *штá* вí íдете ГК, и *штá* кáже, мóлим тé Гр, *штá* сам јá свé уради́ла Гч, *штá* га íма Т.

Само у два случаја забележили смо: са *чéга* фáрбац Гч, од *чéга* ти тó на бра́ду Б, али мислимо да ови облици нису овде у широј употреби.

У крајњим источним селима зоне II и III уместо *што/шта* може се чути: *каквó*, како је иначе у сврљишким говорима: *каквó* прáвиш ГК, *каквó* ћу му ја Лп, íшло се ко́й с *каквó* íма ГК, трпíш *каквó* ти бог одре-ди́ја ЦБ.

ЗАМЕНИЦЕ СЛОЖЕНЕ СА КО, ШТА

410. Заменице *неко, нико, свако* — према осталим родовима, где нема одступања — у мушком роду гласе: *не́ки, нíкој/нíко¹* (или ретко: *нíки*), *свáки*:

не́ки му је рóд, ал *не́ки* нејé нíшта Пр, кад је *не́ки* кúкавица, кáже се: пуљíв Л, изађи, *не́ки* те тра́жи Кл, *нíкој* га нé преморáа К, *нíко¹* да не мрдне Гч, ма *нíко¹* нé му крív Вк, *нíки* да не ула́зи МД,³⁰⁴ ал нејé *свáки* јéдно Гч, *свáки* се је зачуди́а ГК, *свáки* ме почíтуе ГК.

411. Речца *ни* не одваја се од заменица *ко, шта*, тако да немамо конструкције типа: *ни за кога, ни за шта*, већ:

од *нíкога* ме не стрá Л, ма не секíрам се за *никúга* Пр, настрада́а за *нíшта* Гч, за *нíшта* се не секíра М, не мóже од *нíшта* да е *нéшто* К, нíе бíло за *нíшта* Т.

Поред *нíшта*, употребљава се и *ич* (тур. *hiç*), нарочито кад се жели истаћи негација, па долази до удружене употребе ових заменица. Чини се да је ту *ич* употребљено адвербијално:

ич ме не боли́, ма нéмам *ич* нíшта К, *ич* те нíшта не пíтам ГК, ма ни *ич* нíшта нé доби́ја (од оца наследства) ЦБ.

412. Не постоји заменица *којешта*.

ПРИДЕВСКЕ ЗАМЕНИЦЕ

Присвојне заменице

413. Због деловања гласовних процеса често имају више од једног облика за поједино значење. Негде су разлике у основи, а негде у наставцима.

³⁰⁴ О настанку и распрострањању *ники* в. ПИГГС 205/206.

тија газде М; мене су рекли *онија* у задругу М, *онија* момци Б, носим *онија* симити Б, *онија* наши стари постив Пр, *онија* све којо-се рокира — до зид М, *онија* казани ГС.

416. У женском роду, поред *ова*, *та*, *она*:

моја зава, *ова* стареја Л, ди је *ова* Л, де је *ија* другарица, Л, *она* ћерка, што ми у Држевац Т, *она* велика врућина Л, *она* кокарда му на капу ГС, не да дам моу млађу, а *она* стареа да остане Гч, *она* ми се (лубеница) допала Гр,

истина ретко, јављају се и облици с партикулом:

овај кућа њигова К, *овај* комшика ГК, *онај* тиква буђава С.

У множини партикуле *-ја*, *-ја*, *-ја* нису ретке;

овеја озгорке К, *овеја* млађе ГК, у *теја* куће, там Гш, старинска кућа на *онеја* рије М, *онеја* големе паприке К, *онеја* горње ЦБ, гази се на *онеја* подношке Лп, узели смо *онеја* Милине краве К, понеси вилу да исечеш *онеја* копице Т.

417. И заменице средњег рода добијају партикулу *-ји*, те се поред: *ово*, *то*, *оно*; *ова*, *та*, *она* јавља и:

овој малечко (дете) више је Т, ако ме и *овој* (смрт брата) стигне Лп, *оној* пре било боље ГК, *овај* су три (девојчета) моје унуке Гр, *тај* су ми се пиљићи на главу попеља Ст. Чини се, ипак да су облици с партикулом много ређи него у сврљишком крају или у Сокобањској котлини (зона III).

418. Мушки род заменица за каквоћу уопштен је према облицима придева одређенога вида: *оваки*, *таки*, *онаки*; а исти се облици јављају и за множину. Неодређени и одрични облици аналогни су овима:

каки си *онаки* си Т, *ујке*, *таки* и *таки* ствар Гч, *таки* болес К, *никаки* болес није ме ваћаа Гр, пре не имало будућнос *никаки* Т, пазимо куј е *каки* Пр;

таки су они М, *онаки* се људи несу срели М, *онаки* волови вучев ко трактор Кл.

У женском и средњем роду подједнако су обични и облици са *-в*- и они без њега: *овака/оваква*, *така/таква* и сл.

У множини облици м. и ж. рода имају и партикулу, али с једном занимљивошћу — не добијају је облици типа *таки*, већ *такви*:

мене *таквија* несу смићали Л, мене *таквија* не требав М, *таквија* су најгори Т, уз^е *таквија* неси ни ти бољ Јк; од *таквија* се ја не бојм ГК, *каквија* су ми па оне Гч.

419. Код количинских показних заменица са *-лик*- скоро да су уопштени облици без *-и*-:

оволко се тура М, саг и мушки не пијев *толко* ГС, *толко* ме е мило Гч, *онолка* кица и нема вода Т, *колко* су сага К, *колко* ораса МД, обрачуни *колко* снап баца ГС, *неколко* пути Б, али: несмо запети *толико* Гл, *толико* ће те кошта, и готово Гр.

420. Међутим, када су ове заменице са деминутивним наставцима оне имају облике са *-и-*:

ни *оволицко* не поједем Гр, бар *оволицко* да ђмам Т, *толицко* малецко па се коси (противи се) М, *колицко* ми даа, нема ни за на зуб Л.

421. Упитна заменица *чији* има облике: *чи* (*чији*, *чи*), *чија*, *чијо*; *чији*, *чије*, *чија*:

чијо куче то лаје Пр, *чијб*-си ти дѣте (са везивањем акцента за пенултиму у конструкцијама акцентоване речи и енклитике) Пр, *чијб*-ли се ту прасе провукло Гч, *чија* кућа М, не пита *чија* су (колица), него узима и тѣра ДА.

О заменицама *ко*, *шта*, *каки* и *колки* већ је било речи.

422. Не јављају се заменице сложене са *-и-*: *икоји*, *икоја*, *икоје*; *ичији*, *ичија*, *ичије*, затим ни: *сваколик*, *сваколика*, *сваколико*; *колик* (ма *колик*). Уместо конструкције са *ма* (*ма* *какав* и сл.), овде је: *какав било*, *чији било*, *чија било* и сл.

423. Заменица за лица и предмете уопштене количине *сав* има ове облике: *сав*, *сва*, *све/сво*; *сви*, *све*, *сва*. Дајемо само примере за *све*:

све ја то знам сама Т, бвде е *све* на дѣце Т, то је *све* давац Т, *све* си поцепимо ГС, од петнаес кила *с^ве* љде (ракија) такаца ГС, *све* отишло у партизани Т, *све* се изменило Т, постаљено *све* Л, *све* сабѣри па ђде Лђ.

424. У функцији заменичког придева уз именице средњег рода уместо *све* јавља се *сво*:

сво се поље зазелени Л, *сво* ме тѣло жига Л, боли ме *сво* чѣло М, *сво* е га село жалило ЦБ, дѣте ми се *сво* згрувало ГК, овако му *сво* лице изрощано Пр.

ПРИДЕВИ

ПРИДЕВСКИ ВИД

425. Губи се разлика у виду. Иако је то општа појава, на ширем земљишту, она је овде могла бити подржана и од аналитичке деклинације са смањеним бројем облика управо оних падежа у којима је разлика у виду имала изразита морфолошка обележја. Облике одређеног вида ипак налазимо, углавном у мушком роду, будући да акценатске прилике не омогућавају њихово разликовање у осталим родовима, и то у више група случајева (који нису карактеристика само нашега говора). То су, ипак, некорелативни облици:

- а) *бели* слѣз, *бели* лѣка, *прази* лѣка, *црни* лѣка;
- б) према *малѣчак*, увек је: *велики* прс, *мали* прс, *средњи* прс;
- в) један број празника: *Велики* пѣтак, *Велики* четвртак, *Свети* Јован, *Чисти* понедењик;
- г) неке болести: *плави* пупак, *црвени* ветар, *црни* приш;

д) топоними: у *Бели Брег* бија Гч, *Горњи Адра*^овац, *Горњи Крупац*, *Горњи Љубец*, са овим селима постоје и паралелна са детерминантом *Добњи* (Адровац, Крупац, Љубец), *Диббки* поток мт. МД, *Црвени* брег мт. МД;

ђ) *горњи*, *добњи*, *предњи*, *задњи*; *десни*, *леви*;

е) на *сунчи* залаз *полазимо* Т.

426. Према облицима одређенога вида, као: *пређашњи* Л, *садњи* К и сл., срећу се и облици неодређенога вида од истих придева:³⁰⁶
јучерашањ ГК Гр К С, *сагашањ* Пр К ГА МБ, ка^еј год *диваљ* Б, *Сређан* лаз мт. Гр. Уобичајило се и *кисо* купус Л М ДА, *мушак* Гч.

427. Нису необични ни облици неодређеног вида и онде где би по синтаксичким захтевима (у субјекатској синтагми) требало очекивати одређени вид:

и^{де} кум *стар* (на свадбу) и кој други мо^{же} Лп, *стар* забараља М, тај ми је *рођен* кум ГК, доша гу *рођен* брат ГС, *покојан* мој отац каже Кш.

КОМПАРАЦИЈА ПРИДЕВА

428. У говору АП срећемо

а) компаративе на *-е^и* (< *ѡ* — *старѡ^и*), *-и* (*млађи*), *-ији* (*чистији*), *-ји* (*јачи*), *-иши* (*лепши*);

б) облике аналитичке компарације типа: *по + позитив* (*по паметан* М), при чему долази до мешања са облицима под „а“: *по лепши* Т, па и: *по лепшији* Гч, ће узнемо две *по мање* (краве) Б;

в) суперлативе типа *нај + облици* под „а“: *најлепши* МД;

г) суперлативе из аналитичке компарације типа *нај + позитив*: има *најбрза* кола Пр, *најспреман* Гч.

429. Ево нешто забележених примера у вези са претходним сазнањима.

Према *старѡ^и* увек се јавља: *млађи*: овај *старѡ^и* се оделија Гч, мој брат, тај *старѡ^и* М, он гу бија кај *старѡ^и* К, Мишца *старѡ^и* Гр, нај *старѡ^и* Ш тај *старѡ^и* Л, већином је узела ова *сиарѡ^и* Л, моја зава ова *старѡ^и* Л, али: *млађи* К Гр ДА С, он *млађи* ГС, ја сам *најмлађи* Гр. Ово је посебно видљиво кад се оба облика нађу у истој реченици: *старѡ^и* сам, она *млађа* Л, једна *млађа* снаа и једна *старѡ^и* К.

Остали случајеви:

већа Гр, *већи* К М Кп Дш, *краћи* и *дужи* К, *јачи* Л С Д Лп, *краћи* дан Л. *мањи* је од Дејана Л, *лакша* МБ Гл Сб, ова ми блуза *тешиња* К, *слађа* М ГС ДС, *тефђа* Л М Т Гч, *ситније* ели *крупније* Лђ, ту рибе *крупније* Т, *јевтиније* К, али: *јевтиње* Гр;

ту сам *најтањи* Гр, бија *најбржи* (коњ) Бб, ова ми (ћерка) *најмлађа* Гр, нај е *лепша* Гр, нај смо *сиромашни* Рс, нај су *прости* у облачење ГК.

³⁰⁶ Појава је позната и у лесковачком говору — ЈМГЛ 40, а такође и у говорима Сврљига — НБББП 69.

Ово одвајање речи саставница у суперлативу можда долази због тежње да се још више истакне изузетност компарираниог појма, али може бити подржано и постојањем аналитичке компарације у којој композит *по* није срастао са позитивом, већ се често осећа као посебна реч.

430. Мешање облика показују случајеви: *грђи* и *грдници* Кш, *вишли* Л Д, *Миља* је *најпоследња* ДА и сл.

431. Извесна је експанзија облика на *-ши* и то у делу АП где се иначе осећају утицаји косовско-ресавских говора:³⁰⁷

бѣлиши Т М Рд Јк Кл Љ, *лѣвши* људи Гр, *тај-е* (купус) *ран'ши* ДА ова-ми нога *високша* Кп, *слатше* Л, *слатше* ни поље Лз, *ћубре скупшо* од пченицу Пр, *црн'ши* е мало (у лицу) Ш, од ора *црнша* (кад се пређа боји у ораховој кори) ДА.

432. Забележили смо и неколико случајева суплетивног облика *боли* без наставка:

он је *бол* Л, *бол* је од другог К, то е *најбол* лек М, *најбол* сира сокобањски Гч, за мене је он *најбол* човек Б.

433. Облици аналитичке компарације врло су обични и скоро паралелни са претходним облицима. Говор АП у томе се ипак разликује од стања у говорима Сврљига, где је аналитичка компарација основна:

по вѣш (= вештији) К Гр, *по висок* ГС, *по голѣм* Пр Пћ К, *ту* е вода *по дибѣка* Т, *по дибѣк*, ел дибљи, *како бѣш* Гч, *по млад* Гр Лп С, *по нѣ* ГС МД Т, *по старѣа* Ст, *по убаво* дѣте Ш, *пѣтвр* Пр;

најбогата кућа у Греетин Гр, *та* е кућа *најака* Кл, *донѣс* ми од ону *најљуту* ракију Гр, *нај малѣчак* Гр Пр, *то* е *најпаметно* Т, *Костић најспреман* лекар Гч, *најстари* људи у село Б.

Речце *по* и *нај*, с акцентом или без њега, састављено или растављено од позитива бележили смо према фонетском утиску.

БРОЈЕВИ

434. Бројеви *јѣдан*, *дѣа* и *ѣба* имају посебне облике за родове: *јѣдан*¹/*ѣдан*/*ѣдан*, *јѣдна*¹/*ѣдна*/*ѣдна*, *јѣдно*¹/*ѣдно*/*ѣдно*; *дѣа*, *дѣѣ*, *дѣа*/*дѣѣ*; *ѣба*, *ѣбе*, *ѣба*/*ѣбе*;

а^тѣбус пролази у *јѣдан* Т, *прѣша* је *ѣдан* Турчин Т, *ѣна* ме пита Л, *свѣ* по *ѣдно* дѣте Гч, *дѣа* трактора у авлију Л, *дѣѣ* снаѣ ймам Гч, он йма *дѣѣ* жѣне Т, *дѣа* дѣтѣта ГК, али: *дѣѣ* дѣца Пр, *дѣѣ* ймићи Т, *ѣба* му сйна шкѣлувани ГК, *ѣбе* учитељке ГК, *ѣба* дѣтѣта Т, али и: *ѣбе* дѣца Т.

435. За разлику од стања у говорима са источне стране (ТЛ и СЗ типа), овде није *јѣдин*-аес, већ увек: *јѣданаес*/*јѣданаѣс* — на целом подручју.

436. Збирни бројеви не постоје, сем у вези са неким именицама плуралиа тантум, и то до четири:

до *дѣа* кола, *више* нѣма М, йма за *дѣа* дибѣла кола ЦБ, *дѣа* кола Гр Гч Пр Т, *трѣе* панталѣне ЦБ, *чѣтѣри* нити (на разбоју) Пл.

³⁰⁷ Ова појава није карактеристична за говоре источно од АП, али је зато све шири у косовско-ресавским говорима, одакле се прелива и на наше подручје — РА—СВАБ 306, ДЈТрст 113, АП—БМ Рес 342, РСЛев 341.

437. За скупине од различитих родова употребљавају се бројне именице: *двојица*, *тројица*, *четворица*, а затим: *петина*, *шестина*, *седмина*, *осмина* и *деветина*, али поред неразликовања броја за означавање особа истог пола или различитих полова, не разликују се ни облици бројева за количине до четири и преко пет:

два ћака М, *пет ћака Пћ*, остало само *двандес ћака Дш*, *пет кола кукуруз Л*, *шес укућана Пг*, *осам душе ЦБ*, *једанес јака Б*, *петндес³ гбста МД*.

438. Приближне количине изражавају се следећим облицима:

2—9 и њихови композити: *двџтри човџка М*, *он живџа двџтри гбдине Т*, саставу се *двџтри човџка Пћ*, направиле се *осамдџсет двџтри* (године) *К*, *пџшес клџса Т*, *пџшес месџци Јк*, *четџри-пет домаћинства Пг*, *осам-дџвет сџта К*;

11—19

двџтрндес гбдинке М, *пџшесндес кбџрака Л*;

10, 20, 30, 100

има *двџтријес оџџака папџрика Л*, *стб двџтријес џљаде Гч*, *двџста двџтријес коџџада ГК*;

десетџну мџтра Гч, *двџстџну кџла Пр*, има ги по *двџстџну кџла ГС*, има *триџстџну гбдине Пр*, *стотџну дџнаџра Пг*.³⁰⁸

Овакви су облици еквивалентни речима „двадесетак, тридесетак” које се у говору АП не употребљавају. Разлика у акценту прати њихову разлику у значењу: *двџстџна* значи „око двадесет”, а *двџстџна* значи „двадесеторо”.

439. Редни бројеви нормална су и обична појава и деклинирају се као прави придеви (в. ниже).

440. Дистрибутивни и мултипликативни бројеви такође су обични: по *два*, по *три* ГК, по *дџ* коџџада Л, по *четџри* струџка Гч, *обџнут* не срџла контрбла К, *дџџнут* бежџла ГК, *триџнут* оперџсана Гр, *сџдам пџта* старосвџтиџа ГК.

Познато је *јџдџред*, али је обичније *јџдџмџнут*. Није познато и *дџваред*, *триред*.

ДЕКЛИНАЦИЈА ЗАМЕНИЧКО-ПРИДЕВСКИХ РЕЧИ

441. Придевске заменице, придеви и редни бројеви имају у једини облике номинатива, општег падежа и датива, а у множини номинатив и општи падеж једнак номинативу. Могућ је и вокатив, кад су ове речи атрибутски употребљене уз именицу која је у вокативу, али је онда тај облик једнак номинативу. Када се ради о вокативу придева м. рода, онда је он једнак облику номинатива придева одређенога вида.

³⁰⁸ Иста је ситуација и у лесковачком говору — ЈМГЛ 41/42.

442. У деклинацији заменичко-придевских речи остварује се следећи систем наставака:

Падеж	Мушки род		Женски род		Средњи род	
	јд.	мн.	јд.	мн.	јд.	мн.
Н	-ѓ, -и	-и	-а	-е	-о, -е	-а
ОП	= Н, -ог(а), -ег(а)	= Н	-у	= Н	= Н	= Н
Д	-ом(у), -ем(у) -ом(е)	—	-е(ј)	—	-ом(у) -ем(у)	—

443. Неке напомене у вези са табелом:

1. у обл. мушког и средњег рода наставци могу бити без завршних, „покретних” вокала: -а, -у, -е (в. т. 177—181);

2. *о* се замењује са *у* у неким случајевима кад је иза *к*: *куга*, *никуга* (в. и т. 146);

3. поремећај у репартицији наставака са -*о*-, односно -*е*- (-*ога*, -*ега*) прати губитак осећања за употребу *е* иза палаталних сугласника: *мојѓга*, *рићѓга*, *трѓѓга*;

4. нису ретке финалне партикуле код оних основних облика који се свршавају вокалом:

м. род мн.: *овија*, *овија*, *овија* (в. т. 415),

ж. род мн.: *овѓ(ја)*, *овѓј*, *моѓѓј*, *моѓје*, *моѓје* (в. т. 416),

с. род: *овѓј* јд., *овѓј* мн. (в. и т. 417);

5. у ОП мушкога рода одржава се дистинкција живо — неживо. Наставке има само први део пара, а други има ОП = Н;

6. ОП средњег рода једнак је номинативу;

7. ОПмн у свим родовима једнак је номинативу, како је и код именица (в. табелу у т. 393);

8. датив се региструје само за једину;

9. од падежа који нису у табели има врло мало остатака. Забележили смо: причамо од *овѓ борбе* М, *ми све мељемо по ваише воље* Лп, у *друге године* — свѓска ГС. Више је примера с бројевима у генитиву: *деветсто шѓсте-сѓдме* М, *дванаесте* године Т, *четерѓ неѓте* Кц, *седамдѓсет неѓте* године М, али мислимо да већ њихова специфичност (препричавање „датумираних” догађаја) говори да то долази из језика администрације;

10. и код ових речи, као и код именица, датив се употребљава напредо са, чешћим, општим падежом.

444. Будући да је ово мање-више општепозната ситуација, даћемо примере само за ОП и Д.

Мушки род, општи падеж:

-ога: и ја предвјикнем *овога* чичу Ј, он тражи *тога* бика Ј, она ће да говори нешто од *тога* Ранка Гр, на *тога* ми брата ГС, све убише *онога* старца ГК, уби га *свога* Ј, *свога*-га уби К, *свога*-га тресе грозница К, *свога*-га бгули (од боја) М, *твога* татка везали ГК, на брата *њојнога* ЦБ, нема за *никога* М, од *никуга* Ј Т ЦБ; кад нема *младога*, добар је и стар Ј, имали су *големога* бика Гч, *златнога* је момка имала, ал га ману ГК, цели дан игра *кривога* цара М, имала сам брата *старога* К, не поштује *старога*, К на *млађега* сина ћерка К; у *првога* рата Т, за *другог* се удала Пн;

-ега: на *мојега* свёкра брат Ј, да се гледам с *мојега* мўжа ГК, од *мојега* брата Ј, она дође куд *мојега* свёкра Ј, за *мојега* зёта ЦБ, с *мојега* пашанога К, са *својега* једи и пи К; *бољега* не тражим Т, од *првјега* сина сна К;

ОП/Н: у *тај* амин Ј, код *тај* мана^остир ГС, они се јурну уз *онај* леба ГС, у *онај* рат била сам девојчица ГК, узну по *неки* сноп ГС, пре *то* (= тога) сам щневао Т; донели *зелен* парадјс Ј, дадемо по мало од *неваљан* шајак Лп, с *плави* камен прскамо Д; одсече од *први* пут Т, с *трећи* га ударац обали М.

445. У дативу се јављају облици од речи које се односе на жива бића, углавном на лица:

-ом(у): тебе, мене, *оному*, *оному*, редом ГК, *оному* болничару Ј *некому* даа па не-знам куму Д, *никому* несам дужна Т, *свакому* сам добро чинила Гч, *пијаному* се и луд смее Гр, не смеј се *старому* Ј; *једному* сину кўћа Ј, *другом* сину више дали К;

-ем(у): *моём* брату шурац Т, *моём* оцу брат од стрица Пг, *моём* брату ћерка Гр, али: *мом* деде Саравилу Гр; *млађе*му (детету) се више купује Ј; сваком *трећем* су узимали брав Сб;

-оме: *ономе* Милуну Пр, чувамо овце *некоме* М; *младоме* лако К, кажи ти то *другоме* ЦБ, место да даде њему, он даа *десетоме* Сб. Наставци -ому, -оме могу се јављати и као паралелни, али наставак -ему такав пар не образује (нема -еме).³⁰⁹

446. У селима на западном ободу нашега подручја, карактеристични облици заменица на -ем, употребљени као атрибути уз дативе, али не и уз инструментале! — откривају још један смер утицаја косовско-ресавских говора:³¹⁰

ја сам отац *овём* Гр, дали *овём* попу Гр, давам *тём* пријетелу, *тём* зету Лз, *тём* щёфу Кл, *тём* свети-Николе Пр, дај *тём* шофёру Кл, они су грешкем, место *тём* Цалинем кўћу дошли у моју Гр, *онём* Ранку Гр, *онём* детету рекла Гн, *живе*м човеку никад доста Јк, срез је био у Милету *Донинем* кўћу Лз, до *моём* комшије вратницу Гр (карта бр. 10).

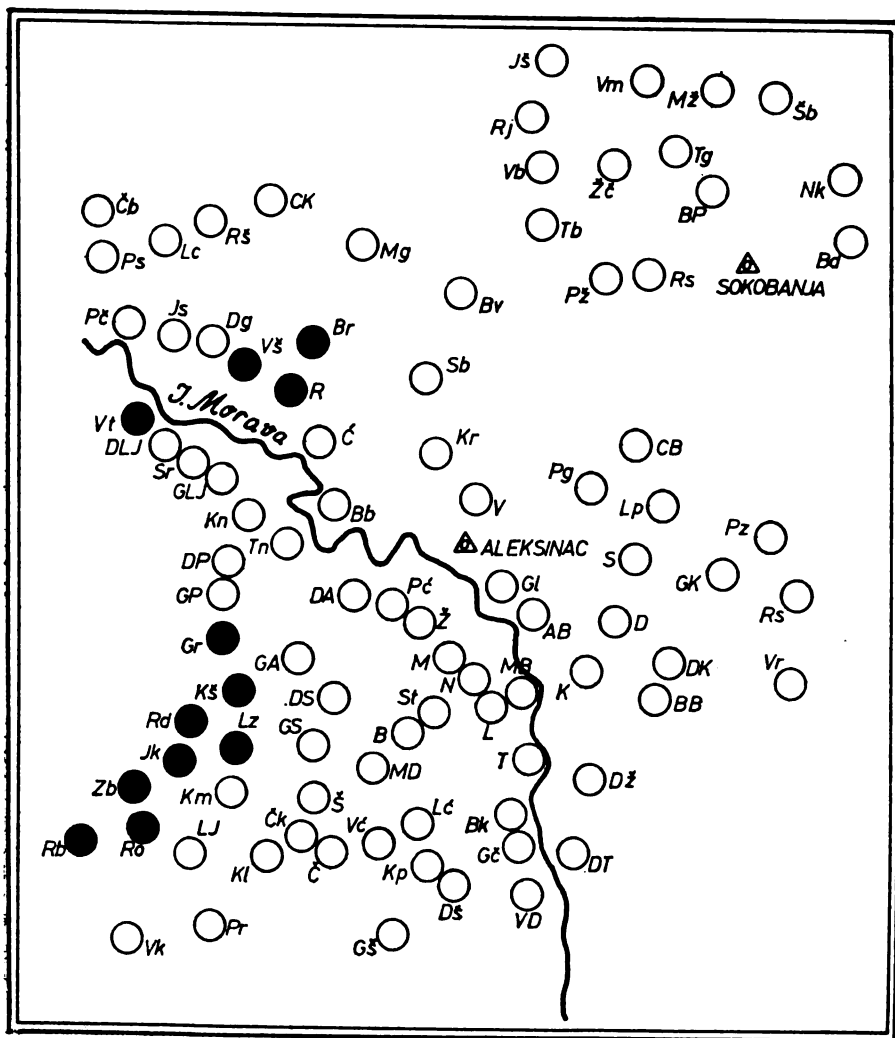
447. Женски род, општи падеж:

-у: у *моу* собу спију ГК, на *моу* етрву М, с *моу* другарицу Ј, *твоу* мајку ћу да прегледам одма Гч, као на онија стари, исто се тури на *нашу* децу К, сас *њину* породицу К, насипи вёрз *ту* воду Гч, пред *ту*^и кўћу

³⁰⁹ Исто констатује и М. Стевановић за источноцрногорске говоре — МСИЦГ 78.

³¹⁰ Има их само у селима граничним према косовско-ресавским говорима.

КАРТА БР. 10

- овем, тѐм (човеку)
- на овѐга човѐка

ГК, на *туј* њсту земљу живимо Гр, секíру оставíла *вѣлику* Т, *прóшлу* зíму чѣтри столњака сам изеклала Л, сáмо се рáстрти у *едну* детѣлину Гч, не слúша, нѣго си íде на *дрúгу* страну Гч, íмащ ти *дрúгу* послу Гр, на *трѣћу* (чашу пића) се приетѣље Лз, íма дѣте *нѣту* гóдину Гч, у *осáм-наесту* (седмицу) се прáси Гч.

448. У дативу налазимо:

мóјзе мáјке тáтко Јк, *тѣјзе* мóје-етрве Гч, такође, у зони IV: *еднѣјзе* íме Дáнка Мг, — дáдо ја *овѣј* бáбе Кш, снáја *овѣјзе* Тривúнке Пг, кад прóђе *онѣјзе* (редушце) недѣља К, сáма (редушца) *коѣјзе* си е недѣља, што си рѣкне, тó си спрѣма К.

Облике Д овога типа од придева и редних бројева нисмо забележили.

449. Средњи род има ОП једнак номинативу:

због *тó* ЦБ, кисѣлу и сíру *онó* млѣко ГС, сýтра ћу ти донесѣм мáло од *онó* брашњо Т, сипá-гу јá у *онó* кошче ГС, згáзе *онóј* жíто Л, с *којó* ће пођемо Л, на *овóјзину* детѣнце Т; сечѣмо му *úво* *накрвљано* Пр; ћу те удáм на *дрúго* мѣсто Гр.

450. Датив је врло редак, а много је с дативским значењем обичнији општи падеж с бројним предлозима, као и код именица. Забележили смо само ове примере:

овóму, *нáшему* унúчету Сб, *твојóму* прáсету М, *којóму* се детѣту не свíди Лз; *млáђему* девóјчету Л; *дрúгому* су детѣту узѣли дрúгога кúма К.

451. Овде бисмо навели да никако нисмо чули Ђорђевићеве примере: *мојима, мојим; нашима, нашим; твојима, твојим; вашима, вашим; његовима, његовим; њојнима, њојним; њојзинима, њојзиним; њинима, њиним; чијима, чијим; својима, својим;*³¹¹ а такође ни: *овима, тима, онима; којима, некима, никима; самима, самим; истима, истим; оволкима, толкима, онол-кима;*³¹² а чули смо: *свíма* сам угодíла ГК, *свíма* рúчак да спрѣмиш Т, зар ћу *оваквíма* да се боим ГК. Можда овде не треба искључити ни време од 85 година које нас дели од Ђорђевићевог рада.

452. Придеви у саставу имена светаца (за ознаку празника) често остају без промене и без акцента:

ће дóђе по *Свети-Никóлу* Пр, око *Свети-Пѣтра* свѣ родíло Пр, дóбца ми на *Свети-Сáву* Сб, иза *Свети-Рáнђела* Лп.

Б. ГЛАГОЛСКИ ОБЛИЦИ

453. У глаголском систему нема инфинитива и глаголског прилога прошлог, а јављају се: специфичан футур I (*ћу да дóђем*), измене у глаголским основама и уопштавања неких облика за сва лица, углавном помоћних глагола, или глагола који имају несамосталну, помоћну функцију.

³¹¹ ТЪОгл I 4—9.

³¹² ТЪОгл II 85—90.

454. На плану појединих облика такође постоји низ специфичности:

- а) *-(x)мо* у 1мн аориста,
- б) *-ав* и сл. у 3мн презента,
- в) *-(j)а* у м. роду јд. радног придева,
- г) одсуство 1мн императива,
- д) врло редак имперфекат, понекад ограничен само на неке облике глагола *буде*.

Због непостојања инфинитива, као основни глаголски облик наводићемо 3. лице јединине презента.

ИНФИНИТИВ

455. Ни у једној од зона говора АП инфинитив није у употреби. И у говорима источно од АП инфинитив се може наћи само у специјалним случајевима (народним песмама, клишираним фразама или као књижевни облици). Ми смо забележили једва четири случаја и они нису изван назначене употребе:

да е га послушала, не-би, може *бити*, то било Т, дође, може *бит*, по некад Бб, снег, снег и до Комрен и ни *мрднут* даље К, ма ни *пипнут* Гр.³¹³

ПРЕЗЕНТ

456. Прво лице јд. има наставак *-м*:

дајем Ћерке Кш, *дођем* од њиву и *викам* М, *крѐнем* ја да *бегам* на горе ГС, да *знам* Пћ, једва *живим* Кш, *ковѐм* Л, *пѓтковѐм* Л, да *пѓвнем* Пр, *пиѐм* ракију и вино М, *радим* Јк, *себнем* Л, нема ја да *осѐбнем* Гр.

457. У говору АП, сем *ођу*, *мођу* на целом терену, нема других глагола са *-у* и 1. лицу јд., као што је то у неким другим говорима јужноморавског типа (кам да *виду*).³¹⁴

Нисмо чули ни облике *ођем*, *можем* (в. т. 492).

458. Друго лице има наставак *-ш*:

ајде да *замѐниш* брата Пћ, немó се *замлађуѐш* Т, *извађуѐш* Пр, *кус-неш* М, ајде да *носиш* ГС, *осићаш* Кш, да *пружиш* Кш, онó што *ткѐши* Кш, *тѓриш* Јк.

459. Треће лице је без наставка, а завршава се на *-а*, *-е*, *-и*:

наше село *има* нелепо *ѐме* (звало се Мрсољ) М, *изгрѐва* М, кóи ти га *зна* М, откуд сунце *изгрѐва* М, он жѐну не *кара* М, *игра* Јк, *кошта* М Гч Л, *нема* М, *нема* да не *гађа* ГС, *пушћа* лис Кш, *разговара* Д Гч К, *свила* кукуруз Кш, *тѐра* ме Пћ, *сика* Јк, — о глаголима где *-а* долази као промена у гл. основи (де *извира* вода ГС) у т. 550;

³¹³ Овакви су, пак, облици једини у косовско-ресавским говорима — ГЕРеч passim, РА—СВАБ 307, ДЈТрст 152, АП+БМРес 346, РСЛев 282.

³¹⁴ АБДиј 510. Занимљива запажања о унутрашњим разграничењима ове појаве у врањском говору, где је ова појава и најизраженија, дају се у МСПољ 418.

бије Кш, никој ти не верује М, дигне се М, да л ће га вићне на кафу Тн, с^че де баба иде Пћ, каже се Гр, пљуне Кш, пође М, отидне за девојку ГС, уђе К Л М;

важи М, воли Т, гвири одонутке Јк, живи у Гретин Гр, тесто се кисели Гр, моја мајка отидне и уради Гч, кад остари Т, кад се отопли М, плави ги вода М, подмеси се квасац Гр, пресли ГС, стигло да се размеси Гр, отац седи там у ћош М.

460. Прво лице множине има наставак -мо:

ајде да вечерамо М, ту не сопштице куда дидемо Л, туј живимо Кш, идемо по путинку М, причамо М, да променимо ову идеу М, неки пут подмашимо ми Кш, радимо М, ширамо краве у далап М, ми ситемо по сто кила у казан ГС, чувамо.

461. Друго лице има наставак -те, за што, као ни за претходна лица, није потребно много примера:

ви се с то бавите Т, ако не орете, да ми даје плуг К, кад се вратите ЦБ, што не дођете Гр, после немате стра, ич више Кш, немој да се секirate ГК, кад-да терате бостан Гр, да јете (да ручате) леба Тн, — о осталим лицима овог глагола в. ниже.

462. Најсложенију слику даје 3. лице множине. „У јужноморавском дијалекту (. . .) према глаголским облицима са сад. временом на ам : аш : а : амо : ате : ају почело се образовати и према ем : еш : е : емо : ете : еју (које није = ђ) у толико пре што је било и глагола на старо ем — ђм : еш — ђјеш који су имали старо ђју. Тако је исто и према им : иш : и етц. образовано и ију. Када је и између вокала нестало, добивени су суфикси: ав, ев, ив. Па и у оних глагола (на и) који би требало да имају у 3 пл. е, поред којег се употребљавало и у и ев (на пр. иду и идев) — те се форме још и данас напореда употребљавају — почело се употребљавати -ев, тако да се оно могло схватити као еквивалентан наставку е”.³¹⁵

У светлу ових закључака, за говор АП могло би се рећи да -ају, -еју, -ију, с варијететима, у зони I постоје напореда са -ав, -ев, -ив, а да у зони II уступају пред облицима на -у (трчију : трчу, зову : зову).

463. Потпунији преглед завршетака (говоримо о завршцима јер код појединих облика имамо у виду и вокал основе) у 3. лицу множине презента изгледа овако:

-ају, -а¹у, -ау, -а^в, -а^у, -а^о, -ав;

-еју, -е¹у, еу, -е^в, -е^о, -ев;

-ију, -и¹у, -и^в, -ив;

-ују (где, у ствари имамо -у₁: заграђуј-у);

-у₂ (иду);

-у₃ (носу);

-е.

³¹⁵ АБДиј 514.

Репартиција ових наставака може се двојако посматрати:

- а) с обзиром на основе које могу понети одговарајући формант,
 б) с обзиром на подручје у којем се поједини форманти употребљавају. (Карта бр. 11).

Први ће моменат бити јаснији кад се наведу примери.

Према другом моменту, као највиднијој маркацији, формира се наща зона I, у којој, и само у њој, постоје наставци са -в (< -ају > -ау > -ав и сл.). В (-в) никад нисмо чули као ф.

464. Завршци -а¹у, -ау, -а^в, -а^н, -а^о, -ав само су фонетски варијетети основног -ају. Могу се срести помешани на ширем простору, сем последњег који покрива југозападни део АП. Ми смо их бележили према фонетском утиску који нам се наметао, и тако их дајемо, будући да су они у исто време и стање и тенденције у развоју:

-ају: батине *владају* М, *викају* ЦБ, *давају* С, *добивају* Сб, *викају* ЦБ, ал се не *задржавају* Гр, само Пироћанци *имају* по тољко децу М, *играју* се Л, оне *кукају* Б, *кукају* ЦБ, *остају* нежењети М, они се *обрјају* ЦБ *обртају* саборник ЦБ, ал се *придржавају* Д, *невају* куде њигову кућу ЦБ, *продавају* Л, са свирачи те *причекају* Лп, *питају* не нащи Л, *разговарају* ЦБ, њојзе ће да *свирају* свирачи Л, ене-ги де се *снебивају* Пћ, *швиркају* Лп;

-а¹у: не ми *приа¹у* Гр, доле се *стаља¹у* (састављају потоци) ГК, ништа не *тера¹у* МБ;

-ау: *ваћау* овце Гр, они *викау* Гр, напишу па *давау* на они партизани ГК, *узимау* и *давау* Л, ће да *копау* Гч, *нападау* ги сипанице ГС, *остаљау* ЦБ, две *невау*, две *шетау* Гр, пушке *пуцау* Лз, *пуштау* га Л, *презивљау* (се) ГА Ст Б, *скупљау* се ЦБ, тавњан што *стављау* ЦБ, и то *терау* ГК, *угаћау* Лз, *ударау* Л;

-а^в: тамо га *вика^в* Тиквезц ГС, да не *истера^в* М, *оступа^в* Т, *остаља^в* трпезе ЦБ, *узима^в* Б;

-а^н: *вика^н* га Сйда Л, *вика^н* си мајку М, деца не-зна^н Т, *испада^н* починке Т, *сиса^н* телци Гч, *тера^н* Л;

-а^о: а други *басира^о* (прате песму) Гч, Моравци *вика^о* Б, ето ги они *вика^о* на плот Л, *враћа^о* Гч, ал *греша^о* они Гч, иду на испит, *испита^о* се ГС, па и мечићи *игра^о* ГС, то не да^о никоме ГС, *кува^о* ГС, ће *лега^о*, море, ће *лега^о* Гч, оне си и сад *лега^о* Гч, они *натиска^о* Кш, *натура^о* гла^у Гч, *нема^о* стоку Гч, *остаља^о* паре ГС, *посића^о* дабоме (невесту), кад рещу ГС, *продава^о* Гр, неће сви да *сиска^о* Гч, све људи *шприца^о* Гч.

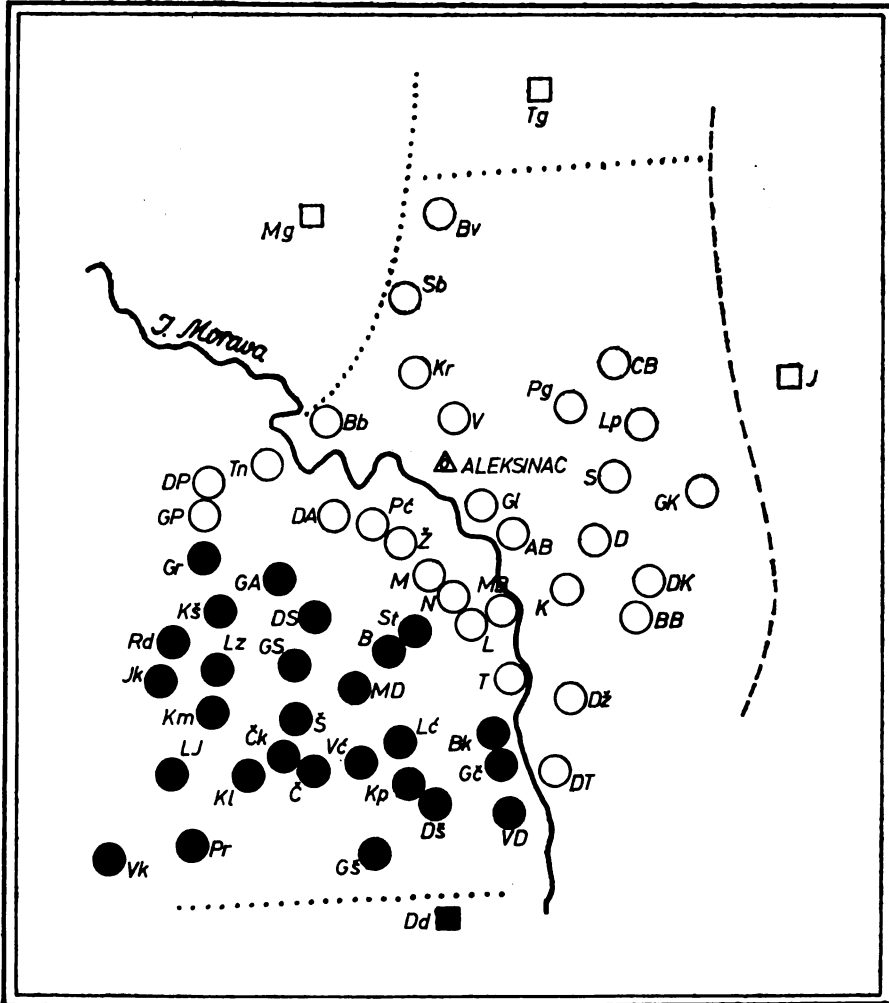
У неким случајевима чује се и пуно о:

гаћао не ГС, неће те бащ *гледао* там Гч, љуске од ораси, оне *дао* грао (боју) ЦБ, краве *мбчао* Гч, не *предузимао* ништа Б, по четри овце *продавао* Гр, пољаци *чувао* жито ГС.

Иако фонетски довољно изразита, употреба ових наставака, (-а^о/ -ао) као посебних фонетско-морфолошких целина, факултативна је. То се боље види кад се у говору истога лица појављује више ликова, чак и у истој реченици:

ваћав рибе и там *продава^о* Гч.

КАРТА БР. 11

Из примера се види да су облици са *-a°/-ao* познати само у зони I, управо на њеном ободу према зони II, и као да чине прелаз према *-av*.³¹⁶

-av: оні *баџав* месо Пр, *беџав* Пр МП, *вађав* рибе Гч Т Л, Пузаљке ги *виџав* Љ, *виџав* Кш, неки гу *виџав* препечена ГС, *мож* ме *виџав* Пр, кад се *врђав*, само *приџав* ГС, девојка и момак се *гледав* ГС, *зеџав* у небо Вк, оне не-знав ГС, *копав* Кш, *лунав* Пр, не-знам како *пэџав* ГС, *прегледаџав* ни орујје сваки дан Пр, *свэ* *приџав* ГС, да се *потэнав* ове силівре Пр, *пуџав* пушке ГС Лђ, даа сам ги стан, нека си *плђав*, нек си седу, ја си имама у Луџање Гч, зашто се оні *презивљаџав* Бибаћи ГА, како да не *осиђав* Ст, нек се *свађав* Гч, мене таквија не *трэџав* М, *сеџав* оне артије ГС, руковаљи се *турав* на јуже Кл, *узимаџав* ГС, ако се *увиџав* валови, не *мож*³¹⁷ се гоје ГС, *уједав* се Т, код нас *умираџав* Пр, саг *чуџав* свиње Пр.

Сви примери, као и други са *-в*, припадају зони I, селима у југозападном делу АП, преко кога се говор АП укључује у шириу зону призренско-јужноморавских говора.

Јужније од нашег подручја овакви облици су још обичнији. Митровић за лесковачки говор даје само њих, а Михајловић констатује да има и облика са *-у*, али су они ређи и „могу се срести и чути у говору становника суседних лесковачких села.”³¹⁷

-еју: *можеју* Л, *ођеју* ЦБ;

-е'у: *није'у* по мало Кш;

-еу: тако-га *зовеу* Гч, шљиве *зовеу* різно Дш, после *дођеу* коморчије Сб, *можеу* ли се прекрсте некад М, *неђеу* ништа Гр, и одма рідом ги *причекујеу* Сб;

-е": како идеш (у посете, у госте), тако ти *дође"* Гч, *тестију зове"* кўпица Гч, оні га *зове"* Љ, да се *исплете"* чарапе Т, не *може"* да не нађу Л, они не не *познае"* Л, *сабере"* се па ми отну Б;

-е°: неки пут *подмаше°* и они Кш;

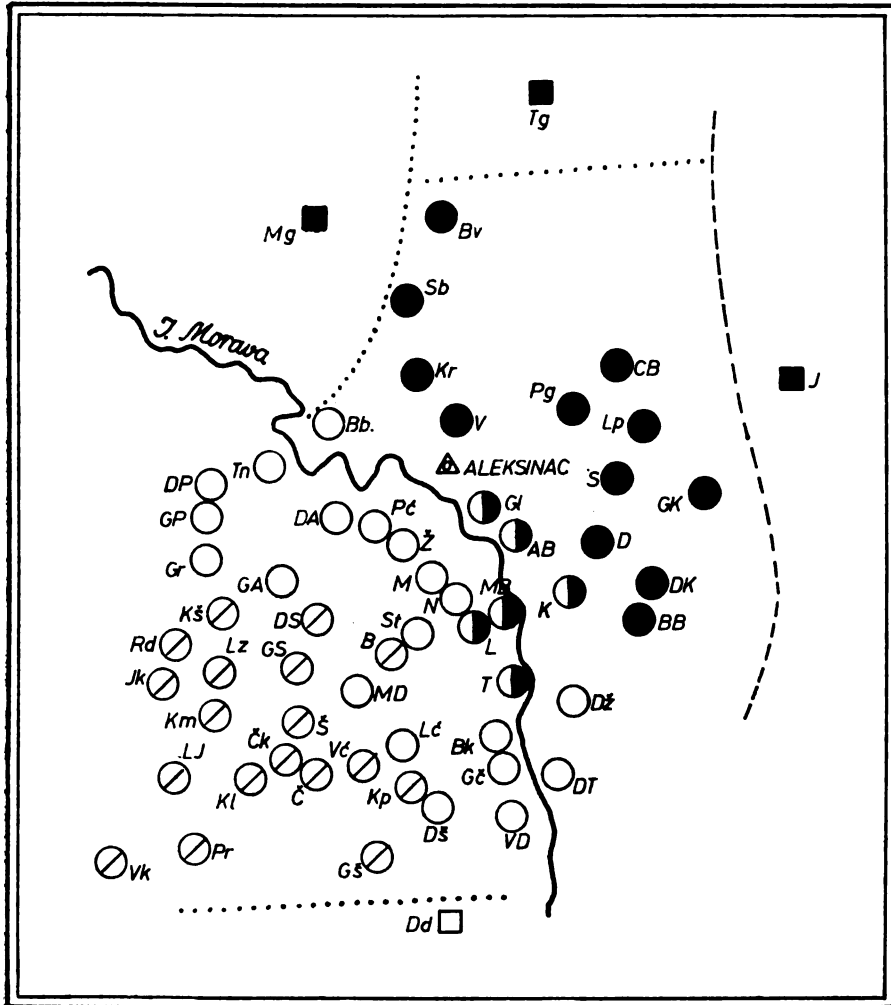
-ев: сви *виџев* Ст, гарвањача што *вучев* краве Гч, снопови се *денев* у крстине Т, сви *даев* кóи кóлко оће ГС, кад *дођеџ* тија свéткови Пр, *ће дођеџ* другари Љ, бокчићи *доручкуев* Пр, *ту жњев/жњевев* Вк, куд нас тикве *зовев* Пр, *себев* Гр, званице *зовев* ГС, *идев* често Пђ, грéде се *ижљебев* Гр, *увечер изнесев* (саборник) на дрвљеник ГС, *нумев* ни да сисау Г, *тели ми однесев* вилдани МД, кад гóсти *одев* Пр, *праци се печев* Б, *печев* слабу ракију Гч, *једу* зелено па неће да *ниев* вóду ГС, *сад и мушки не нијеџ* толико ГС, *ниев* Ст, да ни *пресечев* оступање ГС, *сновев* на снóваљку Пр, оні се *саберев* Б, не *умев* да вóзив па ги други вóзи Пр;

-ију: што *бежју* Гш, већ *осиђам* да не мóгу да радим, нóге ме *болију*, рúке ме *болију* Б, зими (коњи) *брстију* брс Гш, *долáзију* године Б, не-мóж на прозор да *изриптију* Б, *покрију* главу са пешкíр ГС, *седију* сви Кш, Светиранђел *славију* сви Љ, штá бéше оні *славију* Кл, *седију* на клóпу Кл, јóш *стију* Кл, *стију* Пђ Кп Вк, одма *трчију* Пр, *ћутију* си там МД, *ће баџију* месо Вк. (Карта бр. 12).

³¹⁶ Јужније, у селу Лукомиру (Житорађа) овај варијетет чули смо шешће и разговетније.

³¹⁷ ЈМГЛ 45, а такође и БМРеч *passim*.

КАРТА БР. 12

- *нóсе, слáве*
- ◐ *нóсу|нóсе, слáву|слáве*
- *нóсу|слáву*
- ◑ *носíју, славíју*

-и^и: *носи*^и Л;

-и^е: *вџив* Пр, *говџив* друкчије Кш, више *говџив* Кш, онџ *и*гле што *држџив* потџглицу ГС, да *закрџив* сви Љ, кад *искџив* Б, наџи *стџри* *пџстив* Пр, да *рџдив* Пр, *рџдив* Вк, *стџри* *разџив* по неки рџч Кл, *ћутџив* Кш, ГС, јџдни ће да *ћутџив* где *жџто* пџда Т, *дџца* *и*ма да *ћутџив* Кп;

-ују: *нас* си *дџбро* *дарују* ГК, *они* *њџ* *дарују* ЦБ, *дџбро* *живују* (= *слажу* се) Гр, *они* би *мџрали* да се *исџљују* М, *наздрављују* ГК, на *шџсет* *сџнтине* *и*ма *кџлдрма* и не *мџже* *вџћке* да ми *напрџћују* М, *овџја* се *радџују* Л, *онџ*-гу се *радџују* ГС, *највише* *леба* *пиују* М, *пиују* *си*су *мџтерину* ЦБ; *ће* се *отрџују* Сб;

-у: *вучу* Л К Пл, *вршџ* ГК, али се овај глагол *мџже* *чџти* и с обликом: *вршџџу* К М Гр, — *донџсу* ме^ићџще Л, *дџћу* на *свџдбу* у *недџљу* ГС, што *ги* *тако* *зџву* ДТ, не *зову*-га ЦБ, *Вџтка* га *зџву* ЦБ, *и*ду и на *венчање* ГС, *мџи* *и*ду па *ги* *зџву* ГС, *дџнови* си *и*ду Гч, *свирачи* *и*ду Л, да *извџчу* Гр, *и*ду да *срџтну* Т, *извџду* *невџсту* ЦБ, *они* *кџжу* М, *кау* се Тн, *онџ* се *јџрну* уз *онџ* *лџба* ГС, *крџду* ДТ, да *ги* *довџду* *овџмо* ЦБ, на *сџд* се *закџну* Б, на *онџ* *јџбуке* *мџжу* *миџд* ГС, *ја* *ги* *вџлим* што *мерџшу* К, *свџ* се *лџпо* *обџчу* Гр, *отџдну* Т, да *нију* *крџве* Т, *пџсле* *нију* *ракџју* Лз, *плџту* *вџнци* ЦБ, *прџсџчу* *колџч* Гр, *девџјке* *узну* *онџ* *чџталу* ГС, *уићу* сви Л.

Код глагола са *к*, *г*, *х* у основи, као уосталом и на *щирем* простору, *аналџшки* се *јављују* *ч*, *ж*, *ш*.³¹⁸

465. Код глагола VII и VIII Белићеве *врсте*, уместо *-е* у 3. лицу *мн.* *јавља* се *-у*:

ће да *бежџу* Т, *белџжу* *девџјку* ГС, *руке* ме *болџ* Ст, *сџг* у *стџрос* *ме* *ноге* *болџ* ГС, *вџру* гу Л, *вџзу* Пр, *вџзу* се Л, *вџзу* *без* *дџзволу* МБ, *глџдамо* *какџ-се* *весџлу* К, да *ме* *вџду* ко *жџтџља* М, *говџру* Л, *грџду* се (= *ограћују* се) Гч, да се не *грџзу* *мџди* Т, *пџсу* (*овце*) не *данџбу* Гр, *данџбу* Лр, *е* *сџ*^и *кџ* се *договџру* М, од *њџга* *долџзу* Дџлнице, па Утрина М, *долџзу*, *залџзу* не ГС, *долџзу* *свџки* *дџн* ГС, *дџлу* се *брџћа* Л, *свџ* *долџзу* *куд* *нас* Гч, *долџзу* *родџина* Л, *ту* *долџзу* Б, *донџсу* *лџба* Т, *жџву* у *Кџрман* Б, *бџдно* *љџди* *тамо* *жџву* К, да *вџдищ* *како* *они* (*Шопови*) *жџву*, *ће* *покџнту* *Трџнанци* Тн, *свџ* се *жџне* *жџру* Гр, *нџка* *жџву* и *нџка* се *дџбро* *прџвџду* Т, *залџзу* не ГС, *кџла* *нџма* да *закџчу* Гш, па се не-*мџж* *затџвру* (*врата*) Т, *сџљџци* не *мџгу* да се *изожџну* М, *ја* *ми*слим *ће* га *излџчу* Л, *искрџсту* се *мџтке* Т, *испрџту* се Л, да *јџву* на *наџци* Т, *кисџлу* и *сиру* *онџ* *мџлеко* ГС, *кџту* *саборник* Л, *нџке* се *чџду* и *крџту* Гч, *плџвке* *које* не *летџ* Пћ, *лџму* се *тарџбе* Гр, *љџбу* се *свџд* М, *приџтељи* се *љџбу* и *то* се *кџже*: *здџраве* се Лз, *ми*слу се, *ми*слу, *ми*слу па *пџсле* *пију* Гч, *они* *жџво* *носу* М, *носу* Ст, *носу* *панталџне* Гч, *таблу* *носу* *девџјке* Лз, не-*мџж* да *ме* *напџшту* Гч, *дџ* се *лџпо* *намиру*, *та* *мџка* *нџма* Л, *тџбе* *ће* да *кџпу* Л, *накџту* *оне* *чџталџ* ГС, *нарџду* да се *тџра* *жџто* Т, *носу* *саборник* *где* се *дрџва* *трџту* Л, *дџ* *ће* не *одрџду* Т, *свиџње* *ће* *отџвру*, *ће* *ми* *учџну* *щтџту* ГА, *пџлу* *му* *дувџн* М, *гдџ* *и*ма *свиџње* да се *пџту* М, *кџи* *отџдну* *и*ма да се *прџкџну* Гч *они* не *тџ* *прџвџзу* Т, *мџжи* *прџву* *врџе* Лп, *прџву* *левџне* Гч, *прџву* *щтџлу*

³¹⁸ ЈМГЛ 44, МПГЈ 96.

Гр, *прѣту* каплари Пћ, *оне* (воћке) ће се *приму* до-пролет Гч, *неће* да ме *приму* никад Гч, да се *примѣну* (да промене одећу) Пр, *проналазу* Гр, *ми* чекамо да не *пушту* Л, *ће* га *пушту* Л, *пушу* дуван Л, *ће* ги *посаду* Гч, *преносу* се ГА, *како* мајке *пату* Тн, да *ноју* краве Т, да *видим* шта *раду* там М, *раду* много ГС, *све раду* бащце Гч, *праву* бине, левине ГА, *раду* и дан и ноћ Тн, *сви раду* Тн, *лекари* не *рану* се добро Гч, да *й* (= им) *разделу* свѣске Л, *рѣшу* кадг ће бѣдне свадба ГС, *кад рѣшу* Лз, *саставу* два-три човека Пћ, *саду* много бащце Гч, *свирачи свиру* Л, *послужитељи служу* Л, не *седу* ту К, *сведочу* му троица Тн, *седу* сас њѣга Ст, *славу* Свети-Николу Б, *славу* Светѣ-враче Дщ, *славу* Ђурђевдан ДА, *они славу* Кп, *дошли* да се *сѣлу* Б, *кад бѣдне летоске, скупу* се овце Пр, *још има* да се *суду* Гч, *туру* у леба ГС, *туру* се јабукѣ ГС, *обе* (краве) се *тѣлу* Гч, *трчу* Т, *њи* ги *терѣту* Пр, *туру* преко њѣга Л, *водиа* сам *неки* да *тражу* пारे Гщ, *тражу* неке оставке Гщ, *пѣщес мѣза* се *туру* Л, *само ћуту* ГС, *девојке* *мѣсу* саборник ГС, *бащ* да не *увату* Т, *они* га *увату* Гр, да му се *мало умиру* болови Јк, не *може* ништа да *учину* Гр *цѣну* не Ст, *шалу* се *жѣне* Гр.

Само два-три примера одавде долазе са десне стране Мораве. Нама се чини да је овај наставак најобичнији између подручја са -в и Мораве, На истоку се, у зони II, налазе облици на:

-е: *вѣзе* Сб Кр К Пг ЦБ, *момак* и *девојка* се *воле* ЦБ, *држѣ* К, *почѣце* *камење* да *летѣ* ГК, *љубе* се ЦБ, *носе* Сб К Пг ЦБ Т Лп.

466. Већ сам број ових завршетака 3. лица презента може говорити о шаренилу њихове употребе. Могло би се рећи да је њихова употреба, у најмању руку, непреврела борба чије исходе није могуће предвидети, иако се може очекивати да би правац уједначавања текао према стању у стандардном језику. Ево како, рецимо, то изгледа у говору једног истог лица у Голешници, селу које је скоро расељено, и оно 5—6 домова колико је остало налази се у планини, без живе комуникације са осталим местима у околини:

да ги *копау* доле; *Саставци, састављав* се *реке*; *мене* сваку годину *рађао* *сливе*; *орѣу*; *Јазбине* се *зовѣ*^в; *дуван берѣ*^в; *ту* се *печѣв* *јаганци*; *тѣра* ги (краве) да *пасѣу*; *йасу* ги на *ред*; *што* *бежѣју*; *зѣми* (коњи) *брсти-ју* *брс*; са *стоку* *барави*^в; *тамо* ми *двѣ јунице* *бараву*; *доле* *правив* *кућу*; *зѣдови* *свѣ ћутѣв*; *пѣрив* се *мѣчке*; *кад* је *кища* *онѣ* (дивље свиње) *прѣ-зору* *долѣзе*; *кад* не *бѣру* *дуван*; *долѣзе*; *унучики* ми *долѣзив*; — и све то у истом сату разговора.

Или, у Горњем Адровцу, такође у говору једног лица:

они ме *зовѣ*^в; *такѣ* се *зовѣв*; *зовѣв* га *Цѣзва*, *тражиа* да *прави* *цѣзве* од *козѣрбе*.

467. Забележили смо и један број примера, рекло би се: без наставка, са привидном инконгруенцијом. Они се односе на 3. лице мн. а имају облик 3. лица јединине:

кад *видиш* *тројицу* *зајашује* се, *то* су *Породѣнци* Пр, *чекају* на *боловање* и *забушава* Гр, *млади* *нема* да *идѣ* уз *астал* Пр, *иду* *сливе* да *бѣре*

Лз, не зову га ко што е кум даа, но га зове друкше ЦБ, натура° главу и сти Гч, не носи се частови, само поклон за невесту М, мацне несу имале да се носи Л.

Сви су ови примери забележени у зони I, где је познато -в, или на њеном источном ободу, дуж леве обале Мораве, где су облици са -в рећи или алтернативни другим облицима. Будући да се, према фонетском утиску, среће заиста много прелива типа: -ају, -а¹у, -ау, -а², -а³, -а⁴, -ао, -ав и сл. (в. напред), помишљамо да се у нашим примерима ради о отпадању финалног, пуног или ослабљеног -в. То би, дакле, могли бити облици: *зајашујев се, забушава, идев, берев, носив . . .*, од којих је, будући алтернативно, а не генерално, -в отпало. Или се можда у трансформацији од -ају (и сл.) до -ав није потпуно оформило.

У неким примерима као да има нијансе безличног, општег (не носи се . . .), или се издваја један појединац као илустрација, представник ширег стања (*забушава . . .*).³¹⁹

Помоћни глаголи

468. Због извесних специфичности, ове глаголе издвајамо од осталих, указујући само на оно што нам се чини особеним.

469. *Јес*. Има само облике презента: *јесам* (врло ретко), *јеси*, *јес*, али се јављају и облици *јесје* и *јесте*, за 3. лице јд. и то први чешће него други, а затим: *јесмо*, *јесте*, *јесу*. Енклитички облици не разликују се од књижевних.

470. Облик *јесје* могао би бити композит: *јес(т)+је*, који се у говору АП схвата као једна реч и тако употребљава. Мислимо да је то највидније кад ова реч бива потпун и једини одговор на неко питање, како је у случају:

— Је л ти дошла мајка?

— *Јесје*.

Она није лицена значења речце за потврђивање (као: *тачно је, истина је . . .*), али то је и у значењу самога глагола па је тешко одвојити кад се ради о глаголској а кад о прилошкој функцији:

јесје доша Гч, *јесје* тако Т, *јесје* добро М, е, па *јесје* М, — а слично је и са обликом *јес*: *јес* кај куд њи Гр, *јес*, тако-е К, *јес* да сам даа, ал му не пребацум К.

471. Одрични облици: *несам*, *неси*, *није*, *несмо*, *несте*, *несу* — на целом простору:

несам радила Кш, *ни*кад *несам* пијан Гр, ја *несам* Кш, *несам* ни била на процевину ГС, док *неси* турија коцце на главу, *неси* знаа ништа Т, *неси* Пр, *неси* гора од њег К, *није* кај сад Пћ, *није* му до то Гч, *није* сваки за школу К, момак пре *није* њца ГС, брат ти *није* у развалицу Гр, *није*

³¹⁹ На овакав статус наведених облика указао нам је проф. П. Ивић, на чему му и овде захваљујемо.

до њума Гр, *нѣсмо* пѣзнати (= не познајемо се) Д, *нѣсмо* се свађали Гч *нѣсмо* му дали Т, *нѣсте* глადни, ако *нѣсте* глადни, можете вино Лп, *нѣсте* пѣзнати с то М, динар ми *нѣсу* дали ГС, прѣе *нѣсу* зборѣле Гч, деца *нѣсу* куд њѣ, *нѣсу* се населѣли К, *нѣсу* се овајдили ГК.

472. У 3. лицу јд., поред *није*, могу се чути и *нејѣ* и *нѣ*, које би могло доћи контракцијом: *нејѣ* > *неѣ* > *нѣ*:

нејѣ паа Пр, *нејѣ* узѣа ни паѣру Пр, тамо ми то *нѣ* пѣзнато Пг, један ноћ *нѣ* бѣла Лз, повалија (= похвалио) мѣн, а други *нѣ* Л, ту *нѣ* имало школа ГС, прѣ бѣло по старѣјсто, *нѣ* каѣ сад Гч, *нѣ* ли дошцла Т (в. и т. 727—728).

Број забележених примера није велик, али ипак мислимо да то није тако ретка појава, будући да је има у јужноморавским и сврљишким говорима.³²⁰

473. Систем екавских ликова одричних облика глагола *јес* нарушен је деловањем књижевног језика, школе и администрације, па се све чешће чују и облици са *-и-*, иако екавски ликови и даље остају важно обележје говора АП:

нисам га видеја ЦБ, *нисам* правен у чарапу ГК, шѣму *нисам* прѣтерала Т, *нисам* бѣја у могућнос М, *ниси* ли се видеа са Слободана Гр, *нисмо* решѣли Кш, *нисмо* ништа плаћали ЦБ, *нисмо* богати Д, *нису* бољи од нама ГС, *нису* то тѣ крушке М.

474. *Буде*. Поред облика од презентске основе: *буде-м*, . . . јављају се и облици од инфинитивне основе: *биде-м* и сл., и један и други проширени формантом *и*. У зонама I и IV влада щаренило у употреби ових облика, али ту облици од инфинитивне основе бивају чешћи, док се врло ретко чују источно од Мораве. Ми смо чули само: са^д трѣба да *бидне* ЦБ (в. карту бр. 13), иначе:

ћу ви *буднем* спроводник ДТ, ће *будне* мѣка Т, да *будне* мало доњи (= понизан) ГК, мора да *будне* добро ГК, како-ће да *будне* са^д Л, кад *буднемо* на њѣву К, трѣба да *буднете* паметни ГК, ако *будну* мало од ману обарене (пшенице) Гч, или:

са^д трѣба да *биде* сабор Гр, кад *бидне* Јк, ћаше да *бидну* плѣци Лз, кад *бидне* за свадбу Лз, нѣма да *бидну* ниже (цене) ГС.

Примери са редукованим *д* (*бидне* и сл.) најављују могућност његове потпуне редукције. И такви се примери налазе:

ѣма да *бине* добро Пћ, ће *бину* на вацар Лћ, ако се *бинеш* врнуа Лз, свѣ тако ѣма да *бину* данови краћи Гч,

као што се, истина ређе, налазе и примери без *-и-*:

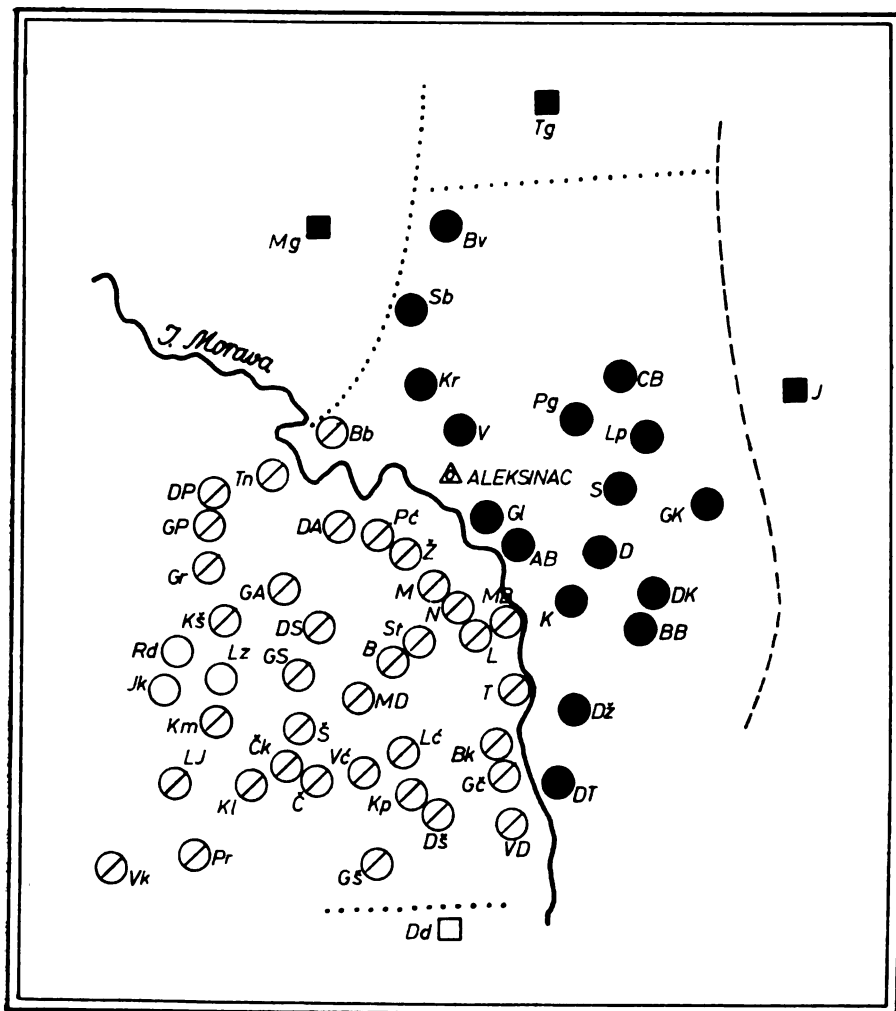
какво оће сунце нек *биде* Гч, може да *биде* Пр, ако *биде* јутре Лз, може да *биде* и брег и брдо Пр, неће *биду* весели Кш.

475. *Мѣже*. У 1. лицу јд. обично је *мог*:

не-*мог* да спавам Т, ја се не-*мог* опоменем (= сетим) ЦБ, не-*мог* ти кажем ЦБ, не-*мог* се дигнем Л, не-*мог* да седѣм више куд њѣ Л, ако *мог*, ћу дођем К, кад *мог*, ја прѣђем и до њѣг С.

³²⁰ В. и НББП 137.

КАРТА БР. 13

- б'удне
- ◐ обичније: б'идне (поред: б'удне)
- б'идне

Међутим, кад се не ради о одричном облику, а нарочито кад је овај глагол на почетку реченице, обичније је *могу*:

могу како-си оћу Т, *могу* ја и дрүкше Л, све *могу* Гч, да *могу* да дочекам да удам унуке Гр, све *могу* да му опрбстим ГС,

476. За остала лица, па чак и за 1. лице јд. чује се *мож*:
мож да забаравим Тн;

2 јд: што *мож* да одиш, силом ГК, не *мож* да гу водиш ГС, *мож*^м се затрваш Гр, не *мож*^м се прбтнеш ГК, *мож*^м се омакнеш Д;

3јд: *мож* да бидне Кш, баба не-*мож* да помүзе млеко Кш, он не-*мож* млого ни да тегљи ГС, докле *мож*, ће бүдне кум К, *мож* да бүдне мало ситнија (пшеница), ал ће стигне ЦБ, куј си *мож* иде К, *мож*^м се неваљашно обрне К, после се не-*мож* уда Гч, све *мож* да бидне радња Лз;

1мн: ако *мож* да га извучемо, ми га извучемо Кш, не-*мож* ми с њи да играмо Гр, *мож*^м се обаламо Кш;

2мн: не-*мож* да издржите Гр, ви тој не-*мож* да дочекате ГК;

3мн: још мало па се *мож* једу (крушке) Лз, *мож* ме викав Пр, не-*мож* ни ону рүпу да напуну Гч, не-*мож* да ме напушту Гч, ако се увива (за овај облик в. т. 467) волóви, не-*мож*^м се гоје ГС, не-*мож*^м се (врата) затвóру Т.

О оваквим облицима у левачком говору расправљао је Р. Симић, указавши и на тумачења која постоје у нашој дијалектол. литератури.³²¹ Овде бисмо, имајући у виду прилике у говору АП, могли рећи и то:

да није могуће утврдити разлику између *мож* и *мож*^м (евент. *мош*), јер је други облик увек пред безвучним консонантом, а у таквим приликама једначење по звучности, у сандхију, врло је обично (в. т. 263),

већина примера је таква да се *мож* налази у окружењу проклитика (обично негације *не*), енклитика (*ме*, *се*, *си*) или везника *да* који омогућава везу с речју која представља допуну глагола *може* (*мож* да *идеш*),

ови су облици вероватно према облику 3. лица једине,

ови облици обични су и чести, али се поред њих могу чути и пуни облици.

477. Иначе, и пуни облик трећег лица једине уопштава се за сва лица (в. и т. 685).

1јд: *може* се некад и опіјем Гр;

2јд: *може* ли се вратиш до подне Т, не *може* ли да дођеш ЦБ;

3јд: не *може* Радевце да бидне Кш, да ичупа граб не *може* ГС, *може* се успава Пр, све он *може* Т, *може* она и да се људи Т;

1мн: *може* ве видимо на пијац Гр, *може* да приговарамо, ал што вреди Пг, *може* да наставимо и по овај пут Б, не *може* никад да уграбимо време Л;

2мн: ако *може* да посадите лүка Гч, требало би да *може* да дођете Лп, *може* се ви сретнете с њега Лп;

³²¹ РСЛев 388/389.

Змн: *може* се расрду Гч, *може* у таблѣте успавау Т, *може* дођу у пѣтак К, *може* да се попну Л, не *може* седе горе ГС, не *може* саг оваа с нас ГК, они не *може* ништа да учину Гр.

478. На овом месту саопштили бисмо да и речца *можда* некада има облик *мож*:

мож^ш ћу дођем по вас у недељу К, *мож*^ш сте гладни Л, *мож*^ш сам га увредила, некад, ал мајка сам му Т, *мож* га несу познали Т, а некад је тешко одредити о коме се облику ради: *мож* да си носија (пртену кошуљу) Кл.

479. Поред *може*, које се уопштава, и *могу*, које се ретко чује, за 3. лице мн. познати су облици са -(ј)у:

што они *можеју*, други ретко да *може* К, кажи на мѡи, ако *можеу* нек дођу на трпѣзу Гр, деца јѣдва *можеу* да носу (књиге) Кл, *можеу* ги беде (= победе) ако запну Т, не *можеју* стари тако Т.

АОРИСТ

480. Прво лице једине је без -х:

ја тебе лепо *вика* Тн, там *видо* бачкало Гш, чим гу *видо* Л, ја гу *видо* К, чим гу ја *видо* Гч, *видѡ* ја Гр, ја *дадо* овѣј бабе Кш, *дадо* му Пр, *дадо* му думан Т, *дадо* на овојзино детѣнце Т, имање *дадо* на унука К, *диго* се Л, *идѡ* ономад код Зѡре Гч, *идѡ* те *купѡ* нешто те *ивакнѡ* малко Л, *изађѡ* ја пот-камен ГС, *закључа* га К, *испѡ* гу на време и *закључѡ* ДТ, *изорá*-гу Гр, кад се *изапѣ* ГК, *грабнѡ* ја сировѡцу Т, таг *косѡ* Гш, *мучѡ* мѡке, *мучѡ*, па *довѣдо* четврту жѣну Б, *написá* Л, ја га *напоѡ* па *врзá* Гч, *отѣра* гу Б, *оставѡ* га Л, потписá К, само *паднѡ* Гч, и то *ради* Гр, *сипá*-гу ја у оно кѡщце ГС, ја се тек онда *сетѡ* Т, ја *седнѡ* уз њѣга Л, *седнѡ* ја Гр, *тепá* га ГС, не *трпѣ* му ја Гч, *узѣдо* Гр, *узѣдо* виљу Гч, *ујашѡ* ја коња Т, *чекá* га там ЦБ;

2. лице:

кадно *узѣде* вѡну, забравѡја си тѡрбу ГК, *написа* ли Л, ајде овамо, *пѡкисну* К;

3. лице:

кад *би* друго јѡтро, он гу *ѡведе* ГС, мајке *даде* и у шѡбљу и у тацну М, командир *ѡђе* ГС, кад *би* тако после п'ѡдне, *ѡђе* ни раскодѡ, рѡчак ГС, кад *би*, брѣ, друго јѡтро, тѣ-га он, *ѡђе* ГС, она *ѡђе* у шѡталу Л, кад *ѡђе* рѡѣд ѡвечер Л, ѡдма *ѡђе* К С, *ѡде* коза, *ѡђе* беркулѡза ГК, син ми *ѡђе* Гр, *запе* он за ѡграду, *ичупа* гу ДА, сад не ово *заруби*, свѣ М, *имаде* јѣднѡ жѣну Б, *истерá* кола на пѡт Л, па ги *измазни*, па ги *напра'ви* ГС, *имаде* дѣте па га *узѣде* Гч, *јѣде* она лѣчка ГС, баш му *каза* онај дѡктурица ГК, па ми дѣте *каза* Б, *затр* ме К, после се тако *заболе* (= разболе) и *умре* Л, он *лѣже* ГК, кад *лѡпи* бѡмба у казан ГС, *ѡдо* ја у канцелáрију, па ми *ѡка каза* да сте тѡ ГК, *направи* крáсну кѡћу К, *наѡѣра* вѡјску Пѡ, *ѡѣра* Гр, ѡдма ми се срѣце *ѡткѡну* Л, *ѡдлега* рѡбију Т, мѣн ми се срѣце *ѡлади* Л, ја сам

бија ту кад га *однесе* ЦБ, сад народ *отиде* много у вáрош Л, он *отиде* у шкóлу БС, *отиде* да најáрми стоку Т, сад *отиде* с ко́ла нéгде К, сад *оде* за лу́ка К, мо́ја ма́јка *отиде* Гр, *о̀врше* ли т́и Гр, па *пóче* да *и́гра* ГС, *па́де* ГС, *пóмoже* ми комш́ија ЦБ, *лéпо па́де*, што *нé-умре* ЦБ, *свé* ги *пóби* ГС, па ги *прéтури* ГС, *пóтрев*и бóмба у срé дг *казан* ГС, *пóби* свé ГС, бóмба ги *пóби* ГС, ба́ба му се *прóпи* Гч, *пóкисну* Л, *човéк пóгину* Л, она́ ме *прé-вара* Б, *и́ма* еднá ту́на што гу *муж пóгину* М, она́ онó *кóшче прéтури* ГС, он *р́ипи* ГС, *рáсита* га ГС, Бóра *умре* Л, Мára *умре* Гр, *удари* га Л, он *уби* овчára ГС, *поља́к увати* онé *о̀вце* Гр;

Прво лице множине је на *-(x)мо*:

бори́мо се, *ради́мо* Б, докле га *залетéмо* ГС, *доб́имо* ма́ло бра́шњо *залеб́имо* се Т, *испрти́мо* гу м́и, *испрти́мо* гу *дóбро*: *товари́мо*, *товари́мо товари́мо* (дарове по девојку) Л, свé си *поцет́имо*, да *нéма* цòпка на нáс здрáва, брé — свé *ицет́имо* ГС, *јéдомо* Л Т, *дáдомо* њ́ума у Суватно Гр, *кути́мо* по двé питáре Т, *насéкомо* клéку ГС, *отóмо* Л ГК, *отóмо* у Ниш Л, *отидóмо* у вáрош Гр, *осéбомо* Л, *подигну́мо* Л, *спузáмо* се Т; *узéмо* Л, *укачи́мо* се на *сли́ву* ГК;

2. лице:

дáдoсте ли на прáсе пом́ије Гч, *копáсте*, *штá* ли *рад́исте* Гч, *кóлко* ора́са *посад́исте* МД;

3. лице:

врни́ше гу (снаху) Л, *дигóше* се Л, *довéдоше* га на гúвно ГК, *дођóше* едán вéчер Гр, т́ике етé-ги, *дођóше* ГС, *извади́ше* *о̀чи* *ћёрке* Тн, сад се *врéше* *изгуби́ше* Т, *кóкóшке* ми *излит́аше* К, *наби́ше* *нóу* гáзу, *затвори́ше* Гр, *затр́ше* не комш́ије К, *литну́ше* *вра́пци* К, *наиђóше* едáмпут Т, ел *видите* да се *налути́ше* ов́ија *наши* ГК, *заволéше* мéне Гр, па га у еднóу ливáду *оври́еше* ГК, *отóше* си мéчићи ГС, *отóше* у лóв Бк, *отидóше* у дрва ЦБ, прé двá дána *отидóше* Т, *отóше* *козáри* у *леkáри* ЦБ, *о̀дма* га *однéсоше* М, свé ги *отерáше* Т, па га *пожéше* ГК, т́ике *почéше* *кáмење* да летé ГК, *послáдоше* ме на *рехалибитáцију* Гр, и *наше* тóј *жйто расту-ри́ше* ГК, он́и *сабра́ше* сéлски ГК, *сабра́ше* ГК, *отéше* ми сим́ити Б, *узéше* од брéс *једно* дрво, па кад *узéше* онóг дéду да би́ју ГК, *дóклен упали́ше* *нáрод* ДТ, свé *уби́ше* онóга стáрца ГК.

Види се да је најмање примера за 2. лице једине и множине, што можда говори о томе да је овде аорист више глаголски облик који се користи у приповедању, а мање служи директној комуникацији.

ИМПЕРФЕКАТ

481. У говору АП имперфекат није онако чест као у осталом делу призренско-тимочке зоне. И у минималном броју забележених примера уочава се:

а) највише облика од глагола *буде*, чијем очувању можда помаже њихова употреба као конститутивних елемената плусквамперфекта;

б) непостојање посебних јужноморавских форми имперфекта типа: *имашем, имашемо*;³²²

в) непотпун систем посебних имперфекатских облика карактеристичних за тимочко-лужничке и сврљицко-заплањске говоре, типа: *имао, имаомо*;³²³

г) ретка појава имперфекатских облика карактеристичних за косовско-ресавске говоре: *знађа, имађаше* (= беше име, в. ниже).

482. Овде дајемо све забележене примере сем за *-еху > -еу* (т. 206) и *ћаше* и сл. (т. 692), с тим што бисмо најпре издвојили оне са глаголом *буде*, дајући уз њих и оне случајеве где се имперфекатски облици налазе у саставу плусквамперфекта:

ја *беа* неки сведок М, док ја *бе* Пр, *бе* куд *њег* А;
 тј *беше* долéко Гч, (ти) *беше* у црне дрéшке ЦБ;
 а онó *беше* °нај тифус Л, брат гу *беше* партизан Б.

За 1. и 2. лице (сем плусквамперфекатских конструкција) немамо примера, а за 3. лице мн.

куй то *беу* Бб, *беу* прé (аутобуси) један ујутро, један увечер Гр, тад *беп* лампе Б *беу* купи́ли Гр, *беу* расписа́ли ко́нкурс Л, како́-се *заву* Дб; онíја, цандáри ли *беоше* ГК.

У саставу плусквамперфекта:

бе радíа Б, *беше* до́ца ветерина́р Пр, *беше* се направíа на пла́шило К, кад *беше* купи́а ко́ла Т, *беше* настрада́а Т, она́ј тра́вка како́-се *беше* зва́ла Лп;

бе́мо се направíли кам четерéс ку́ће Гш, а ви обе да *бе́осте* погину́ле не́-би ме б́ило жá Гр, како́ *бе́оше* зва́ли Кп.

Остали глаголи:

а ја *има*°, вереника ГК, *излегува́* се цело јутро Ст, не́што *знађа*, не́што не́ Гр;

како́-се ти *презівљаше* Кш;

падаше снег Гр;

те́омо се побíјемо ЦБ, *нумејáмо* ги срéтнемо Д;

за 2. лице мн. немамо примера;

не́-знам како́ *викаше* то мéсто Кп, не *тејаше* овóј (рупу на путу) да попу́не ДТ, (за *ћаше* и сл. в. и т. 692).

483. Две групе примера издвојили смо због њихове специфичности.

Прву групу чине они који носе имперфекатско значење, али немају и његов облик;

³²² АБДиј 556—558, ЈМГЛ 47. У АП нисмо нашли ни тзв. „итеративни имперфекат” типа *дођешем, осъмнешем* (од свршених глагола) који је у СЗ и ТЛ говорима чест и обичан (у Бучуму, по нашем материјалу: *дојдео, узнео* по некад, *осъмнеомо* испод ЖЛне).

³²³ АБДиј 562—564, МСТим 413/414, НБББП 81/82. Према стању имперфекта, дакле, говор АП не иде ни за јужноморавским ни за СЗ и ТЛ говорима, иако се од ових других, као (ретко) и од косовско-ресавских (на *-ађа*) може наћи по неки пример.

дођува ми ћерка раније, сад не може М, кад га докторица *прегледува* ГК, он се пак *квари* ЦБ. На последњем примеру показали бисмо разлику према аористу. Ради се о аутобусу. Да се само једном покварио, рекло би се: он се *квари* (и због тога закасни), а забележени пример, у ствари, значи: аутобус се *квареше* више пута.

Белић нашироко анализира мењање аориста и на плану основа и на плану наставака,³²⁴ па можда и наши примери спадају у такву појаву, али је тешко судити о његовим налазима будући да су му примери³²⁵ без контекста.

484. Друга група примера везана је за облике деноминативног глагола *има*, створеног према именици *име*, са значењем „зове се”.³²⁶ Тај глагол, једном створен, образује и своје облике, те бележимо имперфекат:

како-ти *имеше* тебе Сб, Бóжа гу *имеше* на мужа ГА, како *имеше* онога ГА, али на ободу према косовско-ресавским говорима: не-знам како-му *имеђаше* Мг, *имеђаше* му Мг (зона IV).

У светлу претходне тачке, и овде има једно разграничење. Наиме, чује се:

како *има* том Шеткарцу Мг — а значење би било: „како се зове тај Шеткарац (човек из села Шетке)?”, или:

Дуна му жéне *имá* Мг — са значењем: „Дуна беше име његово жéни”.

Остали примери:

за ово значење, мислимо имперфекатско: забравíла сам како-му чíсто (= право) *имá* Мг, Вéра у (= ју, „јој”) *имá*, моé (ћерке) *име* Зóре, а њу Вéра Гч;

за прво, презентско значење:

еднéзе (краве) *има* Дáнка Мг, не-знам како-му *има* сíну и снáе Мг, чíсто гу *има* Виолéта Вт, како гу *има* снáе Вт, како *има* ћерке и сíна Лћ.³²⁷

485. Облици с оваквим, имперфекатским значењем имају акценат на крају, са извесним дуљењем акцентованог вокала.³²⁸ Да ли је то, можда, замена за очекивано *-ше*?!, или је просто потреба затварања фи-

³²⁴ АБДиј 546—564.

³²⁵ Исто, 566—580.

³²⁶ РСЛев 500.

³²⁷ Због тога што је ово постало доста широка појава, а у источним СЗ и ГЛ говорима, сем облика *имеше* (ко ти *имеше*) готово непозната, даћемо овде и друге забележене облике: не-знам како-му *имéде* Сб, ко му *имéде* Мг; како-му *имеђало* Мг; *имáло* му Добрóсав Мг. Мислимо да не би било незанимљиво дати и други материјал у вези са именом. Према *име*, долазе за мн. *и́рэзима*: *и́рэзима* код старогóци Пћ, *стó и́рэзима* *има* Мг, у Гретíн *и́рэзима* су на -ић Гр; али према *имена*, што нисмо чули, постоји: тако-му *имено* Гл. У Лукомиру смо чули *рамено*, такође према *рамена*. Прав*и* *име* је овде „чисто име”: њóзе *чíстíо* *име* Смиљáна Лп. *Надимак* има за мн. *на́димац* у Пћ Т М ГА. *Име се*, иначе, приписује посебном конструкцијом коју нисмо чули у околним говорима: не-знамо како *íа* *име* Т, *име íа* *Исíдор*, а зову га Сýда Л, мй г^а *вíкáмо* *Јóле*, али *Јовáн íа* *име* ГС, не-знамо како *нéíа* *име* Ст.

³²⁸ АБДиј 574, НБББП 48, 88—89.

налног отвореног слога под експираторним акцентом (уколико се ипак не ради о аористу с померањем значења!).

486. Иначе, у 1. лицу јд. имперфекта не јавља се *-x*, а у 3. лицу мн. срећу се облици са *-(x)y* (уз прелаз *-y > -o*, као код презента, т. 463, 464) али и са *-ше*, вероватно према облицима аориста (прим. у т. 482).

ПЕРФЕКАТ

487. У грађењу перфекта нема посебних момената на које би ваљало указивати. Извесну специфичност, међутим, носе облици од којих се он твори: доследан екавизам одричних облика помоћног глагола (сем: *није* у 3. лицу јд.) и облик радног придева на *-(j)a < -л*:

ја сам полагаа испит Кш, забравила сам Кш, није га наша Т, несмо познали татка кад се врати из ропство Сб, пили смо обојца ГС, мене су рекли М, па су нагно почеле батине Пћ.

488. Врло је обичан перфекат без помоћног глагола (прим. у т. 694).

ПЛУСКВАМПЕРФЕКАТ

489. Ређе се гради од имперфекта помоћног глагола, сем са обликом *беше*, који је сасвим обичан (прим. у т. 482), а чешће уз помоћ радног придева:

није биа почѐа Т, снајка му била донѐла у мираз Лп, ако су били дошли до кицу, ће ги затѐкнемо Гр, оне биле решиле да ме запрате, па да иду на сабор Гр, били смо се верили, па идемо на испит Л, били ги поваћали по Јастребац, па ги воде Гр.

ФУТУР I

490. У говору АП футур I изражава се конструкцијом: енклитички облик презента глагола *оће* + (да) + презент глагола чије се значење футуром изражава.

Постоји тежња да се за сва лица, сем за 1. лице једине, уопшти енклитика *ће*.³²⁹

Скоро да је редовна појава испуштање *да* из назначене конструкције. Тамо где је елидирано (*да идем > дидем*) увек се чува.

У случајевима спајања енклитике и презентског облика, уз испуштање вокала енклитике, није могуће знати да ли се ту ради о енклитици за поједина лица, или уопштеном облику *ће* од кога је у елизији остало само *ћ+*:

ћсе посечѐм Т, це вратим К, јутре це бријам Сб, и сл.

³²⁹ Ово уопштавање захвата све говоре који овај начин футура имају као једини али иде и преко тих граница, — РСЛев 399.

491. Примери које дајемо потврдиће, надамо се, претходно наведена сазнања:

једнина: *да л ћу ве дочекам* Кш, *ћу га убијем* ГС, *ће сићам* једно по једно Т, *шћу* (= што ћу) ти ја *радим* Т, *ци* (= ћу си) печем леба и *ци седим* Гч, ја *ћу сачекам* Гч, где *ћу дидем* од свој дом Л, без брѣгу, ја *ћу ги кажим* Гр; *ће турѣши* баранију Јл, *ће печеш* в'ола ГС, стар си, *ћаднеш* Т, што *ће изваћујеш* Пр, шта *ће радиш* сас ту пущку Т; кад *ће краљ* Петар *диде* за Соку Бању, нащи му рекли: *Наше село има нелепо име М, ће си га узне М, ма шће носи* МД, *шће вози* Пр, како *ће поднесе*, то не-знам Гр, што *неће тај смрт да дође* Гр, *неће праси* више Гр;

множина: *ће посадимо* дуван М, *ујутру ће гу испратимо*; *ће гу дамо* нек је, па гу води ГА, *сачће видимо* ГС, *неће печемо* Тн; *нећете дидете* Гр, *ће ли пролазите* куд лојзе К; *ће си отидну* и они Л, *ће не побију* ГК, *ће га излечу* Л, *њојзе ће свирају* свирачи Гч.

492. У једном случају имамо додавање презентског личног наставка на енклитику: *ту ћем си ја живим* Гч. Пример је са југа наше територије, а још јужније одатле овакви облици могу бити чешћи и обичнији.³²⁰

493. Познат је тзв. футур дубитативни:

иди види, биће доша мајстор ЦБ, *биће дуже свираа* Гр, *биће га и даа* (решење) Сб.

а такође и конструкција са *биће* у значењу „можда“:

биће оће да се бије Кш, да је наш (доктор на фронту), *биће би ги примија* (рањенике) ГС, *биће воли шпoret* Гр, *та кофа биће није добра* Гр.

И у овоме се види разлика између говора АП и сврљишких говора. Уместо *биће*, тамо је — *буде*: *буде дошл* и сл.

ФУТУР II

494. Морфолошка структура футура II иста је као и у стандардном језику, уз специфичност облика радног придева:

кад *будем доша*, *ћти донесем* Гр, кад *буднеш имаа* (ћерку), *ће видиш* Л, кад те *буду уватили*, *ти ги кажи* Гр, ако ме *будне позваа*, *ћу идем* К, сигурно *ће буднемо поорали* док се врати од рад ДТ, кад ти *будну донеле*, *ти ми јави* Л.

ПОТЕНЦИЈАЛ

495. Помоћни глагол у саставу потенцијала, и у потврдним и у одричним облицима, уопштен је — у истом облику за сва лица:

ја би попија једну Кш, и *ти би се збунила* Гч, ако *би требаа* да слуша, он *не-би* Кш, да несмо *били упорни*, *не-би* ги истерали Кш, и *ви би* ги познали М, *ћерку би* ми бдма заклаа ЦБ, *они би* ги предали на окупатора Гр.

³²⁰ АБДиј 511, ЈМГЛ 45.

ИМПЕРАТИВ

496. Има облике само за 2. лице јд. и 2. лице множине.

У 2јд наставци су: -о, -ј, -и:

не *бђј* се Т, *напђј* краве и дотђрај дђма ГК, *скрђј* га по мђру ЦБ, прво *одвђј* (хлеба) за кђче М;

мајке, *дај* мђне лђба М, *вђкај* си тђ К, *ђди* гу *вђкај* Гр, *глђј*, *изрђа* крђђњак Гч, *глђј* си посо Гр, прво *купђј* плац, па после *ћещ* кђла Л, *ђмешку* *немај* никакву К, *пђтај* бђга М, на тђ не *рачуњај* Кл, *спрђмај* вечђру Т, *чекај* ГС, *чека!* ја да дам М;

вђди кђи чђка на капђју Гр, *вђди* краве, *врђжи* Гч, *вђчи* та кђла Гр, па *дђгни* се, брђ Л, *зђни* С, *ђди* куд чђку Гр, *кађжи* Мирјане да се јави К, *дђбоко одсђчи* МД, *остави* М, *поздрави* Вђкице К, *оврђши* ти ранђје ЦБ, *понђси* пђре Л, *подђли* М, *ђрађи* К, *пђвни* мђло водђцу Пр, тђ *пђри* Пр, *покађжи* му слезђну Пр, *ђзни* тђчак М.

497. Облик *немђј* обичнији је без -ј:³³¹

немђ да те осђти М, *немђ-бре*, *немђ* да га убиђещ ГС, *немђ* да орђщ Л, *немђ* тђм, по копрђве К, *немђ-бре*, мђни кђрте ГС.

498. У случајевима када -ј долази после -и из основе, оно се губи: *јђди* и *пђ* К, *пђ* Гр Д Л М ЦБ, *омђ* се Л, *мђ* се с воду од щђпљђ дрво Лп, *скрђ* се, да те не глђдам Т, *завђ* увијђчку па напред Т, *убђ* га, мајке Гр, *увђ* ми прс Л.

499. Код глагола *је* (једе), поред *јђди*, јавља се и *јђћи*: *јђћи* лђба Лз, *јђћи* Гч М МД, *јђћи* кђлко мђж Т.

500. Нису непознати облици императива без -и, иако се број случајђва своди на мању групу глагола:

опђлим нђколко мђтка, па *бђж* Т, *бђж* у трђе ГА, *врђ* се Гр, *дђк* (диг-ни) се Гр, *дрђж* овђ Л, *трђч* тђмо, *трђч* овђмо Л.

501. Облик за 2. лице множине једнак је облику за једнину + *те*: *сад* гу се не *бђјте* ГС, *сад пђвајте*, *ђграјте*, *јђћите* ГС, *пођћите* лђба па ђт ГК, *спђте* си тђј ГК, *искачајте* Гр, *врђајте* тђ М, *глђдајте* како мђжете да однесђте Гр, *прскајте* гу (јабуку) по чђсто ГК, *удђрајте* по петђцу (секиру) Лп.

502. Иако Белић тврди да су облици са генералисаним -ете, с ђ у глаголским основама на сугласник (*бђри* : *берете* < *берђте*) основна особина императива ових говора, и „те облике находимо у свима дијалектима источне и јужне Србије”, њих у говору АП уопште нема. У томе се овај говор разликује од сврђишких и тимочких говора на истоку, али и од осталог дела јужноморавских говора на југу.³³² Овде налазимо:

³³¹ Ова појава у говорима источно од АП није позната, али је зато у западним (косовско-ресавским) обична. — РСЛев 394.

³³² АБДиј 541. У анализи Броховог дијалекатског материјала (О дијалекатском материјалу О. Броха у књизи: Die Dialekte des sudlichsten Serbiens, СД36 II, стр. 60) он каже: „Колико сам ја могао путујући по ист. и јужној Србији, да видим, народни је наставак *ђше*, а *ђше* је, иако није сасма непознато, туђе. Гдегод сам налазио тај наставак (ите), налазио сам и знаке позајмице многих речи из књижевноадмин. језика. Зато ја и видим у наставку *ђше* велику старину”. Стање у АП, видимо, одступа од овог закључка.

бúдните пáметни ГК, *íдите* Б М Л, *íдите* кроз (= скроз) Б, *íдите* си тамо Пр, *кáжите* му Л, *кóсите* то док није прецветало Пг, *ту* *лэгните*, под ора ЦБ, *мáжите* са зáчи мáz ГК, *мéтните* у фуруну Лз, *нóсите* Л М Пћ ГА Тн Ш, *нађите* ми пúмпу Сб, *наплáтите* му кóлко је рэд К, *опрáвите*, брé, вратницу Ст, *рáдите* си ви што је вáша рáботá Гч, *сéйти* се за бáбу Мирóсаву ГК, *трсите* ви трњи па да вíдите ел нéће ви се је ГА.

Ову разлику према осталим говорима призренско-тимочке зоне прати још једна. Док је тамо где постоји наставак *-éте* акценат увек на њему (*дојдéте, речéте*), у говору АП у таквим је случајевима увек померен ка почетку речи (*дóђите, úзните*).

503. О поремећајима у резултатима палатализације т. 275.

ГЛАГОЛСКИ ПРИДЕВ РАДНИ

504. Радни придев у говору АП, с обзиром на *-л > -а*, и појаву *j, i* у интервокалном положају, као и евентуална сажимања, може у мушком роду јединице образовати облике са следећим завршецима: *-áл > -áа* (*-á'а, áја*), *-ал > -а*, *-éл > -éа* (*-é'а*), *-ел > -а*, *-íл > -íа* (*-í'а, -íја*), *-ол > -óа*, *-úл > -úа* (*-úја*). Сви примери дати су у т. 231—236.

Ретко и вероватно под утицајем стандардног језика или суседних косовско-ресавских говора, могу се срести и облици са *-о < -л*. Примери у т. 243.

505. Облици осталих родова граде се као и у стандардном језику, наставцима: *-ла, -ло; -ли, -ле, -ла*, за што мислимо да није потребно давати примера, будући да их на различитим местима током рада има доста.

ГЛАГОЛСКИ ПРИДЕВ ТРПНИ

506. О извесној слободној употреби наставака *-н* и *-т*, или наставака са њима у саставу, говоре примери:

шáнац *напуњен* са шúшљак Гч, такó-е *названо* Т, *прóзвана* Т Пћ, *названо* у младос М, *пóсле* е село *прóзвано* Морáвац М, *казано* му К, *то* му е њему *казано* Пр, *орезáно* лóјзе ГА;

пролиéно úље од кóла Гр, кукаља *íма совíјено* ЦБ, *зашиéн* рукав ЦБ, *é сад* си *омиéно* (детету) Јк, *прóстрна* слáма Лп, *мéрен* Т;

зáтрт сам ЦБ, *назват* К, *пút* је *мéрет* куд мóу пáјату ЦБ, *назвата* „сокачáрка” и *љути* се Гч, бíли су *наклóњети* на полнtику комунистичку М, *остају нежéњети* М, браћа *неожéњети* Т, онó-је *попуњето* Пр, *прóстрто* ти па спи ГК, онó конóпче *овито* око рúку Сб, није ми *прéмит* сира ГС, *пуњете* папрýка Гр.

Облик: није ми *замёрито* Т — познат је на целом простору, али само у средњем роду, а тако је и са *одвóјито*.³³³ Међутим, о њима се пре може говорити као о прилозима него као о придевима.

507. Значајна одлика говора АП јесте делимично одсуство јотовања у облицима трпног придева код глагола на *-им* у презенту.³³⁴ Објашњење поремећаја резултата јотовања у граматичкој категорији коју су „из ране прошлости наследили сви наши говори па и призренско-тимочки”³³⁵ Белић види у потпуном нестанку старих облика на овом терену и успостављању нових „од основе сад. времена наставком *ен*,”³³⁶ према глаголима који су заиста образовани овим наставком. „То су глаголи код којих је основа садашњег времена једнака с кореном, на пр.: *скубен*.” Овакво објашњење прихвата и Стевановић за ђаковачки говор,³³⁷ док је М. Павловић, говорећи о стању у говору Сретечке жупе, које је истоветно са стањем на ширем простору призренско-тимочке зоне, за ову појаву истакао да је „механичке природе, и у вези је са великим поремећајима у глаголским категоријама, при чему је веома много раширен значај основе времена садашњег.”³³⁸

508. *п, б, м, в + ен*

закрпене панталоне Т, *ицѐнен* ЦБ, *кúпен* Гр К ЦБ, *жу́ч прилѐпен* Гр, *свѐ скалúнено* (девојачки дарови) СБ;

дрóбен камен, туца́ник Дж, *зарóбен* Кл Т ЦБ, *зарóбен* сам у Битољ Б, *одрóбен* сам на Митровдан Б, *погрóбена* óдим ГК, ујело ме куче, нога ми прогло́бена Л;

то е *поишумено* (брдо) Ст, *прелóмен* сва́ки стру́к Л, *пр́мено* (писмо) Гч, сáв сам *слóмен* ГС, ћерка ми *удóмена* Лћ, *спр́мено* Л;

Моравац је *дáвен* од вóду М, камењ је на њега *загла́вен* Лп, *напрáвен* кош Т, *настáвена* чара́па Гч, *остáвен* Л, *откр́ивен* М, *не́сам пáвена* Т, *постáвен* капúт ЦБ, *не́кад свáтови* и *постáвено* затѐкну (постављен сто) Б, *íма* ги (опанци) *разно прáвени* Гр, то-е *слáвено* ГК, *свó* му лице *угарáвено* ГК (о остацима *вљ* у т. 248).

509. *т, ð + ен*

а) са старим јото њем: *плáћен* Т К, *скрáћен* Дщ Лћ М;

опáнци *грађени* Гр . М Пр ЦБ, воштíна, то-е *ицѐћен* сáт (саће) Д овдѐна сам *рóћена* Тн, гó е дѐ-е бór *сáћен* Гщ, *сáћене* буквице малѐцке ГС, сла́бо *рађено* Гр, *ура́ћ* о је нешто ДТ;

б) без јотовања: из Пóродин *призѐтен* Ст, *умлáтена* СБ;

ја́ сам млóго *изрáдена* Т, *нагрáдена* с пáмет К, *рóден* трíнаесте ЦБ;

в) с аналошким успостављањем палаталног консонанта: око гла́ву *свѐће*, па тý *сплѐћено* у вѐнац ГС, али: *плѐтен* шáл ГС;

³³³ Има га и у Левчу — РСЛев 397.

³³⁴ ПИДиј 113.

³³⁵ МСБак 64.

³³⁶ АБДиј 151.

³³⁷ МСБак 65.

³³⁸ МПГСЖ 111.

довећен из Мозгово Д, мој отац најкасније *довећен* Лз, но муж *довећен* Д, *довећена* још док била млада Тн, *напрећено* (предиво^о Тн, све убивени па овако *нарећени* Т, *увећено* у нити Л, *украћено* из^о кућу Кл.

510. Облици са -ст- у основи јављају се

а) са старим јотоварем: дете му умрло *некрштено* Л, то ми е било (надлактица) *ољуштено* Т, из Требиње сам *пуштен* ЦБ, жељудац је (= јој) *спуштен* Гр, све ги имање *напуштено* ГК;

б) без јотовања: *напуштено* све К, *ожалостени* Тн, то-ти-е *опростено* Л, сви су пости *постени* Гр, *угостени* смо Лп, све му руке *умасијене* Пр, *пуштена* грџа Лп;

в) са подновљеним јотовањем: Цигани су *кршћени* Д, клашће су (. . .) које није *маићено* (није обојено) Лп, поточара воденица *намеићена* у реку Лп, све *напушћено* Л, *отпушћен* из^о санаторију Т, *причвршћен* за маљ Лп, *рачишћено* М, *скршћене* К, *укошћен* врат Гр.

511. с, з + ен

а) са старим јотовањем: *меиен* па *обеиен* Гл, *испробиена* ГС;

зајажена вода Лп, била *заражена* Т;

б) без јотовања: *бесенога* Гш, ту *обесен* вук Гш, *омесена* погача Гр, *мало прокобсено* Т, *угасена* ватра Пр;

мало размазена Гч, сва ми ливада *угазена* Пр, *превозена* Л;

в) са аналошким јотовањем: *донешено* је на астал Т, *истреишен* ГК, *нанешено* у подрум К, има *потреишено* срце Гр, *претреишено* ГК, плац *пренешен* на татка ЦБ;

огрљак *вежсен* ГК, трачка на чарапе *вежсена* Т, *вежсене* чарапе Гр Д ДК Јк Кл Лз Л, ђубре *извежсено* Л Т, краве *помужсене* К.

512. л, н + ен

забаталено одавно Гш, *заплатено* Гш, *укиселен* (купус) К, али: *доселени* одавно Б, *преселени* Т, *преселен* М Пћ МД ГА, много *рацвелено* (дете) Гч, *уселена* кућа ЦБ; *делен* — свуда;

брањен, *жењет*, *нежењет*, *неожењети*, *рањен*, *урањен*, *смењен*, — на целом простору.

Из изложеног прегледа види се да трпни придев у говору АП формацијски није уједначен (поред облика са старим и подмлаћеним јотовањем, јављају се и они са аналошким јотовањем или без јотовања).

ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ ПРОШЛИ

513. Није у употреби. Забележени пример прави је придев:

бивша војска Т, *бивша* југословенска држава М, *бивши* председник.

ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ САДАШЊИ

514. Глаголски прилог садашњи, који се у књижевном језику „до-бија кад се на облик 3. л. мн. презента дода наставак -ћи”,³³⁹ овде има

³³⁹ МССХЈ I 346.

нешто другачије формације. Најпре зато што му као основа поред 3. лица множине презента — чије шаренило може да се види у т. 462—466, — служи и инфинитивна основа (*држа-*, *трча-* и сл.), а затим што овде долазе наставци *-ући*, *-ећи*, с тим што прво још може бити са финалним *е* (*држа-уће* и сл.).

515. Мада Белић вели: „За прилоге врем. сад. имамо у овим дијалектима данас готово само један наставак: *ећи* (респ. *ечи*) који се додаје свима основама”, а нешто ниже: „Остатака од образовања на *ући* има врло мало, па и то мало по свој је прилици новијега порекла, унесено са стране,”³⁴⁰ у нашем говору налазимо обрнуту ситуацију: облика са другим наставком сразмерно је више и обичнији су:

-ећи: *клечаећи* Пр, *знаећи* Л, *то се ради стаећи* Л;

-ући: *роде* (шљиве) па пропаднемо *берући* Гш, *држаући* Гр ЦБ М ДА, *држаоћи* Пр, *играући* М ЦБ, *идеући* ЦБ Гч, *ноге* ме заболеше *идеући* Л, *носеући* ЦБ, *носеући* Гр, ископали га *ораући* К, *увечер* се (крава) *расипе нијуући* Гч, *оћоравела* сам *плетући* ГК, *силазући* ЦБ, *трчаући*, Д К ЦБ, *читаући* Јк;

-уће: *држауће* Л, *клечауће* К, *клечуће* Т, *клечуће* М, *играуће* Л *ето*, паприку, *искидала* сам се *носеуће* К, *носеуће* М, *трчауће* Л, *шетуће* Т.

Акцент је увек на вокалу непосредно пред наставком.

516. Неподударање Белићевих закључака и наше ситуације може се тумачити и чињеницом да он уопште не наводи грађе из Алексиначког Поморавља, али и евентуалним разликама од осам деценија колико нас дели од његових истраживања.

517. Облике са *-м*, типа: *клечећим* и сл., какви се иначе налазе у призренско-тимочкој зони,³⁴¹ па и у говорима непосредно суседним нашем, ми нисмо чули, сем: *стојећим* ГК.

ПОСЕБНЕ НАПОМЕНЕ У ВЕЗИ СА ГЛАГОЛИМА

518. Овде ће бити указано на извесне специфичности у односу основа (према подели М. Стевановића), на присуство или одсуство поје диних глагола или облика, формирање итератива, а даће се и нека друг ситнија запажања.

519. Глагол *изађе*, чешићи је и обичнији него *изиђе*:³⁴² док *изађеш* (уз брдо), *изгубиш* душу ЦБ, *изађемо* на сокак ГК, де *изађи*, људи те

³⁴⁰ АБДиј 581.

³⁴¹ ЈМГЛ 46, а налази се и у говору Галипольских Срба, — ПИГТС 245. Иначе, о облицима на *-е* налазимо: „Чим се ном. мн. на *е* продужио да употребљава у српско-хрв. јез., на пр. (. . .) *људи молеће дођоше*, а као обични наставак за ном. множ. употребљавало се — *и*, облик *молеће* морао је бити схваћен као прилог и могао се употребљавати за све бројеве и родове. Тако су морали бити добивени глаг. прилози на *е*, *ћи* и *ће* у нашем језику.” — А. Белић, „Мусић д-р. А, Значај и употреба партиципа у српскохрватском језику” — приказ у: ЈФ XIII, с. 199.

³⁴² Појава се региструје на ширем подручју, па и у најновијим истраживањима, в. СРШум 405.

тражу ГС, *изађите* М ДА ГК Лз, *изађо* поред^т сѣб Гр, *изађе* отутке, па пред њи Гр, тике *изађоше* Лз, али: *изишли* му пліци Лз, сá *изишла* дрўга мода Пћ. Са овим значењем рекло би се да је чешћи глагол *излѣгне*, аор. *излѣго*, *излеже*, *излѣгомо*.

520. Не постоји, међутим, *сађе*, већ *сиђе*, али је обичније *слѣгне*, аор. *слегну*, *слѣже*, *слегнумо*.

521. Глагол *обиђе*, овде значи: „проба”: *обиђи* мало од^т тóрту К, да е родило мáло (грожђе) дѣца да *обиђу* ГК, а са значењем „обићи” употребљава се *заобиђе*.

522. Као *тресе*, през. Змн *тресѣ^у/трѣсу*, р. прид. *трѣса*, *трѣсли* онашају се и *грѣбе*: *грѣба*, *грѣбла*, *грѣбли* и *струже*: *ишци* те *стругли* гóру (= резали грађу за кров) Гр, сѣвѣ му *остругло* црѣва Л.

523. У говору АП јављају се краћи облици презента глагола *јѣ* (једе); или глагола од њега изведених: кад огладним ћу *јѣм* Л, *ће јѣш* па *ће п* ѣташ *јма* ли јóш М, ако му дáш *ће јѣ* ГС, *јѣ дудинке* Л, кад траву *јѣ бѣјну*, онó *накрвља* ГС, *ајде* да *јѣмо* К, да л *ће јѣмо* Л, *ће јѣте* ли, ел *нећете* Т, али: не *јѣду* се сѣрове тѣкве К, слáбо *јѣду* (јагањци) ЦБ, не *јѣду* Т.

Ови се облици потпуно слажу с парадигмом коју Белић даје као „правилну”.³⁴³ Питање је да ли они представљају старе облике презента атематског глагола (стсл. *јамъ*), где се лични наставци додају непосредно корену,³⁴⁴ или је то упрошћавање облика *јѣдем*, *јѣдемо* . . .³⁴⁵ У говору АП они су основни у зонама I, III, у IV нешто ређи јер живе и облици својствени стандардном језику, али су у зони II (тим више што се иде даље на исток од Мораве) врло ретки. Не јављају се, иначе, у суседним сврљишким и тимочким говорима, који су архаичнији од моравских.³⁴⁶ (Карта бр. 14).

524. Јавља се аналошка алтернација по старом јоговању: *вѣжен*, *донѣшен*, *спáшен*, *трѣшен* и сл., или по палатализацији: *вучу*, *вршү/вршѣју*, *печу*, *сечу*, *стружу*, *тучу се*; *вүчи*, *пѣчи*, *стрижи*, *врши* (в. и т. 511, 275).

525. Глагол *рѣа се* има облике: *рѣам се* Л, *рѣају се* дѣца па се укаљау Т, *рѣај се* ако смѣц ГС, ко да се *рѣа* с мѣдведи Пр, *рѣале се*, *вүкле* за кóсу Гч (у Сврљигу: *обáрају се*).

526. Глагол *вршѣ* има презент: *вршѣм*, *вршѣш*, *вршѣ*; *вршѣмо*, *вршѣте*, *вршү/вршѣју* (2. облик у зони I). У осталим облицима јавља се недоследна напоредност: аор. *овр*, *овр/оврше*, *оврмо*, *овросте*, *овроше*; р. прид. (о) *врѣа/ (о)вршѣа*, (о) *вршѣли*: нису били *овршѣли* ЦБ, јѣдва *овршѣа* лѣтос Пр; импер. *врши*, *вршите*.

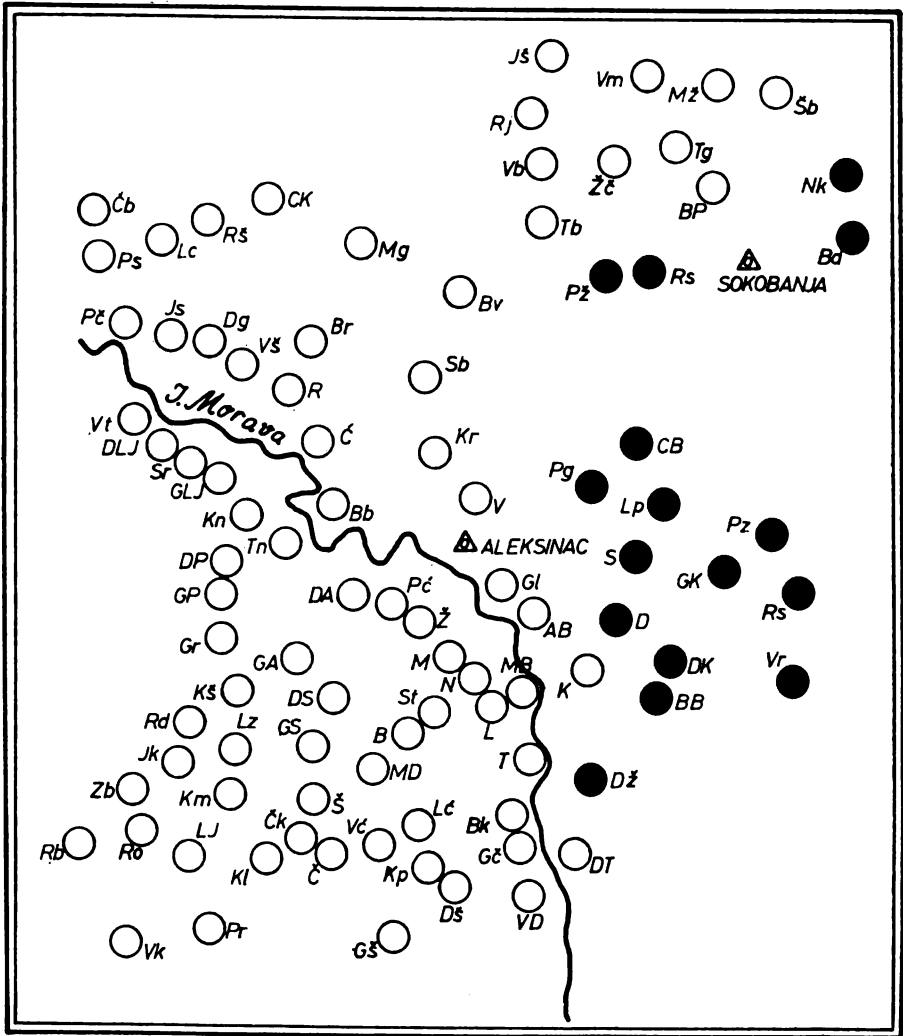
³⁴³ АБКонј 9 и 56.

³⁴⁴ АП—БМРес 350.

³⁴⁵ „Није јасно о каквој се појави овде ради” — РСЛев 204.

³⁴⁶ Борђевић је забележио и за 3 мн скраћени облик: „Не јѣв руби, но зуби”, где имамо *јѣде*с, — Т. Р. Борђевић, Српске народне пословице (из Алексиначке Мораве), „Кар” 1899, св. 1, с. 18.

КАРТА БР. 14

- *jedém, jedémo*
- *jém, jéu, jé, jémo, jéte, jédu|jedý*

527. Глагол *ткае* има облике: *ткаем*, 3. лице мн. *ткају/ткаву*; не јављају се облици *ткам*, *тку* и сл., а чак ни у најисточнијим селима нема: *чем*, *чеш* и сл. (што је у суседним сврљишким говорима познато и обично).

528. Код глагола *чује* имамо у *чујев* е из осталих лица (*чујемо*, *чујете*) као и код *трујев*, а овако је и код других глагола првобитно на *-овати* (*опасовати*):³⁴⁷ *записујев*, *заграђујев*, *казујев*, *навађујев* *бáчу* Л, *набацу'ев*, *опасујев се* (в. и т. 559).

529. Неки глаголи на *-(д)ти* имају ове облике: *туна стада* аутобус ДТ, *овде аутобус стада* Пр, *стада*, *стада* М, *стада* куд *шкóлу* К, *неће да устада* *рано* Л, *не° се устáдало* М, *пољопривреда застада* Л, *кад изгóри гламња*, *остада жáр* Л, *да накладам* *огањ* Л, *штíм* (вуна) *остада* Лп, *остада* *пóље* *неурађено* Т. Императив је на *-ај*: *накладај*, *устадај*.

530. Глаголи са основом на: *-мог-*, *лег-*, *(-)стиг-*, *саг-*, *(-)диг-*, *-бег-*, *рек-*, *(-)мак-*, *црк-*, *пук-*, *-тек-*, *(-)сед-*, *(-)ста-*, *(-)пад-*, *срет-*, поред р. прид. типа: *река*, *рекла*, *рекло*, *рекли*, *рекле*, *рекла*, имају, и то *чешће*, облике по III врсти као: *не се до подне дигнула* *магла* К, *мáло ми помогнула* Лп, *легнула* *кад пála на онó рещó* и *изгорела* К, *ништа несу постигнули* Т, *да си га бар стигнула* Гр, *сагнуа се* ДА Пñ Тн, *кад се подигнуа*, *до таван* М, *да ми е тó допаднолу* ГК и сл. Двојство облика огледа се и у презенту и аористу (о непостојању облика *дигнала се* и сл. у т. 92): *ако стигнем* Кл, *неће га млого сподигнеш* ГК, *не вреди му па влади́ка да поста́не* Д, *кад опáдне* *рóса* Сб; али: *једва се ди́го* Гр и *једва се ди́гну* ГС, *поди́го* *кредит* Т, и *подигну́* *ја ону́ грéду* Гр, али: *ста́рац рíти* *да узне* *лавор* Гр, *ја óдма рíпила* Гр.

531. Аналогијом према *почела* : *почнем* имамо и: *узела* : *узнем*; *узнем* Л М К, *ко́и га узне* Гч, *он узне* *онај леба* М, *са́мо да узнемо* Гч; *узни* *то́чак* М, *узните* Л, *узните* *си то́рбу* КГ.

532. Глагол *надује се* има облике по IV врсти: *сва́ се* *надујем* Гр, *ако се врата надујев*, *неће затво́ру* Пр, *надуа се* Пр.

533. Глаголи од *пэн-* имају през. основу по II врсти: *ту се попењу* ГК, *напењу се* у *дуд* Д, *једва се попењемо* Лз.

534. Познати су само ликови: *ковém*, *сновém*; *ковéу/ковéу/кову́*; импер: *кóви*, *кóвите*; р. пр. *ковáа*, *ковáли*; гл. прил. *ковáећи*.

535. Глагол *брија* има облике по V врсти: *та́тко се брија* М, *не бријамо се* до *четерéз°* *дána* Пр, *избрија́а се*, *намирисáа* Т, *посéка се брија́ећи* се Л.

536. Од глагола *труе* бележили смо облике по двама основама: пуној: *мо́жш* се *отрóваши* Гр, *немо́-се* с то *отрóваши* Т, *ксе истрóвате* Т, *истрóвали се* с *пећурке* Сб, и *краћој*: *скóро се едán* *отру* К, *отру́ло те* (клетва) ГК, *отру́ен* и *умрéа* ЦБ.

537. Од глагола *жњé* познати су нам облици: *жњém*, *жњéмо*: *чим óжњé*, *ће врщé* ЦБ, *жњу́* по *Морáву*, а *куд нáс на кад дођу* Пр, *сави́ се па жњи́* Л, *óжњи* *неки снóп па се врати* К, *та́ ми њíва пóжета* Д, *пче-*

³⁴⁷ АБКонј 55.

ница је *пбжњета* ДА. Очекивало би се да се у говору АП наиђе и на облике *жњејем* и сл.³⁴⁸ Ми их, међутим нисмо чули сем: *жњеџ/жњеџев* Вк. Могућно је *жњејем* > *жњем*, што се не може знати због непостојања дужине на контрахованом вокалу.

538. Обичније је *бијен*, *омијен*, *добииен*, него: *бивен*, *бмивен/бмит*, *добивен*.

539. Обичније је *даем*, него *давам*. Познато је: *даваа*, *давали*; *дадо*, *дадомо*; *даден*, *дадени*.

540. Глагол *меле* има *мелем*, *мелеш*, *мелемо*, *мелев/мелу*; аор. *мелја*, *мелјамо*, али и: *самлэ* máло Пл, т. пр. *самлет/самелан*, *самлето/самелано* (жито); импер. *мели* Лп, *смели* ми и трице, *јарму* ЦБ.

541. Глаголи који у стандардном језику имају инфинитив на *-авати*, *-ивати*, *-овати*, према *-у-* уз презентске основе имају *-ув-* у аористу, р. придеву, т. придеву и именицама изведеним од њих:

прекопува нешто ГА, све му *накупува* и врати се М, *дотерува* прасићи на пијац Гр, *премеруваши* за а^чтопут Гл; ја сам то *обожуваа* М, *покушувала* више-пут ЦБ, *несам добрувала* Т, *дарувала* свекра и свекрву Л, *ћерка* ми не много *девојкувала* ЦБ, *накупувало* (семе) за две-годин Т, ту сам *пресађувала* бащчу Л, није он *преглеђуваа* (није у туђим рукама гледао оно што сам нема) Д, *татко* ми је *казуваја* Т, то се *израђувало* Гч, *разорували* детелину Гр, *путували* два-ноћа и цеа дан К, *намеиђували* кров Гк, све сам *исарањувала* Гч, *опасувале* се канице Гк, *купували* леба, како-се *пбштували* Т, *пцували* се Л; овуј-годин суша па није *окопуван* (кукуруз) још Сб, *поткопувано* máло па тако остало Кш, све *купувано* (за славу) Пр, да е *пбштувана* Гк, *несам шкблувана* Т, *мблувана* тераса Д, двапут е *скрађувано* (црево) Гр, *премеиђуван* М, *премашуван* (план) Лз, *истерувана* из кућу К, *опасувана* од пупак, *пребега* Гч; *заказувано* да се не жње Т; а такве су и глаголске именице:

у њиву имамо воду за *навађување* Гч, *кбтур* за *навађување* Л, *овблке* *цење*, *нема* више *купување* Т, *син* на *шкблување* Д, па сваки час *истерување* ДС, *умори* се од *птување* ДТ.

542. По V врсти налазимо облике глагола: *вика*, *врэка*, *диза*, *истрица*, *рика*, *сиса*, *стиза* и сл.:

коза врэка Т Гр ЦБ, *врэка* коза там-гór ЦБ, *врэкала* и цркла, то кад гу увати *врэкавац* Гк, *дођем* на њиву и *викам* Л, кад нема ништа, она *вика* ГС, *викај* кољко бћеш, она ништа Гч, не *викајте* тољико Т, *дизамо* кров Т, *дизау* цене Т, ту овј и-зэдругу, *истрицају* хубре Гк, не *истрицај* ми то на ноге К, *крава рика* Ш, *сам рикав* по планину Гш, овј *бэли* (прасци) *сисао* Гч, *прекóноћ стизамо* у Ниш К, *радимо* ал не *постизамо* Пр, *престизау* Тн.

543. По V врсти, али са измењеним сугласником основе имају облике глаголи: *загрђа*, *заврђа*, *искача*, *обрђа*, *огрђа*, *презивља* се, *пригрђа*, *премишћа*, *пушћа*, *шапућа* и сл.:

³⁴⁸ АБДпј 495, МПГСЖ 191, а чули смо га и у сврљишком Белом Потоку, — НББП 94, поред *жњем*.

прво копамо па *загрђамо* кукүруз ГК, *мећа* на *разбој* Т, *загрђа* се од зиму Лп, љүди се *при:рђау* уз љүди ЦБ, *огрђај* кожүв па на пүт Сб, тү се вода *заврђа* Лћ, *заврђајте* рукави ГК, мój брát Станiмiр ни пред капију не *искача* Б, ти нeм да *искачаи* Пр, *искачаа* док мoга ГК, *обрђам* силне пaре М, *обрђај* се.кам стари Д, *презiвља*м се Гр М ЦБ Пг Кр Бб, *презiвља* се К, *презiвљау* се Л Кп Дщ, нiко не лопáта, него матiка, да *пригрђа* ГС, *премишћа* се с нoгу на нoгу ВД, тү су күћу већ *премишћали* ЦБ, *пүшћа* лiс Т, *пүшћа* свiлу Гр, *пүшћај* не Гр, свe *шапүћа*, не-моще јáко да говорi ГК, онá-ми *шапүћа* С.

Врло ретко, и то лево од Мораве, ближе косовско-ресавским говорима, сретне се и по неки пример по II врсти: *презiвљем* се Јк Лз Кщ Кл Гр, *огрђа'мо* мүмуруз Кл, *огрђемо* Дщ ГА Бб Тн, *обрђем* онáј кóтур (за наводњавање) Т, *скиђа'мо* од кола ГС, уколико у по неком од ових примера немамо *a > e* после умекшаних сугласника (в. т. 131).

544. Од глагола *сипе*, и глагола од њега изведених, чули смо: ћу ти *сипем* К, ако се *усипем* Л, түриш па *засипеш* ГК, да ме *расипе* ГК, *сипи* ми Гр, *сипи* си К, немóј тó да *просипеш* С.

Овако је и са глаголима *дреме* и *капе*: *дремем* ко мáче на припéцину К, *дремем* К С Лп ЦБ Сб, *капем* (скапавам) К, тү има и да *скапем* Д, ако *скапе* пóскоро Лп, ће *скапе* Лп.

Међутим, од њих се, као и од глагола: *узима*, *отима* и сл. јављају и облици по V врсти, поготову у зони I:

јá ћу ти *сипам* Л, немó-се *усипаш* Гр, да не *просипа* дeте М, ће ги *расипамо* (разбиће их у игри) Т, не *дремај* Гр, штó тү *дремаш* Гч, свe *капа* од стрeу Кщ, више не *узимам* (не узима овце на испашу) Сб, ма *узимај*, йма за свi Сб, *отима*в се Кл, тү се *отима*в, а гóре дрва (у планини) кóлко бћеш Пћ, *отимау* ти онi симiти Б.

545. Глагол *дркти* има облике по VII врсти: *дрктим*, *дрктимо*, аор. *дркта*, *дрктамо*, р. пр. *дрктаа*, *дрктали*.

546. Глагол (у)јаши показује следећи однос облика. презенту: *јашиим*, *јашимо* (нема *јашем*): *јашиим* ја, нiшта, коњ си йде ГС, *ујши* он коња па по њiма Гр, *најашимо* коњи па ко у парáду Пћ Остали облици:

аорист

ујану, *ујану*; *ујанүмо*
ујашii, *ујаши*; *ујашiмо*
ујашá, *ујаша*; *ујашáмо*

радни придев

ујанүа; *ујанүли*
ујашii'а; *ујашiли*
ујашáа; *ујашáли*

Сем што су облици друге линије (*ујашii* и сл.) обичнији, другог реда (територијалног или генерацијског) ових облика нисмо могли утврдити.

547. Тројство облика, без пуног сазнања о условима репартиције, налазимо у 3. лицу мн. глагола: *смү/смeју/смeду*; *үму/үмеју/үмеду*; *разүму/разүмеју/разүмеду*. Ипак се репартиција јасније наглашава: први су најређи и долазе у селима ближе сврљишким, средњи облици заузимају

средишњи део, где су и јужноморавски утицаји најзначајнији, а трећи у делу зоне I и у зони IV, ближе косовско-ресавским говорима:³⁴⁹

не *смү* се покрéну С, *умү*-ли се омију Рс, *нумү*-се обрну Лп, не *разүму* се (речи) ЦБ, ако не *разүму* ГК;

ће дођу ако *смéју* Гч, *умéју* свé Т, не *разумéју* нашки ГС;

дај, бóже, да *смéду* Вщ, *умéду* ли нешто (да кажу) ББ, *разумéду* лéпо Т, као и: да л они *знаду* Т, *печéње* *покрадéду* Р и сл.

У аористу, међутим, ови глаголи имају облике са -д- у свим зонама: не *смéдо* ББ ГА ГП ГС Л М Пћ Тн, *умéдо* Гр Кщ Пћ Шћ, *разумéдо* ГС Лз Јк Кщ Пр, као и: не *знадомо* Т, *имадомо* М, *имáдосте* Т, *узéдоше* М, *смéдоше* ли Лз и сл.

548. Глагол свира има облике по VII врсти, *свiрим*, *свiриш*, *свiримо*; *свирi*, *свиримо*; *свирi'a*, *свирiли*, али ово су много мање обични облици него они по V врсти, и резервисани за најисточнији обод АП.

549. Глагол *ше́та* остаје у V врсти, нема облика *шећем* и сл.

550. Још једна група глагола може говорити о односу V и II врсте. Управо забележени облици припадају V врсти:

не мóгу ја тó да *оде́лам* Л, бóље кад се *оде́ла* Л, *де́љај* К, већ тó *изумiра* М, полако *изумiра* Пр, ене-гу *истiра* прање Т, рана се *истiра* с áлкокол, с ракију, с јóд ЦБ, *каш́лам* К Т Лћ ГА, не *каш́лам* нiкако Гч, *натiња* се, скóро ће се тéли Гч, тéсто се дóбро *натiра* Гр, *натiрај* га мáло више Гр, *опiра* се, ал тéшко С, (у шали) éнога, *йoiшира* зáдругу Л, свé да *испотираш* грање Т, *почи́ња* свáдба Гр, *почи́ња* да зрi пченица Т, не *почи́њај* пре четвртак Л, нi ја *разби́рам* што она́ збóри К, ако не *разби́раш*, ти бóље прочáкaj ущи ГК, кóј се рóди, *умiра* Т, не *умiра* се лáко Сб, йма да *умiраш*, па да те зéмља неће М, *умiрају* од мýку ЦБ, што се *успи́наш* уз дрво ГК.

551. Од глагола *спи́је* записали смо: *спи́ем* Т, *спи́е* Л ГС нéма дé да *спи́је* Гч, *спи́ємо* Гч, у мóу сóбу *спи́ју* ГК, немóј куд мýжи да *спи́те* ГК, трéба да *прести́* двáес чéтри сáта ГС.³⁵⁰

552. Од глагола *жми́је*: *жми́је* кај мáчак под кúбе Пр, *жми́јемо* ЦБ К ДТ МД, *жми́ев* по рéд (у дечјој игри „жмурке“) Пр.

553. Одржава се однос *жéлим* : *желéа* (са е из инфинитивне основе):

свé му *висéло* низ° кóсу Гч, нiшта нé *вредéло* Т, кóлко е *грмéло* Т, млóго *грмéло* ГС, нiти је *грмéло* ЦБ, *загорéла* Т, *зарудéа* (раж) ЦБ, *зарудéла* пченица М, *затруднéла* Ш К ДТ Дщ, *изветрéло* вiно Л, *засмрдéло*, ће пáда кiшца Л, *заштурéло* ти у глáву ГК, *излетéло* му йз-руке Гч, *огладнéла* пращи Гч, *обелéа* Пг, срце *ослабéло* Гч, *отрпéло* Кл Пр, ўпролет на младéнци *отанéли* ўщи ГК, *оболéла* му лéва стрáна Гч, *отупéла* (секира) до крај Гр, *полудéа* Лп, такó-е *претрпéло* Т, *преседéла* цéлу зiму ДА, *покупéли* опáнци ГС, тi су у стáрци *састарéли* Т, *трпéа* га дóста Пр, *затруднéла* К, *исконнéла* у снагу Гр.

³⁴⁹ И овде, као у ресавском говору, -ду не долази на пуни облик, — АП—БМРес 348.

³⁵⁰ У сврљишким говорима: *сий*, *йресий*, али не и *сийе*.

Занимљиво је да се аналошки облици: *радѐа* сам ДТ, *радѐли* по Словѐнију К, *урадѐла* ЦБ, како-су *радѐле*, тако-су прѐшле С, поред облика са -и-, јављају источно од Мораве, а облици: *упишѐло* ми се у љци Бб, *вришѐли* су коњи Т, *вришѐли* по сокак момци ГС, само у западном делу (и зони IV) а без територијалног распореда јављају се: *вршѐли* — на целом простору, ова рѹка *утрнѐла* Гч, *утрнѐла* ми нога Лп, вода *ичезнѐла* па остала валѐга Тн, *потанѐло* поље под воду Т и сл. (Карта 15).

554. Обична је појава аналошко *шт* у глагола: *пѹшти* то К, ће ги (овце) *испѹшту* Гр, ће ги (ђаке) *распѹшту* Т, према којима се онда итеративи граде са групом *шћ* (в. ниже).

555. Још нека ситнија запажања:

1. не постоје формације: *дадбудем*, *знадбудем*, *могбудем*, *имадбудем*;
2. глагол *вребаши* није у употреби;⁸⁵¹
3. од глагола *узне*, аорист је: *узѐ* и *узѐ*, *узѐмо* и *узѐмо*. Први облици су чешћи:
4. обично је *даѐм* и *дадѐм*;
5. нема *сигра се*, већ само: *игра се*; нема *сломијем*, већ *слѐвим*, а уобичајено је с истим значењем *скрѹшим*;
6. нема *водем*, већ само *вѐлим*;
7. у два случаја, у истом селу по једном смо чули: и од тад само *чезнѐм* и *чезнѐм* Гр, не брѐни, ја ћу ги *кажѐм* Гр.

556. И у образовању итератива постоји низ специфичности у говору АП, према стандардном језику, и не увек толико у односу на остале говоре призренско-гимочке зоне. Уз то, понеки од овдашњих типова удружује више типова стандардног језика (в. т. 558), док неких типова овде никако нема. Ми ћемо преглед ограничити на најважније облике једнога глагола одређеног типа, а затим дати глаголе који припадају истом типу.

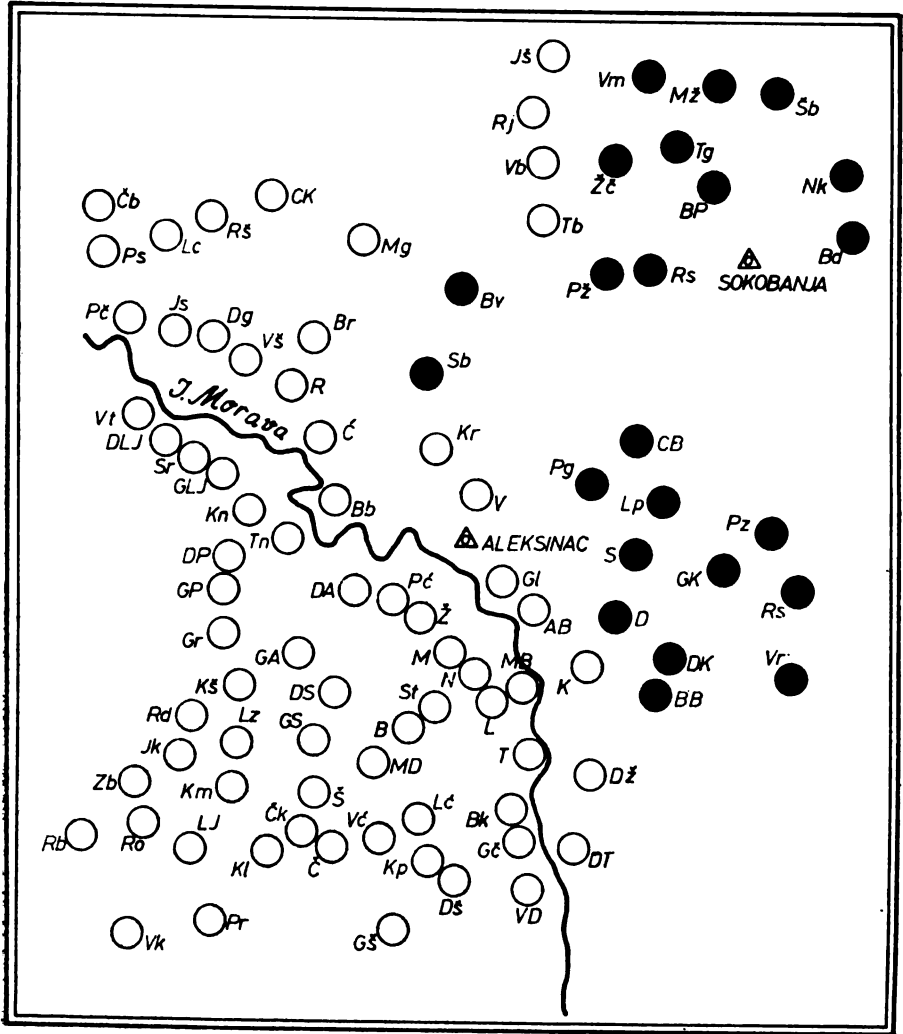
557. као *даѐа* (*даѐам*, *даѐамо*, *даѐају*; аор. *даѐа*, *даѐа*, *даѐамо*; *даѐаа*, *даѐали*; импер. *даѐај*, *даѐајте*) иду: *задржѐаѐа* (али смо чули и: *слабо се* (попови) *задржѐаѐају* Гр), *завршѐаѐа*, *обеђѐаѐа*, *познаѐа* (али смо поред: *ја те познаѐам* М, чули и: не *ѹознаѐм* гу којѐ-е Л), *продаѐа*, *сређѐаѐа* (*ѹма да сређѐаѐам* Лз).

558. Као *добѐѐа* (*добѐѐам*, *добѐѐамо*; *добѐѐа*, *добѐѐа*, *добѐѐамо*; *добѐѐаа*, *добѐѐали*; *добѐѐај*, *добѐѐајте*) иду: *навѐѐа*, *отиѐѐа се*, *снебѐѐа се*, *убѐѐа*.

559. Као *записѹје* (*записѹѐѐм*, *записѹју*/записѹѐѐв; *записѹѐа*, *записѹѐа*, *записѹѐамо*; *записѹѐаа*, *записѹѐали*; *записѹј*, *записѹјте*) иду: *заграђѹѐе*, *дарѹѐе*, *истерѹѐе*, *извађѹѐе* (што ће *извађѹѐеш* Пр), *казѹѐе*, *нађѹѐе* (дѹ ги *нађѹју* Л), *насађѹѐе* (сам по јѐдан сноп да *насађѹѐеш* Пр), *отерѹѐе*, *питѹѐе* (ја сам ги *пи-*

⁸⁵¹ Овде се значење глагола *вребаши* изражава другим глаголима: *ѐледа*, *ѹази* и сл. Радећи на обради говора Топлог Дола (код Пирота), као пункта за Карпатски диј. атлас, чули смо да се уместо *вреба* употребљава глагол *деба*: *дѐба* да га га вѐне (мачка вреба миша да би га ухватила).

КАРТА БР. 15

- *радели*
- *радили*

туваа М), *развукѹе* (до Београд има да ги (свињска црева) *развукѹеш* Пр), *ситѹје* (сам *ситѹе* у гушцу Кл), *намоћѹе* (на прво вртило се *намоћѹје* Лп), *повукѹе* (Марава се *повукѹје* Рт).

560. Као *расплића* (*расплићам*, *расплићамо*; *расплића*, *расплића*, *расплићамо*; *расплићаа*, *расплићали*; *расплићај*, *расплићајте*) иду:³⁵² *заплића* се, *змића*, *осића* (*осића* °нај ланац ГС), *преплића*, *смића* (не *смићај* човека ДТ, неће да му *смића* жена М), *срића* (*срићам* ги сваки дан Т, ту *срићамо* Т), *уплића*, *премишића* ЦБ.

561. Као *пушића* (*пушићам*, *пушићамо*; *пушића* *пушића*, *пушићамо*; *пушићаа*, *пушићали*; *пушићај*, *пушићајте*) иду: *испушића*, *намишића*, *премишића/премишића* (други лик обичнији), *измишића* (*измишића* међе Лз), али неки иду и уз глаголе у т. 559 (*немишићујем* зүби Т, *премишићујем* ограду Л и сл.).

562. Непознати су ликови: *донаша*, *увађа* и сл.

563. Обични су деминутиви и итеративи: *пивка*, *риљка*, *трчка*, *туцка* *цртка*, *цврчка*, *швирка* . . . као и од њих изведени: *попивкѹје*, *потрчкѹје*, *потуцкѹје*, *поцврчкѹје* . . ., са осталим паралелним облицима: *риљкај* : *пориљкѹј*; *пивкаа* сам кад не види нико! Т : *попивкуваа* си он ГК и сл.

В. НЕПРОМЕНЉИВЕ РЕЧИ

ПРИЛОЗИ

564. Прилози за место:

овде: *овде* сам имала прилику Гч, *овден* ДТ ЦБ Т, имамо чешму *овдена*, на сред село Б, они су *овдена* за годину Т, тури *овдека* све што има ЦБ, *овденкај* Т Б Сб;³⁵³

онде: *онде* уз врбу Л, *ондена* К Д Пр, казан бија *ондекај*, пред моју кућу Гч;

ту — према партикулама *ја*, односно *на* наше се подручје дели на источно (*туја*) и западно (туна), али се та подела не подудара са границама зона; — *ту* ћем си ја Гч, *ту* спијемо *ту* једемо Гч, *ту* су, ако несуч отишци у поље ВД;

дошци смо *туја* Пг, имаја *туја* пајату Пг, *туја* Сб ЦБ Кр Лп, несам *туја* проодила ЦБ;

туна ГС Тн Гр Лз Пћ, *туна* е река Т, има *туна* неки камен, циглар Пћ, да л је *туна* К, *туна* сам живеа, ту сам се и окотиа *тунак* Гр ДТ;³⁵⁴ (Карта бр. 16).

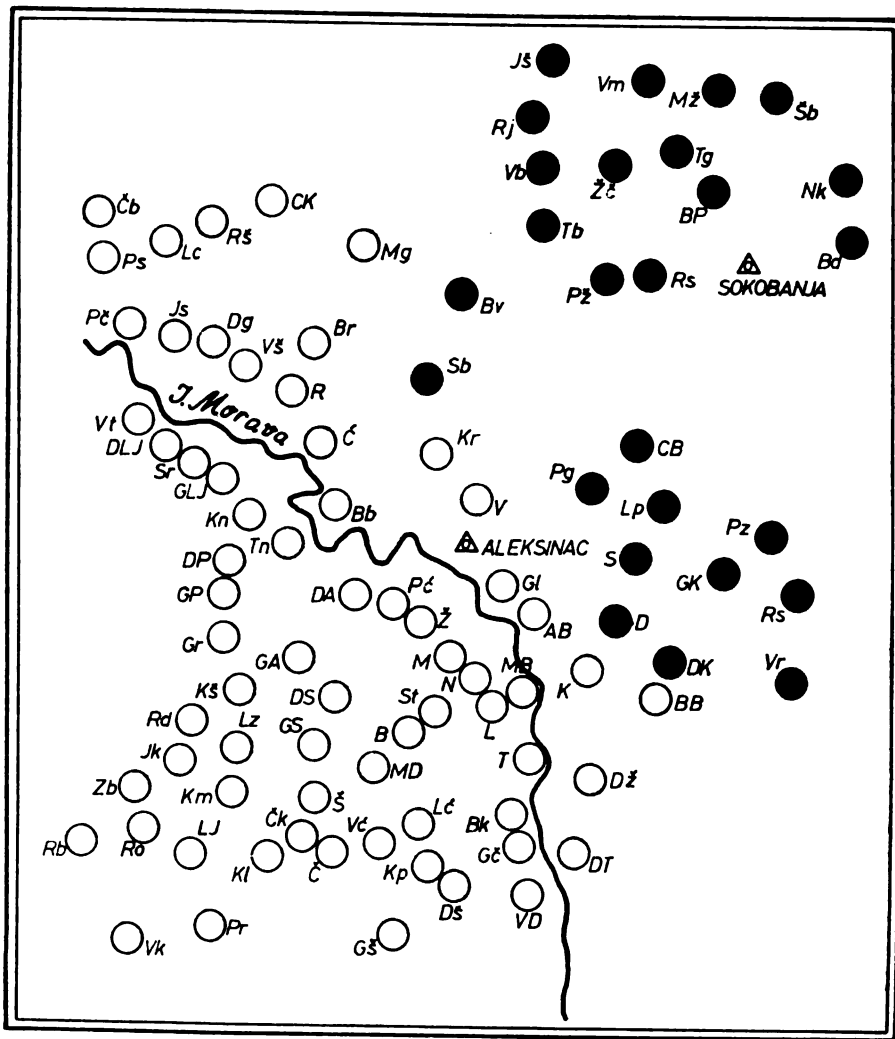
овамо: *овамо*, куд нас ГС, *овам* ЦБ Сб Лп С Д Л М, ја знам на *вам* (= на овамо) како-е ЦБ;

³⁵² Источно од АП овакви се облици не чују, већ: *расплићиа*, *уиплићиа*.

³⁵³ У зони III чули смо и: *овдемкај* Рс.

³⁵⁴ Нема облика *шунак*, *шунакарце*.

КАРТА БР. 16

- туја
- туна

тамо: бédно лљди живу *тамо* К, дѣм *тамо* Гр, неће те баџ глédао *там* Гч, вањав рѣбе и *там* продавао Гч, онé си и сад лéгао *там* Гч, штá ради *там* М, *там* Т Б Ст Сб, *там* позади Т, *там* ги (забрана, браника) ѣма два јéктера ўкупно К, ѣма *там* јár К, сѣн му *там* барави К, ѣма и тó *там* гóр ЦБ;

онамо: *онамо* су лédови ДТ, *онамо* куд штáлу Гр;

горе: овѣ *гóre*, планинци К, там-*гóр* ЦБ Лп Пр, од Бóван на *гóre* Сб; лéчка *гóр* ш;

озгоре: тó *озгóre* ЦБ, пóсле тўри *озгóрке* застóрак Лп, *озгóрке* ГК К Л Т Кп;

одозгор: сѣпа па *одозгóр* рéтко плáтно К, претѣса га *одозгóрке* ДА;

доле: *дóле* се састáљау ГК, свé бежѣ *дóле* у Марáву Вк, éно га *дóл* у јár Пр, *дóл* у Лањѣку Кл;

оздоле: тáј чаршáв да ми тўриш *оздóле* ЦБ, појавѣще се тѣке *оздóл* Гр;

одоздол: *оддóдол* смо, из Дóњу мáлу Сб, *одоздóле* Т *одоздóлке* К Гл;

унутра: *унўтра* ме боли, тў Гр, тўри *унўтра* (у овцу спремљену за печење) зéца Пр, *унўтра* рўпа (у зубу) Пњ;

изнутра: је ме *изнўтра* Гр, *изнўтра* ДА Тн Бб Гч;

одавде: *одавде* К М Т Пр, *одóвде* ГК;

одатле: *одáтле* Т К ДА ГП Кл, *одбѣле* К Лп;

оданде: *одáнде* сам пáла Гч;

одовуд: *одовўд* астáл ГС, *одовўд* ЦБ;

отуд: *отўд* астáл ГС, сад ѣду *отўд* ДТ, кўм ѣде *отўд* ГК, *отўде* Сб, *отўтке* ДТ, ја полáко *отўтке* М;

одонуд: *одонўд* рéку Л, гвѣри *одонўтке* Јк;

докле: *доклé*-ће дѣмо Т, *дóкле* стѣгосте К;

довде: *дóвде* Т Пр Гр ГА, *довдén* К ЦБ, *довдéна* С;

дотле: трк *дóтле* Пњ, *дотлéна* М Н Б;

донде: *дóнде* Т С Лп Лњ, *дондéна* К, *дóндека* ГК Лп;

близо: прићем *блѣзо* до њéг ГС, *блѣзо* Гл МБ ДК Бб;

далеко: *далéко* Т М, онé *долéко* ГК, бéще *долéко* Гч, *долéко* тáм ГК, ми смо *пóдалеко* (= даље) од Вукицини К.

Упитни прилог где јавља се и као *де*: *дé* си бија Т, *дé* су Т Кл, *дé* су ти дéца Гр, *дé* ћу сад Гр, ѣдемо па *дé* не стѣгну Т (о облику *ge* у зони III в. т. 65, а односу *где* : *куд(е)* т. 677), а са *где* постоје и сложени:

нéгде се срéли Т, ако га *нéгде* вѣдите Гр, немó се вѣ *нéгде* загўбите М, мóж *понéгде* и да ѣма (надимака) К;

нѣгде га немáло (клетва) Лп, *нѣгде* се не вóлу (свекрва и снаха) Пр, *нѣгде* Пњ ГА Тн С К.

Навешћемо још једну групу прилога који имају углавном просекутивно или релационо значење:

што *однапред* б \acute{u} де *osád* ГК, он *напред*, он \acute{i} по њ \acute{e} г Л, најпре се зове *откуд* с \acute{u} нце изгр \acute{e} ва М, *násad* Т, *напоље* излази М, *напростирамо* раг \acute{o} це *назем* К, \acute{i} дите *кр \acute{o} з* (= скроз) па кад ст \acute{i} гнете до л \acute{u} ка, ви *лево* Б, \acute{i} дите *лево* Ст, *д \acute{e} сно* од Мар \acute{a} ву АБ, *мáло* *јудесно* Гл,

Са упитним *куд/к \acute{u} да/куд \acute{e}* : *к \acute{u} д* су се пов \acute{u} кли Т, *к \acute{u} да* да га тра \acute{z} жим К, *к \acute{u} де* да \acute{i} дем ГК, — јављају се и сложени прилози

н \acute{e} куд се \acute{i} згуби па га н \acute{e} ма Т, шт \acute{u} че *некуд* ГА, имáли смо ми т \acute{o} (тур-пију) *н \acute{e} куд*, ал ко знá де е сá 2 Гр;

никуд не \acute{i} ди, т \acute{u} да сед \acute{i} ш Т, не кр \acute{e} ћам се *никуд* Б. (о мешању са нигде в. т. 677).

Као прави прилог, и скоро једино тако, употребљава се и дома:³⁵⁵ *мáма* је *д \acute{o} ма* Л, *мáјке*, кáд ће б \acute{u} днеш *д \acute{o} ма* Л, \acute{a} јде *д \acute{o} ма* М Т, за вр \acute{e} ме рáта св \acute{e} сам сед \acute{e} а *д \acute{o} ма*, н \acute{o} га ме бол \acute{e} ла СБ, \acute{h} у д \acute{i} м *д \acute{o} ма* Л, \acute{i} де *д \acute{o} ма* ЦБ, с \acute{e} ди *д \acute{o} ма* Л.

565. Прилози за време:

кад(а): *кáда* да ти дот \acute{e} рам (песак) Гч, *кад* чов \acute{e} к остар \acute{i} М, д \acute{o} ђе бáш *кад* су кáјсије ст \acute{i} гле Т, *кад* сам се д \acute{i} гла Л, *кад* се, л \acute{u} ди, д \acute{i} га ГС *кад* св \acute{i} ри в \acute{e} тар Лп;

никад(а): *никада* Гр Тн, *никад* Тн М Н Ст К Л С; и *никад*, и *никад* и н \acute{i} је д \acute{o} бро Гр;

некад(а): *н \acute{e} кад* Т П \acute{h} , *п \acute{o} н \acute{e} кад* М Т Л;

сада: *н \acute{e} си* сад \acute{i} ја до сá 2 Гч, *сáд* н \acute{o} сим Т, сá 2 -да ви испр \acute{i} чам Лз, *сáд* \acute{i} мам два брáта К, сá 2 \acute{h} у Лп, *сáд* СБ, *сáда* М Т ДТ, *сáде* га отпушт \acute{i} ли ЦБ, *сáде* К (в. и т. 286), а јавља се и као *са*: м \acute{e} не сá стрá Гр, сá \acute{h} у С, али и као

саг: сáг имáла \acute{i} спит Т, сáг у стáрос ГС, не-м \acute{o} г да кáжем бáш сá \acute{i} ЦБ, сáг ми причáја ГК, н \acute{i} кој не м \acute{o} же сáге да тврди ДТ, не иде сáг e ауто бус К, сáг e ЦБ; (в. и т. 307).

тада: *тáда* Т Гр, *тáд* Гр Пр ГС, — (о односу *тад* : *таг* у т. 288); до *тáд* смо се пазили, али *отáд* не зб \acute{o} римо Гч;

онда: *о \acute{n} да* опер \acute{e} мо и њ \acute{o} (вуну) Лп, *о \acute{n} дак* се \acute{u} вати по две \acute{i} љаде СБ, *о \acute{n} дак* се знáло СБ, *о \acute{n} дак* за П \acute{u} сту р \acute{e} ку Т;

данас: *данáс* П \acute{h} Гр Пр ЦБ, *данáс* СБ Т К ГК Лп, *данаске* Т Л К;

јуче: *јуч \acute{e}* се вид \acute{o} мо Т, *јуч \acute{e} р* д \acute{o} ща К, *јуч \acute{e} рке* К;

прекјуче: *пр \acute{e} кјуче* К, *пр \acute{e} куче* К ЦБ; *пр \acute{e} кјучер* ЦБ;

накјуче: *нáкјуче* М, *нáкуче* М Т Гр;

сутра: ч \acute{e} кај до *с \acute{u} тра* М, али обичније је

јутре: *ј \acute{u} тре* Т ДА ГА Гр Јк Кщ Пр С Кл Лп, в \acute{o} јска је *ј \acute{u} тре*-дана развр \acute{h} ала сн \acute{e} г К;

зајутре: *зáјутре* ГК ДК С, \acute{h} е д \acute{o} ђе *зáјут \acute{i} ре* К;

сутрадан: *с \acute{u} традан* Гр, *с \acute{u} трад \acute{e} н* Лз;

јутрос: *ј \acute{u} трос* ладн \acute{i} је К, *ј \acute{u} троске* Л Л \acute{h} Гл, *одј \acute{u} трос* д \acute{o} ђе ком-щ \acute{i} ја К;

³⁵⁵ ПИГГС 309; АБДиј 337/8.

изутру: *ízутру*, áјде за Прокúпље Т; ће дíмо *ízутру* К, — *изутру* значи „следеће јутро”; исто што и

ујутру: дóђи *ујутру* Гр, међутим, оно може значити и „свако јутро”:

кад бíдне *ујутру*, ја се јéдва дíгнем Гр;

кноћи: *кноћи* ће он да кúка Д, дóђи *кноћи* на славу ЦБ, ћу дóђем *кноћи* Л — значи „вечерас”;

вечерас: тó смо ми и *вечерас* Лз, *вечерас* Кш Ј ГК;

напридвечер: кад бí *напридвечер* ГК, радимо до *напридвечер* С, и *напридвечер* он стíже ЦБ;

напридноћ: ту е *напридноћ* ЦБ, прво дóђе *напридвечер*, па пóсле *напридноћ* Лп, óвце лéти пáсу до *напридноћ* Пр;

увечер: седíмо до дúго *увечер* Гч, кад су бíле *седéњке*, то е бíло *увечер*, на сокáк ГК;

јутром: *јутром* истéрамо óвце на мúжу С, умíвамо се *јутром* и *вечером* Т, *јутром* да порáниш Пћ, да порáниш *јутром* па да ти дрúги кáже: срéћан рáд Кл, бóље *јутром* Лз;

вечером: музéмо *јутром* и *вечером* Вк, *вечером* нéма аутóбус, сáмо *јутром* Јк;

дању: свé радимо *дању*, а нóћу по кúћу Л, једно нóћум једно *дању*м ГК;

ноћу: не једém *ноћу*, кад спíјем М, *ноћум* ГК, *ноћом* ме не боли К;

упролећ: бремó за куку́руз *упролећ* Т, *упролећ* кад бíдне Пр, *упролећ* Гр ДА Тн М;

пролетос: *пролетос* кад је бíла сýща, јéдва смо наорáли ГА, нéстаде ни рáна *пролетос* ГК;

пролети: *прóлети* прво óна пúшти лíс Т, óду *прóлети* а врате се ујесен Сб, *прóлети* се мíсли за ујесен Кр;

летос: *летос* смо се јéдва згрејáли К, *летоске* М Т Пр, *летоска* ГК;

лети: *лети* испропáдамо од рабóту Д, *лети* су (овце) на планину Гш, *лети* у пóље, зíми дóма М;

јесенас: *јесенас* га испртíмо у војску М;

јесени: *јесени* свé пúно Гч, *јесени* су бíле свáдбе, а сад цéлу гóдину Т, *сјесени* М К ДТ;

ујесен: кад бíне *ујесен* Пр, ће малтерíщемо *ујесен* Т;

зимус: мáло су бíле *зимус* пада́вине Кл, нíсам га *зимус* видéа Гш, *зимус* К ДА Кп;

зими: *зими* брстíју брс Гш, *зими* се тéщко íде К, не мóже *зими* кај лéти ГА, *зими* ту завéје Ц;

лани: *лани* Гч Д Л Кл;

полани: бíло тó *полани* К, *полани* ЦБ Т М Лп;

пре: *прé* су тó сматрáли (псовку) за грé М, *прé* се íшло ранíје Сб, *прíе* нéсу зборíле Гч, и *прíé* тáко бíло Л;

после: *пóсле* нéмате стрá, íч вíще Кш, *пóсле* Гч, *пóсле* ћу ја Пр, *пóслен* Пг, дóђи мáло *пóпосле* ГК, *íб-íосле* је Лп, *најпосле* су нéга позвáли (у војску) Пћ;

рано: *ра̀но* у зору Т, *по̀ћи* ти *по̀рано* ЦБ;

доцкан: *до̀цкан* М ГС, *до̀цкан* Гр Пћ Лћ К;

одавно: *ода̀мно* не вџи ко̀ла Гч, *ода̀вна* Сб, *ода̀мна* ГС, *о̀да̀мна* је бџло Гч;

ономад: *онома̀д* Л М К Л С ГА Тн, идџ *нома̀д* код Зо̀ре Гч, ту су *нома̀д* бџли ДТ.

Временско значење имају и неки прилози који су познати и као прилози за место:

ода̀нде како̀ је та̀ј крџв иза̀що Гр, *до̀тле* ви́кав Кш, *до̀клен* упали́ше на̀род ДТ, *ода̀тле* не збо̀римо Гч, *ода̀тле* се ви́ще не́смо виде́ли ни́како Т.

Навешћемо још једну групу, углавном познатих, прилога:

јо̀нет Гр СГ Лз М Т Тн, *тама̀н* очисти́а Пћ, *тама̀н* да по̀ђе Гр, мо̀ј о̀тац најка̀сније дове́ђен Лз, ста̀ри *топџв* по̀шли ГК. У зони III обичан је прилог: *прџо̀*: били *прџо̀* у Ба̀њу Мж (значи „отпре, недавно”),³⁵⁶ *надокра̀јке* ГК, то е *пређа̀но* (= пређа̀шње) Лп, *надокра̀јке* ГК.

566. Прилози за начин:

а с њега би бџло *до̀бро* Гч, ни́је *до̀бро* К, бџло е *ло̀шо* Т, де се *лѐпо* нами́ру, та̀ му́ка не́ма Л, мо̀ж^ш се *нева̀ла̀шно* обрне Л, *сла̀бо* та̀де плџтено Лп, *ја̀ко* ме прити́са (грип) Гр, *брџо* Гр Гч К Л, да је до̀ща *по брџо* К, *пола̀ко* М, па су *на̀гно* почџле ба̀тине Пћ, ја̀ си *обовезно* попи́јем по јџдну ча̀шцу Гч, *полага̀цко* Л Сб Гл, *очоглѐдно* Пр, *стра̀шно* је К, бе́ло се но̀си *рџџтко* К, то е *на̀јгла̀вно* Д, умрџа *на̀прсно* Д, нава̀љена је бу́ка *у̀справно* Лп, на старџјку пе́вају *на̀јпрво* ЦБ, ја сам *чи́таво* укџчена Л, *незго̀дно* ће бу̀дне Л;

како̀-ће да би́не не-знам Гр, *такџ-му* ре́че ГС, има̀ло и *такџ* и *такџ* Пр, *такџи* му подрџкло К, пресџчи га *онако̀ј* ГК;

тво́а *бо̀ље* (пшеница) ни́кла Гч, да се *бо̀ље* па̀зе Сб, не би́ва *по̀лошо* Б, не́ће ми би́чне *грџе* Гр, мо̀ра да бу̀дне *пона̀јбо̀ље* М;

у̀дари ме *напо̀рачки*, па ме *обори гла̀вачки* Гр, све́ ра̀ди *стоџћким* ГК, поде́лили се *бра̀цки* Пр, говџри *госпо̀цки* К, ми́ по *сеља̀чки*, *на̀шински* Л, е па̀ ће *би́че* по *мо̀јски* Кш;

бараба̀р К, сви́ у јџдну врџту — *бараба̀р* Л, тру́п се се́че на на ду̀з, *прѐко* К, за̀што да се́ди *ба̀жава* Гч, *је́два* жи́вим Кш, до̀ђе (говече) *у̀заман* мрџаво ГС, сви́ идемо на по̀со *у̀мле* К, *дру̀кше* говџре Сб, *дру̀кше* смо бџли ГК, за четерџс³ да̀на *оба̀шка* спџм ГК, Ра̀дмила је *по̀ба̀шка* ЦБ, има́ње све́ ни овде, *уку̀п* ЦБ, *та̀кше* (= слаби́је) Л, има да би́дне *цеџсто* Пр, све́ *у̀котур*, *у̀котур* ЦБ;

све *крѝшом* од дру̀ги ЦБ, ра̀ди некако *кра̀дом* Т, што мо̀ж да бџиш, *си́л см* ГК (в. и т. 283).

567. Прилози за количину:

мало: да̀ј на кра̀ве *ма̀ло* се́но Лз, нек и́гра *ма̀ло* ГС, док не препо̀расну (прасци) *ма̀ло* Гч, си́хам се по *ма̀ло* Пр, све́ му *ма̀ло* К;

³⁵⁶ У Бучуму (ГЛ говор): *сџ и́рџин*, са истим значењем.

много: војска *млого* прђшла Т, *млого* је пцуваја К, сиротиња *млого* М, они *најмлого* навршели Л;

лецка: ја пијем *лецка* Гч, *кам лецка* вода МД, *начне га лецка* Сб *лецка* цртам Кш, *лецка гђр* Шћ, *лецка се заруни* МД;

коца: године ми *коца* Гч, има *коца* разлика М, има *коца* сланина Пр, *коца* млађи Шћ (у сврљишком крају: *гоца*);

Са количинским значењем су и неки други прилози:

јђш има Гч, понеси *јђш* Т, *мђн дђста* Л, *дђста* сам радила М, *моа етрва више* грешала Лп, *грдно* су дђца изгинула Т, није *дђвољно* вида М, неће *николко* да и чека Сб, ја сам бија *прилично* јђшан М, мој *ђтац* бија *прђвише* сирђма М, *толко мђ-е жђ* Лп, *немамо ђввише* Л, пије *прекђвише* Л; као и турцизам *ич*: не осђћаш *стра ич* више Кш, *ич* нема Пр, *ич* не чује К, *ич* није родило Гч, нема ни *ич* Т.

568. Прилошки изрази:

више-пут Кш, *млого-пут* Л, ал *неки-пут* не истђрау М, нема *дан* да га не бијем *пет-пут* ГС, *кад ђђд дђђе* Л, *јђдђмнут* Гр Пр, *јђдђред* ГА К М Пћ Т. Нисмо чули *јђдном*.³⁵⁷

ПРЕДЛОЗИ

569. Не употребљавају се предлози: *к(а)* (о предлогу как в. т. 652), *прама*, *спрама*, *наспрама*, *супротив(у)*, *проћу*, *спроћу*, *супрот*, *насупрот*, *унатђч*, *упркос*, *цијећ*, *зађцијећ*, *ради* (али има: *зђрад*, *заради*), *о*, *ђб*, *успорђд*, *украј*, *скрај* (има прилога: *сђди си скрај*), *врх*, *уврх*, *поврх*, *дно*, *садно*, *одно*, *дуж*, *дур*, *полаг*, *након*, *разма*, *чрез*, *су*, *лише*, *лиши*, *окром*.³⁵⁸

Пошто ће о предлозима бити више речи у Синтакси, када се може видети и могућност замене ових предлога онима који су у употреби, овде ћемо, уз нешто потврда, указати само на неке ређе предлоге који се не јављају у стандардном језику:

врз: *врз* кђке оплђн Т, озгђр, *врз* њђга ГС, *насипи вђрз* ту воду Гч, *вђ-зем* (*вђз зем-љу*) свђ смрзло Кш;

спроти: *спроти* стђницу Пр, *дђл спроти* школу Сб, *ту, спроти* зђдругу ГК, *идђш*, *кад дђћђш спроти* продавницу ГК, *седђли су спроти* воденицу, *ту* ги била кђћа Лп;

как, т. 652,

проз, т. 633.

570. Чули смо *прикај*: *прикај* кђћу К, *прикај* реку ГК, али не и *спокрај* које Белић налази (у ширијој зони). Такође нисмо записали значење „код” предлога *при* (сђди си *при* мајку и сл.), које је обично у источним говорима.

³⁵⁷ Такође нема ни сврљишког *некња/њђкња* са значењем „прекјуче”.

³⁵⁸ Навођење онога *чеја нема* у говору АП мислимо да такође може бити корисно за стварање опште слике о овом говору.

ВЕЗНИЦИ

571. О специфичностима ове групе речи у т. 608—624.

УЗВИЦИ

572. Присуство узвика у говору АП много је очигледније но што о томе говори број посебних морфолошких јединица. У начелу, све речи могу имати функцију узвика, могу преносити специфичну емотивну информацију и бити средиште узвичне реченице. Међутим, ми ћемо се овде задржати само на оним јединицама говора АП које немају друго значење и функције до да се њима „на посебан начин изражавају лична осећања и расположења”.³⁵⁹ Ни ту ми нисмо нашли ништа што би говор АП разликовало од стања у осталим говорима. Због тога ћемо пажњу проширити и изван израза за означавање „осећања и расположења” на неке друге сегменте говора који имају узвични карактер.

573. Иако узвици немају значења, они се несумњиво везују за поједине, сасвим одређене околности и имају специјализовану функцију.

За дозивање се користе: *ej* и *o*, а за одзив *oj* при чему се у дозиву узвику додаје име, или нека друга ознака, особе којој је позив упућен: *éi*, Јоване ГС, *éj*, Брчко Гр, *ó*, Милу́нке, где си ЦБ.

Дозив и одзив представљају дијалог:

— *Ej*, Зóране!

— *Oj* Т.

574. Функција ових узвика није само дозивна; *ej* (*eⁱ*) је често израз уздаха или вајкања:

éj да сам га послушала ГК, *éj* да су ми твоје године М, *éi* шта све несам преко главу претурија М, *eⁱ*, моé муке ги ни́где не́ма Лп, *eⁱ*, ко́лке године сам ја ту́ Л.

575. Узвик *o/oj* може бити и израз дивљења, чуђења или прекора, што прати и одговарајућа интонација:

ó, стíга си Т, *ój*, *ój*, *ój* што се изнапíмо Пр, *ó* штó-те не згазí кад си бíја малéчак Т.

576. Ради имитирања гласова животиња, као и ради одсликавања неке звучне реалности у приповедању користи се већи број узвика:

óна, ако гу не преба́еш и не измасíрац, óна, са́мо се совíје ова́ко: *já^u*, *jav*, *jav* Гч,³⁶⁰ *plác!* само се (овде казивач руком показује како је устрелени медвед пао) ГС, тíке, тé²га — *ба́на*, па́де ГС. Ево како приповедач варира узвике када описује понашање мечке: до́ђе óна — *áаа*, *аé²*, *аé²*, *á²* (. . .) ни́је гу згóдно (. . .), вíка за мéчићи: *ва^o*, *ва^o*, *ва^o* ГС. Свадбарски урнебес такође као да се узвицима најсликовитије пред ставља: и до́ђу на свáдбу и неде́љу да́на *á* — *ý*, *á* — *ý!* ГС.

³⁵⁹ МССхј I 398.

³⁶⁰ И за лесковачки говор налази се *jav*, *javo* — ЈМГЛ 13, а занимљиво је да то никад нисмо чули у СЗ и ТЛ говорима.

577. За мамљење и терање домаћих животиња користе се устаљени узвици, с тим што у појединим селима може бити и разлике у навикама. Преглед забележених израза, према говору села Липовца и Катуна, даћемо табеларно према врстама домаћих животиња или живине:

	Узвик за мамљење:	Узвик за терање:
мачка	<i>маџ, маџ-маџ</i>	<i>миџ, или: шиџ</i>
пас	<i>куџо-куџо</i>	<i>чибо, или: мџри</i>
свиња	<i>гудџр, или: гиџ-гиџ, или: гудо-гудо</i>	<i>туто, или: биш, а кад се тера у кочину: коч-коч-коч</i>
овца	<i>си крџр</i>	<i>рј, а кад се наређује да мирује при мужи: мир-мир, или: бир-бир</i>
Говедо	<i>на-на</i>	<i>ајс, ојс; кад се наређује да стане: обој; да се повуче назад: стууу; да уђе у јарам: кош-кош, или: киши</i>
коњ	<i>оди, на</i>	<i>ђи, или: ђа-ђа</i>
магарац	<i>пуле-пуле, или: на, мус-мус</i>	<i>ћуш</i>
коза	<i>сик-сик, или: сико-сико</i>	<i>ррј, еј-еј</i>
кокошка	<i>пило-пило, или: цуко-цу-иш</i> <i>ко, цок-цок,</i> а кад се мами пилад: <i>так, так, так</i>	
пловка	<i>бири-бири</i>	<i>иш шот</i> (овде је назив <i>шотка</i> обичнији него <i>пловка</i>)
ћурка	<i>пуј-пуј-пуј</i>	<i>иш ћуро.</i>

РЕЧЦЕ И ПАРТИКУЛЕ

578. *Ево, ето, ено* имају најчешће ликове: *еве, ете, ене*, с тим што из *ете* (али не и из *еве, ене*) отпада почетно *е-* у интонационим целинама ове речце и енклитика *га, гу, ги*:

еве ме Л, *еве-ти* двајес' банке Т, *еве-гу* Лп, *еве-ги*, пред кућу М, *еве* (у значењу „узми“) Гр, *ете* Гр, *ете* ја како одим К, *ене-ти* један старац ГК, *ене-га* човек К;

тике, *те-ги* ГС, *тега*, иде Пр, *тегу* там, по кућу нешто ради Гр, *те-ги*, овџ, Дикавци ДА.

Ево, ето, ено, увек с акцентом на првом слогу, као да је, поред тога што је ређе него претходни ликови, одлика говора млађег становништва.

579. Упит но *кам*:

кам ги ГК, *кам* га огртач ГК, *кам* сте К;

може бити и без упитне функције, у значењу „дај“:

ка́м (једина реч при испруженој руци, као захтев да се добије тражено) Лп, *ка́м* мотовило Лп, *ка́м* ту секиру ГК.

У сврљициким говорима ова речца може бити и предлог (бде *кам кућу*), али је у тој функцији овде нисмо чули (в. и т. 652).

580. *Зар* се среће и са ликом *зал*: *зар* се тако ради Л, али:

па *за́л* мо́же цигара да изгори́ са́мо њони ства́ри Гч, *за́л* бвде један . . . Гр, па *за́л* не мо́жеш да ми да́ш тво́у ћерку Гч, па *за́л* мо́же це́а свѐт да га не́ма (болест), а ја́ га има́м Гч.

581. За истицање:

баш: неће те *ба́ш* гле́дао та́м Гч, ни́је *ба́ш* како тре́ба Гч, нумѐм ти обја́сним *ба́ш* Гч, не-знамо *ба́ш* грма́тику Д;

само: *са́мо* ти и́ди Гч, *са́мо* да у́знемо Гч, ту́ри о́граду и од та́г *са́мо* се сва́жав Гч (в. т. 99, 634);

бар: *ба́р* ми не смі́ћај, ако не помага́ш К, *ба́р* ћу се наспі́м Т, ти́ *бе́р* разуме́ш Т, па *бе́р* да́ј му тра́ктор К.

582. За потврђивање:

дабоме: па *дабо́ме* ГК, поси́ћа° (посећују снахин дом) *дабо́ме*, кад ре́шу ГС, *дабо́ме* да ћу ди́м М, *дабо́ме* ГА ДА Тн. Нисмо чули: *дабо́ме*, *јабо́ме*, нити: *бо́ме*; али смо чули *бо́ме*: *бо́ме*, оні ову́ годину добро про-ђоше (са продајом поврћа) Гч, ту́ ће, *бо́ме*, да би́дне ру́свај Пр;

јес: *јѐс*, има́ш пра́во Т, *јѐсје* ле́па, не́ма шта́ Гр, *јѐс* тако́ Т, *ѐ*, па, *јѐсје* М (в. и т. 470).

583. За одрицање:

јок: ма *јо́к*, не́ма ни́шта Т, ви́диш ће изгíнемо. — *Јо́к!* ГС, *јо́к*, не слу́ша он Л, ма *јо́к*, ко́ га ши́ца К;

не, ни: ми́ се *не* ста́љамо (не састајемо) Гч, *не* ви́диш га Л, *ни* ја́ *ни* он Д, не́сам појѐла *ни* толи́цко Гр, *ни* да ме погледа Сб (в. и т. 739).

584. За неслагање, опомену, скретање пажње:

бре: Ди́мчо, *бре́* ГС, *бре́* људи́ Т, ко́'ј ти га зна́, *бре́* Милáне Л, а́јде, *бре́*, не гња́ви Пр;

море: *мо́ре* ће до́ћеш ти код ме́н Гч, *мо́ре*, не трпé му ја́ Гч, *мо́ре*, тепа́-га и казни́ га, ово́ ми, оно́ ми, ни́је ва́јда ГС, *мо́ре* ће ди́ш па ће пе́ваш ДА.

585. За дозивање се некад користи и *ела*:

ѐла код ме́не Л, *ѐла* ова́м ГК, *ѐла* си ти код ба́бу ГК — али нисмо чули *елате*, већ: *ѐлте* го́ре ГК.

586. За давање (уручивање) уобичајено је *на*:

на ти ово́ј ГК, *на* ти ма́ло ви́шње Гр, *на* и те́бе Сб, *на* ви по ма́ло Пр, сва́коме *на*, *на*, а за те́бе — му́њак (прекор због расипничког понашања) Т.

587. И *па* се некад користи као речца, у значењу „баш“:

па мло́го је роди́ло Л, *па* узѐа је (за бостан) при́лично Гр, *па* ни́је се прекину́а (претрго од посла) М,

али и са значењем несигурности или ограничења :

на добро је, могло је и горе К, *на* задовољан сам и овако К, *на* шта ћу Пћ, *на* како ти кажеш ДА, *на* бија сам С.

Честа је употреба *на*, уместо *нак* :

ако је лепо време (носимо), сандале, ако *на* такше, ципеле Л, он си зове њигову родбину, а овај *на* приатељ, он си *на* њигови зове Т, они се *на* опет скарали К.

Иначе, *ил* се употребљава и као прави прилог, са значењем „опет” они се *на* смешали Т, *на* сам ве ја познаа ЦБ, они *на* ишли у печурке ЦБ, *на* давали кафу Сб, ако се *на* врне, лоше ће прође Т. Овакво, прилошко *на* увек је под акцентом.

588. Од осталих речца истакли бисмо постојање *буд* :

буд те славим, па још и да те појим Пр, *буд* му возиш на ноге, па још и да му га поклониш Гр, *буд* га раниш, па и да трпиш С, *буд* се остарело, па се и оглувело ГА (приметно је да се овде *буд* употребљава као условна изводница — негативног одређења — у једном типу реченица, и да га изван таквог контекста не налазимо),

и непостојање речца: *истом*, емфатичног *ље*, *за* у значењу „нећеш за долазит сутра”, *нај* (*најте*), *нете* у значењу „немојте”, *ема*, *ану*, *дану*, *адану* са асверативном функцијом у екскламативној реченици, али се с тим значењем употребљава *ама*: *ама* седи да попијемо! Т.³⁶¹

589. Спомињано је постојање бројних партикула које се додају заменицама и прилозима, не мењајући њихово значење. Њихов је број највећи код прилога, али се у тој разноврсности запажа и следећи структурни однос: једногласне партикуле: *ј*, *р*, *н*, *к*, с тим што *ј* нарочито код заменица може бити и *ј*; једносложне: *ја*, *ре*, *на*, *ка*, *ке*, а ту би дошле и *зе* (увек у дативу јд. на *-е* (< *-ѓ*), или *зи*, *в*. и т. 401) у композицији придевских заменица; и сложене, од једногласних и једносложних, с тим што се никад у сложеним партикулама не јавља неки елемент који већ није познат као посебна партикула:

а) једногласне: *туј* М, *тој* С К М ГК, ја сам за *тој* дошла ГК, *тој* што се растурише КГ, *шој* ме почита ГК, с *онј* дете Л, *виј* *тој* не-мож да дочекате ГК, *куј* дође Т, *куј* како скриви — *напоље* М, *куј* све није доша Гр, *куј* те пита К, *дондек* Пр Гр М Л, *одозгор* ДА М ГС, *овден* С, *послен* Пр Кл Вк Т, *обклен* ДТ М, *ондак* ГК, *дондек* Лп;

б) једносложне: *озгоре* С К, *ондека* Сб Кр, *овдека* Л Сб Пћ, *отутке* С ДТ, *одоутке* Јк, *летоске* М Т Пр, *летоска* ГК, *њбје* Т, *мјје* Гр Т ДА, *њбзинога* Тн Гр;

према употреби партикуле *ја*, односно *на*, уз *ту*, подручје говора АП дели се на два дела источни (зоне II и III) са *туја*, и западно (зоне I и IV), које има *туна*; в. и т. 564;

³⁶¹ Овакве се речце не јављају у СЗ и ТЛ говорима.

без ове оштре поделе је на западу: *овдена* М К Л Гч Лћ ГС Кл, а источније *овдека*, односно *овдекај* (т. 564);

в) сложене: *озбрке* Лп ГК К Л Т Кп, *тунак* Гр ДТ, *овденкај* Т Б Сб, *онденкај* Сб, *ондекај* ГК С.

Партикуле остају непроменљиве, сем ако се, према *зи*, партикула *зе* не схвати као *з + е* (< *џ*, као дативског наставка).

Део трећи

СИНТАКСА

ИЗ СИНТАКСЕ ВРСТА РЕЧИ

ИМЕНИЦЕ

590. У реченици остварују све реченичне функције, сем директног (глаголског) предиката, и на томе се нећемо задржавати. Указаћемо на неке друге карактеристике.

591. Облицима једнине, од именица које иначе имају множину, или су им познати збирни облици, исказује се и множина:

кад је почела *бáтина* Пћ; три *ћéмера* сáмо *дúкат* и *напалијóн* ГС; *ва́нам рíбу* Гч, — мада се овде чује и: *ва́нав рíбе* и *та́м прода́ва°* Гч; *пу́шћа лís* Кш, свúда *лís* да нéма, на њúма (на врби) *íма* Т, *Росíца íма*: воће: *крúшку*, *јáбуку* . . . Лз, *свé прíватник* (приватници са комбајнима) радíја Пр.

592. Врло честа је употреба именица у прилошкој функцији:

а) у саставу предлошко-падежних синтагми, што ће бити обрађено у делу о синтакси падежа;

б) у саставу прилога који су по пореклу предлошко-падежне синтагме, с тим што и изван таквих, сложених прилога имају своје значење (*у-вечер*), или су сада као именице непознате (*на-пол-е*) — сви примери у т. 567—580;

в) у виду очврслих и напуштених падежних облика који имају прилошку функцију (*јúтром*, *вечером*); остали примери у т. 362;

г) употребом уз друге именице, детерминишући неко њихово својство:

дóцло гомíла лúди Т, *наваћаа* *врд* рíбу Т, *нашли прíколицу* печеницу К, *онí су сíла* гáзде М, — овде је и именица *газде* употребљена неименички, са значењем „богати”.

593. Неке именице имају и функцију предлога: *крај, сред*. Последња се и не употребљава као именица (за средишне делове чега у употреби је *средина, средица, средорек, средоток*).

ЗАМЕНИЦЕ

594. Нисмо могли утврдити неку посебну синтаксичку функцију облика личних заменица (скраћених, не енклитичких), али нам се чини да та употреба није без везе са артикулационим и ритмичким моментима. То показује, рецимо, случај са комбинацијом основног *с* или редусликованог *сас* и пуних или скраћених облика заменице:

- а) *дошла с њега* К;
- б) *дошла сас њег* К.³⁶³

595. Енклитички облици датива личних заменица имају функцију присвојних заменица:

на *му́жа ми* брát Т, *му́ж ми* е туна Л, *сна́ја ми* што је стареа Л *по́гину ми* брát Л, брát *ми* од *чи́чу* ГС, на *то́га ми* брáта ГС, *де́да ми* ска*р-жљíв Гр, *дóбро ми* сéло К, *евé ви* га тátко Пр, *о́тац му* у сáвезници бíја Т, брát *о-чи́чу му* остáја Т, бáба *му* се про́пи Гч, сéстре *ги* јéднеке (истог узраста) Гр.

596. Постоји често удвајање личних заменица, пуног и енклитичког облика, као једна од балканистичких одлика призренско-тимочке говорне зоне:

му́жа гу *њóже* довéли из Вукáњу Ст, *сéб си* ствáрај жíвот Сб, *сáм си себе* нешто мрмља К, *дáли му* *њéму* Т;

мéне ме стíд да причам Лп, *мéн ме* сá стрá Гр, *мéн ми* се срце блади Л, *мéн ме* ко́шта упу́тница М, *како́ ти* íмеше *тебе* Т, *де́ га* *њега*, стíже ГС, *нема га* *њега* Т, *неки* пут *га* истерувáли *њега* М, *осíћам га* ја *њега* у гóвор Т, *ел не нас* госпóда пбеде М, *оне ги* имáле рáзне Гр.³⁶³

597. Поред удвајања, постоји и плеонастичка употреба заменица, позната иначе ширем простору:³⁶⁴

нема му га щтáп Т, *éно га* Рáнко Гр, *кáм га* гáзда Л, *кáм га* тíја го-спóдин К, *те -га* он, до́ђе ГС, *éто гу* она Л.

598. Уочили смо доста широку употребу неких заменичких облика, углавном у приповедању или емотивним ситуацијама, без њихове семантичке вредности. Забележили смо случајеве са енклитичким облицима *ми, ти, га, му* и показном заменицом *онó*:

мóре, мена-га, и казни га, *овó ми, онó ми*, *није* вáјда ГС; *изém ти* грамáтику М, *ел ти* он до́же, па се посáпни, па пáдни Л, *но ти* га ја вржем (теле), па *узнем* вíлу Гч, *ел ти* ја поћó (. . .) *ћу* дíм са *снау* за тáлу Гч, *кад ти* ја поглéдам . . . Гр, *кад ти* пољáк *у*вати онé óвце и óтера Гр;

³⁶³ Исте тешкоће имали смо и при проматрању прилика у сврљишким говорима, — НВББП 66, а њих нису лишени ни други истраживачи. В. и ЉБЛуж 70/71.

³⁶⁴ В. и НВББП 127/128.

³⁶⁴ ПИГГС 358, ДЈТрст 176. У ПИИст на стр. 133 говори се о романском утицају на плеонастичку употребу личних заменица у Истри (то мене не ме брига нич, а на стр. 137 о албанском утицају у црногорским племенима Куча, Братоножића и Васојевића (мене ми је име Миљица).

што *га* б^уве *ја*ма! Пр, има *ка*жи *га*, за двоа *ко*ла Т, *ко*и ти *га* *зна*, бре М, неће *га* отиднете Гр, ти преносиш, *ка*жи *га*, *дан* из дан К, несам то-лико, *ка*жи-*га*, уби боже Гч;

не се^кирам му се *ја* *м*лого К, *ја* му се у то не раз^умем Л, не трпé му *ја* Гч, узéдо *в*илу и *д*обро му се натепá Гч;

а *оно* бéще ^онај тифус Л, *оно* не имáа шпóрет, но ог^ниште К, *оно* едни кра^дну (жито) па сип^ују у плéву ГК, кад ће да прк^ну дéца (од дугог хра^ења кукурузним хлебом), *оно* ч^исто (брашно) ГК, *оно* је билó пош^тење, *оно* је билó *д*обро ГК, а *оно* не пéва нéшто мáло дéвер, но гр^ми Гч, *оно* све б^ило кр^ваво то Гр.

ПРИДЕВИ

599. О видским разликама у синтаксичкој функцији в. т. 425—427.

600. Могу бити у функцији именице, када се одредбена синтагма сведе на одредбени део (*стари људи > стари*):

и не смéц се по^жалиш ти *ста*ра од *мла*ди, *мла*ди *в*ище бóлни ГК, *мла*ди нéма да *и*де уз аста^л Пр, кад до^ћев т^ија свéткови, он^ија нáши *ста*ри по^{ст}ив Пр, ов^ија ж^ивљи *б*ели (прасци) Гч, ов^и *ц*рни *м*лого мр^љави Гч, ов^иа *б*ели с^исао, брé Гч, какó-је б^ило прé, *мла*ди^{ња}, *ста*ри какó се пош^тували Т.

У овој функцији могу се наћи и придевске заменице:

да *ја*ву на *на*ши Т, оти^шла си куд *њ*ојни ЦБ, ел *в*идите да се на^љу-тише ов^ија *на*ши ГК, он си зовé *њ*егови ГС.

601. Из оваквих функција придеви добијају и функцију властитих имена када се њима именују места у атару (микротопоними). Налазимо их у средњем роду, вероватно преко синтагме *присвојни придев + именица* (имање, поље и сл.):

Бóлтациско К, *Бујми^рско* П^ћ, *Корита^рско* К, *Кузманово* К, *Лунино* Л, *Скелециско* П^ћ, *Стев^анино* К.

„Предел^и се казују придевом средњега рода, на прилику: Бањско, Ражањско, Нишевачко”.³⁶⁵

Овако се именују и државе:

зарóбе *га* и отéрају у *Немачко* Т, пéт сам гóдине б^ија у *Немачко* Кш, оти^шли у *Бугарско* Т, зов^у-ги Грци, ал нéсу из *Грчко* Л, кад до^ша из *Грчко*, од врóнт, он довéа Гр^кињу ГС.

БРОЈЕВИ

602. Често врше и друге функције сем бројних, углавном

а) неодређених заменица: *један* мóј пашанóг М, н^ије ни *један* за *једно*га ГС, *једне* се, брé, поуда^доше лáко ГК, *једни* нáнци овдéна К, *једни* кра^дну ГК; свé причав а *ниједна* ни *једну* не сл^уща ГС; или

³⁶⁵ МБМКС II 816.

б) прилога: неé сваки *једно* Гч, обе (краве) се тѣлу. Претурѝле по по́ла ношце́ње — обе́две *пóдруго* Гч, уједав се *једна́ дру́гу* Т, *һсе сѝћам једно по једно* Т, побремо *прво* па посеемо ЦБ, *прво́* бѝа Панталеј Мж (в. и т. 565).

603. У оваквој функцији бројеви могу имати и облике аналитичке компарације. Ми смо забележили такве облике само од редног броја *први*:

нико́и ни́је мо́га да б́уде *по први* ГК, удеси́ла ћерка да б́идем *најпрва* на-пера́цију Гч, *најпрво* ощи́щају овце Лп, на старо́јку пе́вају *најпрво* ЦБ.

ПРИЛОЗИ

604. Своју прилошку функцију могу остваривати

а) уз глаголе, за што мислимо не треба наводити примера, а има их доста у раду на различитим местима:

б) уз именице: *та́и-е мло́го га́зда* К, *отац нам бѝја мло́го сирбо́ма* М, *ко́ња го́дине ми Гч, го́ња сам го́дине* Т, *има ко́ња разлика* М, *преви́ше сирбо́ма* М, *сироти́ња преви́ше* М;

в) уз придеве: *оно́ ни́су ма́ло лбо́ши*, но *мло́го* Гч, *е́ј, бѝа* је *ко́ња го́лем* Л, *ја сам скóро сакáт* Т *де́да Љуба* је *ћорав* и *при́лично глúв* ГС, *претéрано* је *љúт* К;

г) уз прилоге: *о́дма ги рéдом* причекúјеу Сб, *до́ђи ма́ло пóпосле* ГК, *ма́ло пóдоле* од раскр́сницу Л, *ма́ло го́ре* пот кúћу К, *о́н до́леко та́м* ГК, *там-го́р* Д.

605. Нека прилошка значења могу показивати мањи или већи степен интензитета, што се изражава облицима аналитичке компарације

по́ђи ти *пóрано* ЦБ, *ма́ло пóпосле* ГК, кад пѝнеш *пóвшике*, *оно́ ти* (у глави) *щтурѝ* ГК, на старо́јку пе́вају *најпрво* ЦБ, кúм се *најпосле* позѝва Лп, *то́-е најгла́вно* Д, *мо́ј о́тац најка́сније* дове́ђен Лз, *в́ему* је *најлако* Гр, *на́ј* ми је *те́шко* да му ка́жем Т.

606. Одређени прилози могу имати и функцију предлога:

(младенци) *једáн оту́д аста́л*, *једáн одову́д аста́л*, *гла́чу* у *гла́чу* ГС, *ку́ња му одо́ну́д пóток* ЦБ, *о́ни су оту́д желе́зницу* Кн.

ПРЕДЛОЗИ

607. Функција предлога и предлошко-падежних синтагми, као и појава удвајања предлога биће обрађени у Синтакси падежа.

ВЕЗНИЦИ

608. Указали бисмо најпре на велику фреквенцију везника *па* у приповедању:

na дeвeр умрeа, *na* дeвeрiчић умрeа, *na* њоно дeтe eдно изгорeло у пољe . . . *na* по то мoе умрe, eдно, мушкaрчe, пa ми умрe дeвoјчe, три-гoдинe, *na* умрe с'eкaр Гч, *na* гу исeкли eдну вeну, *na* сaмo щa'пућкaлa, *na* гoдину дaнa живe и умрe Гч, рaнијe бeрeмo јacен, *na* узнeмo пa пoтoпимo, *na* узнeмo гaлицу купимo, *na* сac' гaлицу усoблимo лeпo ЦБ, *na* щтá-е рáђeнo . . . првo пoсeэмo, *na* обeрeмo, *na* тaг^e пoтoпимo у рiекy, *na* извáдимo и оперeмo, *na* прeдeмo, *na* узнeмo тa оснoвeмo, *na* навiемo, *na* ткáемo кошyлe, тaкoј ЦБ, свyнoћ нacучeм цeвкe, нa чaкрк, *na* ткáем, ткáем, *na* нeмa лáмпa кaј сáг ГК, кaд сe кучињáво рaдeлo, *шo* e тaгe *na* прутiчићи, *na* нaмoтaмo, *na* прoтiњaмo ЦБ, првo нaпрáимo гyвнo, *na* тaг узнeмo *na* нacáдимo сac снoпoви oкo стoжaр, *na* сac' гoвeду (. . .), пoслe узнeмo вiлe пa прeтрiщeмo — yкoтур, yкoтур, пoслe пá (= oпeт) гáзимo, пoслe пo тoгa узнeмo пa истрeсeмo oнoј жiтo лeпo, и oдбáцимo oнy слáму, *na* сaбeрeмo, *na* узнeмo вeтрeњáчу, oдвeјeмo ЦБ, у нeдeљу yвeчe сe зaврши свáдбa, *na* у пoнeдeљaк прeзив, *na* у тoрник гoсти, *na* у срiеду рyчaк Сб.

Највeћи број ових примера, а навели смо само један део забележеног материјала (текстови у прилогу пружају још бољи увид у ову појаву), има *na* „у функцији спољног знака везе саставних напоредних реченица чије се радње узастопно врше једна за другом”,³⁶⁶ али међу њима има и оних где се везником *na* повезује допуна глагола *узне* с овим глаголом непотпунога значења:

na узнeмo *na* пoтoпимo ЦБ, узнeмo *na* пoсáдимo ЦБ, пa тaг узнeмo *na* нacáдимo сac снoпoви ЦБ, пoслe узнeмo вiлe *na* прeтрiщeмo ЦБ.

Овде би се могао очекивати везник *и*, али ми налазимо и везник *те*:

пáдe *те* сe рáзби Т, úзe *те* гa прoдáдe Гч, пáдне *те* сe сáв изгyли Гр, íду *те* сe прoвóду пo вáцaри Л, долaзили *те* щпpицáли кyчки Пp, али *и*:

узнeмo *та* оснoвeмo ГК, узeа *шa* сe нaпиá Т, узeли *та* сe пoдeлили ЦБ, бiје *та* сакáти М, тó свe сe íдe *та* сe зoвe ГС.

Иначе, *na* налазимо и са саставно-последичним значењем:

имáлa *na* дáлa Т, сeдeлa *na* сe уморíлa (у шaли) Л.

Ово значење често је и обично и није никаква специфичност говора АП, те се на њему нећемо задржавати.

609. Поредбени везник *као* има ликове *кај*, *ка'*, *ки* а исходиште би им могла бити конструкција *као и*:

ал сe тресeм *кај* прyт Гч, вaгoн íсто вoзи *кај* нa прyгу Б, *кај* свáдбa Пћ, умазáлa сe *кај* крáвa Пp, пишá тáм *кај* гoђ дa си зaклáа пiлe Гр, рáдим *кај* щтo сaм рáдiлa ГК, oнi су íсто млoгo *кај* Стoјкoвци Д, *кај* мi Пг; *ка'* вi щтo стe дoщли Гч, јá сaм бiја *кај* коmáндир стрáжe ГС; oби-чaји *ки* прe М, *ки* сáг М, *ки* дa-е брљив Гр, *ки* мáчe ДА.

³⁶⁶ МССхј II 755.

Гледајући подручје АП у целини, могло би се рећи да је најшира употреба облика *кај/ка¹*, а да се *ки* јавља у северозападном делу (зона IV), ближе ресавским говорима, У Сокобањској котлини (зона III) и селима ближе сврљишким говорима, јавља се и *како* (зелене *како* јед Рс). (Карта бр. 17).

610. Са значењем *пошто, због тога, зато што* јавља се *дек*:³⁶⁷

такó-гу *каже дек* *нема децу* Гч, не добије подóбнос *дек* је . . . Јк, *неће праси више, дек* *прé двá* (прасета) *били* Гр, *оста́ви му па́ре, дек* *није запóшљен* Л.

а изван наведених значења:

дек *о́дим, боли-ме* (нога) К, *са́д ви́дим дек* *пи́ју* људи К.

611. Са значењем *сем* употребљава се *мањ*:

цело село *и́де* (на гробље), *мањ* да (неко) *нема* *никог* у *туј зéмљу* ЦБ, *мањ* да се *семе за́тре* (иначе *ћемо сејати*) К.

У сврљишким говорима *мањ* и *дек* нису познати.

612. Са значењем *или* јавља се *ел(и)*:

ели *месо, ели* *не́што друго* *донесе* Гч, *ели* *срну, ели* *кошúту, ели* *јелéна, ели* *дивљога вéпра* ГС, *ел* *долáзи, ел* се *више* не *јављај* К, *напра́ви* *у́говор, ел* *ћу прода́м* *друго́ме* Т.

613. Поред *али*, обично је и *ал*:

свé смо *загрдíли* (= *заградили*), *ал* *није* *загрдíја* *прелáз* Гч, *ал* *како* *ћу* се *сúтра* *саслу́шам* Гч, *би́ло* за *ни́шта, ал* *не́што* Гл, *до́шлa* би, *ал* *ме* *срамóта* ГК, *ћу* *дíм, ал* да ми *потпи́щеш* Гр.

614. *А* се употребљава у значењу *чим*: *а* га *вiкнеш, он, ёто* га, *трчи* Гр, *али* се не употребљава у концесивном значењу („а му донеше свега, опет му мало”³⁶⁸).

615. *Ама* се употребљава у адверсативном значењу: *лепо* *пéва, ама* му *глас* не *ва́ља* Т, *лепо* *нара́сло* (жито), *ама* *није* добро понело Пћ. С истим значењем употребљава се и *ма*, које се употребљава још и као речца за неслагање: *голе́ме* *ма* *ни́су* *сла́ке* (лубенице) Гр. Нисмо чули употребу *ема*.

616. *Но* се употребљава адверсативно, и то како у потврдној реченици: *већ* *порáса, но* *плашљíв* МД, — тако и у одричној: *није* *би́ја* из^о *Стубли́ну, но* из *Бе́љу* Л.

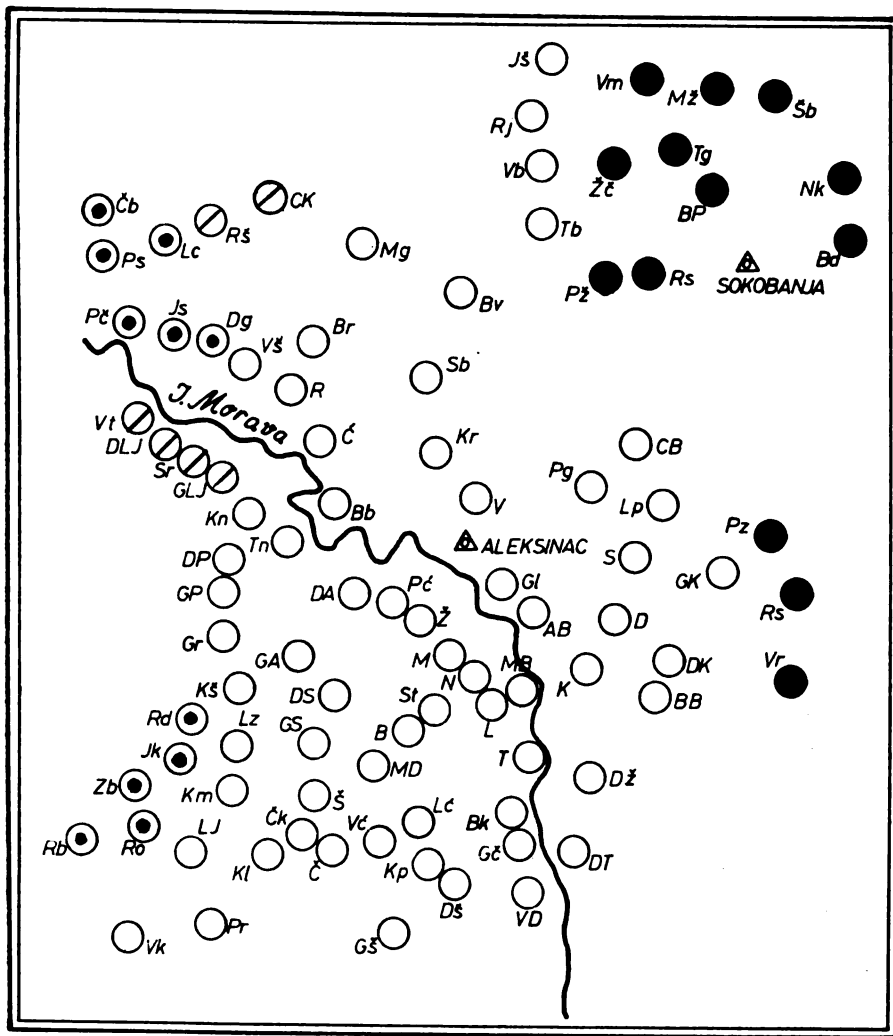
617. *Где* се, као обичније *де* (за *ге* у зони III в. т. 65), употребљава узрочно: не-смém се *аперíшем, де* ми *срце* *сла́бо* Гч, *бацíли* *цре́ва, де* *и́ма* *пантљичáра* Пр; експликативно: *она́, почéла* га *ка́ра, кад* *видéла* *де* се *мáло* *запусти́ја* Д; релативно: *ту́* *де* *кривíна* па на *гóр* ЦБ.

618. Од упитних везника употребљавају се: *дал, да* *ли, ел, јел, али, зар,* али не и: *је* *ли, еда, та* *ли*. Мислимо да је најчешће *ел*.

³⁶⁷ Везник *дек* Белић објашњава као прилог *идека*, који има узрочно значење. — АБДиј 649.

³⁶⁸ Контролни примери у заградама, увек кад говоримо о непостојању неке одлике у говору АП, узети су из: МИРеперт.

КАРТА БР. 17

- како
- ки
- / ки/кај
- кај

619. Од дисјунктивних везника забележили смо: *ел(и)-ел(и)*: *ели* месо, *ели* нешто друго спреми Гч, *ел* је печен леба, *ел* непечен М. Нисмо забележили везнике: *или-или*, *али-али*, *оли-оли*, *ја(ли)-ја(ли)*, *воља-воља*, *буд(и)-буд(и)*.

620. Допусни везници: *мада*, *ма*, *макар да*, *све ако*, *све кад* не употребљавају се. Везник *иако* овде се реализује као *ако*: *ако* је он богат ништа му не вреди Пр; а *премда* као *прем* + *да*: *прем да* му је отац оставија, није вредело К теџко ће покосимо, *прем да* ни помогну с косачицу пријатељ Лз.

621. Нисмо чули кондиционално-ексклузивне везнике: *већ ако*, *већко*, *него ако*, *нако*, *нако ако*, а поред *сем ако*: *ћу га нађем*, *сѐм ако* не на Мараву Т — чује се и *сем да*: *ће га жѐнимо*, *сѐм да* се не нађе прилика Т, *ће пооремо*, *сѐм да* не претекне снег Гц.

622. Нисмо чули употребу везника (в. нап. 368):
а у концесивном значењу („а му донесе свега, опет му мало”);
те саставно („поздравља те отац, те мајка, те сестра”);
те каузално („наљути се те си ми оно рекао”);
те експликативно („нисам знала те ће доћи”);
те релативно („нису то они те су се јуче тукли”);
те адверзативно („беше ведро те после поче грмљавина”);
те асеверативно („ђаво је он те велики”);
да узрочно („расрдио се да нијеси доџао”);
да иницијално у значењу „нека”;
да иницијално, у жељним реченицама („да бих имао новаца”);
да постпозитивно, у значењу „и” („иди га удари ти-да”);
да са значењем „отприлике” („но би требало да до двије мреже”);
што у исказној реченици („видим што неће ништа да ради”);
што у одричној реченици („што не би пазили, све би узео”);
јер (*ер*, *ел*, *еле*, *е*) експликативно („видим јер си болестан”);
јер у упитном значењу („буд ми коња закла, јер ми прода вола”);
тек у свим значењима. За нека се употребљава *тике*;
ка у узрочном значењу („примисмо га ка је наџ”);
док у узрочном значењу („примисмо га док је наџ”);
како у значењу концесивног „ако” („мораћеш како ти се неће”);
е(ј)а уз потенцијал, али се употребљава *ега*: *питај Мирослава*; *ега* би га (сено) узѐа да не пропадне Л;
кад уз потенцијал у концесивном значењу („не дам кад би црко”);
при као у значењу „према томе како”;
као ни везници: *некмоли*, *а некмоли*; *бо*; *будући да*, *без да*.

ИЗ СИНТАКСЕ ПАДЕЖА

623. Поред функције номинатива и вокатива, и извесних само функција остатака падежа, највише датива, основна се проблематика синтаксе падежа групише око функције општег падежа. Он се може употребљавати без предлога и с предлозима. Преузимајући значења осталих падежа ОП преузео је и одговарајуће предлоге, али у томе нема прости замене типа: *о* + *Л* једнако *о* + *ОП*. Предлог *о* не употребљава се никако, а његову локативну функцију (за означавање предмета о којем се говори, рецимо) преузима *од* + *ОП* (в. ниже). На другој страни, оно што је могло бити изражено неким падежним обликом без предлога (датив намене) овде ће бити изражено предлогом *на* + *ОП* (в. ниже).

Због оваквог стања, прегледаћемо што већи број функција конструкције *предлог* + *ОП*, мада ће обим зависити од забележеног материјала. Кад је то могуће или потребно, даваћемо и паралелне конструкције, било да се оне показују синонимичним у самом нашем говору, било да као контролне могу указивати на однос према стандардном језику.

У функционисању падежног система нисмо приметили неке разлике у зонама говора АП.

НОМИНАТИВ

624. За функцију субјекта у реченици, иначе најширу функцију овог облика, мислимо да примери нису потребни.

Додали бисмо да се облик номинатива користи и уз глаголе *буде*, *има* (било, *имало* — безлично за оба броја и *били*, *имали* за множину), где у стандардном језику имамо облике генитива, при чему није битно да ли се ради о именицама с квантификацијом или без ње, као ни то да ли се ради о потврђним реченицама или негацији:

било један *сџарац*, *деда Таско* ГК, било ту *болничар*, ал укинуће *а^мбаланту С*, имало *какви* и *какви трговци Т*, не имало *момци* за њума Гр, не имало толко *цимент Пћ*;

билі су *волџи* и јевтинји, ал он узџа овјја ЦБ, билі и *наши заробљеници Пћ*, билі ту и *овкви* и *онакви Л*;

имало *једна колиба* па се у *колибу сџри* ГК, имало више *куће*, а са се раселило Лп, имало *големи цџрови*, за *стругање ЦБ*;

имали су и *по болји људи* Гр, имали и *дрџшови*, а са свџ (жање) с *кџмбај Т*, несу имали *тија рџчови* Пр (в. и т. 3336).

Можда овде, уз напомену да су облици Нмн исти као и множински облици ОП, треба рећи да о номинативском статусу наведених облика говори њихова субјекатска функција, као и чињеница да се овакви облици јављају и у говорима где општи падеж још није у широј употреби.³⁶⁹

625. О Н уз заменице в. т. 587, а о компаративној функцији номинатива у т. 739.

³⁶⁹ РССинт 23.

ОПШТИ ПАДЕЖ

626. Бројне и разноврсне функције ОП изражавају а) скупови од посебних речи или синтагми, б) скупови од предлога искупова под „а”, б) од предлога и скупа под „б” (дакле, са удвојеним предлозима). Уместо предлога понекад се могу јавити и прилози (в. т. 606).

Општи падеж без предлога

627. Најшире је значење објекта. То је, у ствари, значење акузатива без предлога:

зѐм-ти *бога* Пр, кртињак изрѝа *брѝчке* Гч, тѝ спремај *вечеру* Т, *срѝце* заувѝјемо Пр, овај ће да обѝва *плѝву* Т, грабнуј ја *сировѝцу* Т, пијем *ракију* и *вино* М, пека *ракију* ГС, ѝдну *чашику* попија Т, узнем *окуј торбу* Л, праву *левѝне* Л, вањав *рибе* Л, сечѝмо му *уво наквѝљано* Пр, она ож-њѝла *цѝа пребѝј* Пр, да је *дудѝнке* М, овај одлега *робију* Т, *ујашѝ* ја коња Т, саг имѝла *ѝстит* Т, нац приетѝл пропѝде узимѝуће *ђубре* Л, тѝли ми однесѝв *вилдѝни* МД, подгрѝа^{мо} *кукуруз* Т, ја сам одаваѝа *ћѝрку* Гр, нац кѝм продаваѝа *мѝсо* Гр, имамо *поповѝ* Гр, потерѝа *овце* ГС, тѝ тражили *мртви* М, пију *ракију* Лз, девојке плѝту *вѝнци* ЦБ, дотеруваѝа *праци* ГК, носѝ *свињски опѝнци* ГК, *секирѝе* узѝја, *секиру* оставѝја Т, тѝ спремај *свадбу* К, има *кимку* на ѝѝга Пр, тај девојка ѝма да узне *једног дѝмбѝља* Пр, тѝ су срѝли *неки војници* Гр, ми нѝмамо *тѝслу* ГК, отѝше ми *симѝти* Б, јоц није узѝа *годишњи одмор* Л, нѝмам *тѝлци* за продаву Гч.

Као што се из последњих примера види, ОП иде и уз потврдне и уз одричне глаголе.

628. Обликом ОП без предлога остварује се и функција партитивног генитива у примерима:

ѝма га (плац) *дан орање* Лз, он стој између *плѝт* и *стѝг слѝму* Гр добѝмо *мало брашњѝ* Т, понѝси си он *флашу ракију* Гр, нѝмам ни *грѝтку зѝмљу* Пр, дај, бѝже, да набѝре *кола сѝно* Сб.

629. Посесивни генитив такође се може заменити општим падежом без предлога:

не пѝнти се прѝви *постѝнак сѝло* М, данѝс ѝмау *подизѝње крѝв* Л, та е шуѝма искрѝчена кад је бѝло *правѝње прѝгу* Т, добѝла сам *проширѝње срѝце* Кл.

Ми смо ову појаву назвали посесијом, али исто толико колико *постѝнак, подизѝње и правѝње* и сл. припадају *селу, крову, прѝзи* . . . ове именице представљају и допуне глаголима с којима су у синтагматском односу (у неку руку, то је субјекатска функција).

630. Синтаagmaма од одредбе и именице у ОП могу се изражавати и значења темпоралног генитива:

прѝшлу зѝму чѝтри стѝљѝака сам изеклѝла Л, *овуѝ субѝту* нѝсу долазили К, *прѝву вѝчер* се скараѝмо ГК, *трѝћу гѝдин* пуштиѝце ни из рѝпство Т, *сваку недељу* куд ѝѝма ВД.

631. Разуме се, општим падежом могу се изразити и значења која има акузатив без предлога:

долази *свако веће* К, *сваки дан* исто, нема га *трећа недеља* Л, много *спије*, па *свако јутро* касни К;

широко скоро *пед* ГК, израсло, има *метар* Д, ће ставиш *цело кило* М, оре *ектар* и *јо* (= пола) ДА.

632. На овај се начин не могу изразити значења квалитативног генитива (мома *вита стаса*), или аблативног генитива типа „чувај се *змије*” већ само конструкцијом ОП и предлога, а слично бива и са неким значењима датива и инструментала без предлога, на што ће бити указано ниже.

Општи падеж с предлозима

633. Бројна и разноврсна значења генитива места изражавају се везом општег падежа и предлога: *врз*, *више*, *ниже*, *изнад*, *испод*, *иза*, *испред*, *између*, *до*, *код/куд*, *близо*, *покрај*, *поред*, *дуж*, *преко*, *после*, *пред*, *око/окол/около*, *насред*, *усред*, *проз*:

за *врз* примери у т. 569.

мој отац стој *више кућу* Гр, има кућу *мало* *више* Бању Сб, — а са истим се значењем употребљава и *повише*: кућа му *повише* *продавницу* ЦБ, преврнуа *кола там* *повише* *кривину* К;

Нозрина ти е *ниже* *Луђање* Т, разлива се (Морава) *ниже* *село* Т, већ *ниже* *Трњане* тако се говори Гч

спомен је *горе*, *изнад* *село* ЦБ;

испод *кривину* К, *испод* *цркву* К, они су бац *испод* *брдо* ЦБ, провукло се (пиле) *испод* *тарабе* Т, *испод* *школу* Д;

иза *шталу* Гч, *иза* *кућу* *правија* *шупицу* Лз, на председника *кућа* *иза* *Росуљу* Гр, — у употреби је и *поза*: погледам, она *поза* *мене* Гч, неко *најће*, а ми *прасе* па *поза* *врата* Т;

пéре *црева* *испред* *шталу* Пр, ту се сударе *негде* *испред* *Лаћуку* МД, бија голем *судар* *испред* *Сталаћ* Л, не *јди* са *тамо*, *испред* *трактор* М, *стани* *испред* *мене* ДТ;

између *куће* *једва* се *протнещ* ЦБ, *између* *точкови* има *више* од *метар* Гр, *протера* му *лопту* *између* *ноге* Т;

други се *удавија* *код* *мо* Т, *остави*а *ракију* *код* *кућу* М, *код* *воденичара* *узео* Т, она *код* *старео*г *сина* ЦБ, ту гу *срели*, *код* *спомен* Т, *код* *тај* *мана* *стир* ГС, *куд* *моу* *кућу* Кш, *куд* *Бранкову* *сестру* Гр, *куд* *јуци* Гр. Ова се конструкција користи и уместо датива: *уби*те *зајца* и *однесе* *код* *кућу* ГС, *једва* *дођо* *код* *кућу* Гр, *пођемо* *код* *лекара* Гр, *кад* *дођо* *код* *кућу*, *падо* Л, *идо*-*номад* *код* *Збре* Гч, *спрем*имо се *код* *лекара* Гр, *отишла* *једна* *мајка* *куд* *ћерку* М, *ајде* *овам* *куд* *мен* ГК, ће *свр*атимо *код* *Ми*ле *Шнајдера* Т;

*му*ва се *покрај* *воденицу* Т;

прођеш *поред нијац* па још мало Т, све *поред кућу* насадила цвеће Т, све *куће поред пут*, кај у вáрош Гч;

дуж онај канáл бáче, па навађују Гч;

гледа *преко зид* К, погледам *преко зид* Т, íдемо сá (= само) *преко поље* Т, бíја *преко Марáву* Т Гч он је *преко реку* бíја Т, нáс чéтри па *преко планину* Т. У овим се примерима показује више значења. Кућа му *преко реку* ЦБ — значи: с ону страну реке; íди прáво *преко игрáлиште* К, значи правац и сл,;

Субóтинац долáзи *после Бóван* Гр;

мáло *пре Тéшицу* ти е Бáнковац Т, Брáлина је *пре Стáлаћ* Пћ; и *пре* и *после* одређују неки однос према месту означеном ОП, који се успоставља у следу, току, — на путу;

око кућу Т, јурíа *око цркву* Гр, све *окол зграде* ограда ГК, пóp напред, па младéнци, па кúм и старбјка па *около онај астáл* úкотур два-три пúта ЦБ, мáјем се *око стóку* Лп;

óбично је шкóла *насред сéло* ЦБ, *насред сòбу* бíло огњíште ГК, кад сúnце дóђе *насред нéбо* Ш;

пóтречи бóмба па *усред кáзан онај срéћан* ГС;

кад су лíтије, íде се *проз поље* Сб, прóтнеш *проз онí цéпци* (= зупци на ткачком брду) ГК, гвíри *проз тарáбе* Лз.

634. Конструкција *до + ОП* означава близину, за што се некад као појачање јавља и речца *сам*:

он је *до сáм пристáниште* Т, тýри (ограду) *до сáм нéга* Гч, кућа му *до сáм дрúм* Гр, новорођенче (спава) *до сáм мáјку* па пóсле дрúги ГК, нáтера (трактор) *до сáм обалу* Ц.

Оваква конструкција може означавати и завршну тачку кретања кад стíже *до чéшму* Т, *до Бéоград* íма да развукúеш Пр, *до Кóмрен* и ни мрднут дáље К, *до лúка* (до лехе с луком) па скрéни Б, дотерá скóро *до сéло* и пúче ми осавíна ЦБ.

Оваква граница може бити и временска, кад означава неку тачку у временском току:

нéсам заспáла *до савиñáло* ГК, седé *дó-јесен* Л, *дó-пролет* не íдемо у поље Пг, íма да се грéјемо *до први мáј* Т, *до н'етак* ће поóремо К, мучí се *до нéко дóбо* па се дíго Пр, *до сýтра* сам на óдмор ДТ.

У оваквој функцији, при ограничавању у простору или времену, често се користи комбинација *од + ОП . . . до + ОП*:

он нáправи крéвет *од зíа до зид* М, *од Пóродиц до Прокúпље* ми пéшки Пр, *од мéне до тéбе*, нíје вíше Л, *од Велигден до Госпођину* Т, жéли смо *од савиñáло до ставиñáло* Гч, рáдиш *од звéзду до звéзду* Лћ.

Поред значења места има и нијансе значења начина у примеру: седú *једно дó-друго* Пр. Појачани адвербијални карактер показује преношење акцента на предлог.

635. Мислимо да је и у следећим примерима, с предлогом *до*, у питању значење узрока:

свѣ то *до мају* (= укус сира, који потиче од маје) ЦБ, свѣ то *до мајку* (= мајка се прекорева због понацања ћерке) М, што ти лѣба такав, то *до квасац* К, слабо ница, *до сѣме* ГА.

636. Нисмо забележили употребу везника: *ван, мимо, уздуж, скрај, украј* у месном значењу.

637. У аблативној функцији имамо конструкције *од, из + ОП*, док се конструкције с предлогом *са* не јављају никако.

Конструкције с предлогом *од* за ознаку потицања:

чуја сам *од стари људи* Л, са^ч имамо *од њума* (од те краве) јуницу Л, где-ћу дидем *од свој дом* Л, добро е и *од Тите* и *од свѣ* Т (за из т. 643), а: са аблативним је комбиновано и просторно-релационо значење: *ви сте оде Сврљиг* ЦБ, боље говору овѣ *од Крушевац* ГА.

638. Значење порекла имамо у случајевима:

брат *од чичу* Т, мѡј брат *од тетку* Лз, он *од Ракићи* МД.

Значење порекла имамо и у изразима у вези са болестима:

пати *од желудац* Гр, болује *од претисак* Гч, *од глад* лѣк нема Л, свѣ му то *од живци* Гч, имала си запон *од кукање* Гч, *од лѡше*, не ваљда *од дѡбро* К,

али се свуда ту осећа и значење узрока, које је видније у примерима: то ми *од крају* Гр, добија тровање *од покварену јѣћу* Гр.

639. Конструкцијом *од + ОП* означава се и материја од које је што сачињено:

врѣће су биле *од којзу длаку* Т, трмка *од павутину* Л, (имамо) ракију *од грѡзе*, а немамо *од сливе* ГК, завијачка *од вуну* Т, напрајмо колибу *од ону смреку* ГС.

640. У ОП стоји агенс пасивних реченица:

Моравец је давен *од воду*, *од Мараву* М, потказан *од наши* ГК.

641. Конструкцијом *од + ОП* означава се почетна тачка удаљавања у простору или времену:

од Јазбаци се скрене десно Л, повуци конопац *од капију* па дол у крај Т, за кукуруз бремо *од Благовести* К, *од бсам сама* чекам Гр, ѡвце пасу по синѡр, а *од Ђурђевдан* у планину ГК.

У неким случајевима ово значење поприма карактер начина вршења радње:

да ми испричац *од крај* Т, свѣ ћти кажем *од крај* Т, замлеа се (= запричао се) *од Кулина бана* Л, мѡка *од колѣвку* до матику (до сахране) Л, *од крај жвѣи* Пр.

642. ОП с предлогом *од* употребљава се и у компарацији, кад из мноштва треба издвојити ужи појам:

од сви људи старѣи Л, он је *од нас* бѣја најмлаћи М, највише је отиша *од своје друсто* Кл; в. и т. 739.

643. Уз глаголе кретања конструкција *из + ОП* обележава место из кога потиче кретање:

отац ме извўка из школу З, извади га из вўр Л, истера из корење Гр, кад и (= из) чепке истера (изданак — вўлиз), ти га овелизиш Гч, вади то из ўста Л, — међутим, сличан пример са нијансом начина у значењу пратиће адвербијализација, са преношењем акцента: ўзе му из-ўста Л.

644. Конструкција из + ОП у адноминалној употреби показује

а) место где неко станује (идент. по месту становања):

Миље из Лаћуку Т, човек из наше село Лз, сад ми ћерка долази, (ова) из Ниш М. Последњи пример, интонационо одвојен од осталог дела реченице управо тим одвајањем атрибутивно истиче да се ради о ћерки Нишлијки, за разлику од друге која живи у информаторовом месту;

б) порекло нечега лоцираног, у време говорења, изван места порекла:

довећена из Мбзгово Д, доселија се из Црну Гору Кш.

Овако ће одговорити, о месту свога пребивања и лице које буде упитано: одакле је? — и у случају када је место порекла исто с местом становања:

из ово сам село Л, ја сам из Тешицу Т, одавде сам, из Крушје Кш ми смо обе из Радевце Рд.

Овакве конструкције може пратити ознака „родом“:

из Прўговац рбдом К, мој су рбдом из Добревац ЦБ,

мада није ретко да се ознака ове врсте даје и синонимично, без падежне конструкције, али уз: родом + етник:

рбдом Црнобарац, ис Црнобару Д, ја сам рбдом Бобовиштанка, а живим у Рутевац Р.

645. Са аблативним значењем потицања, али и припадања неком роду, подједнако је у употреби ОП с предлогом из и од:

снаја ми од Дудићи Гр, бни су од Бибдићи ДА, ја сам из Дудићи Гр, из Јазбаци Л.

646. Узрочно значење конструкције с предлогом због, мислимо да не треба посебно објашњавати, за услед смо рекли да није у употреби, а уместо ради употребљава се зарад, где није увек јасно да ли се означава узрок или циљ:

зарад ту сам се децу опеќла (мајка јадикуже што се много мучила, а сад је деца не поштују) Т, није он доша зарад тебе, но за себе Пр, јурне зарад лопту и падне се К.

Забележили смо и употребу порада:

ўвечер он изађе порада тебе Пр, сигурно га зваљи порада то М, отица у банку порада кредит Т.

647. Ево још неких ситнијих напомена у вези са изражавањем генитивних значења конструкцијом предлог + ОП:

1. Поред наведених забележили смо и употребу ових предлога:
без: буди без бригу Гр, *немóј да óн умре без свећу* Л нигде не иде
без бициклу К, *остаа без бабу* Лп;

против: бија против послáници М, *радéа против сина* К;

куде (код): *бија куде Црнотрáвца*, *помагáа му на зánат* Т;

од (уз глаголе тражити, донети и сл.): *поискај од снау* ГК, *узели од учитеља* ЦБ, *донеси máло* (црног лука) *од брата* ГС;

после (временско): *после орање* се влачило а сá се дрља ЦБ, *после прázник* ће те потражимо К, *ће иде* (код војника) *после заклетву* ГА, *после Преображење* седeњкујемо ГК.

уочи: бeще нeкакo *очи Први мáј* Гч, *тó се рáди у'чи Бурђевдан* Пр, *уци слáву* К, *уци свáдбу* Сб, *уци тáј дáн* Гр.

2. Genitivus originis са *од* + ОП није уобичајена конструкција, већ се с том функцијом употребљава синтагма: *сестрино дете, мајкин брат, чичина ћерка*, уколико није: *на мбу сестру дете, на мбу мајку брат* и сл. Мислимо да са овим не треба мешати лексикализоване форме за означавање сродства: *брат од тетку, сестра од чичу* и сл.

648. Узрочно се значење генитива с предлогом *из* може изразити конструкцијом *из* + ОП, али и *од* + ОП. Чини нам се да је употреба *од* нешто шира. Јер, док предлог *од* може ићи са свим речима, *из* иде уз: *инáт, мржња, пáкос, пизма*, али не и са речима: *жá* (= жал), *мíлос, мука, радос, стрá*. Обично је дакле и: *из инáт* тური óграду до сáм њéга Гч, и: *од инáт* тó рáде Гр, али само:

рiпа од радос К, *спéкла се од жáл* Лп, *од жáл* се више никад не про-
 свестила Лп, *тó гу од жá* К, *далá му од мíлос* Т, *болује од муку* за ћерку
 Л, *ради од стрá* ГК.

Мислимо да пример: *млóго се штó напráи из незнање* М, не би био
 обичан с предлогом *од* (а тако нисмо ни чули).

649. Значење узрока као да је помешано са значењем начина у
 примерима:

побице се шиáлу (из щале) М, *свé то пóчне и-шиáлу* Т.

Овде се може напоменути да као прави прилози постоје *шиáле* и
бешалé/бешáле, по пореклу генитивне синтагме (в. и т. 367):

650. Функцију посесивног генитива има конструкција *на* + ОП:
на мбу мајку óтац ДА, *сiн на Вáсу* Т, *на овóга Вéлка* брат К, *брат на свекрву* К, *на млáђега сина* ћерка К, *на мýжса* ми брат Т, *на моéга свéкра* брат Л, *снаја — на сина жéна* Т, *на овóга е Влáјка* брат К, *триеста ми* била *на сестрића* кошуља ГК, *жéна е гáзда на кућу* Т, *јá сам гóс на кућу* Т, *тóи су сигурно играчке на нáшу дeцу* К.

У говору АП могуће су дакле следеће посесивне конструкције:

I — 1. *свекрзин* брат Л, 2. *на свекрву* брат К,

II — 1. *на моу свекрву* брат Л, 2. *на свекрву ми* брат Л,

III — 1. *мóјзе свекрве* брат Гр.

Разуме се, синтаксички однос у II није исти као код осталих случајева. Ту постојећа синтагма *на + ОП* добија атрибушке, такође посесивне одредбе (*ми, моу*).

651. Нисмо чули конструкције типа „за владе . . .”, већ само *за + време + ОП*:

за време окупацију Т, за време откуп, ми смо докупували жито, само да има да предамо Л, за време богиње Пћ, за време рат МД, или: преко рат су били жандари Л.

652. У говору АП не употребљава се предлог *ка*. Забележили смо врло мало примера (само из зона I и IV) типа *как + ОП*, којима се казује управљеност кретања ка појму у општем падежу:

терај овце как планину Рд, доле су, как ливаду, отишли Гр, оде как Делиград Вк, одатле су кренули как Ражањ Дг, как исјок Тн.

Чини нам се ипак да овај предлог не би морао бити тако редак. Иначе, овде се не јавља *кам*, који у сврљишким говорима има честу и обичну употребу (в. и т. 301).

Управљеност се врло често исказује конструкцијом *према + ОП*;

кад се иде према мџс Т, пошли они према Бању ЦБ, иде се према Стублину, али се десно одваја за Бџу Н, ајде полако према мџн Л, кйша врне кад облаци йду према Ниш Т, бањка дўва према Мали Јастребац М.

653. Усмереност на објекат исказује се конструкцијом *на + ОП*:

учим га на добро К, кој ће своје дете да учи на лоше Пћ, несам га ја учила на то Пр, све ме вукло на то М, тој-су били наклџети на политику комунистичку М, млого наклџети на пиће, на пиће и на карте Т.

654. Конструкцијама предлога и општег падежа могу се исказивати и нека друга значења датива.

Намена се казује конструкцијом *на + ОП*:

дадо на објзино детџнце Т, тури на праци Л, не-моџ тй да угџдиц на сав свет, Л, кафу давају на сви, и на деџу Л, на другџга ће праву кўћу у вџрош Л, дала си на мајку М, поручйли на брата њџјнога ЦБ, имање дадо на унўка Л, да дамо на деџу леба М, кад смо правйли свџдбу на унўка Сб поздрави на деџу Гч, донџла ми на унўка крвџј Сб, нџси рўчак на радници Сб.

Паралелно са овом конструкцијом, више у зонама I и IV него у источним зонама II и III, и само кад се ради о јединици, у употреби је и датив намене без предлога (т. 369—372).

Иста конструкција служи за изрицање посесије:

на мџга џца бйла радња доле М, на мџи тамо појџта, па ту чувају стоку цело лето ГК, све то на Рўжу вамйлија ГС;

или се њџме исказује *dativus commodi*:

на мџу је деџу билџ бџља мајка но ја К, то е голџм помоћ на моју ћџрку Л, на џмладицу сџ најбоље Пр.

655. Изражавање акузативних значења конструкцијама *предлог + А/ОП* врло је обично и то како прилошких тако и придевских, конкретних или апстрактних, и зато се на томе нећемо задржавати. Ипак ћемо, указати на она најраширенија значења.

656. Место завршетка радње изражава се конструкцијом *у, на, под, пред, међу + А/ОП*:

стијамо *у Ниши* Т, потера овце па тѐра *у јазбину* ГС, па се попеа *у дјуд* М, увођено *у нићи* Л, ударамо *у гламњу* Пр, забóло ми се *у зуби* нешто Л, јопет спрóлет па би гу водиа *у бању* Гр, све отишло *у партизани* Т, е, де ће не одреду — *у кувари* Т, унеа сам се *у сан* Л, све то тури *на астал* Л, доща *на праг* и чека ЦБ, стига *на станицу* М, доща гу *под прбзор* Т, стави *под мишку* и носи Пр, упадне ти он *међу они бандити* Гр, убацуу се *међу сељаци* М, *међу редови* турамо шангарѐпу ГЧ.

657. На сличан начин, уз помоћ различитих предлога, изражава се и значење мировања на месту:

ту трње, наватало ми се *за ногавице* К, везан *за граб* ГС, *уз кућу* му продавница Л, ту ти (капа) *уз главу* К, била сам *уза свѐкра* Лз, све счућурени (пилићи) *под квóчку* Кп.

658. Конструкцијом *на + А/ОП* изражава се

а) правац кретања: одатле *право на реку* Т, ишли смо *на Бању*, па преко Ртањ за Бољевац Т, војска иде *на Радѐвце*, и ёто ги код вас Гр, тераће не *на горе*, *на дбле* ГК, в. и т. 639;

б) време радње: *на сунчи залаз* полазимо Т;

в) узрок: а командир љут *на нега*, *на тбга* ми брата ГС;

г) циљ: ће димо *на пецање* Т, ища *на аперацију* Л, данас ми унука ишла *на испит* Л, буди добар па ће водим *на венчање* (шала) Т, још јутроске отиша *на косидбу* ДА;

д) атрибутивна функција: *лампа на карбит* Гр, купиа кревет *на склапање* М, узѐа ми пѐћ *на навту*, ал нестаде *навта* К, то¹ све *на циганска грббшита* (= оставља неоране хумке) ГК, а пређа ми смótана *на клубићи* Лп.

659. У конструкцији с предлогом за изражава се

а) намена: има дојаци (= сисе) *за свако* (прасе) Гч, кóчница *за сáтку кобла* Т, ту-е место *за старѐјка* Пр, онó где се вода напунгува *за вóз* Л, то овиа¹ лекови *за снeмирѐње срце* ГЧ;

б) циљ: *за кучики* дошци Пр, пију *за радос* Лз, спремили се *за свадбу*, а девојка побѐгла Т, ели си ти спрѐман *за полазак* Гр, бѐре праске *за прбдаву* К;

г) правац кретања: ујутру, *ајде за Прбкупље* Т, одатле *за Пушту реку* Т, туна се иде *за станицу* Л, овáмо е *за Кулину* Ч, ту се иде *за мбј плац* Л.

У оваквим случајевима стиче се утисак о значењу циља који је изражен синтагмом *за + ОП*. Тако је и у примерима типа:

оти́ца за *Београд* Гр, ће́ иде за *Сóкобању* М, мо́же ли с вас да по-
ђем за *Ниш* Гр, отпу́гували за *Грчко* Т, не́ћу дим за *Ниш* Л, кад ви
мислите за *Ниш* К,

који су чешћи него с предлогом у: ју́че и́ца у *Сóкобању* Т, мо́рам
у *Лађику* Т, ево́ идем у *Алѣксинац* Сб.

660. Начин вршења радње може се означити и конструкцијама на
+ А/ОП:

свѣ скло́шим на *кути́чићи* Т, до́шло ми на *сан* Гр, одáтле свѣ на
бступ Т, ме́двед се наљу́ти, па ви́кни, па уби́ њѣга на *мѣсто* ГС, умрѣа
на́прсно, на *ноге* Л, свѣ насади́ли во́лке на *редови* Гч, не ри́љај на *прѣс-*
кок Сб, и́гра на *пре́вару* К; или

у + А/ОП:

војска ни́је и́шла у *ногу* Пђ, не ра́ди се у *руке* Јк, ме́ша у *гво́р* Лп,
ги́га у *оде́ње* Лп.

Неке ситуације могу се изражавати и обема овим конструкцијама,
нарочито ако се ради о каквом формирању облика, или именица у А/ОП
значи неку јединицу мере. Обично је и: дѣне се у *стóг* (сено) и на *стóг*,
али само: продајем на *стóг* (а не, рецимо: на кола, на кило и сл.). Такви
су још случајеви:

сно́пови се дѣнев у *крсти́не* Т, прѣ́ђа се мо́та у *кљу́пче*, *чи́ле* и *по-*
лу́че Л, шу́ма (жукурозовина) се дѣне у *кóпе*, сѣно у *стóг*, а сла́ма у *ка-*
ма́ру Л, ради́ли смо у *за́мену* ГС;

свѣ здѣнуто на *камáре* Т, ра́ди на *испомо́ћ* Гч.

661. Сва се значења инструментала изражавају конструкцијама од
предлога и општег падежа (о остацима И без предлога в. т. 373).

662. Цели спектар инструменталних значења исказује се конструк-
цијом *с/са, сас + ОП*:

мој му́ж удáрен *с пиву́к* Т, то́чак се са́пне *са коно́пац* Т, *с чађу* (Н
чађа), Л, *са рѣч* Л, отвáра *с кљу́ч* Л, щѣ *с и́глу* Л, по́сле га посѣемо па
га покрѣемо *с љубре* Гч, ко́памо *с матиче*, брго Гч, уби́а га *с прљ* ГС,
о́нда га ле́по зали́јемо *с ма́з* Пр, ни́ти го́ре врзани *с тојáшке* ЦБ, отвóре
с калаву́з ЦБ, он си оти́ца *с ко́ла* Л, ће до́ђе *с ауто́бус* К, досади́ше *с*
ту дисципли́ну М, а штá ће ра́диц *сас ту пју́шку* Т, *са јабуку* су звáли
Л, ишли́ они *са секѣре* (по дрва), а са́д *с мото́ри* ЦБ, покрѣе гла́у *сас*
нешки́р ГС, ја ги зала́жем *сас³ бобóне* К.

663. Истом се конструкцијом изражава и социјативно значење:

с му́жа до́шла Л, *са си́нови* не збо́ри Л, он и́ца *са свети-Са́ву* Пр,
оти́шли *сас војску* Л, сѣди *сас³ де́цу* на ве́рије Гч, купи́ја сам кра́ву *сас*
тели́ћи М, пого́де се *сас пријете́ља* Лз, бра́т ми се старѣи одели́ја *сас*
његову порóдицу К, ди́де *сас радници* К, тако-се договóру *сас онѣ шумáри*
Гш.

664. Квалитативни инструментал изражен конструкцијом *с + ОП*
имамо у примерима:

кошуља *с рукави* Т, маица *с кратки рукави* Л, он онакав, *с мешину* (са великим стомаком) ГК, а

извесну нијансу начина у примерима:

у четвртак *иде* (младожења) *с музику* Лз, — што би значило: иде праћен музиком, како је у примеру: *иде* и *јавља се са свирајку* ГС, затим: *идем са стра* ГК, *ради га с мрзос* ЦБ.

665. Заједништво је исказано и у случајевима кад именица у синтагми обухвата оно што је изражено конструкцијом *с + ОП*:

тамо ми *ћутí* (= стоји, седи) *чабар с паприку* Т, *има́м овде лонац с ма́з* Гр, *коли́ца* (тракторска) *с пѐсак* Т, *завати́ла ша́ке с тѐсто* Лп, *до́ле буре с кла́шње* Лп.

666. И у говору АП позната је конструкција с прилошким изразом *са све + ОП*:

он се *укачи* (на кревет) *са све опанци* Т, *дош́ла са све де́цу* Гч, *бри́јај са све бра́ду* Л, *тера он (жито) са све плѐву* ГК.

667. Просекутивно се значење инструментала изражава конструкцијом *по + ОП*:

иди си по пѹт и не обр́тај се Сб, *јѐдва иде по пѹт* Гр, и *све по прѹгу* Т, *идемо по путинку* М, *де́ца иш́ли по пѹт* Пр, *ѐно га, развр́на се по лива́ду* К, *чу́вам овце по плани́ну* цѐло лѐто Лп.

668. За ознаку „омогућивача кретања” (прим. *иде возом*) узима се конструкција *на + ОП*:

мој мѹж иш́ца на вѐз Л, *вози́а се на вѐз* Т, *до́ђи на ауто́бус* Т, *сти́гли на ауто́бус* К, али: *дош́ли с ко́ла* К, *дош́ли су с ауто́* ЦБ.

669. Локацијско значење инструментала исказују конструкције с предлозима *међу, над, под, пред* и *ОП*, али се у томе значењу никад не јавља и предлог *за* (*за кућом* и сл.):

стои́ међу плѐт и сто́г сла́му Гр, *међу њи́ сва́ђа голѐма* Л, *не́ма ниш́та међу нас* Гр, *међу ку́ће* ми обѐр Пг, *куд она́ј дѹд нат пѹт* К, *она́ над њѐга*, ова́ко с рѹке Л, *го́ре под плани́ну* дрѹкше М, *све поде ће́бе спа́ва* ЦБ, *евѐ-ги пред ку́ћу* Т, *казан би́ја онде́кај пред мо́ју ку́ћу* ГК, *скупју́ се пред за́другу* Кл.

670. Различита значења локатива с предлогом *на*, која овде нећемо разврставати, изражавају се конструкцијом *на + ОП*:

би́ја на каза́н Т, *ова́ј капѹт на ме́не* К, *енѐ-га на та́ван* Т, *мајѐр на ко́ња* Т, *нађо́ше га на обалу* Т, *ја́ на пѹмту* пѐрем неке тѐгле Т, *воду смо зава́ћали на и́сти бунар* Гр, *ѐступница би́ла на брѐдо* Т, *на са́му Ма-ра́ву* Т, *како́-ѐ би́ло на ва́шар* Л, *грѐ му на дѹшу* Л, *јѐдно дѐте вѐно умре на моѐ рѹке* Гч, *на тре́ће мѐсто би́ла* Гч, *би́ја бѐг на зѐмљу* Пр, а *чети́ри каза́на врѹ́ју на јѐдан ѐгањ* ГС, *би́ли смо спава́ли до́ле, на зѐмљу* М, *смрзѐ се на тра́ктор* ЦБ, *не́сам би́ла на проше́вину* ГС, *кај на прѹгу* В.

671. И сва разноврсна значења локатива с предлогом *у*, која би се, у најошцијем смислу, могла свести на означавање места „у унутраш-

њости или у границама (међу деловима, у редовима) појма с именом у овом падежу”,³⁷⁰ овде се изражавају конструкцијом у + ОП:

лега (= лежи) у *кревет* и *рачуња* си нешто Т, син му там *барави*, у *Вранцуску* К, има воду у *колѐно* Л, има курцу́м у *ногу* Л, има два́ес милио́на у *ба́нку* Л, у *Бѐли Брѐг* би́ја Гч, имамо чѐтри цѐва у *њи́ву* Гч, тамо има́ла кома́нда у *Кули́ну* Кш, извор у *моу лива́ду* ЦБ, има у *Дашњицу* стари људи Гч, у *поље* свѐ трѐба да се сабѐре Л, о́тац му у *савезници* би́ја Т, Авио́нка, она́ ћѐрка што у *Држѐвац* Т, у *Марáву* има рѐбе Т, мене су рѐкли она́ја у *за́другу* М, барави́ли у *збѐг* М, носи га *у-зуби* Л, би́ја у *Не́мачку* Кл, носи грóјзе у *бѐлу марáму* Л, свѐ има́м у *дóшу* Л, ми смо у *жа́лос* Л, у *ста́рос* ме но́ге болу́ ГС, нѝсам би́ја у *могу́ћнос* М, ѝспрво су у *ми́лос* ЦБ, татко му у *пѐнзију* Гч, про́па у *сна́гу* Т, глѐдан у *сна́гу* Т, свѝ у *јѐдну вр́сту*, бараба́р Л, бѐще у *црне дрѐшке* ЦБ, један бра́т ми је би́ја у *оса́мнаесту го́дину* Кл.

672. Значење узрока имамо у примерима:
у *жива* у *пи́ће* К, сре́нан у *жену́* Л, богáт у *на́ре* Т, не́срећни у *сто́ку* Гч.

673. Конструкцијом *по* + ОП исказује се

а) површина по којој се врши кретање: одим *по авлију* Л, вѐрба́к свѐ *по поље* ГС, јури *по коми́лук* Т, свѐ така *по сѐла* Т, *по бре́гови* сла́на Л, мрље *по кицѐлу* ГА;

б) начин: овдѐн ишло *по приетѐљсто* ДТ, доби́вамо *по рѐд* Гр;

в) време: двѐ недеље *по Ускрс* К, ћу до́ђем *по жѐтву* К, до́ђе мло́го *по стави́вало* Л, не́како *по Сини́шино рође́ње* Сб.

674. Будући да у говору АП предлог *о* никако није у употреби, предмет о којем се говори означава се конструкцијом *од* + ОП:

штá зна́ш ти *од Чѐду* Т, она́ о́ће да гóвори не́што *од то́га Ра́нка* Гр, при́чамо *од ове́ бóрбе* М, штá ја зна́м *од то́* Л.

675. Није непозната појава удвајања предлога. Забележили смо случајеве:

од При́дворицу *на куд Лескóвац* Т, отóще *на куд Бобóвиште* Тн, одáтле *на куд Мра́мор* Т, *на куд Ле́бан* оти́шли Т, па ме опра́ља дѝм там *на куд Кру́шје* Гр, а ја прѐжам гу (пушку) *на куд Ђенерáла* ГС, скре́нѝше *на куд цркеу*, Рѝску ГА;

до у *кућу* га јури́а К, и́шли смо *до иза Дри́ну* Кш;

спрѐма се *за на ва́шар* Л, ма́јка ми да́ва па́ре *за на са́бор* Гр, то́ ти е *за у шко́лу* Л, *за у конóпљу* Т, то́ су (столарију) радѐли *за у Бленди́ју* Сб, којó дѐте по́ђе *за по о́вце* М, ка́па је *за на гла́ву* Л, дѐца не́су *за уз ас-тáл* Пр.³⁷¹

Са три предлога: *из по више кућу* Ср (зона IV).

³⁷⁰ МССхј II 746.

³⁷¹ ДБУДв наводи да се са овом функцијом могу јавити *до*, *за*, *осим*, *место*.

Иако по навици говоримо о „удвајању” предлога, мислимо да се не ради о плеонастичкој употреби, будући да се свуда примећује и померање у значењу. То померање, чини нам се, иде тако да се значење једне синтаксичке структуре динамизира. Према: на вашар (у ствари, лок. „на вашару”) долази: *спрема се за „идење” на вашар*. Мислимо да би томе адекватна структура стандардног језика била „спрема се за вашар”. Други случај. Синтагма *куд Лесковац* значи „код Лесковца”, „у околини Лесковца”. Пример са „удвојеним” предлозима говори да се не креће „од Придворицу” *на Лесковац*, већ на — околину Лесковца, дакле, *на куд Лесковац*. Изостављање првог предлога, а први мислимо да је онај ближе именици, не би овде било без штете по смисао који се жели изрећи. Са друге стране, предлошку функцију као да има само предлог даљи од именице!

676. Померања у синтаксичким односима у говору АП нису ретки ни у неким другим правцима:

О померањима односа падежа *позад* (акузатив) и падежа места^а (локатив) говоре истраживачи далеко широг подручја од зоне којој припада говор АП (пример: *идем у село/у селу — бја у селу/у селу*).³⁷² Али док се изван те зоне, призренско-титочке, може говорити о мењању облика који те односе изражавају (А—Л и *обрати*), за нас говор може се рећи да је тај правац једносмеран, односно: ОП *збоји на месту* локатива, али не и локатив на месту А/ОП.

677. Нека померања постоје и у значењу прилога, односно у њиховој *звучности* у неким синтаксичким ситуацијама:

гдз м. *куда*, будући да се *камз* у овој зони не употребљава: *гдз ћу дидем* од свој дом Л, *ни те ко пита дз идеш*, *ни ти шго Т*, *дз ће бежу Т*, *дз ће*, *силом да мре* не може Т;

куда м. *гдз: куд ћз ти да седзи* Гр, *куд ли је сач* ГС, *куд: си*, *брз тј Л*; *куда ти е тинго* К;

нигде м. *никуда: немо да идеш нигде* Т, *никако да се ја пзведем нигде* Гр, *не идем нигде*, *ту сам Б*, *одавно се ја нигде не крећам* од кућу Б.

Сличних померања, попут: *бдзцз кблз усвзг тмз пззди* Гр, *умзсто нзззд*, има врло често.

678. Забележили смо и нешто примера контаминације падежних облика, у којима нисмо учили неки принципски значај, али мислимо да они могу показати до које је мере поремећено осећање падежних односа и облика. Појава настаје када јединка покушава да се изражава „књижевним” језиком, који јој није ни у духу ни у познању. Такве *адаптации*, међутим, нису ретке:

на срѣмски фронт учествова сам *до крају* Кц, *та валма која иде од тбчак до крају* Лп, *ја несам бја у борбу*, *ја сам бја прѣма дззизмжу*

³⁷² О поремећеном односу „између падежа места и падежа правца уз месне предлоге”, као најкрупнијој изоглоси „из области синтаксе падежа која иде преко новоштокавског земљишта”, в. ПИГГС 323 и напомене тамо дате. Појаву констатују и сви каснији истраживачи говора источно од ове изоглосе.

болницу (у ствари, био је болничар при дивизијској болници) Кш, пош-
шли смо уз *путу* Пр, *саз* *разним друговима* ЦБ, урасло у *дрвећу* Т, *ни-*
кад несам пијан у мбг живота Гр, *бащ пред смрти* Лз, *овé свé на деце* Л.

О овој појави код заменица у т. 402.

679. Ево сада најављене табеле из које би требало да се види однос конструкција од предлога и општег падежа и адекватних облика стандардног језика. Узети су само они случајеви који могу бити директно супротстављени, а колико је било могуће избегнути су случајеви који могу имати синонимичан карактер.

Тачка у тексту	Формула и пример у говору Алексиначког Поморавља	Формула у стандардном јез.
627	ОП подгрћемо <i>кукуруз</i>	А
628	ОП + ОП <i>има га дан орање</i> <i>донес чашу воду</i>	Н + Г А + Г
630	ОП + ОП <i>прбишу зиму</i> (изеклала)	Г + Г
631	ОП + ОП (исто) <i>сваки дан</i>	А + А
633	предлог + ОП <i>иза штаљу</i> (заградња)	предл. + Г
634	до сам ОП <i>кућа му до сам пристаниште</i>	до Г Г
637	од + ОП <i>чуја сам од стари људи</i>	од + Г
638	брат <i>од чичу</i> <i>пати од желудац</i>	од + Г од + Г
639	завијачка <i>од вуну</i>	од + Г
640	давен <i>од воду</i>	од + Г
641	мери <i>од капију</i> <i>од Бурђевдан</i> <i>од крај</i> (жњи)	од + Г од + Г с + Г
643	из + ОП <i>извади га из вџр</i>	из + Г
644	Миле <i>из Лаћику</i>	из + Г
646	зарад + ОП <i>зарад децу</i>	ради + Г
648	од/из + ОП <i>из инат</i> <i>од радос</i>	од/из + Г

650	на + ОП <i>на мѝу сѝстру дѝте</i> Н + на + ОП <i>брѝт на свѝкѝву</i>	Н + Г дете моје сѝстре Н + Г
653	на + ОП <i>ѝчи га на дѝбро</i> <i>дѝла на мѝјку</i>	Д
662	с + ОП <i>удѝрен с тѝвук</i>	И
663	с + ОП <i>с мѝжа дѝшља</i>	с + И
664	с + ОП <i>кошѝља с рѝкаѝи</i> <i>ѝде с мѝзику</i>	с(а) + И
667	по + ОП <i>ѝде по пѝт</i>	И
670	на + ОП <i>нађем га на ѝбалу</i>	на + Л
671	у + ОП <i>бѝја у вѝрош</i> <i>прѝпа у снагу</i>	у + Л
673	по + ОП <i>ѝдим по авлѝју</i>	по + Л
674	од + ОП <i>говѝри од Рѝнка</i>	о + Л

Формално најједноставнији однос представљају случајеви замене облика појединих падежа облицима ОП уз исте предлоге. Сложенији су односи у случајевима употребе ОП место одговарајућих падежа с различитим предлозима (641, 674), или употребе ОП с предлозима за исказивање значења падежа без предлога (650, 653, 662, 667).

ОСТАЛИ ПАДЕЖИ

680. О ретким остацима осталих падежа, и вокатива, било је речи раније: вокатив — т. 345—348, 353—358, 365; генитив — 307, датив 368—372, инструментал 373, локатив 374—375.

ЈОШ НЕКЕ СИТНИЈЕ НАПОМЕНЕ

681. Каже се:

1. Сегѝла се за брѝта К, не сѝћа се за лѝбац Гр.
2. Забравѝла за срѝм ЦБ.
3. Чѝка за шѝћер Т, чѝка за пѝклон Т.

4. Нада се за поклон Гч.
5. Ти не мислиш на мене Гч.
6. Ти не мислиш за мене (није те брига за мене) Гч.
7. Не куни се у дете Гч, не куни га М.
8. Само за мѐн да бринеш Т, брине се ти од твоју ћерку К.
9. Што се тебе (Д) тиче Л, тебе се тој ништа не тиче М.
10. Мерише на сапун Сб, удара на буђу Сб.
11. Бљује сукрвицу ЦБ.
12. Мене више жа́ за мајку М, жа́ ме за ову бабу Гр.
13. Напи́а се воду Л.
14. Блѐд у лице, убледѐа Пр.
15. Не прича се уз ручак Т, увек си попивнем уз ручак Гч.
16. Нема „седа за сто”, већ: седа уз астал Л, не седај први уз астал Сб.
17. Ево ти леба Т, ево ти писмо М, еве-га поштар Т, кам ти га татко Гч.
18. Ајде ти по мене Т, иди си по мајку Т, идемо по јединицу Т, ишли су ублизо по нас Тн.
19. купимо по две питаре Т, имаду по толко децу М.
20. Савѐтује свакуга ГК, лаже ког стигне М.
21. Нема израза типа „Стаде га вриска”.
22. Име га Исидор, ал га зову Сйда Л, њѐга име Добривој Кл, како га име Кп.
23. Нема израза „по мени” са значењем „по моме схватању”.
24. Нема израза „идем у своје”. већ: идем куд моји К.
25. Узѐла сам од Миланови (а не: у Миланови) Ст.

ИЗ СИНТАКСЕ ГЛАГОЛА

ПРЕЗЕНТ

682. У синтаксичкој употреби облика презента нисмо уочили неке одлике у односу на стандардни језик, на које бисмо овде указивали, сем честе употребе приповедачког, релативног презента у приповедању прошлих догађаја. Но и та је употреба тако обична да је, мислимо, не треба доказивати.

683. Конструкција *да + презент* употребљава се

- а) у творби футура: ја ћу *да му помогнем* К,
- б) као допуна глаголима непотпуна значења: ако *треба да плаћаш*, боље си седи дома Л, не *можеш ти да му направиш кућу* Пр, *имаш ли да радиш* Ст,
- в) у императивним реченицама за изрицање захтева: *да га уватиш*, па *да му ўци ичупаш* Гч.

У случајевима под *a* и *b* може се употребљавати потпуна конструкција, или са испуштањем везника *да*.³⁷³

Разумљиво је да овако употребљени презентски облици губе своје презентско значење.

684. Честа је безлична употреба 2. лица јединине:

трчиш, радиш, надаш се, а онó се нешто здéси и гóтово Т, колко гóд *да имаш*, свé ти мáло Л, *не можеш* ти вечíто *да живиш* Гч, више пúт се здéси: *кúснеш* више од два зрнета пасуљ М, ако *радиш*, не вáља, ако *не радиш*, не вáља К.

685. Безлична употреба презента, односно уопштавање облика једног лица (обично 3. лица јединине) за више лица иначе је честа појава у говору АП.

Уопштава се

ће — за сва лица, сем 1. лица јд. при грађењу футура, т. 490, 491;

мож — за сва лица, сем 1. лица јединине, т. 476;

може — за сва лица, т. 477;

има, нема — у императивним реченицама, за сва лица; в. т. 715, 720.

Поред презентских облика, уопштава се и *би*; т. 495.

О безличној употреби 2. лица императива в. т. 698; а перфекта т. 695.

АОРИСТ

686. Аорист је чест и обичан глаголски облик за исказивање прошлих радњи. Обичан је и у дијалогу и у приповедању. И у једном и у другом случају он је обележје нешто емотивнијег говора, него перфекат и његово значење не излази из сфере доживљеног.

Истина, ми смо (т. 480) записали много мање примера из дијалога него из причања, управо најмање облика 2. лица јединине и множине, што можда говори о томе да је аорист у приповедању чешћи,³⁷⁴ али и о томе да је начином прикупљања материјала умногоме одређен квантитет грађе.

687. Облике аориста налазимо без посебне ознаке времена, што би значило да се време њихово одређује према времену говорења:

Мáра *умре* Гр, *умре* Бóра Л, *отóше* си мéчићи ГС, свé *убише* онóга стáрца ГК, *довéдоше* га на гúвно ГК;

али често аорист прате и посебне ознаке којима се значење аориста помера од времена говорења ка неком другом тренутку прошлости:

³⁷³ О употреби и пропуштању везника *да* онде где се конструкција *да + њрезени* употребљава као допуна уместо инфинитива, у говорима призренско-тимочке зоне, Белић нашироко говори у: АБДиј 636—646.

³⁷⁴ Друго лице, пак, чешће је у дијалогу него у приповедању.

чим гу відо Л, одб ономад код Збре Гч, кад дођо из рат Л, ја се тек онда сеті Т, кад бї друго јутро, он гу бдведе ГС, кад стїгоше у кўћу, ја се уплаши К.

То одмеравање може бити и према садашњости (привидној садашњости), опет уз употребу каквог спољног знака:

сá¹ оде за лўк К, ёво дођо ЦБ, сáд ли стїже Т, баи сá улёгоше у кўћу Л, сáмо што се наместїше Л.

Радња исказана аористом може бити и напоредна са неком другом радњом:

кадно *дође, донесе* ми позив К,

па и са радњом исказаном перфектом:

кадно *ўзде* вўну, *забравија* си тóрбу ГК.

Радње исказане аористом могу бити у следу, сукцесивне:

истї гу на време и закључї ДТ, оде коза, дође беркулóза ГК, после се такó забóле (дете) и ўмре Л, кад га ўдари ў-гла²у, он рїпи ГС; а може се у томе следу употребити и негација:

лепо паде, што не-умре ЦБ.

688. Релативност времена исказаног аористом с посебном ознаком каквог временског момента показује и паралелизам

сáд оде нис пўт Л, према: сáд је баи отїша, с трактор Л,

где се блискост радње времену говорења више потенцира за облик перфекта, него аориста.

689. Аорист се употребљава и за исказивање иреалне прошле радње, као потенцијалне:

да несам бїла ўпорна, *остá* ја од Стога-Јовáна Гр, да не викну́мо (да не пожурисмо), *пóкисну* сéно, гóтово Л, да ме не дóвезе, *пресна* ја у Нїш К.

690. Говорећи о говорима Сврљига, непосредно суседних говору АП, рекли смо: „Врло је обична употреба аориста од несвршених глагола.“³⁷⁵ Међутим, иако нам се учинило да би и у говору АП овакав аорист био обичан, покушали смо ипак самерити однос забележених облика од глагола оба вида. Показало се да је број у говору записаних облика од глагола свршенога вида далеко већи од облика глагола другог вида, што је иначе очекивана појава. Примера ради, у казивању Р.Ј. из Гредетина, датом у прилогу, врло динамичном и драматичном, погодном за употребу аориста, од укупно 25 употребљених аористних облика ни један није од несвршених глагола; а свега је и један имперфекат (*шї́-осте*).³⁷⁶

³⁷⁵ НБББП 122. Још одлучнију констатацију за говор Лужнице имамо у: ЉЉЛуж 105.

³⁷⁶ Ниска фреквенција аориста имперфективних глагола наглашава се и у неким другим говорима: ДЈТрст 200, или у најновијим радовима: „Употребљава се (аорист) у лепеничком говору и готово је увек од свршених глагола“ — МВЛеп 302.

691. У дијалогу, на питање израчено обликом аориста, и одговор се формулише аористом:

1. *Прође*-ли едан човек ту? — *Прође* Пр;

2. *Прођоше* ли два човека? — *Прођоше* Пр;

али присуствовали смо и једној ситуацији када је одговор дат перфектом:

Стіже ли? — Ево, *стіга сам* Гр.

Можда је томе допринело и то што је и само питање излишно: пита се о нечему што је самим присуством упитаного речено, али и резултативност у значењу перфективних облика.

ИМПЕРФЕКАТ

692. И поред релативно ретке употребе (в.т. 481), у чему говор АП — судећи по литератури, и на основу нашег увида³⁷⁷ не иде са осталим говорима призренско-тимочке зоне,³⁷⁸ значења имперфекта, у случајевима где нам контекст омогућава сазнања, могу се сагледати као

1. исказивање процлих радњи, или стања, напоредних са неком другом радњом:³⁷⁹

а онó *беше* °нај тифус, па не дава (в.т. 467) да се улази унутра (у болницу) Л, ја *беа* неки сведок кад се судили М, *беше* (кад је долазио) у црне дрешке ЦБ, а бац му каза °нај доктурица кад га *прегледува* ГК;

2. за исказивање неизвршених процлих радњи у перифрастичним конструкцијама иреалног кондиционала:³⁸⁰

Слободане, ја *ћа* да погинем Гч, *ћаше* се врну Т, *ћаше* да бідну пліци Лз, а ви обе да *бе°сте* погинуле, не-би ме било жа Гр, *тедоше* да ни поапсе Гр.

И у једном и у другом случају радње (или стања) исказане имперфектом не излазе из сфере доживљеног.

ПЕРФЕКАТ

693. Перфекат је у врло широкој употеби, можда чецћи од презента, а свакако се више употребљава од аориста за исказивање радњи које су се догодиле у прошлости. Употребљава се индикативно, али и релативно, и мало се има шта рећи што би га у говору АП синтаксички разликовало од употребе у стандардном језику.

694. Врло је чест перфекат без помопног глагола:

дала си на мајку М, тво° (пшеница) бóље *нікла* М, *запрега* волóви Кц, *тамо имала* команда, у Куліну Кц, *свекрва седнула* ГС, *гледј, изриа*

³⁷⁷ АБДиј 546—564; МСТим 413/414; ЈМГЛ 46—48; МПГЈ 102—111; МСБак 129; ВСПољ 419; ВСЦТр 193.

³⁷⁸ АБДиј 546—564.

³⁷⁹ МССхј II 631.

³⁸⁰ ПИГГС 369.

кртињак Гр, *дошла* учитељица да распраља Гр, саг *имала* испит Т, *стигло* да се размеси Гр, много деца добра, вредна, паметна *била* М, наши му *рекли* М, *баравили* у збег М, *оставила* ракију код^Т кућу М, те-ги, *скинули* кола Гр, пре два (попа) *били* Гр, *показале* се лепо Т, деца му се *поскитала* К.

Сви наши примери, међутим, односе се само на треће лице једине и множине.³⁸¹ И доиста, врло је обично: *доша* он јуче и *донѐа* . . . , али не и: *доша* ја Ово се друго никако не чује у говору АП.³⁸² Ту долази аорист: *дођо* ја . . . , или презент: *дођем* јуче, *извадим* воду, па *јид* да напобим краве Гч. У дијалогу, који је чест облик говора, може се срести перфекат без помоћног глагола и за друга лица, али само ако је у питању већ садржан перфекат са помоћним глаголом:

Ел си *дотерѐа* фрѐзу? — *Дотерѐа* К.

695. У приповедању врло је обична безлична употреба перфекта с обликом средњег рода јд. радног придева глагола *има*:

пре не *имало* будућнос нѝкаки Т, *имало* овде учитељ Пр, мѝж да је *имало* и такѝ људи Гр, *имало* е грѝже Т, *имало* е ту мѝс ЦБ, пре *имало* вѝци Пр.

696. Замену радног придева глагола *буде* (у саставу перфекта) радним придевом глагола *има* имамо у примерма који значе „постојати, налазити се”:

не *имала* вејалица Гр, тамо *имала* команда, у Кулину Кш, тамо *имале* пет ваљавице Д, *имале* воденице, у Шљеговац Гр,³⁸³ в.и.т. 624;

а обрнуту замену, уз године старости, имамо у примерима:

ѐ, јѐдну гѝдину, *била* сам тринаѝес^г гѝдине, ама сам *била* девојка већ, аѝо сам *била* тринаѝес^г гѝдине Гр, кад *сам* *била* осѝмаес гѝдине Т, ја сам те *видѐа* кад си *била* девет гѝдине ДА.

ИМПЕРАТИВ

697. Врло је обичан приповедачки императив:

а мѐдвед се наљути, па *виѝни*, па уби (= убије) њѐга на мѐсто ГС, узнем ја, *трѝчи*, *трѝчи* па у болноцу Л, *ѐл* ти он дође, па се *посѝпни*, па *падни*, па *пресѐчи* ту кѝску Л, *понѐси* си он флашу ракију Гр, нѐма му га щѝап, нѐма га њѐга, ја *јѝри* по комщѝлук Т, ја, сѝрота, туѝ, *трѝчи*, *трѝчи* ГК, али свети-Петар се *дѝгни* код онѝга сељѝака па му *кѝжи* Пр, овѝј се *дѝгни* па код онѝга сељѝака Пр, *уби* га он на мѐсто, па га *сабѐри* браћа Гш, требао да се пре *умри* ГА.

Са овом функцијом јавља се само облик 2 јд.

698. Императив, безличан или свеличан, преко случајева типа:

³⁸¹ ИГПерф 116.

³⁸² В. и МВЛеп 303.

³⁸³ АБДиј 624/625.

целу недељу *трчи тамо, трчи овамо* ГК, само *седни-стани*, никад да се оправиш (на посао) ЦБ, ту има да будне *повуци-потегни* К, ето тако: *иди-ми, дођи-ми*, док прође дан М, није то данас *пљуни*, сутра *лижи* Т, цеа ноћ *чекај, чекај* Гш.

који су, такође, у облику 2 јд, и у клишираним фразама, напушта и приповедачко, релативно значење и протеже се на свременост.

699. У једном само случају, мада мислимо да то не би морало бити тако ретко, чули смо, у приповедању, облик 2. лица за 1. лице, на месту где би могао стајати и презент:

гледај ја, гледај, сирота, у сунце — да-још (= дај још) мало да ги (овце) почувам Гр.

700. У причању, као поштапалица, уместо *рецимо* овде је у употреби: *кажи (га)*:

несам толико, *кажи га*, уби-боже Гч, ти чуваш (кукуруз), *кажи га*, али миши га изеду Гч, ми смо ти, *кажи*, ни сељаци, ни радници Т, навршеа, *кажи*, триста кила ГК.

ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ САДАШЊИ

701. Напоредан је са неком другом радњом у реченици и ту је у служби прилошке одредбе

а) за начин: то се ради *стаћи*, за то га и болу вене Л, ископали га *оравући* К, потроваше се *пићући* ГК;

б) за узрок: ноге ме заболеше *идевући* Л, укочи се *кљачуће* Л, сав се узнојиа *играуће* Л, роде (шљиве) па пропаднемо *беревући* Гш, оћоравела сам *плетевући* ГК, увечер се (крава) расипе *пијући* Гч.

ЈОШ НЕКА ПИТАЊА ГЛАГОЛСКОГ РОДА, ВИДА И РЕКЦИЈЕ

702. Без повратне заменице *се* су глаголи:

омилело ми у вџрош Т, *бљешти* ми у очи Л, *светли* кај свећа Т, че да *слегнем* (из кола) Л, *слени* полако К, (за излазак из возила обично је: *скини се* Т К М ДА), *додијало* ми, па ел не К, *седни* до мџн, К, нека *легне* мало К, *почиња* жџтва ГС, *свраији* до нас К.

703. Увек су са повратном заменицом:

бкшии се, па не да престане Л, *смрзе се* С, *доселили се* Б, *са се* све то *измелезило* М.

704. Са заменицом или без ње:

евџ-ги, *разговарау се* Т, девојке и момци *шеџав* по ваџар Л, све се људи некуд *журу* Л, *досадило ми се*, не то џдна година Т, *смрзе се* на сокак ЦБ; ал *се измрзомо* Јк;

само си нешто *разговарају* ГК, *шета* си он, тако, *шета* ГК, *шећка* си успут, ниспут М, *жури* он, на вѳз Л, што ли *дими* то тамо Гч, то (запаљена крпа) млого *дими* Кл, млого ми на срце *досадило* Гч, што *измрземо* за баћава Сб.

705. Каже се:

викати коме: *ја јѳц ви́чем* (= кажем) једне Преварко ГК;
кукати кога: кад најћу одовѳда (у гробље) почну онѳг човѳка да зову,
да *га ку́кају* ЦБ;
спопасти (на) кога: не́ка сѳн *спопа́дне на снау*, да ви́диш да л сме да
те не поштѳе Гч, *спопа́а ме* да му продѳм пла́ц Т;
поздрави кога/коме: *поздра́ви ми бра́та* Т, *поздра́ви Мирја́не* К, али и
поздра́ви на де́цу К;
бити жао: *не би ме* (ОП) *би́ло жа́* Гр, *ме́не жа́* за ма́јку М;
оженити се: *оже́нија се с њѳ/за њѳ* К. Нема: *оже́нија гу* и сл.

ИЗ СИНТАКСЕ РЕЧЕНИЦЕ

706. Обавештење, питање или захтев остварују се у одговарајућим синтаксичким структурама. Тако настају обавештајне, упитне и императивне реченице. Могуће је изразити блаже или појачане степене потврдности, упитности или императивности. Уз то, могу се поједине вредности реченице подстицати или негирати; могу се активна стања преображавати у пасивна. Све то прати и одговарајућа емоција. Ако је она битан услов функционисања реченице, реченица постаје узвична.

УПИТНА РЕЧЕНИЦА

707. Упитна реченица може бити: а) са упитном речи:

шта но́сиш у балѳн Пр, и *шта* си му ре́ка ЦБ, *ко́лко* ћѳрке *ѳмаш* К, *како́*, ма́јке Гч, *да ли* је отвѳрена прода́вница ЦБ, *да л* си гу виде́а Л, *ел* пи́јеш по ма́ло ГК, *ел* ти до́шла ба́ба К;

б) без упитне речи, кад се упитни карактер остварује одговарајућом упитном интонацијом:

ѳмаш цига́ру? К, *по́ща* си куд *те́тку*? Гр.

708. Упитним реченицама изражавају се

а) директна питања, која имплицирају директан одговор:

Кад *пола́зиш*? — За са́т Гч; *Ку́пи* ли *жи́цу*? — *Јѳк* Т; *Је л* ти *сти́гоше* *ко́ла*? — У, *јѳц* *ка́д* Т;

б) реторска питања, када одговор изостаје:

овѳ-ли је *прили́ка* за *њѳ* ГК, *ко́лко-ли* сам се *ја* *напати́ла* Т.

Смисао ових реченица је или одричан (први пример), или представља појачање потврде (други пример). Одговор може и постојати, али у том случају даје га лице које питање и поставља:

па *шће рабџти* (цура која се проскитала), *нађе таквога* па се уда ГК.

709. Упитна реченица може имати и узвични карактер, кад се њоме изражава

а) прекор у циљу подстицања: *ајде, што стојиш* Лп, *крѣни мало, што си се смрза* К, *уђи, шта чекаш* С.

Овде се, разуме се, не очекује вербалан одговор, већ каква друга реакција саговорника, садржана у уводном, императивном делу реченице (*ајде, крѣни, уђи* и сл.);

б) упозорење: *видиш ли*, *ће погинеш* Гр, *ел видиш* да се наљутеше овѣја *наши* (момци), *ће не побѣју* ГК, *знаш ли* *шта* си сад учинила Кл, *докле мислиш да се играш* с мѣн Лп;

в) изненађење: *како си то мога да урадиш* Т, *што-ти би*, *зар си глѣв* Пћ, *сад ли се долази* на *посо* (ова би реченица могла прићи и претходној групи) Л, *каква су ти кола* Ш;

г) сажаљење: *зашто-ли се мучија* овѣлко ГК;

д) неодобравање: да ти *купим чоколаду*, *ел то бћеш* Гч, *ел си ти мислѣа*: *ћу ти опрѣстим* Т, *ел да га забравим*, кад ми *брѣт* К, *како да ѣдем* кад не *могу* К.

710. Кад је с негацијом, упитна реченица може значити ублажену упитност:

нећеш ли да доћеш до нас Пр, *неће ли мајка да ѣде* до *лекара* ЦБ *неће ли ти бѣдне тѣшко* ДТ,

где се очекује управо позитиван одговор, или скретање пажње на то да је садржина стварности управо обрнута од садржаја реченице:

несам ли ти казаа М, *нисам ли тебе срѣа* јуче Л, *није ли то мало дрѣкше* бѣло Т, а *зар ти несѣ платѣли* Гр.

ИМПЕРАТИВНА РЕЧЕНИЦА

711. Постоји више могућности за изрицање различитих степена императивности, односно захтева да нешто буде извршено или неизвршено — од молбе до наредбе, или забране.

Императивност је, дакако, најјасније изречена употребом императивних глаголских облика, а говор АП разликије само облике за 2. лице једине или множине (т. 496, 501).

712. Императивност 3. лицу исказује се дескриптивно, уз помоћ речце *нека*:

нека Брѣнко *дође* Гр, *нека* га *ѣтац* *убѣје* Гр, *нека* *ѣни* *ѣду* на *вѣз* Т, *нека* *дође* Бѣцка и *нака* ми *донѣсе дрѣе* Л, *нек* *прича* *што* *ѣће* К, *нек* се *чѣду* Л, *ѣни* *нек* *пѣбу* Лз.

713. Речца *ајде*, која се може односити на сва лица, може служити за изрицање различитих императивних значења од подстицања и наредбе до нарације:

ајде ја ћу Л, *ајде* да се дјизам Л, *ајде* за Београд, *ајде* да ношиц ГС, седим само и терам: *ајде* ти то, *ајде* ти то ГС, изутру, *ајде* за Прокупље Г, *ајде*, *ајде* и у Нишу у болницу Л, *ајде*, *ајде*, заједно ће дјимо (на вашар) Л, *ајде* да и ми поплетемо мало ГК, *ајде* да ручамо К, *ајде* да потражимо Л, брѣ, Дјмчо, *ајде* да ношиц (депешу) ГС, овај сељак носи вино, *ај* му га попијемо Пр.

Као што се види, ова речца може се употребљавати и самостално али и у конструкцији са *да* + *презент*, може по аналогiji према другим глаголима имати и облике за 1. и 2. лице множине:

ајдемо си ми на време К, *ајдете* овам куд мене ГК, *ајдете* с нас Пћ, *ајдете* полак, туј има трње ЦБ, *ајдете* ви, а ја ћу по вас Гч, *ајте* ви полако Гр.

Чини се да сви ови примери значе кретање, неко „идење”, те као да је ова реч композит од *ајде*+*идете*. Такво се значење може осетити и у претходним примерима:

ајде брзо ДА, може значити „иди брзо”,

ајде устани С, нема таквога значења, већ је ту *ајде* нека ознака појачане императивности да се изврши радња устајања.

Чули смо и реченице где је ова речца сведена на узвик *ајт/ајд*: јѣхите, па *ајт* ГК, *ајт* у ђавола ГК, узимај цопке па *ајд* куд знаш Л, *ајд* одатле Кл.

Речца *ајд/ајт* овде је уместо глагола *иди(те)*.

714. Облик императива може као појачање добити речцу *де*:

де се покрѣни К, *де* мрдни Гр, *де* узни млѣкце ЦБ, *де* га увати (бика) Пр, *де* дођи мало до мене Л, *де*, брѣ, Дбнчо испричај нешто Пр, *де* седите још мало ЦБ.

715. Императивност се може изразити и конструкцијом *има* + *да* + *ипрезент*:

има сјутра да си туј Пр, *има* да се вратиш Д, *има* да се јавиш Пр, *има* да дођемо па како бће К.

Овакве конструкције често добијају још неки елемент појачања наредбе:

има да си одма кренуа М, *има* да платиш па бћеш-нећеш Гч, *има* ги потѣпамо ко стоку Сб, ви *има* то да пренесѣте, макар изгинули Гр, *има* то да поправе (расподелу земље у комасационим поступку), ел ћу дјм до Београд ДТ.

716. Нешто блажа императивност, можда више као израз неке решености да се нешто изврши, исказује се конструкцијом *дај* + *да* + *ипрезент*:

дај да седнем мало Сб, *дај* да видим мбже ли се реже Лз, *дај* да се бн (мргвац) окупа Лз, *дај* да се обујемо, па да поћемо Гр, *дај* и ово да посадимо МД, *дај* се позову стари људи МД. Како се види, *да* може бити и изостављено.

717. С посебном интонацијом императивност се постиже и конструкцијом *да + презент*:

да идиеш! Т, да ми донесеш дрљачу! Т, ти то да носиш! К, да ми побреш оно парче у Маравиште! Т, да се ди́замо! ЦБ, да се отпа́љамо на рабóту! Сб, ми́ да носимо, а он ће касније да дође Л.

718. Нешто оштрија императивност постиже се употребом исте конструкције с радним придевом, али и ту, као претња, долази још неки елеменат појачања:

да си то попра́вља (оцене у школи), како знаш Гр, *одма да си то одне́а* Л, *да сте ми врати́ли* исправну (мешалицу за бетон) ел ћу ве тужим Гч, *кажи им: одма да су до́шли* К.

719. Попут налога (жеље, тежње, захтева, наредбе) да се нешто изврши, императивним се реченицама може захтевати и невршење неке радње. И овде је основна форма облик императива, који добија негацију:

не иди Л, *не говори* му ти ништа К, *не секирај се* К, *не бри данас* Т, *не певај* Лп.

720. Забрана се изриче конструкцијом *немо/нема + да + презент*:
немо́ то да ра́диш К, *немо́*, брѐ, *немо́ да га уби́жеш* ГС, *немо́ се пра́виш* луд К, *немо́ па ти́ да му се кла́њаш* Т, *немо́ се обрђеш* К, *немо́ да те ви́дим да то ра́диш* Лп, *немо́ се смејеш* Лп, *немо́ да и́дете* по-тавнин Л;

нема́ да и́деш Лз, *ти́ не́м да искачаш* напоље Пр, *нема́ ништа да ни́тате*, са́мо и́дите Б, *нема́ се сти́дите* Ст.

721. Речца *деде* у конструкцији са *да + презент* може, у императивним реченицама, служити за подстицање:

де́де да ми крѐнемо, па ће се нађемо у Вукању Пр, *де́де да дођете* на Свети-Рањел, шеснаестог Лз, *де́де да ми ку́тиш* гуму Гр, *де́де да се ма́ло одмóрите* Ст, а може се уз *деде* употребити и императив: *де́де се поди́гни* К, *де́де, де́ца, миру́јте* С,

а може бити и прави узвик, интонационо одвојен од осталог дела реченице, и с карактером забране:

де́де, шта́ ја при́чам К, *де́ ти де́*, ако сме́щ ЦБ.

722. Наредбу изречену конструкцијом *де + императив* често прати и претња која треба да спречи извршење:

де ба́ци, да ти ру́ке покршиш К, *де́ ме ти не послу́шај, па се дрђи до́бро* Лп, *де ти продóужи та́ко, да ти ја покáжем* М, *де узни, ако сме́ш* Д

723. Обезличени императив *че́кај*, често сведен на *че́к/че́*, у конструкцији са *да + презент*, може служити за изрицање различитих видова императивности:

намера: *че́кај да не́што погле́дам* К, ма *че́кај да си ја поса́дим* Л, ре́ко ја: *че́к да про́бам* па што будне М, *че́ се врати́м да узнем* још једну (гуму за бицикл) Сб;

спречавање: *чекајте* људи, не може то тако Гр, *чекте*, брѐ, кун-ћете ГС, *чекте* с ти снопови, одморте се Л, — у овој функцији изостаје конструкција *да + презент*, а значење би било „станите, престаните”;

претња: *чекај да ти уврнем шију* М, *чекај да га средим* М, *чек да му покажем* како-се тепа Гр, *че да те измерим* с ову сировицу К, *че те ја стигнем* ГК.

724. И најзад, интонационо изразито, уз императив сведен на узвик, праћен неком од овде навођених конструкција, изриче се врло оштра наредба с циљем да се нешто спречи:

ћут! да се неси огласија Л, *мир! не галми* Пр, *сту! не гази ме* (каже се говеду) ГК, *стан! кућеш* (= куда ћеш) Т.

УЗВИЧНА РЕЧЕНИЦА

725. Иако узвичност може бити пратилачки моменат сваке изговорене реченице, постоји могућност коришћења и посебних знакова емоције. То бива у реченицама које имају узвике у својој структури. Место узвика је обично маркирано — иницијално или финално, а садржина емоција врло различита, па се и о узвичности може говорити само условно. Исто толико, ако не и више, емоције прати „стишаност”, дуљење, прекидање, варирање ритма и интонације:

у, брѐ! ја ћу га наградим Пр, *ау,* није ово чиста посла Л, *ѐ,* не дам ти Пр, *ѐ,* не може, жено Гр, *а, брѐ!* рекó, Бóро Л, немó, *брѐ!* ГС, *ѐ* га загледам у сред кокарљу — *тау!* ГС, *јао,* па ел га има тај óтац! Гр, па сам те залихаа, *брѐ!* Гч, *глѐ!* изриа кртињак Гч, *јѐс,* право кажеш Гч, *куку,* љапа ме за прс Гч, *јок!* ћу га убијем ГС.

Овакве реченице врло су честе.

НЕГАЦИЈА

726. У говору АП налазимо вишеструко *не*, чија се функција не разликује много, али чије је порекло вероватно различито.

Једно је акцентовано. За њега Белић каже да се налази „врло често у јужно-моравскоме говору, и то у његовом најјужнијем делу”, и ту је „не акцентатска реч, а не проклитика”.³⁸⁴ Ми смо овакво *не* слушали и у сврљишким говорима, а налазимо га и у АП, у најсевернијем делу јужно-моравских говора. Истина, у односу на СЗ и ТЛ говоре, где се чује: *не-бранѐте-се*, овде је: *не-се бранѐте*.

Наглашено *не* налазимо у императивним конструкцијама:

не се секирај К, а ти, *не* се љути Л, *не* му кажи за ово Гч, *не* се толко гризѐщ М. У последњем примеру мислимо да уместо *не* може стајати и *немој*.

³⁸⁴ Исто, с. 631, 635.

727. У упитним реченицама једно акценатовано *не* као да долази од одричних облика глагола *јесам* разбијених упитним *ли*:

не ли си узимаа бонови Гр, *не* ли сте видѣли Слободана Гр, *не* ли си мајке рекла М, *не* ли су ти они родбина К, *не* ли си видеа Сб.

728. Када се ради о *не* које иде уз 3. лице једнине глаголских облика, онда би оно могло бити сажети облик *није* (од *неје* > *неј* > *не*):

не ти даа лопату Гр, *не* ти много тражиа Т, *не* гу згодно куд зѣта и ћерку ЦБ, ел он *не* ти платиа вилдан МД, *не* ме нико сретнуа К, *не* се засекирала ГК.

Што се 3. лица множине тиче, ту није увек могуће одредити о чему се ради, али извесна пауза, и оштрина *не*, можда указују на двојство негације:

а) *несу* се спорили Сб, *несу* то добри људи Т, *несу* ме моји дали К, *несу* могли да се договору К;

б) *не* су они криви, крив је пут Гч, *не* су му дали па се тужи (тужи се јер није добио наследство) К, *не* су то ти С.

729. Акцентовано *не* може бити и изван наведених односа:

не ти да имаш, а он да трпи Пр, а *не* да се он шири, а ти да немаш дѣ да легнеш Т, *не* како ја мислим, но како треба Л, требало би *не* да се смејем, но да плачем Л, да ми даш сам, а *не* да те молим Л, кој не ради, *не* се добро живи Кл.

Свуда је овде *не* као опозиција садржини друге реченице у истом скупу (сем у последњем примеру).

730. Акцентовано *не*, узвичног карактера, јавља се и као директна негација:

Мајка ми дава паре за на сабор. Нећу динар да гу узнем. *Не!* Исклѣла си ме — ће ми сад давац паре. *Не!* Гр; Доби, узни га. — *Не!* Гр; Мајка ме вика и баба: „Ајде, качи се у кола”. — *Не!* Онѣ у кола, ја по кола. *Не*, и *не!* Гр.

731. *Не* се јавља и као окрњен облик *неће* (*нећ* и сл.):

ако ти *не* да дођеш, нек дође Аца Л, *не*-це он овајди Л, они *нећ*, да ми кажу, но ми ти пици Лз, ми се *нећ* видимо К.

732. Увек је: *нема*, *нећу*, а никад: *не имам*, *не оћу*.

733. Неакцентована проклитика *не* има обичну и честу употребу за што није потребно давати много примера:

не-дам ти Пр, добро, *не*-даш, *не*-даш Пр, *не*-би то било С, *не* може Лз, мајку да *не* бије М, нико да гу се *не* мѣца К, и *не*-смѣш се пожалиш ти стара од млади ГК;

734. У клетвама негацијом се може изрицати жеља да се што не оствари, како би се остварила имагинарна правда „по заслуги” проклетог (*не прогледаа*, дабогда ГК), али постоје и шaljиве, шеретске клетве у којима се негацијом формира *неклетва*, синтаксички нормална, а значењем супротна од изреченога:

бобте *не* убија Д, але те *не* однеле Л, ране те *не* ваћале К, о, мѣчке те *не* газиле Пр.

Овакве конструкције, као и иначе код клетви, јесу са перфектом без помоћног глагола и он се ту и не би могао употребити.

735. Разноврсна одрицања могу бити изрицана и конструкцијама с негацијом *ни*.

Предикат се одриче или уз употребу *ни* уз већ постојећи негиран глагол:

није се ни окренула К, *није ни долазија* М, *они се несу ни омрсали* Сб, *несу ме ни питали* ГК,

или у случајевима кад постоје два предиката:

ни сам ткала, ни сам прела Лп, *ни ради поље, ни иде у цкболе* Л, *ни се много секирај, ни ће ти што вреди* Гч.

За разлику од претходне групе примера, овде је *ни* акцентовано и може се замењивати са *нити*. И такви се примери могу често чути:

нити се можеш обучеш добро, *нити си чис* Сб, *нити ми је он што река, нити сам га питала* Л, *нити седај, нити се одмарај*, но се дџај па донеси дрва Пр.

Субјекат се одриче само у реченицама које имају негиран предикат, што би могло значити да је негираним предикатом негирана цела садржина реченице:

није дошла ни Вукица ни Аца К, *ни ми син долази, нити ћерка* Ст, *ни бог, ни ђаво не може да га превару* Пр, *ни жито ни воће нема овуј годину* ГК, *несу се много прерадели ни стари ни млади* ГК, *не помаже ни бог ни свети-Петар* Гр.

У свим овим примерима *ни* се јавља кад се негирана реченична функција понавља. Тако је и са негацијом

атрибута: *носили смо ни вежено, ни шарено* (одело), но *немашћено*, па *щиено на-руке* Лп (других примера овога типа немамо),

објекта: *не чувамо ни свиње, ни краве*, но *само овце* Лп, (не једем, нити пијем) *ни воду, ни леба, ни ништа, ништа, ни млеко, ни никакво* Гр, *није донела* (у мираз) *ни грутџу земљу* М, *нема ни куче ни маче* (каже се за самотњака) Л, (она нема) *ни дете, ни котэ* (значање као и у претходном примеру, али је акценат као у сврљишким говорима, с којима је ГК у непосредном суседству) ГК,

прилошке одредбе: *цеа дан осифа, тако-ми ни ладно ни топло*, увечер ме *увати огњица* (= грозница) Сб, *ишли смо ни много брго, ни много њо-лако* К, не-смещ га *вржеш* (куче) *ни цврсто, ни лабаво*: *це угуши*, ел *це одмакне* Т.

КОМПАРАЦИЈА

736. Једнакост, односно неједнакост појмова који се пореде може се изразити на више начина и ми ћемо указати на неке који се остварују на синтаксичком плану.

737. За изражавање једнакости користи се поредбена речца *кај*, али се у селима на северозападу, ближе косовско-ресавским говорима чује и *ки*, а на крајњем истоку и *како*. Уз њу појам с којим се врши поређење стоји у номинативу:

ми смо *кај Моравци* ЦБ, кућа му *кај касарина* Т, кад сам била *кај овај дечко* Гр, израса је *ки млатина* (= мотка) ЈК, бела је *ки млеко* Лз, мучи се *како црв* ГК, има браду *како јарац* ГК, дочекали смо ги *како људи* Сб (на различитим местима у раду има доста примера за сваку од ових речца; в. и т. 280).

За јужноморавске говоре карактеристично је да се у позицији предмета са којим се пореди нађе општи падеж. Белић даје доста таквих примера (јунак *како мене*), али како и сам каже, та се црта „поглавито употребљава у дијалектима јужно од Нишаве”.³⁸⁵ Нема је ни у говору АП.

Будући да овде није у употреби прилог *младићки* и сл., са истим значењем користе се конструкције типа: *игра кај младић* К, а кад се употребљавају постојећи прилози на *-ски*, онда с њима иде и речца *по*: ми си говоримо *по нашински* ГК, они живе *по старински* К, тако је *по мојски* ЦБ, *терај*, *брé*, *по сељачки* Пр.

738. Једнакост се може изразити и на друге начине:

а) уз помоћ придева: исти, прави:

он је *исти татко* Т, *то-е права лопужа* М; где се може разумети сисао: он је као што је (његов) татко, или: то је као што је права лопужа;

б) конструкцијом *с + ОП* уз ознаку особине по којој се поређење врши, али то може бити и изостављено:

он је *с мене* у висину (исте смо висине) Кћ, ћерка ми је *с Вукицу* (истог су узраста) К, по године је *с мбу ћерку* Гч;

в) конструкцијом *спрема + ОП*:

газда *спрема газду* Т, сваки *спрема своџа* М, несмо ми за њи, несмо *спрема њи* Л, кад се човек жени, треба да тражи *спрема себе* прилику, а не да се заноси ГК. У свим овим случајевима значење је нешто шире од директне компарације.

739. Неједнакост се исказује у следећим схемама:

а) А⁴ *него*, *но* В⁴

б) А⁴ *од* В^{ОП}.

Предмет А, дакле, неједнак је предмету В, по нечему (d), за што се користи придев, обично компаратив (често и аналитички) или прилог. Уз *него* и *но* предмет с којим се врши поређење (В) стоји у облику номинатива, а уз *од* у облику општег падежа. У конструкцијама под „б”, у функцији d може се употребити и суперлатив, ако се посебно указује да је А неједнако у односу на неко мноштво.

Примери за а)

Зоран је јачи *него Марко* Т, Моравец је већи *него Нозрина* М, по тврд је *него челик* Сб, израсло, брé, *по високо него раж* Пр, мало је била *по затворенија но ја* Гр, бољи су *но ми* К, брe *дибље но трактор* ЦБ.

³⁸⁵ Исто, с. 628.

Примери за б)

јелен је већи од срну Ч, по слатко од шећер Лп, по слано од биље (= некакав отров за рибу) М, кућа му по доле од нашу ЦБ, боље игра од Цајућа, Л нај брз је од сву децу К, најтежи је бија од сви бикови Л.

ЕЛИПТИЧНОСТ

740. Ова појава нарочито долази до изражаја у приповедању догађаја и доживљаја. Скраћивање иде до семантичке границе, а казивање је припомогнуто интонацијом и гестом. Текстови у прилогу дају могућност за шири увид, а овде смо, илустрације ради, издвојили тек неколико примера:

по недељу дана — ништа. Само . . . ни воду, ни леба Гр, запалим једну свећу — изгорí, другу — изгорí Лз, реко: умре тата Лз, кад гу даш, не је, кад не — нема ГС, кревет од зид до зид. Асуре доле, крпаре, покрије се . . . М, и он вика такó: á^x, á^x. Ја: Бóро, Бóро, Бóро! — ма јок! Л, којá-си воли, она си побегне. Кај и сáг ЦБ.

ПОНАВЉАЊЕ РЕЧЕНИЧНИХ ДЕЛОВА

741. Ова појава најчешће представља појачање каквог информативног сегмента у казивању. На структурном плану могу се уочити неке карактеристике с обзиром на то да ли се ради о понављању или трипликацији.

Увек се понавља исти синтаксички сегмент, који може бити

а) номинално исти: мој другáр, он сáмо кáрте. Кáрте па кáрте ГС, и одáтле све чезнíм, чезнíм Гр;

б) функционално исти (а значењем синонимични или блиски): нíти ми се слáди, нíти ми се јéде Гр, не јém, ни вóду, ни лéба Гр, мóж да је имáло и дббри лúди, и дббри селáни Т;

в) комбинација претходна два вида: и онó (крв) јúри дáље, и течé, и течé Гр, кáжем му, и прéтим, прéтим — нíшта Т.

Кад се неки сегмент (повратни глагол или сл.) понавља више пута енклитика се може јавити само једном, на почетку:

мíслу се, мíслу, мíслу (краве) па пóсле пију Гч, нóсе се, нóсе, нóсе нóсе (свиње по обору) кај шáщаве Лп;

помагá му, помагá, помагá, што нéсам чинíла, ал не врéди Т, посипувá га, брé, посипувá, ал не мóжé да бíдне Гч.

УМЕТАЊЕ РЕЧИ, ИЗРАЗА И РЕЧЕНИЦА

742. У казивање се често умећу речи и изрази ради појачања или ублажавања тврдње, исказивање сумње или претпоставке, или пак с неким другим циљем. Такви уметци могу бити речце без посебног значења,

пунозначне речи овде употребљене у специјалној, несемантичкој функцији, устаљени изрази који се употребљавају по обичају средине или појединца, али и целе реченице. Таква уметања разуђују израз, шире дискурс а могу имати и одлике манира.

743. Иако је тешко изврцити неку прецизнију типологију ове појаве, мислимо да би се забележени примери дали разврстати на групе у којима уметнути делови служе

а) за скретање пажње саговорнику и његово везивање за ток причања:

и мџићи си иду с њу, *брé* ГС, *брé*, Димчо ГС, *немó-бре*, *мáни* кáрте ГС, *вéлики*, *брé*, *кај óвце* ГС, *рипну*, *брé*, од вр кóла Гч, *бéште*, *морí*, ел не вíдите да се наљутíше овíја нáщи ГК, а, *морí*, *жéно*, *шта чéкаш* ти тý Л, а *морí*, *шта ћеш тí* да обучéш Л, *кад ме*, *љúди*, *ударíло* Гч, а овíја видéли, *знáш*, и чекáли га под неки лáд Пр, *úвеза ме*, *разúмиш*, *јéдва дођó* код кúћу Гр, и заслужíја је (да га чува у старости), *јé-ли*, *заслужíја* је Т, ооо, *óн гу* (њóј, мџки) се радúје, *онá њéму*, *онá мџка*, *бéжи* — *кúћа пóтáмо* ГС, *да жívите*, *сíне*, а *нé-знам* да ли мóжете ГС;

б) за уверавање:

данáс, *бóгами*, од óсам сáта сам бíла куд свíњу Гч, *дáклем*, овáко смо пóшли Т, да се цркне, и *гóтово* Гр, *нéсмо* се нíкад свадíли, *то е дúша* — *дúша* (значи: не желим грешити душе говорећи криво), ал попíте *éдну чáшку* и *нé-зна* нíшта Гч;

в) ради уверавања је и појачање казивања неким изразом у облику клетве, заклетве или преклињања:

кúку мéне, *каквó* се радéло ГК, *тý* сам се удáла, *кúку нáно мóја*, *ку-нém* и *сáд моу мáтер* ГК, а онíја (. . .), *áле ги*, *опáзе* где чúри ГК, бíли смо *дóбри*, *жí ми тí* Л;

г) карактер уверавања, мислимо, имају и они изрази који казују да ће бити наведене нечије (можда и говорникове) мисли:

не болí ме, *кáже*, ал тíче (утиче) на срце Гч, *зíми*, *мíслим*, *седíмо*, *предéмо* Пл, *óн*, *ће кáже*: *íди тí*, *јá* ћ седím дóма Т, *нéма*, *кáже*, *ти* да се *íч* плáшиш Гр;

д) за извесно ограничење, извињење или сажаљење:

óна, *знáш* *какó*, *опрáси* јéдно па *íде*, *шéта* се Гч, *кúћа* је бíла, *онáко*, старíнска К, *какó да ти кáжем*, *íма* ги по двáестина кíла ГС, *тúна*, *нумém* *ти кáжем*, *наместíли* . . . ГС, *дóђе*, *úзаман*, мршаво (говече) ГС, мóраш да си девојка поштéна, *да опрошíвате*, *вí сте мóја дéца*, да отíд-неш поштéна куд свéкра ГК, *јá*, *сирóта*, *тú* трчи, трчи ГК, *óни* (мушкарци), *завалíје*, *тkáву* рагóце ГК;

ђ) за боље одсликавање неке радње (по трајању, месту, начину). Изрази ове групе устаљени су, као мање-више и у претходним групама:

терáше *на гóре*, *на дóле* Гр, *водí* гу *на тáм*, *на овáм*, *тý* мџку ГС, седím сáмо и терем: *áјде ти тó*, *áјде ти тó* ГС, *мóре* *тепá-га* и *казнí-га*, *овó-ми*, *онó-ми*, нíје вáјда ГС, *седé* и *прíчају*, *овó-ми*, *онó-ми* К, *свé* *óн* *такó*: *íди ми*, *дóђи ми* Т.

744. Од претходних случајева, који имају и карактер навика у причању и представљају устаљене изразе, разликује се унеколико употреба уметнутих реченица. Она је сасвим нормална али, утисак је, шира у приповедању но у дијалогу, и шира но у књижевном језику. Ево тек неколико примера, а бољу прилику за увид пружају текстови у прилогу:

и она (мајка) мене отпрати, *ја одма рипила*, она мене отпрати Гр, има едну пшеницу, *знаш как^у пшеницу — најбоља у поље*, све му гу има уништим Пр, позвали попа, поп дође — *опева*, *изнесу напоље* — *опева^у*, и *товаре^у* у кола, *кој тамо копали раку, они чека^у*, и отерау на гроб, *како-се то каже*, и спушту тамо, и *конџи понесу*, *везу сандук*, *стуштау у раку*, и, бацау земљу врз-њега — неко кука, неко спрема поделу, да, *кад потрпа^у у раку*, сваки узне поделу, и пшеницу и перинач, *колачи*, *једно-друго*, и — *ајде*, *кући*, *натраг Лз*, — (у овом примеру и није лако осетити шта је све „уметак” или додаток, а шта неопходан израз за опис садржаја сахране); старејко, кад: *ће пође*, *ће диђе*, он узме онај леба ГС, *ајде*, *убија те бог*, *направија си мезу*, *са^у ће бије* и *мене и тебе*, но полако, немó да те осети кад улазиш М, *ајде*, *идемо тамо*, и онда, *щетамо*, *гледамо све*, *народ*, *једно тамо*, *једно овамо . . .* и кад будне време за код кућу, *ајде* *ће се збирамо Л*, и *сад се нешто мислим*, ако ми будне овако, *мало ујутру ме гуши*, ако ми будне овако добро, *море ћу га турим (разбој)*, *па ћу га турим там пот кош Гч*.

РЕД РЕЧИ

Положај атрибута и прилошке одредбе

745. Није необично да се поред поретка *атрибут + именица* јави

а) именица + атрибут: на *мајку девоачку ЦБ*, *пцјуу сису материну ЦБ*, *дете моје*, све-се изменило Т, сечемо му *уво накрвљано Пр*, тој су били *наклоњети на политику комунистичку М*, *јагње големо* сам му *про-даа Пр*;

б) именица + атрибутив: *ја*, *бајагим*, *поднаредник неки*, *ђаволски ГС*, и *кокарда*, *а^о луминска ГС*, *секирче узеоа*, *секиру оставија*, *велику Т*, из *Бујмир*, *Алексиначки Л*.

746. Код именица са два атрибута имамо и овакву ситуацију: према — *двокатне* → *мушке* + *чарапе Т*, налазимо и поредак: *мушке* → *чарапе* ← *штикуване Лп*, *ту њоку ћерку млађу Гч*.

Композиција је, дакле, таква да се један од атрибута поставља иза именице.

747. На овом месту указали бисмо на једну ситуацију у микротопонимији. Наиме, у овом говору нема микротопонимске конструкције типа „Перића брег”, већ само:

Марков чаир Сб, *Ранђелов браник К*, *Цекићева бграођа Л*;

Бајкићке њиве Л, *Бурђевски браници МД*, *Јерски лаз Лз*, *Менџишки брег К*, *Перицики брег Гр*, *Симицка мала Пр*.

748. Синтагма од две именице везане јединством значења може бити и разбијена уметањем каквог глаголског елемента:

кѣту баца свѣће Сб, *мѣтрови* натурана *дрѣа* ГС.

749. Раздваја се и прилог од глагола:

таквѣ обичај *било* Сб, на *Свѣти Ранђел* *идемо* на жѣтву *сѣлски* ГК, *вѣлимо* погачу *млогѣ*, од *чѣсто* брацњѣ. Пр.

Место енклитике

750. Глаголске енклитике *ћу* и *ће* (али не и друге из ове парадигме) могу стајати и на почетку реченице:

ћу се вѣнем до *ручак* Гр, *ћу* те *пита*м Л, *ће* не *видиш* другѣ *пут* ДА, *ће* *узне* (колица) у *Свѣту* Л, *ће* се *паднеш* Т.

751. У односу на ову енклитику упитна речца *ли* може стајати

а) непосредно уз њих: *ће ли* дођете К, *ће ли* ми *даш* *мало* да *пијем*? *Ћу* ти *дам* Пр, *оће ли* се *мири*, *не ли* *ће* ГС;

б) иза глагола: *ће дођете ли*, *М ће видите ли* Слободана Гр, а *вѣ*, *ће можете ли* да ме повезете ЦБ, *да вѣдим ли* и *Ружу* Гр.

752. Како се облик аналитичке компарације често осећа више као композит него као сложеница, дешава се да његове делове раздваја енклитички облик презента глагола *јесам*:

нѣ је *млада* била Гч, кад *тѣ* испричам на *моѣ* унѣке, *нај* су *срећније* Гр, *нај* е *лепа* била Т.

753. У конструкцију *да* + *презент*, која често стоји и уместо инфинитива, уноси се заменичка енклитика:

можеш да *га* *видиш* и да *му* *даш* Л, *гледај* да *га* *нађеш* Гр,

али када долази до удвајања заменица (т. 596), јавља се оваква ситуација:

а) *мѣраш* ти *да га* *пронађеш* *њега* ЦБ,

б) да *прѣбаш* *да га* *њега* ти *уватиш* Л.

Из конструкције *да* + *презент* често се *да* елиминише, али то изостаје ако енклитика треба да се нађе на почетку интонационе целине (може се рећи: *има-га видиш* К, али и не и: *има ти га видиш!*).

754. Уобичајен је поредак енклитичког облика датива у конструкцији *именица* + *ми* (*на брата ми* њѣва ГА), али се јављају и неочекивани обрти типа: *има стѣн ми зѣт и ћѣрка* Гч, а *ѣна* *плава* (*ћѣрка*) *ми* на *мужа* Гч, за које не можемо рећи да ли су у широј употреби или су случајно изречени.

КОНГРУЕНЦИЈА

755. О облицима именица уз кардиналне бројеве било је речи раније (т. 377—383). Могло би се поновити да ту имамо слагање по значењу — према роду именица равнају се предикати, када су од глаголских облика који разликују род:

мене су три момка *просили* ГК, два детета *слични* ДА, можда су тријес човека *били* на ручак Гр, пре два (попа) *били* Гр.

Уз бројне именице атрибути и предикати су у мушком роду:

наши двојица *погинули* К, *сведочили* му тројица Тн, *осмина се вратили* (из рата) Л, *неки големи* двојица отошце ЦБ.

756. Именице женскога рода, II деклинационог типа, кад означавају мушке особе, могу имати и атрибуте у мушком роду:

велика рђа постаа Л, — овде је *рђа* у преносном значењу, а пример је мало необичан, будући да смо чули и: *рђа голема* М, — он је биа *први* ловџија ГС, *тај мој* комџија ГС, *такав* будала није се видеа у село К, постада *први* пијаница М, они су били *големи* бадаваџије Л, пролазили су *турски* кириџије ДТ, *овија* Нишџије Л.

757. Предикати реченица у којима су овакве речи субјекти могу бити и у мушком и у женском роду, али нам се чини да је мушки род чешћи и обичнији:

комџије ни *добр*и К, комџије ни *упропастили* К, Нишџије ги *победили* Т, *бараб*е се *скутили*, пију и играв *карте* Лћ, *суд*ије су ги *њи преварили* ЦБ, *њојзе* (продавачици) *подвалили* муштерије Гр, *све пождрали* љокаџије ГС, уз *топ* су били нишанџије ГС, на телевизију *играли* „Камионџије” Т, *пребили* ги *силџије* Л;

син му *голема* пијаница Т, *гл*е ги што су *брадоње* (брадати момци) *издолазили* Гр, пијанице *несу* нигде добро *направили* Т (говори се о једној пијанки на којој је избоден један младић), *збрале* се *прџалице* Т.

758. Именица *браћа* има атрибут и предикат у мушком роду:

мои браћа Пр, *сви* браћа Гч, браћа ми *дбили* из Врело ГК, *ишли* ми браћа К, *мои* су браћа *били подељени* док сам била у Прџговац К, *долазили* ми браћа Гш, *неки* браћа *били* Тн.³⁸⁶

759. Именица *деца* има атрибуте и предикате и у мушком и у средњем роду (мн.), али је њихов распоред географски видљив: у југозападном делу, који иначе показује живље везе са осталим делом јужноморавских говора, чешћи је мушки род:

то су *наши* деца Пр, деца *ишли* по пут Пр, *еве*-ги *овија* деца Пр, *играли* се деца куд *школу* Пр,³⁸⁷ имала сам три *мушки* децу Кл, да *биду* боље *живели* деца Тн, али: три детета су ми *умрела* Кл, деца су гу *покрела* Гр, што су *ту* деца *изгинула* Т.

760. Именице које обликом једине изражавају множину, у неком значењу збира или мноштва, имају предикат у множини:

долазу рџбина Л, *муштина* су посебно *вечерали* М, *муштина* *такву* рагоџе ГК, де ће да *бежу* овај *народ* Т, *младиња* из^е село *све отишли* у *варош* ЦБ.

³⁸⁶ Белић, наводећи овакве примере из јужноморавских говора, каже: „Такви случајеви представљају изузетке” — АБДџ 624.

³⁸⁷ Сви примери из Пр су из говора једног лица.

Део четврти

ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

761. Говор Алексиначког Поморавља, заједно са осталим јужноморавским говорима, део је призренско-тимочке говорне зоне као целине. С том целином он има доста заједничких одлика из различитих периода језичког развоја, па и оне балканистичког типа.

У оквиру јужноморавских говора говор АП представља онај тип који је најмање удаљен од просечног штокавског.

Прикупљена и претресена грађа, надамо се, може поткрепити предлог да се говор АП назове *алексиначким говором*, будући да има доста одлика које га, и даље га задржавајући у оквиру говора призренско-тимочке зоне, од осталих говора те зоне издвајају.

ОДНОС ЗОНА I И II

762. Кад год је томе било разлога, указивано је на разлике у појединим зонама АП (и ширег подручја на које се одлике јужноморавских говора преливају), или на различите резултате појединих језичких процеса. Будући да су зоне III и IV представљене у Уводу, а да је главнина рада посвећана зонама I и II, мислимо да би, остављајући по страни оно што је заједничко, најбоље било разлике међу овим зонама представити табеларно. При томе треба имати на уму да се изоглосе ових одлика не подударују на свим тачкама, што је, кад год је бло могуће, било представљано и картама.

Зона I

Зона II

полугласник мање сачуван (т. 95)
орá, два *орáса* (173)

боље се чува *ə*
орá, два *орáа*/два *орá*

<i>старéјко</i> (386)	<i>старóјка</i>
<i>ујка, ујац</i> (386)	<i>ујка</i>
<i>јém, јém, јé</i> (523)	обичније: <i>једém</i>
<i>огрћем</i> (543)	<i>огрћам</i>
<i>сипам/сипем</i> (544)	<i>сипем</i>
<i>радiла</i> (551)	<i>радéла</i>
<i>iмав</i> и сл. (464)	<i>iмају</i>
<i>седију, славију</i> (464)	<i>седé, славе</i>
<i>нóсу</i> , спорад. <i>нóсе</i> (465)	<i>нóсе</i>
обичније: <i>бидне</i>	обичније: <i>будне</i>
<i>њóзе, њúма</i> (400—402)	<i>њó, њóзе, сп. њúма</i>
<i>штá</i> (409)	<i>штá/каквó</i>
<i>кај</i> , спорад. <i>ки</i> (609)	<i>кај</i> , спорад. <i>како</i>
<i>туна</i> (564)	<i>туја</i>

Флукуација у изговору *j* (i) опада идући од запада на исток.

ОДНОС ПРЕМА ЈУЖНОМОРАВСКИМ ГОВОРИМА

763. У односу на остале јужноморавске говоре говор АП показује неке значајне разлике, некада према целини тих говора, некад према неком од њих.

1. Акцент је пренесен са отворене ултимае (*жéна*).³⁸⁸
2. Употреба полугласника спорадична је према његовој широккој заступљености у осталим говорима.³⁸⁹
3. Непознавање *лу* (< *л*), према постојању таквог рефлекса у другим говорима.³⁹⁰
4. Непознавање *на* у глагола на *-ну-* (*стигнала*), према стању у неким другим говорима.³⁹¹
5. Јотовање група *пј, бј, мј, вј* (сем у трпном придевима) према одсуству јотовања у другим говорима.³⁹²
6. Одсуство 1. лица јд. презента на *-у* (да *виду*), које се среће у говору Врања и околине.³⁹³

³⁸⁸ АБДиј 282—287.

³⁸⁹ АБДиј 42—89; ЈМГЛ 9/10; ДБДИ 375—378 (за Врање) и 308—310 (за прешевско-бујановачку зону); ВСПољ 403; МПГЈ 11—15; МСБак 36—42.

³⁹⁰ АБДиј 114—116; ЈМГЛ 10; ДБДИ 378 (за Врање) и 312/313 (за прешевско-бујановачку зону); ВСПољ 403; МПГЈ 16.

³⁹¹ АБДиј 610—614. Белић ту (с. 613) каже да ова појава иде с обе стране Јужне Мораве, али само до Прибоја и Стубла.

³⁹² АБДиј 143/144 за зону јужноморавских говора даје: *здравче, цревче, копче, снопче, прокопче*, све на стр. 144; в. и МПГЈ 35, где се дају примери за Лесковац: *гробје, дрвје, снојје*, а за Ђаковицу: *гробље, конојље*, док се за Јањево каже да је ту јотовање познато; затим: ЈМГЛ 21; ДБДИ 389 (за Врање: *здравје, рубје, дивји*) и 330 (за прешевско-бујановачку зону: *гробје, робје, дивји, снопје*); ВСПољ 409 (гробје, копје, дивји); МСБак 62—66.

³⁹³ АБДиј 510/511.

7. Непознавање имперфекта на *-м* (*дођешем*), уз иначе скромну употребу тог глаголског времена према његовој широј употреби у говору Лесковца,³⁹⁴ Врања и прешевско-бујановачке зоне,³⁹⁵ Пољанице.³⁹⁶

8. Одсуство императива на *-ете*, према стању у осталим говорима,³⁹⁷ сем говора Баковице.³⁹⁸

9. Спорадична употреба радног придева типа *дошај*, према његовој широкој заступљености у неким другим говорима ове зоне.³⁹⁹

10. Непознавање глаголског прилога садашњег на *-ећим*, према стању у неким другим говорима.⁴⁰⁰

11. Непознавање поредбене конструкције типа „јунак како мене”, познате другим говорима.⁴⁰¹

Чини нам се да би још неке одлике одвајале говор АП од говора који му стоје са јужне стране (отворенији изговор ворала *о*, *е*, конструкције типа „види, биће доша”, као и честа компарација придева наставком *-ши*). Међутим, ове одлике вероватно су унете са стране.

ОДНОС ПРЕМА ОСТАЛИМ ГОВОРИМА ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКЕ ЗОНЕ

764. Овде мислимо на сврљишко-заплањске и тимочко-лужничке говоре, који стоје непосредно источно од говора АП. Остављајући по страни неке специфичности СЗ и ТЛ говора, као и све оно што их са говором АП спаја, мислимо да је овде важно погледати шта ове говоре раздваја. Прихватајући да је неједнака важност свих уочених разлика, а такође и њихов обим, покушаћемо да уочене неједнакости табелано представимо.⁴⁰²

Говор АП	ТЛ и СЗ говори
Пренесен акценат (312—327)	
<i>котлар</i> , <i>котлари</i>	<i>котлар</i> , <i>котлари</i>
<i>вѐнац</i> , <i>вѐнци</i>	<i>венѝц</i> , <i>вѐнци</i>
<i>пѝток</i> , <i>потѝци</i>	<i>потѝк</i> , <i>потѝци</i>
<i>мушкарѝац</i> , <i>мушкарѝци</i>	<i>мушкарѝѝ</i> , <i>мушкарѝци</i>
<i>глава</i> , <i>главу</i>	<i>главѝ</i> , <i>главу</i>
<i>зима</i> , <i>зиму</i>	<i>зимѝ</i> , <i>зиму</i>
<i>дѝте</i> , <i>сѝло</i>	<i>детѝ</i> , <i>селѝ</i>

³⁹⁴ ЈМГЛ 48.

³⁹⁵ ДБДИ 406/407 и 360.

³⁹⁶ ВСПољ 419. В. и АБДиј 556—558.

³⁹⁷ АБДиј 541—544; ЈМГЛ 43; ДБДИ 409 и 362; ВСПољ 419.

³⁹⁸ МСБак 125.

³⁹⁹ АБДиј 606—610; ЈМГЛ 99; ВСПољ 404.

⁴⁰⁰ АБДиј 583; ЈМГЛ 46; ДБДИ 408/409 — *носећим* и сл.

⁴⁰¹ АБДиј 627/628.

⁴⁰² Стање у ЗС и ТЛ говорима дајемо према НБББП и према личном увиду, те нећемо посебно наводити изворе.

<i>плав, плава, плави</i> <i>висок, висока, високи</i> <i>једем (кад није: јем), једемо</i> <i>носите, идите</i> <i>имá(ј)а, доша</i>	<i>плав, плава, плави</i> <i>висок, висока, високи</i> <i>једем, једемо</i> <i>носете, идете</i> <i>имáл, дошáл</i>
Полугласник спорадично (95)	ə у широкој употреби
ѣ, е, ^í е: <i>чэкај, седим, рíед</i> (100—125)	е: <i>чэкај, седíм, рэд</i>
р, о, ^ч о: <i>шкóла, код нáс, ^човца</i> (100—125)	о: <i>шкóла, код кúћу, овца</i>
-л > -а: <i>кошá, цéа, видéа, нáша</i> (229, 297)	-л: <i>котáл, цéл, видéл, нашáл</i>
д > у: <i>сúнце, вúна</i> (152—156)	д: <i>сáнце, вáна</i> ТЛ лэ: <i>слáнце, глэ́та</i> СЗ
јд > њ: <i>дођем</i>	јд: <i>дојдем</i>
<i>пљ, бљ, мљ, вљ</i> , сем у трпном придеву: <i>купен . . .</i> (248, 508)	<i>пј, бј, мј, вј</i>
<i>грађен, плаћен</i> (509)	<i>грађен, плаћен</i> СЗ <i>граден, платен</i> ТЛ
јотовање у гл. основама (254):	
<i>ва́ћа, ваћа́ње</i> <i>сли́ћа, слића́ње</i> <i>зали́ћа, залића́ње</i> <i>рачу́ња, рачуна́ње</i> <i>нами́шћа, намишћа́ње</i> <i>прези́вља, искáча</i> (543)	<i>ва́та, вата́ње</i> <i>сли́та, слита́ње</i> <i>зала́ти, залита́ње</i> <i>рачу́на, рачуна́ње</i> <i>наме́шита, намешита́ње</i> <i>прези́ва, иска́ка</i> СЗ
<i>му́шак, те́шак</i> (267)	<i>мушки, те́жак</i> СЗ
често: <i>р < Vр, рV: крли́ца, врте́но</i>	<i>ка́рлица, врте́но</i>
<i>Да́ницин</i> (275)	<i>Да́ничин</i>
<i>мртва́к, света́к</i>	<i>мртава́ц, света́ц</i>
<i>у́јац, у́јка</i> (386)	<i>у́јка</i> СЗ, <i>у́јћа</i> ТЛ
<i>пцéто, пцу́је</i> (266)	<i>пци́ште, пцу́је</i> СЗ <i>псé, псу́је</i> ТЛ
<i>цврсто, цре́шња</i> (280)	<i>цврсто, цре́шња</i>
<i>ора́, ора́си</i> (173)	<i>оре́(ј), оре́си</i>
<i>једáнаес</i> (435)	<i>јединáес</i>
<i>деждéвник, сýрутка, бра́шњо, ка́мењ</i> (passim)	<i>деждéвник, сýрутка, бра́шно, ка́мен</i>
<i>деверич́ња, свастич́ња</i> (255)	<i>деверич́на, свастич́на</i>
<i>путиче, кошиче</i> (359)	<i>путáк, кошáк</i> СЗ <i>путáк, кошлé</i> ТЛ
<i>пиле, пили́ћи</i> (363)	<i>ти́че, ти́чићи</i> СЗ

њó, њóзe, њóма (396)
ни, ви Д; не, ве А (396)

гу, ги (396)
мојó, твојó (413)
старéј, млађи (429)
висóкши (431)

јém, јéш, јé (523)
жњém: жњéа, жњéли (537)
спíје (551), жсмíје (552)
чезнíм (553)
стада (529)
сiпа/сiпе (544)
улéгне, слéгне (520)

фвају се (525)
ткају/ткаву (527)
славíју (464)

нóсу/нóсе (465)
íмау/íмав (464)
смý/смéју/смéду (552)
имперф. шéше, һáше, иначе
спорадично

аор. ујанý/ујаши́/ујашиá (546)

импер. -ишé: нóсите (502)
би́ће дóша мајстор (493)
радíла/радéла (553)
вршéли, звиждéли (553)
држáући/држáуће (514—515)
ту́на/ту́ја (564)
гé/дé си бiја (564)

как: как планíну (301)
кај, ки, како (609, 737)
лéчка (567), дек, мањ (610—611)

наши дéца (759)
Јовán га íма (нап. 327)
кó ти íмеше (484)
не ли си видéа (727)

њóј, јо
ни, ви за оба падежа

јо|ју, ји
мојé, твојé
старéј, млађéј СЗ
нó висóк

једém, једéш, једé
жњém: жéл, жéли
спí, жсмí
чезнéјем
стањује

ситýје
улéгне, слéгне СЗ
улéзне, слéзне ТЛ
обáрају се

ткају СЗ; чу ТЛ
слáве
нóсе
íмају
смý
íмао, íмаомо
тéјá, тéше, тéше;
тéомо, тéосте, тéоше

ујаши́
носéте
бúде дошáл
радéла, поред: работíла
врли, звиждáли
држáећи СЗ, држáечи ТЛ

ту́ј
кудé си бiл
кэм: кэм плáнину
како (како стар)

—
наша децá
Јовán му íме
какó ти бéше íме
несí ли видéл

Слице коју стварају ове разлике требало би додати и утисак силног упрошћавања спојева речи, са губљењем сугласника или са стапањем истородних сугласника (*немó-бре, сá-ћу, ку-ћещ* и сл.), са отпадањем вокала (*тé-га, тiче < утiче, óчи < уóчи*), са прилагођавањима, дакле, која су разноврснија него у источним говорима.

Овим разликама треба додати и све оне појаве које говор АП спајају са говорима косовско-ресавске зоне.

Како се из табеле види, али и из оне у т. 760, кад год се у вези с неком појавом у говору АП говори СЗ и ТЛ међусобно не слажу, говору АП ближи је сврљишко-заплањски, а кад се, због унутрашње диференцијације разликују зона I и зона II, говорима СЗ и ТЛ ближа је зона II. То одговара и географским односима.

ОДНОС ПРЕМА КОСОВСКО-РЕСАВСКИМ ГОВОРИМА

765. Косовско-ресавска зона граничи се са говором АП, узетим у целини, дуж целе западне и северне стране. Број одлика који спаја говоре ове зоне са говором АП ипак није тако велик.⁴⁰³

1. -л > -о, у зони IV и сажимање -ао > -о: *посо, росо, нашо, ишо*.
2. Појава ширег изговора о, е: *дџџкан*, кад се *отџпли; истџрау*, да *вечџрамо*.
3. Отпадање -ј у речима: *немб, ова*.
4. Наставак -ем у Д: *тџм човџку, овџм приџтељу*.
5. Заменички облици: *овџзје, мџзје, њџзин*.
6. Експанзија компаратива на -ши: *бџлши, лџнши, скџпши*.
7. Наставак -аџа у имперфекту (у ретким случајевима употребе овог облика, у зони IV): *знаџа, имаџа*.
8. Дубитативни футур: *биџе дџша*.
9. Речца за компарацију ки: *трџи ки блџсав*.

Овим одликама могле би се придружити и друге, које не морају бити типичне за косовско-ресавске или јужноморавске говоре, али им могу бити заједничке јер прекривају подручја и шира од ових зона (одсуство х, упрошћавање бројних сугласничких секвенци, а редовно финалних; *јџм, јџш, јџ* и сл.).

Територијални распоред косовско-ресавских одлика у подручју АП такође није случајан. Оне најнесумњивије заједничке одлике говор АП и косовско-ресавских говора (4, 6, 7) чују се у селима подно Великог Јастрепца, а 1. у зони IV.

⁴⁰³ Црте које овде служе за упоређивање наводе се где мање, где више у свим студијама које за предмет имају говоре косовско-ресавске зоне, суседне говору АП. То су: ЈАБл, РА—СВАБ, ДЈТрст, АП—БМРес, РСЛев, МВКурш — на различитим местима, а сумарно ПИДџ 100—105.

Део пети

ПРИЛОЗИ

ТЕКСТОВИ

Зона I

Грејач

Ја ели? Нумém да објасним бэщ, али трéбам да íмам . . . седамдéсет и сéдма ми.

Здравље није бэщ како трéба, али гурам нéкако. Рáдим у рúке, плетém, предém и тка́ла сам до прé одну гóдину, а са^а — преману́ла сам. Тка́ем ове крпа́ре па на мр́тво. То свé у щирóко брдо. И сад се нéшто мíслим, ако ми бíдне ова́ко, ма́ло úј^утру ме гúщи, ако ми бíдне ова́ко дóбро, мóре ћу га тúрим, па ћу га тúрим та́м пот ко́ш, рáзбој. Па íма ги налу́пам крпа́ре, па нека прости́рав докле мóже. На по́ла Ни́ш сам потка́ла те крпа́ре.

Данáс, бóгами, од óсам са́та сам бíла куд свíњу. Свíња се запра-си́ла и снаа до́шла, викну́ла ме. С^е је ја! И телци ако се телу —ја, ако је свíња да се прáси — ја. Она, зна́ш како, опра́си јéдно па íде, íде, íде; ја брго изва́дим онó, намéстим ова́мо куд ну́, дру́го пóшло. С^е је тако. Трина́ес прáсета.

Неко́лко да́на сам бíла бóлесна. Пренађóще ми прéтисак. Пи́јем тај лéк, а пи́јем и од ово (показује натечену жлезду). Онó ми ка́же жéна: она́ (жлезда) постéпено, постéпено ће íде и ту́ ће се спу́сти и то́ ће да се спару́шка. Прé дéсет^а године је бíла ко ора́че. Угоди́ла је хéрка сас Кóстића, ова́ј што умре. Најпрва да бíднем на перáцију. Али ја не́ћу. Једна жена се аперисáла, па гу исéкли одну вeну, па само ша^е-

пућкала, па годину дана живё и умре. Не боли ме. Зашт* да га имам, брѐ?! Каже, тице на срце. Болес га! Ја га несам изиграла. Каже ми мене лекар: није ти овó од ништа, — од куќање. Јетрву сам чувала . . . пропíла се. Сíна имала, дваес³ године, — умре. Па мýж паде од^г топóлу, од врбу, изломи се у кичму, то сам ја превела рѐд, ја чувала. Она, не-смо се никад свадíли, тó е дýша — дýша, али попиё одну чашку и не зна ништа. Па дѐвер умрѐа, па деверíчић умрѐа, па њóно дѐте еднó изгорело у пóље . . . па по тó мóе еднó умре, мушкарче, па ми умре девојче, три године, па умре с²ѐкар, па умре мýж, па мајку сам чувала дваес³ године па и мајка умре. Тó е свѐ на мене. То свѐ да откуќаш. Каже ми мене лекар: добила си од вíкот. Гдѐ ми је сад овај пáмет.

Од плави пýпак, од тишáк, од брзáк, од водну крупу, тó сам ја дóктур.

Тó е, побѐгне пýпак, крѐне од мѐсто . . . обориш воду, воду и она вода се запáли у стамáк и не мóж ни да едѐш, нѐмаш, рýке, нѐмаш ноге, ништа. Дóкле не дóћеш да те измасíрам и да пребáем, дóђе дрýги пут, отíдне здрав. Тишáк, тó е мърдарлáк. Тó е óпасно. И тишáк и брзáк. Мóа снаá брзáк íма. Она, ако гу не пребáеш и не измасíраш, она сáмо се совíја овако: јá², јáв, јáо . . . Сáмо што гу измасíраш и пребáеш, óдма се дíгне.

Имáла сам прелику тý. Имам ћѐрку већ за удáдбу. Тá што е за испѐктора. Она је млóго лѐпа. Оvá млáђа, црнка дóђе, а она плава ми на мýжа, али лѐпа плавотиња. И деверíчну, ја чувам две деверíчне, и овý старѐу ћу дам у Врћеновицу тáмо. И ће да íдемо да глѐдамо кóш, мумýруз да л íма: ако íма мумýруз, íма имáње. Али, сѐстру роћену она имáла, а и мóа ћѐрка стíгла, а ми смо у заједници, знáш. И ће дóђе човѐк из Нóзрину да потражи ту њóну ћѐрку млáђу. А мóа óдма по њý. И доћѐ он, кáже: „Тетка-Дáре, ја сам дóща*ј да се глѐдамо сас Вѐру”. Вѐра у имá. Мóеí íме Зóре, а њý Вѐра. Ми тý ракију, мѐзе, бѐще зíмњо врѐме, наточíмо тý, загрејáмо и ће разговáрамо. Кад ја му навѐдо девојку, он у погледа, кáже: „Баба-Дáре, па зал тí не мóжеш да ми дáш твоу ћѐрку, но ми дáваш овý деверíчн’у.” Рекó, деверíчња старѐа три гóдине од мóйу. Ми по рѐд, старíнски, по рѐд се дáва. Не да дам моу млáђу, а она старѐа да остáне, пóсле се не мóж удá. Прѐ бíло по старѐсто, не каí сад.

Кад бѐще ова крáва, што е стѐлна, и ја, дóђем па ги напоим. И јѐдну и дрýгу. И није ме крáва ни дирáла. Јá напоим °вý, па се врнем за °вý. И она, бóгати, сáмо ме гýрну. Није ме ударíла млóго, сáмо ме овако гýрну зас³ глáчу. И ја паднý на дýвар . . . рекó: „Такó, Зóки, да ме утѐпац!” Јá га напои, па га врзá. А стѐлна, кóí дан да се отѐли. Да га удáрим по стамáк, ћу да га изалóвим. Мóре, не трпѐ-му ја, но ти га ја вржем, па узем вíлу, па по дýпе, па удри, па удри, па удри . . . Доћóще снаá ми и сíн ис пóље. Рекó: „Слободáне, ја ћá да погíнем од крáвче, млáђе.” „Какó, мајке?” „Гýрну ме, ја паднý уз дýвар. Узѐдо вíлу и дóбро му се натѐпá.” Ел ти ја поћó, не верýе ни снаá ни сíн, поћó, ћу дíм са снау за тáлу. Ајд ћу да ћутíм пред^г кóла, óна се скíне, па ги доведѐ, а ја сáмо

да ћутим. Кад ме, људи, ударило, ја само се растрти у одну детелину. Само падну. Рипну, брѣ (снаха), од вр кола и устави га. Каже: „Нека-га. Ја ћу да закачим ги дѣбро, па ћу натоварим копу, па ћу се скинем, па ћу да натоварим.” Одатле не смѣм да ги више поим. Панти стока кај човек. То, што сам га утепала. Обе се телу. Претуриле пола ноћење. Обедве пѣдруго. За овојзину другарицу смо узели чѣтри милиона. Поклонили смо на унука. Нема^о стоку.

Даринка Лазић, 77. г.

Тешица

Ти спремај вечеру, а ја ћу да причам — ^нсе сићам једно по једно. Не могу баш све на један^о пут. А кад је он река: „Сѣди, бабо, да ми причаш”, ја се тек онда сетим: ово дѣте младо, ^нће да зна! Ел тако?

Какѡ-је било прѣ, младиња, стари, како се поштували.

Оставила сам га да пуши цигару и рекла: свиња је намирена, коза је намирена. Сѣди, немѡ да идеш нигде, стар си, паднеш кој ^нте дигне?

— Нећу, као неко дѣте. Нећу!

Ја сам се забавила, дошла тако око шѣс сати. И шћуму нисам пр^о-терала. Лѣпо он мене савѣтује: Понеси виљу да исечеш, оне^а, копине и каже, да натовариш шћуму. Да даш наполе, — тако је рекал — жи ми мој унук. Све да даш наполе, немѡ ништа ти да радиш, само мѣн да чуваш.

Важи!

И заслужио је, иели, заслужио је, у пензију је био тај.

Кад сам дошла, њѣга нема: отворена соба, отворено све. Штап он носи. Ноге га издале.

Нема му га штап, нема га њѣга, ја јури по комщилук, бре мѡжда је ѡвде, мѡжда је ѡвде, нема: — долазија, отица; долазија отица, бија на казан. Да није пијан бија не-би мѡж бит то било. Ал он гу пија, првѣнац му давали. И та-је човек саслушан што је пѣка ракију. И он, и ја-сам саслушана. Милицаци саслушали.

„Нисмо му, каже, дали млого: једну чашку попија.”

Па њѣму не трѣба млого.

И кад је доша, он се укачија за козу да крѣща^о там. Каже: Ти јо све даваш сѣву храну(!), а ене врба — свѣда лис нема — на њума има.

Он се укачи, сѣ-све опанци ^онако и секирче наща, ја сам сакрила секире брѣ, он ги наща. Секирче узѣја, секиру оставија, велику. Там позади, где ми је чебар са паприку бија.

Радмила С. Јовановић, 70 г.

Лужане

Дођем отуда па ајде дим код-другарицу да видим ел ће дидемо, па онда, ајде ће дидемо све, ајд-да се обучемо . . . А мори, што ћеш ти да обучеш, а мори, што ћу ја? Ајде, ајде, заједно ће димо, па отиднемо тамо у друсто, па гледамо тамо да ли има неки момчићи, да ли нема . . . којо ће да дође, с којо ће да пођемо и онда прощетамо тамо, прощетамо тамо . . . Ајде, наши пощли родитељи: „Де сте ви?“ „Ево смо.“ „Немо да идете даље, ће дидемо кући.“ И онда, погледамо докле-е време, нађемо неки род, поздравимо се туна са њим. Ајде ће прощетамо, ајд ће димо мало да пијемо нешто овамо. Ајде, идемо тамо, и онда, щетамо, гледамо све, народ, једно тамо једно овамо . . . и кад будне време за код кућу, ајде ће се збирамо: де је та другарица, де је ова, ајде ће димо заједно кући, причамо си нис пут. И онда отиднемо код кућу, питају не наши: „Какó-е било на ващар?“ „Дóбро-е млого било.“ Ако је било лепо време, обукли смо танку аљину, лепе сукњу, чарапе лепе, ако е лепо време — сандале, ако по такше — ципеле.

(. . .)

Моја зава, ова стареја што је у Трнаву, кад је доша ред да се удава, ајде сестре ће да делу, али већином је узела ова стареја. Ајде тебе ће да купу, дај ово мене, али после кад дође риед увечер, да се даруе тамо код њи, оћеш! Етё-ги. Испратимо-гу ли, испратимо гу дóбро, трба кола дар однесе, бре . . . товаримо, товаримо товаримо, спремаља, бре, спремаља, па седи и да не ради, моа зава. Ето ги они, вика^о на плот, њона зава: „Пријо, пријо!“ „Шта е!“ „Овај, дај још дар.“ Како, каже, да дамо још дар кад смо ми све дали.“ Дарували целу сóвру. Она млого имала. То није била модерно јака, да се моди, али за рад, једно вртило скида, друго мења на разбој. „Немамо ми више. Ми што смо имали, ми смо дали.“ Подржаће гу они тамо мало; мучу гу, мучу гу, мучу гу. Што-гу мучу бог да ги зна. И један дан, ето гу она, пощла на њиву и ето гу дође код нас. А чим гу ја видно да дође, мэн ми се срце олади. Ау, није овó чиста пощла, ето гу иде. Неће она да казуе у кућу тамо, куд нас. А мој свекар гу није даваа никако туна. „Не, ти неси за туна.“ Свекрва ми „Ту, па ту ће гу дамо.“ Она дође у щталу, куд моёга свекра, Одма ми се срце откину чй ми се. И щта тражи он? Имали смо једног бика, кад смо га отерали на Крстовдан, то се цеа ващар скупиа да види щта-е то. Само се тако тресе, па ланци, па дика. И, он тражи тога бика. „Тато, ајде да дамо, само немóј да дође.“ „Како да дамо, каже, зар смо лецка дали уз њу.“ Дође она туна и неће диде више, и неће, и неће . . . И после туна седела. После доби дете у болницу. Па и ^оно дете код нас, с њу. Па и онó живё, не-знам колко, велико било. После се такó некако забóле (= разболе се) и умре . . . и такó. А де-е лепо, де се лепо намиру, та муча нема.

(. . .)

Ища мој муч на вóз (= возом) и дође у Житковац. И у Житковац онó што вода се напумпува за вóз било отворено, а било тамниа. Ел

ти он дође, па се посапни, па падни, па пресечи ту коску. И ете га иде. „А бре, реко, Боро, откуд идеш ти?” Вика, „Идем, но утепа се мало.” Он-га превили у Житковац, па се доктури неће дигне. „Па дигни се, бре, човек погину.” И, дође, а ми смо имали од воденицу на Мараву сто дваес иладе оне Недићеве паре. „Ајде, вика, понеси паре па ће димо за Ниш.” Прво вика „Ел има (ов)де што да ручам.” „Бре, реко, ништа, нема готво, дај да попржим јајца, па ће, реко, час дидемо.” Поче он да цвака, уснице се укочише, не може. „Ајде ће димо за Ниш.” Отмо за Ниш, остави га. Реко „Ајде да ручамо.” Он тако на носио, ја седну уз њега. Идо те купи нешто те цвакну мало. Ја мислим, па, ће га излечу. „Добро, ајд ти иди дома, па дођи после два дана — три.” Добро ја ото, он . . . прича . . . Ја мислим ће га излечу. Отј једампут — он тако, отј други пут и он поручи: „Нека дође Бошца и нака ми донесе дрече, ћу дим дома.” И ја предвикнем овога чичу, на мојега свекра брат, и још еднога, и ајде, ајде и у Ниш. У болницу. И седимо ми, а он бече нај тифус па не дава да се улази унутра. И седимо ми, чекамо да не пушту. Кóи ће не пушти. И једна болничарка иде отуда. Вика „А морй, жено, што чекаш ти ту!” Мбре, реко, чекам, муж ми е туна па не давау да се улази тамо.” Вика: „Кој ти е муж?” „Онај, реко, што се утепа° на главу.” „А, каже, иди, иди, он ће да умре”. Ау! Узнем ја, трчи, трчи па у болницу. Кад-да ућем тамо: Боро, Боро, Боро, он само вика: „Ах, ах, ах . . .” Везали му руке за кревет, глава везана.” Одвђем ја и седим. Седим тако, он лега, ја седим уз њега. Што реко да радим, ће умре бес-свећу. Он-ја седу тамо, чича и тај човек, чекау на капију. Седé ја, седé, седé. Има колко што си ти доща. Реко ја на онга болничара: „Ево ти паре, а паре носим све с мене, еве ти паре, купи ти мене свећу и шибциу, немóј да он умре без-свећу. Чула сам да не ваља.” Он узе, донесе ми. И он вика тако: ах, ах. Ја: Боро, Боро, Боро — ма јок. А велики човек био, кај мој Бранко. И ја доватим, и запалим свећу и тако у његову руку држи он. Сад, ако рекне: што си запалила то, ја ћу угасим. Ако не рекне . . . сама тако, бóг ми тако казује. И тако, тако и каже онај болничар: „Пази, каже, сад ће он да умре.” И, тек, стаде, нема да дува. Каже: „Он готов.” Ау, шта ћу ја сад? Оному болничару дам па паре: „Кандило да му гори ноћас и да га обријате.” Рече: „Дóбро.” Отиднем и кажем чиче: „Бóра умре.” „Какó-то?” „Такóј”, реко. „Па шта ћемо сад?” „Па, реко, има даске на таван, ће праимо сандук и ће дођемо за њега.” Дођо ја туна, укачи се, нема даске, све несу добре. И отиднем код једног Милана „Милане, колко ти тражиш да идемо за Бору?” Каже: „Осам иладе.” „Ел није бре млого?” „Није”. „Дóбро.” Ујутру ја понесем паре, с мене, па у Ниш, дам тринаес иладе за сандук и дотерам ту, оде спремено све, јагње заклано, спрема се, ка° свадба . . .

Божика Благојевић, 69. г.

Мораваци

Мој отац бија превише сирóма, млого дèцу имаа, служииа, пандурисаа, поляк бија, питај бóга. Он се повезуваа с тииа, гáзде. Тои су били наклóњети(?) на политику — ко'мунистичку. Његóв, фамилија, Дóнча доле и вика: „Слуцај”, па сèду на јара^к, навалили се и пију. А ја, дèчко. Вика: „Брè, Кòле, брè, да променимо идеу, каже, па нека влада Циганин. Ел не нас господа пòбеде.”

Отац прича, палу му дувán, он бија прóтив Кíле, прóтив послáници.

Отац ми имаа четрнаес детèта. Сиротиња превише. Нèма лèба, с^е пот кљу^ч. Брат ми таí нај старèј, он направииа од^т сáндужи стари, остáлче и доле направииа једну фи^иокицу и катáнац, и туна лèба. Отац, нèма, сиротиња млого, биèда. Узнемо лèба, такó, рáдимо, чувамо ^иòвце нèкоме, ели идемо по нáднице, тèрамо крáве у долáп, узне ракију, ел жи^то. Оно, ^иòвце чувам, дòђем од њíву, сиромáшан, сц^иèпан и викам: „Мáјке, дај ми мèне лèба. Глáдан сам.” Море отац затвориа лèба под^т кљу^ч. А он није вида, вида на јèдно_òко, ал није дóвољно вида. И она вика: „Синко, ја не смèм од Кòле да потражим кљу^ч, тамán пòсла, ће убије и мèне и тèбе.” А мèне више жá за мáјку да не бије, а не мèне. Не мóгу, брè, да издржим, глáдан. Вика: „Срèди стоку што пре па ћу и ја да пожурим па да вечèрамо.” Не мóгу. Отидем тáмо, прáзи лúка, па узнем два стру^ка, па од лèјку сол'еница више нáђе т^ко стој, ја тáп-цап, тáп-цап удáрим глáт, срèдим тó и ^иòна средила, пожурила, áјде да вечèрамо. И, пасу^л се стáви п'òсан, дèца п'òвише, вика: „Кòле, ај^д ја сам ставила, дај ми, Кòле, кљу^ч да дáмо на дèцу лèба да вечèрамо. Ајде и тí.” Он, додúше није тèа ни да вечèра. Млого дèцу имаја па није тèа да вечèра да би имáло за дèцу. И он, дигне се, извáди кљу^ч. „Сáндó, мóре, дај подèли на свáкога по пáрче, прво за куче одвóј, па на дèцу, па пòсле, каже, остави нèко пáрче за уј^тру, којò дèте пòђе за по ^иòвце.” Ал ја сам бија прилíчно јèшан, нèма да се лáжемо, и ^иòна мèне дá мáло више не на овииа што нèсу ^иòвце чувáли, но мèне мало више и ја сам бија ствáрно јèшан. И такó, вечèрамо. Више-пút се здèси: кúснеш више од два зрнèта пасу^л, по кашíку. „Нáпоље излáзи!” Излáзимо нáпоље, без рèчи. А мój брат, тáј старèи, била кућа, старинска кућа, али на онèи рíезе. Нèки пút га истерувáли њèга, нáпоље, кад он кад нèсу били туна, он провртèа са сврдал кад би гледáа кад га истèра^н да глèда штá рáду тáм. И тá идèа и дáље мèне. Кúј какó скриви — нáпоље. Ал неки пút не остèра по два^ттройцу а мí: Чèкај и ја да видим, чèкај и ја да видим шта рáду тáм. Полèгамо, крèвет од зид^н до зид. Били смо спавáли дóле на зèмљу, ал брат таí старèи кад се ^иòжени, он нáправи крèвет од зид до зид. Асúре дóле, крпáре, покрíе се. Отац седи тáм у ^иòш, па мáјка и новорђенче до мáјку. Онииа све кóјо, се рокíра до зид. И ја, кад отац лèга, бóдан неко врèме мáјка: „Ајде, убија те бóг, направииа си цèву, сá^н ће бије и мèне и тèбе, но полáко, немó да те осèти кад улáзиш.” И ја, полáко отúтке, па ус_кúбе, сáмо се завучèм. И, отац, тáмо слúца, он бóдан.

Сви смо ожењени пи́ет били, нешто мањкало, умрело.

Драги Станковић, 67. г.

Горње Сухотно

Несам ни била на прощевину. Женила сам. Тако, новодацџа иде најпре куде ми се свиђа девојка. Момак и девојка се воле и пратимо некога кој да ни то напраи, ту свадбу, и то се напраи тамо . . . они оће да даду, девојка и момак се гледав, бегендишу се. И онда стари, кад будне увечер празником, а и кад је радан дан — ма кад било само кад рещу: ибрик ракију, и, купе дар, белџу девојку, даду прстен, ели марамче, ели ма што било, она прати момку, момак пре није ишца. Рещу ка' ће будне свадба, иду на испит, испита° се. Иду и на венчање. Званице зовев: старејка, кума, девера, родбину, то све се иде та се зове. И дођу на свадбу у недељу и то претерау а-у! а-у!

Ако старејко зактева, она (невеста) седи, ако не, слуша и она.

Млого шта се спрема. Спрема се: питије, сира, паприка, гибаница, червиш, кисела паприка, цигерица, супа, купус, ћувте, печење.

(За саборник) младожења отидне у шљивак, па направи четалке, девојке мѐсу саборник овам и мѐту, онѐ артије шарене, па узну ону четалу, туру у леба па девојке сецкав онѐ артије беле, црвене, жуће — свакакве па накиту онѐ четале, па на онѐ четале туру три јабуке, па на онѐ јабуке намажу мѐд. Увечер изнесѐв саборник на дрвњеник, којá умѐ да пѐва, она пѐва. Пуцав пуцке. Не-знам како пѐвав.

Старејко кад' ће да пође, ће ди́де, он узне онај леба, скине онѐ све, и ви́кне момка и девојку, и они, један отуд остал, један одовуд глачу у глачу, покрију глачу сас пѐшцир, старејко узне онај леба, изломи, они се јурну на онај леба: онај довата, онај довата. . . Јабуке једу младожења и младеневеста, то не да° нико́ме.

Јевросима Банковић, 89. г.

Кад се најѐ, нѐма да не гађа. Ако е одвѐзана. Да не пи́пне нѐма. Дође кад нѐма ништа она ви́ка ааа, аао, боа . . . мѐчка. Тражи да јѐ. А на ту објавницу мора мој иду. Измѐрим ја колики гу е врат, колико, како да прѐтне главу. Све то па жицу па дотѐрам дотле и туна алку, само навртим, вежем да гу не удави. Дође она: ааа, аа^х, а^х, . . . прѐт^е главу појѐде мáло, аја, није гу згодно. Осѝна °нај ланац да гу се већ стѐга за гушу. Уватија гу. Добро. А едан одавде из Доњо Сувотно каже: „Бре!“ „Шта е, шта е бре“ — каже: — Уватила се мѐчка. — Ако.

Нека гу. нека игра мáло.

Узнем ја рошѐто, дођем близо у(з) њу. Ви́кнем онѐ рошѐто тэмбе, тэмбе, тэмбе, там, причам гу ја, пѐвам гу, она се ди́гне, па игра . . .

она мѣчка. Али ланац на гушу. А везан за граб, да ичупа граб не мѣже. Игра ли мѣчка па прди. Дѣбро. Са^а гу се небѣрте. Сад пѣвајте и играјте јед'ите шта оћете. Кад гу даш, ће јѣ, кад не, нѣма. Кад бѣ тако пѣсле п'ѣдне доћѣ-ни раскод, рѣчак, сипа гу ја у онѣ кощче, јѣде она лѣчка, маѣло и виѣка. Виѣка за мѣчићи. Ваѣо, ваѣо, ваѣо. Дѣбро. Тике етѣи, жена, доћѣше, какѣ да ти кажем, има ги по дваѣстина кѣла, велики бре каѣ ѣвце. Доћѣше, ѣна онѣ кощче прѣтури, куд њѣ, ѣуби ѣнија мѣчићи, мазни ги, чѣща ги, чѣшља ги, па ги ѣзмазни, па ги напра'ви, да од милине глѣдаш, она мѣчка. Мѣдвед, нѣма га.

Има едан у Моравску дивѣзију Цѣганин мѣчкар. Кад-би-бре дрѣго јѣтро, тѣ-га он, доћѣ. Тај мѣчкар. Оѣоо, ѣн гу се радѣје, ѣна њѣму, она мѣчка, бѣжи, кућа по-тамо. Ми напраѣимо колибу, од онѣ с'мрѣку, нѣма да не гађа. И сѣдѣмо туна, а овѣј из Дѣрѣо Сѣв'тно, што е мој другѣр, он сѣмо кѣрте. Кѣрте па кѣрте. Мѣбре тепѣ-га и казни-га, овѣ ми — онѣ ми, ниѣ вајда. Он ѣдма, чѣм нѣма пѣре, ѣдма у тѣшциу код' тај маѣнастир . . . они Македѣнци долазу свѣки дан, тике онѣга боли рѣка, онѣга глава, онѣга онѣ, онѣга онѣ и све у теѣ маѣнастир долазу, остаља^ѣ пѣре. Бре, Јѣво, немѣ бре! Маѣни кѣрте, виѣдиш ће изгѣнемо. Јѣк! Онај мѣчкар тѣра мѣчку да ѣигра, па и мѣчићи ѣиграѣ, и ѣни. Вѣди гу на там, вѣди гу на онам, ту мѣчку. „Јѣ ћу гу вѣдим.“ Реко: „чѣкаѣ, не-мѣж да гу вѣдиш. Има да сѣдиш“ до ѣјутру. Ујутру ће гу испратѣмо. Ђе гу дамо нек се најѣ па гу вѣди.“ Кад бѣ дрѣго јѣтро, он гу ѣдведе. И мѣчићи ѣду с њѣ, брѣ, ѣду. Отѣше си мѣчићи по мајку каѣ вѣзани. Отѣше. Одвѣа гу ѣн за новѣ ар-миѣу, овѣмо, гѣре, а ѣни су бѣли на Зелѣниково стѣницу там, близо Скопље. И ѣдма гу баѣи у вѣз и ѣјд за Бѣоград. И мѣчићи и мѣчка, а сѣмо мѣчкар — онај мѣдвед остаѣа. Мѣбре онај мѣдвед огладнѣа, нѣма мѣчка да му донѣси чѣлке, да тѣра ѣвце не мѣже, а онѣга војѣника што убѣја, из^ѣ то сѣло, ѣн га убѣја. Потѣраѣ ѣвце да тѣра у јѣзбину тамо а овѣј извѣди пищтѣѣ па да га убѣе. А мѣдвед се наљѣти, па виѣкни, па убѣ њѣга на мѣсто. Убѣиѣ га сас прѣл па га баѣиѣа у едан пѣток па за двѣста кѣла камен баѣиѣ(!) озгѣр врз њѣга. Набаѣаѣа камен, грање, лѣм. И тражи га чѣвѣк, син му, тражи га, нѣма га, а ѣвце се вратѣле. Берѣ јагоде у ѣдан брѣг и јѣ. Тај мѣдвед, ал голѣм мѣдвед, голѣм, велики бре, каѣ дѣбар бѣк од' три гѣдине. Зађе по онај грабаѣк, по ѣнѣ, а онѣ куд' те докаѣи ту те јѣ, цѣпа. Дѣ, дѣ, залићај, залићај, залићај докле га залѣтѣмо, свѣ си поцѣпѣмо да нѣма цѣпка на нас здрава брѣ, све ицѣпамо. Мајку му шта ће му радѣмо . . . да га увѣтѣмо не мѣжемо. Ђе не побѣиѣ. Ђу га убѣиѣм. А тај из Дѣрѣо Сѣвотно, Јѣва: „Немѣ-бре. Немѣ да га убѣиѣш.“ „Јѣк. Ђу га убѣиѣм.“ Загледам га ја, у гла'у. Не^ѣто на дрѣго мѣсто да га удѣри ѣлово, но ѣ-гла'у, жѣна. У ѣману — да не мрдне. Пљаѣс! Сѣмо се . . . кад је се дѣга, ѣѣди, имѣло га ѣе двѣ мѣтра високо . . . онај мѣдвед. Кад га удѣри ѣлаво ѣ-гла', он рѣпи, па се дѣже, па пѣче да ѣгра а аѣо . . . Реко: дѣбро, дѣбро, сѣ^а ће да виѣдѣмо. Тѣке тѣ га, баѣпа, паѣде. Убѣило га. Јѣвим командѣру, командѣр доћѣ, ѣн, командѣр доћѣ, а командѣр ни што ни је бѣја, то ѣе бѣја ѣедан ловѣија! Да му убѣиѣмо мѣрамо нѣшто данѣс па бѣг, ѣли срну, ѣли кощѣту, ѣли ѣелѣна, ѣли дѣвѣлога вѣпра. А што ми је бѣја ѣедан брѣт, то је бѣја ѣпасан ловѣија и ѣвде, у дѣтиѣство, ловѣија. Од щѣс гѣдине

пушку носи, и, убије зајца и донесе код кућу. Брѣ, Дѣмко, ајде да носиш, дѣдеш ти.

Ја напишем командирѣ, а командир дође, погледа мѣдведе . . . И, ње га носимо. — Носите. Испратим ја-ги; и напишем онѣ. И командир је љут, на њега, на тога ми брата, а брат ми је о^а чичу. Тај Дѣмко — нема дан га не бијем пѣт пѣт. Туна седѣм ја, ја не радѣм ништа, седѣм с^амо и тѣрам: ајде ти то, ајде ти то, ајде и то, ја бајг'и поднаредник неки, љаволски. И, добијемо дѣпешу да идемо за Извор, да бѣгамо, да се пребацијемо, ели залазу не из Нѣготину. Ми га ви^амо Нѣготи^а, ал оно тамо га ви^ака^у Тѣквѣц. Долазу из Нѣготину, залазу не да ни пресечѣв одступа^е да не-би м^огли да осту^пимо за Прилеп. А пѣт на до^ле, на куд р-ѣку, где извира вода, туна нумѣм ти кажем намѣстѣли четѣри казана: два пасу^л, два компѣри неки м-ѣсо, кон'ско ли е, говѣђо ли е, ебѣм ли га какв^о-е и ку^ва^о. Генерал иде озд^ол, она кокарда му на капу, притѣсла чѣло, колико е чѣло и капа толико и кокарда, а^ломѣнска. Чека-ни ту. Дѣуме му ка^л огледало на груди, генералу. Пѣуе он што бога мрзи. А наши трайца, ѣдан Јови^ћ, на овѣга Влајка брат, Јоле, ми га ви^амо Јоле, али Јован га ѣме, и Љубе ѣдан, на Борку брат Јакови^{ћа} из Лу^жање и још-ѣдан, звали смо га Главаш, глават ѣдан, Мили^ћеви^ћ, и ѣн. Они били застали куд-до^ктура. До^ктур ги врати^{ја}. Није ги примѣја француски до^ктур. А да је наш, би^{ће} би ги примѣја, ал овај француски, није ги примѣја. На^јури^{ја} ги. Онѣ застали и по нас ѣду. Од^т Пл^очник камен па да си^ћу куд нас до^ле у р-ѣку и да увату пѣт и да иза^ћу куд нас. А куд нас, горе, са^ћене б^уквице малѣчке док биле, па на два мѣтра сечене, па се омлади^ле, па горе гра^ње се сплѣло, ка^ј брана. Бије шрапнѣл онѣ гра^ње, па л^оми Га^ђа^о не од Пл^очник — камен. А до^ле у рѣку њ^ини казани. Турим ја две б^омбе у цѣпови и још еднога потѣрам из^т Тѣшицу с мѣне и си^ћемо до^ле, близо казани. Колко-мог да се ба^цим. Ударим онѣ б^омбе, па кад распалимо у ^они^{ја} казани. Потрѣ^и б^омба па у сред^т казан онај сребан, а четѣри казана врѣ^{ју} на ѣдан ^ога^њ. Мѣтрови натурена, дрва, ње пѣчѣш в^обла. Кад л^упи б^омба у казан па га по^цепа, па прѣтури, р^осипа у-нај ^ога^њ ^ону ч^орбу, оно, па кад се дѣже е^на тамни^{на} па ништа се не-види. И ^они^{ја} ама ни^где ѣдан за ѣ^нога. Побѣ свѣ. Испретура^це се казани. И крѣнем ја да бѣгам на горе. Ј^опет, за горе. И, генерал иде, пѣуе што се сѣти. Таман ми до^ће на зг^оду. А пу^шку нѣмам. Пу^шку сам да^а дру^го^ме. Нѣмам. Нема ни^едан мѣтак. Нема. Има^а-сам ст^о-осамдѣсет војника — нема, у свѣ да сабѣрем нема пѣдѣсет мѣтка. Да^де ми Качареви^ћ ѣдан, Милун. Да^де ми ѣн. Пу^шку и тај мѣтак. И ја прѣжим гу на куд ^ѣнерала и ни^цаним га. Тер^аи е богами до^ће ѣн на е^но дватрѣс мѣтра, ви^ше није. Изјави се. Голѣм човѣк брѣ, па имало га је мѣтар и по у груди, — Са^аѣ ти кокарду, и к^уи ти гу направи и к^уи ти гу турѣ на чѣло. Са^аѣ се посѣрем на њу. Е га заглѣдам — у сред кокарду: та^у! С^амо се прѣтури, жѣна. — Милуне, Качаре, бр^го. До^трча он. Рек^о: Иди ^узни сабљу и расп^аци му сабљу. Да^ј ми сабљу. И прѣтрѣси га. Прѣтр^се га ѣн, три ^ѣмера с^амо д^укат и напали^он ^они^{ја} ^ѣмери.

Али ме распаса командир свѣ. Мој командир што-е, ѣн, из Кра^гуѣвац, учѣтель би^{ја}, па ништа не-зна од б^орбу, ни двѣ. Ама ништа.

Како-му рѣкнем, тако. Добривоје, шта си урадија. Пипа ме човек по груди, тако, трља-ме, трља, трља. Студѣна му рѣка, студѣна, каи лѣд. Трља-ме. Шта ме трљаш, брѣ, има ли да-е пробивено? Каже: „Нема ништа, не бѣ се. Само карте.“ Све што су биле карте, играће, две дописнице, писма што сам примѣа од кућу. Ја сам тураа тои у џѣп, овај што ми је унутрашњи, на блѣзу. Овај џѣп. Тураа сам па сам напунија, жѣна. Ту ударѣло у онај џѣп, оно парче, па ги испресѣкло, па искидало. Дѣшло у нѣвчаник то парче од гранату. А у нѣвчаник сам имѣа мѣло паре. Тако, игра карте а ја му ги ѣзем, турим у нѣвчаник и нема. Не дам му ги. Зѣшто му ги не дам — што ће ги да ѣдма. Не дам му ги, нек узѣма тако. Па имѣла една петодинарка, она голѣма, дебѣла, голѣма, еј велика. Ударѣло оно парче у љу, па се савѣло на петодинарка па се направила каи лѣпѣца. И није мѣгло више, то парче. И мѣне пѣче пред ѣчи, тек мѣдро, мѣре црвѣно, мѣре . . .

Љуба Вукић, 90 г.

Гредетин

У стамѣк мѣка. Неки дан није мѣло лѣще, а неки дан кад викине да болѣи, да се цркне! и гѣтово. Не стои-се на-зем. И повраћам. По пѣтнаес дана, по недељу дана ништа. Само: Ни воду, ни лѣба, ни ништа, ништа, ни мѣко, ни никакво. Никакву рѣну.

На прѣшли Ускрс, на сан, на нѣс тѣкло, тѣкло, и кад сам се устѣла ѣно све бѣло крѣваво тѣ. И уста, све, нешто гѣрко; ја брѣщем, оно гѣрко, ја брѣщем, оно гѣрко. И ја устанем, и пѣжем на тѣмо, оно јурну крѣв, старѣц рѣпи да узне лѣвор, и дѣнесе ми лѣвор, и оно јурѣ даље, и течѣ, и течѣ. Пѣсле и снаѣ узѣде да ме обрѣще од оно, оно све гѣре, и спрѣмимо се дѣдемо кѣд лекѣра. Пѣђемо кѣд лекѣра дѣдемо ѣвде, оно све више, овако у щѣке, само течѣ там по пѣт. Отишли смо до лекѣра, они не мѣже ништа да учѣну, не смѣду. И пѣсле, син ми дође и отѣдомо за вѣрош. У Алѣксинац. И тѣмо ѣни набише ми ѣну гѣзу, затворише, рѣче, за три дана дѣдѣш кућѣи и да лежиш. Трећи дан дѣдем да ми извучу оно. Ја-сам отишла јѣпет, они нѣсу смѣли, па-смо ишли у Алѣксинац, те смо извѣкли оно. Пѣсле мѣло тако дватри дана то ишло и прѣстану, није више. Али за то врѣме нѣсам толико ја осѣђала, ја сам бѣла јака, пуна. Имам и слику да виђите каквѣ-сам ја бѣла пуна. И одѣгле све чѣзним чѣзним, чѣзним, ни ти ми се слѣди, ни ти ми се шта јѣде, и никад, и никад и није дѣбро. И гѣрко у уста, и гѣрко, и гѣрко и дан-данѣс.

Милка Митић, 70 г.

Мѣло ми се смеју кад ги испрѣчам како-сам терѣла ѣвце у Суѣотно на сабор. Ја сам бѣла мѣлађа од сѣстру пѣт гѣдинѣ. Мѣја сѣстра кад трѣба да се рѣди, све: ѣде Рѣжа је вѣћа од љума, јача и да нѣтовѣри кола и да

свѣ послуша, а кад трѣба да иде у сабори, у свадбе, у богомолѣ — само ђна. А ја већа од њума па би и ја ишла, бѣгами. А мѡј ѡтац, он каже, е — мѡа мајка га пита: „Да вѡдим ли и Ружу?“ „Е, не мѡже, жѣно. Она лепша, па већа, па ће дођу прѡсиоци за њума, а ову де-ћемо, старију?“ И, он то не-да никако да се ја повѣдем нигде. Е, јѣдну гѡдину, била сам трѡнаес³ гѡдине. Ама сам била девѡјка већ, ако сам била трѡнаес гѡдине. Све ѡни мѣне вѡрају, мајка, баба, ѡтац: ћу да идем у Сувотно, имама две тѣтке и ћу идем на сабор С²ѣтога-Јѡвана. Дѡбро, ја дочека и Стога-Јѡвана. Кад је бילו уј²тру на Стога-Јѡвана, мѡа мајка рано устала, пришла уз^с крѣвет и каже: „Ћѣро, ајде тѣрај ѡвце напаси, па ће дѡмо у сабор.“ И ѡна мѣне ѡтпрати — ја ѡдма рипила — ѡна мѣне ѡтпрати, па ме опраља дѡм там на-код-Крушје, де имамо њиве. А ја ги потѣра до друм, па се помисли: са ће побѣгну. Па увѡтим ја пут, па овѡм гѡре де ће свѡ да прођу на тај сабор. И глѣдај ја, глѣдај, сѡрота у сунце — дај још мѡло да ги причѡвам, нѣма куѡ послѣпѡдне да ги пушти, дај још мѡло . . . Народ иде с кола — прѣ се мѡло ишло у цркви. Кад^г ти ја поглѣдам: мѡја мајка и баба сѣле напред, баба позади у кола, мајка и сѣстра напред, и овѡј мѡлађи брат Мирослав, он је бѡја дѣте мѡло, и иде. И ја стала пред краве. „Па де ћете“, рекѡ. Каже: „Тѣрај ти ѡвце дѡма, а ми ће дѡмо на сабор.“ Е неће га ѡтѡнете сад на овѡг сабора без мѣне. Ја сам дочекала С²ѣтога-Јѡвана. „Ма тѣрај ѡвце дѡма!“ Не, не! Оне напред с кола, ја по њѡ с ѡвце бѡгами ишла сам за јѣдно двѣста мѣтра. Ка ѡни вѡдоше да ја, озбѡљи се, ѡтерѡ ја ѡвце у Сувотно . . . Ђнда стадоше и мѡја сѣстра сићѣ из^с кола, каже: „Мајке, вѡди га дѡма нека га ѡтац дѡбро убије и нека сѣди код^г куће.“ Ајде, идем ја. Ајде мајка с мѣне . . . ка^г ти . . . И кунѣ-ме мајка у бѡга што сам ѡтерѡла ѡвце, што ни сам овѡм де ми је рѣкла. А мѡј ѡтац стаѡ више кућу и глѣда не и ми идемо ѡтѡд ѡдозгѡр. А мѡа мајка ѡздалека га вѡка: „Е, Овраме, дѡђи, прѡтила сам га у Кљѡч да ѡтерѡ ѡвце, а ѡно, вѡди га, убиѡ га бѡг, гѡре у Ћѡтино, па не срете.“ „Па шта сад ѡнешц?“ „Дѡђи узни га тамо и ѡвѣ ѡвце.“ „Не, дај дѣте овѡмо, и да му одѣло да се спреми, и да иде ѡно на сабор. Оно је дочекало њѡгѡв дан што смо га лагѡли цѣло лѣто.“ Дѡбро, ја сва срѣт^{ња}. Уѡдѡсмо у кућу, ѡтац ѡтера ѡвце да затѡри . . . Кад ти мѡа мајка даде одѣло и ѡбуко се ја и ајде там, кад ти ме вѡде мѡја сѣстра, да падне у шлѡг. „Јѡо, па ел га има тај ѡтац?“ „Па, има — каже — ал дочекало дѣте њѡгѡв дан и мѡра дѡде у сабор и ѡно.“ Мајка ме вѡка, и баба: „Ајд, качи се у кола!“ Не! Ђне у кола, ја по кола, до Сухотно (!) се несам укачила у кола. Не, и не. Тамо смо ѡтишле ку-тѣтку, бабу смо ѡставѡле код јѣдну тѣтку, а ми смо ѡтишле код-другу, ѡел тамо има вѡше девѡјч^ич^и, па смо код-девојч^ич^и. Тамо ѡне ће да рѡчау — ја нећу. Тѣтка мѡа каже: „Данице, брѣ — мѡѡзе мајке — што, бре, неће да је ѡво дѣте лѣба?“ „Ма пушти га каже, ако неће, ја . . .“ А ја се расплака, па испричам тѣтке свѣ. А мѡа тѣтка вѡка: „Да бѡг да, сѣстро, цркла, зар код нас да га не доведеш? Па шта-смо ми?“ „Па дѡбро — каже — шта-смо ми, ал вѡдиш колко е ѡна већа и лепша од сѣстру.“ „Па — каже — ако е, свѡко си на своју срѣћу и сѡдбину живѡ.“ Ајде, рѡчаще тамо. Јѡ мѡло узѣдо, али . . . Мајка ми дава пѡре за на сабор. Нећу дѡнар да гу узнем. Не! Исклѣла си ме — ће

ми сад давац паре. Нe! Отиднемо на сабор, тeткa ми дaдe парe, jа си улeгo у ћркву С^нe-тoгa-Јoвaнa пa викам: „О бoжe, згрyщи ги, штo су тeлe пoбeгну од мeнe!”

Кад је свe тo бiлo, вратили смо се, eј кoцa смо рaнo пoшлe. Ћтац биo (!) oпaсaн мoрaо си дa бинeш нa врeмe код кyћe. И aјдe рaнo ћe пoћeмo, бaбу тyримо у кoлa и oвaј брaт Мiрoслaв. Сeстрa вoди крaвe, a јa прeд кoлa. A oнo брдo, oвaкo, кaо уз дyвaр. Мaјкa тeрa крaвe. Кад искoчисмo нa вр брдo, кад ти пyкoщe oбe рaмeњaчe, oдoщe кoлa yсвeт-тa-мo пoзaди. Сeстрa држи oнe крaвe, сaмo крaвe гy oстaлe у рyкe. A јa сaм стaлa пoзa мoу сeстрy пa викам: „Јaо, бoжe, жa мe зa oвy бaбу и зa oвoгa брaтa, a ви oбe дa бe^oстe пoгинyлe нe би мe бiлo жa. И кад смo дoшлe код кyћe, лeлe зaкaснили смo. Кад дoћeсмo, мoј oтaц кaжe: „Ел зaтвoристe кaпију нa С^нe-тoгa-Јoвaнa?”

И тo кад испричам нa мoе унyкe нaј сy срeћнijе.

Ружица Јoвaнoвић, 75 г.

Зoнa II

Кaтун

Кyћa је бiлa, oнaкo, старинскa кyћa, a били смo двaјeс и двe дyщe у кyћy. Имaлa сaм јeдaнaес брaтaнчeтa, чeтри брaтa, три снaиe, три сeстрe смo билe. Живeли смo у сoбe, нaпрoстирaмo рaгoцe нaзeм, и тy, сви. Кo-иe уз^o кoјeгa спaвaјa? Снaјe си спaвaјy у јeднy сoбy сaс њинy пoрoдицу. Ми си спaвaмo сaс oцa и сaс мaјкy у јeднy сoбy, aкo нeмaмo крeвeт, прoстру сe рaгoцe, слaмњaчe, слaмa сe нaтyрa.

^oОтац ми бiа дoмaћин. Сви идeмo нa пoсaо цyмлe. Нaрeћyјe мoј oтaц. Имaлa сaм брaтa старeoгa. И, дaнaс сe дoгoвoрe yвeчeр кyји ћe штa рaди сyтрa. И, тaкoји идeмo: кyји ћe пo к^oбзe, кyји ћe пo oвцe, имaли смo к^oбзe пeдeсeт брaвa, тријeс брaвa oвцe. Кoј бoљe рaди, oн oстaјe дидe сaс рaдници. Тaмo плaндищтe, и мyзeмo пo двe бyчкe, бyчкaмo млeкo. Нeмa дa нeћe никo, сви мoрaјy.

Кад сaм јa дoшлa, брaт ми сe старeи oдeлијa сaс њeгoвy си пoрoдицу, oн имaа чeтри дeтeтa. Пa пoслe јeдaн oстaа кyд oцa, прoшлe нeкoлкo гoдинe пa сe oдeли и oнaј. И тaкo сe свe пoдeлилo.

Сад имaм двa брaтa живи, јeдaн ми пoгинyјa у рaт, јeдaн умрeјa прe нeкoлкo гoдинe.

A с oнo млeкo, бyчкaмo и збiрaмo, збiрaмo сiрa, пa нoсe чaбрoви и прoдaвaу.

Снaе три имaлe и нa нeдeљу мeсилe и гoтвилe. Кoиeзe си је нeдeљa — oд нeдeљу дo нeдeљу. И, сaд, oнa aкo трeбa дaнaс дa спрeмa, oнo сe нe имaа щпoрeт, нo oгњищтe. Уз oгњищтe двa грнeтa тoлки, јeдaн пaсyљ сe кyвa, у eднo кyпyс, нaцeпe сe дрвa, зaлoжи сe oгaњ, кaо дa сe пeчу прaци. Пo чeтри лeбa, љyди млoгo. Кад прoћe oнeјзe нeдeљa, oнo стyпи дрyгa ми снaа.

Пра́ве се пи́те, барани́це. Со́вра се ту́ри на ту де́цу, и сви де́ца се нареду на ша́млице. Као на онíја ста́ри, исто се ту́ри на на́шу де́цу.

Једна мла́ђа снаа и једна старе́а, оне бо́ље спремале, а сна́јка Дари́на, она по гра́би, па . . . Са́ма, коéјзе си е неде́ља, што́ си ре́кне, то́ си спре́ма. Има мо́тке, на мо́тке ме́со, слани́на.

(Кад до́ђе слава) ³отац распоре́ђује, али ве́ином брат стареј: а́јде, ту ће ди́де тај, ту ће ди́де тај. Е, до́ђу сабо́ри, ми би дево́јчићи ишли на сабо́ри, они ни као не да́ју. Отац не пушта́а, али бра́т тај старе́и није дава́а — све да ра́димо. Па мо́ра негде и да оти́днеш, не мо́жеш ти све ра́диш. Ку́ку ме́не, какво́-се раде́ло. Ишли су ми бра́ћа у шкóлу, а ми же́нски не́смо. Све́три се́стре не́смо пи́смене.

До́ђе сабо́р у Ли́повац, а бра́т ни не да́ ди́мо, но да беремо сли́ве. Све се изнаљути́ло, али берé-ли, берé. Бе́рещ, не́ма мрда́ње. А не́смо пи́ли раки́ју. То пи́ју од два́јес³ го́дине па на-го́р. А сад ви́дим дек пи́ју и мла́ди.

Љубинка Станојевић, 67 г.

Црна Бара

Зи́ми, ми́слим, седи́мо, предемо, плетемо, тка́ємо, чу́амо сто́ку, изла́зимо по њи́ве те ра́димо. Предемо и ву́ну и ву́ницу . . . (А конопљу ви́це не се́јете?) Не се́јемо то́, то́ смо батали́ли. Има и бо́ље мо́ждае (од 20 година). Од рат па на ова́мо, чим се доби́ло ву́ница, чим се доби́ло ли́це, ми смо предузе́ли на куповно. (А шта је од конопље ра́жено?) Па шта-је ра́жено . . . прво посе́емо, па обéремо, па та́ге потопи́мо у р'е́ку, па изва́димо и оперемо, па сту́цамо, па извла́чимо на . . . овај ђаво — на грéбени, па предемо, па узне́мо та основемо, па навие́мо, па тка́ємо кошу́ље, тако́ј. Прави́ли смо и за́прекчи́ћи, и су́кње смо плéли од кучи́не и све то тако́.

Ра́није беремо ја́сен, па узне́мо па потопи́мо, па узне́мо га́лицу ку́пимо, па сас³ га́лицу усóблимо ле́по да офарбамо што́ ни је за црно. А кад ова́ко за дру́ге бо́је, ми потра́жимо па узне́мо у прода́внице, ели црвeну ва́рбу, ели зелeну, ели мо́дру. И ру́јове има, од со́рте. Користи́ се (и) ко́ра оде ја́сен, и оде це́р се користи́ ко́ра, од брескве, љуске оде ора́си, оне дао гра́о.

Купу́емо фа́рбу кад за кучи́ну, а не-мо́ж г-ума́стимо ова́ко у ко́ре ели у ли́цхе, то́ не мо́же. (Чиме се лече овце, ако си чувала овце?) Чува́ла-сам о́вце. Од о́вце сам одра́сла. Кад престáне да па́се, ми пу́штамо гу крв, па гу ищи́бамо сас пруче, да гу иза́ђе онај отро́ван крв, ели нако́памо ове́ј тра́вке, не мо́гу све да ги погóдим са́ге.

(Јеси ли тка́ла?) Тка́ла сам, тка́ла сам. Прво узне́м па основeм, па навие́м, па по́сле уве́дем, па ту́рим ста́тива, па на ста́тива ту́рим, овај . . . уби́ја га бо́г, врати́ла, па таг ту́рим набр́дила, па брдо ту́рим у набр́дила, са совeљком (!) по́чнем да кима́м, да тка́ем. И балу́чила сам чаршáви,

и просто сам ткала: чѐрге, шајак. Кад се кучиња̀во радѐло, губѐри што ка̀жемо, то се та̀ге на прутичѝни, па намѐтамо, па протича̀мо.

Нѐсмо има̀ли вршалицу, но смо на гѐвна. Пр̀во напра̀имо гѐвно, па та̀г љ̀знемо па наса̀димо сас снѐпови око стѐжар, па сас³ говѐду — ку̀й љ̀ма ко̀ња, он с ко̀ња, ку̀й нѐма он сас³ говѐду — тѐрамо по онѐј гѐвно док зга̀зе онѐј жѐто, после љ̀знемо вѝле па претрѝшемо — љ̀котур, љ̀котур, по̀сле па га̀зимо, по̀сле по то̀га љ̀знемо па истрѐсемо онѐј жѐто лѐпо и одба̀цимо ону̀ сла̀му, па сабѐремо, па љ̀знемо ветрења̀чу, одвѐсмо; еднѝ обр̀хамо, еднѝ до̀ле одгр̀хамо, еднѝ гѐр мѐшамо по ѐна̀ј ко̀щ. Шта̀-е на̀ј-тежо — ку̀й ба̀ц на она̀ј ко̀щ ра̀ди и ку̀й обр̀ха на ветрења̀чу. Не мо̀жеш вѝше да наса̀диш од пет кр̀стине као што смо по̀пре садѝли. И то̀и-ти-е дана̀с ва̀здан да ра̀диш. Ако не-мо̀ж да га одвѐеш, вѝкне ѐблак, за̀да се, ми пригр̀хамо онѐј жѐто уз⁹ стѐжар, па сла̀му натр̀памо, да би се одмѝло, да нѐ-би у жѐто акну̀ло . . . поткопѐуѐ љ̀котур, откопѐмо, зна̀ш, да не на̀йѐ во̀да у жѐто.

Кад љ̀мамо болеснѝка у ку̀ће, ми лѐчимо, лѐчимо докле мо̀жемо. Кад не мо̀жемо да излѐчимо, ми вѝдимо да ѐе он да неста̀не, ми припрѐ-мимо, дрѐшке . . . До̀ђе ред да љ̀мре, и љ̀мре, ми по̀сле љ̀знемо ту̀на па му онѐ дрѐшке припрѐмимо и оку̀памо, и обу̀чемо, ста̀вимо на стѐ, запа̀лимо свѐћу, приберѐ-се на̀род ту̀на, припрѐмамо пшенѝцу, лѐба, с лѐба за са̀рону. Кад свана̀е јутро, сабѐре се на̀род и кад-да га изѐдемо из⁹ ку̀ћу, ми га ту̀римо на ко̀ла, и покрѐмо, и отѐрамо на грѐбље и зако̀памо. На̀род се услѐжи, то њѐму ка̀ј по̀час.

Ста̀вљају и па̀ре, и дрѐшке и дру̀ги неки по̀клон.

Ко во̀ди волѐви он је блѝжи, он ѐдма вра̀ти волѐви, и не чѐка док га дру̀ги са̀рѐне.

Милунка Ра̀јић, 52 г.

Горњи Крупац

Да живѝте, сѝне, али нѐ-знам да л мо̀жете. Ете га, ја вѝкам моѐ сна̀е: Ку̀ку мѐне, што ме но̀га боли! — И мѐне, на̀но; — Ку̀ку, Ру̀ске, што ме гр̀бина за̀боле! — „И мѐне, ма̀мо.“ Нѝ да се пожа̀лим, . . . Мо̀ра да слу̀шам. Да се му̀чим. И не смѐщ-се пожа̀лиш ти ста̀ра од мла̀ди; мла̀ди вѝше болни.

Ома̀њте пѝјење, неѐе ви штурѝ у гла̀ву.

Ја љ̀мам такво̀га. Ку̀ку, пѝје . . . а ба̀ц му и ка̀за ѐна̀ј до̀ктурица кад га прегледува̀, из Ниш, додѝ па овдѐ му ка̀за: „Дѐдо, ти си здрав (а он мѐшину овѐлку отѐга ка̀ј бѝк). Ти-се здрав, дѐдо. Ел пѝјеш по ма̀ло?“ Ка̀же: „Сла̀бо“. „Кѐмовицу по две ча̀шке да пѝеш“, ка̀же и да „ѐдиш.“ Он се усѐдеја, цѐло лѐто, са̀мо си до кра̀ву и спѝје си. Рѐче: „Дѐдо, што мо̀ж да ѐдиш. Сѝлом. Оди — ка̀же. Ти си се угр̀ча.“ И ѐн са̀ си ѐди, поред кра̀ве та̀м си намирѐуѐ, поред свињичке, пома̀га ми. И, ѐди ста̀рац.

Е, што смо мѝ прѐ билѝ вѝ тој не-мо̀ж да дочѐкате. Онѐ-је билѐ поштѐње, онѐ-је билѐ до̀бро! Кад си мла̀девеста, то̀-е диво̀та била̀. То

мобрац да си девојка поштена, да опрашћавате, ви сте моја деца, да отид-
неш поштена куд свэкра. Нема, тој . . . У сито ти, да опрашћаваш, у
понеденик изнесэ кошуљку пред старојку, еј, а са^д је друго . . . (кад
није у реду) јуре, и најури. Није то кај са^д. Кад не ваља, не ваља, не
ваља, ајт у . . . Друкце смо били. (А шта ради невеста онда?) Па шће
рабóти, нађе таквога па се уда, зар ће седí неудата.

Ми отóмо, кад ја да се глэдам с моéга мýжа. А ја има^о, в'ереника
еднога сам имала. Он саг, у Алéксинац мóгла сам дím, ја седím у Брђа-
^нку овдé. Не дава^т ме мэн, четворица браћа. Овдé у Крупáц едínче,
он едínче и од пáмет и од свé. Кýку, мéне! Нагъéтоше ме овдé, за едínче.
Оно нí едínче, бéсно. Јá, сýрота, тýј, трчи, трчи, штá-сам-се измучíла,
ч^тири-детéти, трí девојченцети и једно мýшко, пóсле надокрáјке . . .
Кýку, нáно мојá, кунém и са^д, моу мáтер кунém. Са^г би тај мој, што чет-
ворица, о^сселија се у Алéксинци, мóгла сам бóдем у Алéксинци, ја рá-
ним свíње, и овдé крáве, и трчím кај бéсна кýчка. Али слýцај стáри!
Морáла си стáри да слýцаш. А свé сам мóглá јá дрéшке да избáчим
преко прбóзор тý и тý, и да нéмам пóслу са стáрци.

Којá-си воли, она си побéгне, кај и са^г. Родíтељи поћутé, поћутé
па се помíре.

Кумíца нéсам бíла, а сéдам пýга старосвáтица. Па добде, наздрав-
љују, какб-ћеш да се не шáлиш.

Трíјес кошуље, сíне, ја сам донéла, изаткáла све нóхум. Једно
нóхум, једно дáњум, трíјеста ми је билá на сéстрића кошуља. Свé сам
донéла овдé у Крупáц, за то едно стáкло од кíло донесу, ја си ги дáм
кошуљу! Ми ўзмемо котáл, за цéлу кýћу дáр, а и нáс си дóбро дарују.

Снáа што ми је ткáла за овýа ћéрку шго дарíла, свé јá — основém,
и новíјем, и уведém и навржем — ајд сáд ткáј. Али срéћње, ја сам нат-
кáла.

Кад íдемо (íмам рóд) у Јéзеро, ја се свэрлищки стéгнем, кад пóћем
на дóле, ја марáмче по морáвски. И нóге препрáљамо: гóре кад íдемо
ми — жутí опáнци, а дóл кад íдемо — ми щипéле.

Пре нéсу имáли, нéго нóсе щацири, щубаре, щáјке — кој каквó има.

Сíне, свé знáм да ви кáжем од крáј до крáј. Прé је мýчан нáрод
бíја. Све ткáјемо, све предéмо. Свýноћ насучém цéвке, на чáкрк, па ткáем,
ткáем, па нéма лáмпа кај са^д, нéго гасíљче. (А мужи шта раде дотле?)
Они завалије ткáву рабóце: щавáр, па ткáву у другу сóбу рабóце.

За слáву бóб, пилáв, пасуљ и гра^тщáк сам варила, млóго ги се
услáдíја, кад дођу па код мéне кáжу: штá-смо се наéли!, копýс, пýњена
паприка, гибáница — кад имáло. Прбóју све до слáву, а на слáву сáмо
чíсто, кад ће цркну дéца за лéбац, оно чíсто. Колáч и вечёрњу нашá-
рамо обе. На бáбу тýримо сóл и попрíку и ћутí си накрáј док гóсти
дођу па провáлимо и турíмо свéћу.

Јá сам мýчена млóго и све знáм.

Ја сам пробáла пéнсију да узíмам. Куд мéне су били. Па ги одвó-
јим ја (партизанке) куд мóи девојчићи. Немóј куд мýжи да спíте, велím,
тáмо, ајдете овáм куд мéне. Па ўзнем па одвóјим онí девојчићи, па у

моју sóбу спију, неки четрнајес душе су спали у нашу sóбу. И све сүдим и све учим: ћерче моје, спите си туј. Ако перем, ја уватим дрешке па оперем, на онуј дѣцу. Казан је бија ондекај пред моју кућу. Куд Миру сам ишла, тај ме почи́та, ћерчица ме није почи́тала ко што ме она почи́тала.

У °нај рат билá-сам девојчи́ца. Не смемо ни да врщемо нашу њиву. Имаше њиве, ечám ко́ца. Онí сабраше сѣлски, па га пожеше, па у едну ливáду га оврщеше и свакоме додељуе(!): тебе, мене, онóму, онóму, рѣдом. И на́ше тој жíто растурише све. Онó едни́ кра́дну, ма́ло, кой су на́щи па сипу́ју у плѣву. Ал едán деда-Тáска, са́мо он и ба́ба. И трља́ја, трља́ја, трља́ја ма́ло и сла́му, кад-да горí, он запуши́ја. И онíја цандáри ли беоше, како-ли се звáше, але ги, опáзе где чу́ри и доведоше га на гүвно куд нáс, ја сам девојчурља́че . . . Лѣжи, дѣдо! Он лѣже. Па кад узеше од брѣс еднó дрво, па кад узеше онóг дѣду да би́ју преко дүпе . . . све уби́ше °онóга стáрца. На Свети Рáнђел íдемо на жѣтву сѣлски. Колáч на њиву и жњемо.

Күј се смее смее, күј күка күка.

(На седењкама) припѣвамо на Касáпке и укачíмо се на сли́ву, онé долѣко там, да чу́ју, а онé нам припѣвају. Да ти припѣнем некогá, али не-знам когá волиш. На едну Касáпку ћу припѣнем шумáра. И тике почеше кáмење да летѣ око седѣњку. Ови́ја на́щи момци би́ју. Рекó: Бе́ште, морí, ел видите да се наљутише ови́ја на́щи, ће не побíју. Кад не припѣвамо другосѣлци, онí дођу, седíмо си. Нумејá некí да ме преби́је ода дрво па да ме росíпе.

По óвце сам билá щесна́ес гóдине. Кóзе пещесна́ес бра́ва. Вíчем си, ако је шарѣна, ја „шару́шке“, ако је црна, ја „црнке“, ако је бѣла, „оди, Бѣлче“, „калу́ша“, „шүтка“, „рогу́ља“, „чíпа“, „чу́лька“. Овá вүна до́ле се зовѣ постри́зина, а овá гóре, од гр°бину . . . прво млѣко сѣраво.

(Кад жена добије дете) доби́је си дѣте, обáња, урѣди. Неколкó дána побарáви си, свекрва си дѣте глѣда, обáња. (Спава) на сла́му, малítва се донесѣ из° цркву. За четерѣс° дána одбашка спíм с онóј дѣте. Кá-димó с катрán, бѣли, лүк на грѣбенац. Јá на моу сна́у несам турáла, она́ би ме уби́ла з грѣбенац. Дѣте се не изно́си док је малítва у sóбу. На крштење си носимо са́ми дѣте. Име мóра да бүдне дóбро, каквó-ти кум да, таквó-ће ти име дóбро. Тóј се не препрáља. Којó име дáш, тó е мíлосно. Ја íмам: Драги́ца и Драгóслав. Ови́ја две ми сли́чни ими́ћи, а еднó-ми Гóрица, еднó Дүши́ца.

Мирослава Радојковић, 77 г.

Липовац

Оћу, но мене ме срамóта да при́чам.

Ете щта ра́де о вүну: најпрво ощи́цају óвце, прво ги потщи́шају, по́стриг, онда ги ощи́цају. Тó е рүно. Онда оперемо и вó, очѣшљамо,

онда се увлачи, пре на руке, на гробенци. То се зове усвојак. Оде тај усвојак напредемо, то е пређано — основу, потку. Фарбали смо пре у коре. Нагребемо јасен па умастимо. Може у црвено, црно. Смотамо, наместимо стативо, па уводимо у нити, па у брдо. На нити подношке и скакутке; има повратаљка, има запињаљка. Сас овуј руку пуштамо, а сас овуј затезамо.

Ово-е кудељка, овде има и штим и све скупа, а у усвојак штим остада. Само власено.

Загорка Голубовић, 65 г.

Биле су ваљавице пет комада. На ваљавицу прилично фертикалан(!) пад. Ваљавица, она се састоји исто од камен. Са стране дувари, озгор цреп, плафон нема, само су греде. Има едно дрво — валма, точак са четири наплата. Наплати су стегнути са шину, код ковача. У ваљавицу налази се та валма која иде од точак до крају, избушена скроз. У њо постоје палци. Она се окреће и ти палци. Горе е греда продубана, стаљена е кључанка, онда е пустана доле, доле причвршћен маљ за њо. Како се она валма окреће, палац онај удара у пловку на маљ и маљ се враћа и све тако, како кажу „банка — банка, банка — банка . . .”

Пред маљеви е корито од ора ели од крушку. Оно е са две стране иштёмовано. Ту се ставе двеста аршина, сто осамдесет, кад^т како. Клашње, оне се лепо склопе бчетири па се пришију, па се склопе од осам ката па опет пришију. Како ту удара, само се окрећу. Прво се ставе у врелу воду. Казан ту има кој се ложи, било бакрен, било плекан. Лепо узидан са стране, доле има ватриште.

Идемо по села и збирамо клашње.

Обележавамо на рабушке. Дрвце се одеља па се забележи, извади се пили и ушје у клашње, а квочка остане код домаћина.

Ваљане клашње прво се трубоцу, увијамо као на вретено, наново завримо воду па потопимо у корито. Чекамо да се олади и поново исправимо и увијемо.

Клашње* су од црну вуну, кое није мацћено, за старинске чешцуре за гуњу, а шајак за млади људи.

*У Ђунису, чули смо облик *клајшне*.

Миодраг Голубовић, 67 г.

Бавимо се са пољопривреду и сточарство и све могуће кое радимо наш посао и воденичарство.

Поточара воденица намешћена у реку. Доле е видриште дибље. Онда е горе бука. Насид је над буку, по тој зид, наваљена је бука усправно и вода у њо тече. Доле има цивун. Испред цивун има точак с пераје гвездени, од^т тај точак вретено које горе вуче. Камен је на њега загла-

вен. Тај камен обрћа гóрњи, а сад пада жíто на човáњу из^с кощ одóзго. Дóле испáда бращно и ми збíрамо бращно кóј кад мéље, éли јáрму, éли шта бúдне. Кад најíе вода јáка, ми одврђамо, кад слáба ми наврђамо.

Мéљемо и на помелáре. Ми све мóжемо по вáше вóље.

Бращно пада у мýчњак.

Воденица је на вíше ортáци, на дáнови рíед. (Кад се поправља) раскóђује се воденица.

Витомир Андрејевић, 57 г.

МАЊЕ ПОЗНАТЕ РЕЧИ

áјта им., мангупарија, ГС Пр.

áјтóсан прид., мангуп, нерадник, ГС.

áђка гл., тера, подстиче, „Свé да га *áђкам*: áјде, áјде!“ Мг.

бáба им., хлебац што стоји на славском столу, „На бáбу тýрамо сóл“ ГК.

бáња гл., купа, „Бања́ла дéте на Горéщњак“ Гч.

бáњка им. кощава, „Кощáва се зовé *бáњка*“ Гч (дува од Сокобање).

барани́ца им., јело од кукурузног брашна, „Међамо пару у бараницу“

К, „*Барани́ца* од прóјно“ Лп.

барчу́га им., блатиште, каљуга.

бáчкало им., место где се свиње купају, „Тáмо вíдо *бáчкало*“ Гщ (место у планини где су се купале дивље свиње).

би́љка им., палидрвце шибице. Постоји и неки отров за рибу који се зове *би́ље*, постоји изрека: „Горко ко би́ље“.

би́на им., свака зграда која није кућа за становање, „Праву *би́не*“ Мж, „На тáј пла́ц две *би́не*“ Мг.

блáнтав прид., бљутав, „Кру́шке ти *блáнтаве*“ Мг.

бућ им., прамен коврцаве косе или вуне, „Овца íма *бућ*“ ГК.

вáда им., канал за наводњавање, или за скретање воденог тока на воденицу В Пр.

вáлма им., део постројења ваљавице, Лп.

валóга им., удубљење у тлу, Мг.

вáтриште им., ложиште код казана за печење ракије, Т.

вечéрња им., хлеб што се меси уочи славе, ГК.

вíдриште им., котац у воденици, Пђ.

визíтла им., цемпер, Мг.

вíкне гл., силно отпочне, „Неки дáн кад *вíкну* да боли (чир)“ Гр.

вилдáн им., младица, „Посадíа двá *вилдáна*“ МП.

Вилдáнка им., често име из скупа секундарних имена која млада даје укућанима и ближој родбини по доласку у нови дом.

вíлиз им., изданак, „Кад избíје *вíлиз* (на винов ој лози), ти га *овели́зиш*“ Гч.

- вѣкот* им., плач, дерњава, „Тó (болест на срцу) си добила од *вѣкот*” Гч
витличе им., витло, дем.
вбкас прид., елипсаст, „Тепције *вбкасте*, па máло *увалбжене*” М.
воштѣна им., исцеђено пчелиње саће, Д.
врапче им., 1. врабац, 2. општи назив за ситну птичурију, Мг.
гасѣлче им. светиљка на гас (петролеј), ЦБ.
гѣга гл., гега се, замеће у ходу, (кад овца сломи ногу, па јој се нога увеже, она) „*гѣга* два-три дána по óвце” Лп.
гледѣлак им., зеница ока, ГС.
глижуљка им., мањи намотај пређе за балучење в, ЦБ.
говѣ гл., угађа, „Невѣста мóра да *говѣ* свáкоме” Гр.
гбра им., 1. шума, „Изрáсла *гбра* голéма” Гр, 2. дрвна грађа, „Стрúгли *гбру* за крóв” Гр.
горѣтина им., опеклина, Т.
грáбња им., журба, „Свѣ рáди на *грáбњу*” ЦБ.
грбѣна им., леђа, Т.
рбња́ч им., кичма, Т.
грáнка им., исто што и глижуљка.
гúтољак им., залогај, Т.
гúчка им., пастирска игра, „Играмо *гúчку* ели клѣску” Пр.
давѣја им., оптужба, „Прáву гу *давѣју*” ГС.
двокáтан прид., двострук, „*Двокáтне* (двопређе) чарáпе” Т.
детѣнце им., зеница ока, (кад се у њ погледа, види се људски лик), Мг.
днѣна им., талог на дну казана после топљења сланине, ГС.
дојáк им., сиса, „Има *дојáци* (свиња) за свáко (прасе)” Гч.
дрвљеник им., место у дворишту где стоје дрва, ГС.
дрвник им., исто што и дрвљеник, Сб.
дúва гл. дище, „Нéма да *дúва* (самртник)” Л.
ђавóлски прид. нестваран, кобајаги, „Ја поднáредник нéки, *ђавóлски*” ГС.
жáлба им., жалост, време жаљења за покојником, „Мóра да престáви ту *жáлбу* (кум, кад га за време жалости позову на кумовање) и да прáви весéље ЦБ.
жлѣбу́ра им., јаруга ЦБ.
заболѣ се гл. разболи се, „Пóсле се такó (дете) *заболе* и úмре ”Л.
завѣјáчка им., трака за омотавање око ногу, за време зиме, „*завѣјáчка* од вуну” Т.
зáјка им. зечица ГК Л.
залѣби се гл. снабде се, „Добѣмо мало брáщво, *залѣбимо се*” Т, или: економски ојача, „Ако се запóсли, *ћсе залѣби*” К.
залóга им., остатак подераног опанка, као и: парче коже које се ставља у опанак да се покрије настала рупа, Пр.
залогáри им., пси луталице који развлаче *залогe* по ђубриштима, Лз Пр.
затпѣáлка им. део на ткачком разбоју, Лп.

засторка им. крпа којом се затвара врећа или џак, „*Засторка* да се *застори* врећа” Т.

зафрканџија им. завитлавање.

избаћи се гл. почне личити, „Неко се (прасе) *избаћи* на вепра” Гч.

извади гл. испише, „Отац ме *извади* из шкóлу” Т.

изневòљи се гл. онемоћа, ослаби од болести, „Такò-се бéще *изневòљи-сала*” Мг.

изражај им., израз, садржај оног што се казује, али и облик казивања, „Такò-ги-е *изражај*” = они тако говоре, Пр.

има се гл., израз по порођај, „дéте се *има* (добије се) у бóлницу” Р.

искóпи се гл., кад процвета струк црног лука, каже се „*Искóпија се* (претворио се у коп)” Гр.

јетí гл., јечи, одјекује, „Вóзе пéсак па сам *јетí* (од камиона)” Вщ.

јáбуке им. плуралиа тангум, један представбени сусрет младожењине и младине фамилије, у младином дому, „Сáг не прáву ни *јáбуке*, ни гóсти” Сб.

јáрмац им., јарам на коњској запрези, „За волóви јáрам, а за коњи *јáрмац*” Лз.

јелéнче им., назив за ткачки витао, „виглíче, ели *јелéнче*” Т.

кавáл им., каналић између оцака са расадом поврћа, Бб Л Т.

квашчáра им. суд у којем стоји квасац, „Тáм ћутí *квашчáра*” Гч.

кíмка им. мржња, пизма, „Кúј има *кíмку*, он *кимáн* на њéга” Пр, „Стáлно *има* неку *кíмку*” МД.

колíште им., кружна површина, „Свé (дивље свиње) направíле *колíште* (у младом житу)” Гщ.

кóлце им., „венчило”, што се ставља младенцима на главу при венчању, „Док нéси турíа *кóлце* (= док ниси венчан) на глáву, нé-знаш нíшта” Т.

комитáрке им. жене које су одржавале односе с комитама, Мг.

кóп им. исцветао струк црног лука, Н.

кръа им., ракља, жиласт корен дрвета, „Трсíа сам тръи и *кръе*, ци-гúре” Б.

крпче им., џепна марамица, ГК ЦБ.

кртíњак им. кртица, „Изрíа *кртíњак*” Пр.

крúта прид. трудна (жена) Пр.

кудéљка им., комад вуне привезан на *кудeљу* (преслицу) ради предења, Лп.

кумаши́н им. онај од кумова ко прима име, „Кúм крштéва *кумаши́на*” ДА.

куми́ца им., млађа особа из кумове куће, „Кúма стáра, а *куми́ца* мláда” Мг.

лапардá гл. блебеће, прича свацта, „само *лапардá*” ГК.

лапардáс прид. неозбиљан, неодговоран, ко свацта прича, „кúј-е *лапардáс*, трéба да бúде мáло дóњи (понизан)” ГК.

- леба* им., жито, „Добар *леба* родило (изречено при посматрању њиве под зрелом пшеницом)” Мг.
- левина* им., свака зграда која није кућа за становање, „Праву *левине*” Л, исто што и *бина*.
- лега* гл., лежи, „Шес месеци *лега* (лежи од болести)” Т.
- лисјак* им. лисац, Л.
- лисичко* им., лисац, Гр.
- лиска* им., лисица, Гр.
- мајкана* им. женска особа која много личи на мајку, „*мајкана* друга” Гч, али се каже и за друго женско биће, за јуницу и сл.
- мањка* гл. умре, „нешто *мањкало*, умрело” М.
- матропáz* им. посредник на пијаци, „Да се грабе *матропáзи* за стоку” Сб.
- машићевина* им., пређа припремљена за бојење, ЦБ.
- машићење* им. бојење, ЦБ.
- мешина* им. стомак, ГК.
- миразовина* им., иметак женине куће, „Дошца (зет) на *миразовину* (призећен)” Б, за разлику од *мираза*, који млада носи у нови дом.
- младиња*, им., младеж, омладина, Т.
- мóчариште* им., отока што се излива из штале, „да му не иде *мóчариште* у щљивáк” Гч.
- мрзос* им., невољност за неки посао, „Свe рáди с *мрзос* (= мрзи га да ради)” ЦБ.
- му̀муруз* им., кукуруз К Лћ М.
- му̀штина* им., мушцадија, Гк Л.
- набога*, „хвала богу”, „*Набога* вода у кућу” (сва срећа те има воде) Л.
- на̀димено* им., надимак, „Тó су ги *на̀димена*” Л.
- надокрáјке* прил., на крају, ГК.
- најáрми* гл. да стоци јарме, „Отíде да *најáрми* стоку” Т.
- наплитéле* гл. згомилале се, налетеле, „*Наплитéле* б́уве” (можда: нека метатеза од *налиптеле*, „липти” каже се за крв која снажно избија из ране, или воду из извора) Пр.
- нарúча* гл. наједе, „Он се добро *нарúча*” Т. *Руча* уопште значи „једе”. Постоји и шала: „Сíне, áјде да си *рúчаш* вечеру!” Уместо „ручати” каже се: „Ајде да *јемо леба*”.
- насада* им., плазина код плуга, „Плúт има *насаду*” Гр.
- наслóн* им., настрешница у обору за стоку, „стóка (кад је кишца) íде поде *наслóн*” Мг.
- облóжси* гл., положи, „Кад је вéлики (струк расада), мóра да га *облóжси* па затрпаш са зéмљу” Гч.
- овелизи* гл., скине *велиз* (= заперак) са младице (винове лозе, струка парадајза и сл.), „Кад истeра и-чeпке, тí га *овелизи*” Гч.
- овeри* гл. запази, „Мајмún га *овeрио* (запазио га јер га преварио љутом папричицом) па пóсле све íде у њeг” Бр.

огњица им. ватруштина, температура, „Увечер ме љвати *огњица* па се тресем кај прут” Сб.

одјалови гл. ујалови, „Ован се *одјалови*” ГС.

одушевљење им., одушка, „Кад Марџа набуја, ту-гу е *одушевљење*” М.

окомиња гл., искруни, смакне, „*Окомињала* крава рог” Л.

омлађи им. младеж, „Не вољу сад да раду *омлађи*” Гч.

опомене се гл. присети се, „Ја се не-мог *опоменем*” ЦБ.

оставка им. 1. оно што је остављено, „Тражу (по остацима неке грађевине) неке *оставке*” Гш, 2. подушје, „Давају се (покојницима) више *оставке*” Лз.

оступ им. одступање, „Одátле, свé на *оступ*” Т.

откуп им. откупљивање, „Почиња *откуп* лука” ГС.

очини се гл. очисти се жито рещетом, Мг. Постоји и: *жéто се чéни*.

пáјче им. пиљак (из дечје игре), Бб.

палóција им. скитња, „Иду у *палóцију*” Р.

парамáнке им. комади одеће, „Тó су нáще *парамáнке*” Гр.

пашалáк им. пашњак, Мг.

пезу́љ им. низбрдица, Мж.

пећу́ра им. пећина, ГК.

пеу́љ им. пепео, Тн.

печобрáзан прид. безобразан, Тн.

пéвка им. пијанка, „У Мóзгово бéла нáјвећа *пéвка*” Мг.

пéзма им. мржња, пакост, „Тó стáра *пéзма*” Пр.

пéле им. део рабоца који се ушије у оно сукно што се ваља, а *квóчка* остане код власника, Лп.

плавотíња им. плавојка, „Она (ћерка), ми на мýжа ми, лéпа *плавотíња*” Гч.

платињáра им. колиба од облица, Шб.

плóвка им. зубац на једном вратилу у ваљавици, Лп.

пљакари́ја им. врста бачве, издуженог облика (да се може превозити). на запрежним колима, Пр.

пóдвода им. издаја, „Тó е бéла *пóдвода*” Мг.

пóдела им. кољиво, храна која се на сахрани дели „за душу покојника” „Нéко кýка, нéко спрéма *пóделу*” Лз.

подмáши гл. подбаци, у гађању: не *домáши* до циља, „Нéки пýт *подмáшимо* и мý” Кш.

пóдношка им. део ткачког разбоја, Лп.

појутрица им. подушје које се даје покојнику првог јутра иза сахране, Лз.

покрíвка им. поњава којом се покрива, Т.

поли́чица им. део ткачког брда, Лп.

посáпне се гл. спотакне се, „Он се *посáпни*, па пáдни” Л.

поседне гл. кад надође вода и потоци воденично витло, каже се: „Вóда *посédла* воденицу” Лп.

посмíшка се гл. подсмехује се, Гч.

- пбстриг* им. подстриг, подстрижена вуна, вуна од првог чишћења оваца, пре главног и потпуног шишања, Лп.
- потре* гл. сатре, „Онѝ се *потрли* (упропастили један другог свађањем и суђењима)” Мг.
- првѐнац* им., прва количина (иначе најјача) ракије пошто потече из казана, „*Првѐнац* му давали” Т.
- прѐбѝ* им., део њиве који радници (у жетви или копању) у једном потезу захвате, „Ожњѐа цѐа *прѐбѝ*” Пр.
- прѐдвѝја* гл., раздваја, дели, „Сѝмо ѐдна кѝћа не *прѐдвѝја*” Л.
- прѐдвѝкне* гл., Ја *прѐдвѝкнем* онѝга чѝчу” Л.
- прѐнемѝгне* гл., прѐстраши, „Сѝноћ си ме *прѐнемѝга*” Тн.
- присѝлено* прид. присилно, „*присѝлено* сазрѐње” Л.
- прѐстѝви* гл., прекине, „Мѝра да *прѐстѝви* жѝлбу” ЦБ.
- прѐвук* им., место где се „провукују” говеда ради заштите од неке болести. То се чини у дан који је одговарајући празник стокѝ, „Говеђа слава” (Свети Ранђѝл), Мг.
- прѝкот* им., нужник, овако се каже само у Мж.
- прѝстѝрка* им., доњи чаршав, Т.
- прѝтока* им., решето, „Узѐа *прѝтоку* да очѝни пченицу” Мг.
- путѝнка* им., путања, Т.
- путѝнка* им., путања, Гл.
- рѝнило* им., уранак, „Дѝђу прѝви па залѝжу *рѝнило*” Гр.
- рѝдѝвно* прил. све по реду, „Обѝкоше на стѝрца (покојника) свѝ *рѝдѝвно*” Лз.
- рѝња* им., ноздрѝва Гр Л Пр ЦБ.
- рѝвања* им., јаруга, ровина, Мз.
- рѝба* им., невестинско одело, које добија од младожење за свадбу, „Кроји се *рѝба* за девојку” Лз.
- рѝковаљ* им., руковѝт, Т.
- румењѝви* гл., ромиња, „Кѝщица кај *румењѝви*” К.
- рѝска* им., мрѝвица, „Није пѝла јѝдна *рѝска*” Гр.
- сѝвѝзница* им., сѝвѝзничка војска у првом светском рату, „Отац му у *сѝвѝзницу* бија” Т.
- сѝпка* им., кочење, сапињање, „Кѝчница за *сѝпку* кола” Т.
- сѝрадѝтељ* им., сѝрадник, „Прѝви *сѝрадѝтељ* на партизѝни” Гр.
- сѝрађѝвац* им., сѝрадник, „Мѝј ѝтац бија *сѝрађѝвац* с партизѝни” Жч.
- сѝвинѝтрак* им., свињска балега, „*Сѝвинѝтрак*, тѝ е лѝјно од свињу” Лп.
- синѝр* им., део атара који је под њивама, за разлику од утрине и планине, граница економски различитих делова атара, „Овце пасу по *синѝр*, а од Бѝрђѝвдан по планину” Мж.
- сѝровѝца* им., мотка, „Грѝбну ја *сѝровѝцу*” Т.
- сѝкакѝтка* им., део ткачког разбоја, Лп.
- сѝкачка* им., скакавац, „Нѝрипале *сѝкачке* (у јело)” Гш.

- скаржљив* прид., тврдица, гунђав, гунђало, „Деда ни млого *скаржљив*” (много закера)” Гч.
- скрчав* прид., тврдица, Гч.
- снага* им., тело, „Висока у *снагу*” ГК.
- сноваљка* им., део ткачког постројења, служи за намотавање основе на вратило, Лп.
- сокачарка* им., скитница, погрдан назив за проскиталу жену, Гч.
- спарушка се* гл., спаруши се, усахне, „Тó (штитна жлезда) ће да се *спарушка*” Гч.
- сполуза се* гл., скита, „*Сполуза се* само по сокаци (в. и *палоциција*)” ГС.
- спремка* им., део девојачке спреме, девојачки дар, „Девојка неколко године спрема дарови, *спреме*” Лз.
- сређ* им., дуга на бурету, „Дуге су *сређеви*” Л.
- срт* им., уздигнути део између оцака (в. *кавал*), Бб.
- ставињало* им., сумрак, вече, супротно: *савињало*, свануће, Сб.
- стаља се* гл., састаје се, „Ми се не *стаљамо* с њи” Гч.
- старац* им., отац, „Гé ти каже *старац*, тó се иде (на посао)” Мг.
- старовремац* им., староседелац, „Они су *старовреми*” Мг.
- стасина* им., свака зграда која није кућа за становање, „Слабе му *стасинке*” Рс (оно што су негде *бине*, а негде *левине*).
- стегне се* гл., опреми се, обуче се, „Кад идемо у Језеро, ја се свэрлишки *стегнем*” ГК.
- сукњо* им., сукња, Пр.
- суришка* им., пшеница опрашена од ражи, настаје кад се сеје пшеница и раж на истој површини (у Сврљигу *смесница*). Пошто је једно од тих жита озимо, а једно јаро, то је била нека сигурност да ће, у случају лоших временских услова, бар једно нићи.
- табла* им., поклон који на дан свадбе младожењина кућа носи на дар невести, „Нóси се за невесту *табла*” Лз.
- тала* им., кукурузовина, „Фу дим са *снау* за *талу*” Гч.
- тврђава* им., тврдина, „(при копању бунара) ударили на *тврђаву*” Мг.
- тџмбало* им., ђуле или какав други терет, „Вéжу му *тџмбало* да не би испливаа” Дш.
- топфв* прил., тек, тек сад, најзад, „Нéће ме, ваљда, *топфв* удавају” Мг.
- тркаља се* гл., тумба се, Пр.
- трпéза* им., подушје, „Остаљав се *трпéзе*” Пр.
- труббше се* гл., намотава се „на трубу”, „Клашче *се труббшу*” Лп.
- тулбáк* им., желудац код свиње, Пр.
- ћулумка* им., брадавица на дојки, „Меденица (звонце) ко *ћулумка*” ГК.
- ћуне* гл., падне на памет, дуне, „Њéму (оцу) *ћунуло* да ме упише Обрадовић” Пћ.
- уáчка се* гл., умрља се, умачка се, Пр.
- увалџен* прид., удубљен, као валога, „Тепције вокасте, па мáло *увалџене*” М.

узвркне гл., управи поглед, загледа се, „Узвркну очи кај мајмун” ЦБ.
уздуши гл., задуши, зајази, „Уздушило реку” Т.

укотур прил., у круг, около, „Сас ви́ле свѣ *укотур*, *укотур* (млате сламу да испада жито при вршидби)” ЦБ.

усвојак им., облик намотавања чешљане вуне у количини која се одједном привезује за преслицу, „Кад се прави *усвојак*, штѣм оста́да” Лп.
ућѣрти гл., укљецити, узглоби, „Да ми то (греде) *ућѣртимо* (углавимо) Мг.

цѣпак им., зубац на ткачком брду, „Брдо има поличке и *цѣпци*, па кроз њѣ *и́де* оснóва” ЦБ

цѣпан прид., поцепан, „Дóђем *цѣпан* од óвце” М.

цигановина им., општи назив за циганско становништво. Нема пејоративно значење, Рс.

час им., врста поклона који се даје у неком срећном тренутку, „На крштѣње нóсе се *частови*” (за разлику од *дара*, који млада даје сватовима, и *пóклона*, који се даје младенцима) Сб.

чаврљуга им., шева, Пћ.

чезни гл. чили, „Вóда *ичезнѣла* па оста́ла валóга” Тн, „Свáки дáн *чезни́м*, и *чезни́м*” Гр.

чѣпка им., ракља, место где из стабла озбија грана, или из гране ластар, „Осѣчи то до *чѣпку*” Гч.

червиш им., врста јела, од белог меса, брашна и белог лука, Л.

четал(к)а им., ракљаста грана, „На *четале* ста́ве јабуке па забóду у сабóрник” ГС.

чѣсто брашно, пшенично брашно, Лћ Пр Т.

чкбрац им., чворак, Пр. Каже се и *шкбрац/шокбрац*, а у Језеру и *скворѣц*.

човек им., муж, супруг, „Умро ми *човек*” Лз, „Тó ми дрúги *човек*” Бб.

чѣримбоше се гл., упропасти се, учини се аветињом, Пћ. У Сокобањској котлини псовка *чѣриме* је врло честа. Има значење несреће.

чигура им., крља, корен дрвета или винове лозе (чокот), „Трси *чигуре* у лóјзе” МД.

чогљањ им., део кукурузног струка што остане у земљи кад се струк одсече, Мг. У Трњану је то *батурика*.

чопка им., комад одеће, „Расврља *чопка* на све стране” Пр.

чапућка гл., шапуће, „Оперисана па сáмо *чапућкала*” Гч.

чибило им., део ткачког брда, Лз.

шкрбос им., срећа, „Лóме се погáче, то у *шкрбос*, у рáдос” Лз.

шбјка им., гумени опанак, „Оста́ви *шбјке* испред врата” Тн.

штим им., ситна влакна вуне, „Влáсна (вуна) *и́де* у *усвојак*, а ситна у *штим*” Лп.

шума им., кукурузовина, „Нѣсам превѣзла *шуму*” Т.

шилѣве им., кучићи скитнице, Пр.

шунсимóљине им., ситнице, старудија, „Склóни те *шунсимóљине* од аста́л” Т.

Неделько Богданович

ГОВОР АЛЕКСИНАЦКОГО ПОМОРАВЛЯ

Резюме

1. В настоящей работе рассматривается говор старших жителей Алексинацкого поморавля (АП) — области юговосточной Сербии, расположенной между Мезграйской грядой на юге, Ястребацем на западе, Сталачским ущельем на севере и горными вершинами Озрена и Лесковика на востоке.

2. По своим особенностям в целом говор АП относится к говорам призренско-тимокской зоны сербскохорватского языка, хотя он и отличается от них многими чертами. В нём меньше архаизмов и больше инноваций в штокавском духе, так что из всех призренско-тимокских говоров он больше всего примыкает к типичному штокавскому состоянию.

3. По наличию, т.е. отсутствию существенных южно-моравских черт, территория АП не является однородной и поэтому в работе она разделена на несколько зон.

4. Важнейшим расхождением по отношению к местным говорам призренско-тимокского типа является различие в произношении гласных *e* и *o*, вследствие рефонологизации прежней долготы. Передние долгие гласные отличаются закрытым произношением: *děше*, *млэко*, *шó*, *дóђе*, или дифтонгоидным произношением: *p'éd*, *vr'éме*, *мчóј*, *мчóкро*, тогда как передние краткие гласные характеризуются открытым произношением: *сѣсѣра*, *лѣба*, *ѣшац*, *лѣшо* (пункт 100—124).

5. Полугласный (*ə*) не является больше характерной чертой этого говора, хотя и встречается: *кијѣц*, *башчалѣк*, или эмфатическое *-бѣш*, *сѣмо* (п. 95—99).

6. Частое явление — возникновение слогообразующего *p* в результате устранения гласного из предударного слога: *крлица*, *врйило* (п. 138—144).

7. Замена *b* имеет экваский характер, но встречается: *нѣсам*, *нѣси нѣје*; регулярно: *млађи* — *стиарѣј*; регулярно *-ише* в повелительном наклонении (п. 490). Наблюдается также нарушение правил при употреблении приставок *йре-*, *-йри-*: *йрѣйисак*, *йрисѣкли* (п. 161).

8. Конечное *л* > *-а*: *койа*, *џѣа*, *бија*, *имаја*, *наша* (п. 215—233).

9. Збук *x* не встречается в говоре АП (п. 201—213); звук *ф* по степенно стабилизируется, хотя все еще встречаются замены на *в*: *кѡва*, *наѡта* (п. 223—226); имеется звук *s* (дз): *сѡѡр*, *осад*, *обсур*, *зѡйска* (п. 227—228). Звук *j* отличается неустойчивой артикуляцией и поэтому в некоторых позициях (интервокальная позиция и т.п.) происходит его утрата (п. 184—200).

10. Вследствие устранения *x* и *j* из интервокальной позиции, а также *-л* > *-а*, образуются многочисленные сочетания гласных, либо удерживающиеся, либо подвергающиеся стяжению, либо исчезающие: *мѡу*, *имаѡ*, *дѡша*, *стиреја* (п. 170—175).

11. Сохраняются некоторые довольно старые сочетания согласных: *сѡракуља*, *слиѡа*, *диджѡвник*, *шѡйайче*, но: *ѡреѡ*, *ѡѡрѡ* (п. 259). Сохраняется также звонкость конечных согласных (п. 289).

12. Известна йотация губных согласных: *йрѡбље*, *здѡрѡље*, за исключением форм страдательного причастия (п. 248—253). Известны также смягчения перед инфиксом основы: *ѡаћам*, *сређѡвам*, *смићам*, оттуда и у отглагольных существительных: *ѡаћане* и т.п. (п. 237).

13. Многочисленные сочетания согласных подверглись ассимиляции: *ми* > *ни*, *ни* > *ми*, *вн* > *мн*, *вѡ* > *мѡ*, *ил* > *ил*, *ин* > *ин* и т.п. (п. 264), диссимиляции: *мн* > *мл*, *мн* > *вн*, *мѡ* > *вѡ*, *мѡ* > *вѡ*, *ми* > *ни* и т.п. (п. 271—272), или аффрикатизации: *ис* > *ич*, *ис* > *ц*, *иш* > *ич*, *шк* > *чк*, *йш* > *ч* (п. 266—270).

14. Хорошо сохранено различие между двумя парами аффрикат (*ћ*, *ћ* : *ч*, *и*), а также известно *ж* > *и* : *иийко*, *ѡѡба*, *ѡѡка*, *ѡѡја* (п. 270).

15. Ударение является экспираторным (‘), без количественного и качественного противопоставлений, но оно перенесено с открытого конечного слога: *ѡѡда*, *ѡѡна*, а в отдельных случаях — с закрытого конечного слога: *йѡѡок*, *кѡѡац* (п. 312—327).

16. Существительные женского рода, имеющие краткое *и* основу, перешли в мужской род: *мѡј радѡс*, *тѡѡј кѡѡ*, или же сохранили свой род, изменив тип склонения: *бѡђа*, *кѡѡска* (п. 339, 349).

17. Часто встречаются ласкательные: *Зѡѡки*, *Дѡѡки* или деминутивные образования: *кошѡче*, *йруйѡче* (п. 359). Наблюдаются определённые сдвиги в роде и числе существительных (п. 385—389).

18. Отсутствуют собирательные существительные, оканчивающиеся на *-ад* (п. 384).

19. В системе падежей существуют формы именительного падежа, общего падежа аналитического склонения со значением косвенных падежей и формой винительного падежа, а также остатки старого склонения (G — *бешале*; D — *мо́же ма́же, моём бра́йу*; I — *билá-сам девóж-ком*; L — *у овé ку́ће*). Основным типом склонения является аналитическое склонение (п. 330—378).

20. В системе местоимений имеются формы дательного падежа: *њу́ма, њó, њóже*, энклитические формы — *ју; ии; ни, ви; не, ве*, а также *си* (п. 396—418).

21. При степенях сравнения прилагательных часто встречаются аналитические формы: *јó бóль* и т.п., а также формы на *-ши*: *бéлиши, висóкши* (п. 425—433).

22. В одной из зон встречается 3-е л. мн. ч. настоящего времени с окончанием *-ав*: *јмав, ко́йав*, тогда как во всех зонах нарушено отношение — *носе* : *носу* : *носију*, чаще всего в пользу второй формы. Аорист имеет окончание *-(х)мо*: *узéмо, да́домо*. Имперфект не является особенностью говора АП, причём единичные его проявления относятся к различным типам образования: *јмао/јмашем/имађá*. Отсутствует инфинитив. Отсутствует также деепричастие прошедшего времени (п. 453—486).

23. Употребляются предлоги: *врз, как, јроз* и т.п., тогда как вне употребления остаются: *о, ка* (п. 567—568).

24. Известны частицы: *кај, кам, баш, бар, јок, ела, на* (п. 576—586).

25. Известно удвоение местоимений: *оне ии* имáле рáзне (п. 594).

26. Говор АП обладает также некоторыми синтаксическими особенностями в области порядка слов, конгруэнции, изменения функции некоторых предлогов и наречий, принятия на себя формами общего падежа функции Д., Т., П. падежей и т.п. (п. 627—759).

27. Изоглоссы перенесённого ударения, императива на *-ише*, итератива типа: *сми́на* и т.п. по отношению к сврлигско-заплянському и тимокско-лужницкому говорам сопровождаются также изоглоссами: *ора́/ /орéј; једáн/једин-áјес; су́за/слэ́зá; кúша врне/уáда*; полугласный лучше сохраняется на востоке; *ј* становится менее устойчивым, идя с востока к западу (п. 762).

28. По отношению к говорам южнее АП самым важным расхождением является передвижение ударения к началу слова, варьирование произношения гласных *е* и *о*, а также отсутствие имперфекта.

29. Из косовско-ресавских говоров (к западу и северо-западу от АП) проникают в говор АП, хотя редко, формы имперфекта типа *имађá*, формы Т. ед. ч. с окончанием *-ем*: *овéм зéше́м*, а также всё чаще встречающиеся формы причастия прошедшего времени на *о*: *до́шо, на́шо*.

30. На современное состояние говора АП во многом оказали влияние сильные миграции населения за последние два века из динарского, косовско-метохийского и вардарско-южно-моравского направлений, тогда как на сегодняшний день — из направления юго-восточной Сербии (Шоплук).

31. Исследование говора АП проведено в период 1979—1985 гг.

МИЛЕ ТОМИЋ
ГОВОР РАДИМАЦА

*Ову књићу посвећујем
својим родитељима,
НИКОЛИ и СОФИЈИ*

САДРЖАЈ

	Страна
УВОД	311
(§ 0. Клисурски говори; § 0.1. Село Радимња; § 0.2. Становништво; Занимање; Школа; Црква; Имена места; § 0.3. Дијалекатска истраживања; Бележење дијалекатског материјала; Досадашња истраживања говора Радимаца)	
ТЕХНИЧКЕ СКРАЋЕНИЦЕ	319
ФОНЕТИКА И ФОНОЛОГИЈА	320
I АКЦЕНТУАЦИЈА	320
(§ 1. Колебања у начину акцентовања; § 1.1. Краткосилазни акценат; § 1.2. Дугосилазни акценат; § 1.3. Акценат у сложеницама; § 1.4. Дуги вокали; § 1.5. Нека запажања о акценту појединих врста речи; § 1.5.1. Именице женског рода; § 1.5.2. Именице мушког рода; § 1.5.3. Именице средњег рода; § 1.5.4. Преглед именичких акцентованих и неакцентованих наставака; § 1.5.5. Заменице; § 1.5.6. Придевске заменице; § 1.5.7. Придеви; § 1.5.8. Преглед придевских акцентованих и неакцентованих наставака; § 1.5.9. Бројеви; § 1.5.10. Глаголи; § 1.5.11. Преглед акцентованих и неакцентованих глаголских наставака; § 1.5.12. Прилози).	
II ВОКАЛИЗАМ	338
(§ 2. Основне фонетске особине говора Радимаца; § 3. Самогласници; § 3.1. Фонем /a/; § 3.2. Фонем /ā/; § 3.3. Фонем /e/; § 3.4. Фонем /ē/; § 3.5. Фонем /и/; § 3.6. Фонем /o/; § 3.7. Фонем /ō/; § 3.8. Фонем /у/; § 4. Слоготворно р; § 5. Варијанта а; § 6. Остали самогласници; § 7. Вокал а; § 8. Вокал е; § 9. Вокал и; § 10. Вокал о; § 11. Вокал у; § 12. Факултативно ј испред а, е, и, о; § 13. Замена <i>јаја</i>).	
III КОНСОНАНТИЗАМ	349
(§ 14. Консонантски систем; § 15. Африкат <i>s</i> ; § 16. Сугласник <i>x</i> ; § 17. Сугласник <i>φ</i> ; § 18. Сугласник <i>σ</i> ; § 19. Сугласник <i>j</i> ; § 20. Неке напомене у вези са африкатима; § 20.1. Африкат <i>ћ</i> ; § 20.2. Африкат <i>ћ</i> ; § 20.3. Африкат <i>и</i> ; § 20.4. Африкат <i>ч</i> ; § 20.5. Африкат <i>џ</i> ; § 21. Сугласници <i>л</i> и <i>љ</i> ; § 21.1. Сугласник <i>л</i> ; § 21.2. Сугласник <i>љ</i> ; § 22. Асимилација сугласника; § 23. Звучни сугласници на крају речи; § 24. Дисимилација; § 25. Јотовање; § 26. Палатализација; § 27. Метатеза сугласничких група; § 28.	

Аналогија; § 29. Губљење сугласника; § 30. Појава секундарних сугласника; § 30.1. Секундарно *к*; § 30.2. Секундарно *м*; § 30.3. Секундарно *н*; § 30.4. Секундарно *р*; § 30.5. Секундарно *с*; § 31. Остале специфичне особине консонаната; § 32. Консонантске групе; § 33. Групе од два сугласника; § 34. Групе од три сугласника; § 35. Групе од четири сугласника; § 36. Структура сугласничких група)

МОРФОЛОГИЈА 367

(§ 37. Врсте речи; § 38. Граматичка категорија рода; § 39. Граматичка категорија броја; § 39.1. Збирне именице; § 39.2. Градивне именице; § 39.3. Именице плуралија-тантум; § 39.4. Остаци дуала; § 40. Падежни систем)

ПРОМЕНА ИМЕНИЦА..... 370

(Промена именица мушког рода на сугласник и особних именица на *-о*, *-е*; Једнина: § 41. Генитив; § 42. Датив; § 43. Акузатив; § 44. Вокатив; § 45. Инструментал; § 46. Локатив; Множина: § 47. Номинатив; § 48. Генитив; § 49. Датив; § 50. Акузатив; § 51. Вокатив; § 52. Инструментал; § 53. Локатив; § 54. Неке напомене у вези с акцентом ових именица; Промена именица средњег рода; § 55. Генитив; § 56. Датив; § 57. Акузатив; § 58. Вокатив; § 59. Инструментал; § 60. Локатив; Множина: § 61. Номинатив; § 62. Генитив; § 63. Датив; § 64. Акузатив; § 65. Вокатив; § 66. Инструментал; § 67. Локатив; § 68. Нека запажања у вези с акцентом ових именица; Промена именица женског рода на *-а*; Једнина: § 69. Генитив; § 70. Датив; § 71. Акузатив; § 72. Вокатив; § 73. Инструментал; § 74. Локатив; Множина: § 75. Номинатив; § 76. Генитив; § 77. Датив; § 78. Акузатив; § 79. Вокатив; § 80. Инструментал; § 81. Локатив; § 82. Нека запажања у вези с акцентом ових именица; § 83. Промена именица женског рода на сугласник; § 84. Промена збирних именица; § 85. Наставци према именичким променама).

ПРИДЕВИ 381

(§ 86.1. Облици за мушки и средњи род једине; § 86.2. Облици зависних падежа; § 86.3. Неке особине придева; § 87. Облици за мушки и средњи род множине; § 88. Промена придева за женски род; § 88.1. Промена придева за женски род у множини; § 89. Компарација придева; § 89.1. Компаратив; § 89.2. Суперлатив; § 90. Деклинација облика за компаратив и суперлатив)

ЗАМЕНИЦЕ 386

(*Именичке заменице*: § 92. Личне заменице; § 93. Лична заменица сваког лица; § 94. Упитне заменице; § 95. Неодређене именичке заменице; § 96. Одричне именичке заменице; § 97. Опште или одређене заменице; *Придевске заменице*: § 98. Присвојне заменице; § 98.2. Присвојна заменица сваког лица; § 99. Показне заменице; § 99.1. Показне количинске заменице; § 99.2. Показне каквоћне заменице; § 100. Односно-упитне заменице; § 101. Неодређене заменице; § 102. Одричне заменице; § 103. Опште или одређене заменице; § 104. Сложене заменице).

БРОЈЕВИ 396

(§ 106. Основни бројеви; § 107. Редни бројеви; § 108. Збирни бројеви; § 109. Дистрибутивни (деоно) бројеви; § 110. Мултипликативни (множни) бројеви; § 111. Бројне именице; § 112. Бројни придеви; § 113. Бројни прилози; § 114. Бројни изрази; § 115. Стотина, хиљада, милијарда, милијон; § 116. Остаци дуала)

ГЛАГОЛИ	403
(§ 117. Опште напомене; § 118. О ишчезавању неких глаголских начина и времена)	
ПОМОЋНИ ГЛАГОЛИ	404
(§ 119. Помоћни глаголи; § 120. Помоћни глагол <i>јесам</i> ; § 121. Помоћни глагол <i>бији</i> ; § 122. Помоћни глагол <i>хйеи</i>)	
КОНЈУТАЦИЈА	407
(§ 123. Инфинитив; § 124. Презент; § 125. Перфекат; § 126. Плусквамперфекат; § 127. Футур I; § 128. Футур II; § 129. Потенцијал; § 130. Императив; § 131. Глаголски придев радни; § 132. Глаголски придев трпни; § 133. Нека запажања о појединим глаголима и глаголским облицима; § 134. Прва врста; § 135. Друга врста; § 136. Трећа врста; § 137. Четврта врста; § 138. Пета врста; § 139. Шеста врста; § 140. Седма врста; § 141. Осма врста; § 142. Глаголске именице).	
ПРИЛОЗИ	416
(§ 143. Прилози за време; § 144. Прилози за место; § 145. Прилози за начин; § 146. Прилози за количину; § 147. Прилози за узрок; § 148. Друге речи у прилошкој функцији; § 149. Степени поређења код прилога).	
ПРЕДЛОЗИ	420
(§ 150. Изражавање намене, поређења, узрока, циља или намере, начина, места; § 150.1. Напомене у вези са неким предлозима; § 150.2. Падежи са предлозима)	
ВЕЗНИЦИ	422
(§ 151. Везници према односу који означавају; § 151.1. Преглед везника у контекстима)	
РЕЧЦЕ	423
(§ 152. Остаци некадашњих речца; § 152.1. Речце као самосталне речи)	
УЗВИЦИ	424
(§ 153. Узвици за означавање личних осећања и расположења; § 153.1. Узвици за обраћање; § 153.2. Узвици за вабљење или терање стоке, живине, домаћих животиња; § 153.3. Ономатопеје)	
СИНТАКСА	426
(§ 155. Именице; § 156. Генитив; § 157. Датив; § 158. Акузатив; § 159. Инструментал; § 160. Локатив; § 161. Заменице; § 162. Придеви; § 163. Глаголи; § 163.1. Помоћни глаголи; § 164. Презент; § 165. Перфекат; § 166. Имперфекат; § 167. Аорист; § 168. Плусквамперфекат; § 169. Футур I; § 170. Футур II; § 171. Потенцијал; § 172. Императив; § 173. Глаголски придев радни; § 174. Глаголски придев трпни; § 175. Глаголски прилог садашњи; § 176. Прилози; § 177. Предлози; § 178. Везници; § 179. Нека запажања о реду речи у реченици; § 180. Субјекат и предикат; § 181. Реченице)	
ДИЈАЛЕКАТСКИ ТЕКСТОВИ.....	442
РЕЗУМАТ	473

УВОД*

0. *Говор Радимаца* припада групи *клисурских говора* или српским, говорима сачуваним у насељима: *Базјаш, Белобрешка, Дивич (и Дивић), Златица, Ланговет (и Луговет), Лесковица, Љуйкова, Мачевић (и Маћевић), Мудава (и Стара Мудава, Стара Молдава), Пожена (и Пожежена), Радимња (и Радимна), Свиница (и Свињица), Соколовац (и Сакаловац)*, који се налазе на левој обали Дунава и долином реке Нере.

Из ове групе издваја се говор *Свиничана*,¹ који има своју сопствену структуру и који је, једини, тимочко-лужничког типа, те се у наставку неће односити и на њега када се буду помињали клисурски говори.

Сви остали клисурски говори припадају косовско-ресавском дијалекту. Нису ни то потпуно идентични говори, али су њихове разлике, ипак, споредног карактера. На основу тих разлика можемо поделити ове говоре на две пудгрупе: на *пољад(ј)ске* и на *праве клисурске говоре*.

— Србе у насељима *Базјаш* (уко 1200)², *Златица* (1367), *Ланговет* (1723), *Лесковица* (1371) и *Соколовац* (1472) остали Клисурци називају *пољад(ј)цима* (због плоднијег поља и пространије равнице дуж Нере), а њихов говор *пољад(ј)ским*, који се карактерише спорадичном појавом дугоузлазног акцента, за разлику од свих осталих клисурских говора, где су сачувани само силазни акценти. Као и у говору Радимаца и Поже-наца, и овде постоје сва четири африката, чији се изговор не разликује од књижевног.

* Пријатна нам је дужност да се и овом приликом најискреније захвалимо академику ПАВЛУ ИВИЋУ за драгоцене савете и указану помоћ при изради како ове тако и претходне монографије (*Говор Свиничана*). Свесни смо да нас је много задужио коначним прегледом нашег текста. Уверени смо да су и наши Клисурци захвални овом дивном човеку, без чије би свестране помоћи њихов говор и даље остао непознат науци.

¹ Том смо говору, до сада, обратили највећу пажњу и писали у више наврата. В. наш рад: *Говор Свиничана*, СДЗБ ХХХ, Београд, 1984, стр. 15.

² У заградџи доносимо годину када је дотично насеље први пут забележено, углавном према: Suciū Coriolan, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, I, A—N, București, 1967; II, O—Z, București, 1968. (в. и напомену 3).

— *Праве клисурске говоре*, у насељима са леве обале Дунава, можемо даље поделити на четири типа говора, а наиме:

а) Говори у насељима *Радимња* (1277) и *Пожена* (1690), сачували су сва четири африката.

б) Говори у насељима *Белобрешка* (1717) и *Дивич* (1717) карактеришу се појавом меких африката (*ћ* и *ђ*) и место тврдих (*ч* и *џ*).

в) Говори у насељима *Мачевић* (1723) и *Мудава* (1588) имају, као и претходни, такође само меке африкате, али и неке лексичке јединице које се не сусрећу код других Клисурсаца (типа: *дрѣва* „мртвачки сандук”, *шерѣља* „лонац”, *бѣћ* „човек чије увце дају највећу количину млека при „марењу оваца” и сл.).

г) Говор у насељу *Љупкова* (помиње се од XV века) најближи је говору Мачовчана и Мудаваца, али има и неких специфичности од којих је, свакако, употреба речи *аш*, *аше* „да”: *Чѣ је аш ђпасно јѣду* „Чуо је да много једу”; *Мислили аше стѣнка горѣ* „Мислили су да стена гори”. Има ту и неких специфичних облика, делом сличних свиничком говору: *ѡн кѣже*, али и: *ѡн кѣје*; *љиѡдје*, *љ’ѡд’е* „људи”; *увѣшо* „уцао”; *људѣја* (у осталим клисурским насељима само „дѡлек”); *покаже бѣбе* „покаже баби” (као и у Свиници); *ѡѡпа* „колац”; *конѡља* (код осталих Клисурсаца само „кудѣља”, *тунѡке* „ту” (код осталих Клисурсаца „тунѡка”).

И поред ових, мање више значајних специфичности, клисурски говори имају исту граматичку и синтаксичку структуру. Осим оних неколико фонетских неподударности (као нпр. разлике у акцентуацији, статус африката) све су им остале фонетске црте заједничке. Присуство неке специфичне лесичке јединице у говору једног насеља не искључује употребу и општеклисурске речи истог значења, те се може сматрати да им је и лексички фонд заједнички. Иначе, стране позајмице, пре свега турске, немачке, маџарске и румунске, познате су у истој мери свим клисурским говорима и претрпеле су исти процес адаптације. Могли бисмо, дакле, сматрати да се говор Радимаца подудара са говором свих Клисурсаца, те анализу овог говора, коју овде доносимо, можемо сматрати као анализу било којег другог клисурског говора (разуме се, осим говора Свиничана). Ипак, извесних резерви имамо у односу на поређење овог говора са говором Љупковчана. Можда би било добро да се овом говору обрати посебна пажња. Ту би се, евентуално, могло доћи до интересантних података.

0.1. *Село Радимња* граничи се Сушком и Поженом, удаљено је 2 км од Дунава, припада општини Пожена, жупанија Караџ-Северин. Становници села називају се *Радимци*, односно *Радимке* (јд. *Радимац*, *Радимка*).

Радимња је у прошлости имала следеће називе: *Radimir* (1690—1700), *Radigna* (1707), *Radimna* (1743, 1829, 1840), *Rádonya* (1911)³. Данашњи званичан назив села је *Radimna*, а мештани га називају *Rădimnja*.

Радимња је једно од најстаријих клисурских насеља. Године 1367. забележено је насеље *Radomlia*, *Radumlya*, *Radumlia*, *Radomir*, али не на садашњем месту, већ западно од планине Завојул, где су топионице метала постојале све до 1765. године. Та иста стара Радимња, на помешном месту, забележена је 1277—1372. под именом *Radumlea*.

Имајући у виду да се и Соколовац налазио некад ближе Сушци, у планини, Радимња и Соколовац су били својевремено суседна насеља. Иако се тврди да су првобитни становници ових двају насеља били Херцеговци⁴, у њима нису забележени никакви трагови херцеговачких говора. Иначе, да у говору Соколовчана нема спорадичних појава дугоузлазног акцента, он се не би ничим разликовао од говора Радимаца.

Ова се прва Радимња налазила у планини неколико стотина година, све док Аустрија није прогнала Турке из Клисуре (1718) и увела своју војну управу. Када је Аустрија почела организовати чување границе, основала је војничке карауле поред Дунава, а за рударске послове колонизирала Немце. Тада је преместила и Радимњу на саму обалу Дунава где је, заједно са Сушком, сачињавала једно насеље. И сада се виде остаци зидина некадашње цркве са десне стране главног пута што води од Сушке ка Пожени, у близини ушћа Радимске реке, испод самог бившег кантона. Када су Турци поново заузели Клисору 1738. године, спалили су и Радимњу. Турци су упадали у Клисору и наредних година, палили и рушили, те је Радимња последњи пут забележена 1743. Радимци напуштају разорено село и подижу ново на месту где се и данас налази. Оно се већ 1772. године помиње као посебно насеље.

На оближњој узвишци крај Дунава, коју вода није поплавлјивала ни у току пролећа, на том „сувом месту“ основано је село Сушка, као самостално насеље, где се и сада налази.

³ Постоји изванредан број радова који доносе податке и о Радимњи и њеном становништву, од којих наводимо: Suciū Coriolan, *црп. рад*, стр. 68; Душан Ј. Поповић, *Срби у Банату до краја осамнаестог века*, Београд, 1955, стр. 190; Александар Станојловић, *Монографија банатске клисуре*, Петроград, 1938, стр. 108—111; Слободан Костић, *Српска црква и школа у Румунији 1930. године*, Темишвар, 1931; Слободан Костић, *Срби у румунском Банату*, Темишвар, 1941, стр. 8, 98—99, 108, 110, 113, 117, 123, 125, 130, 132, 134, 136; Simu Traian, *Colonizarea șvabilor în Banat*, Timișoara, 1924, стр. 39; Lotreanu I., *Monografia Banatului*, I, Timișoara, 1935, стр. 336; Popiți Gr., *Date și documente băndărene*, Timișoara, 1939, стр. 61; Alexandru Moisi, *Monografia clisurii*, Oravița, 1940, стр. 148—150; Aurel Țintă, *Colonizările habsburgice în Banat 1716—1740*, Timișoara, 1972, стр. 164; Nicolae Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor medievale din Banat*, Timișoara, 1973, стр. 124.

⁴ Душан Ј. Поповић, *црп. рад*, стр. 190, 197; Слободан Костић, *Срби у румунском Банату, сѝр.* 98—99.

Број домова у Радимњи током два и по века:

Година	1713	1717	1749	1783	1802	1905	1935	1936	1940	1966	1984
Број домова	32	33	53	103	107	165	193	193	188	194	223

Забележено је 1802. године да су у Радимњи све куће дрвене, а црква и парохијски дом од камена. Сада се све нове куће граде од печене цигле и покривају црепом. Село је збијеног типа, куће су подигнуте крај самог пута.

Мали парк у центру села уредио је, са својим ученицима, 1945. године учитељ Димитрије М. Симић, пореклом из Титовог Ужица. Радимци се и данас радо сећају тог дивног човека. У том се парку налази најбољи извор у целој Клисури, који не пресушује ни за време највећих суша. Радимци га називају *Симићев кладенац* у знак поштовања према ономе који га је уредио. На мене, његовог ученика у основној школи, учитељ Симић је оставио тако јак утисак да га и сада сматрам за најбољег васпитача којег сам у току целог школовања имао.

У једној црквеној књизи забележен је 1836. године јак земљотрес, који је трајао 5—6 секунди. Такође је забележено да се 28. септембра 1879. године осетио јак земљотрес који је порушио многе куће, због чега је већина Радимаца дуго време ноћивала под ведрим небом. Мањи земљотрес догодио се 1807, а највећи 1941. и 1977. године.

Највеће поплаве забележене су 1876. и 14. марта 1880, када је вода Дунава прещла велики пут и поплавила радимске њиве.

До 1855. године село Радимња било је посед управе рудника, после чега је припадало аустро-угарском железничком друштву.

Радимња је повезана асфалтним путем са свим клисурским насељима. Најближа железничка станица је на 35 км у Оравици. Преко планине, шумским путем, повезана је са Лесковицом, Ланговетом и Соколовцем. Свакодневни аутобуски саобраћај повезује Радимњу са Бошњацима (Нова Мудава, Нова Молдава), Оравицом, Решицом и Темишваром. Преки пут за Сушцу проходан је само за пешаке. Бродом од Мудава путује се за Оршаву. Пошту има у Пожени. Село је електрифицирано 1952. године. Дали смо све ове податке да бисмо указали на могућности контактирања Радимаца са осталим Србима, како у румунском Банату, тако и у Србији. Иначе, школа, радио и телевизија условљавају продирање српскохрватских књижевних облика у њихов говор. Томе доприносе, без икакве сумње, и све чешћи директни контакти, у оквиру малограничног промета, са Србима у суседним југословенским насељима. Са друге стране, првенствено путем техничке и административне терминологије, осећа се утицај румунског језика. Мешовити српско-румунски бракови нису више реткост. Такво је стање за дијалектологе од извесног значаја. Ови говори ишчезавају, њихово бележење треба хитно обавити. Идиом који ће се за кратко време створити мешавином

локалног говора, српскохрватског и румунског књижевног језика неће се више подударати са оним српским говорима који се још увек могу записати у Клисури.

0.2. *Становништво*. Већ смо напоменули да је Радимња једно од најстаријих насеља у Клисури. Сходно називу села, треба да су га основали Срби, иако је данас тешко утврдити како су се они настанили овде. Ако је тачно да је село забележено 1277. године⁵, Срба је било овде још пре почетка главних миграција становништва Србије, до којих долази тек после битке на Марици (1371), а нарочито после Косовске битке (1389). Пре ових историјских догађаја није било повода за масовно емигрирање Срба у суседне земље. Према томе, није искључена могућност да су Срби старинци у овом селу, иако се, засад, то не може и документарно потврдити⁶.

Око 1690. године у Радимњу се доселило још неколико српских породица. Године 1722. долазе први немачки колонисти, а наредних година број Немаца у Радимњи стално се повећава, те се тражи иселјавање Срба из овог села у Белобрешку и Љупкову. Није познато колико су времена Радимци боравили ван свог села, али је забележено, како смо већ напоменули, да су 1738. Турци протерали Немце и попалили насеља дуж Дунава. Тада су се и Радимци вратили својим порушеним кућама, али не за дуго време. И даље огорчени на аустријске власти због пресељавања, премештају се на 2 км ка шуми и подижу ново село, на месту где се и данас налази.

Први подаци о броју становника Радимње потичу тек из 1783. године, када се село већ налазило на садашњем месту.

Највише становника било је 1935. године.

Преглед бројног стања становништва Радимње током два века:

Година	1783	1855	1880	1896	1897	1900	1905	1920	1930	1935	1938	1940	1971	1981
Број становника	606	579	681	736	778	791	836	728	822	865	807	852	723	715

Зна се да је 1880. године у Радимњи било 678 православца и 3 римокатолика. Према званичном попису становништва од 1938, од укупно 807 становника, колико је тада имала Радимња, било је 781 Србин, 16 Румуна и 10 припадника других националности. Године 1981. у Радимњи су била 642 Србина, 71 Румун и 2 Маџара.

Број становника Радимње задржао се током година приближно на истом нивоу; последњих година дошло је до знатних смањења првенствено због све мањег прираштаја, али и због одласка младих у град. Године 1940. било је 10 породица без деце, 60 са 1—2 детета, 60 са 3—4

⁵ Alexandru Moisi, *цит. рад*, стр. 148.

⁶ Идеја није нова, њу доноси Иван Поповић у вези са пореклом Срба — Карашеваца (*Историја српскохрватског језика*, Нови Сад, 1955, стр. 44, 45).

детета, 40 породица имало је 5—6 и 18 више од 6 деце. Сада је реткост да нека породица има више од 2 детета.

Године 1966. у Радимњи су постојале следеће породице (у загради се наводи број домова носилаца дотичног презимена):

Аврамовић (2), Баља (1), Белован (1), Богдановић (9), Бранисављевић (1), Брндуша (1), Будимир (6), Велимировић (2), Велован (1), Влајић (4), Галкан (7), Гина (1), Гојковић (5), Димитровић (8), Живановић (7), Издимировић (3), Илић (1), Јанић (1), Јанковић (6), Јовановић (4), Кокар (1), Лазаревић (4), Марковић (12), Мартиновић (2), Мијатовић (2), Миленковић (9), Михајловић (2), Нешић (2), Новаковић (4), Окановић (6), Орза (1), Павловић (4), Петровић (4), Поповић (1), Радивојевић (3), Радованковић (2), Радојковић (4), Радосављевић (1), Ракић (3), Савковић (1), Секешан (2), Стефановић (2), Стојадиновић (3), Стојановић (10), Табле (1), Томић (14), Трбанос (5), Фируловић (5), Хорват (4).

Многи су Радимци погинули у првом и другом светском рату. Као партизан погинуо је у Југославији Станко Јанковић. Сахрањен је у Радимњи. Његов братић, Жива Јанковић, борио се, такође, као партизан у Југославији. Касније је, као добровољац, учествовао на изградњи железничке пруге Шамац—Сарајево и тамо остао без ноге. Настањен је у Великом Градишту, намерно тамо, како би преко Дунава могао посматрати своје родно село.

Најстарији становник села 1982. године био је Славко Живановић, имао је 93. године.

0.2.1. Основно занимање Радимаца било је сточарство и земљорадња, иако је обрадива земља радимског хатара прилично песковита. Има и нешто воћака, нарочито шљива и јабука. Пре је овде било највише црног и белог липовака, данас преовлађује калемљена лоза. Првобитни атар села износио је 2.700 хектара, углавном шуме и брегова.

Док су живели у свом првом селу, на 4 км од садашњег, у планини код Завоја, Радимци су радили у рудницима. Када су се спустили поред Дунава, били су граничари и земљорадници. После првог светског рата радили су и као дрвосече, секли дрва на цепанице, спуштали их каналом до обале Дунава, где су их товарили у шлепове.

Већ године 1931. испитано је корито запуштеног и дрвећем обраслог канала из планине до Дунава. Тим је каналом некада превожена руда. Године 1933. отворен је нов канал, углавном коритом старог, дуг 25 км. Вода је текла каналом и носила са собом цепанице из планине до Дунава. То је претежно било дрво за огрев, а ређе за грађу. Овај је канал радио чак до после другог светског рата.

Последњих година, после отварања рудника у Бошњаку, млађи Радимци раде тамо као рудари или као занатлије разног смера.

Од традиционалних занатлија некада је било ковача, ћурчија, бачвара, кројача, абација, златара, обућара-опанчара, колара, столара. Ове занате више нико не учи. Сада је зидарство најраспрострањенији позив

у Радимњи. Радимски зидари познати су у целој Клисурси. Они су саградили највећи део нових кућа у многим клисурским насељима.

0.2.2. Као старо насеље, Радимња је свакако имала школу од давнина. Најстарији подаци о радимској школи потичу од 1787, када је забележено да је она у добром стању и да има учитеља и 15 ученика.

Од 1872. до 1919. године школа је била српска вероисповедна, а од 1920. до 1934. седмогодишња румунска школа. Од 1934. па све до 1945. постојала је седмогодишња српска вероисповедна школа. Од 1945. до данас постоји српска државна школа са четири основна разреда. Даље школовање Радимци настављају у Пожени.

Данашња школска зграда подигнута је 1937. са две учионице и канцеларијом. Године 1905. школа је имала 95, а 1930. 75 ученика.

0.2.3. Сматра се да се у Радимњи налазила најстарија црква у целој Клисурси. Прва црква била је и овде од плетара, а затим од дрвета. Најстарији подаци о радимској цркви потичу од 1763. године. Године 1787. забележено је да је црква подигнута од камена, али да има дрвени торањ и да је покривена шиндром. Треба да је та црква постојала и пре поменутих година, јер постоји записано да је цркву 1756. посетио вршачки епископ Јован Георгијевић. Након нешто више од сто година црква се налазила у врло лошем стању те је порушена и место ње 1924. подигнута нова, која и данас постоји. Црквени храм је Свети Отац Николај. Црквена слава се и данас сваке године одржава на Марковдан (8. маја). Црква има парохијски дом. Матичне књиге воде се од 1794. године. Године 1848, за време револуције, село је било опљачкано а црквена звона однета. У периоду између два светска рата постојао је црквени хор.

0.2.4. Наводимо, у наставку, имена места у радимском хатару и називе делова села, онако како их Радимци изговарају⁷: *Ба̀ра, Бѐли ка̀мен, Брѐг, Брежу̀лак, Брестѡр (и Брстѡр), Брњѡк, Бугѡрѡв кљѡденац, Будимѡрѡв пѡток, Будимѡрѡва стрѡна, Вѐлики ка̀мен, Вѝшања, Воденѝца Јѡйна, Вѡзник, Врапѡр, Гѡло, Голорѡц, Гѡр уз реку, Гру̀чина, Дѡнѝца, Дубѡки пѡток, Дуброво, За̀бран (и За̀бра̀ни), Џлаз, Јѡбуче, Јабучѝца, Јѡрско пѡље, К Су̀шки (и На Су̀шки), Кантѡн Брзѡвѝца, Кантѡн Новѡк, Карлѝчина, Кљѡденац, Кљѡч (и Кљѡчѡви), Кѡт крѡта, Кошѡрске, Кѡшници, Ку̀стра, Лѝвада, Мајстѡрске, Марѡјањѡв кљѡденац, Мартѡчинов сока̀к, На раскрѡсницу, На рѐки, Окѡнска ма̀ла, Па̀дѡйна, Парлѡга, Петѡва крѡста, Пѡд брѡг, Пожѡнски ѡтар, Ра̀довац, Раскрѡсница, Рѝт, Рупѡчина, Сврѡчак, Сѐлиште, Скѡндер, Срѡња̀к, Суѡв река, У грѡйну, Хајѡдѡчки кљѡденац, Цѡрѝште, Цѡрска пљѡнина, Цигѡнска ба̀ра, Цигѡнски сока̀к, Цѝпулинѡв сока̀к, Цр̀ниѡчи.*

⁷ Анализу имена ових места, као и имена, презимена и надимака Радимаца, доносимо у раду *Анѡропонимија Срба и Хрѡва у Румунији, Ономатолошки прилози V—VI*, Београд, 1984—5, и *Топонимија Срба и Хрѡва у Румунији, Ономатолошки прилози, VII*, Београд, 1986.

0.3. Дијалекатска истраживања у Радимњи отпочели смо 24. и 25. октобра 1963. године, када смо снимили на магнетофонску траку узорке говора Радимаца (у наставку ГР). Казивачи су нам били *Милева Димитровић* (45 година), *Златибор Томић* (34 година), *Ива Томић* (23 године), *Иван Мијатовић* (13 година), *Смиља Радојковић* (11 година), *Љубица Томић* (11 година) и *Милош Стојановић* (10 година). Преписивањем ових трака добили смо око 200 дактилографисаних страница дијалекатских текстова.

Пошто је Радимња наше родно село, навраћали смо у њега сваке године и искоришћавали сваку прилику за попуњавање квестионара. Користили смо постојеће румунске и неке словенске квестионаре за дијалектолошка истраживања⁸. За фонетику и граматику саставили смо сами посебан квестионар, а само прикупљање материјала трајало је двадесетак година. Од велике нам је користи био казивач *Драгутин Јанковић* (70 година), уз чију смо помоћ прибележили вишину специфичних облика овог говора. Када смо средили цели материјал са терена, проверили смо га још једном у току 1984—1985. године са својом мајком, *Софијом Томић* (66 година). Том смо приликом извршили последње исправке у постојећим записима и допунили оним што нам је промакло, нарочито новим лексичким јединицама.

За време теренских истраживања помагали су нам и Радимци *Владимир Марковић*, тадањи радимски свештеник (сада викар Српске православне цркве у Румунији) и *Илија Миленковић*, сада учитељ у пензији. Чини нам пријатну дужност да им се и овом приликом најтоплије захвалимо.

0.3.1. Дијалекатски материјал ГР бележили смо српскохрватском ћирилицом с тим што смо знаком *ə* бележили полугласник *ь*, а знаком *s* африкат *џ*. Факултативно изговарање неког гласа, или групе гласова, означили смо њиховим писањем у загради (нпр. *до(ј)и*, што значи да у говору постоје две варијанте: *дои* и *доји*). Али, факултативно *x* испред вокала доносимо посебно да бисмо указали на оно мало примера у којима се сачувало.

⁸ *Chestionarul Atlasului lingvistic român*, Serie nouă; *Chestionarul noului atlas lingvistic român*, Fonetică și dialectologie, V, București, 1963; *Muzeul limbii române, Chestionar pentru un atlas lingvistic al limbii române*: I *Calul*, Cluj, 1922; II *Casa*, Cluj, 1926; III *Firul*, Cluj, 1929; IV *Nume de loc*, Cluj, 1930; V *Stîna, pistoriul și prepararea laptelui*, Cluj, 1931; VI *Stupăritul*, Cluj, 1933; VII *Instrumente muzicale*, Cluj, 1935; VIII *Mîncări și băuturi*, Cluj, 1937; *Unelte agricole și cultivarea pămîntului*, Chestionar dialectal nr. 1. Iași; *Terminologia viticulturii*, Iași; *Уџиџник за српскохрватски дијалектолошки атлас*, Југословенски комитет за дијалектолошке атласе, Београд; *Прашалник за собирање дијалектолошки материјал за македонскиот лингвистички атлас*, Институт за македонски јазик, Скопје; *Стойко Стојков, Максим Младенов, Упътване за проучавање лексиката на месни говори*, Софија, 1971; *Матица српска, Одељење за књижевност и језик, Основна уџиџива за бележење дијалекатске лексике Војводине*, Нови Сад, 1980.

0.3.2. Ако смо добро обавештени, ово је прва анализа ГР. Неке опште примедбе о клисурским говорима, или о говорима Срба и Хрвата у Румунији⁹ односе се и на овај говор.

ТЕХНИЧКЕ СКРАЋЕНИЦЕ

А	= акузатив	Л	= локатив
арх.	= архаизам	м.	= мушки род, именица мушког рода
аугм.	= аугментатив	мн.	= множина
безл.	= безлично	Н	= номинатив
бр.	= број	непром.	= непроменљив
в.	= види	несвр.	= несвршени глагол
В	= вокатив	нпр.	= на пример
вар.	= гласовна варијанта	одр.	= одређени вид придева
везн.	= везник	пеј.	= пејоративно
вулг.	= вулгарно	повр.	= повратни глагол
Г	= генитив	погр.	= погрдно
гл.	= глагол	подр.	= подругљиво
ГР	= говор Радимаца	празн.	= празноверје
Д	= датив	предл.	= предлог
дем.	= деминутив(но)	през.	= презент
др.	= друго	прид.	= придев
ж.	= женски род, именица женског рода	прил.	= прилог
зам.	= заменица	с.	= средњи род, именица средњег рода
зб.	= збирно	свр.	= свршени глагол
И	= инструментал	син.	= синоним
им.	= именица	сл.	= слично
имп.	= императив	сх	= српскохрватски
импф.	= имперфект	тзв.	= такозвани
инф.	= инфинитив	тј.	= то јест
ир.	= иронично	узв.	= узвик
исп.	= испореди	хип.	= хипокористика
итд.	= и тако даље	цркв.	= црквено
јд.	= једнина	шаљ.	= шаљиво
књ.	= књижевни облик		
л.	= лице		

⁹ Миле Томић, *Подела српских и хрватских говора у Банату према изговарању суласника ч, њ, њ, Нови живот*, XI, 1, Темпшвар, 1967, стр. 83—86; Миле Томић, *Упоиште акузатива и локатива у српским и хрватским говорима у Банату*, Књижевни живот, I, 1, Темпшвар, 1968, стр. 86—88; Mile Tomić, *Despre statutul vocalelor ʧ și ʤ în graiurile sîrbești și croate din țara noastră*, Studii și cercetări lingvistice, XIX, 6, București, 1968, str. 611—614; Mile Tomić, *Neke morfološke osobine klisurskih govora*, Relații culturale, literare și lingvistice româno-iugoslave, Actele simpozionului VI, Rumunsko-jugoslovenske kulturne, književne i lingvističke veze, Radovi VI Simpozijuma, Bukurešt, 21—25. oktobar 1982, str. 388—401 (в. и напомену 7).

ФОНЕТИКА И ФОНОЛОГИЈА

I АКЦЕНТУАЦИЈА

1. Говор Радимаца има свој добро одређени акценатски систем. Одступања су врло ретка и она се односе било на говор млађе генерације, било на говор образованијих становника. Већ смо напоменули да је ГР сачувао само два акцента, краткосилазни и дугосилазни¹⁰, уз извесно специфично изговарање у поређењу са књижевним. Ова се специфичност састоји у појави тенденције замене краткосилазног акцента румунским динамичним и експираторним акцентом као и у тенденцији скраћивања дугосилазног акцента. Овакви процеси, иначе познати српским говорима¹¹, нису, бар за сада, поништили битне квантитативне разлике између кратког и дугог силазног акцента: *бл̂до* — *бл̂до*¹², *бр̂ка* — *бр̂ка*, *буб̂а* — *буб̂а*, *в̂аш* — *в̂аш*, *в̂ед̂ро* — *в̂ед̂ро*, *в̂ила* — *в̂ила*, *гр̂ад* — *гр̂ад*, *д̂ан̂це* — *д̂ан̂це*, *д̂в̂ј̂ка* — *д̂в̂ј̂ка*, *д̂д̂бро* — *д̂д̂бро*, *др̂ма* — *др̂ма*, *д̂уж* — *д̂уж*, *з̂а̂лог* — *з̂а̂лог*, *з̂ап̂џ̂а* — *з̂ап̂џ̂а*, *к̂ад* — *к̂ад*, *к̂дка* — *к̂дка*, *к̂д̂ље* — *к̂д̂ље*, *к̂д̂с* — *к̂д̂с*, *к̂уп̂а* — *к̂уп̂а*, *к̂уп̂и* — *к̂уп̂и*, *л̂уда* — *л̂уда*, *м̂ј̂ка* — *м̂ј̂ка*, *м̂ла* — *м̂ла*, *м̂њи* — *м̂њи*, *м̂џ̂а* — *м̂џ̂а*, *м̂л̂да* — *м̂л̂да*, *м̂л̂ђе* — *м̂л̂ђе*, *м̂дра* — *м̂дра*, *н̂ан̂ос* — *н̂ан̂ос*, *н̂џ̂а* — *н̂џ̂а*, *од* — *од*, *п̂ара* — *п̂ара*, *п̂аш̂а* — *п̂аш̂а*, *пл̂ћа* — *пл̂ћа*, *п̂др̂ани* — *п̂др̂ани*, *пом̂џ̂е* — *пом̂џ̂е*, *п̂д̂с* — *п̂д̂с*, *пр̂џ̂а* — *пр̂џ̂а*, *пр̂ба* — *пр̂ба*, *ч̂ика* — *ч̂ика* и сл.

Садашњи јаки утицај књижевне акцентуације на ГР могао би, с једне стране, да спречи даље упрошћавање његовог акценатског система, а са друге, да изазове нове акценатске промене у смислу приближавања књижевном систему, што ни у ком случају не значи и њихово изједна-

¹⁰ Александар Белић, *Основи историје српскохрватског језика*, I, *Фонетика*, Београд, 1969, стр. 151; Јован Вуковић, *Историја српскохрватског језика*, I dio, *Увод и фонетика*, Београд, 1974, стр. 133.

¹¹ Павле Ивић, *О говору Галијољских Срба*, СДЗБ XII, Београд, 1957, стр. 31, 40; Берислав М. Николић, *Сремски говор*, СДЗБ XIV, Београд, 1964, стр. 234.

¹² Овде не доносимо ни одговарајуће књижевне облике, њих ћемо дати у речнику овог говора.

чење. Ко има прилике да присуствује разговору једног Радимца са неким образованијим Југословеном, лако може приметити да су Радимци свесни постојећих разлика у акценатском систему и да, за сад неспретно, покушавају да те разлике ублаже; ту ће се појавити и дугоузлазни акценат (и тамо где му није место), а дугосилазни ће се изговарати целом својом дужином.

1.1. *Краткосилазни акценат* долази на било који слог, на почетку, у средини и на крају речи.

1.1.1. *На почетку речи*

абер, ајде, алосан, екне, ектар, ербује, ивер, ивица, иабран, изјутра, исплата, исповес, истина, облачина, обвисока, обдбрана, дјава, окретан, облако, мален, опширан, освета, отрује, дчеири, рђа, рђав, увалина, увис, угљен, упола, урнебес; бџбица, бџрица, брчкање, бубица, вџлики, вџреник, вџлица, гџдарица, гџлица, дџсадно, дџмада, ђутуре, жџена, зџкиња, јџбука, јџргован, кџтарица, мџварина итд., а затим: *бџстрага, дџврата, нџглас, нџједно, нџкриво, нџпамет, нџруку, нџстрану, нџзашта, нџзбрдо, нџпошто* и сл.; на првом слогу сложенице: *зџмносутра, зџмзелен* али *каџсипџс* итд.

Лако се може уочити да у овом положају могу бити акценатовани сви самогласници као и слоготворно *р*. Примери показују да се у многим случајевима акценат помера на префикс.

1.1.2. *У средини речи*

а) На другом слогу: *авџија, ајдџчки, барџба, вечџто, водџца, жутџица, зџвџтина, зџмџка, занџктице, заџвек, заџуме, зџвџло, игџица, истџгџли, ковџчница, лисџца, лобџња, музџика, набџвџа* и сл.

б) На трећем слогу: *арџсеница, барџшитџна, бурџаџија, воденџица, гвојздуриџна, девојчиџца, женџтурџча, занџтџија, испреџда, кокошиџњак, кумушиџна, ледџниџца, лубенџица, Месоџеџе, муштерџија* итд.

в) На четвртом слогу: *новогодџиџњи, пензионџиџше, препродџјџду, распорџђује, распродџјџду, распушџенџица, раиџчиџћџјџду, регрутџаџија, реџитџија* и сл.

1.1.3. *На крају речи*

а) На последњем отвореном слогу: *баџакџ, бџџитџ, бодџ, бордџ, вучџ, гребенџ, доџдџ, долетџ, џавосџи, замџја, исплетџ, клеџетџ, котџ, лиџа, нџвџ, наоблаџаџе, подешџе* и сл.

б) На последњем затвореном слогу: *арџмоникџи, баџремџр, барџс, благослџвен, близџнак, братџиџ, брџжџљџв, брусиџи, бунџр, веселџак, ветровџит, каменџар, крџпџешџи, кукурџек, лџвџр, меџутџим, наџедџамџут, џигџдџ, раџкастџл.*

У обичном говору именица *Бџжиџ* тако се акценџује осим при старом облику поздрављања¹³ *Бџжиџа* на бадње вече: *Дџдобро доиџд Бџжиџи!* Исти облик, али другог порекла, у функцији презимена акценџује се *Бџжиџи*.

¹³ Павле Иџвиџ, *О џовору Галиџољских Срба*, стр. 29.

1.2.2. У средини речи

а) На другом слогу: *бакрѝчи, баскѝја, батѝли, белѝнце, везѝње, вилѝјет, вунѝца, гледѝљке, докѝже, држѝље, ивѝндан, изѝђе, искѝља, једѝнац, кавѝурма, казѝљка, кожѝија, коштѝунац, кркѝљанац, лешкѝари, лудѝира, љуљѝшка, матѝбрац, набѝди, обѝри, ормѝнче* и сл.

б) На трећем слогу: *бешикѝца, благосѝља, голубѝрник, гомилѝца, градинѝца, деветнѝјсти, добровѝљац, довиђѝња, занемѝри, изазѝва, изгустѝира, иљадѝрка, исповѝда, куђедѝван, лакрѝдија, милијѝрда, нечистѝиви* итд.

в) На четвртом слогу: *испреповѝда, кукурекѝње, нагомилѝва, наприповѝда, панталонѝце, парашутѝира, подразумѝва, преписивѝње* и сл.

1.2.3. На крају речи

Споменули смо да нисмо забележили примере са дугосилазним акцентом на последњем отвореном слогу. Треба ипак напоменути да се у неким једносложним речима, као *ма* (< *мах*), *стра* (< *страх*), *да* (< *дах*), акценат налази на финалном самогласнику након губљења сугласника *х* са краја речи. Ту, свакако, долазе и речи: *да* (од *дати*), *је* (од *једе*), *зна* (од *знати*) и сл.

1.3. Неке сложенице, чији се саставни делови могу и посебно изговарати, имају два акцентована слога: *мотѝрѝбиѝцѝли, отѝвѝреножѝт, отѝвѝренозѝлен*.

1.4. Дуги неакцентовани вокали налазе се само у претоничном положају испред слога под краткосилазним акцентом. Дужина може вршити фонолошку улогу: *кѝкѝвѝ* (нипошто) и *какѝвѝ* (какви), *килѝвѝца* (килава женска особа) и *килавѝца* (чекић, килавица), *лѝжѝ* (пилиће) и *лежѝ* (у постељи; ту долазе и облици *излѝжѝ* и *излежѝ*, *налѝжѝ* и *належѝ*), *мерѝдѝја* (болестан) и *меродѝја* (миродија), *сѝдѝ* (о коси) и *седѝ* (на нечему; као и *посѝдѝ* и *поседѝ*), *пѝ(ј)ѝ* (у цркви) и *по(ј)ѝ* (водом) итд.

У овим се случајевима дуги вокали доследно изговарају, ту нема оних колебања која постоје у свим осталим облицима код једног те истог говорника. Као могуће правило могло би се сматрати да се, углавном у двосложним речима, испред финалног акцентованог вокала јавља дуги самогласник: *вѝчѝ, сѝчѝ, тѝчѝ, бѝ(ј)ѝ, глѝдѝ, ћѝтѝ, од нѝгѝ, од бѝтѝ* (Г мн.) *дѝшѝ*, но и овде постоје варијанте без дугог вокала: *вучѝ, сечѝ, течѝ* итд. Каже се *исѝчѝ, извѝчѝ*, али *испечѝ истечѝ; преглѝдѝ, ућѝтѝ*.

У узвику *лѝлѝ* забележили смо дуги вокал иза дугосилазног акцента. Иста је ситуација и у облицима за вокатив: *мѝмѝ, сѝнѝ, тѝтѝ, снѝјѝ, бѝбѝ, сѝјѝ* итд.

НЕКА ЗАПАЖАЊА О АКЦЕНТУ ПОЈЕДИНИХ ВРСТА РЕЧИ

1.5. Поређењем акценатског система ГР са акценатским структурама које наводи Ђуро Даничић¹⁴ и са стањем у неком другом српском говору¹⁵, долазимо до интересантних података који могу пружити јаснију слику садашњег стања акцентуације у Радимњи.

1.5.1. Именице женског рода

а) Именице на *-ама* у Д, И и Л мн.:

ба̀рама, вѝлама, во̀ћкама, го̀динама, жѝлама, ја̀букама, књи́гама, кру̀шкама, са̀бљама, са̀бама, чи́змама, шљи́вама;

авли́јама, аљи́нама, даљи́нама, коби́лама, кошу́љама, лопя́тама, лива̀-дама, моти́кама, сатя̀нама, чаря́пама;

бубуљи́цама, водени́цама, грути́цама, клепету́шама, лубени́цама, мара-ми́цама;

клути́цама, љубичи́цама, сикури́цама.

б) Именице типа *во̀да*:

во̀да, же́ља, зе́мља, њ́гла, ло̀за, ма̀гла, рџ́са, тџ́ска, чо̀ја;

Осим И јд. и Г мн., у свим осталим облицима акценат остаје на истом месту: *во̀де, во̀ди, во̀ду* итд.

У И јд. неке од ових именица могу имати двојак облике: *с во̀дом* и *с во̀дџм*, *с зе́мљом* и *с зе́мљџм*.

У Г мн. *во̀дџа, же́љџа, њ́гџџа, ло̀зџа* итд., а именица *нога* има два облика: *(од) но̀га* и *(од) но̀гџу*.

в) Именице типа *гла̀ва*:

бра̀да, вџ́ба, гла̀ва, ду̀ша, гра̀на, грѐда, зи́ма, ку̀па, кру̀на, на̀на, овца, ру̀ка, стра̀на;

У Г јд. *гла̀вџ*, И јд. *гла̀вџџм*; у мн. акценат је краткосилазни: *гла̀ве, гла̀вџа, гла̀вама* и *гла̀вџџама* итд.

г) Именице типа *књи́га*:

У Г мн. њ замењен је њ̣: *жа̀ба — жа̀ба, жи́ца — жи́ца, књи́га — књи́га, ку̀ћа — ку̀ћа, ти́ца — ти́ца*, али: *ра̀на — ра̀наџ, шљи́ва — шљи́ваџ*;

При уметању вокала *а* у Г мн. нема дужина после акцента: *ви́шања — ви́шања, грџ́ље — грџ́љања, ја̀сле — ја̀сала, кру̀шка — кру̀шкака, ли́тра — ли́тара, трџ́шања — трџ́шања*.

д) Именице типа *пра̀ва*:

Уметањем вокала *а* у Г мн. мења се природа акцента: *ка̀рта — ка̀рта-та, пло̀вка — пло̀вака, џу̀рка — џу̀рака, ча̀вка — ча̀вака*;

Ту улазе и облици: *клѐтва — клѐтава, прџ́тка — прџ́така, цџ́ква — цџ́квава*;

Каже се *шкџ́ла*, Г мн. *шкџ́ла*.

¹⁴ Ђуро Даничић, *Српски акценџи*, Београд, 1925.

¹⁵ Берислав М. Николић, *Сремски џовор*, стр. 234—305.

ђ) Именице типа *ведрина*:

Осим Г мн., у свим осталим падежним облицима акценат се не мења: *дубина, дубине, дубини, дубину, дубином*; у *дубину, на дубину*; *брзина, врућина, долина, дужина, живина, топдла, планина, ширина*;

Акценат се мења у Г мн.: *дубина — дубина и дубина, врућина — врућина и врућина, планина — планина, планина и планина, топдла — топдла, топола и топола*.

Каже се: *ледина, на ледину, ледине, од ледина*.

е) Именице типа *батина*:

Акценат се налази на претпоследњем слогу осим код облика за Г мн., где се помера за један слог: *грабуља — грабуља, верига, карабе, коприва, кучине*;

Уметањем вокала *а* у Г мн. не мења се акценат: *виљушка — виљушка, молитва — молитва*;

Изговара се: *машина, од машинѐ, с машинѐм, штрњика, штрњике, преко штрњика*.

ж) Именице типа *одива*:

Милѐна, салѐта, од Милѐне, од салѐте;

Али: *врбица, кадиѐфа, од врбице, од кадиѐфе*.

з) Именице типа *јагода*:

Не мењају акценат у Г мн.: *јабука, од јабука, јагода, кдрица, прѐслица*;

Али, каже се *родбина, од родбине, с родбином*;

Именица *потреба* у смислу „потреба” гласи *пѐтреба, од пѐтребе, за потребу*; у смислу „употреба” мења акценат: *пѐтреба, од пѐтребе, за потребу*.

и) Именице типа *зѐтрка*:

Акценат се мења у Г мн.: *карлица — карлица, сламчица — сламчица, црквица — црквица*;

Код других именица у Г мн. мења се само природа акцента, а не и његово место: *награда — награда, зѐтрика, зѐслуга* итд.

ј) Именица типа *дѐрвица*:

Акценат долази на претпоследњи слог с тим што се у Г мн. мења његова природа: *ветрењаѐча — ветрењаѐча, милостиња, регемѐнта*.

к) Именице типа *дечурлија*:

грунтовница; венѐчица, кабањница; дечурлија, немѐштина.

л) Именице типа *Кѐрловкиња*:

јетрвица; мајсторѐица, акценат остаје непромењен у свим облицима једине и множине.

љ) Именице типа *припѐвѐтка*:

загонѐтка, приповѐтка; акценат остаје непромењен у свим облицима једине и множине.

м) Именице типа *нѐћ — нѐћи*:

вѐш — вѐши; лѐж — лѐжи, рѐж — рѐжи, ѐс — ѐсти; зѐб — зѐби, кѐс — кѐсти, нѐћ — нѐћи, сѐ — сѐли — сѐлом.

н) Именице типа *глад* — *глади*:

бућ — *бући*, *дуж* — *дужи*, *глад* — *глади*, *жећ* — *жећи*, *слас* — *сласти*, *цѣв* — *цѣви*, *чаћ* — *чаћи*; *рѣч* — *рѣчи*, *ствар* — *ствари*; каже се: *од глади*, *од жећи*.

њ) Именице типа *бдлѣст* — *бдлести*:

бдлес — *бдлести*, *лудос* — *лудости*, *мѣлос* — *мѣлости*, *радос*, *свѣтлос*, *слабос*, *сладос*, *стѣрос*; *пѣмоћ* — *пѣмоћи*; каже се: *дѣши ми упомоћ*; *да ти буде припомоћ*; *пѣстош* — *пѣстоша*.

о) Именице типа *јѣсен* — *јѣсени*:

јѣсен — *јѣсени*, *нѣсвес* — *нѣсвести*; *пѣпрат* — *пѣпрата*, *пѣрут*, *пѣган*, *пѣгрши* — *пѣгршиа* и *пѣгршии*, *скѣруш*, *тѣрѣкот*;

Али: *нѣзѣб* — *нѣзѣба*, *пѣрѣпас* — *пѣрѣпаса*.

1.5.2. Именице мушког рода

а) Именице типа *рѣб* — *рѣба*:

Не мења акценат: *рѣб* — *рѣба*, *бѣч*, *бѣт*, *гѣч*, *дѣн*, *ђѣн*, *згѣб*, *кѣн*, *крѣч*, *мѣк*, *свѣд*, *скрѣб*, *смѣт*, *снѣп*, *сѣм*, *тѣп*, *тѣч*;
вѣ — *вѣла*;

Кратке облике за Г мн. имају само речи: *бѣтѣ*, *кѣнѣ*, *снѣпѣ* (али и *бѣтѣва*, *снѣпова*, *снѣпѣвѣ*);

Само проширене облике за Г мн.: *бѣчева* и *бѣчѣвѣ*, *гѣчева* и *гѣчѣвѣ*, *ђѣнова*, *згѣбова* и *згѣбѣвѣ*, *свѣдова*, *смѣтова* и *смѣтѣвѣ*, *сѣмова* и *сѣмѣвѣ*, *пѣпова* и *пѣпѣвѣ*, *вѣлова* и *вѣлѣвѣ*;

У Д, И мн.: *кѣњима* и *кѣњама*, акценат не прелази на проклитику: *на кѣњима*;

Именица *Дѣви* има облике: *Дѣве*, *од Дѣвѣ*, *на Дѣве*, *ређе* и *Дѣви*, *на Дѣви*, *од Дѣви*.

б) Именице типа *кѣсац* — *кѣсца*:

мѣмак — *мѣмка* — *мѣмци* — *од мѣмакѣ*; *котѣ* — *кѣтла* — *кѣтлѣви* — *од кѣтлѣвѣ*; *јѣчам* — *јѣчма*, *капак*, *ѣтац*, *тѣчак*, *чѣбар*; *мѣљац* — *мѣљца* — *мѣљци* — *мѣљаца*; *пѣсѣ* — *пѣсла* — *пѣслѣви* — *пѣслѣвѣ*.

в) Именице типа *вѣрх* — *вѣрха*:

вѣр — *вѣра* и *вѣра* — *вѣрови* и *вѣрјови*, *на вѣр*; *бѣк* — *бѣка* — *бѣкѣви*, *од бѣкѣва*.

г) Именице типа *кѣнац* — *кѣнѣца*:

кѣнац — *кѣнѣца*, *од кѣнаѣца*, *нѣвац*, *од нѣваца*, *лѣнац*, *од лѣнца* и *од лѣнаца* — *од лѣнѣца*; *лѣвац* — *лѣвца* — *лѣвци*, *од лѣваца* и *од лѣваѣца*; *ѣван* — *ѣвна* — *ѣвнѣви*, *од ѣвнѣва*, *ѣвас* — *ѣвѣви*, *од ѣвѣва*; каже се *ѣмам нѣвѣце*, *лѣнѣце*.

д) Именице типа *вѣљак* — *вѣљка*:

вѣнац — *вѣнѣца* — *вѣнѣци* — *од вѣнаца*, *вѣбац* — *вѣбѣца* — *вѣбѣци* — *од вѣбаца*, *крѣвац* — *крѣвѣца* — *крѣвѣци* — *од крѣваца*, *лѣнац* — *лѣнѣца* — *лѣнѣци* и *лѣнѣдѣви* — *од лѣнаца* и *од лѣнѣдѣва*, *пѣнац* — *пѣнѣца* — *пѣнѣци* — *од пѣнаца*, *свѣрац* — *свѣрѣца* — *свѣрѣци* — *од свѣраца*, *чѣмац* — *чѣмѣца* — *чѣмѣци* — *од чѣмаца*;

мачак — мачка — мачкџви — од мачкџва, ражањ — ражња — ражњџви — од ражњџва;

али: *држаќ — држаќа — држаќи — од држаќа.*

ђ) Именице типа *стриц — стрица:*

стриц — стрица — стричџви — од стричџва, бик — бика — бикови — од бикова, овде долазе и: брџс, вир, глас, краљ, лек, мир (иди с миром), нџж, пањ, стџб, сџд, шиб, штан итд.

е) Именице типа *брџт — брџта:*

брџт — брџта — брџа — од брџа, Рџс — Рџса — Рџси — од Рџса; прџс — прџста — прџсти — од прџстију; длан — длана — дланови — од дланова и од дланџва, зџт — од зџтова и од зџтџва, лџбац — од лџбова и од лџбџва, маџрт, миш — од мишеџва, плџг — од плџгова и од плџгџва, раќ — од раќова.

ж) Именице типа *вџтар — вџтра:*

вџтар — вџтра — вџтрови — од вџтџва и (ређе) од вџтрова, каџшаљ — каџшаља, мџзак — мџзга, нџкат — нџкта — од нџктију, пџпак — пџпка, свџрџло — свџрџла; вџнар — вџпра — од вџпрџва и вџпрова; јаџрац — јаџраца — од јаџрџова и од јаџрџева, паџлац — паџлаца — од паџлџова, стаџрац — стаџраца — стаџрџова; шаџнац — шаџнца — од шаџнџова и од шаџнџџва; џјац — џјца — од џјаца.

з) Именице типа *свџкар — свџкра:*

свџкар — свџкра — свџкрџви — од свџкрџва и од свџкрџва, чеџшаљ — чеџшаља — чеџшџви — од чеџшџва.

и) Именице типа *Бџг — Бџга:*

Бџг — Бџга, брџј — брџјева, гџс — гџста (дџшиџ ми брџт џ гости), крај — краја — крајџови — крајџовима, лџј — лџја, смџја — смџја, рџг — рџга — рџгџве — сас рџгџвима; дџм — дџма, маџја — маџја.

ј) Именице типа *глас — гласа:*

брџг — брџга — брџгови — од брџгова — брџговима, брќ — брќа — брќови — од брќџва, дањ — дања — дањови (цеџџе дањци) — од дањова, сињ — сиња — од сињови — од сињова и од сињџва; вџз — вџза — вџзџвима — од вџзџва, грџз — грџзда — грџздџвима — од грџздџва, дџе — дџела — дџелџви — од дџелџва, жџуљ, лис — листа, плас — пласта.

Осим облика *зџби* и *љџди* нема других кратких множина. У И мн.: *брќовима, гласовима, дајровима, кџмовима, сињовима*, али: *зџбима, љџдима.*

к) Именице типа *буџањ — буџња:*

лаќат — лаќта — лаќтови, лџвак — лџвка, мџзак — мџзга, пџдаљ, пџсак, пџусак, трџсак.

л) Именице типа *свџдок — свџдка:*

свџдок — свџдка — свџдџком — џмам свџдџце.

љ) Именице типа *синџвац — синџвца:*

покрџвац — покрџвца — покрџваца, синџвац (и синџвац) — синџвца — синџваца, удџвац — удџвца — удџваца.

ц) Мушка имена на -о, -е:
*Бра̀нко, Ве́лко, Го̀јко; Љуби́нко, Мари́нко, Миле́нко, Радо̀јко, Ста-
 мeнко; Ми́рко; Бди́шко, Бдр̑е, Жи́вко, Ма̀рко.*

1.5.3. Именице средњег рода

а) Именице типа *вино*:

вино — *вина*, *врата* — *из врати* — на *врати́ма*, *глето*, *гвездо*, *јаје*, *кљешта*, *крило*, *леђа* — за *леђи* — на *леђи́ма*, *млeко*, *пиће*, *руно*, *уста* — из *устџу*.

б) Именице типа *место*:

блато — *блата* — *блату* — *блатом*, *бра̀цтво*, *бра̀шно*, *вође*, *жџито*, *ко̀ло*, *место*, *по̀ље*, *ра̀ло*, *са̀ло*, *ср̑це*, *чедо*, *шило*.

в) Именице типа *месо*:

злато — *злата*, *зр̑нце* — *зр̑нца*, *месо* — *меса*, *млeко*, *мбра* — од *мбр̑е*, *пиво*, *сeно*, *сунце*, *тело*, *тeсто*; *гра̀ње* — од *гра̀ња*, *лишиће* — од *лишића*, *саће* — од *саћа*, *тр̑ње* — од *тр̑ња* и од *тр̑ња̑*.

г) Именице типа *колено*:

белило — *белила*, *беснило*, *врати́ло*, *канди́ло*, *клетало*, *колeно*, *копита*, *кори́то*, *луди́ло*, *масти́ло*, *повeсма*, *пролeђе*, *свешти́ло*, *цеди́ло*, *црнило*.

д) Акцентат појединих категорија именица средњег рода:

дете — *детета*, *време* — *времена* и *врeмена*; *др̑вце*, *плoвче*; *јагње*, *јаре*, *маче*, *пиле*, *пцето*; *др̑во*, *буре*, *ћдбе*; *небо*, *чудо*; *говeче*, *унуче*; *бурeнце*, *дугмeнце*, *живи́нче*, *жумани́че*, *јарeнце*, *једи́нче*, *марви́нче*, али: *голупче*; каже се: *име* и *прeзи́ме*.

1.5.4. Преглед именичких акцентованих и неакцентованих наставака¹⁶

а) Наставци акцентовани краткосилазним акцентом:

-ава: <i>мећа̀ва</i>	док у функцији надимка исте
-авка: <i>слина̀вка</i> , <i>Муда̀вка</i>	породице гласи <i>Марковић</i> , а
-ајка: <i>тоциља̀јка</i>	одавде и <i>Марковићeви</i> .
-ака: <i>дивља̀ка</i> , <i>лева̀ка</i>	-џтина: <i>јарџтина</i> , <i>телeтина</i>
-аљка: <i>сновља̀лка</i> (и <i>сновља̀лка</i>)	-џјка: <i>Лепџка</i> , <i>Милџка</i>
-ан: <i>ћура̀н</i> , <i>гуса̀н</i>	-џта: <i>лепџта</i> , <i>срамџта</i>
-ара: <i>бува̀ра</i> , <i>свила̀ра</i>	-џтина: <i>бљувџтина</i> , <i>стругџтина</i>
-ач: <i>жара̀ч</i> , <i>кова̀ч</i>	-џћа: <i>вреднџћа</i> , <i>лакџћа</i>
-аш: <i>гајда̀ш</i> , <i>карта̀ш</i>	-џга: <i>бурџга</i> , <i>чворџга</i>
-ић: <i>брати́ћ</i> , <i>прсти́ћ</i> , осим у пре- зименима <i>Са̀вић</i> , <i>То̀мић</i> и сл.; облик <i>Ма̀рковић</i> у функцији презимена тако је акцентован,	-џј: <i>славџј</i>
	-џра: <i>девојчу̀ра</i> , <i>пијанду̀ра</i>
	-џца: <i>клетeџша</i> , <i>реду̀ша</i>

¹⁶ Берислав М. Николић, *Основи млађе новошћокавске акценџуације*, Библиотека ЈФ, Нова серија, књ. 1, Београд, 1970, стр. 57—78, 89—95.

б) Наставци који су у неким облицима акцентовани (краткосилазним акцентом), а у другим неакцентовани:

-ај: <i>залогај, обичај</i>	-ар: <i>колар, пекар</i>
-ај: <i>вршај, шлингерјај</i>	-ар: <i>зидар, чувар</i>
-ак: <i>вдѣњак</i>	-ача: <i>сладњача, петковача</i>
-аџ: <i>веселјаџ, сметењаџ</i> (када именица у основи нема деминутивно-хипокористично значење)	-аџа: <i>крмаџа, дрвењаџа</i>
-(а)к: <i>долјаџак, оплењаџак, потомаџак, пунољаџак, ручаџак</i>	-ик: <i>решник, јаџник, противник</i>
-(а)к: <i>држаџак, десетјаџак</i>	-јк: <i>дрвљенијк, црнијк</i>
-аљ: <i>богаль</i>	-ина: <i>дедовина, истина</i>
-аљ: <i>ватраљ</i>	-йна: <i>вољина, даљина, петйна</i>
	-иња: <i>рџкиња, слушкиња</i>
	-иња: <i>пустинја, светиња, сиротинја.</i>

в) Неакцентовани наставци:

-ада: <i>бурада, тлада</i>	-иште: <i>гџдиште, нџиште</i>
-ак: <i>прашаџак, цвѣтаџак, брезјуљаџак, камиџаџак</i> (само када именица у основи има деминутивно-хипокористично значење)	-(џ)је: <i>весѣље, обењање, грање, ка-мѣње</i>
-аџ: <i>паџаџ, вѣнаџ</i>	-ка: <i>сѣљанка, швалѣрка, девојка, раџка, црџка, траџка, коџшка</i>
-ба: <i>грџџба, тегџба, бџрџба, жџрџба, косџџба, врџџџба</i>	-ло: <i>раџло, шџло, белџло, џџило</i>
-еж: <i>млаџеж</i>	-ња: <i>мрџња, нџиња, раџња</i>
-ер: <i>деџер, џџер</i>	-ост: <i>вѣрнос, дџжнос, слаџс</i>
-иво: <i>ваџиво, плѣтиво</i>	-ош: <i>киџош, раџош</i>
-ин: <i>госпџдин, домџћин</i>	-ство: <i>богаџство, браџтво, про-кѣство</i>
	-тељ: <i>родџтељ, учџтељ</i>
	-џе: <i>јаџџе, дугмѣнџе, даџнџе, звџнџе.</i>

г) Из изложеног материјала произилази да сви акцентовани наставци носе краткосилазан акценат. Изузетак је наставак -иџа, који може бити у неким облицима неакцентован, а у другим акцентован било краткосилазним, било дугосилазним акцентом:

-иџа: <i>уџиџа, жџиџа, пропџиџа, доколџниџа</i>
-иџа: <i>врџниџа, црџниџа</i>
-иџа: <i>арџи(ј)иџа, каџи(ј)иџа</i>

Варијанту са $\hat{}$ акцентом могу имати и наставци -аљка, -аџка: *сно-ваљка, љуваљка* (в. § 1.5.4. а)

д) Од наставака страног порекла само -луџ није акцентован: *арџа-луџ, бџклуџ, комџиџлуџ*, док сви остали носе краткосилазан акценат:

-аџна: <i>кафџна, крџџна, џџлаџна</i>
-аџрија: <i>канџџџрија, али свиџџџрија</i>

ђеном виду: *благи — блага — благо, глуви — глува — глуво, јаки — јака — јако, слани — слана — слано* итд.

ђ) Придеви типа *тежак — тешка — тешко*:

тежак — тешка — тешко, гбрак — гбрка — гбрко, рѣдак — рѣтка — рѣтко, па онда: *бѣсан, вѣдан, глдан, дужан, жѣдан, златан, крпан, лдан, масан, мѣран, мрсан, мутан, прдан, прѣсан, ружан, смѣшан, снажан, страшан, тѣсан, шупаљ*; али: *кртак — кратка — кратко, плитак, — плитка — плитко*; у одређеном виду: *гладни — гладна — гладно, плитки — плитка — плитко*.

е) Придеви типа *здрав — здрава — здраво*:

здрав — здрава — здраво, нѣв — нѣва — нѣво, па: *крт, прѣв, пун рад, сит, слѣб, стѣр, трѣм, чѣс, шут*; у одређеном виду: *нѣви — нѣва — нѣво, пунѣ — пунѣ — пунѣ* и сл.; од придева *прав* облик за одређени вид има и друго значење, наиме „одличан, истинит, стваран”, *Он је прѣви мајстор*.

ж) Придеви типа *бистар — бистра — бистро*:

бистар — бистра — бистро, па: *бљутав, влажан, грѣшан, јѣшан, кѣшан, нѣзак, плѣдан, пѣсан, рѣдан, рѣсан, сѣтан, слѣдак, сѣчан, тѣнак, љзак, штѣтан*; каже се: *вѣран — вѣрна — вѣрно*; у облицима одређеног вида забележена су извесна колебања: *гладни — гладна — гладно* али: *јѣшни — јѣшна — јѣшно, пѣсни — пѣсна — пѣсно и јѣшни — јѣшна — јѣшно, пѣсни — пѣсна — пѣсно*.

з) Придеви типа *диван — дивна — дивно*:

диван — дивна — дивно, глван — глвна — глвно, па онда: *грдан, жѣдан, слван, срѣман, стѣлан, тѣман, тужан*; али, каже се: *грѣшан — грѣшна — грѣшно, млѣчан; гѣрњи, дѣљњи, радни, тѣјни*; придеви *зимски, лѣтњи, јесѣњи* и сл. могу се акцентовати и *зимски, лѣтњи, јесѣњи*, употреба једног или другог облика нема никаквих рестрикција: *Тѣ је мѣј зимски капут* и *Тѣ је мѣј зимски капут*.

и) Придеви типа *зелен — зелена — зелено*:

жѣсток — жѣстока — жѣстоко, зелен — зелѣна — зелѣно, рѣмен, свѣлен, црвен, шарен; каже се: *дѣбо — дѣбѣла — дѣбѣло; висок — висѣка — висѣко, дубок, нѣзак, шѣрок*; у одређеном виду: *зелѣни — зелѣна — зелѣно, дѣбѣли — дѣбѣла — дѣбѣло, шарѣни — шарѣна — шарѣно, ширѣки — ширѣка — ширѣко*.

ј) Придеви типа *дугачак — дугачка — дугачко*:

дугачак — дугачка — дугачко и *дугачак — дугачка — дугачко, плаветан — плаветна — плаветно*; у одређеном виду: *дугачки — дугачка — дугачко, плаветни — плаветна — плаветно*.

к) Придеви типа *дрвен — дрвена — дрвено*:

дрвен — дрвѣна — дрвѣно, ѣљкав — ѣљкава — ѣљкаво, бѣлав — бѣлава — бѣлаво, па затим: *гњѣцав, грѣвав, дѣљкав, дрљав, жѣлава, жѣлава, кѣљав, кѣљкав, крѣстав, крѣцав, мѣљав, мѣљтав, мутав, пѣгав, рѣтав, слѣнав, шѣлав, шѣдрав, љѣлав, чѣљав, чупав, шѣнтав, шѣгав; бѣгов, брѣтов, гѣстов*,

зѣтов, јаѣлов, раков, сѣров, тѣстов, цѣров; бѣбин, врѣнин, гѣздин, тѣштин, тѣткин, љѣнин; али, каже се: тѣтин — тѣтина — тѣтино, у одређеном виду тѣтини — тѣтино — тѣтина; — жућкас, кукас, шѣљас; — бѣжѣи, жѣбљи, кѣзѣи, крѣвљи, мѣчѣи, цѣдѣи, рѣбљи, тѣчѣи; — али, изговара се: гѣрав — гарѣва — гарѣво, вѣден — водѣна — водѣно, вѣнен — вунѣна — вунѣно, ту долазе и облици: дрѣвен, гвѣдзден, лѣден, свѣлен; каже се жѣсток — жѣстѣка — жѣстѣко.

л) Придеви типа гѣтов — гѣтова — гѣтово:

љукав — љукава — љукаво, грѣбов, маков, ѣчев, луков, цѣров, али: рђав — рђава — рђаво; — жѣнин — жѣнина — жѣнино, сѣстрин — сѣстрина — сѣстрино; — говѣђи — говѣђа — говѣђо, медвѣђи, врѣнчи, ѣвчи, али: дивљи — дивља — дивљо;

готѣв — готѣва — готѣво, брѣстѣв, врѣѣв, јежѣв, момѣв, рѣстѣв; — брѣљѣв — брѣљѣва — брѣљѣво, ваиљѣв, гадљѣв, грабљѣв, каиљѣв, сањѣв, смрдљѣв, стидљѣв, ћутљѣв, црљѣв, шалљѣв; — ѣвсен — овсѣна — овсѣно, пијан — пијана — пијано, стаклен — стаклено — стаклено, бѣгат — богѣта — богѣто, глѣват — глѣвѣта — глѣвѣто.

м) Придеви на -ски:

волујски — волујска — волујско, па затим: војнички, живињски, момѣчки, попѣвски, старѣнски и сл.

1.5.8. Преглед придевских акцентованих и неакцентованих наставака¹⁷

а) Наставци акцентовани карткосилазним акцентом:

-ѣт: глѣвѣт (и глѣват), гранѣт, зубѣт, осим у примерима типа гѣл гѣлѣцат, цѣл цѣлѣцат и сл.

-ѣт(а)н: плавѣтан — плавѣтна — плавѣтно

-ѣв: милостѣв — милостѣва — милостѣво

-ѣњи: детѣњи — детѣња — детѣњо, кокошињи

-ѣт: каменѣт — каменѣта — каменѣто, али вѣчит и вѣчит

-ѣш(а)н: овалѣшан — овалѣшина — овалѣшино

-љѣв: болешљѣв — болешљѣва — болешљѣво, говорљѣв, лажљѣв

-овѣт: бреговѣт — бреговѣта — бреговѣто, кишовѣт

б) Акцентовани су само наставци облика за ж. и с. р., код којих се краткосилазни акценат помера за један слог према крају речи:

-ан: зѣмњан — земњѣна — земњѣно, лѣјан — лојѣна — лојѣно, чѣјан — чојѣна — чојѣно

-ен: бѣкрен — бакрѣна — бакрѣно, зѣлен — зелѣна — зелѣно

в) Дугосилазни акценат јавља се само код наставака за облике одређеног вида:

-ѣн: чојѣни — чојѣна — чојѣно

-ѣт: глѣвѣти — глѣвѣта — глѣвѣто

-ѣн: зелѣни — зелѣна — зелѣно

¹⁷ Исто, стр. 79—84.

- йв: *милоствѣи* — *милоствѣа* — *милоствѣо*
- йт: *каменѣти* — *каменѣта* — *каменѣто*
- љйв: *болешљѣви* — *болешљѣва* — *болешљѣво*
- овйт: *кишовѣти* — *кишовѣта* — *кишовѣто*
- г) Неакцентовани наставци:
- ав: *длѣкав*, *кѣвав*, *лукав*, али, каже се *голишиѣв*
- ак: *кѣтак*, *слѣдак*, *тѣжак*
- ар: *дѣбар*, *мѣдар*
- (а)н: *бѣлесан* — *бѣлесна*, *кѣрисан*, *гладан*, *дѣужан*
- аст: *шиљас*, *рѣжичас*, *младбѣлкас*, *белѣчас*, *жућкас*
- ич(а)н: *сѣбичан* — *сѣбична* — *сѣбично*
- ји: *жабљи*, *јарѣћи*, *кѣвљи*, *магарѣћи*
- л (> о): *вѣсо*, *дѣбо*, *бѣо*
- њи: *вишињи*, *ноћашњи*, *божѣињи*, *срѣдњи*
- ов(а)н: *кѣпован* — *кѣповна* — *кѣповно*
- ор: *мѣтор* — *мѣтора* — *мѣторо*
- ски: *војнички*, *зидѣрски*, *небѣски*, *сѣтски*
- т(а)н: *прѣјатан* — *прѣјатна* — *прѣјатно*
- ш(ан): *нестѣшан* — *нестѣшна* — *нестѣшно*

1.5.9. Бројеви

- пѣви* — *пѣва* — *пѣво*, *дѣруги*, *тѣрѣћи*, *четѣрти*
- јѣдан* — *јѣ(д)на* — *јѣ(д)но*
- четѣр* и *четѣри*, *пѣт*, *шѣс*
- једанѣјс*, *дванѣјс*, *тринѣјс*, *петнѣјс* итд., али: *дванѣјстѣйна*, *тринѣјстѣйна*
- двѣјс* и *дванѣсет*, *трѣј(ј)ес* и *тринѣсет*, *пѣдѣс* и *пѣдѣсет*, *седѣмдѣс* и *седѣмдѣсет*.

1.5.10. Глаголи

Прва врста

- а) Глаголи типа *јѣсти* — *јѣдѣм*
јѣ — *јѣмо* — *јѣте*, *прејѣ*, *најѣ*
сѣ(д)не — *сѣ(д)немо* — *сѣ(д)нете* — *сѣ(д)неду*, *срѣтне* — *пресрѣтне*
 — *сусрѣтне*, *стѣгне* — *достѣгне* — *престѣгне*.
- б) Глаголи типа *пѣсти* — *пѣдѣм*:
грѣзе — *грѣзѣмо* — *грѣзѣду*, *кѣрдѣ* — *кѣрдѣмо* — *украћен*, *мѣздѣ*, *пѣрдѣ*
 — *опѣрдѣ* — *препѣрдѣ*, *сѣчѣ* — *расѣчѣ* — *исѣчѣ*, *спѣсѣ* — *спѣшен*, *стрѣжѣ*
 — *острѣжѣна* и *острѣжѣна*.
- в) Глаголи типа *трѣсти* — *трѣсѣм*:
вѣчѣ — *извѣчѣ* — *превѣчѣ* — *развѣчѣ*, *врѣшѣ* — *овѣро*, *дѣубѣ*, *зѣбѣ* — *озѣбо*
 — *озѣбла*, *обѣчѣ*, *рѣстѣ* — *порѣстѣ*, *трѣсѣ* — *трѣсѣм*, *тѣчѣ* — *потѣчѣ*.
- г) Глаголи типа *пѣћи* — *пѣчѣм*:
пѣчѣ — *пѣчѣм* — *пѣчѣмо* — *пѣчен* — *пѣчена* — *пѣчно*, *плѣтѣ* — *плѣтѣм*
 — *плѣтѣмо* — *исплѣтѣ* — *уплѣтѣ*, *забѣдѣ* — *забѣдѣм*, али: *затѣкне*, *утѣкне*;

пажњу скрећу дублети: *довѣде и доведѣ, одвѣде и одвѣдѣ, развѣде и развѣдѣ, увѣде и увѣдѣ, донѣсе и донѣсѣ, однѣсе и однѣсѣ, пренѣсе и пренѣсѣ, унѣсе и унѣсѣ.*

д) Глаголи типа *лѣћи — лѣжѣм:*

лѣгне — лѣгнем — лѣгла — лѣгло — налѣгне, рѣкне — урѣкне, мѣже — мѣгу — не мѣгу — помѣгне.

ђ) Остали глаголи прве врсте:

ѡмре — ѡмреду — пѡмреду;

ѡдем — ѡдѣду, али и идѣм, ја ћ идѣм, ди ћ идѣш, он ће дѣ, ми ће дѣмо, ви ће дѣте, они ће дѣду;

дѡђе — дѡђеду и дѡђу, нађе — нађеду и нађу;

изађе, наиђе, пронађе, изаѡмо — изаѡшла — изаѡшло, наиѡмо — наиѡшла — наиѡшло — и изиѡмо — изиѡшла — изиѡшло.

Друга врста

а) Глаголи типа *брѡти — бѣрѣм:*

бѣре — бѣрем — бѣремо — избѣремо — обѣремо — ѡбран, пѣре — пѣрем — пѣремо — испѣреду — опѣреду — ѡпран;

али: зовѣ — зовѣмо — дозвѣ — дѡзвала, ткѡ — ткѡмо — изаткѡ — изаткѡла и ѡзаткала.

б) Глаголи типа *бријати — бријѣм:*

бљѡје — бљѡјем — бљѡједу — бљѡвала, кѡје, пљѡје

али: бријѡ — бријѡм — обријѡм — избријѡм — ѡбријан.

в) Глаголи типа *смѣјати — смѣјѣм:*

смѣјѣ се — смѣјѣду се и смѣјѡ се — насмѣјѣ се — насмејан и насмѣјан.

Трећа врста

мѡкне — мѡкнем — мѡкнемо — мѡкнеду, тѡне — тѡнеду — потѡнеду, плѡкне, слѣгне, смѡкне, тѡкне.

Четврта врста

а) Глаголи типа *чѡти — чѡјѣм:*

чѡје — чѡјем — чѡјемо — чѡ — чѡла — чѡло — чѡј — чѡјте — дочѡје, није — нијемо — нијѡ — нила — нило — наѡје, бије — бијемо — бивѣн — бивѣна — ѡзбје — прѣбје — ѡбје, лије, рѡзбје.

б) Глаголи типа *дѡвати — дѡјѣм:*

дѡјѣ — дѡјѣм — дѡјѣмо — дѡјѣду — дѡли — дѡле, познѡјѣ — познѡјѣмо — пѡзнат — пѡзната.

Пета врста

Глаголи типа *сла̀ти* — *ша̀љем*:

ша̀ље — *ша̀љемо* — *ша̀љеду* — *по̀шље* и *по̀ша̀ље* — *по̀слан*, *ко̀ље* — *ко̀љем* — *зако̀ље* — *поко̀ље* — *за̀клан* — *кло̀* — *кло̀ла* — *кло̀ло*, *брѝше*, *ма̀же*, *нѝче*, *пла̀че*, *рѐже*, *сѝше*, *ста̀је*, *стѝже*, *тр̀за*.

Глаголи типа *ка̀зати* — *ка̀жем*:

ка̀же — *ка̀жем* — *ка̀жемо* — *ка̀жеду* — *каз̀али*, *жва̀ће*, *лѝже*, *нѝже*, *пѝше*, *рѝче*, *р̀че*, *ска̀че*, *су̀че*, *чѐпи*, *шѐта*.

Шеста врста

а) Глаголи типа *сја̀ти* — *сја̀м*:

да̀ — *да̀м* — *да̀ш* — *да̀те* — *да̀т* — *да̀то*, *зна̀* — *зна̀м* — *зна̀ш* — *зна̀те*, *зја̀* — *зја̀м* — *зја̀мо* — *зја̀те*, али: *да̀ју*, *зна̀ју* и *зна̀ду*, *сја̀ду* и *сја̀ју*, *сја̀(ј)иду*.

б) Глаголи типа *игра̀ти* — *игра̀м*:

игра̀ — *игра̀м* — *игра̀мо* — *заигра̀* — *одигра̀* — *поигра̀*, *ко̀па* — *ко̀пам* — *ко̀памо* — *зако̀па* — *иско̀па* — *преко̀па* — *око̀па*, *чѐшља* — *чѐшљам*; — али: *ма̀ја* — *ма̀јам* — *ма̀јамо* — *ма̀јаду* и *ма̀јају*.

в) Глаголи типа *венча̀ти* — *венча̀м*:

има̀м — *има̀мо* — *има̀ду*, *у̀рва* — *у̀рвам* — *у̀рвамо* — *у̀рван*; али, већина глагола ове врсте у ГР има други начин акцентовања: *венча̀* — *венча̀мо* — *венча̀ду* и *венча̀ју* — *венчан*, *брбља̀*, *ваља̀*, *влатя̀*, *гутя̀*, *кључя̀*, *кркља̀*, *куља̀*, *лиња̀*, *медља̀*, *мрмља̀*, *петља̀*, *прија̀*, *равня̀*, *рђя̀*, *свештя̀*, *тиња̀*, *трља̀*, *трпя̀*, *уздя̀*, *цветя̀*, *црвља̀*, *читя̀*, *чупя̀*.

г) Глаголи типа *гледа̀ти* — *гледа̀м*:

гледа̀ — *гледам* — *гледа̀ду* — *гледа̀ј* и *гледа̀и* — *гледа̀им* — *гледа̀итв* — *гледа̀иду*, *загледа̀* и *загледа̀и*, *прегледа̀* и *прегледа̀и*, *погледа̀* и *погледа̀и*, *бдица̀*, *враћа̀*, *грица̀*, *дрма̀*, *звеца̀*, *звџа̀*, *ка̀са*, *кѝда*, *кла̀ња се*, *клѝма*, *ку̀ка*, *ку̀ша*, *лџика̀*, *мр̀да*, *му̀шка*, *њу̀шка*, *па̀да*, *пѐца*, *пѐва*, *пѝпа*, *плѝва*, *пла̀чка*, *плџека̀*, *праћа̀*, *пу̀ца*, *сећа̀ се*, *сеџка̀*, *сѝпа*, *слика̀*, *слу̀ша*, *та̀пка*, *тѝска*, *треба̀*, *труца̀*, *ту̀ца*, *џѝма*, *ча̀чка*, *чѐпка*, *џѝка*, *шѝба*;

али, говори се: *бѝра*, *др̀ца*, *мѐрка*, *му̀ља*, *пу̀шића*, *рѝба*, *тру̀ћа се*.

д) Глаголи типа *вечѐрати* — *вечѐрам*:

вечѐра — *вечѐрам* — *вечѐрамо* — *вечѐраду*, *уда̀ра* — *уда̀рам* — *уда̀рен* — *додија̀* — *додија̀м* — *додија̀ду* — *додија̀ју* — *додија̀ла*.

Седма врста

а) Глаголи типа *хва̀лити* — *хва̀лим*:

фа̀ли — *фа̀лим* — *фа̀лимо* — *фа̀лиду* — *пофа̀ли*, *ба̀ци*, *бѐди*, *бѐли*, *бѐчи*, *блѝзни*, *бра̀ни*, *бу̀ди*, *бу̀ши*, *ва̀би*, *ва̀ри*, *гла̀си*, *гња̀ви*, *гње́зди се*, *гра̀ди*, *гр̀ди*, *грџи*, *гу̀љи*, *гу̀ши*, *да̀ви*, *дѝви*, *дрџи*, *дрџи*, *дрџи*, *дрџи*, *ждрџи се*, *жљџи*, *жџи*,

знáчи, јáви, јéди, јéжи се, јури, кáни, квáри, клáти, крíви, крúни, кúти, лáди, лéти, љуби, љúти, љúшти, мáзи, мáми, мáри, мáсти, мéси, мýри, мíти, млáти, мрáчи се, мрси, мúти, нýши, пáли, плáсти, плáти, прáси се, прáши, прéти, пръли, рáди, рáни, рéди, рúжи, свéти се, слúжи, смúди, срдди, суди, сúши, тáњи, тврдди, тíњи, трéби, трéзни се, тръи се, тúжи, тúти, цéди, цр̀ни, шйри;

али, каже се: бúљи и бúљй, лúдй се, срáмй се, рабрй, вйди.

б) Од осталих глагола седме врсте:

увáти, довáти, извáди, увáћен, довáћен, извáћен итд.

Осма врста

држй — држйм — држймо — издржй — одржй — уздржй, блé(ј)й, бб(ј)й, врйштитй, звучй, зў(ј)й, клéчй, лéжй, пйштитй, пљўштитй;

али: зáспе — зáспем — зáспеду и, ретко, зáспи — зáспим — зáспиду.

Глагол бйти — бúдем:

презент: бйде — бйдем — бйдеду и бйду, бйди, а, ређе, и бúде — бúдем — бúдеду и бúду;

са негацијом: нйје — нйсам — нйсмо и нйје — нйсам — нйсмо.

1.5.11. Преглед акцентованих и неакцентованих глаголских наставака¹⁸

а) Наставци акцентовани краткосилазним акцентом:

-áра: лупáра, пискáра (и лупарá, пискарá)

-éва: зактéва, одéва

-йва: завезйва, ужйва

-(љ)á: котрљá, кркљá, мрмљá

-дљи: врпдљи

-дрй: брбдрй, кркдрй

-уца: кашљуца, светљуца

б) Наставци акцентовани дугосилазним акцентом:

-áри: животáри, трчкаáри

-уши: пенуши, скоруши

в) Глаголи са наставком -ава имају две варијанте:

законáва, издржáва, испуњáва, али, чешће: законáјѐ, издржáјѐ, испуњáјѐ.

г) Наставци који могу бити акцентовани краткосилазним акцентом у неким облицима, док су у другим неакцентовани:

-á: сунчá, браздá, кључá, дебљá

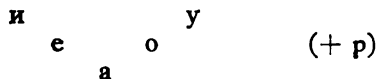
-а: бйра, вбза, гáђа, врáђа

-(к)á: бацакá, чепркá

-(к)а: бдцка, бућка, грйцка, пијуцка

¹⁸ Исио, стр. 85—88, 92, 95.

3. У ГР постоје следећи самогласници: *a, e, u, o, y*, слоготворно *p* и варијанта *a*. Фонолошки, тај систем представља троугао²¹:

Ако се узму у обзир прозодијски фактори, овај Говор има 16 фонема, пошто за *u, y*, немамо минималне парове типа: *й ~ њ, љ ~ њ* (нити *ђ ~ ђ*), иако се може сматрати да су они укључени у опозицијама *й ~ њ, љ ~ њ, ђ ~ ђ*. Према томе, укупан број вокалских јединица износио би 24:

й	й	й	й
ѐ	ѐ	ѐ	ѐ
â	â	â	â
ò	ò	ò	ò
ÿ	ÿ	ÿ	ÿ
ř	ř	ř	ř

Да бисмо извршили фонолошку идентификацију вокалских фонема, доносимо неколико минималних парова.

3.1. Фонем */a/* може имати следеће опозиције:

- â ~ â: *блâго ~ блâго, вâш ~ вâш, зâлог ~ зâлог*
- ă ~ â: *каквѝ ~ кâквѝ, килавѝца ~ килâвѝца*
- a ~ e: *кâса ~ кѐса, лâк ~ лѐк, мâк ~ мѐк*
- a ~ и: *мâло ~ мѝло, сâла ~ сѝла, шâра ~ шѝра*
- a ~ o: *âко ~ ôко, вâди ~ вôди, пâкује ~ пôкује*
- a ~ y: *гâва ~ гÿва, рâда ~ рÿда, сâди ~ сÿди*
- a ~ p: *пâне ~ пřне, сâди ~ сřди, сâне ~ сřне*
- a ~ ø: *дÿг ~ дÿга, кâд ~ кâда, млâд ~ млâда*

3.2. Фонем */ā/* може имати фонолошке опозиције са фонемом */a/* (в. § 3.1.).

3.3. Фонем */e/* може имати следеће опозиције:

- e ~ a: в. § 3.1.
- ě ~ ê: *вѐдро ~ вѐдро, лѐгло ~ лѐгло, спрѐма ~ спрѐма*
- ě ~ ê: *лежѝ ~ лѐжѝ, излежѝ ~ излежѝ, седѝ ~ седѝ*
- e ~ и: *бѐре ~ бѝре, мѐси ~ мѝси, сѐла ~ сѝла*
- e ~ o: *мѐра ~ мôра, онѐ ~ онô, рѐд ~ рôд*
- e ~ y: *лѐд ~ лÿд, лѐпа ~ лÿпа, мѐка ~ мÿка*
- e ~ p: *мѐда ~ мřда, мѐси ~ мřси, пѐва ~ пřва*
- e ~ ø: *лѐп ~ лѐпе, дн ~ дне, сâм ~ сâме*

²¹ В. Н. С. Трубецкой, *Исновы фонологиш*, Москва, 1960, стр. 115—116; Павле Ивић, *Број ѝрозодијских моћућности у речи као каракѝтеристѝка фонолошких сѝстѝма словѝнских језика*, ЈФ XXV, Београд, 1963, стр. 107 (фуснота); Душан Јовић, *Трѝсѝнѝчки ѝговор*, СДЗБ XVII, Београд, 1968, стр. 38—43.

3.4. Фонем /ĕ/ може имати фонолошке опозиције са фонемом /e/ (в. § 3.3.).

3.5. Фонем /и/ може имати следеће опозиције:

и ~ а, и ~ е: в. § 3.1, 3.3.

й ~ ѝ: *вѣла ~ вѣла, крѣла ~ крѣла, рѣба ~ рѣба*

и ~ о: *ѣма ~ ѣма, ѣће ~ ѣће, литѣр ~ литѣр*

и ~ у: *бѣна ~ бѣна, кѣпа ~ кѣпа, сѣта ~ сѣта*

и ~ р: *отѣне ~ отѣне, пѣво ~ пѣво, цѣкне ~ цѣкне*

и ~ Ѹ: *дѣуж ~ дѣужи, мѣад ~ мѣади, сѣм ~ сѣми*

3.6. Фонем /o/ може имати следеће опозиције:

o ~ а, o ~ е, o ~ и: в. § 3.1, 3.3, 3.5.

ð ~ ò: *двѡја ~ двѡја, кѡље ~ кѡље, кѡс ~ кѡс*

ø ~ õ: *меродѡја ~ меродѡја, пѡ(j)ѡ ~ пѡ(j)ѡ*

o ~ у: *одѡјѣ ~ удѡјѣ, пѡшта ~ пѡшта, сѡда ~ сѡда*

o ~ р: *кѡс ~ кѡс, пѡс ~ пѡс, сѡди ~ сѡди*

o ~ Ѹ: *глѡв ~ глѡво, сѡв ~ сѡво, плѡв ~ плѡво*

3.7. Фонем /õ/ може имати опозиције са фонемом /o/ в. § 3.6.

3.8. Фонем /y/ може имати следеће опозиције:

y ~ а, y ~ е, y ~ и, y ~ о: в. § 3.1, 3.3, 3.5, 3.7.

ÿ ~ ŷ: *дÿж ~ дÿж, лÿда ~ лÿда, Рÿса ~ Рÿса*

p ~ p: *кÿка ~ кÿка, кÿма ~ кÿма, сÿди ~ сÿди*

y ~ Ѹ: *кѡд ~ кѡду, мѡд ~ мѡду, сѡм ~ сѡму*

4. Слоготворно *p*, као позициона варијанта сугласника *p*, има посебан статус у вокалском систему говора²². Оно може образовати слог, јавља се у контекстима познатим свим вокалима и може бити замењено било којим вокалом у оквиру минималних парова. У принципу, не може стајати испред самогласника осим неколико примера у којима долази испред *a* и *o*: (*od*) *вѣа* (и *od вѣја*), *вѣоци*, *овѣо*, *умѣо* (и *умро*, али се изговара *ÿ-мр-о*).

Појава слоготворног *p* одређена је положајем суседних гласова једне речи. Оно се може појавити само једном у датом облику. Нисмо га забележили у префиксима и суфиксима, у енклитикама и проклитикама.

4.1. Слоготворно *p* може се појавити на почетку, у средини и на крају речи.

а) На почетку речи:

у акцентованом слогу: *ѣва, ѣја, ѣјав, ѣка, ѣња, ѣпацк, ѣскав, ѣскавица, ѣт, ѣтас, ѣтат, ѣчак, ѣче*

у протоничном положају: *Рѣт, рѣцки, рѣѡ, рѣженѣца*

б) У средини речи:

у акцентованом слогу:

са краткосилазним акцентом, иза следећих сугласника: *б, в, г, д, ж, з, к, м, н, с, т, ф, х, ц: бѣзо, вѣда, гѣч, дѣкѣ, жѣтѣује, зѣно, кѣкѣ,*

²² Павле Ивић, *Историческо и сравнително-историческо проучавање на славянските езици и на тяхната типологија*, Славянска Филологија, I, София, 1963, стр. 88.

мрља, прсне, Србин, тргне, фрљи, хрња, црн, и испред следећих сугласника: *б, в, г, д, ж, з, к, л, љ, м, н, њ, п, с, т, ћ, ц, ч, ш*: *брдо, брже, брзо, брнка, брчка, врћа, грбав, гркне, грлат, дрвен, дрма, дрти, дршка, истргне, крњав, крт, црци*;

са дугосилазним акцентом, иза следећих сугласника: *б, в, г, д, з, к, м, п, с, т, ц*: *брка, врба, њрба, дрца, зрнце, крњи, мржња, натрћи, прљи, срна, црта*, и испред следећих сугласника: *б, в, д, ж, к, љ, н, њ, м, п, с, т, ћ, ц, ч*: *брвно, врба, врца, врста, грди, гркне, грне, дрца, крма, мржња, надрља, натрћи, срдња, црчак, црта*.

У овом положају врши се и фонолошка опозиција *р ~ ̑*: *брка ~ б̑рка, црта ~ ц̑рта*.

У неакцентованом слогу:

у претоничном положају, иза следећих сугласника: *б, в, г, д, к, м, п, с, т, х, ц, ф*: *брџак, врџак, грџурак, дрџе, краџи, мрџавко, прџина, срџље, трџвац, Хрџат, црџевн, фрџаљ*, и испред сугласника: *б, в, г, д, ђ, ж, з, к, л, љ, м, н, њ, п, с, т, ћ, ф, ц, ч, ш*: *брџаљ, брџак, брџље, брџуша, брџић, врџи, врџље, врсџак, врти, врџај, грџурак, грџић, дрџава, дрџина, заврџајџ, крџаче, крџача, лакрџија, мрџина, срџење*. Сви се ови примери односе на први слог испред акцента. Има само неколико случајева када се слоготворно *р* јавља у другом слогу испред акцента као: *трбушаџта, трговина, трновит* и сл.

У средини речи слоготворно *р* може бити и дуго неакцентовано у положају испред самог акцентованог слога краткосилазним акцентом: *грми, искрчи, мрзи* итд.

Специфично за ГР јесте реализација слоготворног *р* у претонском положају. Мало је примера са овим неакцентованим гласом у постоничном положају: *зврта, дбртањ, ддрт, пдрје*.

в) На крају речи:

Увек је акцентовано и долази само иза сугласника *в*: *вр, навр, увр*. У том се положају налази и у неким узвицима типа: *бр, кр, пр, тр, фр, цр*, где је слоготворно *р* много дуже од нормалног изговарања у речима у којима се јавља са дугосилазним акцентом.

4.2. Има случајева када се слоготворно *р* јавља након губљења самогласника који се налази иза сугласника *р*:

губљење самогласника *а*: *брадџица и брдџица, бразлџтна и брзлџтна, граџина и грџина, граџиница и грџиница, гранџта и грнџта, краџта и креџта, срамџта и срмџта, патрџице и патрњице, али и мармџада и мрмџада*;

губљење самогласника *е*: *нагрџуци и нагрџуци, превџри и превџри, превџти и прџти, прекџа и прџа, премџкне и прмџкне, пренџе и прнџе, пренџи и прнџи, пренџи и прнџи, пресџчи и прсџчи*;

губљење самогласника *и*: *крџаџица и крџаџица, приџани и прџани*;

ако нису у питању две речи различитог порекла (једна румунског, а друга српског) онда се у облицима *кормџанош* и *крмџанош* редукује *о* у положају испред сугласника *р*.

Све се ове редукције самогласника врше у протоничном положају. Иза акцентованог слога, та се појава врло ретко сусреће: *зѡрата* и *зѡ-врта*, *чѡбрѣњак* и *чѡбрњак*.

Да напоменемо још да има случајева када једна реч ствара три варијанте након алтернације вокала и редукције:

а : е : р: *грабуља* — *гребуља* — *грбуља*

е : и : р: *прекаже* — *прикаже* — *пркаже*, *престаѡи* — *пристаѡи* — *прстаѡи* (в. и § 13.1.).

5. Варијанта *ə* позната је овом говору. При изговарању слоготворног *p* увек се чује и секундарни глас испред или иза њега јачег или слабијег интензитета. Кад се тај мукли глас снажније изговара, долази до појаве *ə*. У ГР, као и у многим другим српским говорима, ту би било више прелазних варијанти као нпр.: *xрња* > *x'рња* > *'рња* > *əрња*. Такви су и примери: *xрђа* — *əрђа* — *рђа*, *əрђа* и *рђа* и сл. Има случајева када слог са варијантом *ə* ствара три или четири варијанте једне речи:

əр : ар : р: *мрѡј* — *морѡј* — *мрѡј*

əр : ар : р: *рђѡв* — *арђѡв* — *рђѡв*

ар : ра : рə : р: *арженѡца* — *раженѡца* — *рəженѡца* — *рженѡца*

Варијанта *ə* чува се и када испред ње долази префикс: *поəрђѡви*. Присуство овог гласа у речи *рѡшница* могло би се објаснити утицајем румунског језика у коме постоји облик *rişnişă*.

5.1. Пошто су носиоци ГР познавали глас *ə*, ширење употребе ове варијанте није наилазило на фонетске препреке. Сусрећемо је у низу примера као варијанту неакцентованог *a* у претоничном положају, испред самог акцентованог слога, док се у узвима може појавити и у акцентованом слогу:

а : ə: *прашѡна* — *прəшѡна*, *сатѡн* — *сəтѡн*, *рашчѡсти* — *рəшчѡсти*, *ајс* — *əјс*, *ахѡ* — *əхѡ*.

Има случајева са три слободне алтернације вокала без последица на семантичком плану добијених облика:

а : ə : е: *жарѡда* — *жəрѡда* — *жерѡда*, *жарѡч* — *жəрѡч* — *жерѡч*, *ракѡја* — *рəкѡја* — *рекѡја*, каже се *сас* — *сəс* — *сес*.

6. И остали самогласници: *a*, *e*, *u*, *o*, у имају неке своје специфичне особине, иако се, углавном, њихово изговарање у говору битно не разликује од књижевног, с тим што се под акцентом јављају извесне специфичности о којима је било речи у § 1.

7. Вокал *a* може вршити слободне алтернације са већим бројем самогласника, нарочито у неакцентованом слогу. Раније смо поменули алтернацију *a* : ə, а овде доносимо следеће:

а : е у претоничном положају: *дрвѡаник* — *дрвѡеник*, *јарѡбица* — *јерѡбица*, *јармењача* — *јермењача*, *јарѡга* — *јерѡга*, *јачѡ* — *јечѡ*, *јачѡње* — *јечѡње*, *мадѡва* — *медѡва*, *марѡдија*, — *мерѡдија*, *маѡна* — *меѡна*, *млачѡка* — *млечѡка*, *натѡгача* — *нетегача*, *патѡлицѡн* — *петлицѡн*,

патрнйце — петрнйце, раскйра — рескйра, расторан — ресторан, саксија — сексија, салицин — селицин, сталдиш — стелдиш, ћерамйда — ћеремйда, чарана — черана, чатлов — четлов, мандар — мандар, штаницла — штенйцла; у посттоничном положају: абар — абер, барам — барем, деталина — деталина, дйнар — дйнер, кйсало — кйсело²³, дгњана — дгњена, ддака — ддека, октдбар — октдбер, сунчдглад — сунчдглед, угљан — угљен, цилиндар — цилиндер, центиметар — центиметер, шаваль — шавель;

у акцентованом слогу: *грушавина — грушавина, зден — зден, јали — јали, калми — калми, каланче — каланче.*

а : и у претоничном положају: мрлавйца — мрлавйца;

у посттоничном положају: *гдтњак — гдтњик, кутњак — кутњик.*

а : о у претоничном положају: баканча — боканча, натарош — нотарош, обадвје — ободвје, швалер — шволер;

у посттоничном положају: *дмарина — дморина;*

у акцентованом слогу: *љубавник — љубвник, љубавница — љубовница, мешавина — мешавина, сатана — сатана, сдфт — сдфт.*

7.1. У неким случајевима присуство вокала *а* у посттоничном положају може бити факултативно: *креднац и креденц, мез и меза, нџк и нџка, ддстраг и ддстрада, озгорен и озгорена, пџд и пџда, таквдг и таквдга, њигдвог и њигдвога, овдг и овдга, ондг и ондга* итд.

Непостојано *а* забележено је у следећим случајевима²⁴:

у Н. јд. и Г. мн. им. м. р.: *мдмак — момакд, лднац — лднаца;*

у Н. јд. им. м. р.: *вџпар — вџпра, вџтар — вџтра, сдн — снд;*

у Г. мн. им. ж. и с. р.: *брџска — брџсака, гуска — гусака, девдјка — девојакд, рџбро — ребард, стдкло — стакдлд;*

код придевских облика за м. р. у Н. јд. (неопређеног вида): *ддбар — ддбра, мддар — мддра, мдкар — мдкра, пдметан — пдметна;*

код неких сложених глагола: *йзабрато, ддабрато, рдзабрато.*

Непостојано *а* није забележено у следећим случајевима:

у Г. мн. неких им. м. и ж. р.: *вџнца, јдрцова, лдктова, лднцова, састанка, свршџтка, стдрцова, сдбља;*

у ГР нема заменичких облика типа: *какав, овакав, онакав, такав* већ само *каквй, овдкви, ондкви, таквй;*

код предлога *над, низ, под, пред, уз*, осим у случајевима када улазе у састав сложеница као: *кроззубе, низзйд, уззйд.*

при редукцији групе самогласника на крају речи *ао > о*: *дошд, рџко, пџко, сџко* и сл.

7.2. Када два самогласника исте или различите природе дођу један до другог, они сачињавају два посебна слога, а, у већини случајева, један од њих је акцентован:

аа: *райт*

аа: *маа*

²³ Павле Ивић, *О говору Галијољских Срба*, стр. 98.

²⁴ М. Решетар, *Секундарни йолујлас у срйскохрвайском књижевном језику*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, I, 2, Београд, 1921, стр. 238—251.

ѡи: заборѡим, издѡица, мѡица, напѡи, опѡи (али и: заборѡвим, заборѡјим, сам заборѡје, издѡјица, мѡјица, напѡји, опѡји)
 ай: калайише, награйише, найгра, найђе, сјай, тѡй, утѡй (и калайише, на-
 грајише, сјѡј, тѡј, утѡј)
 ѡо: брѡон, ваљѡо, грѡорас, јѡо, мѡовина, мѡор, нѡоблак, нѡопако, нѡочаре
 аѡ: задѡитрен, надѡчице, надѡитри, снаѡђа, страѡта
 ѡо: зѡова, мѡѡо, пѡор, пѡорка, рѡоник
 аѡ: јѡѡка, мѡѡка, саѡник
 ѡу: брѡун, јѡук, какѡу, мѡѡу, пѡук, пѡучина, рапѡус
 аѡ: маѡна, наѡди, наѡчи
 аѡ: каѡрма, мѡѡче (и кавѡрма)
 аѡ: аутомѡбѡл, заутѡм, наужѡива, науѡѡма, пауѡѡца.

7.3. Од осталих фонетских процеса у вези самогласника *a* споменућемо и контракцију²⁵ вокалске групе *ao* у *a* или *o*: *зѡва*, *нѡпоко*, *кѡ*, *котѡ*, *петѡ*, па затим, *вѡко*, *дѡвѡ*, *дѡ*, *дорѡсо*, *дошѡ*, *жѡ*, *изѡшо*, *имѡ*, *казѡ*, *копѡ*, *мѡго*, *питѡ*, *прѡчитѡ*, *пѡшо*, *пѡтово*, *разумѡ*, *рѡко*, *сѡко*, *сниѡвѡ*, *укрѡ* и сл.

7.4. Елизизија вокала *a* честа је појава у примерима следећег типа²⁶: *г ѡбје*, *д изѡђе*, *д ѡђе*, *д утѡкне*, *з устѡви*, *ће д идѡмо*,²⁷ *н онѡј свѡт*, *ди ћу д ѡм*, *нѡма д иде*, *ѡма д ужѡива*.

7.5. У примеру *заутѡм* имамо развијање вокалске групе појавом самогласника *o*. Ова реч има и варијанту *заутѡм* (*o > y*).

Именица *ајѡѡк* има у ГР и варијанту *идѡк* након промена: *хајѡѡк > ајѡѡк > јѡѡк > идѡк*.

За самогласник *a* не постоје рестрикције у дистрибуцији, он се може појавити у свим постојећим положајима у говору, на почетку, у средини и на крају речи, испред и иза сугласника и сугласничких група.

8. Самогласник *e* нема, такође, рестрикција у дистрибуцији. Извесна колебања постоје у употреби префикса *пре-*, *при-*, *про-*, што доводи до појаве већег броја лексичких варијанти које ћемо, једино из практичних разлога, укључити у примере са слободним алтернацијама овог вокала. е : а в. § 7.

е : и у претоничном положају: *беѡѡкли* — *биѡѡкли*, *гевѡкт* — *гивѡкт*, *греѡѡта* — *гриѡѡта*, *етѡ* — *итѡ*, *зенѡја* — *зинѡја*, *кеѡѡља* — *киѡѡља*, *кеѡѡка* — *киѡѡка*, *ленѡја* — *линѡја*, *лесѡца* — *лисѡца*, *летурѡја* — *литурѡја*, *леѡѡдер* — *лиѡѡдер*, *меѡѡина* — *миѡѡина*, *менѡѡша* — *минѡѡша*, *мирѡѡше* — *мирѡѡше*, *његѡв* — *њигѡв*, *перѡѡца* — *пирѡѡца*, *преблѡѡжи* — *приблѡѡжи*, *прекѡѡже* — *прикѡѡже*, *прекѡѡни* — *прикѡѡни*, *пресѡѡши* — *присѡѡши*, *ретѡѡда* — *ритѡѡда*, *секѡѡра* — *сикѡѡра*, *секираѡѡја* — *сикираѡѡја*, *телегрѡѡф* — *телигрѡѡф*, *телефѡн* — *телифѡн*, *умерѡѡше* — *умирѡѡше*, *ферѡѡнга* — *фирѡѡнга*, *целѡѡндер* — *цилѡѡндер*, *цемент* — *цимент*, *цераѡда* — *цираѡда*, *чениѡја* — *чинѡја*, *шелѡѡже* — *шилѡѡже*

²⁵ Берислав М. Николић, *Сремски ѡговор*, стр. 122—123.

²⁶ *Иѡѡо*, стр. 121—122.

²⁷ Павле Ивић, *О ѡговору Галиѡљских Срба*, 85—95.

у посттоничном положају: *Бадњедан — Бадњидан, фаленка — фалинка, фусекла — фусикла*

у акцентованом слогу: *заотѐм — заотѝм, прѐдвечер — прѝдвечер, прѐчес — прѝчес.*

е : о у претоничном слогу: *прѐблѐдѝ — прѝблѐдѝ, прѐбуди — прѝбуди, прѐгу̀не — про̀гу̀не, прѐгутѝ — про̀гутѝ, прѐђѝшињи — прођѝшињи, прѐждѐре — прождѐре, прѐјѝри — пројѝри, прѐкључѝ — прокључѝ, прѐлѝже — пролѝже, прѐмењѝва — промењѝва, прѐмѝша — промѝша, прѐмѝзне — промѝзне, прѐпѝти — пропѝти, прѐпѝшѝчи — пропѝшѝчи, прѐлетѝ — пролетѝ, прѐсѝје — просѝје, прѐцѝди — процѝди*

ова алтернација није забележена у посттоничном положају; у акцентованом слогу: *ђубрѐвник — џубрѝвник, њѝзин — њѝзин.*

8.1. Доносимо неколико примера факултативне употребе самогласника *е*. Ова редуција забележена је само у посттоничном положају и она није потпуна, ти облици имају у говору две варијанте: *валѝде и валѝд, гѝде и гѝд, дигѝде и дигѝд, добрѝме и добрѝм, досѝде и досѝд, кѝде и кѝд, кадѝде и кадѝд, кѝде и кѝд, мѝже и мѝж, овѝде и овѝд, одовѝде и одовѝд, онѝде и онѝд, отѝде и отѝд, откѝде и откѝд, откѝде и откѝд, радѝник и радѝник, свѝде и свѝд, тѝде и тѝд*. Ту спадају и облици са пренесеним акцентом са последњег слога: *одозгорѝ и одозгѝр, томѝ и тѝм, чимѝ и чѝм* и сл., као и облици *чѝрез и чрѝз* где се, исто тако, може редуцирати акцентовани самогласник.

8.2. Вокалске групе у којима је *е* први елемент:

еѝ: *меѝна*

еѝ: *насмѝѝ (и насмѝѝѝ)*

еѝ: *блѝѝ, леѝѝца (и блѝѝѝ, леѝѝѝца)*

ѝо: *бѝо, вѝо, дѝо*

ѝѝ: *неѝбѝчан, неѝзѝбиљан*

ѝо: *неоѝжѝњен, неоѝштѝњен, неоѝчекѝван*

ѝу: *мѝур*

ѝу: *меѝуна, неѝдата, неѝредан, преѝзме*

ѝу: *неуѝглађен, преѝудѝ, преѝурѝди*

8.3. Када се група самогласника *ео* налази на крају речи, обично се врши њена редуција на *о*: *болѝд, вѝсо, вѝдо, дѝбо, дѝно, жѝнѝд, задѝоцнѝд, најѝд, најѝчо, ѝто, разболѝд, ѝзо, умѝд, ѝд* и сл., па затим: *вѝсо, дѝбо, нѝно*.

8.4. Испуштање вокала *е*: *крѝѝна, мѝн ми дѝд, да н-изѝђу, да с-оѝжѝни, ј-убѝд, н-умѝм, сѝграду, сѝме, с-ѝвје, ѝе т-ѝбје*, па онда: *тѝвѝга, мѝѝга, свѝѝга*; код облика 2. и 3. лица през. глагола *мођи* са негацијом: *не мѝж да*.

9. Вокал *и* улази у поменуће алтернације са *а* (в. § 7.), *е* (в. § 8.), док се у контекстима друге природе ретко сусреће:

и : о *чиѝколѝда — чоѝколѝда*

и : у *ѝуѝрик — ѝуѝрук*

9.1. Ретке су и вокалске групе у којима је и први елеменат:

йе: *лйе, мйе, слйе, шйе* (и *лйје, мйје, слйје, шйје*)

ий: *прийн* (и *пријйн*)

ий: *артијйца, баскијйца, пријйца* (и *артијйца, баскијйца, пријйца*)

ин: *дѣчи, зѣчи, кѣзи, кокѣшии, лисйчии, мѣчи, нѣчи, тйчии* (и *дѣчији, зѣчији, кѣзији, кокѣшији, лисйчији, мѣчији, нѣчији, тйчији*)

йо: *чйода*; у другим примерима група самогласника развија секундарно *ј*: *авијѣн, милијѣн, рајдијо*

иу: *пиуће* (и *тијуче*)

9.1. Ево неколико случајева елизиде вокала *и*:

испред сугласника *ј*: *дѣчи, дѣбе, зѣбе, нѣве, ѣбе, кѣзи, ѣје, ѣкрје, пѣкрје, пѣле* (< *полије*)

у облицима типа: *ја б дошѣ, четйр и четйри, на пѣв пѣглед, нйт долѣзи, нйт се јѣвѣа, ѣл*

у облицима императива: *бѣж, ѣут, йѣд, брйнтѣ, вйте, дрйштѣ, йте, не вѣте брйгу, кѣштѣ, нѣсте, промѣнтѣ, стѣнтѣ, жйвѣте, дрѣж, ѣстѣв* и сл.

Има случајева када се место *и* јавља *ј*: *дѣбѣд, забѣрѣвѣо, пѣпѣд, пуштѣд, спремѣд*.

10. Вокал *о* има следеће слободне алтернације са осталим самогласницима:

о : а, о : е, о : и в. § 7, 8, 9.

о : у ово је најобичнија слободна алтернација вокала у ГР, нарочито у неакцентованом слогу:

у претоничном положају: *боранйја — буранйја, бордѣл — бурдѣл, борѣга — бурѣга, горѣн — гурѣн, клѣмбарѣ — клумбарѣ, ковѣрт — кувѣрт, кожѣкѣр — кожукѣр, комушйна — кумушйна, копйње — купйње, коштѣнац — куштѣнац, кромпйр — крумпйр, лѣбѣња — лубѣња, монголйца — монгулйца, ѣбѣри — убѣри, ѣбуѣа — убуѣа, ѣгѣри — угѣри, ѣгѣдји — угѣдји, ѣгѣди — угѣди, ѣгѣне — угѣне, ѣјѣлови — ујѣлови, ѣкишѣ — укишѣ, ѣкрѣјак — укрѣјак, ѣкрѣти — укрѣти, ѣкѣси — укѣси, ѣкѣћи — укѣћи, ѣлѣњи, улѣњи, ѣлѣби — улѣби, ѣмекшѣ — умекшѣ, ѣмртѣй — умртѣй, ѣсѣмѣен — усѣмѣен, ѣсѣкне — усѣкне, ѣтйне — утйне, ѣтйѣ — утйѣ, ѣтѣри — утѣри, ѣфѣрѣба — уфѣрѣба, ѣшйбѣне — ушйбѣне, пѣрѣцѣлѣн — пурѣцѣлѣн, тѣлѣзйна — тулѣзйна, фѣрѣна — фурѣна, шйфонѣр — шифунѣр* ИТД.

у посттоничном положају: *ѣкоз — ѣкуз, брѣон — брѣун, грѣмѣок — грѣмѣук, пѣпѣлак — пѣпулак, сѣротѣка — сѣрутѣка, тйфѣс — тйфус, тѣмѣола — тѣмѣула, тѣгоѣвање — тѣгуѣвање*

у акцентованом слогу: *трѣна — трѣна, фѣрт — фѣрт*.

10.1. Елизиде вокала *о* забележена је само у неколико примера: *вйше нег ѣн, вйше нег сви, мѣл и мѣло, вѣј и ѣвѣј, вѣко и ѣвѣко, тйне и ѣтйне*.

10.2. Мали је број вокалских група у којима је *о* први елеменат:

оѣ: *пѣѣнси, пѣѣра*

оѣ: *доѣѣња, пѣѣѣња*

ђе: *мде, твде, трде* (и *мдје, твдје, трдје*)
 ођ: *дође, рође* (и *дођђе, рођђе*)
 ђи: *издђи, надђи, напђи, нарђи, ознђи, освђи, слђи, усвђи* (и *издђђи, надђђи, напђђи, нарђђи, ознђђи, освђђи, слђђи, усвђђи*)
 ођй: *бођй, брођй, гнођй, изрођй, кой, крођй, обойђа, свођйна, тройђа* (и *бођђй, брођђй, гнођђй, изрођђй, койђ, крођђ, обођђа, свођђйна, тройђђа*)
 ођу: *пођуђи*

10.3. После сугласника *ђ, ж, ј, љ, њ, ћ, ц, ч, и ш*, место вокала *е* може се појавити *о*:

ђ: *млађом, чађом, туђом*

ж: *нођом, пуђом*

ј: *крајом, сјајом, нечијо* (и *нечије*), *ничијо* (и *ничије*)

љ: *мљом, пљом*

њ: *књом, пњом, божђињом* (и *божђиње*), *детђињом* (и *детђиње*), *јесенђињом* (и *јесенђиње*), *јесђињом* (и *јесђиње*), *крњом* (и *крње*), *лењом* (и *лење*), *ноћђињом* (и *ноћђиње*), *дсредњом* (и *дсредње*), *предњом* (и *предње*), *прећђињом* (и *прећђиње*), *пролећњом* (и *пролеће*)

ћ: *домаћом* (и *домаће*), *покраћом* (и *покраће*), *цветћом*

ц: *колцом, палцом, дцом*

ч: *двчо* (и *двче*)

ш: *лшо* (и *лше*), *вшо*, *ншо*

Упор. и *возђи, мрђђови, ђђом, нђом*.

Супротну ситуацију, када се *е* јавља место *о*, имамо у примерима: *овђм, онђм, тђм*.

11. Слободне алтернације вокала у са осталим самогласницима дате су у § 7, 8, 9, 10.

У два случаја забележили смо слободну алтернацију самогласника у са сугласницима *в, ј, ф*:

у : в : ј *љђу* — *љђв* — *љђј*

у : в : ф *утђрник* — *втђрник* — *фтђрник*

Вокал у може се појавити и место *о* или *е*, у заменици *куј* (< *кој* < *ко*)²⁸, односно у през. 3. л. мн. *виђу, кђсу, нђсу, трђђу*²⁹ и сл.

11.1. Факултативна употреба самогласника у забележена је само у примерима: *измђђ* и *измђђу, тђрник*³⁰ и *утђрник*.

Потпуна редукција вокала у забележена је само у облику *добрђитро*.

11.2. Мали је број вокалских група у којима је у први елеменат:
 ђа: *грђа, куа, куар, куариђа* (и *грђђа, куђа, куђар, куђариђа*)
 уђ: *брђђи, зђђи, стрђђи* (и *брђђђи, зђђђи, стрђђђи*)

²⁸ Pavle Ivić, *Die serbokroatischen Dialekte*, I Band (*S- Gravenhage 1958), str. 122.

²⁹ *Исиђо*, стр. 53.

³⁰ А. Белић, *Дијалектђи Исиђочне и Јужне Србије*, СДЗБ I, Београд, 1905, стр. 160; Emil Petrovici, *Gratul caravovenilor*, București, 1935, str. 93.

уо: р^уо, из^уо (и р^уво, изу^вд)
 уд: удчи (Ускрса)
 уђ: уђда.

11.3. Примери за контракцију финалне групе вокала уо у о: *заврнђ, заменђ, кренђ, метђ, напоменђ, огрнђ, погйно, променђ, чђ*. Овде долазе и облици *Дђви, Дђва, Дђве*.

12. Испред *а, е, и, о*, на почетку речи, може се, факултативно, појавити сугласник *ј*:

а: ђко и јђко

е: еванђђље и јеванђђље, евђ и јевђ, еспђн и јеспђн, ђто и јђто

и: ји, ђн ји вђдо, ђн ји рђко, он ји ђђ (и ђн и вђдо, ђн и рђко, ђн и ђђ)

о: ђн и јђн, ђна и јђна, ђно и јђно, ђнак и јђнак, ђпет и јђпет.

У истом положају може се, факултативно, појавити и сугласник *в*: *ђвљђја и вђвљђја, ђстина и вђстина, тђрник и вђтђрник.*

13. Примери које смо до сада донели упућују на екавски карактер ГР. Одступања од екавске замене *јата* позната су и другим српским говорима²¹:

Када се иза *јата* налазио сонант *ј*: *веселђ(ј)и, здравђ(ј)и, милђ(ј)и, новђ(ј)и, паметнђ(ј)и, ранђ(ј)и, ситнђ(ј)и, старђ(ј)и, ди (је), дигђд, гриђта (и гређта), додиђја.*

У презенту глагола *јесам* са префиксом *нђ-*: *нђсам, нђси, нђје, нђсмо, нђсте, нђсу*, и у другим облицима у вези са негацијом: *ни се вђдло, ни ми лђко, ни ми вђла*. У осталим случајевима, префикс *не-* је сачуван: *нђки, нђшто, нђкако, нђгде*.

Код заменичких наставака: *-и(х), -им, -има: ти, овђм, тђм, тђма, овђма, ђђбрим, једнђм, свђма, мђјима, с онђм мђлим деуђма, саи ђгђвђм сђном, с онђм кђменом, јђдно за дрђгим, с кђлима, сас зубђма, од сувђ шљивђ, сас овђм дрђвима.*

У облицима императива 2. л. мн.: *ђдите, сђдите.*

У облицима где је и стајало насупрот старом *јату*: *сикђра, сикирђца, (и секђра, секирђца).*

Да наведемо и примере:

*кђми, мђјки, унђки
 по глђви, по вђди*

Икавизама нема у облицима: *мђне, тђбе, сђбе*. Изговара се *гњђздо, лђја, недђља, овђђ, зђница, брђска*.

13.1. Иако префикс *нрђ-* даје у ГР *пре-*, примери са таквом променом нису увек поуздани. У већини случајева *пре-* је добро очувано у говору: *пребђгне, прежђивђ, предрђ, пресђди, пресђје, претрђсђ, претрђнђ, Преобрђжење* и сл.

²¹ Павле Ивић, *О говорима Банаша*, ЈФ XVIII, Београд, 1949—1950, стр. 147—148; Павле Ивић, *Месђо банашкој херској говора међу срђским дијалектђма*, „Банатске Хере”, Нови Сад, 1959, стр. 329—330; Pavle Ivić, *Die serbokroatischen*, стр. 233. Берислав М. Николић, *Сремски говор*, стр. 311—315; Слободан Реметић, *О незамењеном јђју и икавизмама у говорима северозајадне Србије*, СДЗБ XXVII, Београд, 1981, стр. 48, 49, 54, 63, 69—77.

Овај се префикс може појавити и место изворног *при-*, с тим што се у говору користе обе варијанте: *преблијжи* и *приблијжи*, *превџти* и *привџти*, *прекајже* и *прикајже*, *прѣлика* и *прилика*, *препада* и *притада*, *пречѣка* и *причѣка* итд., иако се у другим случајевима префикс *при-* добро очувао: *припреми*, *примѣба*, *пример*, *пријатељ*, *примџу*, *прирѣда* и сл.

Да напоменемо и то да у говору постоје извесна колебања и у употреби префикса *про-*, који може доћи и место етимолошког *пре-* (*пролетѣ* и *прелетѣ*), а *пре-* може доћи место изворног *про-* (*пребуди* и *пробуди* в. § 8). Овакве варијанте не искључују једна другу из употребе у ГР.

Добро су сачувани предлози *пре* и *преко*, прилози *прѣ*, *прѣко*, *о(в)дѣ*, *о(в)дѣка*, *о(в)дѣна*.

Именица *кљѣшта* изговара се тако или *кљѣште*. Каже се: *остаѣрели*, *полудѣли*, *разболѣли*, *жѣвѣли*.

III КОНСОНАНТИЗАМ

14. *Консонантски систем* ГР не разликује се од система српскохрватског књижевног језика. Сачињавају га следећих 25 сугласника³² и исто толико фонема; ту се не подразумева и африкат S:

	в	ј			
	м	н	њ		
		л	љ	р	
к	п	т	ћ	ч	ц
г	б	д	ђ	џ	
х	ф			ш	с
				ж	з

Дистрибуција консонантских фонема се знатно разликује од оне у књижевном језику. Треба напоменути да и у самом ГР постоје извесне разлике између говора старијих и млађих генерација, нарочито у употреби сугласника *х*, *ф*, *в*, *ј*.

Африкат S

15. Забележен је само у неколико примера било као варијанта³³ сугласника *з*: *буса*, *бусат*, *бусѣва* и *бѣва*, *од брдѣза*, *осѣбѣ*, *просѣбѣ*, *сковѣрса*, било место сугласничке групе *дз*: *осѣме*, *посѣмни*, *преѣдру* (али и *од брдѣза*, *од зѣмѣ* и *озѣмѣ*, *преѣзору* и *преѣдру*).

Има истраживача који сматрају да је у оваквим, и сличним случајевима, *з* фонем³⁴, а не варијанта. У прилог томе доносе једини минимални

³² Павле Ивић, *Два главна њраваца развоја консонантизма у српскохрватском језику*, Годишњак филозофског факултета у Новом Саду, књ. II, Нови Сад, 1957, стр. 163.

³³ Павле Ивић, *О говору Галишњољских Срба*, стр. 135.

³⁴ Vescu Victor, *Un împrumut românesc în sistemul fonologic al graiului sîrbesc din localitățile Petrovaselo, Cralovăț și Stanciova, reg. Banat*, *Limba română* XVI, 3, Bucuaresti, 1967, str. 273.

у средини речи: *грѝрла, карѝна, крѝфна, кѝфер, официѝр, тѝфус, телефѝн, шофѝр, штраѝта* и сл.

на крају речи: *дѝф, рѝф, шрѝф, штѝф*.

17.1. Осим оваквих облика, забележити смо га и:

место *хв*: *фа̀ла, фла̀на, заф̀ли, заф̀ти, поф̀ли, ноф̀на, поф̀на, уф̀ли*;

осим облика *фа̀ла* и *заф̀ли, поф̀ли*, у осталим забележени је и *хв > в* место *в*: *јѝфтино, лафтѝш, ѝфчи, чѝршаф*

у ономатопејским речима: *фѝс, фѝсне, флѝс, фрѝ, фрѝк, фрѝкне, фу̀шка* факултативно долази у речи *на̀фора*, која има као варијанту облик *на̀ора* каже се *насу̀л*.

17.2. Специфичност ГР представља и коришћење двеју варијанти са слободном алтернацијом *ф* : *в*: *фа̀на* и *ва̀на, дофа̀ти* и *дова̀ти, њерѝѝф* и *њерѝѝв, јѝфтино* и *јѝвтино, ла̀ф* и *ла̀в* итд.

Сугласник *в*

18. У већини случајева овај је консонант добро сачуван:

на почетку речи: *ва̀ди, ва̀ља, ва̀ља, ва̀ра, ва̀шар, вѐтар, вѝно, вла̀га, вѝда, вра̀бац, вѝдрник, ву̀на*

у средини речи: *готѝво, девѝка, девѝка, др̀во, јетѝва, мр̀ави, ова̀, овѐ, ѝвсен, ѝвац, пѝново, прева̀ри, приповѝда, тѝква, тра̀ва*

на крају речи: *глу̀в, жѝв, здра̀в, крѝв, лука̀в, мута̀в, пра̀в, су̀в, цѐв*.

18.1. Забележен је и место сугласничке групе *хв*: *ва̀на, дова̀на, увѐти* (в. § 17.1).

18.2. Место консонанта *в* може доћи *ф*, са којим ствара слободне алтернације (в. § 17.1, 17.2), а консонант *в* може доћи место *х* (в. § 16.1).

18.3. Чести су случајеви факултативне употребе консонанта *в*: *гру̀ва* и *гру̀а, каву̀рма* и *кау̀рма, ку̀ва* и *ку̀а, ку̀вар* и *ку̀ар, ку̀варица* и *ку̀арица, пљувѝтак* и *пљудѝтак, пувѝло* и *пуд̀ло, чу̀ваду* и *чу̀аду, чѝвек* и *чѝек*.

Има случајева када се након факултативне употребе овог консонанта стварају у говору три варијанте једног облика: *нап̀рѝви* и *нап̀рѝи*, па се, у међусамогласничком положају може појавити секундарно *ј*: *нап̀рѝји, оста̀ви, оста̀и* и *оста̀ји, пра̀ви, пра̀и* и *пра̀ји, престѝви, престѝи* и *престѝји, заборѝви, заборѝи* и *заборѝји* итд.

Секундарно *ј* може се појавити место *в* и у примерима типа: *бивѝн* и *биѝн, убивѝн* и *убиѝн, набивѝн* и *набиѝн, пра̀вен* и *пра̀јен, убѝва* и *убѝја*.

Каже се: *верова̀тно* и *вероја̀тно*.

18.4. Губљење консонанта *в* у сугласничким групама:

гв > г: *гѝјзе, гѝјзен*

кв > к: *брѝска, рѝтка, кѝчка*.

Факултативно се могу редуцирати и следеће консонантске групе: *вљ > љ*: *нап̀рѝвљен* и *нап̀рѝљен, оста̀вљен* и *оста̀љен*, али само: *дивљѝка, дивљѝ, здра̀вље, оста̀вља*

кв > к: *какви* и *каки*, *какви* и *каки*, *какви* и *каки*
 вств > вст, ств: *лукавство* и *лукавсто*, *лукавство*
 мств > мст: *кумство* и *кумсто*
 пств > пст: *рпство* и *рпсто*
 рств > рст: *царство* и *царсто*
 љств > љст: *вођство* и *вођсто* итд., в. § 35.

Сугласник *ј*

19. Налазимо га у свим положајима:

на почетку речи: *ја*, *јабука*, *јавор*, *јазње*, *јазавиц*, *јак*, *један*, *језик*,
јетрва, *јечам*, *јди*, *јдрган*, *јдрган*, *јури*, *јутро*, *јучер*
 у средини речи:

испред сугласника: *ајдук*, *војска*, *девојчица*, *кујна*, *најдре*, *мајка*,
ујка, *ујна*

иза сугласника: *барјак*, *бурјан*, *курјак*, *дје*, *одјаш*, *одјур*
 између два сугласника:

а — а: *белја*, *паја*, *прдаја*, *удаја*

а — у: *бају*, *дају*, *кају*, *лају*, *певају*, *сањају*

е — а: *грејали*, *леја*, *овејали*, *сеја*, *сејали*

е — у: *блеју*, *веју*, *греју*, *сеју*

и — а: *артија*, *брија*, *прија*, *скамија*, *ракија*, *чија*

о — а: *брђа*, *знђа*, *крђа*, *пђас*

о — о: *бђом*, *којђм*, *мђом*, *твђом*

у — а: *олуја*, *струја*, *уја*

у — у: *верују*, *купјују*, *лудјују*, *пакују*

на крају речи: *бој*, *зној*, *крај*, *крђ*, *лој*, *мој*, *сјај*, па онда: *веруј*, *дај*,
кдај, *купјуј*, *милуј*

каже се: *је*, *тако је*, *овако је*, *бил је*, али: *шта е*, *ту е*.

19.2. Секундарно *ј* забележено је у примерима следећег типа:

јдн, *јдна*, *јдни*, *јдет*, *јднд*, *јексер*, *јеспан*

једанјс, *дванјс*, *тринјс*, *четрнјс*, *петнјс*, *шеснјс*, *седамнјс*, *осамнјс*,
деветнјс, *двајс*

у облицима радног глаголског придева: *добијо*, *купијо*, *навијо*, *радијо*,
савијо, *сакријо*, *сумијо*, *убијо*, али и *добјд*, *купјд*, *навјд*, *радјд*, *савјд*, *сакрјд*,
сумјд, *убјд*; каже се *молјио*, *молјд* и *мољд*

након губљења сугласника *х*: *греј*, *грејдта* (в. § 16.1.) и сугласника *в*:
забораји, *напраји* (в. § 18.3).

у хијатусу: *и-ј-обукли*, *ми-ј-дднели све*, *ми-ј-дбрал*, *дали ми-ј-обаде*.

19.3. Две варијанте једног облика могу се појавити и због факултативног изговора *ј* у положају између два самогласника:

а — е: *дајд* и *дад*, *од снаје* и *од снае*, *продјд* и *продд*, *траје* и *трае*

а — и: *гаји* и *гаи*, *сјаји* и *сјаи*, *снаји* и *снаи*

- е — е: *вѣје и вѣе, грѣје и грѣе, сѣје и сѣе, смејѣ и смеѣ, стрѣје и стрѣе, посѣје и посѣе*
 е — и: *блејѣ и блей, лејѣн и лейн, сејѣн и сейн*
 е — о: *грејѣта и гредта, стрѣјѣом и стрѣјѣом*, али увек: *сѣјѣо, прејѣд, грѣјѣо*
 и — е: *измѣје, измѣе и ѣзмѣе, није и није, раније и раније, шије и шије*; каже се: *пѣкрем*
 и — и: *артијѣца и артиѣца, главнѣји и главнѣи, капијѣца и капиѣца, кутијѣца и кутиѣца, старѣји и старѣи*
 и — о: *добѣо и добѣјѣо, купѣо и купѣјѣо, савѣо и савѣјѣо, сакрѣо и сакрѣјѣо*; у овим се облицима и може испустити: *добѣд, купѣд, савѣд, сакрѣд* (в. и § 19.2)
 и — у: *ављѣју и ављѣу, ракѣју и ракѣу, очѣју ми и очѣу ми, скамѣју и скамѣу*
 о — е: *двѣје и двѣе, мѣје и мѣе, појѣ и поѣ, пројѣ и проѣ, трѣје и трѣе*
 о — и: *гојѣ и гој, двојѣца и двојѣца, знојѣ и зној, којѣ и кој, мѣји и мој, обојѣца и обојѣца, појѣ и пој, пројѣца и пројѣца*
 у — е: *купѣје и купѣе, лумпѣје и лумпѣе, мѣлује и мѣлуе, повезѣје и повезѣе, плѣје и плѣе, тѣје и тѣе, рѣдује и рѣдуе, свукѣје и свукѣе, чѣје и чѣе*
 у — и: *брѣји и брѣи, зѣји и зѣи*

19.4. Консонант *j* губи се:

у императиву иза *и*: *ни, пребѣи, сумѣи, убѣи, пиѣте, повѣите, савѣите, шиѣте* у придевима изведеним од именица на *-ија*: *ављѣски, капиѣски, комшиѣски*

у облицима са негацијом типа: *немѣд-дѣи, немѣд-јѣи, немѣд-трајѣиши, немѣд-виѣиши, немѣд-бѣиши, немѣд-пиѣиши*

— каже се *идѣк и ајѣк* (в. § 7.5.).

Нека запажања у вези са африкатима

20. Већ смо напоменули да се африкат *s* јавља у ГР као варијанта, а не као посебан фонем (в. § 15).

У изговарању африката *ђ, њ, џ, ч, џ* нисмо забележили разлике према њиховом изговарању у књижевном језику. У говору постоје извесне фонетске промене везане за ове африкате, промене које се односе на њихову дистрибуцију, на појаву секундарних африката, на разне промене у консонантским групама.

20.1. Африкат *ђ* забележен је место *џ* само у речи *мађун*, која је, свакако, позајмица из румунског језика (*magiun*). Каже се *јѣђи, рађен дан, рађен љѣвек, рађеник*.

20.2. Африкат *њ* не долази место *ч*. Каже се: *вађа, голѣђа, добрѣђа, милѣђа, мудрѣђа, навѣђа, обрѣђа, плађа* „месечна зарада“, *преврѣђа, наврѣђа* и сл. Као аналошка појава³⁶ „према облицима других глаголских облика

³⁶ Берислав М. Николић, *Тришѣки говор*, СДЗБ XVII, Београд, 1968, стр. 285.

дисимилацијом *мн > мл, зн > зл*: *млђго, млђги, помлђжи, злђмење*

секундарно *л*: *бразђтла, гранђтла*

испред и сугласник *л* прелази у *љ*: *гуљи, упор. и жуљи*
након дисимилације *л* долази и место *р*: *алтилђрија, фла-*
нђл, левђлвер, зал, јел (и зар, јер).

Упор. и *бђлван* и *бђван*.

21.2. Сугласник *љ* забележен је у неколико примера у којима је његово присуство секундарно:

контракцијом групе *-лиј-*: *еванђље, прђље, јуље*
дисимилацијом *мњ > мљ*: *сумљив, сумља*
каже се: *загуљијо, огуљијо, тљадђја, тђгли*
након дисимилације умамо *љ* у: *квартђљ*
забележили смо и облике: *бљђшти, кљђшта, мђтља, трављђк; дрђмља, штиљђ*

каже се: *љђшник*.

Упор. и *свиђђлка* и *пђдал* поред *пђда*.

Асимилација сугласника

22. Неколико случајева асимилације поменули смо у § 20.2. и 20.5.

Промене у сугласничким групама изазване процесом асимилације:

вн > мн: *одђмно, али: ђубрђвник, глђвно*

вњ > мњ: *рамњђ и равњђ*

вч > фч: *ђфчи, али: овчђр, овчђрски*

гн > гњ: *гњђздо, гњђтав (и гњђцав)*

жб > ђб: *вђмба, ђбун*

мг > нг: *дђнга, сан-га-вђдо, сан-га-чђкђ*

мд > нд: *седанђсет*

мк > нк: *слђнка*

мљ > мњ: *дрђмња, грмњђва, зђмња, зђмњан*

мп > нп: *парантђрчада*

мт > нт: *запђнти, пђнти, од пантивђка, упђнти*

мф > нф: *кђнфор*

мц > нц: *писђнце*

мч > нч: *слђнчица*

мп > нп: *јђдђмђт*

вч > нч: *свињче*

Облици *њђњин* и *њђјњин* могу се објаснити даљинском асимилацијом.

У везама речи: *ђђк те пђта, бес тђга, заж да чђкам, ус пђт, јђж га чђка, беж њђга, прђт куђу, сђш њђм, ш њђмђ, иж њђ, кђ кола, от шкђле.*

Каже се: *изљђби, с ђђском, исчиђсти, исчуђпа, расчђрђчи (и рашичђрђчи).*

Након асимилације долазе један до другог два сугласника исте природе, те први испада: *бе-шаљѣ, откѹ-ти*

Да напоменемо и примере: *ѡфчи, ѡрѡце* (поред *ѡвчи* и *ѡрѡце*), па *јѣфтино*.

23. Када се звучни сугласници налазе на крају речи, и ако не припадају некој сугласничкој групи, они, у већини случајева, чувају своју артикулацију. Изузетак је мало, обично ту постоје две варијанте, једна са звучним а друга са беззвучним финалним сугласником: *ѡјд* и *ѡјт*, *ѡкуз* и *ѡкус*, *бѹбрег* и *бѹбрек*, *глит*, *грѡз* и *грѡс*, *ѡвѡред* и *ѡвѡрет*, *ѡрѡж* и *ѡрѡш*, *зѹб* и *зѹп*, *јѡвѡред* њ *јѡвѡрет*, *млѡд* и *млѡт*, *мрѡз* и *мрѡс*, *мѹж* и *мѹш*, *нѡгус*, *нѡпрѡд* и *нѡпрѡт*, *ѡнѡмѡд* и *ѡнѡмѡт*, *рѡз* и *рѡс*, *сѡд* и *сѡт*, *сѡѹд* и *сѡѹт* итд.

Сонант *в* испред беззвучног *т* прелази у *ф*: *сѹф-ти-капѹт*, *голишѡф-ти-син*.

Каже се *крѣта*.

Дисимилација

24. Неке примере дисимилације сугласника навели смо у § 21.1, 21.2.

Промене у сугласничким групама након дисимилације:

дл > гл: *глѣто*

зн > зл: *злѡмење*

мн > вн: *гѹвно*

мн > мл: *млѡго*, *помлѡжи*, али: *тѡмно*, *слѡмни*

тн > тњ: *пролѣтњѡ*, *паметњѡји*.

Каже се *тѡбош*.

Дисимилативно упрошћавање сугласничких група:

сц > ц: *ицѣди*, *прѡци*

шт > ч: *кѡчѡйца*

щч > ч: *рѡчѣти*, *рѡчѣшѡ*, *рѡчѡсти*.

Појава *л* место *р*: *атилѣрија*, *фланѣл*, *левѡлвер* (и *ревѡлвер*, *реворвер*).

Ту долазе и примери *лазарѣнац* — *разарѣнац* (< *назарѣнац*); каже се *зал* и *јел*, *ређе* и *зар* и *јер*.

Појава *љ* место *р*: *квартѡљ*.

Појава *н* место *р*: *шангарѣна*.

Даљинска дисимилација: *ѡвѡјс јѣдан*, *а(ј)-ѡѡмо*.

Јовање

25. Обухвата и облике за трпни глаголски придев типа: *напѹшићен*, *ѡбѡвѣшићен*, *ѡнесвѣшићен*, *снѹжћен*, *упрѡпѡшићен*, неке облике презента: *испѹшића*, *напѹшића*, *прѣмѣшића*, па и глаголске именице изведене од тих облика: *нѡмѣшѡј*, *прѣмѣшѡј*, али: *ѡпитински*.

Забележили смо облике: *јџи* „једи”, *рађен* (*дан*).
 Каже се: *ваћа, обрћа, добрдрћа, мудрдрћа* итд.

Палатализација

26. Обухвата и облике А мн.: *војнице, јунаце, обдјце, опанце*.

Не врши се у облицима Д—Л јд. ж.р.: *даски, девдјки, мдјки, рџки, тетки, влаги, ндги, снаги*.

Иако се *x* изгубило, алтернација *x : c* одн. *x : ш* сачувана је у облицима: *ордси, сиромаси, стрдшило*.

Каже се: *пџи, сџиво*, али: *тџило*.

Скрећу пажњу придевски облици типа: *јарцов, сџарцов, Љубицин, Милицин*.

Депалатализацију првог елемента сугласничке групе имамо у: *свињски, сиротински*; ту долази и облик *божјћни*, у коме се врши депалатализација другог елемента.

Метатеза сугласничких група

27. Ретки су случајеви метатезе:

зј > јз: *гвојзе, грдојзе*, али: *кдојзи*

гд > д: *доња, доњац*.

Каже се *крџок, пландује*.

Метатеза се не врши у облицима типа: *барјак, мањастир*.

Аналогија

28. Неке сугласничке промене могу се објаснити аналогijом, као нпр.:

вн > вљ: *трављак* (према *затрављен*)

кч > кц: *дрџке и дрџке*, али и: *лџке и лџке, мџке и мџке*.³⁸

шт > шћ: *пушћа* (в. § 20.2)

Појава сугласника *ш* место *с*: *донџен, спџен, трџен, трџење*.

Појава секундарног *р* у облику *брез*, аналогijом према некадашњем *през*.³⁹

Губљење сугласника

29. Осим свођења сугласничких група на мањи број сугласника, која доносимо у § 33.5, 34.5, 35.1, у говору има и других случајева губљења сугласника, а наиме:

У хијатусу: *а(ј)-демо, (ће) дем, бе-шџлџ, виж-га, ви-те-га, ка-дџу, ка-су-ту, ко-детџа, ко-Душана, ко-Цигџа, кро-зџмњу, кро-зџд, кро-зџбе*,

³⁸ Исио, стр. 285.

³⁹ Stjepan Sekereš, *Govor Srba u južnoj Baranji*, ЗФЛ, XXIII/2, Нови Сад, 1980, стр. 145.

о-данас, о-сѣкли, о-стрине, о-тебе, откѹ-ти, о-тога, о-цѣглѣ, ђ-четири, сѣ-ћу (< сад ћу).

Каже се: *ражѣли, рашири, печѣс.*

За губљење сугласника *х* и *в* в. § 16.3, 18.4.

Појава секундарних сугласника

30. Секундарни сугласници, партикуле⁴⁰, паразитски консонанти⁴¹, „перинтеграција код прилога са два облика“⁴², додатни сугласници⁴³ и сл., тако се, углавном, називају одн. тумаче сугласници чија појава нема етимолошке основе, и који стварају нове варијанте дотичних облика. У ГР такве варијанте не искључују једна другу из употребе.

О секундарном *х* в. § 16, а о секундарном *в* § 19.2.

30.1. Секундарно *к*:

данас — данѣске, зимѹс — зимѹске, јесенѣс — јесенѣске, лѣтос — лѣтоске, ноћас — ноћѣске, сѣноћ — сѣноћке, пролѣтос — пролѣтоске, нѣгус — нѣгуске
горѣ — горѣке, доведѣ — доведѣка, дѣле — дѣлека, дондѣ — дондѣка, досѣде — досѣдека, дотлѣ — дотлѣка, овдѣ — овдѣка, овѹде — овѹдека, одозгорѣ — одозгорѣка, одоздолѣ — одоздолѣка, оздолѣ — оздолѣка, ондѣ — ондѣка, онѹде — онѹдека, откѣд — откѣдека, откѹд — откѹдека, отѹде — стѹдека, тѣде — тѣдека

кѹд — кѹде — кѹдека, одавдѣ — одавдѣк — одавдѣка, одандѣ — одандѣк — одандѣка, ђнак

код прилога са секундарним *н* долази и слог са секундарним *к*:
горѣ — горѣна — горѣнака, овдѣ — овдѣна — овдѣнака, дѣле — дѣлена — дѣленака, и тако у свим случајевима, али прва два облика чешће се користе.

30.2. Секундарно *м*:

калѣмтер, октѣмбар, прѣмдеда (и прѣндеда)
вѣћ — вѣћем, дѣкле — дѣклем (и дѣклен), пѣсе — пѣсем (и пѣсен; пѣсле, пѣслем, пѣслен).

30.3. Секундарно *н*:

комѣндија, ужживѣнцијѣ, шпанѣјр
дѣклен, прѣндеда (в. § 30.2.)
 каже се уз и нуз, пѣње се нуз брѣг, стѣй нуз њѣга
*горѣ — горѣна, доведѣ — доведѣна, дѣле — дѣлена, дондѣ — дондѣна, досѣде — досѣдена, дотлѣ — дотлѣна, овдѣ — овдѣна, овѹде — овѹдена, одозгорѣ — одозгорѣна, одоздолѣ — одоздолѣна, оздолѣ — оздолѣна, ондѣ — ондѣна, онѹде — онѹдена, откѣде — откѣдена, откѹде — откѹдена, отѹде — отѹдена, тѣде — тѣдена, вокал *е* у првом облику може бити факул-*

⁴⁰ Берислав М. Николић, *Тришћки говор*, стр. 411.

⁴¹ *Исѣо*, стр. 411.

⁴² Павле Ивић, *О говору Галићољских Срба*, стр. 68.

⁴³ Stjepan Sekereš, *Govor Vuke i okolnih sela*, ЗФЛ XIII/2, Нови Сад, 1970, стр.

тативно, то важи и за примере са секундарним *к* (*гдр, ддл, досдд, овуд, одозгдр, одозддл, озддл, откдд, онуд, откуд, отуд, тад*)

код прилога са секундарним *к* долази и слог са секундарним *н*: *горѣ — горѣка — горѣкана, довдѣ — довдѣка — довдѣкана*, и тако у свим случајевима, али се прва два облика чешће користе.

30.4. Секундарно *р*:

ддвече — ддвечер, гдде — гддер, јучѣр, куде — кудер, нѣкаде — нѣкадер, овуде — овудер, одозгдр

факултативно јавља се и у облику *аришдв*, каже се и *ашдв*.

30.5. Секундарно *с*:

скорњача, скрајник, скрајници, скрљуш
се сѣгра, му сѣме

факултативно *с*: *сказљка и казљка*
редупликација консонанта *с*: *сас, сас, сес, саш*.

31. Да напоменемо још неколико специфичности у вези са консонантима у ГР:

Постоји извесно колебање у изговарању сугласника *н* и *њ*, нарочито у примерима типа: *божѣћни* и *божѣћњи*, *гѣтник* и *гѣтњи*, *паментѣји* и *паментѣји*.

Реч *бдгрем* изговара се и *бдгрен*, а поред облика *тдмјан*, забележили смо и *тдмњан*.

Уз *гумно* се чује и облик *гүвно*.

Каже се: *пѣкља, пекља се, пекљамо се, запекљамо се*, али и: *пѣтља, петља се, петљамо се, запетљамо се*.

КОНСОНАНТСКЕ ГРУПЕ

32. У ГР постоје консонантске групе од два, три и четири сугласника. Ове су групе изложене различитим фонетским променама на чије смо узроке покушали указати у претходним поглављима.

Овом приликом дајемо преглед свих консонантских група, онако како оне произилазе из дијалекатског материјала који смо имали на располагању. Извршићемо и систематски преглед фонетских промена у њима.

33. Група од два сугласника има највише (386), поготово у средини речи (260), мање на почетку (101) и ретко на крају речи (25).

33.1. Групе од два сугласника на почетку речи:

бд:	<i>бдѣ</i>	жв:	<i>жвѣла</i>	мј:	<i>мјауче</i>
бс:	<i>бсдѣ</i>	жд:	<i>ждѣре</i>	мл:	<i>млѣти</i>
бз:	<i>бздѣ</i>	жљ:	<i>жљѣби</i>	мљ:	<i>мљѣцка</i>
бј:	<i>бјѣитѣ</i>	жм:	<i>жмѣри</i>	мн:	<i>множѣ</i>
бл:	<i>блѣг</i>	жњ:	<i>жњѣ</i>	мр:	<i>мрѣв</i>
бљ:	<i>бљѣтав</i>	зб:	<i>збдгѣм</i>	пј:	<i>пјаѣ</i>
бр:	<i>брѣзда</i>	зв:	<i>звѣр</i>	пл:	<i>плѣв</i>

нс:	аванса	рж:	арженица	тв:	клетва
нт:	канта	рз:	бѣрза	тк:	туткал
нћ:	паланћори	рј:	бѣрјак	тл:	четлов
нф:	фанфѣра	рк:	гѣрко	тљ:	мѣтља
нц:	грѣнцај	рл:	карлица	тм:	ѣтме
нч:	накѣнче	рљ:	марљив	тн:	жѣтне
нџ:	пѣнџе	рм:	јармеѣдча	тњ:	кѣтњак
нш:	ѣншлог	рн:	рѣрна	тп:	потпѣли
њк:	санќање	рњ:	варњѣча	тр:	отрѣсѣ
њц:	дѣнџи	рп:	арпѣџик	тс:	потсѣти
њч:	лењчѣга	рс:	кѣрса	тш:	потшиша
пј:	напје	рт:	курталѣше	ћв:	наћве
пк:	бапка	рћ:	сѣрће	ћк:	мућка
пл:	итѣпло	рф:	лѣрфа	ћм:	вѣћма
плъ:	упљѣска	рц:	пѣрце	ћн:	бућне
пн:	рѣнне	рч:	котѣрче	ћњ:	синћњи
пњ:	лупњѣва	рш:	чѣршав	фк:	пуфка
пр:	папрѣка	св:	нѣсвес	фл:	грѣфла
пс:	тепсѣја	сј:	просјѣк	фн:	крѣфна
пт:	заттѣ	ск:	ѣска	фр:	нафрѣка
пћ:	трѣпће	сл:	мѣслен	фс:	ѣфсен
пш:	вртша	см:	јасмѣн	фт:	јѣфтѣка
фч:	ѣфчи	чк:	кѣчка	шл:	нашлингује
цв:	процветѣ	чл:	начла	шљ:	чѣшља
цј:	оцјѣји	чљ:	плачљив	шм:	мушмула
цк:	сѣцка	чм:	сѣчма	шн:	љѣшник
цл:	итаницла	чн:	лично	шњ:	вишња
цм:	уцмѣка	чњ:	тучњѣва	шп:	нашпѣра
цн:	брѣцне	цб:	сведѣѣба	шр:	ошрѣфи
цњ:	пуцњѣва	цв:	нацвѣка	шт:	ташита
чв:	мѣчвар	цв:	нашвалѣрѣ се	шћ:	испѣшића
чј:	дѣчји	шј:	ѣшије	шч:	ѣшичица
		шк:	грѣшка		

33.3. Групе од два сугласника на крају речи:

јз:	пѣрвајз	нг:	дѣкунг	рв:	нѣрв
јс:	шпѣјс	нз:	брѣнз	рд:	гѣрд
јт:	ѣјт	нк:	кѣнк	рк:	итѣрк
јш:	кајш	нс:	авѣнс	рт:	мѣрт
кс:	бѣкс	нт:	грѣнт	рш:	мѣрш
кт:	гевѣкт	нџ:	крѣѣнџ	ст:	рѣст
лм:	фѣлм	нц:	пирѣнџ	фт:	лѣфт
пц:	пѣлц	пс:	ѣпс	шт:	вѣшт
мф:	ѣѣмф				

33.4. Фонетске промене у групама од два сугласника:

На почетку речи:

ГН : ГЊ	<i>гњездо</i>	ЖЛ : ЖЉ	<i>жљѣби</i>	СВ : ЦВ	<i>цвѣкла</i>
		ЗН : ЗЛ	<i>злѣмење</i>	СК : ЦК	<i>цкѣла</i>
		КЛ : КЉ	<i>кљѣште</i>		
ДЛ : ГЛ	<i>глѣто</i>	МН : МЛ	<i>млѣго</i>	ШЃ : ШЧ	<i>шчѣпи</i>
ЖВ : ЦВ	<i>цвѣће</i>	ПС : ПЦ	<i>пцѣто</i>		

У средини речи

БЉ : БЊ	<i>жѣбњак</i>	ВН : МН	<i>одѣмно</i>	ВС : ФС	<i>ѣфсен</i>
БН : БЊ	<i>зобњача</i>	ВЊ : МЊ	<i>рамњѣ</i>	ВТ : ФТ	<i>лафтѣш</i>
ВМ : МН	<i>рѣмњѣ</i>	МН : ВН	<i>гѣвно</i>	ВЧ : ФЧ	<i>ѣфчи</i>
ГЛ : ГЉ	<i>отѣгљи</i>	МН : МЛ	<i>помлѣжси</i>	РБ : ЛБ	<i>јѣлбо</i>
ДЛ : ТЛ	<i>штрѣмѣтла</i>	МЊ : МЉ	<i>сумљѣв</i>	РГ : НГ	<i>шангарѣпа</i>
ДН : ЊЊ	<i>рѣђњи</i>	МП : НП	<i>парѣнтѣрче</i>	РН : РМ	<i>кѣсарма</i>
ЖБ : ЦБ	<i>вѣуба</i>	МТ : НТ	<i>пѣнти</i>	СМ : СН	<i>пѣсна</i>
КН : КЛ	<i>вѣкла</i>	МЋ : НЋ	<i>пѣнѣђење</i>	СН : ШЊ	<i>болешњѣји</i>
КЧ : КШ	<i>дрѣкуше</i>	МФ : НФ	<i>кѣнѣфор</i>	ТЛ : ТЉ	<i>мѣтља</i>
		МЦ : НЦ	<i>писѣнѣце</i>	ТЉ : КЉ	<i>пѣкља</i>
ЛВ : РВ	<i>левѣрвер</i>	МЧ : НЧ	<i>сланѣиѣца</i>	ТН : КН	<i>врѣкниѣца</i>
ЛЦ : ЉЦ	<i>фѣлѣиѣја</i>	НГ : ЈГ	<i>аѣгѣир</i>	ТН : ТЛ	<i>манѣсѣиѣла</i>
ЉК : ЊК	<i>седѣњка</i>	НП : МП	<i>јѣдѣмѣтѣт</i>	ТН : ТЊ	<i>пѣтњи</i>
ЉН : ЉЊ	<i>кудѣљњи</i>	НФ : МФ	<i>фѣмѣфѣра</i>	ЋН : ТЊ	<i>вѣтњак</i>
МГ : НГ	<i>дѣнга</i>	НЧ : ЊЧ	<i>лењѣчѣга</i>	ЋН : ЋЊ	<i>вѣђњи</i>
МД : НД	<i>седѣндѣсет</i>	НЦ : НЧ	<i>бокѣнѣча</i>	ХТ : КТ	<i>закѣтѣва</i>
МЈ : МЊ	<i>тѣмњан</i>	ЊЧ : НЧ	<i>свѣнѣче</i>	ХТ : КЋ	<i>дрѣкѣем</i>
МК : НК	<i>сланѣка</i>	ПС : ПЦ	<i>натѣцѣје</i>		
МЉ : МЈ	<i>грмѣјава</i>	ПТ : КТ	<i>секѣмѣбар</i>		
МЉ : МЊ	<i>грмѣјава</i>				

33.5. Свођење сугласничких група од два на један сугласник:

На почетку речи:

БД : Д	<i>дѣниѣ</i>	ПТ : Т	<i>тѣиѣца</i>	ХЛ : Л	<i>лѣдно</i>
ГД : Д	<i>дѣи, дѣишто</i>	ТК : К	<i>кѣниѣце</i>	ХТ : Т	<i>тѣла</i>
ДМ : М	<i>Мѣтровѣдан</i>	ПЧ (< ПШ) :	<i>ч чѣниѣчно</i>	ХР : Р	<i>рѣн</i>
КВ : К	<i>кѣчка</i>	ХВ : В	<i>вѣђѣна</i>	ШЧ : Ч	<i>чѣчуриѣиѣца</i>
КЋ : Ћ	<i>ћѣрка</i>	ХВ : Ф	<i>фѣѣла</i>		

У средини речи:

ВД : Д	<i>одѣ</i>	ДН : Н	<i>сѣне</i>	КТ : Т	<i>питѣиѣје</i>
ВЉ : Љ	<i>прѣљѣн</i>	ДС : Ц	<i>поѣциѣри</i>	ЛН : Н	<i>моментѣано</i>
ГМ : М	<i>дѣабѣме</i>	ДШ : Ш	<i>ошѣциѣује</i>	МБ : Б	<i>бобѣднак</i>
ГН : Н	<i>подѣиѣне</i>	ЈЈ : Ј	<i>наѣјѣчи</i>	НД : Н	<i>дѣнак</i>
ДМ : М	<i>дѣма</i>	КВ : К	<i>ниѣкака</i>	НЗ : З	<i>козѣрѣва</i>

нгл: <i>штáнгла</i>	ршт: <i>вѣритет</i>	тфр: <i>отфрѣка</i>
ндр: <i>шйндра</i>	скв: <i>исквѣси</i>	фск: <i>лотѣфски</i>
нзј: <i>пензјонѣр</i>	скл: <i>расклáна</i>	фтл: <i>итрѣфтла</i>
нкв: <i>цйнквајс</i>	скр: <i>раскрѣчи</i>	щпл: <i>вѣшпла</i>
нкл: <i>панклйка</i>	спј: <i>йспје</i>	щтв: <i>друштво</i>
нск: <i>истински</i>	спл: <i>исплáзи</i>	щтр: <i>дштро</i>
нст: <i>дйнстује</i>	спљ: <i>исплѣска</i>	щчл: <i>рашчлѣни</i>
нтл: <i>пантлйка</i>	спр: <i>испрáви</i>	

34.3. Фонетске промене у групама од три сугласника врце се само у средини речи:

вск : фск <i>лотѣфски</i>	нтл : нкл <i>панклйка</i>
љск : нск <i>пѣнска</i>	њск : нск <i>лѣнски</i>
мфл : нфл <i>итрѣфтла</i>	пшт : пштѣ <i>саошићáјѣ</i>

34.4. Свођење група од три сугласника на групе од два сугласника:

На почетку речи:

схв : св <i>свáћа</i>	щтр : щр <i>шрѣфтла</i>
схв : сф <i>сфáћа</i>	

У средини речи:

дсв : цв <i>оцвйра</i>	зхл : зл <i>разлáди</i>
дск : цк <i>грáцки</i>	јзл : зл <i>прикѣзла</i>
дсм : цм <i>пѣцме</i>	јмљ : јм <i>узáјмен</i>
дшр : шр <i>ошрѣфује</i>	нст : нс <i>дйнсује</i>
скв : кв <i>брѣска</i>	пкл : кл <i>оклáди</i>
спв : цв <i>рацветá</i>	тсл : сл <i>ослужи</i>
ткв : тк <i>рѣтка</i>	тст : ст <i>пестѣтина</i>
тск : цк <i>брáцки</i>	щчл : чл <i>рачлáни</i>

На крају речи:

У овом положају забележили смо само сугласничку групу *-мст* у облику *кѣмст*, с тим да је много чешћа варијанта *кѣмс* (мст : мс).

35. Група од четири сугласника има свега 11, и то само у средини речи:

вств: <i>лука̀вство</i> и <i>лука̀ство</i>	мств: <i>кѣмство</i> и <i>кѣмсто</i>
јнпр: <i>áјна̀прен</i> и <i>áнпрен</i>	нств: <i>тијáнство</i> и <i>тијáнсто</i>
кспл: <i>експлодйра</i> и <i>есплодйра</i>	пств: <i>рѣпство</i> и <i>рѣпсто</i>
кств: <i>бѣкство</i> и <i>бѣксто</i>	рств: <i>мајстѣрство</i> и <i>мајстѣрсто</i>
кстр: <i>ѣкстра</i> и <i>ѣстра</i>	ћств: <i>вѣћство</i> и <i>вѣћсто</i>
љств: <i>пријáтељство</i> и <i>пријáтељсто</i>	

35.1. Као што произилази из датих примера, све групе са сугласником *в*, као последњим елементом, могу се свести на групе од три сугласника (в. § 18.4). Исто тако, консонантска група *-јнпр-* може се свести на *-нпр-* (и *-јпр-*), а *-кспл-* на *-спл-*, *-кстр-* на *-стр-*.

36. Структура сугласничких група

— Од два сугласника:

звучни + звучни (бд)	безвучни + сонант (пл)
	сонант + сонант (вл)
звучни + сонант (гл)	сонант + звучни (вг)
безвучни + безвучни (пс)	сонант + безвучни (вс)

— Од три сугласника:

звучни + звучни + сонант (ждр)	безвучни + безвучни + безвучни (спц)
	безвучни + безвучни + сонант (скл)
звучни + сонант + сонант (бвј)	безвучни + сонант + сонант (свл)
сонант + безвучни + безвучни (вск)	сонант + звучни + звучни (јзд)
сонант + безвучни + сонант (јпр)	сонант + сонант + безвучни (јнф)
сонант + звучни + звучни (јзд)	сонант + сонант + сонант (јмљ)

— Од четири сугласника:

безвучни + безвучни + безвучни + сонант (кспл)
сонант + безвучни + безвучни + сонант (рств)
сонант + сонант + безвучни + сонант (јнпр)

36.1. Код речи у чијим консонантским групама долази звучни сугласник испред безвучног, по правилу су оба сугласника безвучна: *одсече* и *отсече*, *истицје* и *истцје*, *одфрака* и *отфрака*. Када се ове речи не изговарају сливено, односно када се префикс узима као самостална реч, *д* и *з* не прелазе у своје безвучне чарове *џ*, односно *с*: *од сече*, *из џцје*, *од фрака*. Није ово специфична црта ГР, али такво се изговарање може забележити и у другим примерима.

МОРФОЛОГИЈА

37. У ГР постоје све врсте речи познате књижевном језику: *именице, придеви, заменице, бројеви, глаголи, прилози, предлози, везници и узвици*.

Извесне специфичне особине говора јављају се у начину изражавања граматичких категорија *рода, броја и надежа*.

38. Иако је *граматичка категорија рода* добро очувана, забележили смо ипак неколико речи које могу имати облике за два рода:

за мушки и женски род: *зрак* и *зрка*, *оплећак* и *оплећка*, *дтров* и *дтрова*, *педаљ* и *пед*, *пѐда*;

за средњи и мушки род: *мебло* и *мебел*.

Облици: *бадџија*, *бојија*, *вољна*, *гладница*, *дрдља*, *издџица*, *издџица*, *лажџара*, *лопуџа*, *луда*, *муштџија*, *пиџница*, *пропаљница* и сл. одnose се на особе мушког и женског природног рода.

Реч *бџс* забележена је у контекстима: *Увџтила га нџка бџс*; али: *Спопџ га нџки бџс*, *Не мџжз од бџса*.

И реч *глад* може бити мушког и женског рода: *Бџла је вџлика глад*; *Кџј ће да издржџ тџј глад*, али: *Ге да поцџкаду одгладџ*.

Извесна колебања у роду постоје и код именица *вџрош*, *жџћ мџс*, *сџ*, иако се, у већини случајева, јављају као облици женског рода, а ретко и мушког: *Донџси тџј сџ*; *Дџ ти тџј мџс*.⁴⁴

Именица *калџа* мушког је рода, али сусреће се и у оваквом контексту: *Имаш добџру калџу*.

Именица *вџче* средњег је рода и непроменљива је; *од тџ вџче*, у *тџ вџче*, а *вџчер* је женског рода: *тџ вџчер*, *од тџ вџчери*.

Именице мушког рода имају у Н једнине следеће наставке: *-џ*, *-а*, *-и*, *-е*, *-о*: *баџак*, *попа*, *јџни*, *Браџе*, *Мџрко*, *балаџко*.

⁴⁴ А. Белић, *Дијалекти*, стр. 305—306; Миливој Павловић, *Говор Срепџчке Жупе*, СДЗБ VIII, Београд, 1939, стр. 159—160.

Облици за множину градивних именица и овде се односе на различите врсте, различите квалитете дотичне материје: *Добра су наша вина; Каква су твоја грџа? Нију сва живота једнака.* Ево још неколико множинских облика: *лед — лёдови, пѣсек — пѣскѡви, угал — углѣви, вода — вѡда, млѣко — млѣка.*

39.3. *Именице плуралија тантум*⁴⁵:

богѣње, врата, гаће, гусле, Дѡви, јасле, канице, клѣшта, кола, кочије, кучине, леђ, маказе, Младенци, нѡчаре, нѡдра, нѡвине, ногаре, остругѡтине, парѡке, питије, прѡбаде, резанци, скуте, уздице.

Забележили смо и неке облике за једину: *богѣња, нѡвина, питија, резанѣница, уздица, прѡбад, кучина, остругѡтина, и само вила: Ди ти та нѡвина?, Дал ти готѡва питија?, Увѡтила ти се резанѣница за брѡкове; Повуци уздицу; Ди си метула ону кучину? Немѡј д утуриши остругѡтину; Имамо виљу за ђубрику, па виљу за сѣно; Вила има држаље, кѡ и мотиѡка.*

39.4. *Остаци дуала*

Облици двојина добијају значење множине. Као и у књижевном језику⁴⁶, они су се проширили и на именице које долазе уз бројеве три и четири:

дѡ сина, трѣ сина, четѣри сина, пѣт сѣнова; дѡ брата, трѣ брата, четѣри брата, пѣт браћа, није ретко ни пѣт брата, шѡс брата, али нѡколико браћа; дѡ винѡграда, пѣт винѡграда, дѡсет винѡграда;

дѡе жѡне, трѣ жѡне, четѣри жѡне, пѣт жѡнѡ; дѡе глаѡв, трѣ глаѡв, четѣри глаѡв, пѣт глаѡв, дѡе јѣлѡ, трѣ јѣлѡ, четѣри јѣлѡ, пѣт јѣлѡ;

дѡ сѣла, трѣ сѣла, четѣри сѣла, пѣт сѣла, шѡс сѣла, дѡсет сѣла; дѡ имѣна, трѣ имѣна, четѣри имѣна, пѣт имѣна и имѣнѡ, дѡсет имѣна и имѣнѡ;

дѡ дѡка, дѡе нѡге, дѡе рѡкѡ, али дѡа ѡвета, ретко и дѡа ѡва;

дѡчи, ѡши, очѣма, ушима, од очѣју, од ушију;

бије га по нѡгу, по рѡку, и по рѡкама.

Каже се: *дѡѡста, обѡдѡвѡ.*

39.5. Код *деминутива* нема одступања од облика у књижевном језику:

за мушки род: *жѡдрепчић, казанчић, лончић, носић, овнић, палчић, јтањѣрић;*

за женски род: *артѣјица, басѣјица, бѡчица, бургѣјица, врѣица, гранчица, дѡшчица, дѡвѡјчица, звѡздица, јѡкница, лѡмѣница, лопѡтица;*

за средњи род: *балѡвѡе, близнѡѡе, валѡвѡе, вѣмѡе, дѡнѡе, дивѡнѡе, звѡнѡе, јаслѣнѡе, јастѡѡе.*

40. У *надежном систему* забележили смо извесне специфичне особине:

⁴⁵ М. Стевановић, *Савремени срѣскохрѡватски језик*, I, Београд, 1964, стр. 182—183.

⁴⁶ А. Белић, *Истѡрија срѣскохрѡватског језика*, књ. II, св. 1; *Речи са деκлинациѡм*, Београд, 1969, стр. 57.

Јавља се тенденција синкретизма падежа продирањем аналитичности у падежни систем.

Облици локатива ретко се сусрећу, замењени су другим падежним облицима, пре свега акузативним.

Са облицима инструментала увек долазе предлози.

Предлози *к*, *ка* у дативу ретко се користе, место њих долази или предлог *према*, или генитив са предлогом *код*.

У генитиву множине чува се наставак *-ију*.

Наставак некадашње тврде основе за мушки и средњи род *-ом*, уклонио је из говора наставак меке основе *-ем*⁴⁷.

Тенденција појаве општег падежа, заступљена је у генитиву, акузативу (за именице које означавају нешто неживо), у инструменталу (са осталим предлозима осим *за* и *с*) и у локативу. Функције овог падежа одређује контекст, а нарочито предлози.

ПРОМЕНА ИМЕНИЦА МУШКОГ РОДА НА СУГЛАСНИК И ОСОБНИХ ИМЕНИЦА НА -О, -Е

ЈЕДНИНА

41. ГЕНИТИВ има наставак *-а*:

До краја овега месеца; Му јавили преко телефона; Форт је долазјо пре ручка; пре рата, од унука, поред вџла, преко брега, крај пута, од камена;

Има да дође марта; Чује се пџвање пџтла; Остајо се дувана; Евџ чџка-Марка; Евџ чџка-Брала;

Са негацијом: *нџма дџа, нџма зџта, нџма пријатеља, нџма купуса, нџма пџска, нџма рачуна, али и: нџма купус, нџма пџсак, нџма рачун.*

Реч *пут*, у прилошком изразу *неколико пут*, осећа се као део прилошког израза⁴⁸: *једанпут, двапут, пџти пут, шџсти пут* итд.

Сливањем облика *од стра*, добили смо *дстра*, који се понаца као прилог.

Од мџтра (мџтера), од пџлак мџтра (и мџтера), два мџтра, али: од пџт метџри; Добјд сам од Марка, од Мила.

42. ДАТИВ има наставак *-у*:

Дџ сам мџјем дџу; Кажем брџту; Дџно је дџверу; Дџ је ујам воденичару; Он је Марку рођени брџт; Дџ је Милу; Из почитања према учитељу; према сину, према стрицу.

Предлог *к* сачуван је доследно само у прилошком изразу *к нџћи*, у већини осталих случајева замењен је предлогом *према*: *Идем према пџнџеру*, или *Г* са предлогом *код*: *Идем код нџга*. Каже се: *Гурни га мџло ка зиду; Отишџ је ка пџрку*, али чешће: *према зиду, према пџрку*.

⁴⁷ Павле Ивић, *О говорима Банаја*, стр. 150—151.

⁴⁸ А. Пецо — Б. Милановић, *Ресавски говор*, стр. 302.

51. **ВОКАТИВ** има наставак *-и*, односно *-(ев)и*, *-(ов)и*, и то само код именица које означавају нешто живо: *гаврани, гдсти, јунаџи, људи, сведџи, старци, унуџи, језџеви, краљеви, бикови, сйнови*, исти је облик као и у Н мн., односно у општем падежу.

52. **ИНСТРУМЕНТАЛ** се гради само са једним од предлога *за*, *с* (и његовим варијантама) и наставцима *-има*, *-ма*, односно *-(ев)има*, *-(ов)има*, као и у Д мн.:

-има: гавранима, голубима, јунаџима, кромпирима, лонцима, мравима

-ма: зубма (и зубима), кдњама (и кдњима), људма (и људима)

-(ев)има: бичевима, жуљевима, краљевима, маљевима

-(ов)има: биковима, грејдовима, даровима, зидовима, ораџима, точковима, унуџима.

Забележили смо и облик *дукџама: Окитјо га сас дукџама*; појава вокала *а* место и у *-ама* пре би се могла објаснити фонетским променама него морфолошким путем.

53. **ЛОКАТИВ** има наставак *-има*, односно *-(ев)има*, *-(ов)има*, као и Д, И мн. У већини случајева облици локатива замењени су акузативом.

-има: по пѣнцирима, по сокџима, по подруџима, по тавџима

-(ев)има: по жуљевима, по ножевима, по пањевима

-(ов)има: по лонцовима, по ндсовима, по редџима, по шџиновима.

Каже се и *по зџубма*, али и *по зубима*.

Наставак локатива множине *-а(х)* забележен је и код ових облика⁵²: *по винограџа, по врбаџа, по зидџа, по потџа, по џепџа*, који се користе паралелно са облицима: *по винограџима, по врбаџима, по зидовима, по потџима, по џепџима, и по џепџима.*

Као и у једнини, акузатив множине са предлогом *за* долази и место Л са предлогом *о*: *Говџи за кдње; Говџи за сйнове*. Исто тако, место Л уз глаголе мировања, долазе такође облици за А; *Дрџу у подруџе; Дрџу на тавџе; Дрџу н џстџе.*

54. Неке напомене у вези са акцентом ових именица

У једнини акценат се не мења у деklinацији: *пџсак — пџска — пџску — пџсак — пџском — пџску; кџмен — кџмена — кџмену — кџмен — кџменом — кџмену.*

У множини скрећу пажњу облици за Г, Д, И и Л.

У генитиву множине има речи са две акценатске варијанте: *бџкова и бџкџва, лџктова и лџктџва, лџнцова и лџнџџва, рџдџва и рџдџва.*

У Д, И и Л постоје следеће ситуације:

— акценат остаје непромењен: *гаврани — гавранима, жуљеви — жуљевима, пџлци — пџлцима, пањџеви — пањџевима, старци — старцима, јџрци — јџрџовима, нџсови — нџсовима, пџори — пџорима;*

— краткосилазни акценат помера се за један слог према крају речи: *гџсти — гџстџима, нџкти — нџктџима, пџсти — пџстџима (и пџстџима);*

⁵² А. Белић, *Историја . . . , деklinација*, стр. 71—73.

етимолошко -ем: *благом, ведром, врѣменом и времѣном, вретѣном, дрвѣтом, лончѣтом, парчѣтом, звѣнцом, сунцом, грѣјзом.*

Акузатив (односно општи падеж) долази и место И када се овај гради другим предлозима осим поменутих: *Спава под ведро небо; Држи ведро под вѣме; Седи под дрво.*

60. ЛОКАТИВ има наставак -у, односно -(н)у, -(т)у. Облици Л и овде су сачувани само уз предлог *по*: *Шѣта по сѣлу, по пѣљу; Гаџа по блѣту; по овѣм врѣмѣну*, али чешће: *на овд врѣме.*

Именица *јво* обично се мења у ГР на следећи начин: *јво, јвета, јвету, јветом*, аналогнијом према *тѣле, телѣта, телѣту, телѣтом*. Ређе се може чути и: *од јва, испод јва; Удѣрјо га по јву*; као и *по ђку*.

Једини случај замене сугласника -н-, у проширеној основи, сугласником -т-, забележили смо у примеру: *Удѣрјо га по тѣмену и Удѣрјо га по тѣмету.*

МНОЖИНА

61. НОМИНАТИВ има наставак -а, односно -(н)а, -(т)а:

-а: *блага, ведра, глѣта, држѣља, пѣља, сѣла*

-(н)а: *вимѣна, времѣна, вретѣна, имѣна*

-(т)а: *бурѣта, дугмѣта, парчѣта* '

Множински облици: *бјрићи, јѣганци, јѣрићи, лончићи, пѣлићи, пловчићи, тѣоци* (и *телићи*) мушког су рода. Облици *дѣте* — *дѣца, дрво* — *дрвѣће, брат* — *браћа, прѣт* — *пруће, цвѣт* — *цвѣће* и сл. само се семантички односе на јединину и множину, док им је морфолошки однос јединина — збир. У говору се чешће употребљавају облици збирних именица него множински. То се односи и на збирне именице на -ад које у ГР имају -ада: *бурѣада, дугмада, тѣлада, ћѣбада.*

Именице *небо* и *чудо* не користе се у множини од облика са осномом на -с-, осим ретких случајева, када се понашају као изрази: *у небеса* „сасвим високо“; *Видо је, чо је страшина чудеса* „нешто ужасно“; *Од толики чудеса* „од нечег ужасног“.

Множински облици *џчи* и *јуши* имају посебну промену.

62. ГЕНИТИВ има наставак -а, односно -(н)а, -(т)а:

-а: *држѣљѣ, глѣтѣ, сѣла, пѣља*

-(н)а: *вимѣнѣ, времѣнѣ, вретѣнѣ, имѣнѣ*

-(т)а: *дугмѣтѣ, парчѣтѣ*, али чешће: *дугмѣнѣ, парчѣнѣ.*

Код неких се облика Н мн. разликује од Г мн. једино по акценту, па се ту често сусрећу колебања. Тако у Г мн. имамо: *вретѣнѣ, држѣљѣ, дугмѣтѣ, имѣнѣ*, место којих могу доћи облици општег падежа: *вретѣна држѣља, дугмѣта, имѣна* и сл.

Јављају се облици: *вѣдрѣ, дугмѣтѣ, колѣнѣ, рамѣнѣ, парчѣтѣ*⁵³; *Скѣни га с рамѣнѣ; Утѣри га с колѣнѣ; Од толики дугмѣтѣ, не мѣгу да нађем ни јѣдно; Колико вѣдрѣ вѣде да донѣсѣм?*

⁵³ А. Пецо — Б. Милановић, *Ресавски говор*, стр. 320—321.

Каже се и: од *вѣдара*, од *ребѣрѣ*, од *стакѣлѣ*.

Наставак *-ију*: *очију*, *ушију*; *Очију ми*; *Излази му из ушију*. Упор. и *Одѣзла је од устију да њѣга порѣстѣ*, и од *ѹсти*, као и од *врѣти*, од *кбли*. *Довѣзо сам дѣсет кбли дѣвѣ* (и *кбли*); *Тѣ кѹѣна ѣма десетѣмѹ вратѣ* (и *врѣти*).⁵⁴

Именица *јѣјце* често нема деминутивно значење, па се користи паралелно са именицом *јѣје*. У Г мн. имају облике *јѣјѣ*, *јѣјѣѣ*, но неће бити реткост да се чује и *јѣјѣта*, односно *јѣјѣѣта*, као у Н јд.

63. ДАТИВ има наставак *-има*, односно *-(н)има*, *-(т)има*: *ведрима*, *глѣтѣма*, *пѣљима*, *сѣљима*, *вимѣнима*, *вретѣнима*, *дугмѣтима*, *очиѣма*, *ушиѣма* итд.

Забележили смо и наставак *-ама*: *вѣдрама*, *дѣвама*, *држѣљама*, *јѣјама*, поред облика *вѣдриѣма*, *дѣвиѣма*, *држѣљвиѣма*, *јѣјиѣма* (и *јѣјиѣма*).

Каже се: *Повѹкли се ка дѣвиѣма*, али чешће *Повѹкли се прѣма дѣвиѣма*. Осим тога: *Отишѣд је к врѣти*; *Повѹко се к врѣти*⁵⁵, и *Отишѣд је прѣма врѣтиѣма*; *Повѹко се прѣма врѣтиѣма*.

64. АКУЗАТИВ је једнак основном облику: *вѣдра*, *глѣта*, *вимѣна*, *имѣна*, *дугмѣта*, *парѣѣта*.

65. ВОКАТИВ је једнак основном облику, у говору се ретко користи.

66. ИНСТРУМЕНТАЛ долази само уз предлоге *за*, *с* (и његове варијанте), има исти наставак као и Д мн.; и овде се сусреће наставак *-ама*, паралелно са наставком *-има*: *с вѣдриѣма* и *с вѣдрама*, *с дѣвиѣма* и *с дѣвама*, *с јѣјиѣма* и *с јѣјама*. Упор. и *Отѣишли су с кѣлѣма*, *реѣје* и *с кѣлѣма*.

67. ЛОКАТИВ има наставак *-има*, односно *-(н)има*, *-(т)има*, али само са предлогом *по*: *по сѣљима*, *по пѣљима*. Иначе, акузатив често врши функцију локатива: *У нѣша сѣла*, *на колѣна*.

Каже се: *Їду по сѣла* (в. § 81), па затим: *Стѣи на колѣни* *Држѣи на рамѣни*, и *на колѣна*, *на рамѣна*.

68. Нека запажања у вези са акцентом ових именица

Код именица са проширеним наставком, акценат се у промени помера за један слог према крају речи, где је увек краткосилазан; код осталих именица, не мења се ни место, ни природа акцента: *зрѣно*, *зрѣна*, *зрѣну*, *зрѣно*, *зрѣном*, *зрѣну*; *ѣме*, *имѣна*, *имѣну*, *ѣме*, *имѣном*, *имѣну*, *јѣјце*, *јѣјѣѣта*, *јѣјѣѣѣту*, *јѣјѣѣѣ*, *јѣјѣѣѣтом*, *јѣјѣѣѣту*. Такође у једнини, акценат не мења своје место ни у току промене деминутивних облика: *остѣрѣвце*, *остѣрѣвѣца*, *остѣрѣвѣцу*, *остѣрѣвѣцом*. Иста је ситуација и код именица изведених од глагола: *крѣтѣање*, *крѣтѣања*, *крѣтѣању*, *крѣтѣањѣом*.

У множини имамо различитих ситуација:

Специфичност ГР представља померање акцента на последњи слог у Г мн.: *зрѣнд*, *имѣнд*, *недѣрд*, *ребѣрд*, *стакѣлѣд*, *колѣнд*, но, као што смо напоменули, ту се може појавити и Н мн. Код деминутива, акценат

⁵⁴ А. Белић, *Истѣориѣја ...*, *деклинаѣиѣја*, стр. 90.

⁵⁵ *Истѣо*, стр. 64.

мења и место и природу у Г мн. *острџца, језерца*, као и у Д, И, Л: *острџца, језерца*. Именице типа *сѣла, пдља* мењају природу акцента само у Г мн. *сѣла, од сѣла, сѣлима, пдља, од пдља, пдљима* итд.

ПРОМЕНА ИМЕНИЦА ЖЕНСКОГ И МУШКОГ РОДА НА -А

ЈЕДНИНА

69. ГЕНИТИВ има наставак *-е*: *жѣне, комшиѣке (и комшиѣнке), с дне стрѣнѣ, од куѣе, код сѣстре, По је с јѣбуке; од пѣнѣ, а може се акцентовати код женѣ, код сестрѣ.*

— *Од Милѣвѣ, од Стѣнѣ, од Јѣвѣ;*

70. ДАТИВ има наставак *-и*, предлог *к(а)* ретко се користи: *Отишѣ је ка шкѣли, али чешће: прѣма шкѣли.*

Облик *куѣи* врши прилошку службу: *Није куѣи, Отишѣ је куѣи; Сѣдѣ је куѣи.* У ГР се не каже: *није код куѣе.*

Овде се не врши палатализација облика типа: *брѣги, дѣски, мајки, мотѣки, мѣки, нѣги, рѣки* и сл.

Упор. и: *Дѣ сам Милѣни, Стѣни, Јѣви.*

71. АКУЗАТИВ има наставак *-у*: *Те се вѣдимо у субѣту; Овѣ је урѣдѣ на брзу рѣку; Сѣд пролѣзимо кроз нашу шѣму; Наслонѣ е на грѣну; Отишѣ је у вѣјску; Утѣри пѣшку; Те подѣгне нѣву куѣу; Викѣли су пѣпу; Вѣдо сам Милѣну, Стѣну, Јѣву.*

72. ВОКАТИВ има наставке *-о, -е*:

-о: *жѣно, мамо, сѣјо, пѣпо, Анко, Стѣно, Јѣво*

-е: *Јѣлице, Мѣлице, Чѣдице.*

Одступања има само код облика *ѣјна, стрѣна*, али *тѣтко*.

73. ИНСТРУМЕНТАЛ има наставак *-ом*; и код ових облика обавезна је употреба предлога *за, с* (и његових варијанти): *сас жѣном, ма-мѣм, сѣјѣм, пѣпѣм; Пѣше сас лѣвом рукѣм; Сас Анком, Стѣном, Мѣлицом, Јѣвѣм; Упѣ је сас вѣлом; Отишѣ је с мотѣком на рѣме.* Постоји и акценат *сас жѣндѣм*.

И овде облици акузатива могу вршити функцију инструментала: *Лежѣ под клѣпу; Сѣдѣ под ћупрѣју.*

74. ЛОКАТИВ има наставак *-и*; у говору је слабо заступљен, и то увек уз предлог *по*: *Сѣгра се по прашиѣни; Ваља се по зѣмљи; Скѣта по Рѣдимњи.*

Функцију локатива најчешће преузима акузатив: *Бјѣ сам на свѣдбу; Сѣдѣ у ѣвлију; Скача на јѣдну нѣгу; Сѣграду се у сѣбу, али Сѣграду се по сѣби; Говѣри за мајку; за унѣку; Говѣри за Анку, за Стѣну, за Јѣву.*

Каже се: *Држѣ у ѣста и Држѣ у устѣма.*

МНОЖИНА

75. НОМИНАТИВ нема одступања од књижевног језика: *жѣне, снаје, мајке* итд.

Скрећу пажњу следећи облици за једину у множини: *вѣла — вѣле, грабула — грабуле, нѣвина — нѣвине*.

76. ГЕНИТИВ има наставак *-а*: *гѣдина, жѣнѣ, грѣнѣ, свѣнѣ*; *Купѣд је пѣт пѣри цѣтела; Има мѣго гѣдина; Дѣске су иструлѣле од толики кѣша; Пѣље је пропѣло од толики сѣша; Кућа је напрѣлена од цѣглѣ, (али и: од цѣглѣ), од дѣсака, од бѣсака, од девојѣкѣ, од кокѣшака*.

Очуван је стари облик Н мн. уз бројеве, који врши функцију генитива: *Дѣ сам за кућу стѣ ѣлади*.

Поред облика *од нѣгѣ, од рѣкѣ*, забележили смо и примере: *Болѣје од нѣгѣ, од рѣкѣ*.

Облици акузатива у функцији генитива: *Мѣтеш дѣсет кѣцке шећѣра; У шѣму ѣма мѣго бѣкѣе*.

77. ДАТИВ има наставак *-ама*: *девојѣкама, женѣма, грѣнѣма, дѣскама*. Предлог *к(а)* ретко се користи, обично га замењује предлог *према*: *Отишѣ је ка девојѣкама*, али чешће: *Отишѣ је према девојѣкама*.

78. АКУЗАТИВ је једнак номинативу множине, има наставак *-е*: *дѣске, девојѣке, жѣне, грѣне*.

79. ВОКАТИВ је једнак номинативу множине, у обичном се говору гради само од именица које означавају нешто живо: *девојѣке, жѣне* итд.

80. ИНСТРУМЕНТАЛ долази само са предлозима *за, с* (и његовим варијантама), има наставак *-ама*: *сас девојѣкама, сас мѣтѣкама, сас пѣшкама; Отишѣ је с овѣма; Сечѣ са секѣрама; Обрѣсо је дѣи с рѣкама*.

81. ЛОКАТИВ има наставак *-ама*, али је, у већини случајева, замењен другим облицима. Каже се *Наѣшли се по шѣдлама*, но, специфичност овога говора јесте употреба старог наставка *-а(х)*: *Наѣшли се по шѣкла, па затим: по грѣдина, по жѣнѣ, по јѣруга, по кућа, по ѣвѣ, по пѣнина, по свѣдба, по шѣма, у гѣћа* и сл. Овакви су облици познати само клисурским говорима, у другим банатским говорима нису сачувани⁵⁶.

И овде акузатив преузима функцију локатива: *У лѣде гѣдине; Ўде на шѣке; Налѣзе се у нѣше рѣке*.

82. *Нека запажања у вези са акцентом ових именица*

У једини акцент се не мења: *дѣска, дѣске, дѣски, дѣску, дѣском*, осим код неких именица у Г, И: *пѣпа, пѣпѣ, пѣпи, пѣпу, пѣпѣм*, тако и *жѣнѣ, сѣстрѣ, жѣнѣм* поред *жѣне, сѣстре, жѣном*.

У множини има неколико ситуација:

— Акцент се не помера: *дѣске, дѣсака, дѣскама* итд.; *владѣке, владѣка, владѣкама*.

⁵⁶ Павле Ивић, *О говорима Баната*, стр. 149.

— Акценат се мења само у Г: *жѣне, жѣнѧ, девѡјке, девојѧкѧ* (и *девѡјака*), *попѡви, попѡвѧ* (и *пѡпова*). Две акценатске варијанте налазимо код именице *жѣна*: *жѣнама* и *женѧма* у Д, И мн.

Женска имена типа: *Јѣлица, Мѣлица, Марија, Софија* не мењају акценат у деklinацији, као што је случај са именима типа *Вѣра, Мѧра, Стѧна, Јѡва*, која у Г и И имају другачију акценатуацију: *Вѣрѣ, Мѧрѣ, Стѧнѣ, Јѡвѣ*; *сас Вѣрдѡм, Мѧрдѡм, Стѧндѡм, Јѡвѡм*.

ПРОМЕНА ИМЕНИЦА ЖЕНСКОГ РОДА НА СУГЛАСНИК

83. Овде је деklinација упрошћена. Са сасвим мало изузетака, именице овог типа имају у једнини само два облика:

Н, А: *бѡлес, вѧш, влѧс, жѧлос, крѡв, лѧж, љубав, млѡдос, нѡћ, пѧмет, свѣс, смрѡт, сѡ, стѡрос, стѡр*

Г, Д, В, И, Л: *бѡлести, вѧши, влѧсти, кѡсти, крѡви, лѧжи, љубѡви, мѧсти, млѡдости, нѡћи, пѧмети, смрѡти, сѡли, стѡрости, стѡрѡ*.

Забележили смо и неке посебне облике за инструментал: *Свѣ је бјѡ поливѣн сас крѡвѡм; Запрѡжимо сас мѡшѡм; Мѣтемо мѣсо сас кѡшѡм, са свѡм; Посѡлимо сас сѡлѡм и мѣтемо у кѡцу*.

Неке од ових именица имају у множини посебан облик за Д, И, Л: *вѧшиѡма, влѧстиѡма, кѡстиѡма, лѧжиѡма, нѡћиѡма, стѡрѡма*. Именице *вѧши, кѡсти* имају у Г мн. облике: *вѧшију, кѡстију; Треби се од вѧшију; Нѣма мѣса без кѡстију*.

Облик *нѡћу* свакако је прилог, као и *дѧњу*.

Да наведемо још неколико примера: *Прѡдо је стѡри; Купјѡ је крупѡцу сѡли; Од тѡ мѧло рѡдѡсти; Сѡмо неколико рѣчи; Две, три кѡпље крѡви; Нѣмаши пѧмети*, али: *Увѡтјо те у лѧж; Стѡјѡ две недеље у сѡ; Мѣсо крѡће у мѧс*. Дакле, и овде акузатив замењује локатив, разуме се, осим локатива са предлогом *по*, као и у свим осталим случајевима: *гѡзи по крѡви, по мѧсти; Познѧјѣ се по пѧмети*, али и: *у млѡдѡсти, у стѡрѡсти* (поред *у млѡдѡс, у стѡрос*).

Акценат ових именица стабилан је само у једнини. У множини, акценат се, у току деklinације, помера за један слог према крају речи: *кѡсти, кѡстију, кѡстиѡма, стѡри, од стѡрѡ, стѡрѡма, вѧши, од вѧшију* (и од *вѧши*), *вѧшиѡма*.

84. Промена збирних именица

Збирне именице мушког рода мењају се као и остале заједничке именице мушког рода: *јѧто, јѧта, јѧту, јѧтом; рѡј, рѡја, рѡју, рѡјом; бѡрићи, бирићѧ, бѡрићѡма, бѡриће, бѡрићѡма*.

Збирне именице женског рода мењају се као и заједничке именице женског рода: *грѧђа, грѧђе, грѧђу, грѧђом*. Именица *дѣца* у вокативу гласи *дѣцо*, а у Д, И *децама*; нисмо забележили облик *деци*, са тим значењем.

Иако се именица *браћа* мења као именица *грађа*, у Г има облик *браћа*, а у Д, И *браћама*.⁵⁷

Именице на -ад, у ГР на -ада, имају по две акценатске варијанте у Г и у Д, И: *бурада*, *буради* и *буради*, *буради*ма и *буради*ма, *дугмада*, *дугмади* и *дугмади*, *дугмади*ма и *дугмади*ма, *парчада*, *парчади* и *парчади*, *парчади*ма и *парчади*ма.

85. Збирне именице средњег рода које се завршавају на -е, -о, мењају се као и све остале именице средњег рода у једнини: *биље*, *биља*, *биљу*, *биље*, *биљом*; *сељаштво*, *сељаштва*, *сељаштву*, *сељаштво*, *сељаштвом*.

ПРИДЕВИ

86. Код придева овог говора нема нарочитих одступања од стања у књижевном језику. Оно што би за ГР било специфично, сусреће се и у многим другим српским говорима у чијим су анализама дата стручна објашњења која, у већини случајева, важе и за прилике у овом говору⁵⁸. Зато и сматрамо да ће преглед придева ГР послужити више као потврда већ познатих облика и појава.

86.1. Облици за мушки и средњи род једине

Између облика одређеног и неодређеног вида у Н јд. постоје морфолошке и прозодијске разлике:⁵⁹ *брз* — *брзи*, *зелен* — *зелени*, *лѣп* — *лѣпи*, *млад* — *млади*, *шарен* — *шарѣни*, било само прозодијске: *вѣлики* — *велики*, *зелѣно* — *зелѣно*, *шарѣно* — *шарѣно* итд.

Употребу облика Н јд неодређеног вида илуструју примери⁶⁰: *Ти такд дѣбар чѣвек на да . . .*; *Зашто си исѣко ондј дѣво дра? Кренд је на рђав нут*; *Стйго си да те тај стаѣр ѣтаѣ рани*.

Облици одређеног вида добро су сачувани једино у блокираним лексичким синтагмама типа: *бѣли лукаѣ*, *црни лукаѣ*, *кисели кѣпус*, *рани кѣпус*, *бѣло пасуљ*, *шарѣни пасуљ*, *бѣло вино*, *црно вино*, *плѣви камен*, *слѣпо ѣко*, *слѣпо црѣво*, *црни прѣш*, *Свѣти Никѣла*, *Свѣти Рѣнђел*, *Вѣлики Пѣтак*, *Вѣлика Субѣта* и сл.

Ни у ГР придеви на -њи и -ски немају облике за неодређени вид: *божйђњи*, *лѣтњи*, *ндђњи*, *срдѣњи*, *садђшњи*, *волујски*, *сѣоѣки*, *српски*, *шкѣлски*, *шѣмски* и сл.

86.2. У зависним падежима облици одређеног вида потискују облике неодређеног вида, те осим Н и А (када придеви долазе уз именице које означавају нешто неживо), готова да и нема других наставака именичке промене неодређеног вида⁶¹. Неке остатке ове промене забележили смо само код лексичких синтагми: *Пѣсе исѣѣкамо мѣло бѣла лука*;

⁵⁷ Павле Ивић, *О говору Галићкојских Срба*, стр. 190; Душан Јовић, *Трсињенички говор*, стр. 86.

⁵⁸ Ове радове наводимо у наставку.

⁵⁹ Павле Ивић, *О говору Галићкојских Срба*, стр. 362.

⁶⁰ Душан Јовић, *Трсињенички говор*, стр. 103.

⁶¹ Павле Ивић, *О говору Галићкојских Срба*, стр. 209.

Треба још мало плава камена; Дондси мало кисела купуса, али је и овде обичније белога лука, односно плавога камена, киселога купуса.

И у овом говору постоје облици: *Крстѡвдан, Петрѡвдан, Спаѡсовдан, од Крстѡвдана, од Петрѡвдана, од Спаѡсовдана* итд.

У свим осталим облицима зависних падежа између одређеног и неодређеног вида постоје само прозодијске разлике, облици неодређеног вида имају краткосилазни акценат за разлику од облика одређеног вида, који имају дугосилазни.

У генитиву — акузативу, финално -а у наставку -ога може бити факултативно: *белѡг и белѡга, лепѡг и лепѡга, младѡг и младѡга, зелѡног и зелѡнога, шарѡног и шарѡнога*, па затим: *белѡг и белѡга, лепѡг и лепѡга, младѡг и младѡга, зелѡног и зелѡнога, шарѡног и шарѡнога*. Акценат може бити померен за један слог ка почетку речи: *бѡлог и бѡлога, бѡлог и бѡлога* итд., непромењен је код придева типа *зѡлен, шѡрен*. Треба, ипак, напоменути да облици са наставком -ога имају ширу употребу у овом говору.

Сачуван је и наставак меких основа -ег(а), иако и овде долази наставак -ог(а): *врућѡг(а), данѡшњег(а), дивљѡг(а), стрѡжњег(а), тућѡг(а), но и врућѡг(а), данѡшњог(а), дивљѡг(а), стрѡжњог(а), тућѡг(а)*.

Синкретизовани су облици Д, И, Л. Ови падежи имају три наставка: -ем, -им, -ом(е): *лепѡм, лепѡим, лепѡм и лепѡме, младѡм, младѡим, младѡм и младѡме*, односно *лепѡм, лепѡим, лепѡм и лепѡме, младѡм, младѡим, младѡм и младѡме*, с акценатским варијантама *лѡпем*, односно *лѡпем* итд. Не би се могла одредити никаква правила у вези с употребом једног или другог од ових наставака или факултативног -е (у -о*ме*), осим да наставак тврде основе -ом(е) може заменити наставак меке основе -ем: *божјѡињем и божјѡињом(е), гѡрњем и гѡрњом(е), дѡдљњем и дѡдљњом(е), данѡшњем и данѡшњом(е), сутрѡшњем и сутрѡшњом(е), вечерѡшњем и вечерѡшњом(е), вечерњем и вечерњом(е), јутрѡшњем и јутрѡшњом(е), прѡдњем и прѡдњом(е), срѡдњем и срѡдњом(е), тућѡм и тућѡм(е)*. Каже се: *злѡм, малѡм, целѡм* поред *злѡим, малѡим, целѡим*.

И овде, у већини случајева, акузатив врши и функцију локатива: *Држѡ мѡлеко у плѡтак лѡнац; Пѡсу у непѡкѡшено сѡно*.

Нисмо забележили наставак -ому.

Вокатив се гради само од облика одређеног вида и једнак је основном облику.

86.3. Да наведемо још неколико особина придева ГР.

— Придеви *главни, држѡвни* имају и облике неодређеног вида *главан, држѡван*, који се много чешће користе.

— Наставак -о потискује наставак меких основа -е; каже се: *данѡшње и данѡшњо, мѡлђе и мѡлђо, прѡдње и прѡдњо, бѡдње и бѡдњо, стрѡжње и стрѡжњо*⁶² и сл. Ова се појава проширила и на облике присвојних придева: *божјѡиѡв, вѡрѡтѡв, мѡиѡв, дѡѡв, стѡрѡѡв, учѡиѡѡв*.

⁶² Павле Ивић, *О ѡговорима Банѡиѡ*, стр. 151.

— Облици типа *муждѡв*, *мишов* имају и варијанте: *муждѡвѣли*, *мишѡвѣли*.

— У говору не постоји облик *велик*, већ само *вѣлики*, и то одређеног и неодређеног вида *вѣлики* и *вѣлики*. Каже се само *дивѣљѣ* (нпр. *вѣпар*), док се *дѣвѣљѣ* осећа као компаратив.

— Поред облика *звѣрски* (у посесивном смислу), постоји и *зверѣњи*.

— Придев *цѣли* има и краћи облик *цѣл*: *Изгубѣд је цѣл* (и *цѡ*) *дѡн*; *Цѣл цѣлцат*.

— Нема палатализације код присвојних придева типа: *дѡвдѣкин*, *мѡјкин*.

— Придеви на *-ски* могу се градити од именица на *-ија*: *ѡвѣлѣјски*, *аустријски*, *ракијски*, или од придева на *-ин*: *црквѣнски*, *комишѣнски* (и *комишѣјски*). Забележили смо и облик *волујски*, *волујска кѡла*.

— Говори се: *Вѣрицин*, *Дрѡгѣцин*, *Јѣлицин*, *Мѣлицин* и сл.

— Вокал *-и-* и консонант *-ј-* могу изостати из облика: *бѡжѣји*, *бѡжѣи* и *бѡжѣи*, *зѣчији*, *зѣчи* и *зѣчи*, *кѡзији*, *кѡзи* и *кѡзи*, *дѡчији*, *дѡчи* и *дѡчи* (често и *дѡчи*), *чѡвѣчији*, *чѡвѣчи* и *чѡвѣчи*.

— Присвојни придеви, осим неких фонетских промена, не разликују се од облика у књижевном језику: *тѣдѣћи*, *телѣћи*, *магарѣћи*, *радѣмски*, *шкѡлски*, *сѡѡци*, *бѡбин*, *мѡмѣн*, *тѡтѣн*, *брѡтов*, *дѡцов*, *зѡтов*, *бѡгрѡмов*. Постоји у ГР тенденција замене присвојних придева облицима генитива: *телѣће* (или *телѣћѡ*) *мѡсо* и *мѡсо од телѣта*, *дѡчи сѣр* и *сѣр од ѡвѡцѡ*, *крѡвѣље мѡќѡ* и *мѡќѡ од крѡве*, *кѡњско мѡсо* и *мѡсо од кѡња* итд.

— Градивни придеви имају исте облике као и у књижевном језику: *бѡкрѣн*, *дрѡвен*, *злѡтан*, *сѡѣлен*, *стѡклен*. У говору се и ови облици често замењују генитивом именице: *од бѡкра*, *од дрѡвѡта*, *од злѡта*, *од сѡѣлѣ*, *од стѡкла* итд.

У синтагмама као *сирѡма чѡвѣк* облик *сирѡма* добија придевску функцију.

87. Облици за мушки и средњи род множине

У Н мн. забележили смо две ситуације:

— Код једносложних придева између облика неодређеног и одређеног вида не постоје ни морфолошке, ни прозодијске разлике: *бѣли*, *лѣти*, *мѡлѡди*, *тѡђѣи*, *црѣни*.

— Код осталих придева између облика неодређеног и одређеног вида постоје разлике у акценту: *зелѣни* — *зелѣни*, *каљѡви* — *каљѡви*, *црѡѣни* — *црѡѣни*, *шарѣни* — *шарѣни*.

У Г мн. изгубило се финално *-х*: *бѣлѣи*, *лѣпѣи*, *мѡлѡдѣи*, *зелѣнѣи*, *шарѣнѣи*, *црѡѣнѣи*, *каљѡвѣи*, док су облици одређеног вида потпуно једнаки Н мн.: *бѣли*, *лѣти*, *мѡлѡди* итд.

Д, И, Л имају наставак *-им(а)*: *бѣлѣим* и *бѣлѣима*, *лѣпѣим* и *лѣпѣима*, *мѡлѡдѣим* и *мѡлѡдѣима*, *зелѣним* и *зелѣнима*, *црѡѣним* и *црѡѣнима*, а одређеног вида: *бѣлѣим* и *бѣлѣима*, *лѣпѣим* и *лѣпѣима*, *мѡлѡдѣим* и *мѡлѡдѣима*, *зелѣним* и *зе лѣ-*

нима, *црвеним* и *црвенима*. Функцију локатива преузима, у већини случајева, акузатив.

У А мн. за мушки род очувано је исто стање као и у Н мн., тј. код једносложних придева изједначени су облици одређеног и неодређеног вида: *беле, лепе, младе, туђе, црне*, док је код осталих придева очувана прозодијска разлика: *зелене — зелене, црвене — црвене, шарене — шарене*.

У Н мн. средњег рода наставак је -а: *бела, лепа, млада, туђа* (за оба вида), односно: *зелена и зелена, каљава и каљава, црвена и црвена, шарена и шарена*.

Вокатив се гради само од облика одређеног вида и једнак је Н мн.

Према томе, у множини имамо исту деклинацију за оба вида, која садржи делимичне прозодијске разлике:

Мушки род

Неодређени вид

Н *млади — зелени*
Г *млади — зелени (и зелени)*
Д, И, Л *младим(а) — зеленим(а)*
А *младе — зелене*

Одређени вид

Н *млади — зелени*
Г *млади — зелени*
Д, И, Л *младим(а) — зеленим(а)*
А *младе — зелене*
В *млади — зелени*

Средњи род

Неодређени вид

НА *млада — зелена*
Г *млади — зелени (и зелени)*
Д, И, Л *младим(а) — зеленим(а)*

Одређени вид

НА *млада — зелена*
Г *млади — зелени*
Д, И, Л *младим(а) — зеленим(а)*
В *млада — зелена*

Множински облици одређеног вида ретко се користе: *Најд се од оних зелени ораја*; *Дошд је с оних младим људима*; *Закдљи јено прасе од оних млади*.

88. Промена придева за женски род јединице

У Н јд. нема ни морфолошких, ни прозодијских разлика између облика одређеног и неодређеног вида код придева типа: *бела, лепа, млада, туђа, црна*, за разлику од примера: *зелена — зелена, црвена — црвена, шарена — шарена*.

Облици генитива одређеног вида само се по акценту разликују од облика неодређеног вида: *младѐ — младе, лепѐ — лепе, зелѐне — зелене, шарѐне — шарене*. Исти је случај и са облицима за И: *белѐм — белом, лепѐм — лепом, зелѐном — зеленом, шарѐном — шареном*.

Карактеристичан је наставак *-ој* у Д, Л: *бѣлѡј, лѣпѡј, млѡдѡј, зелѣној, црвѣној, шарѣној*, односно *белѡј, лепѡј. младѡј, зелѣној, црвѣној, шарѣној* у одређеном виду.

Вокатив се гради само од облика одређеног вида и једнак је Н јд.

88.1. У множини придевски облици за женски род очували су разлике исте природе као и у једнини.

Придеви типа *бѣле, лѣпе, млѡде, црне, тѹђе* имају исти облик за оба вида у Н, А мн., али *зелѣне — зелѣне, шарѣне — шарѣне*.

Прозодијске разлике јављају се код осталих облика зависних падежа:

— У Г: *бѣлѡи, лѣпѡи, млѡдѡи, тѹђѡи, црнѡи, зелѣнѡи, црвѣнѡи, шарѣнѡи*, односно: *бѣли, лепѡи, млѡди, тѹђѡи, црни, зелѣни, црвѣни, шарѣни*. У неодређеном виду спорадично се јављају и овакве акценатске варијанте: *зелѣни, црвѣни, шарѣни*, које постоје и код облика за мушки и средњи род.

— У Д, И: *бѣлѡим(а), лѣпѡим(а), млѡдѡим(а), тѹђѡим(а), црнѡим(а), зелѣнѡим(а), црвѣнѡим(а), шарѣнѡим(а)*. Наставак *-има* чешћи је него кратки наставак *-им*, што важи и за облике одређеног вида: *бѣлѡим(а), лепѡим(а), младѡим(а), црнѡим(а), зелѣнѡим(а), црвѣнѡим(а), шарѣнѡим(а)*.

89.1. *Компаратив* се гради помоћу наставака *-ији, -ји, -ши*:

-ији: *богаћѡији* (и *богаћѡим, богаћѡи*), *крупнѡији* (и *крупнѡим, крупнѡи*), *плићѡији* (и *плићѡим, плићѡи*), *плавѡији* (и *плавѡим, плавѡи*), *прошћѡији* (и *прошћѡим, прошћѡи*), *ситнѡији* (и *ситнѡим, ситнѡи*), *срећнѡији* (и *срећнѡим, срећнѡи*), *старѡији* (и *старѡим, сувѡији* (и *сувѡим, сувѡи*);

-ји: *дѣбљѡи, дѹжи, лућѡи, краћѡи, млѡђѡи, тврђѡи, чѣшћѡи*;

-ши: *лѡкши, лепши, мѣкши*, али и *дрѹкши, слѡпши* (поред *слабѡији, слабѡим, слабѡи*); ови облици компаратива имају и варијанте: *лѡкчи, лепчи, мѣкчи, дрѹкчи, слѡпчи*. Компаративима ове врсте може се додати још један наставак: *-ји, -ја, -је* (и *-јо*): *лакшији* (и *лакшиим, лепшији* (и *лепшиим*), *друкијији* (и *друкииим, друкчији, друкчиим*), *слапшији* (и *слапшиим, слѡпчији, слѡпчиим*). Проширењем наставака придеви примају извесну нијансу истицања њиховог семантичког садржаја.

Необичне облике компаратива за овај говор забележили смо у примерима: *Бдље би бѡло да ту учѹкаиш потѡњи кдлац* (или *поддѣбљи кдлац*), па затим: *потѡњи* или *поддѣбљи кднац* и сл.

— Каже се *височѡији, височѡим, вишиљи, вишињи*.

Познати облици суплетивне компарације забележени су и у ГР: *ддбар — бдљи, рђав — гдри*, али и *рђавѡији, рђавѡим*.

89.2. *Суперлатив* се гради помоћу речце *нај-* и облика за компаратив: *најбѣљи, најбѣља, најбѣље* (и *најбѣло*), *најбрѣжи, најбрѣжа, најбрѣже* (и *најбрѣжо*), *најлепши, најлепчи* (као и у компаративу).

Поред облика *најглавнѡији* спорадично се јавља и *најгдѡван*, а поред *најбдљи* сусреће се и *најддбар*.

Нисмо забележили суперлативе типа *најволела*.

90. У деκлинацији облика за компаратив и суперлатив нема морфолошких разлика у односу на деκлинацију основних облика:

— *лѣтши, лѣтшега* (и *лѣтшиога*), *лѣтшем* (и *лѣтшим, лѣтшиом*), *лѣтши* или *лѣтшега* (према односу означавања нечег живог или неживог);

— *лѣтши, лѣтши, лѣтшим(а), лѣтше*;

— *лѣтша, лѣтше, лѣтшиој, лѣтшу, лѣтшиом*;

— *лѣтше, лѣтши, лѣтшим(а), лѣтше*

Исту деκлинацију имају и облици суперлатива.

Напомене о употреби акузатива и место локатива, које смо донели код именица, односе се и на придеве.

ЗАМЕНИЦЕ

91. У ГР постоји већи број специфичних особина заменица, већином фонетске и морфолошке природе. Има и заменичких облика који се не користе у овом говору, иако су заступљене све категорије именичких и придевских заменица.

ИМЕНИЧКЕ ЗАМЕНИЦЕ

92. *Личне заменице* имају следеће облике у једнини:

Н <i>ја</i>	<i>тѣ</i>	<i>он, онд</i>
Г <i>мѣне</i>	<i>тѣбе</i>	<i>њѣга</i>
Д <i>мѣне, ми</i>	<i>тѣбе, ти</i>	<i>њѣга, му, њѣмѣ</i>
А <i>мѣне, ме</i>	<i>тѣбе, те</i>	<i>њѣга, га</i>
И <i>с менѣм, са мноу</i>	<i>с тебѣм, с тобѣм</i>	<i>с њѣм, с њѣмѣ, ш њѣм, ш њѣмѣ</i>
Л <i>по мѣне</i>	<i>по тѣбе</i>	<i>по њѣмѣ, по њѣму</i>
В —	<i>тѣ</i>	—

Н <i>ѣна</i>
Г <i>ње</i>
Д <i>њѣј, њѣзи, њѣјзи, њѣзи, њѣјзи, ју, и</i>
А <i>њу, је</i>
И <i>њѣм, њѣмѣ</i>
Л <i>по њѣј, њѣзи, њѣјзи, њѣзи, њѣјзи</i>
В —

Сѣтјо се за мѣне; Увек је долѣзјо пре мѣне; Дѣј ми онѣј чокѣнац; Тѣ да даш само мѣне; Мѣне ми је рѣѣво; Мѣне је рѣко да ће да дође; Рѣко ми да си отишѣ; Цѣло врѣме је седѣ поред мѣне; Повѣди ме сас тебѣм; Дѣте је бѣло са мноу; Причѣли су за мѣне; По мѣне нѣка рѣди штѣ дѣе.

Сѣтјо се за тѣбе; Отишѣ је без тѣбе; Смо те чекали; Тѣбе смо чекали; Бојѣ се од тѣбе; Тѣбе је зѣма? Он ти је брѣт? Ђу ти дам ѣко ти трѣба; Еј, тѣ, дођ, овѣмо! С тебѣм је јѣко пријатно; Причѣ ми за тѣбе; По тѣбе мѣж да пѣмру свѣ.

Свѝ се бѡјѹ од њѡга; Мѡни, ѡе дѡбјем од њѡга; Њѡму је ѹмро дѡац; Њѡсам му рѡко; Вѡдо сам и њѡга; Ми смо га вѡдли; Поздрѡви га; Дошѡ је до дѡра и везѡ кѡња за њѡга; Ослѡња се на њѡга; Ыди и њѡмѡ; С њѡм ни је лѡко; Мѡгу да ви рѡчам за њѡга; По њѡму свѡ мѡже да пропѡне; По њѡмѡ, то њѡма њѡкад да се свѡши.

Тѡ сам од њѡе научѡд; Дѡл се сѡћаш њѡе? Њѡдј сам све испрѡчѡд; Тѡи си ју рѡко; Вѡдо сам ју сѡна; Њѡу сам вѡдо; Вѡћам је свѡки дѡн; Замолѡд сам је да ми помѡгне; Јучѡр смо разговѡрѡли и њѡм; Причѡли ми за њу; По њѡдј, то њѡе њѡкад да бѡде гѡтѡво.

92.1. Множѡина

Н мѡ	вѡ	дѡни, дѡне, дѡна
Г нѡс, нас	вѡс, вас	њѡи, њѡјѹ
Д нѡма, њѡм, ни	вѡма, вѡм, ви	њѡма, и, ји
А нѡс, нас, не	вѡс, вас, ве	њѡи, и, ји, ј
И с нѡма	с вѡма	с њѡма, сѡш њѡма, и њѡма
Л по нѡма	по вѡма	по њѡма
В —	вѡ	—

Тѡ су од нѡс научѡли; Седѡ је пѡред нас; Њѡма су свѡ испрѡчѡли; вн нам је најблѡжњѡ фѡмѡлија; Дѡј и нѡма да вѡдимо; Трѡба да ни плѡти; Нѡс је вѡко; Њѡје нас ни вѡдо; Вѡ сте не пѡзвали; Дѡђи с нѡма; Ўвек је бјѡ с нѡма; Причѡли су за нѡс; По нѡма, ѡма јѡш да чѡкају.

Бојѡ се од вѡс; Тѡшко ни бѡло брез вѡс; Е, лѡко је вѡма; Тѡ вам је брѡт? Да ви покѡжѡмо; Сѡм ве вѡдо јучѡр; вни су вас вѡдли; Еј, вѡ, дѡи сте? Бјѡд је с вѡма; Ђе да чѡкам и ја с вѡма; За вѡс се мѡдго причѡло; По вѡма, њѡма њѡшта да с урѡду.

Њѡ се дѡбро сѡћам; Од њѡи се свѡ бѡјѹ; Дѡли смо њѡма; Тѡи си и ком-шѡија; Кѡжѡи ји да сам ѡтѡишо; Сѡмо сам њѡи вѡдо; Дѡи си и вѡдо? Ш њѡма смо бѡли; С њѡма смо разговѡрѡли; Штѡ мѡжѡеш да ни кѡжѡеш за њѡи? По њѡма, свѡ мѡже да пропѡне.

92.2. Када се осѡћа потреба за истицањем лица на које се односи глаголска радња, долази до удвајања личних заменица⁶³:

Мѡне ми сѡме Ыва; Мѡне ме вѡкѡли; Ме вѡкѡли мѡне; Тѡбе ти трѡба? Ти трѡба тѡбе? Тѡбе те чѡкамо; Те чѡкамо тѡбе; Њѡму му дѡнели; Му дѡнели њѡму; Њѡга га чѡкали; Га чѡкали њѡга; Њѡјзи ју фѹрт трѡба; Фѹрт ју трѡба њѡјзи; Њѡма ни кѡзѡли; Вѡс ве вѡкѡли; Вѡс ве вѡдли; Њѡма и покѡзѡли; Њѡи и већ познѡјѡмо.

Удвајање личних заменица толико је нормална појава у овом говору да се оно јавља и онда када се не врци истицање лица: *Тѡбе те болѡ глѡва; Њѡму му пѡла мѡка и сл.*

⁶³ Павле Ивић, *О говору Галиѡљских Срба*, стр. 199—205; Иван Поповић, *Истѡрија*, стр. 61; В. Koneski, В. Vidoeski, О. Јаѡар-Nasteva, *Distribution des balkanismes en macѡdomie*, Скопје, 1966, стр. 3.

92.3. Морфолошки синкретизам обухвата дуге облике Г, Д, А, Л 1. и 2. л. једнине: *мѣне — тѣбе*⁶⁴: *Дѣ би дн мѣне, сѣмо ме срамѣта да ѡскам; Он ми кѣзд мѣне; Пѣчо дн мѣне да пѣрѣча свѣшта; И тѣбе ће донѣсем нѣшто; По тѣбе, нек отѣну свѣ; Викѣли су и тѣбе и мѣне; Нѣмам јѣ нѣкаке кѣрѣсти од тѣбе.*

У инструменталу прилози и заменице осећају се као сливени облици:⁶⁵ *с мѣндм, сѣ мном, с тѣбѣм, с тѣбѣм, и њѣмѣ*; они се у писању (нпр. у писмима) никад не раздвајају. Облици *с њѣмѣ, и њѣмѣ, и њѣмѣ* осећају се као дугачки заменички облици, за разлику од енклитичких: *њѣм, њѣм.*

92.4. Пажњу скрећу облици за Д од 3. л. заменице ж.р. *њѣдј, њѣзи, њѣзѣ, њѣзи, њѣзѣ* и енклитика *ју*⁶⁶: (нисмо забележили облик *јѣ*): *Алѣл ју вѣра; Да ју бѣде лѣкше; Ђма да ју кѣпи бѣба нѣве цѣтѣле.* Овај енклитички облик може изостати: *Данѣске је вѣдо; Лѣно је поздрѣвѣо и отѣшио; Брѣт је стрѣшно волѣ* (место: *Данас ју је вѣдо* итд.).

92.5. Локатив долази само са предлогом *по*, иначе је замењен акузативом, но и овде имамо облике општег падежа:⁶⁷ *Да се не пѣрѣши кѣд пред мѣне; по мѣне, по тѣбе.*

92.6. Код 3. л. заменица за м. и с. род дуги облик инструментала *њѣмѣ* сусреће се и у дативу, а нарочито у локативу: *Сѣмо њѣмѣ дѣјѣш; По њѣмѣ свѣ би пѣрѣло.* Ако се овде не ради о аналогiji према множинском облику за Д, И, Л *њѣма*, онда се може сматрати да је у питању проширење наставака придевских заменица *-им*⁶⁸.

92.7. Уз облике генитива једнине и множине увек долазе предлози код примера типа: *Бѣјѣ се од мѣне, од тѣбе, од њѣга; Бѣјѣ се од нѣс, од вѣс, од њѣ, од њѣјѣ.*

92.8. У генитиву јд. нема енклитичких облика *ме, те, га, је*. Нисмо забележили ни облике: *њѣга, њѣ, за ме, у те* и сл.

92.9. У множини пажњу скрећу стари енклитички облици за датив⁶⁹ *ни-ви*: *Да ни дѣду; Ома да ни донѣсу; Кѣј ви рѣко*, као и за акузатив *не — ве*: *Од јѣтрос не тѣрѣжи; Они не вѣрѣли; Бѣг ве вѣдо, ла сте смѣшѣни; Ни ве било жѣ.* Из тог се разлога облици датива *нѣм — вѣм* не осећају као енклитике, а финално *-а* у дугим облицима *нѣма — вѣма* је факултативно: *Нѣм ни рѣко да нѣће; Вѣм ви било жѣ и Нѣма ни рѣко да нѣће; Вѣма ви било жѣ.*

92.10. Уклањањем финалних сугласника у енклитичким облицима 3. л. у дативу и акузативу појављује се иста енклитика *и (< им), и и (< их)*: *Њѣма и не тѣрѣба; Чѣкѣју сѣмо да и дѣш; Нѣка ѣду ди и дрѣго; Сѣмо да*

⁶⁴ А. Белић, *Исѣорија . . . , деклинација*, стр. 102—103; М. Стевановић, *Бѣковѣчки ѣвор*, СДЗБ XI, Београд, 1950, стр. 109—110.

⁶⁵ Берислав М. Николић, *Мѣчѣвански ѣвор*, СДЗБ XVI, Београд, 1966, стр. 264.

⁶⁶ А. Белић, *Исѣорија . . . , деклинација*, стр. 107, 110; Маринко Станојевић, *Северно-ѣимѣчки дијѣлекѣти*, СДЗБ II, Београд, 1911, стр. 405.

⁶⁷ А. Белић, *Дијѣлекѣти*, стр. 399.

⁶⁸ Павле Ивић, *О ѣворима Бѣнаѣша*, стр. 150.

⁶⁹ А. Белић, *Дијѣлекѣти*, стр. 402—404; А. Белић, *Исѣорија . . . , деклинација*, стр. 105; Danilo Barjaktarević, *Govorne osobine Gnjilana*, Gjurmime albanologijike, Albanoška istraživanja, 2, Priština, 1965, str. 88.

и *видиш како су лети*; *К'ј* и *пита њи*; *Њима* и *трѣба њаша пдмоћ*; *И њима сам* и *ддно*; *Њи* и *сви познају*.

Често се испред *и* јавља сугласник *ј*; *Да ји питаиш*; *Да ји даиш њима* али се, испред вокала, ово *ји* може свести на *ј*: *Да ј истѣраиш њи свѣ*; *Да ј отѣреш њи свѣ*; *Да ј обуваиш њи свѣ*, поред облика: *Да ји истѣраиш*, *да ји отѣреш*, *да и обуваиш*.

Овакви енклитички облици (*и, ји, ј*) могу се чути и у једнини: *Ако видиш м'ју стр'ину, да и кажеиш да дође кући* (поред *да ју кажеиш*); *Донѣси и и њѣзи* (поред *Донѣси ју и њѣзи*); *Зашто не и даиш и њѣзи?* (поред *не ју даиш*).

92.11. Облици акузатива уз глаголе кретања могу доћи и место *И* и *Л*⁷⁰: *Стѣји пред нас*; *На нас је било свѣ ндо*; *Није било ништа између њи*, као и место генитива: *Нема не доста*; *Нема ве нигде*; *Йма ве јдиш*?

Да поменемо и дуалски облик *њѣју* заменице 3. л. мн. у гентиву, где смо забележили и *њи* (< *њих*). Сличан дуалски облик сусреће се и код заменице *свију* (в. § 103).

92.12. У вези са акцентом личних заменица, привлаче пажњу ове чињенице:

— Кад се истичу, основни облици имају дугосилазни акценат: *ја, ти, он, ми, ви*, а у обичном говору — краткосилазни акценат; овакво је стање познато и другим српским говорима⁷¹, у којима наведени облици могу бити и неакцентовани.

— Акцентовани облици *н'ам, в'ам, њ'им* понашају се као дуги заменички облици, а када су неакцентовани, понашају се као праве енклитике *не* — *ве, ни* — *ви, и, ји, ј*.

93. *Лична заменица сваког лица* није сасвим нестала из говора, али се веома ретко употребљава, и то само њени дуги облици:

Г, Д, А, Л сѣбе

И са сѣбом, сѣб'ом, сѣб'ом

Он је с'ам сѣбе нап'рајо злѣ; *П'дно је свѣ н'вце са сѣбом*. Место ове заменице најчешће долазе одговарајући облици личних заменица оног лица о коме се у реченици говори: *Он је с'ам њ'ему нап'рајо злѣ*; *П'дно је све н'вце и њ'мѣ*; *Т'д трѣба да к'упиш за тѣбе*; *М'и смо за нас већ купили зимско оде'ло*; *Он њ'гда не види како изл'еда, а см'јѣ се др'угима*; *М'и смо с'ами нас обр'адовали*; *Ј'а сам с'а мном пов'д и др'уге*; *П'днели су и њ'има дв'а њ'ака*; *В'и за в'ас њ'мате свѣг'а*.

Нисмо забележили облике типа: *међу се, преда се, низа се, за се* нити енклитику *си*, али се очувала енклитика *се* када врши улогу повратне заменице: *очѣш'лала се*; *обув'ала се, д'бријо се* итд.

⁷⁰ А. Пецо — Б. Милановић, *Ресавски говор*, стр. 333.

⁷¹ Душан Јовић, *Трстенички говор*, стр. 122.

94. Упитна заменица ко у говору гласи *кѡј*, *кѡј* и има следеће облике:

Н	<i>кѡј</i> , <i>кѡј</i> , <i>кѡј</i> , <i>кѡј</i>	И	с <i>кѡмѣ</i> , с <i>кѡм</i>
Г, А	<i>кѡга</i> , <i>кѡга</i> и, ређе, <i>кѡг</i>	Л	по <i>кѡмѣ</i> , по <i>кѡмѣ</i>
Д	<i>кѡмѣ</i> , <i>кѡмѣ</i>		

У говору се не сусреће облик ко ни самостално, ни у сложеним заменицама типа *неко*, *свако*, *ма ко*. Ти облици у овом говору гласе: *нѣки*, *свѣки*, *ма* (или *макар*) *кѡј* (или *кѡј*), али се каже: *нико* и *ники*.

Ако је тачно да су облици зависних падежа ове заменице настали након асимилације и сажимања⁷², онда је јасно зашто се у ГР често прилази старим, неасимилираним и несажетим облицима, који сада одговарају придевској упитној заменици *кој*:

Г, А	<i>којѣга</i> , <i>којѣг</i> , <i>којѣга</i> , <i>којѣга</i> , <i>којѣг</i>
Д	<i>којѣмѣ</i> , <i>којѣм</i> , <i>којѣмѣ</i> , <i>којѣм</i> , <i>којѣмѣ</i> , <i>којѣм</i>
И	с <i>којѣмѣ</i> , <i>којѣм</i> , <i>којѣмѣ</i> , <i>којѣм</i>
Л	по <i>којѣмѣ</i> , <i>којѣм</i> , <i>којѣмѣ</i> , <i>којѣм</i> , <i>којѣмѣ</i> , <i>којѣм</i>

У обичном говору, поред неких облика зависних падежа заменице *ко*, могу доћи енклитички облици личних заменица: *Кѡмѣ му нѡсиш то?* *Кѡга га глѣдаш кроз пѣнцир.*

94.1. Упитна заменица *што* изговара се као *штѡ* (одрично *ништа*), док се *што* семантички изједначило са заменицом *зашто*. Ипак, упитно значење може имати и облик *шта*: *Штѡ ници доид?* *Штѡ ници дѡно?* *Па, штѡ ници се јавјѡ?* Облик *што* очуван је уз предлог *по*: *пѡшто* (и *пѡшта*), али само *нѡшта*, *ушта*.

Заменица *штѡ* има следеће облике:

Н, А	<i>штѡ</i>	И	<i>чѡмѣ</i> , <i>чѡм</i>
Г	<i>чѣга</i>	Л	по <i>чѡмѣ</i> , <i>чѡм</i> , <i>чѣму</i>
Д	<i>чѣму</i>		

Има случајева када је форма *И чѡмѣ* замењена другим обликом истог падежа заменице *ко* са предлогом⁷³, као нпр.: *С кѡмѣ си га саишјѡ?* *С кѡмѣ ће да пѡкрете кѡћу?* Та се замена облика може извршити и у Л: *По кѡмѣ га познајеш?*

Заменица *штѡ* може доћи и место облика придевске релативне заменице *који*⁷⁴: *Дѡнели ми онѡ штѡ су дѡшли код нас;* *Чѣшаљ штѡ се чѣшљамо;* *Сагун штѡ се пѣremo;* *Вунѣне чарѡне штѡ нѡсимо зѡми;* *Дебѣло сѡкно штѡ сѡме ткѡмо.* Ово су једини контексти у којима се може појавити и облик *што*: *штѡ су дѡшли;* *штѡ се чѣшљамо,* *штѡ се пѣremo;* *штѡ нѡсимо зѡми;* *штѡ сѡме ткѡмо* итд.

У вези са овом заменицом напомињемо да она у обичном изговарању носи краткосилазни акценат, а при посебном истицању — дугосилазни: *Штѡ дѡеш?* *Штѡ да дѡђем?*

Заменица *шта* улази у састав сложених заменица типа: *нѡшта*, *свѡшта*, *ма* (или *макар*) *штѡ* итд.

⁷² М. Стевановић, *Савремени*, стр. 92.

⁷³ Павле Ивић, *О говору Галишњих Срба*, стр. 361.

⁷⁴ *Исио*, стр. 362.

95. Неодређене именичке заменице имају у овом говору само облике *нѣшто*, *пѣнешто*, док су заменице типа *неко*, *гдеко*, *понеко* нестале из говора; место њих долазе одговарајући облици неодређених придевских заменица *нѣки*, *пѣнеки*.

Заменица *нѣшто* има следеће облике у зависним падежима: *нѣчега*, *нѣчему*, *нѣшто*, *с нѣчим*, *по нѣчим* и *по нѣчему*. Од заменице *пѣнешто* забележили смо само овај облик: *Налѣзи се јдш од пѣнѣчега*.

96. Одричне именичке заменице *нѣко* и *нѣшта* немају рестрикција у ГР. Место облика *нѣко* може доћи и *нѣки*: *Нѣма нѣки нѣшта да ти рѣди*.

У зависним падежима ове заменице имају следеће облике:

Г <i>нѣкога</i> , <i>нѣког</i>	<i>нѣчега</i> , <i>нѣчег</i>
Д <i>нѣкем</i> , <i>нѣким</i>	<i>нѣшта</i>
А <i>нѣкога</i> , <i>нѣког</i>	<i>нѣшта</i>
И <i>с нѣкем</i> , <i>с нѣким</i>	<i>с нѣчем</i> , <i>с нѣчим</i>
Л <i>по нѣкем</i> , <i>по нѣким</i>	<i>по нѣчем</i> , <i>по нѣчим</i>

Он је нѣко и нѣшта; Нѣма нѣшта од нѣга; Не да он нѣкем нѣшта; С нѣкем не разговѣра; Нѣћемо по нѣкем да пѣшљемо; Од нѣчега ће отрѣји нѣвац; Нѣсте ви нѣкад нѣшта виѣдли; С нѣчем не мѣж да га намѣмиш; Не познѣјѣ се по нѣчем.

97. Опште или одређене именичке заменице *свако*, *ико*, *ишта* не упо-
 требљавају се у ГР. Место *свако* долази општа придевска заменица *свѣки*.
 Од осталих именичких заменица овога типа у ГР постоје: *мѣ* (или *мѣкар*)
кѣј (или *кѣј*), *кѣј* (или *кѣј*) *му дрѣго*, па затим: *свѣшта*, *мѣ* (или *мѣкар*)
штѣ, *штѣ му дрѣго* итд.

Заменица *свѣшта* има ове облике у зависним падежима: *свѣшта* (Н, Д, А), *свѣчега* (Г) и *свѣчем*, *свѣчим* (И, Л): *Јма свѣгд и свѣчега; Мѣ-
 жеш да намѣжеш сас свѣчим.*

ПРИДЕВСКЕ ЗАМЕНИЦЕ

98. Присвојне заменице имају следеће облике:

мѣј, *твѣј*, *нѣгѣв* и *нѣгѣв*, *нѣн* и *нѣзин*, *нѣјзин*, *нѣн*, *нѣзин*, *нѣјзин*
мѣја, *твѣја*, *нѣгѣва* и *нѣгѣва*, *нѣна* и *нѣјна*, *нѣзина*, *нѣјзина*, *нѣна*, *нѣјна*,
нѣзина, *нѣјзина*
мѣје и *мѣе*, *твѣје* и *твѣе*, *нѣгѣво* и *нѣгѣво*, *нѣно* и *нѣјно*, *нѣзино*, *нѣјзино*,
нѣно, *нѣјно*, *нѣзино*, *нѣјзино*
мѣји и *мѣи*, *твѣји* и *твѣи*, *нѣгѣви* и *нѣгѣви*, *нѣни* и *нѣјни*, *нѣзини* и *нѣјзини*,
нѣни и *нѣјни*, *нѣзини* и *нѣјзини*
мѣје и *мѣе*, *твѣје* и *твѣе*, *нѣгѣве* и *нѣгѣве*, *нѣне* и *нѣјне*, *нѣзине*, *нѣјзине*,
нѣне, *нѣјне*, *нѣзине* и *нѣјзине*
мѣја, *твѣја*, *нѣгѣва* и *нѣгѣва*, *нѣна* и *нѣјна*, *нѣзина*, *нѣјзина*, *нѣна*, *нѣјна*,
нѣзина, *нѣјзина*

наш, ваш, њин
наша, ваша, њина
наше и нашо, ваше и вашо, њино
наши, ваши, њини
наше, ваше, њине
наша, ваша, њина

Са посесивним значењем употребљавају се и облици:
овдјзин и овејзин, тдјзин и тејзин, днојзин и ондјзин
овдјзина и овејзина, тдјзина и тејзина, днојзина и ондјзина
овдјзино и овејзино, тдјзино и тејзино, ондјзино и ондјзино
овдјзини и овејзини, тдјзини и тејзини, ондјзини и ондјзини
овдјзине и овејзине, тдјзине и тејзине, ондјзине и ондјзине
овдјзина и овејзина, тдјзина и тејзина, ондјзина и ондјзина

98.1. У зависним падежима скрећу пажњу следећи облици:

— У генитиву:

— *мдјега и мдјег, мдег, мдја; твдјега, твдјег, твдег, твдја; њигдвога*
њигдвог, његдвога, његдвог, њигдвга, његдвга; њднога, њдног, њдинога, њези-
ног ИТД.

— *од мдје, мде; твдје, твде; њигдве, његдве; њне* ИТД.

— *од нашег, нашег, нашога, нашог; вашега, вашег, вашога, вашиг;*
њинога, њиног

— *од наше, ваше, њине*

— У дативу (инструменталу и локативу):

— *мдјим и мдим, мдјем, мдем; твдјим, твдим, твдјем, твдем; њигд-*
вим; њдним, њднем ИТД.

— *мдјој, твдјој, његдвој, њдној* ИТД.

— *нашем и нашим, нашом, вашем, вашим, вашом, њнем, њиним* ИТД.

— *нашој, вашој, њиној.*

Код заменица које означавају више поседованих лица или предмета присуство финалног *-а* у наставку *-има* није обавезно; каже се: *мдјима* и *мдим*, *твдјима* и *твдјим*, *нашима* и *нашим*, *вашима* и *вашим*, *њигдвима* и *њигдвим*.

Однос *е/о* у наставцима меких и тврдих основа нарушава се потискивањем наставака меких основа *-е, -ем, -ега*: *нашо, нашом, нашога*.

Наставак *-и* у Л неспецифичан је за овај говор, иако се још може чути код старијих Радимаца: *Саџ си у мдји шака; Радјд је по њигдви њива*.

98.2. Присвојна заменица сваког лица има следеће облике:

свдј, свдја, свдје и свде
свдји и свди, свдје и свде, свдја

Ови се облици сасвим ретко употребљавају. По правилу су замењени присвојном заменицом одговарајућег лица; *Ја сам добјд пдмоћ од мди деџд; Ви сте се премештили у вашу кућу; Она је тд купила њдним*

децама; Ми нѣмамо више нашу кућу у село; Ники не седѣ на његдово мѣсто, иако смо забележили и примере: Сваки је гѣзда у свдју кућу; Нѣка каже сваки свдје; Сваки је остд на свдје, такд да се нѣсмо сложили; Нѣће нико да да свдје.

Познати су и облици зависних падежа иако се и они сасвим ретко употребљавају:

Н	свдј, свдје, свде	свдја
Г	свдјега, свдјег	свдје, свде
Д	свдјем, свдјим, свдем, свдим	свдјој
А	свдјега, свдјег	свдју
И	свдјем, свдјим, свдем, свдим	свдјом
Л	свдјем, свдјим, свдем, свдим	свдјој

Падежни облици осталих заменица овог типа: свдји и свди (Г), свдјима и свдима, свдјим, свдим (Д, И, Л), свдје и свде (А).

99. Показне заменице имају следеће облике:

овѣј и вѣј, тѣј, онѣј и нѣј
 овѣ и вѣ, тѣ, онѣ и нѣ
 овд и вд, тд, онд и нд
 овѣ и вѣ, тѣ, онѣ и нѣ
 овѣ и вѣ, тѣ, онѣ и нѣ
 овѣ и вѣ, тѣ, онѣ и нѣ

У обичном говору почетни вокал о- може се испустити, што зависи не само од начина изговарања већ и од контекста у коме се облик јавља, јер суседни вокал условљава овај процес: *Кад је дошд вѣј човек; Нѣсам никад вѣдо ну жѣну; Лѣпо је нд дѣте.* То је ипак секундарна појава у говору, пуни се облици много чешће употребљавају. Финално -ј никада се не губи.

Између облика личне заменице *дна, дне, дни, дно* и облика показних заменица *онѣ, онѣ, онѣ, онд* постоји прозодијска разлика, остварена померањем акцента.

У деклинацији показне заменице имају следеће облике:

— Генитив: *овдга и овдг, тдга и тдг, ондга и ондг, овѣ, тѣ, онѣ* итд. Код множинских облика имамо две могућности: *од овѣ и од овѣју, тѣ и тѣју, онѣ и онѣју* (в. § 92.11., 103).

— Датив (синкретизовани су Д, И, Л): *овѣм и овѣмѣ, овѣм и овѣмѣ, овдм и овдмѣ, тѣм и тѣмѣ, тѣм и тѣмѣ, тдм и тдмѣ, онѣм и онѣмѣ, онѣм и онѣмѣ, ондм и ондмѣ, овдј и овдјзи, овѣјзи, тдј и тдјзи, тѣјзи, ондј и ондјзи, онѣјзи.* У множини: *овѣм и овѣма, тѣм и тѣма, онѣм и онѣма.* Код облика за ж.р. спорадично се јављају и: *овѣм и овѣма, тѣм и тѣма, онѣм и онѣма.*

— Акузатив: *овдга и овдг, тдга и тдг, ондга и ондг; овју, тју, онју; овд, тд, онд* — а сасвим ретко и *овдгѣ, тдгѣ, ондгѣ; овѣ, тѣ, онѣ; овју, тју, онју.*

Има и неколико одступања: *Дѣ си седѣ до та дѣба? Вѣтамо рѣбу сас тѣ седѣм чѣмаца; Ка сам бјѣ у онѣј рѣт; Шта трѣжши у тѣ кѣѣ?*

99.1. Показне количинске заменице имају следеће облике:
овољѣки, тољѣки, онољѣки *овољѣки, тољѣки, онољѣки*
овољѣка, тољѣка, онољѣка *овољѣке, тољѣке, онољѣке*
овољѣко, тољѣко, онољѣко *овољѣка, тољѣка, онољѣка*

Д, И, Л м. и с. рода јединице имају наставак *-ем, -им*, а ређе и *-ом*: *овољѣкем, овољѣким, овољѣком, тољѣкем, тољѣким, тољѣком* итд. У множини истих падежа забележили смо само *-им(а)*; *овољѣкима, тољѣкима, онољѣкима* и *овољѣким, тољѣким, онољѣким*. Финално *-а* факултативно је и у наставку генитива јединице: *овољѣкога* и *овољѣког, тољѣкога* и *тољѣког* итд.

Са деминутивним значењем употребљавају се следеће количинске заменице:

овољѣцни, тољѣцни, онољѣцни; овољѣцна, тољѣцна, онољѣцна; овољѣцно, тољѣцно, онољѣцно

овољѣцѣн, тољѣцѣн, онољѣцѣн, а ређе и:

овољѣчки, тољѣчки, онољѣчки, овољѣчка, тољѣчка, онољѣчка, овољѣчко, тољѣчко, онољѣчко

99.2. Показне каквоћне заменице имају следеће облике:

јд. *овѣки, шакѣ, онѣки* мн. *овѣки, такѣ, онѣки*
овѣка, такѣ, онѣка *овѣке, такѣ, онѣке*
овѣко, такѣ, онѣко *овѣка, такѣ, онѣка*

Спорадично се у облицима за ж. и с. род јављају и ликови са сугласничком групом *-кв-*: *овѣква, такѣвѣ, онѣква, овѣкво, такѣвѣ, онѣкво*, док се у мушком роду сасвим ретко сусрећу облици *овѣкви, такѣви, онѣкви* итд.

У зависним падежима имају исте наставке као и показне количинске заменице.

100. Односно — упитне заменице имају у ГР следеће облике:

којѣ и кой, којѣ, којѣ и коѣ, којѣ
чијѣ и чий, чијѣ, чијѣ и чиѣ, чијѣ
какѣ, какѣ, какѣ и, ређе: *какѣви, какѣвѣ, какѣвѣ*
кољѣки, кољѣка, кољѣко
 мн. *којѣ и кой, којѣ и коѣ, којѣ*
чијѣ и чий, чијѣ и чиѣ, чијѣ
какѣ, какѣ, какѣ, ређе и: *какѣви, какѣвѣ, какѣвѣ*
кољѣки, кољѣке, кољѣка

Место облика *који* често долазе *кѣј, кѣј*.

У зависним падежима односно—упитне заменице имају следеће облике:

којѣ: којѣга, којѣг, којѣга, којѣг, којѣме, којѣм, којѣме, којѣм, којѣме, којѣм итд.
чијѣ: чијѣга, чијѣг, чијѣга, чијѣг, чијѣме, чијѣм, чијѣме, чијѣм, чијѣме, чијѣм итд.
чијѣ: чијѣ, чиѣ, чијѣј, чиѣј, чијѣј, чијѣм

каквѣй: *каквѣѡдъ, каквѣѡгъ, каквѣѡмѣ, каквѣѡм, каквѣѡмѣ, каквѣѡм*
 какѣй: *какѣѡдъ, какѣѡгъ, какѣѡмѣ, какѣѡм, какѣѡмѣ, какѣѡм, какѣѡмѣ, какѣѡм*.

101. Неодређене заменице имају следеће облике:

нѣки, нѣка, нѣко
понѣки, понѣка, понѣко
нѣкаки, нѣкака, нѣкако, ређе и нѣкакви, нѣкаква, нѣкакво
нѣчији, нѣчиши, нѣчји, нѣчија, нѣчја, нѣчије, нѣчие, нѣчје, нѣчјо
 мн. *нѣки, нѣке, нѣка*

понѣки, понѣке, понѣка
нѣкаки, нѣкаке, нѣкака, ређе и: нѣкакви, нѣкакве, нѣкаква
нѣчији, нѣчиши, нѣчји, нѣчије, нѣчие, нѣчје и нѣчјо, нѣчија, нѣчја.

Нисмо забележили облике *некоји, гдекоји, неколики* и сл.

Скрећу пажњу познати наставци Д, И, Л: *-ем, -им: нѣкем и нѣким; понѣкем и понѣким, нѣкакем и нѣкаким.* У множини срећемо само наставак *-има*, са факултативним финалним *-а: нѣкима и нѣким, понѣкима и понѣким, нѣкакима и нѣкаким, нѣчијима и нѣчијим* итд.

102. Одричне заменице имају следеће облике:

нѣкаки, нѣкака, нѣкако, ређе и: нѣкакви, нѣкаква, нѣкакво
нѣчији и нѣчиши, нѣчија, нѣчије, нѣчие, нѣчијо, нѣчји, нѣчја, нѣчјо
нѣкаки, нѣкаке, нѣкака, ређе и: нѣкакви, нѣкакве, нѣкаква
нѣчији, нѣчиши, нѣчје, нѣчије, нѣчиши, нѣчје, нѣчија, нѣчја.

Нисмо забележили облике *никоји, николико.*

У Г, А ове заменице имају наставак *-ога, -ог: нѣкога и нѣког, нѣчијега и нѣчијег* (уз варијанте са испуштеним консонантом *-ј- : нѣчиег*).

У Д, И, Л имају два наставка: *-ем, -им: нѣкакем и нѣкаким, нѣчијем и нѣчијим* (и *нѣчием, нѣчишм*) итд.

103. *Отите* или *одређене заменице* имају следеће облике:

свѡки, свѡка, свѡко; свѡки, свѡке, свѡка
свѡкаки, свѡкака, свѡкако; свѡкаки, свѡкаке, свѡкака, ређе и: свѡкакви
свѡкаква, свѡкакво; свѡкакви, свѡкакве, свѡкаква
свѡчији и свѡчиши, свѡчија, свѡчије и свѡчие, свѡчијо; свѡчији и свѡчиши, свѡ-
чије и свѡчие, свѡчија, па затим: свѡчји и свѡчи, свѡчија, свѡчје, свѡчјо
свѡшита
свѡ, свѡ, свѡ, свѡ

кѡј (и *кој, кѡј*) *гѡд* (и *гѡде*), *којѡ гѡд* (и *гѡде*), *којѡ* (и *коѡ*) *гѡд* (и *гѡде*), *којѡ* (и *коѡ*) *гѡд* (и *гѡде*), *којѡ гѡд* (и *гѡде*)

мѡ (и *мѡкар*) *којѡ* (и *кој, кѡј, кѡј*), *мѡ* (и *мѡкар*) *којѡ, мѡ* (и *мѡкар*) *којѡ* (и *коѡ*), *мѡ* (и *мѡкар*) *којѡ* (и *коѡ*), *мѡ* (и *мѡкар*) *којѡ, за с. род и којѡ*

кѡј (и *кѡј*) *му дрѡго, којѡ му дрѡго, којѡ* (и *коѡ*) *му дрѡго, којѡ* (и *коѡ*) *му дрѡго, којѡ* (и *коѡ*) *му дрѡго и којѡ му дрѡго*

мѡ (и *мѡкар*) *какѡ* (и *какѡѡ*), *мѡ* (и *мѡкар*) *какѡ* (и *какѡѡ*), *мѡ* (*мѡкар*) *какѡ* (и *какѡѡ*), *мѡ* (и *мѡкар*) *какѡ* (и *какѡѡ*), *мѡ* (и *мѡкар*) *какѡ* (и *какѡѡ*), *мѡ* (и *мѡкар*) *какѡ* (и *какѡѡ*)

кољики гдд (и гдде), кољика гдд (и гдде), кољико гдд (и гдде), кољики гдд (и гдде), кољике гдд (и гдде), кољико гдд (и гдде)
 ма (и макар) кољики, ма (и макар) кољика, ма (и макар) кољико, ма (и макар) кољики, ма (и макар) кољике, ма (и макар) кољика
 кђј (и кђј) било, која било, које (и које) било, којѝ (и коѝ) било, које (и које) било, која било, за с. род јд. и којд било
 свђки, свђка, свђко, свђки, свђке, свђка.

Нисмо забележили облике типа: *икоји, какав год, какав било, какав му драго, икакав, сваколик, иколик* итд.

Нисмо забележили ни облик *сав*. Место њега долази придев *цђ* (*цђо, цђл*), а метатезом су добијени облици: *свѝ, свѝ, свѝ, свђ* који у зависним падежима имају ликове: *свѝга, свѝма*, а *свѝју* је (млађи) дуалски облик⁷⁵: *Вѝше од свѝју; Са свѝју стрѝна* (в. и § 91.11., 99.).

У Д, И, Л заменица *свђки* гласи *свђкем* и *свђким*, а у генитиву *свђкога*, ређе и *свђког*.

Од *свђчији* у Д, И, Л смо забележили облике: *свђчијим* и *свђчим*, *свђчијем* и *свђчим*, а и генитиву: *свђчијега, свђчјега, свђчјога, свђчијога* (и без финалног *-а*).

Од заменице *свђшта* забележили смо следеће облике зависних падежа: *свђчега, свђчему* и *свђчег, свђчем*.

104. Нисмо забележили сложене заменице са везником *и*, већ само са *ни*: *ни за кђга, за нѝкога, прѝма нѝкем, ни за чѝјѝ* итд.

БРОЈЕВИ

105. У ГР постоје све категорије бројева: *основни, редни, збирни, дистрибутивни* (или *деони*) и *мултипликативни* (или *множни*). Мање је специфичних особина код ове врсте речи у поређењу са осталим. Иначе, бројеви су изложени знатним фонетским променама, о којима је било речи у фонетици. Овде ћемо дати и преглед *бројних именица, бројних придева, бројних прилога* и *бројних израза*.

106. *Основни бројеви* немају одступања од прилика у књижевном језику; разлике нису морфолошког карактера. И овде број *један* има облике за сва три рода: *јѝдан, јѝна* (ређе и *јѝдна*), *јѝно* (ређе и *јѝдно*), док број *два* има два облика: *дѝв, дѝвѝ*.

3 <i>трѝ</i>	19 <i>деветнајс</i>
4 <i>четѝри, четѝр</i>	20 <i>дѝвѝс и дѝвѝдѝсет</i>
5 <i>пѝт</i>	21 <i>дѝвѝс јѝдан, дѝвѝдѝсет и јѝдан</i>
6 <i>шѝс</i>	30 <i>трѝјѝес, трѝдѝсет</i>
7 <i>сѝдам</i>	31 <i>трѝјѝес јѝдан, трѝдѝсет и јѝдан</i>
8 <i>дѝсам</i>	40 <i>четрѝс, четрѝдѝсет</i>
9 <i>дѝвет</i>	41 <i>четрѝс јѝдан, четрѝдѝсет и јѝдан</i>

⁷⁵ А. Пецо — Б. Милановић, *Ресавски говор*, стр. 339; Душан Јовић, *Трѝстенички говор*, стр. 127; Берислав М. Николић, *Мачвански говор*, стр. 264; Стјепан Секереѝ, *Govor Hrvata u zapadnoj Bačkoj*, ЗФЛ XXIII/1, Нови Сад, 1980, стр. 170.

10 дѣсет	50 педѣс, педѣсет
11 једанѣјс	55 педѣс пѣт, педѣсет и пѣт
12 дванѣјс	60 шездѣс, шездѣсет
13 тринѣјс	62 шездѣс (и шездѣз) двѣ, шездѣсет и двѣ
14 четрнѣјс	70 седамдѣс, седамдѣсет, седандѣс, седандѣсет
15 петнѣјс	80 осамдѣс, осамдѣсет, осандѣс, осандѣсет
16 шеснѣјс	81 осамдѣс јѣдан, осамдѣсет и јѣдан, осѣндес јѣдан, осандѣсет и јѣдан
17 седамнѣјс	
18 осамнѣјс	90 деведѣс, деведѣсет
95 деведѣс пѣт, деведѣсет и пѣт	
100 стѣ	
101 стѣ јѣдан	
102 стѣ двѣ	
125 стѣ двѣјс пѣт, стѣ двадѣсет и пѣт	
200 двѣста, двѣсто, двѣ стѣтине, двѣ стѣтине	
300 трѣста, трѣсто, трѣ стѣтине, трѣ стѣтине	
400 четѣриста, четѣристо, четѣри стѣтине, четѣри стѣтине	
500 пѣста, пѣсто, пѣт стѣтина, пѣт стѣтине, пѣт стѣтине	
600 шѣста, шѣсто, ше стѣтина, ше стѣтине, шѣ стѣтине	
700 сѣдамсто, сѣдам стѣтина, сѣдам стѣтине, сѣдам стѣтине	
800 ѣсамсто, ѣсам стѣтина, ѣсам стѣтине, ѣсам стѣтине	
900 дѣвесто, дѣвет стѣтина, дѣвет стѣтине, дѣвет стѣтине	
1000 илѣда	
2000 двѣ илѣде, две илѣда	
3000 трѣ илѣде, трѣ илѣда	
4000 четѣри илѣде, четѣри илѣда	
8000 ѣсам илѣде, ѣсам илѣда	
100.000 стѣ илѣде, стѣ илѣда	
1.000.000 милијѣдн	

Реч *милијѣрда* има облик и за мушкци род *милијѣрд*.

Померањем акцента у речи *стѣтина* за један слог према крају речи (*стѣтина*) у примерима типа *двѣ стѣтине* „200“ добијамо: *двѣ стѣтине* што значи „200“ и „две стѣтинарке“.

Код сложених основних бројева, по правилу се испушта везник *и*: *двѣјс двѣ, стѣ пѣт, илѣду двѣста* итд.

Има случајева када број *јѣдан, јѣ(д)на, јѣ(д)но* својим обликом *јѣ(д)ни, јѣ(д)не, јѣ(д)на* означава множину: *Јѣни су већ дѣшли; Јѣне се враћиле; Јѣна се сиграју на пѣт, иако, и у оваквим контекстима, много чешће долази заменица неке, нека, нека: Неки су већ дѣшли; Неке се враћиле; Нека се сиграју на пѣт.*

Забележили смо и примере типа: *јѣдни опѣнци, јѣдне ципѣле, јѣдне рукавице, јѣдна кѣла, јѣдна врата, али јѣдне ногѣре.*

Број *јѣдан* (*јѣ(д)на, јѣ(д)но*) доста се често употребљава уз именице иако се тиме не жели истаћи њихов број. Сементички, такве би структуре више одговарале именицама са неодређеним чланом у румунском језику, те није искључено да је у питању утицај с те стране: *Бјѣ јѣдан стѣрац и јѣна бѣба; Пѣсе је сѣ на јѣдан кѣмен; Овѣ смѣ гѣдине имѣли јѣну јѣку зѣму; Дѣно му јѣну чѣшу вѣде; Исплѣла му јѣдан пѣр чѣрапа за зѣму.* И у оваквим примерима број може бити замењен заменицом *нѣки, нѣка, нѣко*, али не у свим случајевима: *Бјѣ нѣки стѣрац и нѣка бѣба; Пѣсе је сѣ на нѣки кѣмен.*

106.1. По падежима се мења само број *јѣдан* (и *јѣ(д)на, јѣ(д)но*) — према моделу *придева* и *придевских заменица*:

Н *јѣдан, јѣ(д)но*

Г *јѣ(д)нога, је(д)нѣгѣ, је(д)нѣга*

Д, И, Л *јѣ(д)нѣм, је(д)нѣм, јѣ(д)нѣм, је(д)нѣм, јѣ(д)нѣм, је(д)нѣм, јѣ(д)нѣме, је(д)нѣмѣ*

А, Н, Г

Н *јѣ(д)на*

Г *јѣ(д)не, јѣ(д)не*

Д, Л *јѣ(д)ној, је(д)нѣј*

А *јѣ(д)ну*

И *с јѣ(д)нѣм, с је(д)нѣм*

За изражавање односа косих падежа од броја *дѣвѣ, дѣвѣ* употребљавају се облици: *обадѣвѣ, обадѣвѣ, обадѣво(ј)ица, обадѣво(ј)ице, обадѣвѣја, обадѣвѣје, а и дбадѣва, дбадѣве, дбадѣвоја, дбадѣвоје: Сѣм и дѣ на обадѣвѣ, на обадѣвѣ; Подѣј обадѣво(ј)ици; Ћзми од обадѣвѣ, од обадѣвѣ; Вѣдѣли смо и обадѣвѣ, обадѣвѣ; Шѣта се сѣс обадѣво(ј)ица, сѣс обадѣвѣ, сѣс обадѣвѣ.* Иначе, прилошки бројеви *дѣба, дѣбе* не употребљавају се као такви већ само уз бројеве *дѣвѣ, дѣвѣ*, или уз бројне именице *дѣво(ј)ица, дѣво(ј)ице*.

Облици *обадѣвѣ, обадѣвѣ* понашају се у говору као и основни бројеви *дѣвѣ, дѣвѣ*.

Облици *обадѣво(ј)ица, обадѣво(ј)ице* односе се само на лица мушког природног рода.

Остатке падежних наставака можемо наћи и код бројева *три, чѣтири*, иако је нормалније да се не мењају по падежима и да уз њих долазе заменице.

Н, А *трѣ, чѣтѣри*

Г *трѣјѣ, чѣтѣрѣју*

Д, И, Л *трѣма, чѣтѣрѣма, чѣтѣрма*

Дѣвѣд сѣм од свѣ трѣјѣ, али чѣшће од свѣ трѣ; Дѣвѣд сам од њѣ трѣјѣ чѣшће од њѣ трѣ; Дѣ сам свѣма трѣма, чѣшће свѣма трѣ; Ћдем сѣс свѣма трѣма, чѣшће са свѣ трѣ, као и Вѣдо сам свѣ трѣ; Вѣдо сам свѣ трѣ.

Добјд сам од свѣ четѣрју, али чешће Добјд сам од свѣ четѣри; Дб сам свѣма четѣрима, чешће свѣма четѣри; Шѣта се сас свѣма четѣрима, чешће сас свѣ четѣри, као и Вѣдо сам свѣ четѣри човѣка итд.

Од бр. пѣт па надаље нисмо забележили никакве облике зависних падежа.

Сложени основни бројеви мењају се по падежима само ако им је последњи саставни део основни број од јѣдан до четѣри, који се једино и мења: *двајс јѣдан, двајс јѣ(д)нога, двајс јѣ(д)нем* итд.

106.2. *Математичке операције* изражавају се помоћу основних бројева:

сабирање: $2 + 2 = 4$: *два плус (или јдш, и) два је (или јѣсу, чѣне, чѣни, чѣну) четѣри*

одузимање: $15 - 5 = 10$: *петнајс мање (или б(р)ѣз) пѣт, је (или јѣсу, чѣне, чѣни, чѣну) дѣсет*

множење: $7 \cdot 3 = 21$: *седам пута (или пѣт) три, је (или јѣсу, чѣне, чѣни, чѣну) двајс јѣдан*

дељење: $10 : 2 = 5$: *дѣсет подѣлено на два је (или јѣсу, чѣне, чѣни, чѣну) пѣт.*

107. Редни бројеви имају по један облик за сваки род:

прѣви, прѣва, прѣво, прѣви, прѣве, прѣва

дрѣуги, дрѣуга, дрѣуго, дрѣуги, дрѣуге, дрѣуга

трѣћи, трѣћа, трѣће и трѣћо, трѣћи, трѣће, трѣћа

десѣти, десѣта, десѣто, десѣти, десѣте, десѣта

петнајсти, петнајста, петнајсто, петнајсти, петнајсте, петнајста

двајсти, двајста, двајсто и двадѣсети, двадѣсети, двадѣста, двадѣста, двадѣсто, двадѣсто итд.

тријѣсти, тријѣста, тријѣсто и тридѣсети, тридѣсети, тридѣста, тридѣста, тридѣсто, тридѣсто итд.

стѣти, стѣта, стѣто, стѣти, стѣте, стѣта

иљадити, иљадита, иљадито, иљадити, иљадите, иљадита

иљадду дѣвет стѣтина осамдѣсет четвѣрта гѣдина и иљадду дѣвесто осамдѣс четвѣрта гѣдина.

Може се рећи и: *дѣвестѣти, дѣстѣти, тристѣти, пѣстѣти*, али се такви облици веома ретко употребљавају.

Редни бројеви могу означавати и множину: *Они су прѣви; Они су шѣсти* итд.

У говору су нормални и овакви примери: *Сѣграмо кѣрте, разговѣрамо, тијемо, јѣно дрѣуго, и се свѣне; Јѣри јѣдан дрѣугога; Јѣна дрѣугу помѣжу; Разговѣра јѣна сас дрѣугом; Док не прѣдѣри јѣдан дрѣугога; Прѣпла се јѣна на дрѣугу; Прѣви прѣдѣрјо дрѣугога* и сл.

107.1. Деклинација редних бројева подудара се са придевском променом одређеног вида:

Н	<i>прѣви, прѣво</i>	<i>прѣва</i>
Г	<i>прѣвога, прѣвог</i>	<i>прѣве</i>
Д, Л	<i>прѣвем, прѣвим, прѣвом, прѣвоме</i>	<i>прѣвој</i>

А	<i>п̀вога, п̀вог; п̀ви, п̀во</i>	<i>п̀ву</i>
И	<i>п̀вим, п̀вем</i>	<i>п̀вом</i>
Н	<i>п̀ви, п̀ва</i>	<i>п̀ве</i>
Г	<i>п̀виј, п̀вију</i>	<i>п̀виј</i>
Д, И, Л	<i>п̀вима, п̀вима, п̀вим,</i> <i>п̀вијм</i>	<i>п̀вима, п̀вима, п̀вим, п̀вијм</i>
А	<i>п̀ве</i>	<i>п̀ве</i>

Код сложених редних бројева мења се по падежима само њихов последњи саставни део: *тријес п̀ти, тријес п̀тога, тријес п̀тем; тријес п̀тој, тријес п̀ту, тријес п̀том* итд.

108. Збирни бројеви ретко се употребљавају. Забележили смо само облике: *дв̀ја, тр̀ја, дв̀је, тр̀је; ч̀тво̀ро, п̀то̀ро, ш̀сто̀ро, с̀дмо̀ро* и *дсморо*, и то само у њиховом основном облику. У зависним падежима њихови су облици замењени одговарајућим основним бројевима: *Д̀дно сам дв̀ја (или дв̀је) к̀бли д̀рва и Д̀дно сам дв̀ два к̀дла д̀рва; Д̀шило је њи п̀то̀ро и Д̀шило је њи п̀т; В̀идо сам њи п̀т; Идем сас њи п̀т* итд.

По правилу, збирни бројеви су очувани уз тзв. именице плуралија тантум: *дв̀је вра̀ти, ч̀тво̀ро в̀р̀ти.*

Често се сусрећу аналитичке конструкције место падежних облика: *од онд дв̀је; од онд тр̀је; од онд ч̀тво̀ро; с онд дв̀је, с онд тр̀је, с онд ч̀тво̀ро* и сл.

Ни у овом говору однос између *дв̀ја* и *дво(ј)ице* није прецизно одређен⁷⁶. *Дв̀ја, дв̀је* може значити две особе мушког природног рода, дакле исто што и *дво(ј)ица, дво(ј)ице*, или две особе различитог природног рода. То исто важи и за облике типа *ч̀тво̀ро, п̀то̀ро* итд.

Уз збирне бројеве обично не долазе именице, осим у случају када се жели њихово посебно истицање или када долазе уз облике плуралија тантум. Ово се може објаснити, евентуално, и тиме што се у говору збирни бројеви обично односе на позната лица: *Код нас је пренд̀ило п̀то̀ро; Њи дв̀ја су сд̀ пр̀шли п̀ред на̀ше к̀ће; В̀идо сам и сви ч̀тво̀ро.*

109. *Дистрибутивни (деони) бројеви* граде се као и у књижевном језику: *по ј̀дан, по ј̀(д)на, по ј̀(д)но, по дв̀, по дв̀, по тр̀, по чет̀ри, по п̀т; па затим: по дв̀је, по тр̀је, по ч̀тво̀ро, по п̀то̀ро, по ш̀сто̀ро.* Могу се градити од сваког основног броја: *по п̀десет, по ст̀, по ил̀ду* итд. (каже се и *по пед̀сет, по шезд̀сет*).

Понављањем основног броја добијамо следеће облике деоних бројева: *ј̀дан по ј̀дан, ј̀(д)на по ј̀(д)на, ј̀(д)но по ј̀(д)но, дв̀ по дв̀, дв̀ по дв̀, тр̀ по тр̀, чет̀ри по чет̀ри, ст̀ по ст̀, ил̀ду по ил̀ду* итд.

По падежима се могу мењати само структуре са поновљеним основним бројевима *ј̀дан, ј̀(д)на, ј̀(д)но*, иако се, по правилу, од ових падежних облика у говору употребљава само датив за мушки и средњи род (који је једнак са И и Л):

⁷⁶ М. Павловић, *Говор Срејечке Жупе*, стр. 183; Павле Ивић, *О говору Галињолских Срба*, стр. 229; Максим Сл. Младенов, *Ихтиманският говор*, Софија, 1966, стр. 80.

Н *јѣдан по јѣдан, јѣ(д)но по јѣ(д)но*
 Г *је(д)ндга по је(д)ндга и је(д)ндг по је(д)ндг*
 Д, И, Л *је(д)нѣм по је(д)нѣм, је(д)нѣм по је(д)нѣм, за Д. и је(д)нѣмѣ по је(д)нѣмѣ*

А = Н, Г

Н *јѣ(д)на по јѣ(д)на*
 Г *јѣ(д)не по јѣ(д)не и је(д)нѣ по је(д)нѣ*
 Д, Л *јѣ(д)ној по јѣ(д)ној, је(д)ндј по је(д)ндј*
 А *јѣ(д)ну по јѣ(д)ну*
 И *јѣ(д)ном по јѣ(д)ном, је(д)ндм по је(д)ндм*

110. Мултипликативни (множни) бројеви имају следеће облике:

- *дуплирано, дупловано, трипловано и дупло, триplo*
- *једарѣт, дварѣт, трирѣт*
- *двѣструк, трѣструк, двѣструка, трѣструка, двѣструко, трѣструко*
- *једѣмѣт, двѣмѣт, тримѣт, четѣри пѣт, пѣт пѣт, стѣ пѣт* ИТД., *двѣ пѣтѣ, три пѣтѣ, четѣри пѣтѣ, стѣ пѣтѣ, двѣ пѣтѣ, три пѣтѣ.*

Облици типа *двѣмѣт, двѣ пѣтѣ* могу се извести од било којег основног броја. Од осталих категорија множних бројева нисмо забележили друге облике.

111. Бројне именице имају следеће облике:

- *половина, пѣлак, пѣ, пѣл, трећина, четвртина, петина, шестина, седмина, осмина, деветина* ИТД.
- *дво(ј)ица и дво(ј)ице, тро(ј)ица и тро(ј)ице, четворица и четворице, шесторица и шесторице, седморица и седморице* ИТД.

По правилу, у говору се место *четвртина* употребљава *фртѣлѣ*, а место *половина* долази *двѣ фртѣла*.

Облици *шестина, седмина*, и на даље, имају два значења: „шести део” и „приближно, око шест особа”.

При подели неке својине, неког наследства на делове, обично се каже: *јѣдан тѣл, двѣ тѣла, ређе и јѣдан дѣо, двѣ дѣла: Јѣ сам добиѣ двѣ тѣла, а мѣја браћа по три тѣла; Свѣ се поделило на три тѣла и свѣки је добиѣ по јѣдан тѣл; Јѣ сам се одрѣко мѣја тѣла, нѣка ѣзму дни свѣ.*

Облици *пѣ, пѣлак, пѣл, фртѣлѣ* употребљавају се при изражавању тачног времена:

- 4^h30': *је пѣлак пѣт; је четѣри ѣ по*
- 4^h15': *је четѣри и јѣдан фртѣлѣ; је фртѣлѣ на пѣт*
- 4^h45': *је пѣт б(р)ѣз петнајс; је пѣт б(р)ѣз фртѣлѣ; је три фртѣла на пѣт*
- 5^h20': *је пѣт и двѣјс*
- 5^h40': *је шѣс б(р)ѣз двѣјс*
- 12^h45': *је три фртѣла на јѣдан, је јѣдан б(р)ѣз фртѣлѣ; је јѣдан б(р)ѣз петнајс*

Често смо место бројних именица *четвртѝна*, *петѝна* итд. бележили одговарајући редни број и именицу *та̀л* или, ређе, *па̀рче*: *трећѝна* и *трѣће* (*трѣћо*) *па̀рче*, *трѣће та̀л*; *седмѝна* и *седми та̀л*, *седмо па̀рче*, *осмѝна* и *дсми та̀л*, *дсмо па̀рче* итд.

Бројне именице мењају се по падежима као и именице женског рода:

Н	<i>половѝна</i> , <i>трећѝна</i>	<i>дво(ј)ѝца</i> , <i>тро(ј)ѝца</i>
Г	<i>половѝне</i> , <i>трећѝне</i>	<i>дво(ј)ѝце</i> , <i>тро(ј)ѝце</i>
Д, Л	<i>половѝни</i> , <i>трећѝни</i>	<i>дво(ј)ѝци</i> , <i>тро(ј)ѝци</i>
А	<i>половѝну</i> , <i>трећѝну</i>	<i>дво(ј)ѝцу</i> , <i>тро(ј)ѝцу</i>
И	<i>половѝном</i> , <i>трећѝном</i>	<i>дво(ј)ѝцом</i> , <i>тро(ј)ѝцом</i>

Спорадично се јављају и облици са помереним акцентом типа: *двѣ(ј)ици*, *трѣ(ј)ици*, *двѣ(ј)ице*, *трѣ(ј)ице*, *двѣ(ј)ици* итд.

Множина

Н, А	<i>половѝне</i> , <i>трећѝне</i>
Г	<i>половѝна</i> , <i>трећѝна</i>
Д, И, Л	<i>половѝнама</i> , <i>трећѝнама</i>

Бројне именице типа *дво(ј)ѝца*, *тро(ј)ѝца* често се замењују одговарајућим основним бројевима испред којих долази лична замени а *ми* или *њи*: *на̀с дво(ј)ѝца* и *ми двѣ* (ређе и *на̀с двѣ*), *на̀с петдѣрица* и *ми пет*, па затим *дво(ј)ѝца* и *њи двѣ*, *шестдѣрица* и *њи шѣс*, *седмдѣрица* и *њи седам* итд.

112. Осим редних бројева бројним придевима припадају и облици *двѣи* и *трѣи*, и то само уз реч *вра̀та*: *двѣи вра̀ти*, *трѣи вра̀ти*, али је за овај говор нормалнија употреба збирних бројева *двѣја* и *шѣрѣја* и у овим контекстима: *двѣја вра̀та*, *двѣје вра̀ти*, *трѣја вра̀та*, *трѣје вра̀ти*.

113. Бројни прилози имају следеће облике:

пѣрви пѣт, *дѣруги пѣт*, *трѣћи пѣт*, *четвѣрти пѣт*, *седми пѣт*, *десѣти пѣт*, *двѣјѣсти пѣт*, *тријѣсти пѣт*, *четрдесѣти пѣт*, *стѣти пѣт*, *иљадити пѣт*. Ова конструкција може се, практично, градити од било којег редног броја, иако се у говору ретко користе облици изведени од бројева који означавају већу количину.

114. Бројни изрази граде се на неколико начина, али се, иако су њихови облици познати носеоцима овог говора, веома ретко употребљавају:

— од збирних бројева и предлога у: *у̀двоје*, *у̀троје*, *у̀четворо*, али: *у пет*, *у шѣс*, *у седам* итд.

— од два основна броја: *јѣ(д)но* — *двѣ да̀на*, *јѣ(д)но-двѣ ја̀буке*, *јѣ(д)но* — *двѣ детѣта*, *трѣи* — *четѣри са̀та*, *пѣчѣс корѣчи*, *иљаду* — *двѣ цѣга̀ла*, *иљде* и *иљде година* итд.

— од основних бројева и именица: *јѣ(д)но дѣте* — *двѣ*, *трѣи да̀на* и *трѣи нѣћи*, *двѣдѣсет* и *дѣвет у̀зрока*.

115. Речи *стотйна*, *иљада*, *милијарда* понашају се у говору као именице женског рода, па се тако и мењају по падежима, а *милијдн* и *милијдрд* као именице мушког рода: *стотйна*, *стотйне*, *стотйни*, *стотйну*, *стотйном*, односно: *милијдн*, *милијдна*, *милијдну*, *милијдн*, *милијдном*, *милијдну*.

116. *Остаци дуала* у ГР анализирани су у једном од претходних поглавља (в. § 39.4).

ГЛАГОЛИ

117. У ГР нисмо забележили одступања од стања у књижевном језику, у вези са *глаголским видом* и *глаголским родом*⁷⁷, иако се извесне специфичности сусрећу у начину њиховог изражавања у овом говору.

И овде глаголи могу бити *свршени* (*напуштити*), *почетно свршени* (*запдва*), *завршно свршени* (*избје*), *несвршени* (*течѐ*), *тренутни* (*лупне*), учестали (*донесџѐ*) или свршени и несвршени (*види*, *руча*).

Глаголи су *прелазни* (*пушћа двце*), *непрелазни* (*су сџли*), *повратни*, и то: *прави* (*се чџшља*), *узајамни* (*се бџједу*) и *неправи* (*се сџџи*).

Неки несвршени глаголи имају више варијанти.

118. Нисмо забележили у ГР следећа глаголска времена и начине:

118.1. *Инфинитив* је замењен речцом *да* и облицима презента: *Ћу да орџм*; *Ћу да пџвам*. Речца *да* може бити факултативна: *Он ће свџра* (в. § 127.). Иако би за одређивање основе инфинитива најподеснији били облици 1. л. мн. аориста, ми смо у овом раду узели облике 3. л. јд. презента као основне глаголске облике пошто је у говору Радимаца сачувано само неколико остатака аориста.

118.2. *Аорист* је замењен облицима перфекта. Остатке овог глаголског времена забележили смо само у овим примерима: *Отац ми се разбџде и умре*; *Дал отџде Марџца? Енџ, изгорџ му кошџља*; *И пџсе џн изџђе на пут*; *Оде и џн*; *Умре сирџма*; *Не сџтре овџј грџд*; *Одоше ни гџсти*; *Јџ рџко да џн није куџи*; *Побџше се*; *Доџџше свџ*; *Убџше се од јеџа*; *Ни рџкоше џни нџшто*, *сџмо нџсмо разумџли штџ*.

118.3. И *имперфекат* је замењен облицима перфекта. Забележили смо само неколико облика имперфекта који се већ тешко могу чути и код старијих Радимаца: (в. § 166).

118.4. *Плусквамперфекат* није сасвим ишчезао, познат је још неким старијим носиоцима овог говора, али се врло ретко употребљава. Ми смо га забележили код глагола чију конјугацију доносимо уз велике напоре, те сматрамо да је овај облик у ишчезавању. Познат је само овај тип плусквамперфекта: *бџд сам дошџ*, *бџд си дошџ*, *бџд је дошџ*, *били смо дџшли*, *били сте дџшли*, *били су дџшли*; *Бџд сам истрџсо*; *Бџд сам поџд*;

⁷⁷ М. Стевановић, *Проблем глаголског рода и ивоарини глаголи у српскохрватском језику*, ЈФ ХХV, Београд, 1963, стр. 1—44.

Бјд сам извјо; Бјд сам завјзд, па затим одрични облици: Нјсам (јдм) бјд потјд; Нјсам (јом) бјд извјо; Нјсам (јом) бјд завјзд итд. У говору се место ивих облика често јављају било облици перфекта, било перфекат помоћног глагола *бити* и радни глаголски придев: *бјд ддно, бјд стјго, бјд дбро, бјд доид*.

118. 5. *Глаголски прилог прошли* није сачуван.

118.6. *Глаголски прилог садашњи* ретко се употребљава. Ми смо забележили само ове потврде: *берући, држећи, лежећи и лежући, носећи, пџвајући, пијући, радећи, тресеући, трчући*. У чисто прилошкој функцији забележили смо облике: *стојећке, седезке лежећке, држећке и држећћ, држећи; Он је јом у држећћ, или држећи*.

ПОМОЋНИ ГЛАГОЛИ

119. Овом су говору позната сва три помоћна глагола: *јесам, бити и хтети*. При грађењу сложених глаголских времена употребљавају се, осим њих, и глаголи: *имати, морати, требати*, од којих се, по правилу, узима њихов непроменљиви облик: *јма, мдра, трџба* за сва три лица у једнини и множини. Има случајева, нарочито у самосталној употреби, када се јављају нормални облици ових глагола: *јмам, јмаши, јма, јмамо, јмате, јмаду и јмају; мдрам, мдраш, мдра, мдрамо, мдрате, мдрату и мдрђу; трџбам, трџбаш, трџба, трџбамо, трџбате, трџбаду и трџбају*.

120. Помоћни глагол *јесам* има и дуге и кратке облике презента, али се у говору, углавном, употребљавају само кратки:⁷⁸

јџсам, јџси, је, јџсмо, јџсте, јџсу и сам, си, је, смо, сте, су;

Одрични облици: *нијсам, нијси, није, нијсмо, нијсте, нијсу*.

Кратким облицима се граде *перфекат, плусквамперфекат и потенцијал*.

121. Помоћни глагол *бити* има облике за *презент, перфекат, футур I, футур II, потенцијал и императив*.

121.1. *Презент* има две варијанте:

Најчешћи су облици који у основи имају вокал *-и-* из инфинитивне основе: *бјдем, бјдеш, бјде, бјдемо, бјдете, бјдеду и бјду*.

Спорадично се јављају и облици: *бјдем, бјдеш, бјде, бјдемо, бјдете, бјдеду и бјду*.

Одрични облици: *не бјдем, не бјдеш, не бјде, не бјдемо, не бјдете, не бјдеду и не бјду; не бјдем, не бјдеш* итд.

121.2. *Перфекат*:

<i>сам бјд и бјд сам</i>	<i>смо били и били смо</i>	<i>и били смо</i>
<i>си бјд и бјд си</i>	<i>сте били и били сте</i>	<i>и били сте</i>
<i>је бјд и бјд је</i>	<i>су били и били су</i>	<i>и били су</i>

⁷⁸ У примерима за конјугацију глагола доносимо и облике са негацијом; в. И. Грицкат, *О неким проблемима негације у српскохрватском језику*, ЈФ XXV, Београд, 1963, стр. 115—135.

У овом се говору најчешће употребљавају облици типа: *сам бјд*, *смо били* итд.

Одрични облици: *нисам бјд*, *ниси бјд*, *није бјд* итд.

121.3. *Футур I* гради се на више начина:

- а) *ће бидем* *ће бидемо*
ће бидеш *ће бидете*
ће биде *ће бидеду* и *ће биду*

Одрични облици: *неће бидем*, *неће бидеш*, *неће биде*, *неће бидемо*, *неће бидете*, *неће бидеду* и *неће биду*.

Забележили смо и конструкције у значењу претпоставке: *Биће погину*; *Биће доид*; *Биће се разболд*; *Биће неће баш нас да заборави*.

Овде би долазили и облици: *бићу*, *бићеш*, *биће*, *бићемо*, *бићете*, *бићеду*.

- б) *дћу да бидем* и *дће да бидем* *дћемо да бидемо* и *дће да бидемо*
дћеш да бидеш и *дће да бидеш* *дћете да бидете* и *дће да бидете*
дће да биде *дћеду да бидеду* и *дћеду да биду*
 дће да бидеду и *дће да биду*

Одрични облици: *неће да бидем*, *ређе* и *нећу да бидем*, *нећем да бидем*, *нећеш да бидеш* и *неће да бидеш* итд.

в) *има* (или *мдра*, *трѣба*) *да бидем*, *има* (или *мдра*, *трѣба*) *да бидеш* итд.

Одрични облици: *нема* (или *не мдра*, *не трѣба*) *да бидем*, *нема* (или *не мдра*, *не трѣба*) *да бидеш* итд.

121.4. *Футур II* гради се на следећи начин:

- ако бидем бјд* *ако бидемо били*
ако бидеш бјд *ако бидете били*
ако биде бјд *ако бидеду били* и *ако биду били*

Одрични облици: *ако не бидем бјд*, *ако не бидеш бјд* итд.

121.5. *Потенцијал* има следеће облике:

- а) *би⁷⁹ бјд* *би били*
би бјд *би били*
би бјд, *би била*, *би било* *би били*, *би биле*, *би била*

Одрични облици: *не би бјд*, *не би била*, *не би било* итд.

б) У множини се спорадично јављају и следећи облици:

бисмо били, *бисте били*, али *дни би били*; одрични облици: *не бисмо били*, *не бисте били*, *не би били*.

121.6. *Императив* се гради на неколико начина:

- I* — *да бидем* *нека бидем*
II *биди* *да бидеш* *нека бидеш*
III *нека биде* *да биде* *нека биде*
I — *да бидемо* *нека бидемо*
II *бидите* *да бидете* *нека бидете*
III *нека бидеду* *да бидеду* *нека бидеду*
 нека биду *да биду* *нека биду*

Каже се: *Нека биде шта ће да биде*.

⁷⁹ А. Велић, *Дијалекти*, стр. 131—132, 636—637; Б. Видоески, *Северније македонски говори*, Македонски јазик V, св. 2, Скопје, 1954, стр. 191.

Одрични облици: *не бјди, нека не бјде, не бјдите, нека не бјдеду или нека не бјду; да не бјдем, да не бјдеш* итд.; *нека не бјдем, нека не бјдеш* итд.

121.7. *Глаголски придев радни: бјд, ређе и бјдо, бјла, бјло, бјли, бјле, бјла.*

121.8. *Глаголски прилог садашњи будући* врло се ретко употребљава.

У говору постоји облик *бјвши*, али се он осећа као прави придев, не као глаголски прилог прошли: *Онд је бјвши муж тадоје тетке; То му је остало од бјвше ждне.*

Место одричних облика оба глаголска прилога забележили смо следеће конструкције:

<i>без да сам бјд</i>	<i>без да бјдем</i>
<i>без да си бјд</i>	<i>без да бјдеш</i>
<i>без да је бјд</i>	<i>без да бјде</i>
<i>без да смо бјли</i>	<i>без да бјдемо</i>
<i>без да сте бјли</i>	<i>без да бјдете</i>
<i>без да су бјли</i>	<i>без да бјдеду или без да бјду</i>

Обедјли ме без да бјдем крив.

Од осталих облика помоћног глагола *бити* већ смо поменули 3. л. једнине имперфекта *беше*.

Нисмо забележили облике типа: *бјдне, бјдне.*

Облицима помоћног глагола *бити* граде се *плусквамперфекат, футур II и потенцијал*.

122. Помоћни глагол *хтети* има облике за *презент, перфекат, футур I, футур II, императив, глаголски придев радни и глаголски прилог садашњи*.

122.1. *Презент*

<i>дђу, ћу</i>	<i>дђемо, ћемо</i>
<i>дђеш, ћеш</i>	<i>дђете, ћете</i>
<i>дђе, ће</i>	<i>дђеду, ћеду</i>

Одрични облици: *неђу, неђеш, неђе, неђемо, неђете, неђеду* или *неђе*.

122.2. *Перфекат*

<i>сам тдо, ређе и тдо сам, сам тдо</i>	<i>смо тдли, ређе и тдли смо</i>
<i>си тдо, ређе и тдо си, си тдо</i>	<i>сте тдли, ређе и тдли сте</i>
<i>је тдо, ређе и тдо је, је тдо</i>	<i>су тдли, ређе и тдли су</i>

Одрични облици: *нисам тдо, ниси тдо, није тдо* итд.

122.3. *Футур I*

<i>ће да дђем и ћу да дђем</i>	<i>ће да дђемо</i>
<i>ће да дђеш</i>	<i>ће да дђете</i>
<i>ће да дђе</i>	<i>ће да дђеду⁸⁰</i>

⁸⁰ Сматра се да је ова појава „балканизам” и приписује се утицају балканских несловенских језика; в. Блаже Конески, *Историја на македонскиот јазик*, Скопје, 1967, стр. 122, 179; Иван Поповић, *Историја*, стр. 60—62; Павле Ивић, *О јовору Галијољских Срба*, стр. 254; Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватској језика; Увод у шипокаско наречје*, Нови Сад, 1956, стр. 111; А. Белић, *Дијалекти*, стр. LXIX—LXXV; М. Стевановић, *Баковачки јовор*, стр. 130—132; В. Koneski, В. Vidoeski, О. Jašar-Nasteva, *Distribution*, стр. 3.

Нисмо забележили одричне облике.

122.4. *Футур II*

<i>ако бїдем тб</i>	<i>ако бїдемо тѣли</i>
<i>ако бїдеш тб</i>	<i>ако бїдете тѣли</i>
<i>ако бїде тб</i>	<i>ако бїдеду тѣли или ако бїду тѣли</i>

Одрични облици: *ако не бїдем тб, ако не бїдеш тб, ако не бїде тб* итд.

122.5. *Императив*

<i>да дђу</i>	<i>да дђемо</i>
<i>да дђеш</i>	<i>да дђете</i>
<i>да дђе, нѣка дђе</i>	<i>да дђеду, нѣка дђеду</i>

Одрични облици: *да нѣђу, да нѣђеш, да нѣђе, да нѣђемо* итд.

122.6. *Глаголски придев радни: тб, ређе и тѣо, тѣла, тѣло, тѣли, тѣле, тѣло.*

122.7. *Глаголски прилог садашњи гласи отѣћи и доста се често употребљава.*

Иако смо забележили одрични облик *неотѣћи*, он се у говору, по правилу, замењује следећим конструкцијама:

<i>без да дђу,</i>	<i>без да сам тб</i>	<i>без да дђемо,</i>	<i>без да смо тѣли</i>
<i>без да дђеш,</i>	<i>без да си тб</i>	<i>без да дђете,</i>	<i>без да сте тѣли</i>
<i>без да дђе,</i>	<i>без да је тб</i>	<i>без да дђеду,</i>	<i>без да су тѣли</i>

Није искључено да су ово преводи румунских модела: *fără să vreau* односно *fără să fi vrut*.

Облицима помоћног глагола *хтети* граде се *футур I, футур II* и *потенцијал*.

КОНЈУГАЦИЈА

123. Већ смо напоменули да се у ГР нису сачували облици *инфинитива* и да место њих долази конструкција *да + презент* (в. § 118.). Иначе, глаголски систем овог говора знатно је упрошћен.

124. *Презент*

Једнина

- I *тресѣм, бѣрем, дїгнем, пијем, вѣжем, пѣвем, умѣм, нѣсим, лежїм*
- II *тресѣш, бѣреш, дїгнеш, пијеш, вѣзеш, пѣваш, умѣш, нѣсиш, лежїш*
- III *тресѣ, бѣре, дїгне, пије, вѣже, пѣва, умѣ, нѣси, лежї*

Множина

- I *тресѣмо, бѣремо, дїгнемо, пијемо, вѣжемо, пѣвамо, умѣмо, нѣсимо, лежїмо*
- II *тресѣте, бѣрете, дїгнете, пијете, вѣжете, пѣвате, умѣте, нѣсите, лежїте*
- III *тресѣду, бѣреду, дїгнеду, пиједу, вѣжеду, пѣваду, умѣду, нѣсиду, лежїду и тресу, бѣру, дїгну, пију, вѣжу, пѣвају, уму, нѣсу, лежју*

124.7. Каже се: *отїмаду, отїмају, отїмљаду, отїмљају, отїмљеду, отїмљу*; *узїмаду, узїмају, узїмљаду, узїмљеду, узїмљу*.

124.8. Одрични облици не садрже никакве специфичне особине: *не тресџм, не тресџш, не тресџ итд.*, па затим: *ни не тресџм, ни не тресџш, ни не тресџ итд.*

У одричним облицима типа *ни ми је ништа* кратки се облик помоћног глагола *јесам* по правилу изоставља: *ни ми ништа, ни ти ништа, ни ти далџко, ни му далџко* итд.

124.9. У вези са акцентом глагола у презенту пажњу привлаче следеће ситуације:

Двосложни глаголи могу имати краткосилазни акценат на последњем слогу: *борї, брбља, горї* (одавде и *прегорї, изгорї*), *грїзџ* (па: *загрїзџ, изгрїзџ, прегрїзџ*), *држї* (па: *задржї, издржї, одржї*), *зџбџ* (па: *прозџбџ, озџбџ*), *крџдџ* (па: *укрџдџ*), *мџзџ* (па: *помџзџ, измџзџ*), *печџ* (па: *испечџ, препечџ*), *сџчџ* (па: *расџчџ, осџчџ*) итд. Овај акценат може доћи и на први слог глагола ове категорије: *вдлї, брїне, їде, їма, мїси, мдлї*, па затим: *вїкне, дїгне, зџуне, јџуне* итд.

Тросложни глаголи могу, такође, имати краткосилазни акценат на последњем слогу: *коматџ, лопатџ, млатарџ, рачунџ*, па затим: *испечџ, прочитџ*, али: *помїси, прелџми, пресџли, улдвї, умџкне*.

Дугосилазни акценат забележен је само на првом слогу двосложних глагола: *бџлї, вџјка се, гџрї, глџси, гњџви, гџрџди, лџпи, рџди, сџди* итд., или на другом слогу вишесложних глагола: *изџђе, изїђе* и сл. Каже се: *сам тџв, си тџв*, али то су облици друге природе.

124.10. Од глагола *слати* презент је *шџљем*, а од *шиљати* презент је *шїљем* и *шїљам*.

Облик *познџм* значи „препознам”, те није синоним са *познџјем*.

У говору постоје и облици *їскам* и *їштем*, али се *їскам* много чешће употребљава.

Каже се само *жњџм, жњџш, жњџ* итд., нема облика *жањџм* и сл.

Синоними *изџђе* и *изїђе* имају две различите основе (одавде и *изџшло, изїшло*).

Забележили смо само облике *дџм, знџм*; нема у говору ликова *дадем, знадем*.

Од *волети* презент је само *вдлїм, вдлїш, вдлї* итд.

Од *лџћи* презент је *лџжї*, а од *лежати* — *лежї*.

125. *Перфекат* се гради као и у књижевном језику са разликом у употреби облика помоћног глагола који у ГР по правилу долазе испред глагола.

Једнина

- I сам трѐсо, сам брѐ, сам дѐго, сам пјѐ, сам вѐзд, сам пѐво, сам умѐ, сам носјѐ, сам лежѐ, ређе и трѐсо сам, бјѐ сам, дѐго сам итд.
- II си трѐсо, си бјѐ, си дѐго, си пјѐ, си вѐзд, си пѐво, си умѐ, си носјѐ, си лежѐ, ређе и: трѐсо си, брѐ си, дѐго си итд.
- III је трѐсо, је бјѐ, је дѐго, је пјѐ, је вѐзд, је пѐво, је умѐ, је носјѐ, је лежѐ, ређе и трѐсо је, бјѐ је, дѐго је итд.

Множина

- I смо трѐсли, смо брѐли, смо дѐгли, смо пѐли, смо вѐзѐли, смо пѐвали, смо умѐли, смо носѐли, смо лежѐли, ређе и: трѐсли смо, брѐли смо, дѐгли смо итд.
- II сте трѐсли, сте брѐли, сте дѐгли, сте пѐли, сте вѐзѐли, сте пѐвали, сте умѐли, сте носѐли, сте лежѐли, ређе и: трѐсли сте, брѐли сте, дѐгли сте итд., и трѐсли сте.
- III су трѐсли, су брѐли, су дѐгли, су пѐли, су вѐзѐли, су пѐвали, су умѐли, су носѐли, су лежѐли, ређе и: трѐсли су, трѐсли су, брѐли су, дѐгли су итд.

Одрични облици: нисам трѐсо, ниси трѐсо, није трѐсо итд., па затим: нисам ни трѐсо, ниси ни трѐсо, није ни трѐсо итд.

У говору су честе синтетичке форме перфекта, настале изостављањем помоћног глагола: *Погѐно чѐвек у авлију; Отѐшла на пијѐце; Ми искѐ нѐвце; Казѐла му да дође; Глѐ, дошѐ Ива; Ива ми говорѐ; Они г узели; Ју писѐла девојка; И пѐсе му купиѐли нѐво одѐло; Купѐо ђебе; А баба сакрѐла ѓѐк* итд. Ово и нису прави облици перфекта. Исто је стање очувано и у одричним конструкцијама: *Ни му дѐла; Ни ју ништа; Ни ме питѐла; Ни ти искѐла ништа* итд.

126. *Плусквѐмперфекат* има следеће облике, који су, као што смо већ напоменули (в. §. 118.4), ретки у свакодневном говору:

Једнина

- I бјѐ сам трѐсо, бјѐ сам брѐ, бјѐ сам дѐго, бјѐ сам пјѐ, бјѐ сам вѐзд, бјѐ сам пѐво, бјѐ сам умѐ, бјѐ сам носјѐ, бјѐ сам лежѐ
- II бјѐ си трѐсо, бјѐ си брѐ, бјѐ си дѐго, бјѐ си пјѐ, бјѐ си вѐзд, бјѐ си пѐво, бјѐ си умѐ, бјѐ си носјѐ, бјѐ си лежѐ
- III бјѐ је трѐсо, бјѐ је брѐ, бјѐ је дѐго, бјѐ је пјѐ, бјѐ је вѐзд, бјѐ је пѐво, бјѐ је умѐ, бјѐ је носјѐ, бјѐ је лежѐ

Множина

I *били смо трѣсли, били смо брѣли, били смо дѣгли, били смо пѣли, били смо вѣзѣли, били смо пѣвали, били смо умѣли, били смо носѣли, били смо лежѣли*

II *били сте трѣсли, били сте брѣли, били сте дѣгли, били сте пѣли, били сте вѣзѣли, били сте пѣвали, били сте умѣли, били сте носѣли, били сте лежѣли*

III *били су трѣсли, били су брѣли, били су дѣгли, били су пѣли, били су вѣзѣли, били су пѣвали, били су умѣли, били су носѣли, били су лежѣли.*

Ове смо облике уочили при крају наших теренских истраживања. Они ишчезавају из говора, познати су само још неким старијим Радимцима, те их зато и доносимо овде, како би остали забележени.

Нисмо забележили одричне облике.

127. *Футур I* се гради на неколико начина⁸³:

a) Најраспрострањенији облици овог глаголског времена изведени су од уопштених облика помоћног глагола *хтети* и презента:⁸⁴

I *ће тресѣм, ће бѣрем, ће дѣгнем, ће пѣјем, ће вѣжем, ће пѣвам* итд.

II *ће тресѣш, ће бѣреш, ће дѣгнеш, ће пѣјеш, ће вѣжеш, ће пѣваш* итд.

III *ће тресѣ, ће бѣре, ће дѣгне, ће пѣје, ће вѣже, ће пѣва* итд.

у множини:

I *ће тресѣмо, ће бѣремо, ће дѣгнемо, ће пѣјемо, ће вѣжемо* итд.

II *ће тресѣте, ће бѣрете, ће дѣгнете, ће пѣјете, ће вѣжете* итд.

III *ће тресѣду, ће бѣреду, ће дѣгнеду, ће пѣједу, ће вѣжеду* итд.

и ће тресѣ, ће бѣру, ће дѣгну, ће пѣју, ће вѣжу итд.

Ја ће радим штѣ дѣу; Нѣка, ће радим колико мѣжеш; Сѣ ће ти кѣжем; Ђе ти дѣм; Ђе га чѣкамо; Он ће погѣне кѣ зѣц; Ђе видим сѣмо кѣко ће бѣде; Ђу га тѣжим; Сѣ ће идѣм; Сѣ ће дѣм; Он ће ви дѣ свѣ штѣ ѣма; Ђе те нѣже; Свѣ ће бѣде, сѣмо нѣс нѣма да бѣде; Ђе пѣжемо сѣтра рѣно.

Одрични облици: *нѣће тресѣм, нѣће тресѣш, нѣће тресѣ* итд., *не дѣм, не ћ идѣм, нѣће ти дѣм, нѣће дѣје* и сл.

Све ове конструкције могу имати и речцу *да*: *ће да тресѣм, ће да тресѣш, ће да тресѣ* итд., *нѣће да тресѣм, нѣће да тресѣш, нѣће да тресѣ*, али им је употреба много ређа.

У ГР није сачуван синтетички футур типа: *оправићу, попићу, казаћу*. Једини пример такве природе забележили смо само у реченици: *Стѣће и дн до љвече*.

b) *ѣма да тресѣм, ѣма да тресѣш, ѣма да тресѣ* итд.

И ова последња категорија има одричне облике: *нѣма да тресѣм, нѣма да тресѣш* и сл.

⁸³ Павле Ивић, *О говору Галијољских Срба*, стр. 131; Павле Ивић, *Дијалектолоѣија*, стр. 111; М. Стевановић, *Баковачки говор*, стр. 131; Блаже Конески, *Грамаишка на македонској литератѣурен јазик*, Скопје, 1967, стр. 487.

⁸⁴ А. Белић, *Дијалекти*, стр. 636, 642.

128. *Футур II* изражен је на два начина:

- а) *ако бидем трѐсо, ако бидеш трѐсо, ако биде трѐсо* итд.
 б) *ако биде да тресѐм, ако биде да тресѐш, ако биде да тресѐ* итд.

Одрични облици: *ако не бидем трѐсо, ако не бидеш трѐсо* итд.

У говору се облици *футура II* обично замењују презентом испред којег долази један од везника: *ако, кад, чѐм: ако тресѐш, кад тресѐш, чѐм тресѐш*. Није ретко ни замењивање *футуром I* (упор. § 170).

129. *Потенцијал* се гради на неколико начина:

- а) Уопштеним обликом помоћног глагола *би*⁸⁵ (за сва лица једине и множине) и радног глаголског придева: (*ја, ти, он*) *би трѐсо, (она) би трѐсла, (оно) би трѐсло, (ми, ви, они) би трѐсли, (дне) би трѐсле, (она) би трѐсла*. У множини се још увек спорадично јављају и облици за 1. и 2. лице: *бисмо трѐсли, бисте трѐсли, бисмо трѐсле, бисте трѐсле, бисмо трѐсла, бисте трѐсла*. Помоћни глагол врло ретко долази иза глагола: *трѐсо би, трѐсли би, дошо би и дошѐ би, дошли би, пошо би и пошѐ би, пошли би* и сл., а каже се и *треслѐ би*.
 б) *бјѐ би трѐсо, бѐли би трѐсли* и *би бјѐ трѐсо, би бѐли трѐсли*
 в) *би тѐ да тресѐм; би тѐ да тресѐш, би тѐ да тресѐ, или тѐ би да тресѐм, тѐ би да тресѐш, тѐ би да тресѐ* итд.

Забележили смо и овакве примере: *Толѐко се једјѐ, да тѐ да пѓкне од јѐда; Толѐко се цѐријо, да тѐ да пѓкне од смѐја; Толѐко је јѐ, да тѐ да се напрегне*.

Одрични облици: *не би трѐсо; не би бјѐ трѐсо; не би тѐ да тресѐм* итд.

130. *Императив* се изражава на више начина⁸⁶. Специфично за овај говор јесте ширење аналитичких облика типа: *нека + презент*:

- а) II *трѐси, бѐри, дѐгни, пи, вѐжи, пѐвај, умѐј, нѐси, лѐжи*
 III *нека тресѐ, нека бѐре, нека дѐгне, нека пије, нека вѐже, нека пѐва, нека умѐ, нека нѐси, нека лежѐ.*
 I *нека тресѐмо, нека бѐremo, нека дѐгнемо, нека пијемо, нека вѐжемо, нека пѐвамо, нека умѐмо, нека нѐсимо, нека лежѐмо*
 II *тресѐите, бѐрите, дѐгните, пите, вѐжѐите, умѐјте, нѐсите, лѐжите,*
 III *нека тресѐду, нека бѐреду, нека дѐгнеду, нека пиједу, нека вѐжеду, нека пѐваду, нека умѐду, нека нѐсиду, нека лежѐду*
 б) *ај да тресѐш, ај да тресѐмо, ај да тресѐте, ај да тресѐду* итд.
 в) *да тресѐш, да тресѐмо, да тресѐте, да тресѐду* итд.

Већина облика чува финално *-и*: *бѐри, дѐжи, мѐжи, нѐси, разѓми сѐди* итд.

Губљењем финалног *-и* или оног у средини речи, добијају се овакви облици императива:

- *бѐж, дѐк се, дѐђ, дѐж, донѐс, изнѐс, остѓв, стѓн, ћѓт* и сл.
 — *врѓте, дрѓте, ѓте, мѐте, ѓте, сѐте* и сл.

⁸⁵ А. Белић, *Историја . . . , конјугација*, стр. 85.

⁸⁶ А. Белић, *Дијалекти*, стр. 541; Павле Ивић, *О говору Галијољких Срба*, стр. 237—238; Маринко Станојевић, *Северно-ѓимочки дијалекатѓ*, стр. 413; Emil Petrovici, *Graiul caraşovenilor*, стр. 207—208.

Консонант -ј губи се само иза вокала *и*: *напѝ се, пѝ, пѝте* (и *пѝјте*), *шѝ, шѝте* (и *шѝјте*, али *брѝј, дѝј, додѝј, купѝј, напѝј, сѝј, чѝј* итд.

Сачуван је стари облик императива од глагола *јести*, који гласи: *јѝћ, јѝћи, јѝће*⁸⁷, поред облика *јѝј, јѝјте*.

Глагол *отићи* има два облика за императив: *отѝни* и *отѝдни*, ређе и *отѝни*, *отѝдни*.

Нема морфолошке алтернације *к/ц, г/з*: *вѝчи, вучѝте, пѝчи, пѝчите, повѝчи, повѝчите, сѝчи, сечѝте, тѝчи, тучѝте, лѝжи, лѝжите* и *лѝгни, лѝгните*.

Очувана је група *шт* у примерима: *допѝштити, напѝштити, пѝштити*, али *пѝшћај*, према глаголском облику *пѝшћа*.

Нема облика типа *утеци*; аналогичном према презенту добијен је императив: *утѝкни, претѝкни, затѝкни*.

У облику *ајде* финални самогласник је факултативан: *ѝјд, ѝјт*.

Одрични облици: *немѝј да тресѝш, немѝј да тресѝмо, немѝј да тресѝте; не трѝси, не бѝри, не пѝ; да не тресѝш, да не бѝреш, да не пѝјеш, да не бѝрете, да не пѝјете* (и *пѝете*); *нѝка не тресѝ, нѝка не бѝре, нѝка не дѝгне* итд.

131. Глаголски придев радни:

трѝсо, трѝсла, трѝсло, трѝсли, трѝсле, трѝсла, брѝ, брѝла, брѝло, брѝли, брѝле, брѝла итд.

У неким случајевима дистинктивну улогу између глаголских придева различитих глагола врши акценат: *трѝсо* (од *трести*) и *трѝсо* (од *треснути*), *бѝли* (од *бити*) и *бѝли* (од *бити, бијем*), *лѝжѝла* (од *лѝћи*) и *лежѝла* (од *лежати*) и сл.

Сажимањем финалне групе вокала настали су облици: *брѝ, дѝно, задебљѝ, игрѝ, дѝно, ѝзо* (ређе и *дѝнео, ѝзео*) итд.

Појавом секундарног *ј* и испуштањем вокала *и* (типа: *купѝо > купѝијо > купѝјд*) настали су облици: *бијо* и *бјд, водијо* и *водјд, задобијо* и *задобијд, пребијо* и *пребјд, савијо* и *савјд, сашијо* и *сашјд, сѝтијо се* и *сѝтјо се, тражѝјо* и *тражјд* и сл.

Каже се: *дѝгла* и *дѝгнула, претѝко* и *претѝкно, полѝго* и *полѝгно, лѝгла* и *лѝгнула, пѝ* (од *пасти*), *сѝ* (од *сести*) итд., па затим: *кљечѝла* и *кљечѝла, лежѝла* и *лежѝла, ћутѝла* и *ћутѝла, ѝмрла, ѝмрала, ѝмрела, ѝмро* и *ѝмро, чучѝла* и *чучѝла*.

Присутни су и облици: *имѝло му се, симѝло му се*, „било му је име“, *ѝмело ју се, сѝмело ју се*, „било јој је име“; *Како се симѝло твѝјем дѝди? Симѝло му се Ѐва*.

132. Глаголски придев трпни има исте наставке као и у књижевном језику:

-н, -на, -но: *вѝзан, испредѝн, иструлѝн, дбран, отвѝрен, пѝван, пѝјан, убучѝн, удешѝн, уречѝн*, па затим: *изгрѝжѝн, донешѝн, спашѝн, трешѝн*;

⁸⁷ А. Белић, *Историја . . . , конјугација*, стр. 65.

заграђен, посађен, убођен, украђен, уфађен; направљен, спремљен, рањен; заљубљен, искривљен, кунљен, слепљен, ушкдпљен итд.

-т, -та, -то: *дйгнут, забрйнут, извѣнут, мѣтнут и мѣтут, нѣсут, нѣчет, откйнут, подйгнут, пѣчет, прйзнат, прѣклет, пукнут, сѣгнут, смрзнут, удѣнут, учврзнут* и сл.

Оба наставка забележена су у следећим облицима: *дѣн и дѣт, донешѣн и дѣнет, покйшњен и покйснут, пренешѣн и прѣнет*.

Две су варијанте и у овим облицима: *добйѣн и добивѣн, обйѣн и обивѣн, убйѣн и убивѣн, набйѣн и набивѣн* и сл.

Две акценатске варијанте забележили смо и у следећим примерима: *нѣшен и ношѣн, покѣшен и покошѣн, прѣнѣшен и пренешѣн, удѣшен и удеишѣн*.

НЕКА ЗАПАЖАЊА У ВЕЗИ СА ПОЈЕДИНИМ ГЛАГОЛИМА И ГЛАГ ОЛСКИМ ОБЛИЦИМА

133. У стручној литератури глаголи српскохрватског језика деле се било на шест⁸⁸, било на седам⁸⁹, било на осам⁹⁰ врста. У овој нашој анализи придржаваћемо се Белићеве поделе глагола на осам врста.

134. Прва врста

Код глагола *јести* сачуван је стари атематски презент⁹¹: *јѣм, јѣш, јѣ, јѣмо, јѣте, јѣду и јѣду; Да се најѣ; Да се не прејѣ*.

Од глагола *ићи* презент гласи *дѣм, дѣш, дѣ, дѣмо, дѣте, дѣду, ређе и йдем, йдеш, йде* итд., па, затим, други облици овог глагола: *ће дѣм, ће дѣш; ишѣ и йшо, йшла; Да се йде; Да йдемо*.

Глагол *спасти* обично има облике за прву врсту *спасѣм*, но и за седму *спасйла, спасйо*, поред *спѣсла, спѣсо*.

Глагол *моћи* има за сва лица једнине и множине у презенту облик *мѣж* у конструкцијама: *Мѣж да дѣђем; Мѣж да скѣчите; Мѣж да га вйдиш; Мѣж да јѣш* и сл. У првом лицу једнине може се јавити и *мѣг*: *Мѣг да дѣђем; Не мѣг да дѣђем; Не мѣг да чѣкам*, али и *Мѣж да дѣђем; Не мѣж да чѣкам*. Од овог глагола забележили смо и облике: *мѣгу, мѣжеш, помѣгнем, помѣгнеш* и сл.

Каже се: *дѣрем, дѣреш*, али само *зрйм, зрйш, зрй, дѣран, узрѣ*, па затим: *кунѣм, кунѣш, кунѣ*, али: *кѣтва, прѣклет; ѣтмем, ѣтмеш, ѣтме*.

Забележили смо само облике: *сѣ(д)нем, сѣ(д)неш, сѣ(д)не; срѣтнем, срѣтнеш, срѣтне; пѣ(д)нем, пѣ(д)неш, пѣ(д)не* итд.

135. Друга врста

Глаголи *бајати* и *чешљати* имају облике по другој и по шестој врсти: *бѣјем и бѣјам, чѣшљем и чѣшљам*, али само *трѣјем*.

⁸⁸ Т. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb, 1963, str. 232—298.

⁸⁹ М. Стевановић, *Савремени*, стр. 338—344.

⁹⁰ А. Белић, *Исјорија...*, конјугација, стр. 7.

⁹¹ *Ишо*, стр. 9; А. Белић, *Дијалекти*, стр. 511—512; Павле Ивић, *О говору Галићкојских Срба*, стр. 265—266.

По правилу, глаголи са основом на -ј имају овај сугласник у финалном положају код облика за императив: *загрѣј, овѣј, пој, просѣј, снуј*.

Каже се: *кикѡће се, изгледѡје, започѡиње и започѡиња, простѡире и простѡира, ређе и кикѡћа се, изгледѡа, али крећа се, обрћа, сасвим ретко и окрѣће се, обрће*.

Забележили смо и ове облике: *зовѣм, зовѣш, звѡн и звѡт, зво, звѡла* итд.

136. Трећа врста

Од глагола *метнути* забележили смо двојаке облике: *мѣтем, мѣтеш, мѣте, метѡ, метула, метут*, ређе и: *мѣтнем, мѣтнеш, мѣтне, метнѡ, метнула, мѣтнут*.

Каже се: *утрне, утрнут, утрнѡ, утрнула; променѡ, заменѡ, промѣнијо и замѣнијо; дѣнем, дѣнеш, дѣно, дѣнут*.

137. Четврта врста

У презенту глагола на -ава-, -ива-, -ува- налазимо три или два наставка:

ава — аје — ује: *закачѡва — закачѡјѣ — закачује, намигњѡва — намигњѡјѣ — намигњује, повишиѡва — повишиѡјѣ — повишиује, приближѡва — приближѡјѣ — приближује, смрзњѡва — смрзњѡјѣ — смрзњује;*

ива — аје — ује: *дочекѡва — дочекѡјѣ — дочекује, закачуѡва — закачујѣ — закачује, истерѡва — истерѡјѣ — истерује, преварѡва — преварѡјѣ — преварује, разваљуѡва — разваљујѣ — разваљује, свањуѡва се — свањујѣ се — свањује се, скраћѡва — скраћѡјѣ — скраћује; али: дарѡва — дарује, показѡва — показује*

ува — ива — ује: *купуѡва — купуѡва — купује, надуѡва — надује (и надује) али: издуѡва, задуѡва, промуѡва и сл.*

Вокал -и- се губи код глагола типа *пијем*: *зѡбје, нѡвје, нѡпје, ѡпје, сѡије*, али *пијем* и *пѡем, шијем* и *шијем*: *Шпѡем да пѡем, крпѡим да се рѡним*. Сугласник -ј- може бити факултативан и у облицима: *чујем* и *чуѡем, купујем* и *купуѡем*.

Каже се *прѡлјем* и *прѡљем*.

Упор. облике глагола *дати, давати, продавати*: *дѡјѣм, дѡјѣш, дѡјѣ, дѡј; дѡвам, дѡваш, дѡва, дѡвај; продавам, продаваш, продава (и продајѣм, продајѣш, продајѣ), продавај*.

Нисмо забележили облике императива типа *казуј, казивај*, већ само *кѡжи*.

138. Пета врста

Врци се јотовање сугласника у основи: *домѣћа, крекѣћале, мѣћа, нагрћа, одврћа, одгрћа, смѣћа*, али *дркће* и *дрктѡ*.

Карактеристични су за ГР и овакви облици: *дрѣмље* и *дрѣма, узѡмље* и *узѡма, просѡпље* и *просѡпа, кѡпље, трѣпље* и сл.

По овој врсти иду и облици: *вѡче, лѡче, рѡче, рче, скакуче, срче, суче*, али: *умѡча, ѡска* и *ѡште, шѡље, кѡље*, па затим *жњѣм, жњѣ* (по другој врсти); *кѡшљем, кѡшље*, а, може се чути и *шѡље*.

Каже се: *јаџим, јаџиш, јаџи* (по седмој врсти), *Узјаџио на коња; Сјаџио сас коња.*

139. Шеста врста

Неки глаголи могу имати, осим облика по овој, још и облике по некој другој врсти:

- *кашљам* и *кашљем, клањам* и *клањем, стѣњам* и *стѣњем* (шеста и друга);
- *разумѣм* и *разумѣм* (шеста и седма)
- *гледам* и *глеђим* (шеста и осма)

Каже се: *бријам, бријаш, брија, чешам, чешаш, чеша*, али: *бегам* и *бежѣм, бѣгај* и *бѣж, њхам, њхаш, њха, мѣћа, смѣћа.*

Забележили смо и облике: *се сѣграм, се сѣграду, се сумѣва, му се сѣме* и *му сѣме.*

Нема облика типа: *дадем, знадем* већ само: *да̄м, да̄ш, да̄;* *зна̄м, зна̄ш, зна̄,* па *да̄ду* и *да̄ју, зна̄ду* и *зна̄ју, ређе* и *да̄ду, зна̄ду.*

Аналошке је природе *-ић-* место *-ит-* у примерима: *намѣшћа, премѣшћа, спѣшћа, испрекѣшћа.*

140. Седма врста

Глагол **велети* има само облике презента: *велѣм, велѣш, велѣ, велѣмо, велѣте, велѣду* и *велѣ.*

Од глагола *пустити* изведени су облици: *пѣштим, пѣштиш, пѣштјѡ, пѣшћен, напѣшћен;* слични су и облици *кѣшћен, обавѣшћен* и сл.

Каже се: *пѡкрѣм* и *пѡкрем; вѣдим, вѣдиш*, али: *ѡна је вѣдела.*

Од глагола *врети* и *зрети* 3. л. множине презента гласи *врѣду* и *врѣ зрѣду* и *зрѣ.*

141. Осма врста

Мали је број глагола ове врсте: *врѣштѣ, дречѣ, звечѣ, пишѣ, цичѣ*, затим: *звѣждѣ, ћутѣ, чучѣ; бројѣ* и *број, држѣ, лежѣ.* Овде долази и облик *бежѣ.*

Од глагола *ћутати* изведени су облици *ћутѣли* и *ћутѣли.* У говору се могу чути и овакве дублете: *врѣштѣли* и *врѣштѣли, дречѣли* и *дречѣли, звѣждѣли* и *звѣждѣли, лежѣли* и *лежѣли* и сл.

142. Код глаголских именица забележили смо следеће наставке:

- ање: *дремѣње, карѣње, кѣповање, мѣњање, мѣћање, мѣшѣње, падање, пѣвање, сѣграње, скѣјање, трѣпање, чѣвање, чѣпање* ИТД.
- ење: *вѣблѣње, вѣђѣње, вѣжѣње, вѣлѣње, гѣшѣње, дѣлѣње, кѣвлѣње, кѣшћѣње, лѣчѣње, мѡлѣње, мѣшћѣње, мѣчење, сѣђѣње, чѣшћѣње* ИТД.

ПРИЛОЗИ

143. Прилози за време⁹²

а) Прилози који значе одговарајуће дане: *данѡс* и *данѡске, данѡскена, јучѣр, сѣтра, сѣтрадан, ономад, зѣномад, прекономад, прекосѣтра, зѣ(м)носѣтра, прекјучѣр, дан-данѡс, дан-данѡске, данѡс-сѣтра.*

⁹² Павле Ивић, *О говору Галићких Срба*, стр. 300—302; Миливој Павловић, *Говор Срећичке Жупе*, стр. 184—186; Emil Petrovici, *Grăiul carașovenilor*, стр. 183—185.

Доба дана изражавају прилози: *прѣдзору, љутру и уљутру, пре пѣ(д)нѣ, у пѣ(д)нѣ, пѣсе пѣ(д)нѣ, љвече(р), дѣвече(р), кнѣи, сѣноћ и сѣноћке, јутрос и јутроске, одјутрос и одјутроске, љзјутра, вечерѣс и вечерѣске, дѣњу, нѣћу, љноћ, нѣноћ, ноћѣс, ноћѣске, ноћѣскена, у пѣ(д)нѣ, у пѣноћ, дѣн и нѣћ, дѣњу и нѣћу, сјутра љјутру, сјутра нѣвечер.*

б) Прилози за означавање година: *ланљ и лѣни, пѣлани, ономлѣнљ, преклѣнљ, догѣдине.*

За означавање годишњих доба служе прилози: *пролѣтос и пролѣтоске, нѣпролѣћ, љпролѣћ, лѣти, лѣтос и лѣтоске, нѣлето, љлето, јесѣни, јесѣнѣс и јесѣнѣске, нѣјесен, љјесен, зѣми, зимљс и зимљске, нѣзиму, љзиму.*

в) Упитно-односни прилог гласи: *кѣд(е), кѣдека, кѣдена и кѣт.*

Каже се: *сѣд(е), сѣдека, сѣдена и сѣт; нѣкад(е), али чешће нѣки пљт.*

Иако у говору постоје облици: *тѣд(е), тѣдека*, по правилу места њих долази *ѣн(д)ак.*

г) Од осталих прилога за време наводимо следеће: *вѣздан, фѣрт и фѣрт, фѣс(т), љвек, доклѣ(н) и доклѣна, доклегѣд(е) и доклегѣдека, доклегѣдена, дѣцкан (ређе и кѣсно), дѣго, затѣм и заотѣм, заотѣм, зѣвек, из мѣлена и из мѣлени, од мѣлена и од мѣлени, кадѣд(е), и кадѣдека, кадѣдена, каткѣд(е) и каткѣдека и каткѣдена, мѣкар кѣд(е), мѣ(н) кѣд(е), нѣкад(е), одѣвно и одѣмно, прѣ, ѣ(д)ма, отѣчке, скѣро, ѣн(д)ак, откѣд(е) и откѣдека, откѣдена, пѣс(л)е и пѣс(л)ека, пѣс(л)ена, пѣс(л)енак, пѣс(л)енака, пѣс(л)ем, потѣм и сл.*

Облици са уметком типа: *доклегѣдека, доклегѣдена* чују се нарочито у говору старијих генерација.

Место прилога *свакад* и *одједном* долазе конструкције *сѣѣки пљт*, односно *одједѣмпљт.*

144. Прилози за место⁹³

блѣзо, далѣко и долѣко;

гѣр, горѣ и горѣка, горѣна, горѣнака, дѣл(е) и дѣлека, дѣлена, дѣленака, одозгѣр, одозгорѣ и одозгорѣка, одозгорѣна, одозгорѣнака, одоздѣл, одоздолѣ и одоздолѣка, одоздолѣна, оздѣл и оздолѣ, оздолѣка, оздолѣна, оздолѣнака;

нѣоколо, дѣоло, околѣоколо, унѣоколо;

прѣд, напрѣт, спрѣда, нѣтрак, дѣстраг(а), дѣтрага, скрѣја, унѣтрак; нѣстрану, љстрану, дѣсно, на дѣсно, лѣво, улѣво;

довдѣ и доводѣка, доводѣѣна, доводѣна, доводѣѣнака, дондѣ и дондѣка, дондѣѣна, дондѣѣна, дондѣѣнака, дотлѣ и дотлѣка, дотлѣна, дотлѣѣнака;

издѣље, изблѣже, издалѣка;

зѣпадно, љточно, јѣжно, сѣверно;

нѣпоље, унѣтра, снѣпоље, изнѣтра;

Упитни прилог за место гласи: *ди*; он често долази и место *кѣд(е), кѣдека, кѣдена*⁹⁴, њиме су изведени облици *дигѣд, дигѣде, дигѣдека, дигѣдена*, али се каже *нѣгде, нѣгде*;

нѣзбрдо, љзбрдо, низвѣдно, узвѣдно;

⁹³ А. Белић, *Дијалекѣи*, стр. 338.

⁹⁴ Павле Ивић, *О говору Галићѣских Срба*, стр. 303; А. Белић, *Дијалекѣи*, стр. 467.

откуд(е) и откудека, откудена, откудегдд(е) и откудегддека, откудегддена, откудегдденака, оцвуд(е) и оцвудека, оцвудена, оцвуденака;

овџм(о) и овџмока, овџмона, овџмонака, тџм(о) и тџмока, тџмона, тџмонака, онџм(о) и онџмока, онџмона, онџмонака;

о(в)дџ и о(в)дџека, о(в)дџена, о(в)дџенака, тџ, тунџ, тунџака, тунакаџна, ондџ и ондџека, ондџена, ондџенака;

овуд(е) и овудека, овудекана, овудена, овуденака, овудер, отуд(е) и отудека, отудекана, отудена, отуденака, отудер, туд(е), тудека, тудена, онуд(е) и онудека, онудена, онуденака, онудер;

одавдџ и одавдџека, одавдџена, одавдџенака, одатлџ и одатлџека, одатлџена, одатлџенака, одандџ и одандџека, одандџена, одандџенака;

одовуд(е), одовудека, одовудена, одовудер, одвудт, одвтут и одвтуд(е), одотудека, одотудена, одотуденака, одотудер, одднут и одднуд(е), одонудека, одонудена, одонуденака, одонудер и: одовуд(е), одотуд(е), одонуд(е);

мџкар ди и мџ(н) дџ; кудгдд(е), понџеде, нџеде, а одрично нџеде;

Место код куће долази прилог кџћи.

145. Прилога за начин има највише. Ту долазе сви придевски облици за средњи род једнине типа: *арђаво, вџрно, вџшто, гџдно, гџвно, грдзно, дџвно, довџлно, дџсадно, жџлосно, жџљно, кџрисно, кџваво, лџбаво, лџдно, лџко, лџкаво, марљџво, набџрено, недељно, нормџлно, обично, опасно* итд.

Велики је број и прилога за начин који се завршавају на -ски: *ајдџчки (и идџчки), брџчки, варџшки, волџјски, џоспџчки, џавџлски, жџенски, заистџнски, јунџчки, касџнски, кџцошки, кочиџашки, краљски, кџвнички, џуџки, младџћки, нарџчки, ортџчки, погџнски, преклџнски, пријатељски, псећки, рџпски, свеџки, свџнски, свџјски, сиротџнски, срџмоџки, старџчки, џџрски, џивџлски, џигџнски, черџџрски, човечџнски, човџчки и сл.*

Одрични облици: *незадовџлно, незаслџжено, неочекивано, непрестџта(л)но, непријатељски, непримџтно, неразумљџво, нерџшено, несвеџсно, несиџгурно, нџслано, нестџино, нестрљџво, нетџчно, неџредно, низџбџга, нџкако, нџоткуд(е), нџпошто* итд.

Забележили смо и облике: *банбадџа и бамбадџа, добродџушно, кџко-такџ, мџкар кџко, мџ(н) кџко, нџшта-нџоткуд(е), прџв-прџвџат, равнодџушно и рамнодџушно, разновџсно, разнолџко, разновџзно.*

Каже се:

вџћ, вџћем, вџћма

дрџкше, дрџкче, инџче

лагџно, лагаџко, полагаџно, полагаџко, истиџа

лежџћке⁹⁵, лежџћи, стојџћке, стојџћи, трџећке, трџећки, џутџћке,

џутџћки, затим: потрџбушке, нџтрашке и нџтрачке

нанџче, нџпоко, нџпоко

(о)вџко, такџ, (о)нџко

пџпреко, пџпреке, пџпречно, прџче

⁹⁵ А. Белић, *Историја . . . , деклинација*, стр. 253.

звјно(м), заједно(м), наједно(м), уједно(м)
 башка, дбашка, дбашке, башке
 ста(л)но, фурт, фдрт, фдс(т)
 позамашно, поизбљизо, поиздље
 прелїчно, прилїчно, отпрелїке, отприлїке
 најбдље, најбрже, најчдше
 наједарет, љзнада, неочекивано, на пречес
 удвоје, утроје, утри
 унапрет, упреко, упоредо, успут, углас, уздуж

па затим: јареко, једва, јџ(д)нако, јдет и дпет, лше и лшо, најзад,
 надцице, напамет, наполе и наполак, дака и даке, пшке, против, прд-
 тивно, редом, сам, сасвим, свкако, фрђј итд.

146. Прилози за количину

Облици: овољко, тољко, онољко, кољко имају и одговарајуће деми-
 нутиве: овољцко и овољцно, тољцко и тољцно, онољцко и онољцно,
 кољцко и кољцно.

Каже се:

мало, мдго, мање, више, мало веће, мало мање, мдго веће, мдго мање;
 макар кољко, ма(н) кољко, ндшто, неколико
 ништа, нимало, најмање, ни најмање
 јдш, свд
 лечкд, лечкџ
 придџ

место више често долази бдље: Овај мак ваћа бдље од двајс кїла.

147. Прилози за узрок

затд, заутд, баш затд, ради тдга, збдг тдга, за индт, од индта, из
 индта
 здшто, чешће штд
 збдгшта, збдгшто
 ндшто.

148. И у овом говору постоје речи које на неки начин одређују
 глаголску радњу, али које само неки аутори убрајају у прилоге⁹⁶, док
 их други већином сматрају прилозима, везницима⁹⁷ итд.

алдл: Алдл ти бїло; Алдл ти веџа;
 барам, барем: Барам да дбђе; Барам да дђе; Често само бар;
 башц: Баш нећу; Баш мдраш дџш;
 ваљде⁹⁸: Ваљде мджеш и тї за тољко да опрајши; Ваљде нїси полудд;
 већ: Већ се смркло; Већ си доид?

⁹⁶ Исїо, стр. 248—258; Павле Ивић, О говору Гатињољких Срба, стр. 300—313.
⁹⁷ М. Стевановић, Савремени, стр. 396—398; Блаже Конески, Грамаїика, стр.
 543—545; Гл. Елєзовић, Речник косовско-меїохијскої дијалектїа, СДЗБ IV, Београд,
 1932; VI, Београд, 1934.

⁹⁸ А. Белић, Исїорија..., деклинација, стр. 256.

дабѡмѣ: *Дабѡмѣ да сѧм те вѣдо; Дабѡмѣ да дѣе; Често и дабѡм: Е, дабѡм бѧш ме брѣга; Дабѡм да је тѡ;*

ѣво, ѣно, ѣто⁹⁹, најчешће *евѣ* место *ѣво*: *Евѣ га кѡћи; Евѣ га Йва; Ёво ти, па прѡбај; Ёво, тѡ је свѣ. Место ѣно најчешће долази енѣ: Енѣ ти га ѡтац; Енѣ ти га брѡс; Ёно Марѣја; Ёно иде млада, чешће Енѣ иде млада. Место ѣто најчешће долази етѣ: Етѣ ти га; Етѣ долѧзиду; Ёто, тѡ је све;*

йстина¹⁰⁰: *Стѧри, йстина, бјѡ дѡбар чѡвек;*

јѡш: *Свѣ ни лето платјѡ, јѡш ни дѡ и придѣ;*

мѧкар: *Дѡђи мѧкар сѧмо да не вѣдиш; Понѣси мѧкар нешто нѡваца;*

можбѣт: *Кѡј знѧ можбѣт и неће; Ни ми јавјѡ, можбѣт ће дѡђе;*

мѡжда: *Тѣ сѧмо йди на вѧшар, мѡжда ће нѧћеш да кѡтиш;*

сѧмо: *Сѧмо дѡђи, свѣ ће бѣде дѡбро; Сѧмо кѧжи, ако смѣш; Нѣка сѧмо кѧже;*

скѡро: *Ни ни скѡро долѧзјо; Скѡро ће се смѣкне;*

тамѧн: *Тамѧн сам стѣго, и етѣ га йде; Тамѧн сам леґо, а дн лѡпа.*

149. Прилози за начин, као и неки прилози за место и количину, могу имати степене поређења правилне и неправилне компарације, као и придеви:

а) Прилози за начин:

компаратив: *гаднѣје, главнѣје, грознѣје, досаднѣје* и сл.

суперлатив: *најдче, најѣфтинѣје, најаснѣје, најгаднѣје, најглавнѣје, најгрознѣје* и сл.,

али: *понајвѣше, понајмѧње* итд.

б) Прилози за место:

компаратив: *блѣже, дѧље, али јѡш гѡрѣ, јѡш одозгѡрѣ, јѡш одоздѡлѣ, јѡш напрѣт, јѡш нѧтрак* и сл.

суперлатив: *најблѣже, најдѧље, али најгѡрѣ, најодоздѡлѣ, најодозгѡрѣ, најнапрѣт* и сл.

в) Прилози за количину:

компаратив: *вѣше, мѧње*

суперлатив: *највѣше, најмѧње, најлѣчкѣ.*

ПРЕДЛОЗИ

150. За изражавање намене употребљава се предлог за са облицима акузатива: *Спрѣмјѡ је дрѡва за зѣму; Дѡдно је бобѡнце за дѣцу; Тѣбе за кѡње кѧже се покрѡвац; Цѣтамо шлѣве за пѣкмез.*

Предлози *од, из, због, ради* и *порѡди* изражавају узрок: *Свѣ се осушѣло од сѡше; Гутѡ је из поштѣња прѣма тѣбе; Не вѣди се због мѧгле; Нѣје дошѡ ради мѣне; Сѧмо порѡди тѡга неће да дѡђе.*

Циљ или намера изражени су предлозима: *за, по, ради*: *Дошѡ је за нѣгѡве стѡри; Послѡ ме за тѣбе, ређе и Послѡ ме по тѣбе; Изѣшио је мѧло нѡпоље ради сѣбе.*

⁹⁹ *Исѣо*, стр. 256; Павле Ивић, *О ѡвору Галиѡльских Срба* ... стр. 312.

¹⁰⁰ А. Белић, *Исѣорија* ..., *деклинација*, стр. 249.

За изражавање начина употребљавају се предлози *на*, *с* (и његовим варијантама): *Самлели смо кукуруз на воденицу; Извђјали смо пасуљ на ветар; То се прди сас великом пажњом; До тдга смо стигли сас великом муком.* Садржај последње реченице се често саопштаво на још два начина: *До тдга смо стигли с по мука; Имали смо по мука док смо до тдга стигли.*

За прецизније одређивања места (у простору и времену) употребљавају се два предлога: *да + на* или *да + у* са облицима акузатива: *Има да чекаш до на куково лето; Има да чекаш до на Ускрс; Довд га до у авлију.*

Иначе, место се изражава предлозима: *пред*, *над*, *к(а)*, *у*, *на*, *низ*, *крај*, *из*, *с* (и његовим варијантама): *Седи пред кућу; Летти над село; Држи га ка зиду; Седи у собу; Сиграју се на пут; Шета се поред школе; Кад посечемо дрва, онак и спуштимо низ падину до пута; Чувају гуске крај пута; Изиди је из вароши; Силзи сас тавана.*

Време се изражава помоћу предлога: *с*, *за*, *пред*, *у*: *Жито смо посејали још с јесени; Све је спрејд итд му треба за сарану још за живота; Дуго се пред здру и Дуго се прдзору; Кренули су у здру, реће и: Кренули су узору.*

Оруђе, средство изражава се увек предлогом *с* (и његовим варијантама): *Копам сас мотичијом, да не посечем расад; Доид је сас вџом; Истружемо сас тестером на парчета, на посе ицепамо сас сикџром за ватру; Уддрјо з главом у зид; Неће никем да вџује док он сам н удари з главом.*

Средина се може исказати и конструкцијом *по + локатив*: *Наиди се по женд; Натрућала сам се по тући кућа.*

Заједница се изражава предлогом *с*: *Били су с меном; Били су ш њима.*

150.1. Напомене у вези са неким предлозима:

Предлог *без* има и варијанте *брез*, *през*, које се у говору старијих генерација често употребљавају: *Остд је без дца и без матере.*

Осим предлога *међ*, *међу*, *између* постоје и предлози *мед*, *измед*.

Нема посебних правила за употребу предлога *међу*, *над*, *под* и: *између*, *изнад*, *испод*.

Чешће се употребљава облик *спрема* него *према*: *Те му дође спрема главе; Ници ти ништа спрема њима.* Забележили смо и облик *прама*, као варијанту предлога *према*.

Место конструкција типа *по њму*, *према њму* чешће долази според *њдга*, односно: *спрема њму*.

Каже се *уз*, *ус*, али чешће: *нуз*, *нус*: *Гура се нуз мџне; Повуко се нуз мџне; Пење се нуз брег.*

Користи се и именичка форма *крај* у функцији предлога: *Седи крај пута; Ваљде није доид крај света.*

Лик боље може понекад доћи и место *више*: *Бдље вџлим ракију него вино.*

150.2. Падежи са предлозима:

Са генитивом иду предлози:¹⁰¹ *без (без, през)¹⁰², више, до, дуж, због, из (ис), иза, изнад, измед, њмед(у), изнад, испод, код, крај, мед, међ(у), место, навр, увр, од (от), око, пред, пос(л)е, пре, преко, покрај, против, ради, раз (рас), с, сем, сред, уочи, усред, через.* Нема предлога близу; место њега долази предлог *близо*, али увек са предлогом *до*: *Седд близо до реке.*

Са дативом иду предлози: *к, ка, према*, а са акузативом: *за, кроз, на, низ, по, под, пред, у, уз, (ус), нуз, (нус)¹⁰³.*

Са инструменталом иду предлози: *с* (и његовим варијантама: *з, са, сас, саш, сас, сес, со, ш, шаш*), *међу*, са локативом: *по, ређе и: о, при, према*

ВЕЗНИЦИ

151. Доносимо, по азбучном реду, везнике забележене у ГР, са кратким контекстима:

а: *Ја ћу ма̀ло да лѣгнем, а ти припа̀зи на ма̀рву.*

ако: *Ће биде и жита и кукуру̀за, акуз па̀дне кѣша на врѐме; Не мѣраш акуз нѐћеш.*

али: *Чѐкали га, чѐкали, ал нѐга ни из кор̀ва.*

било: *Бѝло да дѣ́жем, бѝло да не дѣ́жем, ти се превѣ̀ти пѣ̀сла.*

већ: *Нѐће дн нѣ̀вце, већ са̀мо ра̀не ѣ̀ска.*

да¹⁰⁴: *Ск̀дни се у ладовѣ̀ну, да те не удѣ̀ри сунце у гла̀ву; Па̀зи да не ицѣ̀паш тѣ ма̀ло одѣ̀ла; Једва̀ си му купѣ̀ла тѣ ма̀ло дрѣ̀ја, да не срмотѣ̀ свет у онѣ̀ рѣ̀те.*

дали¹⁰⁵: *Дал ће биде, дал нѐће биде? Нѝшта ми не говѣ̀ри, дал затѣ̀ штѣ се бо̀ји да не ка̀жем нѐкем, дал за̀што, не знам.*

зар: *За̀што фѣ̀рт ула̀зите у ма̀ју ливѣ̀ду, зар ви нѐмате ва̀шу; Зар те Бѣ̀г акнѣ̀, да се фѣ̀рт ка̀раш? Немѣ̀ј да вѝчеш на дѣ̀те, зар ти н умѣ̀ш лѐпо?*

затѣ̀: *Пѣ̀се кѣ̀ше зѣмља дѣ̀бе нѐку ко̀ру, затѣ̀ трѣ̀ба да се ок̀па.*

за̀што:¹⁰⁶ *Нѝсмо ми крѣ̀ви, за̀што нѝсмо зна̀ли ка̀ко, рѐђе и за̀шта: Дѣ̀бро урѣ̀димо зѣмљу, за̀шта ми ѣ̀мамо ма̀ло равнѝце.*

и: *И очистѝмо све лѐпо и мѣ̀темо да се кѣ̀ваду.*

или: *Мѐсо јѐмо пѣ̀сле кѣ̀вано или печѣ̀но; Од то̀га дрѣ̀вета ми пра̀ймо са̀мо спѣ̀це јел цѣ̀ то̀чак.*

јакѣ̀: *Ће му опрѣ̀стимо, ја̀ко је ма̀љи од на̀с; Дѣ̀ ни дѣ̀ста ија̀ко нѐма ни он ма̀дго.*

¹⁰¹ Павле Ивић, *О њовору Галиѣ̀љских Срба*, стр. 313—314.

¹⁰² М. Стевановић, *Баковачки њовор*, стр. 33.

¹⁰³ А. Белић, *Дијалекти*, стр. 653—654.

¹⁰⁴ А. Белић, *Дијалекти*, стр. 636—642.

¹⁰⁵ *Ишо*, стр. 651.

¹⁰⁶ Павле Ивић, *О њовору Галиѣ̀љских Срба*, стр. 320.

- јели¹⁰⁷: *Дођи ти, јел твој отац; Трѣба свѣ да спрѣмимо, јел знаш како је?*
 јербо: *Неће да призна, јербо му срамѣта од нас.*
 кад: *Ниси трѣбо дѣш, кад нећеш да му помѣгнеш; Зашто ме питаш кад си ти такѣ пѣметан?*
 како: *Причѣ ни како се провѣ на свѣдбу.*
 ко: *Ни не глѣда на нас, ко да не не види; Глѣда у мене ко брљива двѣца.*
 когѣд: *Ми и сѣд држимо наш Бѣжсић, когѣд наши старѣи; Дођи кѣд нас когѣд ти жѣља.*
 кѣшто: *И ми сѣдимо винѣград, кѣшто цѣ свѣт сѣди; Свѣ је такѣ било, кѣшто ти кажем.*
 макар: *Ти му донѣси, макар се расрѣдѣ; Те му кажем, макар да ми не вѣрује.*
 неѣо: *Немѣдѣ ѣ оставиш у вѣвлицѣу, неѣо у пѣдрум; Свѣ би дѣбро било, неѣо неће ѣѣво од детѣта, неће тај сотѣна да слѣша.*
 неѣка: *Ако дѣе, неѣка дѣје; Ако ни му прѣво, неѣка ми пљѣне пѣд пѣнѣиер,*
 ни (нити): *Не смѣм ни да пијем, ни да пушим; Не пѣштује он више нити ѣца, нити маѣтер, глѣда сѣмо у ту ѣигѣву брљивѣцу.*
 па: *Сѣди на пѣнѣиер, па глѣда како младѣићи игрѣју; Јѣ ће прѣбам, па штѣ дѣ бѣг.*
 почѣм: *Ни му баш свѣ јѣдно, почѣм га отѣкаш; Смрзли се пѣнѣиери, почѣм у ту сѣбу не грѣјемо.*
 пошто: *Ѣни мѣж да купу штѣ и трѣба, пошто имѣју нѣваѣа; Пошто сѣм примила твоје писмо, ѣма ти иѣговѣрам.*
 сѣмо: *Свѣ ће ти дѣ, сѣмо ти лѣпо и ѣимѣ.*
 тѣк: *Чѣкамо мѣло, тѣк да ѣикне и ѣма га плевѣмо; Дѣ ни нешто, тѣк да ѣије забаѣва.*
 чим: *Ѣма крѣнемо на ораѣе, чѣм пѣкне пролѣће; Ѣн те слѣже чѣм трѣпне.*
 штѣ (штѣ): *Вѣлика штѣта штѣ ниси дошѣ; Пѣтај га и ти штѣ не дѣје јѣдѣрѣт?*

РЕЧЦЕ

152. *Остаци некадашњих рѣѣца*¹⁰⁸ сачувани су и у овом говору:
 — бо: *јѣлбо, јѣрбо*
 — к: *ѣн(ѣ)ак* (и сви облици са рѣѣцом -ка)
 — ка: *горѣка, овѣѣка, дѣлека, овѣмока, овѣѣдека, одозгорѣка, отѣѣдека, сѣдека*
 — ке: *данѣске, јѣутроске, сѣноћке, ноћѣске, вечерѣске, пролѣтоске, лѣтоске, јѣсенѣске, зимѣске, реје и зимѣска*
 — м: *вѣћем, зајѣдном, зајном, пѣслем*
 — ма: *вѣћма*
 — н: *дѣклен, пѣслен*

¹⁰⁷ *Исѣо*, стр. 650; Павле Ивић, *О говору Галиѣољских Срѣба*, стр. 393.

¹⁰⁸ М. Стевановић, *Савремени*, стр. 396.

- на: *горѣна, довдѣна, доклѣна, ддлена, кадена, овѣмона, овудена, одозгорѣна, одоздблѣна, отудена, пдс(л)ена, сѣдена*
 — р: *двечер, јучѣр, навечер, овудер, одовудер, одонудер, онудер, отудер, свудер, тудер.*

У специфичности овога говора спада употреба две, па чак и три проклитике у истом облику:

ка + на: *довдекѣна, овудекѣна*

на + к: *пдсленак* (и сви облици са *на + ка*)

на + ка: *горенѣка, овденѣка, ддленѣка, овѣмонѣка, овуденѣка, одоздоленѣка, одозгоренѣка, пдс(л)енѣка*

на + ка + на: *тунакѣна*

Овде спадају и речце: *по-, нај-, -год, -годе, -годер: потѣњи, подѣбљи, најбдљи, најѣчи, дигдд, дигдде, дигддер, кадгдд, кадгдде, кадгддер.*

152.1. Речце као самосталне речи:

за показивање: *евѣ, јевѣ, ѣво; ѣто, етѣ, итѣ, јетѣ; енѣ, јенѣ, ѣно*

за изузимање: *бѣш, једїно, сѣмо*

за супротност: *међутїм*

за прецизирање: *бѣр, бѣрам, бѣрем*

за потврђивање: *дѣ, свѣкако*

за претпоставку: *валѣде, веровѣтно и веројѣтно, мѣж, мѣжда, нарѣвно*
 (које су, у ствари, модалне речи)

упитне: *зѣр, зѣл, дѣл, да ли*

одричне: *не, нїт, нїти, нїпошто, немѣј, немѣјте*

Од модалних израза забележили смо *разумї се, ређе и разумѣ се.*

УЗВИЦИ

153. Узвици који изражавају лична осећања и расположења:

радост: *ао, ах, еј, ех, их, о, ој, ох, (х)оп, (х)дпа, (х)дпа — цупа*

бол: *ај-ај, арш, ау, ах, вѣј, ијѣ, ијѣо, јѣо, јо, јој*

чуђење (дивљење): *а, ај, ах, гле-гле, е, ехѣ, ехѣј, ијѣ, ијѣо, ијѣ, ијѣ, јѣ, јѣј, лѣ, лѣле, охѣ, охѣ-хо, пѣ, тфѣ, ћерѣј, (х)ѣјт, хѣј-хѣј*

страх: *ѣо, ѣу, и(х), у(х)*

153.1. Узвици за обраћање другом човеку:

дозивање: *бре, еј, морѣ, морѣј, морї*

протеривање: *дѣ, бѣш, бѣж, їд*

подстрек: *ѣ-рѣк, (х)ѣј-рѣк*

претња: *нѣ, ѣјде-ѣјде*

супротност: *ајѣ, ба, бѣја*

сагласност: *ахѣ, ѣхѣ, јѣс, јѣсте, јѣсте, брѣво*

инађење: *сик-сик, сѣк-сѣк*

153.2. Узвици који се употребљавају при вабљењу или терању стоке, живине, домаћих животиња:

вабљење:

свиње: *гйц-гйц, гйца-гйца*
 краве: *на-на*
 овце: *сйка-сйка, бр-бр*
 кокошке: *ти-ти, ћук-ћук, чук-чук*
 гуске: *гўс-гўс, гўса-гўса, гўси-гўси*
 мачке: *мџц-мџц, мйц-мйц, пйс-пйс*
 пса: *кўц-кўц, кўцу-кўцу*

гоњење:

свиње: *ѓц, ѓцо, хѓц*
 вола: — на лево: *(х)ѓјс, (х)ѓјс*
 — на десно: *ћѓ, ћѓ*
 — назад: *стў*
 коња: — напред: *гй, ћй, ћйје*
 — назад: *цўрик, цўрик*
 — стој: *ѓ, хѓ, пѓ*
 овце, козе: *тр, бр*
 кокошке: *йш, йша*
 гуске: *гўс*
 мачке: *пйс, шйц*
 пса: *мџри*

153.3. Ономатопеје могу бити две врсте:

а) Узвици којима се подражавају природни звуци:

падање: — на земљу: *бўп, бўф, љдс, пљѓс, трѓс, трѓс, тўп*
 — у воду: *бўћ, пљўс*
 ударање, куцање: *бўп, кўц, пѓк, ћѓк, ћўш, фљѓс, фйс, чўк*
 пуцњава: *бўм-бўм, дўм-дўм*
 шкрипа: *цѓ, цѓѓ, скѓѓ*
 бацање: *фѓ, фѓн*
 звоњење: *бѓн-бѓн, дѓнг-дѓнг*
 пљување: *тфй, твй*
 љубљење: *цмѓк, цмѓк*

б) Узвици којима се имитира крик животиња:

краве: <i>мў</i>	патке: <i>мѓк-мѓк</i>
коња: <i>йхаха</i>	гуске: <i>гѓ-гѓ</i>
магарца: <i>йха-йха</i>	петла: <i>кукурйку</i>
овце: <i>бѓ</i>	кокошке: <i>коткодѓк</i>
јагњета, козе: <i>мѓ</i>	мачке: <i>мјѓу</i>
голуба: <i>гў-гў</i>	пса: <i>ѓм, хѓм</i>

СИНТАКСА

154. Неке примедбе у вези са синтаксом овог говора даване су и у морфологији приликом анализе врста речи, иако се на то није посебно указивало.

ИМЕНИЦЕ

155. Однос једнина-множина очуван је и код именица типа: *дугме* — *дугмета*, *пйле* — *пйлићи*, *вйла* — *вйле*, *грабуља* — *грабуље*. Облик *дугмѣта* (и *дугмѣћа*) потискује из говора збирну именицу *дугмад*.

Именице *нѡчаре* и *биѡйкле* имају и варијанте *нѡчари* и *биѡйкли* иако се употребљавају само уз одредбе ж.р. множине: *Разбйле ми се онѣ нѡве нѡчаре* и: *онѣ нѡве нѡчари*; *Ми се покварйле онѣ нѡве биѡйкле* и: *онѣ нѡве биѡйкли*.

Номинатив преузима и вокативне функције.

У номинативу се налази и именички део предиката; *Она се прѡји лўда*; *Кѡд изуѡи занѡт, ће бйде тйшер*.

156. Генитив без предлога

а) *Партитивни генитив* има нормалну употребу: *пѡрче лѡба*, *танйр чорбѣ*; *Ймамо за зйму пасуља*; *Донѣси јѣно брѣме травѣ*; *Да се нѡпјеш лѡдне вѡде*, *бѡлан да се лѣчиш*; *Ддно му ѡѡк брѡшна*.

Облици партитивног генитива м. и с. рода долазе уз глаголе *йма* и *нѣма*: *Сѡма је, нѣма човѣка*; *Овѡ дѣте нѣма мйра*; *Йма врѣмена, немѡј се журйш*; *Йма јѣла и пйћа колйко дѣш*, али: *Нѣма вйше нйкакви чѡвек йспред кўће*.

Ови облици могу доћи и место инструментала: *Прѣно сам се на јѡбуку* и *напунјѡ сам иепѡве јѡбука*; *Напунјѡ ѡѡк травѣ*, али само: *Кѡпа сас мотйком*; *Бйје сас ногѡма*.

б) Очуван је и *посесивни генитив*, иако има случајева да се место ових облика јављају присвојни придеви: *Жѣна тѣга човѣка није дѣшила; Колико је дугачка вѣна овѣ овцѣ; Јаја овѣ кокѣшке су крупна; Сѣстра мѣје мамѣ и: мамѣна сѣстра; Кућа мѣје стрѣне и: стрѣнина кућа; На крај сѣла; На крај месѣца.*

в) *Аблативни генитив* потискују конструкције са од: *Не бѣј се од дѣца; Да те сачува Бѣг од пијѣнице, ређе и: Не бѣј се дѣца.*

г) *Темпорални генитив* добро је сачуван: *Свѣке зимѣ йдемо код децѣ; Бјѣ је одѣ овѣ данѣ; Долѣзи ни свѣког лѣта.*

д) Облици генитива долазе уз глагол *се сѣгра*: *Се сѣграмо попѣкѣ; Се сѣграмо качака; Се сѣграмо сакривѣчѣ.*

ђ) По правилу, објекат стоји у акузативу, ређе и у генитиву: *Пи-там детѣта*; али се каже: *Човѣка трѣба да помѣгнеш кад њѣму трѣба а не кад тѣ дѣш и: Човѣку трѣба да помѣгнеш . . .*

е) *Словенски генитив* у негативним реченицама замењен је акузативом: *Не мѣж да м увидѣ трѣг.* Иначе, акузатив замењује генитив у облицима са негацијом типа: *Није имѣ дѣцу; Нѣма ниѣкаку фѣлинку*; као и у тзв. *временским* конструкцијама: *Није имѣ врѣме; Бјѣ је тѣ дѣго врѣме*, али и: *Није имѣ врѣмена, Бјѣ је тѣ дѣго врѣмена.*

ж) Уз *евѣ, етѣ, енѣ* често долази енклитички облик *га*: *Евѣ га йва; Енѣ га плѣг; Евѣ га кѣм; Евѣ га йде.*

156.1. Генитив са предлозима¹⁰⁹

до: *Видѣ му се крѣпа до крѣпе; У њѣше сѣло стоѣ кућа до куће.* Никада се не употребљава за изузимање, у таквим контекстима долази *ѣсим сѣм*: *Не вѣли ниѣкога ѣсим њѣ; Нѣк йду свѣ сѣм њѣга.*

из: *Кад изѣђу из црѣве прѣђу кроз сѣло; Трѣву извѣдимѣ њѣпоље из винѣ, града.* Предлог *из* дозали и у конструкцијама: *из мржњѣ; из не-пакњѣ; из грѣшке.*

прѣко: *Бѣло ми прѣко рукѣ; Прелетѣла ти врѣѣна прѣко комѣна.* Често долази уз речи које значе годину, месец, дан, доба дана и или ноћи, годишња доба: *Свѣ шѣљу дѣцу прѣко лѣта на сѣло; Сѣушимѣ мѣсо да ймамо прѣко зимѣ; Не ложѣмо вѣтру прѣко нѣћи.* Овај се предлог избегава при изражавању неке радње која се врши посредством некога или нечега. По правилу ту долазе предлози *на* и *по*: *Послѣ ни на пѣшту; Поручѣѣ ми по сѣну.*

рѣди (само у смислу „због“): *Није дошѣ рѣди тѣбе.* Најчешће га замењује предлог *због*: *због тѣбе; због дѣца; због децѣ.*

код: *Йдемо код њѣше сѣстре.* Забележен је и место предлога *у*: *Јѣ сѣм једѣнац код мајѣке, и место предлога к(а)*: *Дѣђи код мѣне.*

Нормална је употреба и предлога *без* (*брез, през*), *ван, йзван, сред, насрѣд, усрѣд, посрѣд*, али нема предлога *мимо* и *среде*.

¹⁰⁹ Милѣка Ивић, *Сисѣм йредлошких конструкѣја у срѣскохрѣвѣјском језику*, ЈФ XX, стр. 143—145.

Генитив са предлогом *с* означава место од којег се неко или нешто одваја: *Скйно се сас јџбуке*. Каже се: *С онџ страну*, а нипошто са акузативом: *С ону страну*.

Чести су облици генитива у конструкцијама типа: *једнога до другога*; *једнога за другога* према облицима: *једно до друго*; *једно за друго*.

157. Датив без предлога

а) Чува своје основно значење *намене, користи, штете*: *Тџ ћу онџсем сйну*; *Узйма крџдом из нџше куће и свџ дајџ џу и мџтери*; *Помџли се бџгу*; *Свџ рџди сџмо да наџди комййју*.

б) Забележили смо и примере *присвојног датива* код енклитичких облика заменица типа: *Прџсти му мџли*; *Ми бџлесна мџма*; *Ми дошџ тџта*. Иначе, у оваквим контекстима место енклитичких облика личних заменица долазе присвојне заменице: *Њигџви прџсти су мџли*; *Њџзине џчи су плџве*; *Мџја мџџа сџстра се удајџ*; *Мџја мџма је бџлесна*.

Посесивни датив сачуван је и у примерима типа¹¹⁰: *Тџ је сйн онџм Јџви*; *Овџ су кџњи онџм Йви*; *Ўмро је џтаџ онџм Йви*; *Овџ је сйн онџј мџџој сџстри*; *Јџш прџшле гџдине Јџви се џдала девојка*; *Пропџ кџњ Йви*. Ипак долази генитив у облицима: *Тџ је сйн онџга Јовџ*; *Овџ су кџњи онџга Ивџ*; *Ўмро је џтаџ онџга Ивџ* итд. а такође и: *Овџ је нџше Софйје сйн*; *Ўмрла Бџжџна, девојка Софйје Мартџчинове*.

в) Осим примера *йдем кући* нема других потврда датива циља и кретања без предлога. Али, ни овај пример није поуздан; овде се облик *кући* осећа као прилог.

г) Сачувани су облици датива за изражавање неке унутрашње потребе или жеље: *Пйје ми се* и: *Ми се пйје*; *Спџва ми се* и: *Ми се спџва*; *Шџта ми се* и: *Ми се шџта*; *Ми се штџца, нџки говџри за мџне*.

157.1. Датив са предлозима

Датив циља и кретања увек долази са предлогом *према*, а врло ретко са предлогом *к(а)*: *Повџко се прџма пџнциеру*; *Гџрни га више прџма зйду*. Сасвим је обично да се место ових конструкција јавља генитив са предлогом *код*: *Йдем код нџзинога џца*; *код џџктора*; *код нџзине мџмџ*.

Забележили смо и пример: *Дџћи кнџћи*, али се овде *кнџћи* осећа као прилог.

158. Акузатив без предлога

а) Долази са глаголима типа *направити, оправити*: *Ге те опрџјим мџјстора*; *Оћеш да т опрџјим зџта*; *Јџ ће напрџјим човџке од тџбе*.

б) Чувају се облици *темпоралног акузатива*: *Нџма те цџлу нџћ*; *Свџки џн рџди*.

в) Иако у говору има облика типа: *фџрт трџсе рџку*; *фџрт мџџа главу*, чешћи су облици инструментала: *фџрт трџсе сас рукџм*; *фџрт трџсе сас глаџм*.

¹¹⁰ А. Белић, *Дијалекти*, стр. 335—338.

г) Уз глагол *сметати* објекат је у акузативу: *Он те смѣће*; а и: *Бѣ те пѣта кѣј*.

д) Каже се: *ме стрѣ, те стрѣ, Нѣ те срамѣта; Нѣ ме срамѣта*.

ђ) Уз негацију именица чешће долази у акузативу него у генитиву: *Нѣмам плѣјвез; Нѣмам сѣстру; Нѣмам мѣму*, али: *Пѣс да не кѣжеш да нѣмаш срѣће* нормалније је у говору него *Нѣмаш срѣћу*, као и *Нѣмаш пѣмети ни за бѣњ* према: *Нѣмаш пѣмет*.

158.1. Акузатив са предлозима

а) Знатан део српских говора¹¹¹ зна за поремећени однос падежа места и падежа кретања уз предлоге за место. Ова се појава, углавном, приписује страном утицају. У случају ГР то би био утицај румунског језика¹¹².

Иако се, на пример, српски говори у Румунији налазе у истим лингвистичким условима, иако носиоци свих ових српских говора говоре и румунски, ова је појава позната само оним говорима који су пореклом из јужне Србије. Свакако да то није случајно. Зато и сматрамо да је оправдана теза према којој се ово „дугује оном старом романском слоју који је некада живео у источној и јужној Србији и суседним областима“¹¹³. Румунски, албански или грчки утицај могао би допринети да се ова појава не само одржи већ и прошири. Можда би интересантно било да напоменемо и то да је говор Карашеваца једини нама познати говор тимочко-лужничког типа у коме је падежни систем остао неокрњен, иако се помињу на територији данашње Румуније још од самог почетка XIV века¹¹⁴.

У случају ГР не можемо говорити о колебању у изражавању падежа места и падежа кретања већ о скоро потпуној замени локатива облицима акузатива. Ова хомонимија не односи се само на обележавање места већ и на остале функције локатива. То значи да, иако су синтактичке разлике између акузатива и локатива углавном сачуване, морфолошки преовлађује акузатив и у локативној функцији, нарочито са предлозима *за, на, у*, са облицима глагола *бити*, осим предлога *по*, који долази уз локатив: *Прѣча за дѣца; Рѣди на тѣван; Живѣ у Рѣдимњу*, али: *Удѣрѣ се по глѣви; Нѣ ми по вѣли; Лѣта по сѣлу* и сл. Из тог се разлога предлог *по* потискује и из оних конструкција где би требао доћи уз акузатив, те је обичније рећи *Отишѣ за дѣца* него: *Отишѣ по дѣца; Дошѣ сам за тѣбе* него: *Дошѣ сам по тебе*. Према томе, изгледа да је предлог *по* специјализован за локатив, осим, разуме се, у дистрибутивној функцији: *Појѣли су по јѣну крѣшкѣ; Попѣли су свѣки по јѣну чѣшу; Скутѣла лѣј по лѣј, да се одѣне*.

Нисмо забележили ни један случај употребе падежа места место падежа правца (што је специфично за српске говоре у околини Темишвара и Арада).

¹¹¹ Павле Ивић, *О говору Галићкољских Срба*, стр. 323.

¹¹² Павле Ивић, *О говорима Баната*, стр. 153.

¹¹³ Иван Поповић, *Историја*, стр. 134.

¹¹⁴ Emil Petrovici, *Grăiul caraşovenilor*, str. 145—154.

б) Извѣсна колебања постоје у употреби инструментала са предлозима *за, међу, под, крај, над, пред*. Осећа се продирање облика акузатива. Каже се: *Шта фурт трчи за тебѣм* и: *Шта фурт трчи за тебе*, али само: *Трчи за овѣдѣм*; *Међу нѣма нѣма свѣђе* и: *Међу нас нѣма свѣђе*. Забележили смо само: *Седи крај врати*; *Седи крај зѣта*; *Завуко се под катију*; *Сакрјд се под дѣске*; *Савила се над бундр*; *Бјд је пре мѣне*; *Нѣма нѣмаки камен пред кућу*; *Немѣдј да стојиш пред врата*.

в) За акузатив намене употребљава се предлог *за*: *Лѣнац за млѣко*; *Вѣдро за вѣду*; *Кѣва за свѣње* и *Кѣва свињама*.

г) Каже се: *За нѣшта се посвѣђали*; *Нѣсу се споразумѣли за нѣвац*, ређе се употребљавају конструкције са *око* типа: *око нѣчега*, *око нѣваца*.

д) Уп. примере обележавања неправог објекта: *Не дѣјѣ нѣшта на ђца*; *Нѣсам нѣкако задовољан на сѣна*; *Расрјд се на нѣздеу мѣтер*.

ђ) У неким примерима облици акузатива са предлогом *под* могу имати начинско значење: *Мѣ кромпѣре сѣјемо или под плуг или под мошћу*, *како куј мѣже*, *мѣ нѣмамо машину за тѣ*.

159. Инструментал¹¹⁵ без предлога сусреће се у конструкцијама које на неки начин обележавају место: *Ишли смо сѣмо путѣм*; *Спуштѣли смо се путанѣцѣм*; *Плакала ми дѣца цѣлим путѣм*, али: *Дѣре се по сѣлу*; *Цѣ дан сѣрѣд по сокаку*.

У ситуацијама у којима бисмо очекивали да инструментал буде део предикатске синтагме, налазимо акузатив¹¹⁶: *Немѣдј ме прѣјиш будѣлу*; *Немѣдј ме прѣјиш прѣстога*.

159.1. Инструментал са предлозима

а) Социјативни инструментал¹¹⁷ и инструментал оруђа и средства увек се употребљава са предлогом *с* (и његовим варијантама), као и прави инструментал: *Пише сас лѣвом рукѣм*; *Фѣрт клима з глѣвѣм*; *Гребуљ сас гребуљом*; *Накѣтиѣо се сас рузмарином*; *Дошѣ је сас лађом*; *Разговѣра сас комшијѣм*; *Тѣ мѣра свѣ да сѣдим с родбѣном и с мѣјим децѣма*.

б) Место *по* (+ локатив) долази *за* (+ инструментал): *Пошѣ је за тѣвѣјим тѣгом*, али само: *Нѣка бѣде по тѣвѣјѣ вѣли*.

в) Предлог *за* долази само уз глаголе кретања: *Иде за менѣм*; *Трчи за ђѣом*; *Ишѣ сам за овѣдѣма*, али чим дође уз глагол мировања, замењује се предлогом *ѣза* и облицима генитива место инструментала: *Куј шапѣће изѣ врѣће иза куће*; *Кѣд се сѣграмо сакривѣчѣ, се сѣкрѣјемо иза вѣшке*.

г) У реченицама са удвострученим прилогом *међу* нема облика инструментала већ само генитив¹¹⁸: *Код гвојздѣне ѣупрѣје међу Рѣдимѣне и међу Пожѣне*; *Бѣли камен је на пѣлак пѣта међу Рѣдимѣне и међу Орѣвице*; *Нѣма нѣшта међу нас и међу вас*, ређе и: *Међу нѣма и међу вѣма*.

¹¹⁵ Милка Ивић, *Значења срѣскохрвајској инструменѣала и њихѣ развој*, Београд, 1954, стр. 30—52.

¹¹⁶ *Иѣѣо*, стр. 147.

¹¹⁷ Берислав М. Николић, *Срѣмски ѣовор*, стр. 366.

¹¹⁸ Павле Ивић, *О ѣовору Галиѣѣских Срба*, стр. 353; Душан Јовић, *Трѣѣнѣчки ѣовор*, стр. 171.

160. Локатив се гради само са предлогом *по*:

Удђрјо га по ндги; Одмђра се по кући; Изђиле су му силне крџте по глави; Да се не изгуби крџа по овдј мђгли; Залутџ кџ магђрац по мђгли; Залама кџ крџа по кукуруђу; Нашиџ се по туђђи жџнџ.

Примери за временско значење: *Тџ је било по Божђђу; Дџцкан ће бџде да насџдимџ кџчку по Ускрџсу.*

Осим она два примера са предлогом *о*, које смо навели у § 46., и конструкције у *реду*, друге предлоге с локативом нисмо забележили.

Већ смо напоменули да је у овом говору акузатив преузео већину функција локатива (в. § 157.): *Обџси тџ за јџксер Притоведџла ми за Радџка; Дџђи ако мџжеш за завџтину.*

ЗА Ч

161. Добро је очувана употреба *личне заменице* другог лица *ви* за ословљавање појединца чак и код старијих Радимаца када се обрађају млађим, али „школованијим” од њих, а да не говоримо о млађим непознатим особама. По правилу, неће се чути заменица *ти* када се млађи обрађају старијим, а скоро никада ни у обраћању родитељима или ближњој родбини.

Иако нисмо бележили разлике у употреби заменица у синтактичким функцијама у односу на стање у књижевном језику, има у ГР неколико специфичних појава, од којих наводимо следеће:

а) За изражавање посесивности место заменице *свој* долазе при-својне заменице дотичног лица: *Сваки сас њигђвом срџћом; Дџшла ми сџстра сас њџзгиним деџџма; Фџла бџгу, ймамо нџшу куђу; Отшиџ је саш њигђвим џцом на ваџшар; Јџ ћу с мџјим сџном да подрем сџџ.*

б) Место повратне заменице *себе*¹¹⁹ долазе облици личне заменице: *Мџ смо нџма спремили дрџа за зџму.*

в) Следећи примери потврђују употребу плеонастичког *га* у функцији појачања и у вези са *џй*: *џй га Йџа? џй га Мџлан? џй га дџте? џй га кџмен? џй га џџк?*

г) При употреби енклитика и речце *не* постоје две могућности: *Не ти га дџм* и: *Ти га не дџм.*

д) И овде је сачувана навика да сваки члан домаћинства употребљава посесивну заменицу *мој* место *наш* за оно што припада свим члановима породице: *Мџје кокџшке слџбо нџсиду; Мџје се сџџ дџџе ојџгђиле; Нџко нџма кџње кџ мџје.*

ђ) Релативне реченице почињу заменицама *штџ*, *кџј* (кџђ), *којџ*: *Овџ су онџ штџ су пџтџли за вас; Онџ је жџџна којџ је бџла код нас.*

е) Односна заменица *чи(ј)џ* (*ничи(ј)и*) има облике за сва три рода јџднине и множине.

¹¹⁹ Павле Ивић, *О говору Галићџских Срба*, стр. 359.

ж) У инструменталу се употребљава *с ким(џ)* и место *с чим(џ)*: *С кимџ запржјајџи пасуљ? С кимџ ће пџкрјеш кућу, дал сас фџлицованом или сас џбичном ћерамџдом?*

з) Већ смо напоменули да се у овом говору, по правилу, удвајају личне заменице: *Мџне ме боли глава; Тџбе те боли глава; Ме боли глава мџне; Те викали тџбе*. Ово удвајање не мора бити обавезно ако се употребљава енклитички облик: *Ме болџла глава; Те викали* (за прошлост); *Ме боли глава; Те вичу* (за садашњост), док се за будућност може употребљавати било само дуги, било само кратки облик: *Тџбе ће боли глава; Тџбе ће вичу; Ће те боли глава; Ће те вичу*. Дуги се облик такође може употребљавати без енклитике у конструкцијама у којима се посебно жели истицати лице о коме се говори у дотичној реченици: *Тџбе боли глава; Тџбе викали*, односно: *Тџбе болџла глава; Тџбе вичу*. Али, у говору се срећу и облици: *Тџбе ће те боли глава; Тџбе ће те вичу; Ће те боли глава тџбе; Ће те вичу тџбе*.

и) И овде постоји конструкција *ми с тебџм*: *Ми с џебџм смо родбџна; Ми с тебџм ће дџмо; Ми с тебџм нџма да се кџрамо* итд.

ПРИДЕВИ

162. Облици неодређеног вида у Нјд могу доћи и место облика одређеног вида: *Ўзми онџ црн шешџр; Опџри дџашка онџ бџо чџршав; Да појџмо прво онџ стар лџбац, па пџсе овџ свџж; Шта је тџ онџ стар чџвек?*

Одређени облици јављају се у блокираним синтагмама (§ 86.1), ређе у слободно склопљеним синтагмама: *онџ мали чџвек*, затим у надимцима: *Мартуџчинови, Рибачџеви*, код топонима: *Дубџки пџток*.

И овде се, по правилу компарација врши са *него* уз облике номинатива¹²⁰, а ређе и са *од* уз облике генитива: *Бџли је нџго дн; Бџле нџшто нџго нџшта; Ўма више нџго ми; нџго ја; нџго ти; нџго џтац* и тд., *Бџли је од мџне; Ўма више од нас; од тџбе; од џца* и сл.

ГЛАГОЛИ

163. У ГР најчешће се употребљавају три главна времена индикатива: *презент, перфекат* и *футур I*. Од осталих времена овог начина чувају се, али се ретко употребљавају, још и *футур II* и *плусквалперфекат*, а од *аориста* и *имперфекта* има само слабих трагова.

Повратна заменица *се* употребљава се и у контекстима следећег типа: *разговџрамо се; причамо се; шџтамо се; Отишиџ да се избљџје; Џн се бљџје најџље; Шџиџ се зџваши?*

И најзад, инфинитив је замењен конструкцијом *да + презент*: *Прво ће да бџремо кукуруз, пџс ће да посџчџмо тулузину, ће да повџжемо снопџве и ће да прџјимо кџпе*.

¹²⁰ Бранко Милетић, *Извешџај о исџишџивању џовора северноџ Банџиџа*, Гласник Задужбине Саре и Васе Стојановиџа, VII, стр. 34.

163.1. Код помоћних глагола заслужују пажњу следеће појаве:

Изостављање кратких облика помоћних глагола, осим оних за друго лице јединине и множине: *Деца имала њину кућу; Ту бјд неки чдвек; Тд д обѣре свд; Леђа ми све мѡкра, сам гдла вѡда; Нѡс ти јѡко мѡли, па затим: Дѡбро дошѡ! Дѡбро стѡго!*

Копула се може испустити и у зависним реченицама: *Да је дошѡ на врѣме, не би изгубјѡ вѡз и: Да дошѡ на врѣме, не би изгубјѡ вѡз.* Ова је појава много чешћа у упитним и негативним реченицама: *Кѡжи, кѡко је било? Кѡжи, кѡко било? Дѡ ти мѡма? Штѡ ти дѡно? Немѡли људи нѡваца; Нѡзнали штѡ да рѡдиу, иако се могу чути и конструкције: Дѡ ти је мѡма? Нѡсу имѡли људи нѡваца итд.*

Место бѡде могу доћи облици садашњег времена глагола *јѡсам*: *Нѡка ви је жѡво и здрѡво; Нѡка је такѡ кѡко ти кѡжеш; Да си ми жѡв и здрѡв сѡнко; Да сам жѡв и здрѡв, па ћу свѡ д урадим.*

164. *Презент*, као што је познато, обележава садашњост која може, али не мора, бити врменски одређена. Та се садашњост у извесним условима може поновити, што значи да се, осим садашњости у правом смислу, његови облици могу односити и на будућност, и на прошлост: *Знѡм да свѡке недѡље идем у цркву, а за тѡ врѣме тѡдј дѡда иде у бѡрт; Йма већ дѡве гѡдине кѡко не пије и не пуши; Ми с изуѡмо, па изгѡцамо блѡто, дѡнак мѡтемо у фѡрме, нѡбјемо дѡбро и прѡтуримо, тѡ је цѡгла. Она се сѡуши, се печѡ и пѡсе зѡдамо саш нѡм; Од ланиѡ иде у шкѡлу; Фѡрт иде у шкѡлу; Не појѡ дн тѡ сѡм; Код нас ујесен пѡда мѡго кѡша, а зѡми йма дѡста снѡга; Чѡм се вратѡш, дѡђи код мѡне; Кад дѡђе зѡма, све овѡ пропѡне; Чѡкај морѡј, сѡд ми плѡћемо, а ако дѡдете јѡш да пијемо, плѡћате вѡ; Такѡ је на вѡшар, штѡ нађеш, тѡ купѡш; Данѡске остѡнемо одѡ, а сѡтра идемо код тѡбе; Јѡ се удајѡм за нѡга, а свѡт нѡка кѡже штѡ дѡе; Кѡд ми дѡђеду унѡке свѡ ми орѡсе покѡпѡду сас тѡвѡна.*

Још неке напомене у вези са презентом:

а) У ГР шируку употребу има тзв. историјски презент: *Глѡдам и кѡко узѡмаду ѡкѡве и кѡко и нѡсѡду у воденицу; Прѡскѡчим плѡт, па уђем у ѡмбар и напуњим тѡрбу.*

б) Прошлост се лако може уочити у дијалогу:

Седѡм пѡре Дуѡнава, а неки вѡче из врѡка, кѡже: Штѡ рѡдиш тѡмо, мрѡј? Купѡм се, кѡжем, штѡ да рѡдим, одмѡрам се. Па зѡшто се купѡш гѡ? А јѡ му дѡма одрѡжем: Штѡ се тѡ тѡбе тѡче, Дуѡв нѡје тѡдј.

Јѡ кѡжем кѡлнеру, глѡ, ушѡ ти пѡлац у мѡју чѡрбу. Нѡкти му црѡни кѡ гѡр. Знѡш штѡ ми дн кѡже? Не мѡри нѡшта, кѡже, нѡје овѡ бѡш јѡко врѡла чѡрба. А мѡне дѡма мѡка вѡћа, кѡпу ми се уста, црѡва да избљѡјем.

Седѡмо под трѡшњу и тѡрамо инѡт јѡдан дрѡгем. Он неђе, неђу ни јѡ дѡм на трѡшњу, а јѡли би. Прѡпне се дн, па је и јѡ, мѡне не трѡсѡ. Јѡ му кѡжем, овѡ трѡшња йма црѡе. Нѡка йма, кѡже, црѡи се не трѡжѡду док се не нарѡниш трѡшања, пѡсе мѡж да и вѡдиш, ни те брѡга за црѡе, и такѡ си сѡт, неђе вѡше да јѡш трѡшње.

в) У дијалогу се често користи друго лице за изражавање радње коју врши говорно лице: *Знām како да стигнем до кладенца; прво уватиши нѝз брег, пдсе се спустиши лѐво на пољану, и дма тѹ је кладенац, дма га видиши чѝм сѝђеш ѝспод бѹкве.*

г) Када футурске енклитике и облици презента изражавају футур, речца да између њих није обавезна: *ће дѐм; ће радим; ће пѐвам; ће самѐљем* и: *ће д идѐм; ће да радим; ће да пѐвам; ће да самѐљем*, а ред речи је увек такав. Када се у оваквим структурама убацује се, због нагомилавања језичких средстава, обично се испушта да: *ће се пдбу; ће се нпју; ће се растдву.*

Речца да може изостати и из одричних облика императивне синтагме за 3. л. једине и множине: *Немдј зафркаваши; Немдј ми лажеси; Немдј затрпате јако.*

д) Облици гномског презента: *Зрно по зрно, погача готдва; Сѝт глѐднем не вѐрује; Тѐшко ногѐма дѝ нѐма глѐвѐ; Док дѐте не заплѐче, мама му не дѐ да сѝше; Јѐ га крстѝм, а он . . ., Бѐг знѐ дѐл ће живѝ; Пѹѐто лѐје. вѐтар ндси; Иде врѐме, ндси брѐме; Дѝ стѐне, тѹ пѐне; Дѝ пѐне, тѹ остѐне.*

ђ) Презент у обележавању пасива: *Прво се шѐраду јѐја, печѐ се печѐње, скѹва се рѹчак, сѹпа и свѐ, ѝде се у цркву и пдсе се рѹча, а други дан Ускрса се ѝде на грдбље; Каљѐве кошѹље се испѝреду двѐрѐт; Код нас се јдш спѐва по дѹшек.*

е) Императив може бити исказан облицима презента уз везу да + се: *Да му се кѐже свѐ; Да му се кѹпи ндво одѐло; Да му се опрдсти*, као и: *Оћу прво да ми се дѐ штѐ је мдје, па ће дѐм; Прво да ми се помдгне, па пдсе да ми се зактѐва.*

ж) Облици презента присутни су и у питањима типа: *Оћемо? Признѐјеш да си крѝв? Мајсторе, дѐл данѐске радѝши? Мджемо?*

165. *Перфекат* има два облика, један идентичан књижевном, а други без помоћног глагола.

а) Нормални облици перфекта обухватају сва лица једине и множине и, по правилу, потискују остала прошла времена. Код Радимаца обично на првом месту долази копула, па затим глагол: *је учјд; је радјд; сам вѝдо; сам рѐко*, а не искључују се ни обратне структуре: *учјд је; радјд је; вѝдо сѐм; рѐко сѐм* итд.

Код одричних облика спона је укључена у не: *Ни нѐ ме брѝга у ствари је Ни ни + је (> не) ме брѝга; Нѐ ме пѝтѐла.*

б) Перфекат без облика помоћног глагола, као економичнији облик, распрострањенији је у овом говору, нарочито у причању: *Ка дошд на крај сѐла, нѝје знд дѝ се налазјо; Мѐј мѹж отишѝ у лѐв јдш прѐ здре; Отѐро мѐј сѝн кѐња на пѐшу и седд тѐмо цѐ дан; Акуз удѐрила звѝдна трѝрѐт, ѹмро мушкарѐц, акуз сѐмо двѐрѐт, ѹмрла жѐнска; Иди да видиши кѹд отишѝ тѐј свѐт; Рѐкла твѐја мама да дма дѐђеш; Он причѐ да вѝдо мѐне у твѐј винѐград; Намѹчила се сирѐта, трѝ детѐта сѐма одрѐнѝла, трѝ старѐца сѐма сарѐнѝла; Од толике брѝге иштѹкла сирѐта; Мѝ отѐрали*

сина у рѣт; Му љмрла мѣма, ѡтац му погѣно, остѡ сорѡче; Нѣко не издѡјѣ штѡ причѡли за тѣбе.

Овакве се конструкције сусрећу и у испољавању жеља: *Жѣве бјѡ!*; *Нѣка му лѡка зѣмља*; па затим у поздравима: *Дѡбро те нѡшо*; у клетвама: *Цркла да цркнеш, дабѡгда; Не мрѡла, ако те лѡжем; Пуко грѡм у твоја црѣва; Осушила му се рука, дабѡгда.*

в) Два реда глаголских придева стварају овакве конструкције: *Имѡла, немѡла патлицѡна, сѡс мѡра да кѡвам; Имѡла, немѡла врѣмена, рѡчак мѡра да скѡваш; Умѡла, н умѡла, трѣба да прѡбаши; Мѡгла, не мѡгла, трѣба д урѡдиши.*

166. *Имперфекат* је замењен перфектом. Неке остатке овог облика забележили смо у примерима: *Не бѣше тѡ; Да бѣше дн, не би се нѣшта дѣсило; Бѣше дѡбар чѡвек, бѡг нѣка му дѡшу прѡсти; Кѡко се дно зѡдше твој дѣда?* Природније је за овај говор да се каже: *Нѣје бјѡ ту; Да је бјѡ дн; Бјѡ је дѡбар чѡвек; Кѡко се дно зѡд* итд.

167. *Аорист* је такође замењен перфектом. Неке примере са остацима аориста донели смо у § 118.2. Овде бисмо само напоменули да је и у овим примерима нормалнија употреба перфекта: *Отац му се разѡлѡ и ѡмрѡ; Дал ј отѣишла Марѣца?* итд.

168. *Плусквѡмперфекат* није још сасвим ишчезао, мада се његови облици ретко сусрећу у обичном говору. Замењен је, као и сва остала прошла времена, перфектом. Сачуван је уз временске реченице: *Кѡд је дн дошѡ да ме виѡне, јѡ сѡм се већ бјѡ дѣго; Кѡд је пѡчала кѣша, јѡ сѡм већ бѣла извѣјала пасѡљ; Кѡд сѡм се женѣѡ, бјѡ сѡм свршиѡ вѡјску.*

169. У *футуру I* глаголска енклитика, која је обично иста за сва три лица једнине и множине, долази на прво место: *ће да идѣм и: ће д идѣм; ће да радѣм; ће да чѣкам.* Речца да може изостати: *ће дѣм, ће радѣм; ће чѣкам.*

Примере презента у функцији футура донели смо у § 164. Да наведемо и ове: *Ако се не врати? Ако подѣгнеш; Ако погѣне; Дѡђи ѡко мѡжеш; Кѡко дѣеш, такѡ ради; Ако дѣеш, дѡђи.*

Доносимо примере историјског футура: *Бѡба ће да чѣшља, мѡма и јѡ ће да предѣмо, пѡсе зѡјно ће да снѡјемо; И дѡнак ће кѡм да кѡже; Сѡ ћу да скѡкнем у штѡлу, па ћу да нарѡним мѡрѡу; Сѡ ће дѡђе врѣме д иде кѡћи.*

Облици футура са *ѣма, трѣба, мѡра* изражавају извесну сигурност извршења глаголске радње, што се не би могло рећи за конструкције са *ће*, иза којих, као да се очекује нека условна допуна: *ће ти дѡм (ако . . .); ће дѡђем (ако . . .).*

170. *Футур II* сачуван је у говору, али се осећа извесна тенденција његове замене облицима футура I: *Чѣм се будѣш вратиѡ, дѡђи код мѣне и: Дѡђи код мѣне, чѣм ће се вратиши; Кѡд будѣш побрѡ, мѡжеш дѡма и да посѣјеш и: Кѡ ће подрѣш, мѡжеш дѡма и да посѣјеш; Ако бѣде мѡго и: Ако ће мѡже; Ако бѣде стѣго и: Ако ће стѣгне; Ако бѣдемо нѡшли и: Ако ће нѡђемо.*

171. *Потенцијал* обележава модалност свим својим облицима: *би ишђ; бјђ би ишђ; би тђ д идђм.*

Архаични облици са *би* (који долази код свих лица јединице и множини) могу имати две варијанте, јер им је ред речи слободан: *би ишђ* и *ишђ би*.

У говору постоји широка употреба потенцијала у иреалним кондиционалним реченицама: *Тђ да ме бије, ал ни ме стђго; Јако бјђ бђлесан тђ да ѓмре; Тђ да погђне, да дрво није пђло с друге странђ,* па затим: *Да би сђмо тђ да ѓдем, ђма би мђго да крђнем на пђт; Да ве стђго, бјђ би ве измлђтјђ.*

И најзад, да напоменемо да се и у овом говору јавља конструкција са нијансом „замало”: *Лучђр сам тђ да ѓмрем; Бјђ сам готђв сђнођ да ѓмрем; Кађ га чђ, тђ да пђкне од јђда.*

172. *Императив* изражава заповест, молбу или жељу, што зависи од интонације; акценат врши семантичку диференцијацију облика императива: *Дђј мђло вђна; Дђђи сђде* према: *Дђј мђло вђна; Дђђи сђде.*

Место облика за 1. л. множине долази конструкција са *да* + *ѓре-зент*: *Да ѓдемо; Да бђремо; Да чђкамо; Да пђтамо; Да ѓскамо.*

Да наведемо примере употребе историјског императива: *А ђн ти га шчепђ, па ѓдри и ѓдри; Отђ му из рукђ, па бђгај колико га нђге држђду; Ушла мђрва у кукђруз, а ми држ одђвут, држ одђнут, па истђрамо сђђ напоље, да не ники не вђди, па пђс бђж ђи знђи; Трч одђвут, трч одђнут па га опкђлимо.*

Императив се сусреће и у разним фразеолошким конструкцијама типа: *Сђчувај Бђже и склђни; Помђзи Бђг (: Бђг ти помђго); Дђј Бђже, срђће и здравља; Бђже помђзи свђкем, па и мђјим деђма;* па затим у псовкама: *Ѓди, мђјку ти; Пђзи, Бђга ти.*

Негативни императив са *не* гради се само од несврћених глагола: *Не чђкај; Не врђај; Не чђкај; Не пђтај.* Негативни императив са *немђј, немђјте* може се градити и од сврћених глагола: *Немђј д упђлиши вђтру; Немђјте да га дочђкате; Немђјте да га испрђтите,* али и *Немђјте да га прђтите.*

Често се са *нђка* појачава негативни императив: *Нђка, не сђпај вђше; Нђка, не плђчи вђше.*

173. *Глаголски придев* радни нема посебних синтактичких особина, осим напомене да се не претвара у неправу придеве.

174. *Глаголски придев* трпни врши атрибућку функцију или се користи као именски део предиката. Често постаје неправи придев: *рођђни брђт, рођђна сђстра; учђњена кђжа; скуван пасђљ; убијђна тђца,* али нисмо забележили: *рођђна мајка; рођђни отац, венчани кум,* јер су *отац* и *мајка* увек „рођђни” (иначе се каже *ђчув* и *мђђија*), а кум је увек један те исти и при венчању и при крщтењу, пошто се кумство преноси од родитеља на децу.

Ови се облици могу претворити и у неправу прилоге: *ђн је убијђн и од тђца; Сђђи намрђштен, ко да му нђки ѓмро.*

Од глагола *гњести* сачувани су облици: *гњџав лѣбац, гњџава по-гѣча, гњџаво тѣсто*, као и: *ће се угњѣта, ће се угњѣтаду, ће се угњѣтају* и сл.

175. Глаголски прилог *садашњи* никада се не употребљава самостално. У придевској функцији забележили смо га само у примеру *идући нут*.

176. Код прилога (в. § 143 и д.) прегледали смо све категорије ове врсте речи. Овде ћемо само напоменути да прилог *куд(е)* може имати и значење „камо”, и да место прилога *тада* долази *дн(д)ак*: *Куд су одвѣли ону дѣцу? Куд сте кренули? Ку ћеш? Ку до Бѣг: Сиграли смо се на нут до увече, а кад се смркло днак смо решили да идемо да крадемо лубенице; Нисмо ни знали да тамо има житар, днак смо тек примѣтили, и бѣж из бѣстана.*

ПРЕДЛОЗИ

177. Већ смо напоменули да говору Радимаца није страно удвајање предлога, али само у конструкцијама типа: *Трч до на крај сѣла; Угурд буре до у виндград; Прѣпо се до на вр јѣбуке; Прѣпо се до на вр брѣга; Стигла је вѣда до код мене.*

Предлог *чѣло* употребљава се само уз именице *глава, нѣга* и *ѣстал*: *Било ти чѣло главѣ; Лѣго ми чѣло ногѣ; Кум седѣ чѣло ѣстѣла.*

Предлог *код* уз глаголе кретања тражи генитив: *Чѣсто одлѣзи код тетке*. Генитив тражи и предлог *через*: *через нѣга; через жѣне; через дѣца.*

ВЕЗНИЦИ

178. Везници *и, на* могу доћи један место другог: *Дођи и ће вѣдиш; Дођи на ће вѣдиш; Остаѣви и ѣди; Остаѣви на ѣди; Ћути и слѣшај; Ћути на слѣшај.*

Иза *док* и *доклѣ* речца не није обавезна: *Чѣкај док не дође* и: *Чѣкај док дође; Треба да брѣнемо за пѣлиће док не порѣстѣу мѣло* и: *Треба да брѣнемо за пѣлиће док порѣстѣу мѣло; Чѣкај доклѣ не донесѣ* и: *Чѣкај доклѣ донесѣ.*

Место *штѣ* никада не долази да: *Расрдѣд се на мѣне штѣ нѣсам мѣго да дођем; Смѣјали се од мѣне штѣ сѣм се уплѣшију.*

Постоје облици *дал* и *да ли, јел* и *јели*, али *ли* никада не долази само. Сужавање употребе облика *ли* запажено је и у *ако ли*, којег нема у говору, већ само *ако*.

У обичном говору асиндетске конструкције долазе доста ретко без *и*: *Кѣзд мѣми, тѣти, свѣма; Викѣ дѣцу, родѣтеље, комшије; Ыма тѣмо сѣра, кѣбасица, лѣба, на јѣћи*, али би за ГР нормалније било: *Кѣзд и мѣми, и тѣти, и свѣма; Викѣ и дѣцу, и родѣтеље, и комшије; Ыма тѣмо и сѣра, и кѣбасица, и лѣба, на јѣћи*. Ово се *и* никада не испушта између саставних реченица.

У примерима типа: *Долazi а један, а други; Иска а оvd, а онд; Тражи а нас, а вас* и сл. а врци улогу раставног везника.

179. Нека запажања о реду речи у реченици

а) У специфичности овога говора спада употреба енклитичких облика помоћних глагола у иницијалној позицији: *ће биде; ће дође; сам здо; Си ми сашйла кошуљу; сам ти причо; су били три брата* итд.

Ову позицију, по правилу, заузимају и друге енклитике: *ти доно; ми казо; се сиграју; се смеју; се зово такд.*

Овакве и сличне појаве сматрају се балканизмима, те се приписују страном утицају. Наца примедба у вези са употребом акузатива место локатива (в. § 158) могла би важити и за ову појаву.

б) Речце *не, ни* одвајају се од глагола: *Ни ми прво; Ни ми било свò јено; Не му дам; Не му знам брòја*, али и: *Му не дам; Му не знам брòја.*

в) Када две енклитике дођу једна до друге, глаголска се обично испушта: *Му мука; Му тешко; Ју гòдно; Ју пријатно; Он се судуò и њимò.*

г) Са облицима одричног презента енклитика долази и иза, и испред глагола: *Нисам га вòдо и: Га нисам вòдо; Цò дан га нòма и: Нòма га цò дан.* Каже се само: *Нò га вòдо; Нò га нитò; Нò га брòга; Нò га чекò* и сл.

д) Код посесивног датива енклитика може доћи и испред и иза именице: *Мати му умрла и: Умрла му мати; Сестра му се ўдала и: Ўдала му се сестра*, па, затим, у клетвама: *Очи му испале и: Испале му очи; Кућа му изгорела и: Изгорела му кућа; Гледельке му испале и Испале му гледельке.* Тако је и у упитним реченицама са дативским енклитикама: *Јер отишла ти мати и: Јер ти отишла мати; Јер ти мати отишла.*

ђ) Присвојне заменице долазе испред именице: *Тò је мòј сòн; Тò је мòја кућа.* Када се жели посебно истицати именица, онда се редослед мења: *брòга мòја; тўго мòја; срећо мòја; муко мòја; сòне мòј.*

е) Између облика императива глагола *ићи* и споредне реченице, енклитика долази одмах иза императива: *Иди га вòкни; Иди је пробуди; Иди и кажи њима; Иди се суми; Иди се сиграј.* Слично и у клетвама: *Дабòгда му ишнтери судили; Дабòгда га врòне кљуваде.*

ж) Енклитика може раздвајати две речи повезане семантички: *Свети је Ранћел данске; Бели је лўкац изваћен; Шарени је пасуљ слаћи.*

з) Предлог може раздвојити негацију заменица *нико, ништа*: *Он није ни за шта; Нисам добуò ни от кòга*, али су такве конструкције ређе од случајева типа: *Он није за ништа; Нисам добуò од никога.* То исто важи и за заменице *ничији, никакав*; каже се: *Нисам ўзо ни од чиòга тдла; Не би до ни за каквò нòвце*, али је чешће: *Нисам ўзо од ниòвога тдла; Не би до за никакве нòвце.*

180. СУБЈЕКАТ И ПРЕДИКАТ

а) Предикат може доћи и иза и испред субјекта: *Дете је страдòло и: Страдòло је дете; Сунце је загрејало и: Загрејало је сунце*, у зависности од онога шта се жели посебно истаћи.

б) Предикат или само помоћни глагол понекад могу изостати: *Бђже, цђ дђн кђша; Жђ га; Дђбро му да седђ; Њђму му дђбро такђ*. Исто тако, раздвајањем атрибута од именице испушта се глаголска енклитика: *Мђја ми мђма дђла; Тђдђ ти дђтац дђно*, сасвим ретко и: *Мђја ми је мђма дђла; Тђдђ ти је дђтац дђно*.

в) Примери за логички субјекат: *жђ ме; стрђ ме; стрђ ју; стрђ те*.

г) Каже се: *Крђу му црђва; Зују му јуши; Бђје му се ђко, Сврбђ ме ђко*.

д) У говору постоји јака тенденција свођења реченице на основне елементе, па се и допуне ређе срећу него у епском причању, осим предикатских које имају посебни статус.

ђ) Предикатске допуне:

акузатив са предлогом за: *учђ за пђпу; метђли га за црквењака; словенски генитив: Нђма ни браће ни сестђра; Нђма ни ђца, ни мђјке, али и: Нђма ни браћу, ни сђстре; Нђма дђцу* и сл., где се проширују облици акузатива;

партитивни генитив: *Нђма сђли; Нђма кђмена; Нђма пђмети;*

уз глаголе *жалити, носити, плакати* долазе само облици акузатива: *Жђли за ђца; Пљђче за дђте; Нђси за кђћу;*

уз глаголе кретања долазе облици инструментала: *Иде путђм, али: Скђита по Рђдимњи; Иде по њђвђ;*

Посесивност је чешће везана за генитив него за датив: *ђн је мђја ђца брђт; ђна је мђје мђмђ сђстра*, ређе и: *ђна је мђјој мђми сђстра;*

придеви као предикатске допуне: *Иде гђ и бђс; Цђ живот учђ и ђмро прђс;*

Објекат чешће долази испред предиката: *Њђ гђрали унутра; Њђ вђкђли да дђћу; Нђс манђли у мђру*.

е) Атрибут обично долази испред именице, но када се жели нешто посебно истаћи, онда може доћи и иза: *На Бђжђћ мђмци нђсђду кошђље бђле, ланђне, па штрђковђе вунђне, па черђпе вунђне, па опђнце идђчке*.

ж) Изнећемо нека запажања у вези са слагањем предиката и субјекта.

Са бројним именицама двојица, тројица именски део предиката може бити у множини или у једнини: *Њђ тројђца су отђшли кђћи* или: *Њђ тројђца је отђшло кђћи*.

За потврде тзв. логичке конгруенције наводимо неколико именица које својом једином означавају множину: *Смо извђдили кромђр; Смо пђчупали лђкац; Смо потопђли кђпус*.

Има и других случајева употребе једине у смислу множине: *Толђка је лђрма у тђј рђзред да не мђже дђте да чђје штђ говђри учђтељ*.

Кад уз субјекат долазе основни или збирни бројеви, предикат је у множини: *Трђ чђвђка су га подђгли; Мђло пре су дђв дђтђта прђшли; Тђ дђв дђвђје су пђвале; Њђ дђвђје су ни помђгли*.

Уз број и именицу мушког и средњег рода, по правилу, долазе радни придеви на -ли: *Бђли су дђв брђта; Бђли су дђсет ђудђ; Скђупили*

се свѣ трѣ сѣла; Найшли су свѣ дѣсет на дивљѣг вѣпра; Дѣшли су свѣ шѣс пријатеља итд. Уз именицу браћа забележили смо неколико варијанти: Дѣшли су пѣт браћа; Дѣшло је пѣт браћа; Дѣшло је пѣт браће, што би значило да се и у осталим конструкцијама могу појавити слични облици

РЕЧЕНИЦЕ

181. Реченица је типично српске структуре уз изванредан број специфичних појава које су познате и другим српским говорима.

Иако нисмо код свих врста реченица уочили посебне специфичности, донећемо по неколико примера за сваку врсту, према материјалу којим располажемо.

а) Код пасивних реченица постоји тенденција замене трпног глаголског придева облицима радног глаголског придева: *Лѣбац је лѣпо испечѣн* и: *Лѣбац се лѣпо испѣко*; *Дѣтелина је лѣпо покѣшена* и: *Дѣтелина се лѣпо покосила*; *Зѣмља је лѣпо набијѣна* и: *Зѣмља се лѣпо набила*.

б) Примери за субјекатске реченице: *Пѣда снѣг*; *Пѣда кѣша*; *Пѣда грађ*; *Пѣда слѣна*; *Пѣда рѣса*; *Сѣва мѣна*.

в) Упитне реченице обично почињу са *дѣ*, *кѣд*, *кѣко*, *откѣд*, *штѣ*, *дал*, *јел*, *нел*, *да*, *кѣј*, (*кѣј*) или енклитикама: *Дѣ ће дѣш*? *Кѣд си дошѣ*? *Кѣко ти отац*? *Штѣ ми још радѣш*? *Откѣ ти то*? *Да нѣси бѣлесан*? *Дал ти рѣко*? *Јел ти рѣко*? *Нел ти рѣко*? *Сам ти рѣко да дѣђеш*; *Си бјѣ*? *Те га пѣташ*? *Те продѣте јѣгње*? *Би ми дѣ*?

г) Нисмо забележили намерне реченице са везницима *да би*, *кѣко би*, већ само са *да*: *Дѣшли да кѣпу*; *Дѣшли да пазѣру*; *Прѣдали свѣ да дѣђу до нѣваца*; *Свѣ су пробѣли да не превѣру*.

д) Навешћемо неколико примера кондиционалних реченица: *Ако ће донѣсѣш*, *ће примѣ*; *Ако га видѣш*, *кажѣ му да га чѣкам*; *Да нѣси побѣго*, *тѣ да те ѣбје*; *Да сам га примѣд*, *ушѣ би унутра*; *Ако ми дн дѣ мѣне*, *јѣ ћу му дѣм ѣѣму*.

ђ) Императивне реченице имају на почетку *нѣка*, *да*, *немѣј* или *немѣјте*: *Нѣка донѣсу*; *Нѣка дѣђу*; *Нѣка виду*; *Да донѣсу*; *Да дѣђу*; *Да виду*; *Да се смѣри*; *Да не лѣје*; *Немѣј да донѣсѣш*; *Немѣј да дѣђеш*, али и: *Немѣј донѣсѣш*; *Немѣј дѣђеш*; *Немѣј се сѣграш*; *Немѣјте му кѣжете*; *Немѣјте дѣте*.

е) Дезидеративних реченица има неколико типова:

— *Јѣ би прѣ*; *Јѣ би радѣд*; *Јѣ би пѣво*

— *Нѣка ти се нађе*; *Нѣје здѣрег да ѣмаш*

— *Јѣ ми се*; *Пѣје ми се*; *Јѣде ми се*; *Не радѣ ми се*; *Не јѣ ми се*, *Не спѣва ми се* и сл.

ж) Допусне реченице: *Нѣка дѣђе*, *мѣкар дѣма да се вратѣ*; *Јѣзми свѣ*, *мѣкар штѣ ѣмаш*; *Жѣ ми га*, *јѣјѣко је дн крѣв*.

з) Временске реченице: *Код нас је налѣтѣше ѣјесен*, *кѣд се бѣру винограда*; *Причѣкај ме док помузѣм крѣву*.

и) Супротне реченице: *Ја седим под трешњу, а он тресе оздр; Дово би ја њу, ал она неће; Ни да му добра овака рекија, већ оће још једарет да је препече.*

ј) Искључне реченице: *Лето блеји, само мало млека даје; Све би му опростила, само да се врати; Све би добро било, само да падне малчице кише.*

к) Саставне реченице: *Седи у ладвину и пред; Скува јело и спреми астал, па зове глду на вечеру; Само гледа и се смешка; Лежи и одмара се.*

л) Узрочне реченице: *Скуну се сви доле, јер знаду да ће се вди коло; Мама ти тек саде пише, пошто није била баш добро сас здрављом; Не треба да га толико млиши, кад неће; Неће ники да продaje сено, јер је зима дугачка; Нису се још решили, зато што се њима не жури садека.*

љ) Атрибутивне (односне или релативне) реченице везују се везницима који, чији, који, како: *Код вас сам видео лубенице какв нема код нас; То су оне снске јабуке, чије су гране дошле до земље.*

м) Објекатске (изричне) реченице везују се везницима да, како, шта, ди, каде, дој (куј): *Знам и ја како се штрицуједу виногради; Зна тај ди ђаво спава; Знам ја шта мислиш ти; Видим ја ди он бије.*

ДИЈАЛЕКАТСКИ ТЕКСТОВИ

Текстови, који следе, снимљени су на магнетофонску траку у Радимњи 24. и 25. октобра 1963. године.

Траке са текстовима чувају се у Институту за лингвистику у Букурешту.

Димитровић Милева, четрџес три године, Радимња.

Замџesimo кумлџв. Кумлџв се кџсели, затџме прџвимо тџсто. Тџсто кџд крџне, стџне двџ сџта, крџне у нџнџве. И такџ, пџсе га размџesimo у шуџуриџце. У шуџуриџце кџд крџне, га мџтемо у фуруну, дџ стоџ двџ сџта и затџм г изџвџдимо, печџн је лџбаџ. Затџм кџд г изџвџдимо, га сџм-јемо и га мџтемо на свџје мџсто.

•

Кџд прџјимо сџрму, мџтемо лџкаџ да с упрџжи. Кџд с упрџјо лџкаџ мџтемо мџсо, мџтемо пџринаџ, мџтемо бџбер, папрџке бџјаве, досџлџимо кџко за џкусом. Тџ је фџл за сџрму. Затџм увиџамо лиџнџе, мџло, средње или вџе, кџко комџ је дџбро. Затџм мџтемо у лџнаџ и се кџва. Тџ је сџрма.

•

Кокџшџку закџљемо, је опџримо, очџстимо, опџремо. Затџм је рас-прџвимо, изџвџдимо свџ џтробу из џџе, опџремо је џсто и искомџдџиџемо у пџрџада. Парџџета мџтемо у јџдан сџд и стоџ мџло у вџду. Онџак мџтемо у лџнаџ дџ ће да мџтемо вџду, сџпе да се кџва. Ту мџтемо грџнџ, нџко зрџно бџбера, нџки лис петрџжеља, џџлера, сџли. И такџ, дџље се кџва док је мџсо скџвано. Кџд се мџсо скџва, склџнџимо на стрџну. Затџм рџзвџемо јџну џбгу сџпу од двџ јџја или три јџја, кџко колиџко трџба. Кџд се џбга осџшџила, исџџџемо сџтно, знџчи, рџзџнџи се кџже, не? Онџак оџџдимо сџпу, дџ се кџвало мџсо, мџтемо у јџну кџстрџлу

дй се укӯваду резанци. Кад је сӯпа врйла, чорба врй, мй мѣтемо резанце и затйм је готдва сӯпа. Склонимо на страну и мѣсо ставимо у тањире, одоздѣ мѣсо, одозгѣр гринц и кромпйр. Опраймо сѣс, тѣ значй кромпйр са сѣсом и мѣсом.

Кокѣшкѣ кад смо заклали, йма унутра утрѣба. Има цигѣрица, желѣдац и црѣва. Црѣва баѣцимо, желѣдац очйстимо, и цигѣрицу.

•

Печѣње од јагњета. Закољемо јагње, га одѣремо, мѣсо исѣчѣмо у четйри парчѣта. Мѣтемо у тепсийе, исѣчѣмо у парчѣта да би сѣ пробйла. Мѣтемо прѣко мѣса вѣде и мѣтемо у форѣну, дй жаримо за лѣбац.

•

Сковѣрсе праймо овако. Замѣсимо пѣла лйтре млѣка, двѣ-трй кашйке шећѣра, мѣтемо сѣли, браѣна колийко закѣва. Опраймо тѣсто да је рѣтко. Затйм мѣтемо у јѣдан тигањ маѣти и печѣмо. Тѣ су сковѣрсе.

•

Крѣфне праймо. Замѣсимо кѣрму у јѣно мѣло лѣнче, дй крѣне за јѣно пѣлак сѣта. Затйм мѣтемо, праймо тѣсто. Тѣсто крѣне длет за јѣдан сѣт. Размѣсимо, сѣчѣмо с једнѣм фѣрмом крѣфне и пржймо, мѣтемо у јѣну кастрѣлу у мас. Кад се испржйле, из кастрѣлѣ вѣдимо, мѣтемо у јѣдан тањйр. Сѣлимо сас шећѣром и тѣ су крѣфне.

•

Штрѣдлу йсто кѣ и крѣфне. Замѣсимо кѣрму, затйм мѣтемо у тѣсто. Тѣсто кад крѣне размѣсимо јѣдну ѣбгу вѣћу дй мѣтемо орѣсе, маѣ или дрѣго штѣ, рахѣт, шећѣр. Ывјемо је јѣдну рѣљу и мѣтемо да се печѣ у рѣрну, у шпѣрег. Тѣ је штрѣдла. Кад је печѣна извѣдимо, маѣнемо да се олаѣди. Кад с олаѣдйла, сечѣмо пѣрчада, мѣтемо на тањйр, солимо сѣс шећѣром йсто такѣ.

•

Тѣрта се праи овако. Излѣпам шѣс јѣјѣ. На шѣс јѣјѣ, кашйка вѣде, на свѣко јѣје кашйка вѣде. На свѣку кашйку вѣде дѣђе кашйка шећѣра. Йсто кѣ и на свѣко јѣје кашйка шећѣра. Йсто такѣ дѣђе и браѣшно. На шѣс јѣјѣ, шѣс кашйка шећѣра, на шѣс кашйка вѣде, шѣс кашйка шећѣра. На свй дванѣјс одузйма дванѣјс кашйка браѣшна. Печѣмо у двѣ или трй плѣтне. Каѣ с испѣкла, мѣтемо фйл да ни се кѣва с орѣсима, с рахѣтом или дрѣго. Ондак фйлујемо тѣрту на два или на трй дѣла. Кад смо исфйловали, је обѣчѣмо, глизѣра дѣђе. Кад сам исфйловала, сам исѣкла у парчѣта, метнѣла сам на тањйр и ѣндак се јѣ.

*

Кўпус топимо овако. Сваку главницу избирам која је ббља. Одвојимо на страну, је очистимо, извадимо кдрен, мѣтемо сбли и мѣтемо у једно буре, у јѣну кацу, ди је наљемо сѣс вѣдом, бйстром, чйстом вѣдом. Тунѣ се кйсели док нйје кйсело. Ондак га употребљавамо за сѣрму, лишће.

Резѣнац кўпус кѣј се употребљава за салѣту, се кўва или се пржи. Пржен кўпус, мѣтемо масти у кастрѣлу, опѣремо кўпус и мѣтемо у кастрѣлу кўпус ди је врѣла мас. Такѣ се испржи док нйје мѣк, дѣбар за јѣло. Кўпус резѣнац за јѣло га мѣтемо у чабар. Кўпус кад се топй резѣнац, како кажемо мй, резѣнац, га очистимо и порѣжемо на нѣке нѣжѣве сйтно. Ондак мѣтемо рѣд купўса и посѣлимо, и ѣпет рѣд купўса и посѣлимо. С јѣним набивѣчом набивамо док нйје пўна качица или чабар, ушта се мѣте да с укйсели. Тѣ остѣне за зйму, мѣсто салѣте, се пржи и се кўва од ѡѣга.

*

Папрйке кйселе, йма бѣрене којѣ се бѣриду. С очйстиду, с опѣреду. Мѣтемо у јѣдан лѣнац сйрѣе, ди врй сйрѣе, вѣда, салицйн и сѣ. Тѣ заједно свѣ врй. И ондак папрйке, је сѣмо исфўћкамо двѣ-трй пўт, извадимо у кастрѣлу, какѣ ймамо сўдове да с оладйду. Кад с оладйле, мѣтемо у флашѣ, у тѣгла јел како кажете тѣ. Наљемо йсто с тѣм водѣм кад с оладйла тѣ вѣда, ди се бѣрйле. Измѣју папрйка, дѣје нѣки рѣн, лѣјбер, бйбер и наљемо с тѣм вѣдом и свѣжемо. И тѣ је кйсело за зйму.

Дрўга фѣрма папрйка йма, штѣ се рѣже кўпус сйтан. Кўпус с измѣща ѣпет йсто с бйбером и мѣте се лѣјбѣра, мѣте се сбли, се ижмйја и ондак се напўниду папрйке, којѣ се ѣпет мѣтнеду јѣдна уз дрўгу у стакла. И се наљеду сѣс слабим сйрѣѣтом. Одозгѣр се вѣже и тѣ је дрўга салѣта за зйму.

Йма папрйка којѣ се мѣте сѣс салѣтом. Сѣчен патлицѣн, папрйка, лўкац и кўпус се мѣна у тѣ. Се измѣща, се посѣли, бйбер и јѣпет нѣки лѣјбер, сбли. Свѣ се набје у стакло.

Зѣтин се мѣте кад се бѣри. Папрйке сѣс зѣтйном бѣрене. Папрйка с обѣре, се пѣре, с очйсти свѣ. А на шпѣрет се мѣте лѣнац сѣс сйрѣѣтом, ди се мѣте сйрѣе, сѣ, вѣда. Дѣје на пѣт литри вѣде, литра сйрѣѣта, двѣ й по дѣци зѣтйна, сбли, јѣдан салицйн, се бѣци јѣдан салицйн. Пѣт литри вѣде, литра сйрѣѣта, двѣ й по дѣци зѣтйна, двѣ й по дѣци сбли. У тў вѣду се бѣциду папрйке. Пѣт минўтй, јѣно пѣт минўтй се бѣриду папрйке. Се изваду, се оладу у сўдове. Кад с оладйле мѣтемо у стакло. Наљемо с ѣвѣм вѣдом йстом ди се бѣрйле, и свѣжемо стакло, и се кйсели за зйму.

*

Шљйве испўцамо од кѣчйца, мѣтемо у јѣдан котѣ да се бѣру. Ондак ицѣдимо, мѣтемо у јѣдан сўд да се оладу. Ка с оладйле, ицѣдимо. Пѣново мѣтемо у котѣ, да се кўва док се не згўсне дѣбро. Дѣбро, дѣбро

да се згусне, јако да је тврђ, скђро кђ мрмалада. Тђ је пекмез от шљива. Кад се згусо добро, мѣтемо у флаше. Ондак свѣжемо флашу, оставимо за зйму.

Пекмез од грђоја, обѣремо грђоје, искйдамо зрна, мѣтемо да се бари у јѣдан котђ. Кад с обарило, йсто кђ и од шљива. Мѣтемо у судове да с олади, ицѣдимо, пђново мѣтемо да се кђва на ватру. Кад се, тђ се мађо дђже кђва нѣго од шљива, кад се скђва дђста гус, мѣтемо и нѣку дђњу, исѣцамо ситно у тај йсти пекмез кђј зачйни добро, да је укусан и да је добар за јѣло. Кад се згусне, йсто мѣтемо у флаше, свѣжемо, мађо салицина одозгбрѣна и свѣжемо. И тђ је пекмез за зйму.

Пекмез од шйпка, обѣремо шйпак. Обаримо ђндак и мѣтемо у, трѣба дђста да се бари, мѣтемо на страну да с олади. Цѣдимо кроз јѣно рещѣто, пђсе цѣдимо кроз јѣдан тйл, да ђне йглице свѣ останеду на тйл. Кад смо ицѣдили кроз ђбе ствђри, ђндак мѣтемо пђново да се кђва, и тођико се кђва док не згусне. На четйри литре пекмѣза мѣтемо јѣну кйлу шећѣра и јѣдан салицин. Затйм се јѡш кђва петнајс-двајс минўти. Склђнимо на страну, мѣтемо у флаше, свѣжемо, и тђ је пекмез од шйпка. Обѣремо прекђјзле, опѣремо, ицѣпамо, извђдимо кѡчйце, цѣдимо на рещѣто или нѣка рещѣтка. Кђт се скђвало, тђ се брзо скђвало, йсто кђ од шйпка. На четйри литре мѣтемо кйлу шећѣра. Кад се скђвало добро мѣтемо йсто салицина, кђ и овѣ дрўге пекмѣзе. И мѣтемо у флаше, и свѣжемо йсто кђ и свѣ овѣ. Тђ је пекмез од априкђјзла.

Кад кђвамо пекмез ймамо посўђе, ймамо котђ, ймамо кастрѡле, ймамо лѡнцове, ш чйм мѣщамо ймамо вђрњђчу, ймамо мѣщђљку. Да цѣдимо ймамо рещѣтке, ймамо рещѣто.

Бѣм од шљива, ицѣпамо, опѣремо шљйве, ицѣпамо, пѣт кйла на кйлу шећѣра. Мѣтемо у јѣну кастрѡлу да се кђва. Кад се скђвало, траје кђвање сђт или сђт й по, кад се скђвало у рѣтко кђвање, трѣба да се тресѣ, не да се мѣща с вђрњђчом или мѣщђљком, сђмо се тресѣ кастрѡла. Кад се згусне добро мѣтемо салицина, склђнимо на страну. Кад с оладйло, мѣтемо у стакла. Тђ је ђѣм од шљива. Мѡже и брѣске, мѣщамо са шљйвама, йсто се зовѣ ђѣм. Пѣт кйла брѣсака, пѣт кйла шљива, двѣ кйле шећѣра. Йсто се мѣтне у јѣдну кастрѡлу, ди се кђва, ди се кђва. Йсто се не мѣща, кђ и ђѣм од шљива. Сђмо кастрѡла се тресѣ, не мѣща се ни с вђрњђчом, ни с мѣщђљком. Мѣтемо салицин кад се скђвало, склђнимо на страну. Кад с оладйло, мѣтемо у стакла.

•

Ќвце кад стрйжѣмо, стрйжѣмо сђс јѣнима маказима којѣ се зовѣду маказе за ѡвце кад се стрйжѣду. Ўзмето вўну, опѣремо вўну, очѣщљамо, кђ код нас на сѣло, мй рукама, нѣмамо мащйну. Очѣщљамо, ђндак ймамо нѣке грѣбене на којѣ грѣбѣнамо. Кад смо изгрѣбѣнали вўну ис тй грѣбѣна, вђдимо прђви клђсу, тђ се зовѣ влђс, дрўга клђса се зовѣ мѣз, трѣћа клђса зовѣ се штйм. Ис прђе клђсе вўне прѣдѣмо жйце којѣ прўжимо, ткђмо сўкно или дрўге ствђри. У мѣсто памўка прўжимо вўну. А дрўга клђса, мѣз, тђ је пѡтка, којђ се прђви кђ нѣки штђф, кђ нѣка

врста штѡфова. Трѣћа класа се употребљава за чарапе, плетѣне ципѣле, кошто се нѡси код нас на сѣло, сѹкно кошто нѡсу наши људи, селяѹци. Тѡрбе ткамо, чаршаве, кошто је код нас на сѣло шта се ткају за крѣвѣце, се шйриду такѡ нѣке чаршаве. Тѡ свѣ од вѹне. Исто се плетѣду и штрикови, обућа за жѣне, за љѹде, чарапе, шалови и такѡ даље. Нѣ знам ни како да ти кажем. Мѣн ме тражйли, ѹвек ме тражйли. Само ја нйсам мѡгла д йдем, не. Код нас мало кѡй йду, такѡ, жѣне. Дѡћеду, са тй си мѡј, кѡ мѡј сйн, не, шта, ја сас Сѡфйјом смо ближњи, сѣстре од стрйчѣва. А кад дѡћеду нѣки одѡвут, нѣке несрѣће, не, ѹвек ме тражйли, ја нйсам мѡгла д йдѣм. Код нас не манѣду, такѡ, љѹди д йдеду жѣне дѡле.

•

Разбѡј ј опрљен од више операција. Тѡ вљда, операција, тѡ већ на дрѹкше знаѹчи, од више дѣлѡва бйће, такѡ би више бйло дѡбро. Разбѡј ј опрљен од више дѣлѡва. Разбѡј, прѣдње вртило, стражње вртило. Ондак йма брдила и брдо, нйте, скѡчиће и запйњаѹа, чѹнак со којйм се тка, чѹнак. Знаѹц тй свѣ, па цѣв и каланче, и чѣкрт и вйто. Тѡ свѣ се држй за разбѡј, чѣкрт, вйто, цѣви, каланчйћи. Сам казала чѣкрт и мотовйло.

Прѡбам да снѹјем. Звала сам мѡју маму да снѹјемо. Смѡтала сам пѡмук на каламе. На каламе сам смѡтала сѣс вйтлићом и сас чѣкртом. Дѡнела сам сновальку и стѹблице на којѣ стѡјйду калами увѣдени и нѣке жйце. Смо прѹжили жйце од пѡмѹка на сновальку. Мама обрћа сновальку, прѹжили смо десет мотовйла. Јѣдно мотовйло йма четйри мѣтера, тѡ знаѹчи четрдѣсет мѣтера. И сновалька се обрће доклѣ се н испразниду каламчйћи. Кад с испразнили, смо завршйли. Ондак избројймо бројнице дѡле. Кад смо избрѡјали бројнице, нй ни се ѡсновало колико сам тѣла, у четрнајс, се ѡсновало у дванајс. Је нѣка чистеница. Дѡбро и такѡ. Тѡ ћемо да ткамо поњаѣ по дѡле, да ни је топлије у сѡбу. Нѣшто мѡло плѡтна, нѣку тѡрбу за прѡлећ, за траву, нѣки пешчйр, нѣки лѣбњак. И ће таман да ми стйгне тѹ четрдѣсет мѣтера, колико сам прѹжила оснѹтак. Тѡ је свѣ. Оснѹтак прѹжимо од памѹка, йсто кѡ и овѡ шта сам мѡло прѣ казала, не. Сѹчем пѡмук на каланчйће, оснѹјемо, увѣдемо плѡтно кроз брдо. Брдо мѣтемо у брдила, у разбѡј и упетљамо свѣ. На чѹнак мѡтамо йсто пѡмук сѣс којйм, пѡмук у пѡмук, ткамо. Сѣс чѹнком фрљамо тамо и овамо жйцу по жйцу и с опрѡви пѡрче, тѡ је плѡтно, ношѡће наше пѡорско плѡтно. Од плѡтна правимо кошѹље, чаршаве за крѣвѣце, постѣљу, пешчйре, лѣбњаце, више ствѡрй шта је пѡтребно у кѹћу.

Од вѹне правимо више ствѡрй у кѹћу кошто су тѡрбе, ћилйме, мй кажемо и чаршаве. За ћилйме трѣба д одвѡјимо вѹну, само дѡбру вѹну, прѡва и дрѹга класа вѹне. Опредѣмо. Трѣба да је дѡбра прѣља којѡ прѣдѣ за ћилйме вѹну. Кад смо опрѣли, опѣремо вѹну, нѡсимо у фарбѡру да се фарбѡју. Тѡ мй н умѣмо, мй сѣљанке, н умѣмо бащ, наше жѣне, сѣљанке, да офарбаду дѡбро. Йма фарбарйце или фарбѡри на страну од нас. Офарбамо бѡје какѣ нам трѣба, црвѣно, бордѡ, зелѣно, жѹто отѡврѣно и затѡврѣно. Мѣщамо и бѣло. Увѣдемо йсто кѡ и плѡтно. Снѹјемо,

увѣдемо у рѣзбѣ, у брдо, у брдила, и свѣ то штѣ йма на рѣзбѣ, свѣ трѣба кѣ и за плѣтно. Ондак, коѣ бйде да ткѣ йлим, да йма напред њѣ јѣдну мѣстру сѣс којѣ преглѣда кѣко да йдеду рѣже, лишѣе, бѣја сас бѣјом да штймује. И такѣ, лишѣе одоздѣ на йлим, а нанйче одоздѣр. Доклѣ се ткѣ, трѣба да се бројй свѣка жйца по колыко се умеѣајѣ, четйри жйце у јѣдан умѣтак, па се премѣшѣа дѣље. Такѣ се састѣвља цвѣт сѣс цвѣтом, лишѣе сас лишѣом, док се не изаткѣ јѣдна пѣла, п ондак дрѣга пѣла. И се састѣви и с опрѣји йлим.

Крпѣре јѣли тѣпике, кѣшто код нас на сѣло говоримо, крпѣре. Мй сѣљѣнке ткѣмо крпѣре за по дѣле. Јели, код нас нйсу сѣмо пѣтоси сѣс дѣском, не, у сѣбе. Ймамо и зѣмљу по дѣле, ймамо и нѣку ѣртйју коју полѣжемо по дѣле, прѣко зѣмље. Йсто такѣ, ѣзмемо пѣмук, сѣчемо на калѣме, дснѣјемо, увѣдемо у рѣзбѣ. Ткѣмо кѣ и плѣтно, кѣ и йлимѣ, кѣ и дрѣге стѣвѣри штѣ се ткѣду. Сас крпѣма ткѣмо. Крпѣе трѣба да су чйсте, дпрне, или стѣре или нѣве, али трѣба да су чйсте. Ткѣмо, рѣдѣве прѣймо бпѣт лѣпо, шарѣно, бѣја сѣс бѣјом да штймује, бѣле д одвѣји од рѣзни бѣја кѣшто йма. Йма црне, йма бѣле, йма жѣте крпѣе. Прѣймо свѣ штраф-гле. И такѣ йде мѣтер по мѣтер и изаткѣмо крпѣре којѣ шйримо по дѣле.

Сѣкно се ткѣ од вѣне, не. ѣзмемо вѣне, очѣшљамо, изгрѣнамо, извѣдимо влѣс. Од влѣса се прѣви оснѣва, а мѣтем йсто штѣ отпѣа од тѣга влѣса, тѣ прѣдѣмо пѣтку. Снѣјемо йсто кѣ и плѣтно, кѣ и пѣмук. Снѣјемо, увѣдемо у нйте, у брдо, умѣтемо у рѣзбѣ, упѣтљамо свѣ кѣко трѣба у рѣзбѣ. Сѣс вѣном је упѣтљѣна дснова, сѣс вѣном бйјемо. Намѣ-тамо на цѣви вѣну, цѣви мѣтемо у чѣнак, ткѣмо, тѣмо и овѣмо и се прѣи пѣрче. Сѣкно се не нѣси такѣ, кѣко се изаткѣло. Га нѣсимо на ваљѣвицу, нѣсимо у ваљѣвицу. Тѣмо стой нѣко врѣме, двѣјс дѣна, трыѣс дѣна, кѣт кѣко мѣж да се вѣља. Кѣд смо дѣнели кѣни, од сѣкна прѣймо аљйне мѣшке, чакшйре мѣшке, прѣслуце мѣшке. Тѣ лѣди сѣмо нѣсу, дрѣго нйшѣта се не прѣји.

•

Код нас крѣвет йма двѣ чѣла, прѣдње чѣло и стрѣжње чѣло. Йма двѣ застѣлнице. Йма дѣске којѣ држйду слѣмѣачу. У слѣмѣачу йма слѣме, јели кумушйне, коѣ се бѣре од кукурѣза. Ймамо двѣ јели тры јѣстѣка. У јѣстѣце йма пѣрја од гѣсака јѣл од плѣвака, йма и прѣстйрѣч, йма дѣшек. У дѣшек йма йсто пѣрја, јѣл од плѣвке, јѣл од гѣске, сѣмо од кокѣшака не. Мѣже и јѣрган. Лѣти се покрйвамо и сас јѣрганѣм. Прѣко свѣгѣ, кѣд намѣштимо крѣвет, мѣтемо йлим или бѣо чѣршѣв од плѣтна, штѣ ткѣмо мй, сѣљѣнке. Йма јѣдан јѣстѣчйиѣ, кѣд намѣштимо крѣвет. Йма пѣред зйда, којѣ да држй мѣло вйше тѣпло, кѣј спѣва до зйда да му нйје зйма, такѣ, јѣдан модѣл, рѣђѣно, кѣшто мй на сѣло рѣ-димо сѣс йглѣм, памѣком, бѣјавѣ бордѣ, плѣво. На плѣтно прѣймо нѣко цвѣѣе, нѣко кѣцкѣно, такѣ. Тѣ је крѣвет. Бѣјавѣ цвѣѣе мѣже да бйде бѣло, црно, плѣво, рѣзо, шѣрѣно, зелѣно.

•

У кўјну ймамо шпорет сас којим се слўжимо, кўвам, мѣсим, печѣм, свѣ у њѣга. Лонце ймам, кастрѣле, ймам плекѣве да печѣм, ймам решѣтке, ймам тањире, сервиз цѣо, штѧ ми трѣба да се слўжим. Ймам јѣдан диван, да се налѣгнем кад сам уморна, да спавам. Ймам астал, ймам четйри столйце, јѣдан сталѧж, кредѣнац. Ймам кашйке, тањире, вельўцке, ножѣве, гратѧр, вѧрњѧчу штѧ мѣшамо у кастрѣлу, поклѣпйце да поклѣпимо кастрѣлу, лѣнац да поклѣпим да не пѧдаду мўве кад се кўва, прашйна. Ймам сланйцу, дй држйм сѣ, ймам кутйју штѧ држйм папрйку, мѧк, шѣћер, бйбер, машйну за бйбер, машйну за шѣћер, машйну за орѧсе, машйну за мѣсо, тѣ свѣ штѧ, колыко се држй за кўјну, свѣ ймам у кўјну. Ймам и пѣглајз штѧ пѣгламо, и оклејйју штѧ тйњимо сўпу, и дѧска штѧ се тйњи сўпа, на дѧску. Дѧска и оклејйја, тѣ се држй зѧједно.

•

Кўпус га посѣјемо у грдйну, у јѣдан рѧсѧдник, ѣбичо, не стаклѣни рѧсѧдник, откријѣн рѧсѧдник. Посѣјем зрна у мѧле рѣдѣве. Кад је сувйше чѣс, јѧ га чупѧм, да би бйле стрўче којѣ остѧнеду за дѧље, да би бйле јѧче. Кад је врѣме њйгѣво прѣшло, јѣдан мѣсец, јели мѣсец й по дѧнѧ, у рѧсѧдник устѣй, мй тѧкѣ, на сѣло, рѧсаћйвамо, Дѣви, тѣ јўни мѣсец. И ѣндак у грдйну мѣтемо на јѣну стрѧну кўпус. Сас јѣндѣм мотйком мѧлом брѧздимо брѧзде мѧле, дй мѣтемо стрўче. Ундак ймамо јѣдан шйљѧк дй убѣдѣмо у зѣмљу, с опрѧји рўпа. Тўнѧ мѣтемо по јѣдан стрўк, нѧбјемо дѣбро. Кад је сўща, трѣба да залйвамо. Залйвамо по мѧло вѣде на свѧки стрўк. Трй-четйри јўтра залйвамо, ѣндак окѣпамо. Кад вйдимѣ да је јѣпет сўща, ѣпет залйвамо, јѣпет окѣпамо, такѣ док не порѧстѣ. Кад се кўпус рѧзвје, свѣје лйшйе рѧзвје, четйри-пѣт лйстѧ, дѣнде г окѣпамо трй-четйри пўт и г остѧвимо. Јел, ѣн се сѧстѧви, не мѣже вйше да се кѣпа. Остѧне за јѣсен док се не исѣчѣ за зйму.

А за сѣме кўпус овѧко се рѧди. Кад је стйгла јѣсен, ми ишчупѧмо двѣ-трй, јел десетйну, комѣ колыко потрѣба, главйце сас жйлама. Мй, на сѣло, такѣ рѧдимо. дзмето те главйце сѧс жйлама и мѣтемо у комйн дй стѣйду нѣко врѣме, до прѣлећй у комйн. Кад је дѣцло прѣлећ, рѧно мѧрт мѣсец у почѣтку, мѣтемо је у зѣмљу и је пѣкрјемо сѧс зѣмљѣом, до прѣко њй зѣмљѣе. Уне одоздѣ зѣмљѣе йзбједу млаћѧре њйне од купўса. Мѣтнемо јѣдну прйтку, кад је кўпус изрѧсо, вѣже се кўпус за прйтку и прѧви сѣме. Сѣме се узбѣре да ймамо сѣме за идўћу гѣдину.

•

Лўкац, кад је стйгла прѣлећ, сѧдимо лўкац у грдйну. Сѧдимо лўкац а, тѣ јѣс, је рпѧчик. Мѣтемо, такѣ, рѣдѣве, брзѧм кѣшто йсто и кўпус кад сѧдимо. Брзѧмо сѧс јѣндѣм мѧлом мотйком. Прѧймо брѧзде, стѧвимо по пѣт или дѣсет центймѣтѧра јѣдан од дрўгога лўка. Кад се лўкац посѣјо, дрўги за нѧма покрйва тѣ брѧзде. Такѣ, чѣкамо док лўкац њйкне.

Каџ је нѝко, трѣба да г окџпамо. Опет ѝсто сѣс ма̀лом мотѝком кџпамо, док не бѝде његџво врѣме да се ва̀ди. Окџпамо јѐно четѝри-пѣт пѣта̀. Измѣђу лу̀ка мџжемо и кѣпус да са̀димо, мџжемо и папѝрку да са̀димо, мџжемо и кѣл, келера̀бе, овѣ, рџткице штѣ трѣба за зѝму, свѣ мџже, измѣђу лу̀ка је тџ, трѣба ма̀ло рѣђе брѣзде.

Од лу̀ка трѣба сѣме да се ва̀ди. Мѣтнемо у зѣмљу, опра̀ймо џцак дѝ мѣтемо тѝри-четѝри главѝце лу̀ка, по̀кремо сѣс зѣмњом. Онак нѝкне. Каџ је нѝко, истѣра нѣке бѝкове, мѝ такџ ка̀жемо, бѝкове од лу̀ка. Тѣ бѝкове, џпет трѣба прѝтке да се мѣте, да се вѐже. Истѣра свџ рѣд за сѣме, опра̀и нѣке ча̀уре гџрѣна. Каџ је зрѣло познѝје се, отвџри се, цѝрно сѣме се покѝже. Онак исѣчѣмо, свѣжемо нѣке кѝте. Стоѝ ма̀ло да с осу̀ши, истрѣамо. Тџ се зовѣ сѣме од лу̀ка. Тџ сѣме од лу̀ка сѣјемо џпет у прѣлеѝ, да се пра̀и арпа̀цик за идѣћу гџдину, такџ мѝ ка̀жемо арпа̀цик од лу̀ка.

•

Патлиџан сѣјемо овѝко. Сѣјемо у расѣдник, а бџље на оџа̀це. Сѣјем џцак за оџа̀ком, по јѣдна кџрач од оџа̀ка до оџа̀ка, јел тѝри фрџа̀ља мѣтера, јел фрџа̀љ, јел мѣтер. У џцак мѣтемо више сѣмена. Каџ је изнѝкло, коѝ су најбџљи и оста̀вимо да ра̀сту за рџд, рѣсто ишчупѝмо. Патлиџан кџпа се и јџн два̀ пѣт, тѝри пѣт и четѝри пѣт. Трѣба да се шпѝриџује сѣс ка̀меном, пра̀вим ка̀меном и вџде. Мѣтемо ма̀ло ка̀мена и вџде и шпѝриџујемо сѣс шпѝриџом сѣс коѝм се шпѝриџуједу и винџгради. Шпѝриџујемо јѣдѣрѣт док нѝсу цветѝли и јѣдѣрѣт, двѣрѣт по̀се цветѣ. Каџ је стѝго рџд да зѝри, више се не шпѝриџује, са̀мо се вѐже. И такџ, патлиџан по̀чне да зѝри. Бѣремо га каџ је зрѣо. Га бѣремо за јѣло, јѣмо сас јѣлом, ра̀зним јѣлом. Од патлиџана̀ пра̀имо сџс, пра̀имо сала̀те, у јѣло се употрѣбѝва патлиџан, у лѣто.

Сџс од патлиџана̀ се пра̀и овѝко. Обѣремо патлиџан, очѝстимо, опѣремо, сечѣмо га у кастрџлу или котџ, кџко колѝко кѣва. Се обѣри, џндак се мѣте у кастрџлу по̀ново да се, кад смо га иџѣдѝли мѣтемо по̀ново да се кѣва. Кѣва се докѣ, се кѣва такџ, кџко колѝко џће да је гѣс. Нѣки пра̀и ма̀ло рѣђи, нѣки пра̀и гѣс. Мѣте се сџли, ма̀ло салиџина и такџ врѣо мѣћамо у фла̀ше. Мџра фла̀ше да се кѝлиду ма̀ло око ва̀тре, да би биле врѣће ѝсто кџ и сџс. Свѣжемо и оста̀вимо за зѝму. А, пра̀ви се патлиџан, сџс и жѝв ѣѣдимо. Тџ је ла̀кше на̀ма. Исѣчѣмо љвече и посџлимо. Ижмѝјамо, измѣљамо ма̀ло сѣс сџљом патлиџан у јѣдан сѣд, у кастрџлу јел у лџнаџ. И јџндак љутру љушѝке њѝгџве свѣ се упрѣле. Каџ с упрѣле љушѝке од тџга сџља, мѝ г иџѣдимо, ла̀кше нам да ѣѣдимо. Опет ѝсто, се мѣте у кастрџлу, јели у лџнаџ, јел у котџ, кџко колѝко џће да кѣва. И се кѣва џбично, кџко и она̀ј ба̀рен.

•

Бѣли лу̀каџ се са̀ди ѝсто кџко и цѝрни. Сѣјемо га на брѣзде. Чѣщамо њѝгџве чѣш ѝнице штѣ ѝма, чѣшџџве. Он ѝма чѣшџџве, мѝ такџ ка̀жемо.

Бодемо један од другог раздаљину ко и црни лукац. Он кад никне, треба, опет, да се копа два пут јел три пут. Кад је стиго он, август месец, треба да се вади. Он се сеје у март, у април, а у август треба да се вади. Кад с извади, плетемо венце. Сад, ја од лука, употребљавамо у јело, у кобасице кад кољемо свиње. Има и разво јело, који влиду сас белим луком, или пржу, или живо сас сланином. Он има чешљове, не. Један се каже чешља, а више се каже чешљове.

•

Код нас у село овако се насађиваду кочке на пилиће. Узмемо јаја. Метемо првом кочку на гвездо и метемо јено јаје, да видимо дал ће она да лежи. Ако лежи дан-два на то једно јаје, ондак узмем јаја и гледам на лампу дал има свако јаје семе. Јели бива да има више петлова, па не може да има свако јаје семе. На лампу се види, кошто се и види. Метемо под кочку, бројмо дане, данас сам насадила, у кој дан треба да с излежиду. Кочка лежи двадесет и један дан. Има случај кад кочка ће да напусти јаја, није разлежена добро, или има кокошињак, те ващи, кошто кажемо ми кокошињак. Ове, пилића које спава на једно место млого, се не чисти, с опраји кокошињак. Ондак мора кочку да одбацимо. Ми одма треба да нађемо другу кочку на место њено. Она је, није била добро разлежена, прошо неки дан и пренела је, друга јаја носи. Ако није дуго стјала на јаја, да с оладила ова јаја, пилићи ће с излежиду. Акоз стјала дуже, јаја се покварила, мора да отурино.

Пловке исто се насађују ко и пилићи, само, пловча јаја су тврђа, треба да лежи двадесет и осам дана, и тридесет дана, значи месец дана. Пловка, она носи јаја, а не лежи. Треба да метемо кочку да лежи. И кочка лежи. Има која кочка убива пловчиће, мора да пазимо. А, има која и присвоји ко и своје пилиће. Тако, кад с излежиду пловчићи, ми кочку утурино, не држимо сас пловчићима, јер кочка ће да прнесе кој дан, а пловчиће мож д одрастемо и без кочке. Пловчиће растемо, кувамо коприве, сас бунгуром мешамо. Само, у топло треба да седиду барам један месец дана.

Гуске лежи гуска. Гуска носи јаја, она носи јаја у рдку од три јели четири недеља, док се изнесе. Кад се изнела, ондак видимо да се чупају перја од гуске у гвездо ди је носила. Ми ондак знамо да ће гуска скоро да лежи. Стој два-три дана без јаја. Ондак метемо јаја под гуску, и она лежи месец дана. Кад је време да се лежи, метемо гуску унутра, акоз је насађена напоље. Јели, гушча јаја су доста, су тврда, и кад је зима ће да озбеду и не изведеду се добро. Кад се извели, гуска и њи негује. Она и покрива с њјним крилма, она и покаже како да једу. Гуске се раниду и с копривом, више сас бунгуром.

•

Кудља се каже летња, а друга кудља се каже јесења кудља. Та јесења праи семе за идућу годину, она се мане да с узри. Ова прва

не праи сѣме. Се потдпи у рѣку. Кудѣљу спрѣмамо овако. Смо посѣjali. Се сѣје с мотиком вѣхом. Праймо нѣке плитке брѣздице. Јѣдан праи брѣзде, јѣдан сѣје сѣме. Исто онај штѣ ј опрајо брѣзду, утѣра сѣс друге брѣзде н онѣ исту брѣзду зѣмљу. И такѣ свѣ брѣзде йду напрѣдак, јѣна се покрѣива, а друга се праи. Да није јѣко чѣсто. Кѣд је ниѣкла, ми је ѣндак, кудѣљу не копамо, ѣна растѣ такѣ, свѣ док своје врѣме не стѣгне да се чупѣ. Кѣд смо је йшчупали, прво, йма двѣ врстѣ кудѣље. Йма јесѣње, тѣ праи за сѣме, за идѣћу гѣдину. А, йма лѣтња, та се чупѣ лѣти. Кѣд смо йшчупали, смо је држали јѣно ѣсам дѣна на сѣнце. ѣндак смо је носѣли у рѣку. Смо је метѣли у рѣку, у вѣду, прѣко вѣ метѣмо камѣње вѣлике, да нѣ би је вѣда ѣднела. Стой ѣсам, и дванѣс дѣна стој у вѣду. Кѣд вѣдимо да се кудѣља утопила, појздер јој се крши, ми ѣндак ѣзѣмо, извѣдимо сноповѣ наповѣ, опѣremo лѣпо, лѣпамо у вѣду и метѣмо да се сѣши. Кѣд с осѣшила, дѣн-двѣ стој на сѣнце, ѣндак је обѣвамо. Такѣ, како је код нас, ймамо јѣдно дрво рѣцѣпљено, кажѣмо прѣцеп. Сѣс тѣм, у тѣ дрво метѣмо ручѣцу од кудѣље, а с јѣним нѣжом, йсто од дрвета, лѣпамо. Тѣј појздер свѣ опѣда. Такѣ, кѣд ј опѣ с јѣнѣ странѣ и с друге странѣ, закачимо на јѣдан, на јѣно дрво, на јѣдан пѣнѣер, на јѣдан клин, закачимо тѣ ручѣце обивѣне. И такѣ, јѣдно за другом обѣјемо кудѣљу. ѣндак је грѣбѣнамо на грѣбене. Кѣд смо изгрѣбѣнали, из кудѣље извѣдимо йсто тѣри врстѣ вѣаса, кѣ и од вѣне. Први је вѣас, други је мѣз и тѣрѣи су кучѣне. Од прве и друге мѣже се тѣкѣду тѣрбе, ћилиме. Оснѣва се мѣте за ћилиме и за тѣрбе. Мѣжемо и оснѣву за крѣпѣре да метѣмо. Мѣжемо, кошто нащи стѣри су праили, и платно од кудѣље, на сѣло. А кучѣне, ѣне, праимо ѣакѣве од кучѣна. А од прве кудѣље, вѣас штѣ се зѣвѣ, праимо и прѣстираче, и слѣмњаче у крѣвѣте дѣ спѣвамо. И такѣ, кудѣља кѣд с изгрѣбѣнала, праимо кудѣљчице да метѣмо на прѣслицу, да прѣдѣмо. Ймамо прѣслицу, ймамо вретѣно, прѣдѣмо на вретѣно. Кѣд смо напунили вретѣно, смѣтамо на клѣбада, с клѣбада метѣмо на канѣйла. Канѣйла, ѣндак, бѣлимо. Кѣд смо бѣлили, ѣндак мѣжемо да радимѣ штѣ ѣжемо. Праимо ми, жѣне, кошто сам казѣла, слѣмњаче, прѣстираче, по дѣле метѣмо да праимо крѣпѣре. Тѣ се ради од кудѣље.

•

Нарѣдна наща нѣшња на сѣло. Бѣла прѣ нѣку гѣдину, и нѣколико гѣдина. Прѣ стѣри носѣли су такѣ кошто кѣд сам и ја бѣла дѣте, нѣ. Ми, жѣнске, девѣјке мѣде, није бѣла такѣ кратѣка нѣшња, до колѣна јел озгѣр колѣна, вѣи је бѣла дѣле нѣшња, до полак листѣва нѣге, ми, девѣјке. А дѣца носѣли су покрѣше, а жѣне носѣле су до дѣле дугѣчке сѣкѣ, и тѣ лѣтње сѣкѣ, и зѣмске сѣкѣ. Зѣми смо носѣли, кошто је мѣја мама носѣла, од вѣне тѣана сѣкѣ. Тѣ је шѣрѣка и до дѣле дугѣчка. А, нащи стѣри лѣди, мѣмци, лѣди су носѣли чакшире зѣми, капе, штриковѣ, кошѣље тѣане и од кудѣље, од фланѣра зѣмни. А, мѣмци су носѣли чојѣне панталѣне, вѣще шѣвѣне, овако, на брѣиаш, кошто код нас се каже, ѣпет штриковѣ, кошѣце. Тѣ су тѣ, бѣла такѣ нѣшња. А, стѣре бабе, ѣне носѣле су йсто дугѣчко и шѣрѣко. Девѣјке, носѣли смо

ципѣле, по један пѣра, по два пѣра, рѣтко која имала више за то време. Удала сам се сас два пѣра ципела, сад ймам три-четири, баба старѣ. Мѣј ѿтац носијо опѣнце идучке, то му биле најбоље ципѣле за прѣ. А лошји људи имали су гумѣне опѣнце, имали су опѣнце од чийѣнога, од мѣрве штѣ се прѣи чин. Мѣмци имали и јѣни по један пѣра сандалѣ лѣти, по један пѣра мѣло дубѣке ципѣле, не, више бакѣнче, кад су изишли за то време. Више бакѣнче се звѣло за то време, кошто и јѣсте кад сам ја била девѣјка. Половѣре се носило, и то мѣло за свѣтак, а штрикѣве свѣки дѣн. Аљине сукнѣне за радан дѣн, мѣло чојѣне за свѣтак. Није било кошто ймамо сада, не. Данѣске имѣмо. Жѣне носиле се овѣко, у скѣте и оплѣћак, такѣ се код нас кѣже одѣна. А мѣлаје носиле кошѣље одоздѣлѣна, ѣнтрок одоздѣлѣна, жѣнске мѣлаје, па жипѣњи, кѣпе. Мѣй, девѣјке смо се чешѣале у пѣнѣ. Кѣка оплетѣна и увијѣна на главу, и то се зовѣ пѣнѣ. И данѣске се прѣиду пѣнѣ. И бабе старѣ, ѣне су плѣле по двѣ кѣке, па прѣиду по јѣну пѣнѣ. А мушкѣрци, ѣни се шѣшѣли. Шѣшѣју се, фризѣру мѣлаји овѣко, фризѣра, фрѣза, не, како се кѣже. Дѣде, ѣне се шѣшѣју до главѣ. Имали брѣкове, то дѣдови сѣмо мѣлаји нѣсу имали брѣкове.

•

Јѣдна жѣна штѣ мѣже д уради кад остѣне кѣћи. Више пѣсла йма, кошто сам ја остѣла данѣске. Остѣла сам кѣћи, ймам да пѣрем кошѣље, да скѣвам рѣчак. Пре тога, ймам да рѣшѣистим прѣво, не, да намѣштим крѣвѣце, да опѣјѣм, да почѣистим, да брѣщем прѣшѣину, па ѣндак да се прѣставим пѣсла. Налѣжим шпѣрет, мѣтем вѣду за прѣју, мѣтем вѣду да ми врѣи и јѣндак прѣим прѣју. Слѣжом прѣју, опрѣјим фрѣштук. Кад фрѣштѣкујѣмо, се прѣвѣтим пѣсла. Кошто сам рѣкла, трѣба да пѣрем и дрѣге стѣвари да радим. Опрѣим и рѣчак. Кад сам опрѣила и рѣчак, глѣта ми дѣшла да рѣча. Рѣчѣли су, и ја сам кошѣље ѣпрѣла, мѣрву сам нарѣниѣла, живѣину сам свѣ нарѣниѣла, свѣње, почѣистила, свѣ срѣдѣла. Сѣмо кад дѣшла нѣка жѣна, ме заговѣрѣла, мѣло сам с јѣдном жѣном, мѣло с дрѣгом, и прѣцо дѣн, дѣшла нѣнѣ.

•

Два мѣлади кад с уговорѣли, мѣмак и девѣјка ѣћѣду да се ѣзмеу. Трѣба да ѣи двѣја се знаду. Вѣлиду се, ѣћѣду да се ѣзмеу, али трѣба и родѣтељи, и јѣдним и дрѣгим, да знаду. ѣндак, девѣјка кѣже свѣјима родѣтељима, мѣмак кѣже свѣјима. Такѣ, ѣндак, момѣкѣ родѣтељи дѣћѣду код девѣјке. И пѣтаду, родѣтеље девѣјкине, да дѣду за ѣњѣног сѣна девѣјку. Кад се договорѣли родѣтељи девѣјкини да дѣду за мѣмка, ѣндак йде момѣков ѣтац и мѣти, код нас такѣ се кѣже, да лѣжѣду девѣјку, то кѣ мѣла процѣвина. Мѣмак, и ѣтац, и мѣти дѣћѣду јѣдно вѣче, највише у четвѣтак, такѣ је код нас. Девѣјка дѣ свѣкрѣви кошѣљу, и свѣкру кошѣљу. Ако йма мѣмку, дѣбро, ако не, мѣмак је вѣли и брѣз кошѣље. То било у четвѣтак. У недѣљу прѣиду вѣлике процѣвине. Мѣмак, од

њигџе странџе, доведе виши њи персџна. Дође џтац и маџи, браџ и снаја сџстра и зџт, од момкџве странџе, и мџмак. Дођеду сџдам јел дџвет персџна. Код девџке се спрџма рџчак. Закџљеду, ако је лџтње доба, закџљеду јагње. Од тџг јагњџта праџду печџње. Се закџље живџна, праџду сџпу, и свџ шта трџба за јџдан рџчак, за дџсет ил дванајс персџна. Девџка на рџчак дарџје мџмкџве гџсте, шта су дошџли. Ѐсто, да свџкру кошџљу, и свџкрви, и мџмку кошџљу и јџдну тџрбу. У тџрбу му мџте два јел три паџра фџсикла штрикани од вуње, и нџке марамџце му да, такџ је џбичај код нас. Ондак, мџмак донџсе од њџга дџр девџки, аџйну, ципџле и нџко печџње, или од живџне, јели од јагњџта, јели дрџго печџње, оваџко. Мџмак шта је доно печџње остане код девџке, а девџка да од њиџног печџња, да и йду праџни наџтрак, такџ је код нас. Седџдџ до дошкан џвече. Музџку ймаду добру, једнџг армуџникаша, јел два, или тамбџре, или гаџде, или, каква се свџја музџка код девџке тај дан. Ѐвече доцџије, џко дџвет, йдемо девџки из прощџвине, свршџла се прощџвина. Е, мџмак је до и прстење девџки, и њџму и девџки, да се прстенџщеду.

Каџ су отџшли од девџке, трајало је три јели четџри недеље, спрџмамо се за свџдбу. Свџдба трџба вџлики трџшак, трџба мџго џда и трџда. Ондак свџ зовџмо, нашџу фамџлију, кџшто је код мџне бџло, мџја Љџља, мџја Гџрица, мџја мама, мџја стрџна, мџје родџине, да ми помџгнеду тунџка свџи на свџдбу. Такџ и дрџги. Праџду колаче од четвџтка. Четвџтак и пџтак праџмо колаче. Код нас се праџду слџтки колачи, тџрте и штридле, лџбац. Тџ се свџ мџси у четвџтак и пџтак. Печџње йсто. Се кџље живџна, џвце, свџње, шта бџде бџло, колџко ће да бџде глџта, персџна, колџко ће да бџде на свџдбу, се зна, тоџко се спрџма од четвџтка, пџтак, субџта, стџгла свџдба, трџба да је готџво. Каџ је готџво, џвече у субџту дође музџка. Музџка, йсто кџшто сам казџла, код нас више армуџниџке. Два армуџникаша дођеду. Сас девџкине странџе зовџду код девџке, а од момкџве странџе зовџду код мџмка, џн йма њиџвџу музџку, девџка йма њџну музџку. Фамџлију зовџ девџка њџну, мџмак њџгџву. Тџ свџ сутрадан дођу код девџке. Каџ су дошли џутру, мџмак сџс њиџвџима свџтовима, дођеду код девџке. Девџка намџшџена јџш сџс зџром, вџнац и шлџјер на главу. Девџка, йсто, трџба да йде пџред дџвера, тџ девџка спрџми, мџда кџ. Мџмак спрџми дџвера, кџма и старџка, тџ мџмак спрџми, дође сџс свџтовима код девџке. Каџ су дошџли на вџрата, девџку сџкрџду, мџду сџкрџду. Нџкем да да прџми нџке варњаџе, да бџјџду мџмка, да би се мџмак, да би бџџ пџнизан мџмак девџки, такџ код нас. Дође нџку варњаџу преџо главџ и прџбе кроз рџку баџину и џђе унџтра. Али, дџвера дрџџду на вџрата. Трџба да да стџ, пџдџсет лџја, две стџтине, колџко је могуџан дџвер. Каџ су џшли унџтра свџтови момкџви, џндак су џзели мџду, прају јџдну шџтџу преџо сџла и отџшли су да се венчаџу на џшџтџину, пџсе тџга у цџркви. Кџм и старџко йдеду у цџркви, се венча мџмак и мџда. Виџеду за кџмом. Каџ су изџшли из цџркве сџс мџдом, аџде, џнак, преџо сџла, йста шџтџа као до поднџ. Каџ су йшли преџо сџла, по џбичају, изџјџду сџс виџом, сџс раџџом, фамџлије, јели дџбри дрџгови, йспред мџде, йспред мџмка. А дџца за свџдџом, виџеду: Кџм гџља и старџко рџта! Такџ се виџе код нас

на сѐло. Такѡ кѹм и старѡјко отѹрају нѡвце, дћца се грабиду за нѡвце. Кад су, прѡши су сѐло, дошли су код младе на рѹчак. Испред кѹће дочћка и ѡтац и маѡи сас ракијом, и такѡ су ѹшли унутра. Мѡмак и млаѡа пољубили су, кѡ, сад му тас, ѡтац девојкин му је тас. Пољубиѡ је таста и ташту у рѹку, и млаѡа исто, родитеље и ѹшли с унутра. йшли с унутра, се порћћали сви з асталом да рѹчаду. Ондак, нћке бабе, по ѡбичају кѡко је код нас, да платиду сѹпу, док се није прћнела сѹпа. Кажеду да је кѹварица изгорћла рѹку, прмакла је сѹпу сас шпѡрета, па се плѹснула, изгорћла рѹку. Сваки ће да ју да пѡмоћ, да мѡж да се лћчи. Тѡ такѡ сѡмо, да би било маѡо више весћља. Сваки прѹжи по лћј, по педћсет бањи, по два-три лћја, кѡј колико ѡће. И такѡ, кѹварица скѹпи дѡста нѡваца. Ондак се прнћсћ сѹпа, се рѹча сѹпа. Мѡмку и млаѡи не дајћ се да рѹчаду сѹпу, кажеду да не бѹду дћца балава, нћго једѹ даље од сѹпе. За сѹпом мћсо и сѡс, за мћсом и сѡсом дѡђе сѡрма. Ондак изиђеду на-поље д играду. Све до ѹвече играду. Кад, приѡвече ѹђеду унутра и вечћраду. Сад дѡђе печћње, салѡта и се пркаже чѡс код младе. Пркаже се чѡс. Прво прикажеду ближњи, кошто има, тћтке, браћу сћстре, снаје, млаѡа каквѹ родбину има ближњу, комшије, фамилија даљна, све по рћду. Тѹ се прѡи шѡлћ, тѹ се прѡиду млѡге фигуре, овѡко, да би било маѡо дѹже весћље. Кад се приказѡла чѡс, дѡђеду од мѡмка нћки у контролу, да видиду дал је гѡѡво, да би и дочћкала свћкрва и свћкар кѹћи. Седиду до дћсет, и двѡнајс, сѡти најѡније. Ондак се крћнеду сѡмо млаѡа и мѡмак и момкѡви свѡтови. Девојкини свѡтови останеду код девојке. Музика момкѡва иде сас њима, девојкина остане код девојке. Такѡ отиднеду код мѡмка. Кад су отишли код мѡмка, цћо свћт из сћла иду да глћдаду кѡко ће дочћка свћкрва снају. Свћкрва дочћка снају овѡко: спреми два лћба, две свећћ, две флаше вина, сѡто, пешикр на сѡто и у сѡто зрна жѡта, кукурѹза и пасѹља. Кад је дочћкала снају свћкрва, снаја пољубила свћкрву у рѹку и ју дѡла кошѹљу, снаја свћкрви. А, свћкрва дѡла сѡто снаји, да уѹра та зрна, такѡ, је ѡдена ѡбичај. И млаѡа примила од свћкрве сѡто, уѹри прво на исток, на запад, и ѡндак свѹдена отурила та зрна. Свћт виче: Колико зрна, толико дћца! И ѡндак да свћкрви сѡто, а свћкрва ју дѡла кошѹљу. Сад је свћкар прѡти. Свћкру да кошѹљу и прими од свћкра два лћба и тћ две флаше вина, и тћ две свећћ упѡљене, такѡ ѹђе унутра. Кад ј ѹшла унутра, тѡ ставила све н астал. Мѡмак ѹзме млаѡу, и дћвер пѡред њи, и сћднеду з асталом, пѡново, ѡпет код мѡмка је вечћра. Сви њигѡви свѡтови су код мѡмка. Ондак су вечћрали код мѡмка исто ис почћтка, сѹпа и мћсо, и сѡрма, печћње. Такѡ играју, тѡ све до зѡре. Кад је свѡно дан, дѡђу од девојке гѡсти код девојке. Дѡђе њћна другарѡца, штѡ је ишла, деверѹша, штѡ је била пѡред дћвера, дѡђу њћјзина браћа, сћстре, или кѡга мћту, до дћсет персѡна дѡђеду гѡсти код девојке. Кад дѡђеду гѡсти донћседу девојки јћну тѡрбу. У тѡрбу мћтеду зрна од жѡта, од кукурѹза, од пасѹља, јћдан чћшал, јћно оглеѡало, јћне чѡрапе, ципћле, такѡ ѡбичај. Тѡ даду девојки. А мѡмку даду јћдан штѡп, ако га добѡвиду, га изудѡраду нћколико пѹта, акоз не, прѡђе се такѡ. И такѡ гѡсти се гѡстѡду до поне-дѡник ѹвече. Кад је прѡдвече гѡсти се враћаду наѡрак њиној кѹћи. Млаѡа се покѡрила, скинула вћнац и шѡјер и сврѡила се свѡѡба.

Дете кад се роди, треба да му прѣимо један час, кад га крстимо. Зовемо кума. Кум се спреми, купи свећу, купи крсницу, једну мащну и дође да ни крсти дете. Метне му име, ако је мушко, метне мушко име, ако је женско, женско име. Йдеду у цркву, га крстиду. Кад су дошли од крштѣња, матери га првати, дете своје, и метне га у колѣвку. Затим дођеду гости на ручак, то значи повдјница детиња. На повдјницу се скупиду гости млоги. Код нас кој дхе, није да се зовѣ, родбина и комшије, и кум и кума и далњи, после, родбина. Девдјкини родитељи, дођеду и шц њдјне странѣ родбина, и од момковѣ странѣ родбина. И тако се скупиду опет кој јѣна мала свадба. Опет се спремимо, исто кој и за свадбу. Печѣње, јели од јагњета, јели од свињског, јел од живине, гусака, плдвака, кокдшака. Пдковане пилиће или голупчиће, или штѣ мждемо, штѣ ймамо у кућу. Оправи се супа, за супом се прнѣсѣ мѣсо и сѣс, сарма, печѣње, салѣта. То се свѣ преруча. Кад око увече, око осам сѣти, прекѣжемо час. Свака душа, штѣ је дошла на повдјницу, дошла је час. Донѣсе јѣну погачу, флаша вина, тањир колѣча, и печѣње, и дар: кошуљу детету или нѣко матерје, да сѣшје, цѣца, паркетѣ, крептѣшина, јел свилѣ, јел платно, јел штѣ биде било, то прекѣжеду и се гостиду даље. Кума обдаримо. Кума и кум добједу дар од новог рођѣнога. Кум добје кошуљу, кума добје кошуљу. Кумови кући, кој нису дошли на час, исто обдарени су. И кум обдари маму, тату и дете. Седиду до увече и йдеду кући, и кад се свршило весѣље, око десет, дванајс сѣти, йдеду кући.

Човек кад умре, умро је, треба да се мртвѣц опѣре у једно корито, у ладну вду. Кад се дпро, се обучѣ у то одѣло штѣ ће биде сарањен. Код нас метнеду мртвѣца н ѿстал, метнемо н ѿстал, свеће гориду код њѣга. Ома мбрамо да се бринемо за прѣкаду. Се јави ома тищлеру да дође да узме мѣру, да прави сѣндук. Кад је сѣндук прављен, држимо мртвѣца дан и ноћ, толико. До сутра увече треба свѣ да је готдово. Овамо, бабе наще спремаду прѣкаду. Тунѣ сѣјемо брашно, кдљемо живину, спремимо печѣње, штѣ ће да буде, авѣ се то урѣди. Бије скупщина, један сѣт. Дођеду да га сараниду. Кад су дошли се спреми овако: четѣри човѣка га нѣсиду, а три човѣка копаду раку. Ови четѣри, штѣ су наручени да нѣсу, они су кући, а они три су тамо. Један остане да чува раку, а двоја дођу у пдмоћ овима да нѣсиду, тако шѣс нѣсиду. Ти штѣ нѣсу добју марѣме или марамѣце. Йма два бѣрѣака, опет марѣме, на барѣце марѣме, и на крс марѣме, и кој нѣси, марѣме, они штѣ копаду раку, марѣме, и попа добје марѣму и црквѣњѣк марѣму, и, како код нас кажемо, тѣтор, он добје јѣну марамѣцу. То је сарана. Однели мртвѣца. Кој дхе мдже и у цркву да се нѣси. У цркву се плати, триес, четрѣс леја, кѣ колико је могућѣн. Нѣсиду у цркву, тамо подуже траје мало, йма слѣжба, литургија се чита. Из цркве однѣседу мртвѣца на грдбље.

Тамо га ђпет очитаду, пре но шта ће га мѣтеду у гробницу ископану. Чита попа, свђја фамилија мало плаћеду, запѣваду за њѣга тунѧ, и такѡ, одакле се раставиду. Мртваца мѣтнеду дѡле у гробницу. Свака фамилија утѡриду, плаћиду грѡбље, и ѡндак спушћиду мртваца. Затим гробѧри, шта су копѧли гробницу, њи трѡја, остѧнеду да га закопаду. Кѡј ѡће да прави свѡд, на тѡга не дѡђе зѣмља. А, више, код нас на сѣло. у зѣмљу мѣтеду, дѡле, сѧндук и зѣмље преко њѣга, преко сѧндѡка, и правиду рѧку. Одозгѡр није рѧвна, је онѧко, кѡ, кѧко се кѧже, кѡ јѣна стрѣја кѧд би била, такѡ дѡђе. И крѣс челоглѧвѣ, и пѡље га попа озгѡр сѣс вином. И сѧрањен је мртвац.

Сви су дѡшли сѧде на прѣкаду. Кѡј гѡд су били на пѡгреб, на сѧрану, ти су дѡшли на вечѣру. Овамо, ѧше жѣне су правиле бѧбице, крстѡше. Сви гробѧри дѡбједу крстѡц, такѡ се кѧже тај колѧч. А, попа, ѡн дѡбје од колѧча се прѧи, кѧже, глѧва, тѡ се кѧже глѧва, тѡ попа дѡбје. А гробѧри, ѡсноци, којѧ су га носили, ти су добѧли крстѡше, а рѣсто сви бѧбице. Тѡ, кѡ неки колачѧи опрѧвљени, увијѣни такѡ, тѡ се прѧи, поскурњиком удѧрени, тѡ је бѧбица. И свећѧце, сваки дѡбје свећѧцу, и посѣдали су з асталом. Сваки ѧма свѡј тањѧр, кашѧику, виљушку, и ѡѡж код њѣга и, кѡ на свако весѣља кѧд би било. Затим се кѧди. Узме гѧздарѧца од кѡће, којѧ бѧде била, или свѣкрва, или мѧти, јели сѧја, узму у кадѣлницу жѧра, узме, мѣте тамјѧна и кѧди. Кѧд ј окаѡдила, сви су викали: бѡгѡпростѧ, да је покѡјнику задушѡ! Кѧд се свршило тѡ, се погѧсу тѣ свеће, сѧмо остѧну лѧмпе да горѧду. Се приѣсе вечѣра. Кад се прѣнела вечѣра, вечѣра се сѡпа и мѣсо, и сѧрма и печѣње, салѧта, колѧчи. Прѧиду се и штрѡудле, и сѧтни колѧчи, и тѡрте. Ако је младѧћ се прѧи јѣдна вечѣра кѡ кад би била свѧдба, такѡ је код нас. Ѳндак, кѧд је код младѧћа, се дѧрује. Сви млѧди дѡбједу пешкѧре, и девѡјке марѧму. А код стѧрога не. Код стѧрога сѧмо црне марѧме се дѧју свѧма. Се превѣчѣра и јѡнак пѡједу кѡћи. Сви кѧжеду: бѡгѡпростѧ да је покѡјнику, по имѣну, кѧко се звѡ, Пѣра, Тѡза, Јѡва, такѡ дѧље, свршѣна је прѣкада.

Сутрѧдан ѧдеду трѧ жѣне да кѧдиду кѧд је свѧнѡ дѧн. Тѣ жѣне не говѡру путѣм. Ыдеду, окаѡдиду мртваца и дѡједу нѧтраг. Прѧиду ђпет јѣдан мѧли фрѡштук, позовѣду свѡју фамилију. Тѡ је свѣ з тај дѧн. Кѧд је прѡшло четрдѣсет дѧнѧ, прѧиду шѣс нѣдела. Ѳндак ђпет се скупиду гробѧри, којѧ копѧли рѧку, којѧ су носили и прѧиду шѣс нѣдела. Ѳпет јѣдну дѡбру вечѣру. За шѣс нѣдела дѡђе пѡлак гѡдине и јѡндак гѡдина, и свршѣн је мртвац, нѣма ништа више.

•

Кѧд је јѣдан бјѡ бѡлесан прѣ, су бѧјали више нѣго шта се лечѧли по доктѡри. Бѧјали, кѧже, глѧва, трѧија, рѣја, кошѧк, пѡјас, од ѡрока, од ѧгази. Јѧ нѣ знам, зар не би ти казѧла. Узму мѧло вѡде, од ѡрока, кѧд боли глѧва, такѡ бѧбе кѧжу, не, узму мѧло вѡде и босѧљка и бѧједу. Ѳндак отвѡру шпѡрет и извѧду јѣдан жѧр. Кѧд жѧр чврѣи, кѧжу урѣчено, и кѧд пѧдне жѧр дѡле, кѧжу урѣчено. Ёто, такѡ се бѧје.

У грдину ймам цвѣће рѣзне бѣје. Ймам јесѣњу рѣжу, рѣјаву, ймам овако, штѣ није рѣјава, ймам рѣжу мирисѣву, пѣлцовану пролѣтњу, лѣтњу и јесѣњу. Ймам божур, босиљѣк, карѣнфилић, звездѣца, ковиљѣ, босиљѣ, пѣсе зевѣло, попадѣицу и такѣ дѣље.

Ѐтар у наше сѣло, пѣље наше. Прво је Јѣбучица. С дѣсне стрѣнѣ Јѣбучица, с лѣве Рѣка. Одактѣ се пѣље Вѣшања, К Сѣшки, Брестѣр, Сврѣчак. Из Сврѣчка йдемо у Дубѣки пѣток, из Дубѣког потѣка йдемо у Рѣдовац и Забрѣни. Онѣак с окрѣнемо одѣвут: Бѣли кѣмен, Сѣва рѣка, Пѣд брѣг, На раскрѣсницу, Црнѣчић, Гѣло, Јѣрско пѣље, Дуброва, Лѣвада, Кључѣва, Сѣлиште, Гѣр уз рѣку, Рѣт, Донѣца, Пожѣнски хѣтар, тѣ је наше ѣли се кѣже Пожѣнски хѣтар, озѣ ѣупрѣје. Рѣт, ѣн је пѣред Дѣнава, тољко.

На седѣлке се скѣпљаду из целѣга сѣла мѣмци и девѣјке, и млѣде жѣне, и бѣбе. Највише ѣјесен се правѣле седѣлке. Кѣд ймамо дулѣчиће, ишѣишѣимо дулѣчиће, у дулѣчиће се мѣте свѣћа да би светлѣло. Није бѣло кѣ сад, летрѣке. Мѣмци йдеду у ѣйвама и донѣсѣду кукуруѣза зелѣнога, се кѣва у котѣ, да јѣмо. А, девѣјке спрѣмили су свѣј рад. Нѣка предѣ, нѣка чѣшља вѣну, нѣка шпѣнгује, нѣка чѣшља кудѣљу, грѣбѣнѣ. Бѣбе такѣ йсто. Йгрду, пѣваду. Дѣђе и армуниѣаш, и тамбураши дѣђу. У сѣло двѣ — три седѣњеке, цѣо свѣт скѣпи тунѣ. И такѣ на седѣњеке више штѣ и чѣјѣш нѣво из сѣла. Онѣ с удѣјѣ, онѣј се жѣни, нѣка пѣсма се пѣва нѣва, нѣка стѣра. Ђе чѣјѣш грѣпу девојѣкѣ пѣваду, чѣпори момакѣ скѣпљѣју се на девојѣчке пѣсме. Тѣ у јѣсен. На седѣњеке се нађѣду мѣмци и девѣјке, да се ѣзмѣди, пѣчнеду свѣдѣбе.

Чѣкамо Бѣжић сѣс пѣном радѣшћу да нам дѣђе. Кѣд је дошѣ Бѣдѣнедан, мѣ, жѣне спрѣмимо за Бѣдѣнидан, код нас пѣсно се правѣ. Спрѣмимо окѣишѣицу, истрѣбѣимо, прстѣвѣимо да се кѣва. У окѣишѣицу мѣтемо петрѣжеља, лојбѣра, и такѣ се кѣва. Запрѣжѣимо зѣтѣном. Рѣнге јѣл рѣбе, тѣ ни мѣсто печѣња. И дулѣшнице прѣимо за вечѣру. Гѣзда од куће спрѣми кѣтаришѣу сѣс слѣмом, јѣдан штѣп од сировѣце, тѣ се зовѣ бѣдѣњѣк. Гѣзда дѣђе на врѣта, донѣсе слѣму, чѣка на врѣта. Мѣ одговѣрамо изнутра: да, извѣлте, слѣбѣдно. Кѣд је ѣщо унутра, ѣн кѣже: дѣбро вѣче. Мѣ смо кѣзѣли: дѣброс дошѣ Божѣић. Штѣ си нам дѣно? Живѣта и здравѣља. Онѣак мѣ, свѣ глѣта чупѣмо из слѣме и вѣчѣмо: пѣла-гѣса, пѣла-гѣса, оваѣѣ, кѣзѣ, пѣлѣдѣи, крѣва, јѣнаѣца, живѣине. И такѣ, отурѣимо слѣму по сѣби, по ајнѣѣѣру, по кѣнку, ди ймамо. И тѣј бѣдѣњѣк мѣтнемо на огѣи-

ште да горї, такѡ ваља. Тамо изгорї, погорї до трѣћег дана Божїѣна. Дошѡ је газда унутра, је ушо унутра. Кад ј ушо унутра, чујемо вика од деца, пѣваду: Дѡбро вѣче, дѡбри газдо. Газда узме нѡвце, изиђе, децама да нѣки лѣј да му пѣваду. Такѡ, јѣдан за другим, деца се нїжеду, по двѣ-трї партїје, долазиду и одлазиду, и свїма се дајѣ, ил колаче, или пїѣна, јели нѡвце. Кад се свѣ тѡ свршїло, забравимо врата и дѡђемо унутра. На ту сламу посѣдамо свї доле. Мѣтемо јѣдан цаќ доле, дї мет-немо вечеру. Доле седї цѣла глѡта. Онак се прерѣже колач на Бадњидан. Прави газдарица јѣдан колач, ѡбично газда га сѣчѣ, пѡље га с вином. Од тѡга колача свї јѣмо, глѡта. Мѣтемо окишицу, вечерамо, рїбу јели рингу, вечерамо, дулѣшницу, пїјемо вина. А, рекије нїсам казала. Првом врѣле рекије се пїје, не. Кад се свѣ превечѣра, газда узме орасе и ѡндак утѡрамо, такѡ, орасе у јѣдан ѡшак, у другї ѡшак од сѡбе, у трѣћи, у четврти. Деца се грабиду, скѡпиду орасе. Тај дан не смѣду да јѣду орасе, каже ће да и болѡ зуѡи, сутрадан јѣду. Ондак млади вѡлиду да ѣграду или карте, или дѡмине, како каде. Прѣ нїје бїло дѡмине, кѡ саде. Или ѣду, комшија код комшије, дѡклѣ, јѡш, овако, кѡј су по кѡћи, снаја, свѣкрва, спрѣмиду за сѡтра, божїѣни дан, за слѡжбу, да ѣдеду, на слѡжбу, да се мѡлимо бѡгу.

Божїѣни дан кад осване, мї кажемо: Христос се рѡди! Други нам одговѡри: Вѡјстина се рѡди! Удемо у цркву. Усто такѡ се слѡжи слѡжба. Кад изиђемо из цркве, овѣ младе, шта се ѡдале, ѡне лѡбиду у рѡке онѣ старе и кажеду: Христос се рѡди! И бабе старе дајују младима младама нѡвце шта и посѣтили, кѡ, тај дан. Дѡђемо кѡћи, рѡчак је спрѣман. Која газдарица остала кѡћи, та је спрѣмила рѡчак, од сѡпе па до печѣња. Тѡ се рѡча. У нѣкима кѡћамо ни не скѡда се с астаала, да се сѡдови смакнеду с астаала. Тѡ такѡ остане до свї трї дана. Перѣду се сѡдови и стално су сѡдови раширени и астал. Само се јѣло пренавља. Трї дана мї држимо. Два дана Божїѣ, а трѣћи дан нам је Свѣти Стѣван.

Трѣћи дан, Свѣти Стѣван, ѡјутру се дїгнемо јѣдна од нас раније и почиство сламу. Скѡпимо сламу у јѣдан цаќ и, јѡндак, нѡсимо у вѡће и у винѡград. Такѡ, по ѡбичају, каже, да родї, ѣма и вѡће. Тај бадњак, сас тим бадњаком, шта је бїло од Бадњедана, сас тим бадњаком се нѡси та слама. Кад нѡсуду сламу младићи, ѡни ѡзмеду армунике да и пра-тиду до у на крај сѣла. Тамо ѣма код нас јѣдан крѣс зѣлен, дї се саставиду из свї странѡ, из Брестѡра и Сврачка, из Вишања, из Јѡбучица, из Сѡшци, из Потѡка. Се састављаду и тамо итрају кѡло. Сваки у цѣп, рекије или вина, пїједу и од тѡга колача вечерњѣга, шта се рѣзало, јѣду. И такѡ, трѣћї дан, тај Свѣти Стѣван, је однѣшена слама. Дѡђеду, ѣсто чѡс, кѡшто и овї два дана, рѡчак и свѣ. Довѣду армуникаше да свїраду, мѡмци и девѡјке се провађаду. Праиду се и балови, цѡ свѣт ѣде на бал. И праиду се и прѡграми, кад су школѡри или овѡј млади цѡ свѣт, такѡ, кѡшто су овї, мѡмци и девѡјке, праиду нѣке кѡмаде, учитељ, и пѡпа, и свї састављаду, народ ѣде на прѡвод. Тѡ ѡвек трѣћи дан се праѡи. И свршїѡ се Бѡжиѣ.

•

Сад нам долџи Ћскрс. Ћскрс чекамо сви јопет ко и Бџжиџ. Дџђе ускрџиџи дани од Вџликога четвџртка. Дџђе Вџлики четвџртак, йду жџне на грџбље. Тџ је Вџлики четвџртак. Садиду нџки бџрјан тамо, такџ бџбе стџре. На Вџлики пџтак нџко не радимо. Рџтко кџј и је на Вџлики пџтак код нас на сџло. И кџ је, је лџба и пекмџза, јели мџда и лџба, или сџвџг лџба, јели скџвамо пасџља, пекмџза. Тџј дан прџђе. Не да да радим нџшта, али вище спрџмам, кџ ће да свџне Ћскрс. У субџту спрџмамо, прџймо колџче, прџймо мџ тџрте, прџймо штрџдле, фџрбамо јџја. Дџца свџ су радосна кад чуједу да ће се фџрбаду јџја. Офџрбамо по двајс, по тџрес, по педџсет, колико дџце йма. Такџ, љвече у субџту, бџбе стџре йдеду у цџркву и кџжеду да ће да бџде васкресџње Хрџстово. А, нџсам казџла по рџду. У пџтак љвече се стџви бџжји грџб. Бџбе стџре, и мџџе којџ џнеду, йдеду да чувају бџжји грџб. У цџркву се стџви, на јџдан џстал, икџна Исуса Хрџста, се пџлу свџће. И тамо бџбе седџду до у субџту љутру. Ыутру га сарџниду. Око цџркве йдеду с тџм икџном, пџпа и те жџне штџ смо седџле, лџди, сарџниду у субџту љутру, око четџри сџта се сарџни. Тџј дан је сарџњен, чекаду сад вџскресџње. У субџту љвече нџма слџжбе, нџма вечерње, сџмо бџједу клепџла код нас. Тџ знџчи да је сутџдан Ћскрс. Кџд љноћ, од двџнајс сџти, пџчне јутрење. И клепџла лџпаду йспред кџће, йспред пџнџера, на пџнџере да дџжеду нџрод, да йдеду на вџскресџње. Дечџрлџја љзмеду клепџло и лупџју. Кџд се скџпџо свџт у цџркву, пџчо пџпа васкресџње љутру. Тџ се скџпи мџгџо свџта. кџшто је свџдена. И пџпа слџжи слџжбу до зџре до пџт сџти, или мџже да бџде и шџс сџти, тџје јутрење. На јутрење се кџже: Хрџстос воскрџсе! Тџј пџт кџже пџпа и нџрод, којџ је слџжџ у слџжбу, излџзи нџпоље и јџдан дрџгем такџ кџжеду: Хрџстос воскрџсо! мџсто: Дџбро јутро! да кџжеду. Кџд смо дџшли сџс јутрења, дџшли смо кџћи, смо фруштџковали. Пџсе фруштџка, око дџвет сџти, бџју звџна и клепџла, почџње слџжба. Такџ, и дџље, йдеду џпет цџо нџрод на слџжбу. Ыутру, око четџри-пџт сџти йдеду сес вџскресџњем прџко сџла. Тамо се пџлу вџтре, тамо свџће, тамо лџмпе горџду, тамо, свџки од тџ радџсти, очекује воскрџсџње Хрџстово. Пџпа, и пџвац, и мџладиџи нџсу летџје прџко сџла и пџваду појџње Хрџстос воскрџсе. Бџли су пџшџени, свџшено је јутрење, дџшли смо кџћи. Фруштџковали смо, пошто пџчџла је слџжба у дџвет. У дџвет, йсто такџ, на слџжбу. И слџжба се слџжџла, и дџжеду сџс слџжбе, је рџчак. Се рџча кџћи свџ по рџду, од сџпе, мџса, сџрма, печџње, колџчи. Мџди йдеду на прџвод нџм, у коло да йграду, а и цџо свџт йдеду љколо, да виџиду кџко мџди се проваџаду. Тџ тџје тџј данџ. Прџви дан и дрџги дан, недџља, Ћскрс љвек је у недџљу. Недџља, понедџник и втџрник. У тџј тџј данџ се не кџже Дџбро јутро! и Помџзи џџг! већ се кџже: Хрџстос воскрџсе!

Дрџги дан йдеду код нас на грџбље. Йсто с летџјом, кџшто су йшли прџко сџла кџд је било вџскресџње Хрџстово. Йдеду на грџбље пџпа, и пџвац, и пџваџко дрџштво, пойдџ од грџба до грџба. А, на сред грџба стој пџпа и читџ четџље. Свџка кџћа йма свџју четџљу од мџртва којџ су љмрли, забелџжени у јџдну књџжицу, тџ се зџвџ четџља. Пџпа читџ, свџки да пџт лџја, кџј џће, кџј нџће не да. И пџпа помџње тџ мџртва. И кџд се свџшџло тџ читџње четџље, џндак йде од грџба до грџба, читџду.

Младићи, овамо, чекаду сас летијом пред гробље. Кад се све свршило сас летијом из гробља пшли су тај исти свѣт кѡј с отишли за летијом, и пѣваду Христос воскресе, до цркве.

На Ћскрс деца се радују за јаја. Јѣдан дрѹгем гађају, особито овий млади момци, јѣдан дрѹгем гађају јаја сес лѣјом, сес педѣсет бањи гађаду. Кад су згодили једарѣт, јел дварѣт, како се погдиду, кад згоди једарѣт узме јаје којѣ гађа. Кад није згодјѡ, мора да да нѡвце онѣм шта је гађѡ јаје.

•

Код нас је на завѣтину такѡ. Дође двајс дрѹги мај, тѡ је наша завѣтина. Спрѣмају се момци и девојке да се пренѡвиду. Највише младеж се принавља. Купују аљине, ципѣле, шта кѡј мѡже, тѡ се приѡви. Момци погдиду армуникаша да им свѣра. Девојке, и ѡне раде, трѣба да се спрѣмиду за завѣтину. Ми, кѹћи, којѣ смо старије, спрѣмамо за завѣтину ѡпет исто, до печѣња. Кѡљемо јагње, јаганце, јариће, шта кѡј има. Праймо колаче за сутрашњи дан. Тѡ траје два дана, двајс дрѹги, двајс трѣђи мај. На завѣтину момци и девојке се саставиду у кѡло, йграду. Долазиду са странѡ, такѡ се код нас каже, прије и прике. Се састављаду сѣла око нашег, комшијнска сѣла, кѡшто је Сушка, Белобрѣшка, Дивич, Пожѣна. Сви момци и девојке се сакупиду, йду пред цркву, играју, јели, дал се каже, дѡм култѹрѣ. Гѡсте ймамо, кѡшто ймамо зѣтове, ћерке удате на страну, зѣтови, и сѣстре, и браћу, јели, даљна фамилија, долазиду, чекамо и на рѹчак. Ту се гостимо. Пред пѣнѣер ни долазиду армунике, ни свѣрају, ми им дајемо нѡвце, јел јѣло, пиће. У кѡло играју и свѣрају јѣдни, а по цѣлим сѣлом хѹка армуникаша којѣ за нѡвце свѣрају пијанима лѹдма, којѣ се развесѣлили. Тѡ долазиду, овако, мал старијима, нѣћеду у кѡло да се покажеду, па зовѣду код кѹће. И такѡ је завѣтина. Праиду мало бала прѡви дан завѣтине. Момци и девојке праиду нѣки кѡмад сас учитељом и учитељком. Се саставиду и праиду да се скупи јѡш и бѡље народ. Бал, народ се скупи на бал, пѹна сала, не мѡжеду да стѡнеду тамо.

•

Код нас за свѣца се спрѣми овако. Трѣба да спрѣмимо за свѣца да нам је кѹћа чѣста, да окрѣчамо, да опѣremo све шта ймамо по кѹћи, да упѣгламо, да испѣгламо кѹварице, чаршѡве, јастѹчиће, постѣљу, да опѣremo и да испѣгламо. Тѡ пре нѣки дан свѣца све урадимѡ. Фирѡнге, фирѡнице намѣштимо на пѣнѣере, да се види да су свѣца. Кад је дошло нѡвѣче, свѣца је сутрадан, нѡвѣче тѡ је данѡс, ми праимо нѡвѣче. Спрѣмимо вечѣру. На ту вечѣру мало зовѣмо, којѣ ни најближњи, комшије јели мало најближњи, праимо нѡвѣче. На нѡвѣче не рѣжемо колач. На нѡвѣче правимо лѣбац, штрѹдлу за сѹтра, колаче. Тѡ све спрѣмимо шта је ладно за сѹтра нѡвѣче. А, сутрадан кѹвамо мѣсо, сѡрму, а, из мѣса, правимо сѹпу, сѡс, сѡрму, печѣње. Праavimo два колача да зовѣмо

гѡсте, три колача, јел четри, колико имамо гостију да зовемо. Један узме торбу и колач и флашу вина, иде да зовѣ гѡсте пре подне. А, колач, шта ће да режемо на подне, тѡ доведемо попу. Купимо две свѣће, нѡсимо једну у цркву, једна остане кѡћи. Палимо, метнемо у чирак, упалимо свѣћу. И ѡндак дође попа. Му дамо нож и вина, и ѡн чита и пререже колач. Колач спреми, пререже гѡзда кућевни с попом. Једну четвртину дамо попи, три дѣла су нащи. Гѡсти су дошли, рѡчак се поставио, рѡчају. Пѡчело пѣвање, весѣље, нѣ. Млађи треба да слѡжиду онѣ старије, да пѣваду, онѣ стари за њима, до неко доба ѡвече. Пѡсе се разиђеду. Неки с опијаниду, пѣваду. Затим дође тасић. Сваки гѡс треба да је спреман сѡс јѣним лѣјом, или два, кој колико ѡће да поклѡни, тѡ је за свѣту цркву. Мѣтемо у тасић. Кажу да је за здравље глѡти, или мѡрви, или гѡзди, кѡга ѡћеду намѣниду тѡна, кажеду, именѣшеду. Тѡга преканимо ѡпет, да га дочѣкамо лѣпо г угостимо, тѡ тѡтора од цркве, шта кажемо. А, пѣвац и попа, ѡни пререзали колач и отишли у дрѡгу кѡћу, у дрѡгу нѡмеру. Код нас има свечѡра ѡвако: Свѣти Никѡла, Свѣти Арѡнђел, Свѣти Ђѡрђе, и Бурђица кажу, има, ѡвај, Свѣти Стѣван, Свѣта Петкѡвача, има Свѣти Јѡван, има, има разни свечѡра, не мѡг се сѣтим.

•

Слава црквѣна је, зовѣ се Мѡрковдан, тѡ је щѣсти мѡј, ѡсми, ѡсми мѡј. За славу се спрема скѡро цѣо свѣт из сѣла. За славу имамо кѡма кој прославља тѡ славу, шта реже колач. Тај кѡм, ѡн тражи кој ће да се чѡсти на славу, у порту црквѣну, тѡ се прославља слава. Тај кѡм, он тражи њигово дрѡштво. Тражи по двајс и пѣт лѣја од јенѡга чѡвѣка, да мѣте трѡшак. ѡндак ѡн за тѣ нѡвце купи јагање и вина. Њѡва жѣна треба да спреми кѡћи шта треба, кавѡрму и печѣње. Скѡпиду се двајс, тријес дѡшѡ и тѡ се частидѡ у порту. Кад се скѡпили, њигова жѣна је спремила све кѡћи тѡ, донѣли у порту. Астале се раширили, метѡли су печѣње и астал, и вино. Дошо је попа да пререже колач. Саде, кој је кѡм у ѡвѡ гѡдину, тај тражи за идѡћу гѡдину да дрѡги прими чѡвек, да биде кѡм, да дрѡги реже колач. Тај прими једну четвртину, да зна да је догѡдине ѡн кѡм. Се пререже колач и ѡндак настѡвља, пѡчне весѣље, да се веселиду лѡди. Тѡ се узмеду армунѣке, и свѡраду. Њине жѣне слѡжиду с печѣњем, с кавурмѡм, и пѣваду, ѡграду, цѣо свѣт се скѡпѡ на славу. И тѡ сѡмо у порту, не прѡвиду на дрѡгу стрѡну, у порту црквѣну. Тај кѡм шта је, ѡн треба да је трѣзан, да није пијан, ѡви лѡди мѡжеду да с опијаниду. Онај шта је ѡзо за догѡдине кѡм, тај догѡдине тражи дрѡгога, за идѡћу гѡдину, и свѣ такѡ даље.

Боже, Миле, нѣсам ни сањаала шта ће ме питащ тѡ.

•

Врбица, Свѣти Лѡзар. Треба да испричам свѣ како је бѡло, нѣ, како пише и свѣ, свѣ. Кад сам ишла у шкѡлу, кад дође Свѣти Лѡзар, треба д идемо за врбицу. Нащ учѣтељ не пѡшље у цркву, дѣца, и идсмо

сес попом за врбицу. На крај реке се сече стубљике, онако, прўће, прўће од врбе и један човек, тај гўтор, тај штá слўжи у цркву, он дáјє свáкѣм детету врбице да донѣсемо у цркву. Та врбица с остави у цркву до сутрадан. Тò је субòта, Свѣти Лázар, донѣсемо врбицу у субòту ўвече, а у недѣљу су Цвѣти. Ондак иде нáрод у цркву и дòбје по једну, један прўт, тò је врбица. На слўжбу дѣца се рáдуједу, ўзмеду звонца и звониду кáд йду на врбицу и нáтрак, од цркве до реке и од реке до цркве нáтрак. Кò је дошò из цркве с тѣм прўтом у щáка, ðни чўкаду по глáви сес тѣм прўтом и кáжу: Гòј се гòј се кò свињица, рáсти, рáсти кò врбица. Тò је свѣ.

•

Гáзда ће да кòље свињу. Тражјò је касáпина кòј ће да му кòље свињу. Скўпио је јѣно двá-три човѣка да држиду свињу. Дошò је касáпин да закòље свињу. Али, рекѣја је вѣhma врѣла, трѣба да пиједу. Кáд се свиња зáклала, мѣтну је у корйто, да ј опáриду. Сас кашѣкама свѣ је чупáмо и је чѣстимо. Свиња је готòва, ис корйта ј окáчимо на дрво сáс лáнцом да вѣси. Ондак касáпин је распорјò, извáдјо је изнўтра ўтробу, црѣва, цигѣрицу, штá имáла, срце, свѣ штá је бѣло унўтра извáдили. Ондак чѣка гáздарица сáс кòтарицом, да опѣре бурáг, црѣва, да спрѣми за кобасѣце. А, цигѣрица, и бѣла и црна, бубрѣзи, ðдма се прáи једна чòрба за фрўфтук. Кáд се свиња свѣ исѣкла у парчѣта, дòцла н áстáл, сѣтна парчѣта трáжимо да прáимо, да пржимо мѣса йсто за фрўштук. Касáпин је одвојò, ðндак, за кобасѣце, за крманáдле бáшка, лопáтице, бутòве, од глáвѣ. Дáље знáш и тѣ.

•

Јá се зовѣм *Злашћбор Тòмић*, гòдина ймам тридѣсет четйри, живѣм у Рáдимњу.

За врѣме зѣмског дòба сам вўко љубрину. Кáд сам заврщјò одáтлѣ сам орò за кукўруз. Дòшло врѣме, сѣјо сам кукўруз, за сѣјањен смо прáщѣли кукўруз, за прáщѣњем смо загртали кукўруз. За загртањем стѣгне врѣме, смо косѣли ливáду. За ливáдама смо радѣли жѣто. За жѣтом смо оврли жѣто. За жѣтом, штá пòс смо радѣли, чѣкамо, бѣремо кукўруз. Бѣремо кукўруз, бѣремо винòграде, вучѣмо толўзину кўћи. Сакўпљáмо нáшу рáну, штá смо радѣли цѣло лѣто.

Зѣми вўчѣмо љубрину. Дòђе прòлећ, ðремо за кўкуруз и сѣјемо кукўруз сáс машинòм. Сáс трактором ðремо, с машинáма сѣјемо. Прво прáщѣло га разрећўјемо. У дрўго прáщѣло кòпамо, у трѣће га загрháмо. Кáд га загрнемо, чѣкамо да узрѣ. Кáд узрѣ, бѣремо, нòсимо на амбáре кукўруз. Талўзину жњѣмо и прáимо кўпе. Остáну сáмо цòмбе, тò трактори ðреду, гáру. Ондак ðремо, сѣјемо жѣто. Ўпролећ плѣвѣмо, кá порáстѣ. Кáд г оплѣвѣмо, чѣкамо да узрѣ. Кáд узрѣ, га кòсимо, увѣжемо снопòве, прáимо трѣнаце. Кáд опрáимо трѣнаце. кáд је готòво свѣ, ðндак вучѣмо на гўвно, дѣ ће га врщѣмо с батòзòм. Слáму је здѣнемо у жерáде.

У прђлећ ђремо за крумпире, и сђјемо на оцаце. И прашимо и за-
грнемо. Дђђе време извадимо њи и нђсимо кући. И кући одабирамо у три
ђформе, веће, средње и мање. Веће за јђло, средње за сђме и мање за
свиње.

Ђремо дубђко за винђград, регулишемо за винђград, и сађимо. Са-
димо у квађратно, у метер квађратно, у метер квађратни сађимо винђ-
град. И га, две ђђдине г оставимо, г окђпамо, у дрђгу му мењамо прђтке,
већ у трећу роди. У дрђгу мађло роди, у трећу роди дђбро. У прђлећ
урђдимо винђград. Урђдимо га, прђвом га окђпамо, и дрђги пђт г окђпа-
мо и му вежемо конђиере, и га шприцујемо. Г окђпамо и трећу пђт и га
шприцујемо три пђт. Га залђмимо и чекамо д узри, да г обђремо. Кађ
г обђремо, нђсимо грђјзе кући, нђсимо на стђпу, масту праимо. Кђмину
слђжимо да праимо рекију. Бђреда опђремо дђбро, сумпуришемо и бађимо
вино. Вино чекамо, преври, да је празно мађло бђре, да не кипи. Кађ
вино преври, испунимо бђреда. Кађ вино се сталђжи, ђндак га скинемо
сђс лђгора.

Казан, ђн је прђљен, йма фуруна дђла. Озђбр йма казан, на казан
йма капак. Озђбр, на капак, је лула. Лула йде у каду, и у каду йма вђда.
Вђда лађи цеви те, д йде рекија лађна. И рекија йде у чђбању. Йма
чђбања дђле, йде рекија у чђбању.

Кађ шљиве узриђу, и млатимо, и нђсимо кући и метемо у кацу.
Чекамо, превриђу шљиве. Кађ превриђу, ђнак и печђмо, и праимо
рекију.

Чђвек пађор треба да йма плђг, да ђре. Треба да йма кђсу, треба,
да йма срп. Плђг йма колђчка, грђдељ, лађац, цртало, дађка, папђча,
равник, ручица.

Кђла йма, йма рђда, йма ђбртањ, осовина. Цеђло, срчеђница, лђвче.
На тђчак йма глава, йма спђце, йма наплађи, ђбруч, карђке. Кђса йма
кођило, заглавац, карђку, ђђк и брђс.

У нащу шђму растђ свакојако дрђво, горђн, цеђр, грађ, јађсен, брђст,
бађрем, јђла. Ту живу свакојаке животђње. Йма кђрђаци, лисђце, зај-
цеви, јађзавци, свиње дивље, срне. Змије свакојаке йма. Йма смукђви,
йма ридђвке, йма црне змије, йма водђне змије. Йма гуштери, дађђђђци.
Тице свакојаке, сђнице, сђјке, врђне, кђсђви, врђпци, пиђигађи.

У шђму кад йдемо за дрђво, йдемо ђђр. Га поткђпамо, глђдамо ди ђе
да г обђримо, да не пађдне на нас. Укопамо сђ сикђрим и ђнак га сечђмо
сђс тестђром. Кађ га осечђмо сђс тестђром, пађдне ђи га поткђпамо. Ђнак
га крђтимо на крђтко, на метар. Ицепамо и нђсимо кући с кђлима.

У нащу реку йма рибе свакојаке, йма сомђви, йма крђђше, йма ша-
рађи.

•

Јђдан чђвек ймо јђђга мађарца. И мађарац остђро, није мђго да
рађи шац њимђ. Ђнак чђвек сђс жеђном њиђђвом говђри шта ђе да рађи
сђс тим мађарђом. Жеђна му каже да га вђди у шђму и да г остави у шђму.

Не мѡже више да слѹжи, не мѡж да рѡди, штѡ да га држидѹ. Такѡ, ѡн г отѣро човѣк у шѹму.

Други чѡвек ј имѡ пцѣто. Пцѣто му остѡрило, не мѡж да му лови зѣцове. Јѡпет говѡри сѡс жѣном њигѡвом, штѡ ће да рѡди сѡс пцѣтом. Жѣна му кѡже да га вѡди у шѹму и да га мѡне у шѹму.

Трећи чѡвек имѡ је јѣну мѡчку. Јѡпет сас жѣном говорјѡ, штѡ да рѡди сас мѡчком. Мѡчка стѡра, не вѡта више, не лови више мицѣве. Вѡди га, кѡже, вѡди и мѡчку у шѹму. Одвѡ је у шѹму.

Четвѣрти чѡвек имѡ пѣтла јенѡгѡ. Петѡ није бјѡ више, остѡрео. Чѡвек одвѡ пѣтла ѡпет у шѹму.

Тѡмо се нѡђе петѡ, и магѡрац, и пцѣто, и мѡчка. Се нѡшли и зѡједно њи разговѡрају. Јѣдан другѡга питају, кѡко си стигѡ одѣна?

Онѡј кѡже, магѡрац, мѣне ме, мѡј гѡзда рѣко да ме ѹбје, да м одвѣдѣ у шѹму, не мѡг више да му рѡдим. Пцѣто ѡсто кѡже такѡ, не мѡг да лѡјем, не мѡг да му ловим и ѡће да ме ѹбједу, и довѣли ме одѣ у шѹму. Мѡчка ѡсто такѡ, петѡ ѡсто такѡ. Онак ѡни кѡжу, разговѡрају међу њима, да ѡдеду зѡјно, и да живиду свѡ зѡјно. Магѡрац и кѡже, ѡјте зѡмно, јѡ ће да ве вѡдим, и ће да живимо мѡ.

И такѡ ѡшли кроз шѹму, ѡшли, ниједе нѣма ниѡи сѣло, ниѡи се види свѣтло дигѡде, нѡћу ѡшли. Онак магѡрац тѣра пѣтла да се прѣпне на дрѡво, да види дѡ се види свѣтлост, дѡ да нѡђеду ѡни да јѣдѹ, су глѡдни. Петѡ се прѣпо и видо је јѣну свѣтлост на далѣко. И магѡрац га ѹзме на лѣђа и га нѡси прѡво дѡ је петѡ видо свѣтлост, на тѹ свѣтлост. Кѡд стигли тѡмо, код те свѣтлѡсти, магѡрац поглѣда на пѣнѡер и види ајдѹци у јѣну сѡбу јѣдѹ и пиједу. Онак магѡрац је метѡ њѣѡве нѡге на фундамѣнт, под пѣнѡер. Пцѣто се прѣпо на магѡрца, мѡчка се прѣпла на пцѣто, а пѣто се прѣпо на мѡчку. И магѡрац и кѡже њима, сѡд да виѡемо свѡки свѡј глѡс. Стѡли да виѡу свѡки свѡј глѡс, и тѡ такѡ рѹжно изглѣдало. И ајдѹци свѡ потѣцали из сѡбе нѡпоље ѡстра њинога. Потѣцали у јѣдан пѡток, и ѡни ѹшли у сѡбу, и јѣли и пиѡли.

Кѡд се нѡјѣли и напиѡли, магѡрац пита њи, дѡ ће сѡд да лѣгнемо? Пцѣто кѡже, јѡ ћу на прѡг. Мѡчка кѡже, јѡ ћу под фурѹну. Петѡ кѡже, јѡ ћу на капију. Магѡрац кѡже, јѡ ћу на ѡубрину. Такѡ ѡни лѣгли.

А, ајдѹци, остѡли ѡни сѡми тѡмо, разговѡрају кѹј ће да ѡде тѡмо? да види штѡ је тѡ бѡло. Јѣдан се јѡвјѡ сѡм. Оће ѡн д ѡдѣ, ако му даду млѡго нѡваца, свѣ колико имѡли ѡни тѡмо нѡваца. Такѡ дѡђе јѣдам да ј обѡђе. Кѡд је дошѡ унѹтра, ѡн није видо ниѡога. Ушѡ прѡво у сѡбу. Кѡд је стигѡ код астѡла, ѡн види мѡчку код шпѡрета, ју сѡјѡ дѡчи. ѡн с уплѡшѡ од мѡчке и пѡчо да бѣга нѡпоље. Кѡд стигѡ на прѡг, се саплѣтѣ на пцѣто. Пцѣто ѹзело да лѡје на њѣга. ѡн бѣжи, дѡ ће да бѣга? На капију пѣтѡ ѹзо да кукурѣче на њѣга. ѡн бѣж нѡтраг, бѣж на ѡубрину. Тѡмо се саплѡ на магѡрца и пѡдне прѣко магѡрца. И је ѹмро. И такѡ, ајдѹци нису смѣли више да дѡђеду и њиѡу сѡбу, и остѡли ѡни да живиду у тѹ кѹћу.

Били три брата. Имали су јену краву. Онак, ту краву, како да поделу дни. Се разговарају да је поделу, да прају три штале, онак ди крава уђе у шталу, тога је крава. Тако, један брат бјд фалишан, а два били здрави. Ови два здрави праили штале лепе, од зида, малтирали, с ћерамидом покрили. Онај фалишан брат, он је опрајо од плетара, с лишћима покријо. Онак, пуштили краву од пута, и дали ју пут, д иде даље сама. Е, она, крава отишла право у шталу тамо, код тога брата фалишнога. Тако остане крава њигџва.

Једне године је по снег велики и нису зецови могли да бегу. И смо отишли нас тройца сас четри пцета. И смо терали зецове, д уватимо. Смо уватили пет зецова. То је доста, има неколико година, има барам десет година. Како куј скочи зец из снега, тако га пцето увати. Ми га узмемо. Он вице, ми га стрпамо у цаќ.

Тџмић Ива, двајс три године ймам, живим у Радимњу.

По занату сам зидар. Радјо сам у Дивич с јеним другаром. Један дан се десила велика комџдија. Њигџва сестра, је дошо, кој дошо код ње, не знам кој, и је намџту посе да не зове нас. И тамо, у ред, овако, како да кажем ја по мџем, би реко да су то били, како ми кажемо, љаволи. Су били љаволи. Кад смо дошли натрак, код друга кући, тамо је све било испретурано, испрескачано све. Столице наопако, астали, све огледала, штогод је било по соби, и аљине, и ципеле, све. Кад смо дошли тамо, по други пут с њигџвом сестром, она каже да не види ништа. Кад смо ушли поново унутра, огледало само се претурало, са зида к астаљу. По други пут га метемо на зид, да видимо дал не све тако да биде. И по други пут, по трећи пут, све йсто се десило. Смо изашли напоље, столице све су биле пртурене, како се први пут десило. Је дошла његова маџи и довџла његову сестру. И кад смо је довџли и њу, она имала један крс на лџву страну ствџрено. Дошла мама и је пита њу шта је тунџ било кући. И тамо је било плаќања, запџвања, и не знам шта. Е, сад, стџри тако кажу код нас, каже, не знам шта, јел вражбине, јел љаволи били, јел не знам шта. То је било то вџче. Сутрадан увече је била прџба у дџм. И смо пошли сви трџја, и ја, и сџстра његова, и брат, с кимџ радим. И мене ми нешто по сан. И кад сам дошџ кући, сам видо двојцу пред капију, два мали детџта. Е, саде, ја не мџгу да кажем, овако, било шта да биде, ниџи вџрујем. Вџрово не вџрово, само свет прповџда свакојако. Само, од тога дана напрџт, реко би да штогџде йма. И не знам како да с изрџзим спрема други људџ. Њџ двојца су сиграли ко два мали де-

тѣта, један бѣга тамо, један овамо. И посе тога, ка да уђем унутра, мене бјело јако стра, и све сам нугуз ишд до врати. И јонак сам леґо поред вигове маѣтере, не поред моје маѣтере, и не тамо дѣ треба да леґнем. И кад је дошд Марко, сутрадан увече, све тд исто се дѣсило, како и бјло. И кад смо отишли поново у дѣм, њѣму му нешто дошло и је по доле. И је бјд више мрѣтав него жив. И тамо смо га дѣгли, смо га сумивали сас водѣм. смо га трљали, јѣно, друго. И посе, кроз један сѣт, нешто му прѣшло. И тд се чуло кроз цѣо Дѣвич, и кроз Раѣдимњу, Сушку и Белобрѣшку, свѣде. И сѣд све говѣру, штд та мѣже да бѣде. А, ја, по мѣјем, рѣко би да йма нешто. И најбрже, најкраће, како да кажем, рѣко би да тд су ѣаволи, ништа друго. Посе, ја сам се распитѣ за ову прѣчу. И сѣд је жѣва та жѣна. Она и ѡезин брат су тд прѣили, да је ману да с уда за кога дѣе.

*

Прѣча ми комшија јѣно вѣче. Каже, дошд јѣно вѣче један чѣвек код мѣне. Тамо смо ми свѣ пили заједно с мѣјем ѣцом и сас ѡймѣ. И тд је бјло дѣцкан, око јѣно двѣнајс. Пијо сам сас мѣјем ѣцом и са ѡймѣ до јѣно двѣнајс сѣтѣ. Око двѣнајс сѣтѣ бјло га стра д йдѣ сам кући у Пожѣну. Сам увѣтѣо кобилу, да га вѣзим до Пожѣне. Сам г одвѣзо. Тамо смо пили зајно, и одѣнут сам се врѣд сам нѣтрак. Ишд сам путѣм, тѣро сам јако кобилу. И кад смо стѣгли код нас, на сред Раѣдимње, сам нашо јѣну жѣну на сред ѣуприје, код нас, да нешто вража. Тд је, рѣко би, да ј йстина. Ја сам мисѣо да ј ѣна пијана, и ја сам ју рѣко да је вѣдим кући. Она је рѣкла да је вѣдим. И смо пошци. И кад ј ѣна видала, је дошла мало к сѣбе, ми утѣкла из шѣака, и пошла прѣво код нас низ паркѣ. Ја сам бѣго за ѣѣм, јер сам бјло младѣћ, и је стѣгнем у јѣну крѣчану сас крѣчом. И ју кажем, рѣко, ниѣна Грѣздо, да Ве вѣдим кући. Она јѣпет ми утѣкла из шѣака. И код јенѣга чѣвѣка у авлију отишла. И тамѣн да прскѣчи преко бунѣра, а ја ј увѣтим за леѣа, и ју кажем: ниѣна Грѣздо, рѣко, штѣа, ѣјде да Ве вѣдим кући, штѣа с изиграјѣмо сѣде. Она каже: Глѣдај ти твѣјега посла, а ја глѣдам мѣјега. И по други пут ју кажем ја све. И због тога вѣрово би да йма нешто. Тд је та прѣча. И сѣд се сѣћам тѣ прѣче кад год прѣђем нѣћу преко ѣуприје. Све сам тд да вѣдим и ја неѣкога, ниѣкад ниѣсам ништа вѣдо а, фѣла бѣгу, найшѣо сам се, и дању, и нѣћу.

*

Такѣ више лудѣрије да ти прповѣдам, нѣ. Мѣрѣј, штѣа дѣеш, ја ти говѣрим, штд рѣко Мѣрко, и влашки и српски, штогѣд дѣеш, свѣке лудѣрије. Штѣа дѣеш ти, мѣрѣј, ја знам. И јѣто, тд сам ти говорѣд, штѣа си тѣ, нѣ. Онѣ пред ѣштѣину, и овѣ за ову, и друго штѣа дѣеш.

По занѣту сам зидѣр. Раѣдим по Раѣдимњи, по Белобрѣшки, по Дѣвиччу. Зѣдам куће, малѣирам, и сѣбе и од пута, и све те комѣнције.

На прѣимер, кад отѣнемо код чѣвѣка да се погѣдимо, како тд код нас йде, се погѣдимо сес чѣвѣком за толико и толико стѣтина, јѣл йљада,

и то сас рандм, са свйм. Пбчнемо да радимо код њега кућу, кошто код нас иде овамо. Довѣде антлогаре, и свѣ. Завршимо с фундаментом, пбчнемо сас циглом, кройм грађу. Ми смо свѣ ти ђаволи шта праимо и сас грађом и сз свйм. Кад смо свѣ готѣви, с човеком с удѣсимо, не исплати, с опијанимо и пођемо кући.

Радјб сам у Дјвич. И тамо, јенѣга дана, бащ на Нѣву гѣдину, мѣ зѣт је друмѣр бјѣ, је йшо тамо да чисти пѣт од снѣга, с онйм, трактором. И су били до Сакаловца, из Дјвича. Однѣт кад се врнули, шофѣр кѣј тѣро, је бјѣ маѣло пјјан, а, наравно, обојѣца. Се изврнули, трактор је по прѣко зѣта и га измѣљѣ, и је бјѣ мрѣтав ѣдма. Пѣсе тѣга га дѣнели кући. Тѣ се дѣсило бащ на Нѣву гѣдину, нашу, српску. Дѣнали га кући. И ѣндак, тунѣ су дѣшли дѣктори, којѣ су праили њигѣву анализу, како се тѣ зовѣ, нѣ знам ни да кажем. И пѣсе тѣга смо г обѣкли.

Ми смо му праили свѣд, јер је бјѣ младѣћ, од јѣно трийес гѣдина. Смо му праили свѣд, и тамо смо извадили десетѣну мрѣтви. Кад смо извадили мрѣтве, нам ни дѣнели фрѣштѣук, да фрѣштѣукујемо. И тамо је било пѣ-чѣс глаѣва од ѣѣди. И ѣѣди, овѣ шта су радѣли сас нама, су рѣкли да тѣ склѣнимо на стрѣну, да не би се гаѣдили, да би мѣгли да јѣду. Јѣ сам увѣтѣо јѣну глаѣву, у зѣбе, од човека, и јѣну мѣј другѣр, и смо дѣнели тамо порѣд јѣла. И свѣ су утѣкли на стрѣну, и нису мѣгли да јѣду. Нѣс двѣја смо јѣли. Пѣсе тѣга, кад смо пѣчели да радимо, јѣдан чѣвек, прѣ трий гѣдине се бѣјѣ обѣсијѣ, и на њѣга смо удѣрили, и њѣга смо извадили. А, тунѣ је бјѣ и њигѣв син. И ѣн је рѣко да ѣће да види њигѣвога ђѣла јѣш јѣдарѣт, па макар сѣмо јѣну кѣс. И смо га ѣтѣкопали, и смо извадили мѣсо са лѣѣи, и рѣбра, и смо му показѣли, евѣ, овѣ је тѣѣј ѣтац, кѣј је бјѣ. И, ѣн кад је вѣдо, се згаѣдѣо и је рѣко: мањѣте на стрѣну, нѣка бѣде како је било и до сѣде, нѣка му Бѣг дѣшу опрѣсти.

•

И јѣ сам мѣмак. Ймамо јенѣга дирѣктора шѣѣле, код нас у сѣло, Илѣја Милѣнкѣвић, којѣ се мѣлѣго борѣјѣо сас нама, и тѣ више кулѣѣурни рад да праји с нама. И јѣнак смо посетѣли више сѣла. Јѣдне недѣље, посетѣли смо гранѣчаре и пѣсе тѣга отѣшли смо у Златѣцу. Прѣво смо сиграли фѣѣдбал и пѣсе тѣга отѣшли смо да посѣтимо и да праимо јѣдан прѣѣграм у Златѣцу, да развесѣлимо и наѣрод. Тамо се скѣпило мѣлѣго наѣрѣда, су нас чѣкали, да не слѣѣшѣаду и глѣѣаду. Тамо је било пѣсама и игѣрѣѣ, и наѣрдни йгара, како се код нас овамо раѣи. И пѣсе тѣга, настѣвила, се настѣвила игѣранѣка, до пѣсе пѣндѣи. Кад смо пѣшли кући уз Лѣкѣву, како ми тѣ кажемѣ, ни се покѣвѣрѣјѣо камѣјѣн. И тамо смо се свѣ скѣпили дѣле. Снѣг је паѣдо, је бјѣ дѣ колени. Јѣдан јѣ отѣшѣѣ тамо да тражи дрѣва, јѣдан тамо. Опраили смо вѣтру, док су другѣ отѣшли за осветлѣње у Златѣцу, ѣпет код војскѣ. Кад су дѣшли наѣтрак, док су ѣни тѣ намешѣтили, реперѣирали, ми смо свѣ стѣјѣли код машѣнѣ и код вѣтре. Нѣки тамо спѣваѣли, нѣки око вѣтре, нѣки се грѣјѣли, како кѣј. Пѣсе, кад смо пѣшли кући низ Лѣкѣву, онѣј каже да ѣе да бѣдемо мрѣтви, онѣј каже оваѣко, онѣј каже онаѣко, јѣдѣѣ да стѣгнѣмо до наше куће.

Причѣ ми јѣдан стѣрац, кѣже, скитѣ сам и сам лутѣ по другим сѣлима. Јѣну нѣћ сам задоцнѣ до јѣно тѣй-четири сѣта. У Дивич је бјѣ бѣл. Кѣд сам се враћо нѣтрак, код нас, ка Радимњи йма два пѣта, па сам дошѣ мѣлим пѣтѣм. Кѣд сам стѣго код грѣбља, свѣ сам слѣшо да стѣри прповѣдѣју да йма вѣмпѣри, и ѣѣволи, и сѣтѣне, и нѣ знам штѣ. Е, мѣне ме бѣло стрѣ, свѣ, онѣко, кѣ младѣћа. И свѣ сам пролѣзѣо овѣде вище пѣтѣ, нѣсам вѣдо нѣшта. Кѣд тѣ нѣћи, сам вѣдо јѣну жѣну, свѣ у цѣно обѣчѣна бѣла. Сѣм сам бјѣ и поред њѣ сам прошѣ. Нѣје бѣло тѣ у сѣло, йзван сѣла. Кѣд сам стѣго у сѣло, да стѣгнем до мѣје кѣће, тѣмо је бѣло јѣно пѣчѣто вѣлико, с кѣм сам се мѣлѣо борѣд док сам стѣго кѣћи. И фрлѣо сам се сас циглѣма с јѣнѣга зѣда на њѣга, и с камѣњима, и ѣн свѣ пред мѣне бѣго. И мѣлѣо врѣмена, бѣрам пѣлак сѣта, сам се борѣд сѣс њѣмѣ. И кѣд сам стѣго кѣћи, мѣти ме питѣла, штѣ сам такѣ жѣт? Јѣ сам ју свѣ причѣ кѣко је тѣ бѣло, и штѣ се дѣсило. И сутѣрдан ни ми бѣло бѣц свѣ јѣдно. Сам причѣ и другима лѣдма, кѣ сѣд тѣбе, штѣ ми се дѣсило. И од свѣкога сам чѣо да кѣжеду, онѣј кѣже да йма овѣко штѣгѣде, онѣј кѣже да йма мајмѣни, онѣј кѣже да йма ѣѣволи, онѣј кѣже да йма сѣтѣне, онѣј кѣже да йма вѣмпѣри. А, штѣгѣде трѣба да бѣде, вѣрујем и јѣ да йма штѣгѣде. Тѣ је тѣга дѣде прѣча.

Йсто ѣн прѣча да је бјѣ јѣдан чѣвек код нас у Радимњу, и се звѣ Никѣла. Нѣје мѣ нѣгде нѣкога. А, кад је умро, умро је у Бѣшњак, у шпитѣлѣ. И свѣт је нарѣдѣд да га ѣмладина сѣрѣни. И, пѣсе тѣга, кѣд га дѣнели у Радимњу, су рѣкли, стѣри нарѣдили такѣ да га мѣ, ѣмладина сѣрѣнимо, без пѣпѣ, без нѣкога. И кѣћа да остѣне свѣту, штѣ знам јѣ кѣко тѣ ѣни тѣмо урѣдѣли. И тѣмо, јѣдан лѣда јѣпет с опиѣјѣно и дѣно га на грѣблѣ, вѣћ озгѣр грѣбља тѣмо, и смо га крозвѣкли кроз плѣт. И јѣ сам му бѣју пѣпа. Јѣна бѣба дѣнела јѣну лѣтру вѣна и кѣжу да га целѣвамо бѣрам, такѣ ваљѣ. Јѣ сам му прѣјо кѣс сѣмо на грѣде и сам вѣно дѣ овѣма другима да пѣју. А је бјѣ нѣки бѣрац пре, у прѣви свѣтски рѣт, кѣд је бјѣ нѣки ѣнерѣл, имѣ сѣблѣ. Смо му закѣчили и сѣблѣ, и цигѣре смо му, метѣли и машинѣ у цѣпу. И пѣсе тѣга, онѣ лѣтру вѣна смо попѣли, и смо га затрпѣли, и толико бѣло. Е, знѣ је тѣј стѣрац свѣшѣта да прѣча, умро је сѣрѣма вѣћ дѣста гѣдина.

Кѣже, йсто ѣн, кѣд је бјѣ од петнѣјс гѣдина, пѣчо је да момкѣва. Кѣд сам имѣ, кѣже, шеснѣјс гѣдина пѣчо сам и јѣ да се швалѣрам сас девѣјкама. Имѣ сам швалѣрку код нас у сѣло, у Радимњу, сас којѣм сам ишѣ пѣ-чѣс година. Кѣд је бѣло да пѣћем у вѣјску, сам ју рѣко: ѣко ѣћеш да ме чѣкаш док дѣћем из вѣјскѣ, дѣбро, чѣкај ме. Кѣд дѣћем кѣћи, ѣе те ўзем и мѣја ѣе бѣдеш. Ыко не, удѣј се ѣма сѣтра. Сутѣрдан сам пошѣ у вѣјску. Сѣдѣ сам, бѣга ми, дѣста. Кѣд сам дошѣ кѣћи, ѣна ни се бѣла ўдала. Ш ѣѣм сам се шволѣрѣ јѣц гѣдину дѣнѣ. Пѣсе гѣдину дѣнѣ сам ју рѣко: Рѣди штѣ знаш, од данѣске напрѣт и јѣ ѣе да рѣдим штѣ знам, вище нѣ знам за тѣбе, ни тѣ за мѣне. Ындак, за њу вище нѣсам знѣ, увѣтѣо сам се сѣс другим девѣјкама. А, кѣд је трѣбало да се жѣним, ѣпет њу сам ўзо, такѣ је тѣ бѣло сѣћѣно.

Тд је дедина прѣча, баба му још живѣ, питд сам је једарѣт за тд, каже тако је било, бећар бјд дѣда.

*

Били три лопѣва, па су седѣли пѣред јенѣга Цѣгана. Лопѣви су сваки дан јѣли сѣмо шѣнке и јаја прѣжена, а Цѣган јѣ сѣмо копрѣве ба- рене. Јѣдан дан замољд и Цѣган да дѣђе и ѣн ш ѣма у занѣт. Јѣдампѣт су ѣшли прѣко Дунава сас чѣмѣом свѣ три лопѣва и Цѣган. Чѣм су пѣшли, Цѣган плашѣљѣв, па ѣма пѣчо да вѣче: Изѣм ви, ѣе да с удавим. Ђни ѣд- ма удри на ѣѣга. Кад су прѣшли пѣлак Дунава, прѣшли с онѣ странѣ, тѣмо пѣчели нѣки да пѣцаду, кѣј су бѣли да бѣду, с југослѣвенске странѣ. Цѣган ѣпет каже: Изѣм ви, ѣе м ѣбу. Ђни јѣпет бѣју.

Повѣкли чѣмац овѣмо у страну, и отѣшли код јенѣга чѣвѣка да краѣду. Цѣгану дѣли пѣцку у шѣка, да стѣи пред вѣрата и чѣм гѣзда дѣ- ѣе, ѣма да га пѣца. Лопѣви отѣшли на тѣван, кѣко се пре дрѣжало мѣсо, не у комѣн, нѣго у сандѣце, нѣ знам штѣ, и тѣмо бѣла мѣчка на тѣван. И ѣни отѣшли на тѣван. И кѣд прѣјурѣли мѣчку, мѣчка скѣчѣла прѣво Цѣ- гану зѣ врат. И Цѣган опѣли пѣцком, и ѣни утѣкли, мѣслили да је гѣз- да. Ђни, нарѣвно, су знѣли да је мѣчка скѣчѣла, ѣни је прѣјурѣли. Кѣд су отѣшли пѣред Дунава, ѣни с кѣндѣком да ѣбују Цѣгана. Цѣган каже: Ми скѣчѣ гѣзда зѣ врат.

Сутрадан ѣвече отѣшли код дрѣгога гѣзде да краѣду. Кѣд су отѣшли тѣмо, каже да су дѣшли да кѣпу нѣко сѣно, а код тѣга гѣзде је бјд сѣмо дѣда и баба. Пѣказѣли кѣј плѣс сѣна дѣе да кѣпу и ѣни ѣма тољѣко нѣ- ваца дѣли јѣл, кѣжу, да сѣтра ѣе да крѣну сѣно. И отѣшли у грѣдну да спѣвају. Тѣмо разговѣрѣли ѣни измѣђу ѣѣ, кѣко да прѣвѣру дѣду и бабу. Цѣган каже, ѣн нѣ смѣ нишѣта да рѣди, сѣмо штѣ ѣни дѣду нареѣѣе. Најстарѣји лопѣв каже, глѣ, мѣ д идѣмо д ѣземо овѣ јаја штѣ ѣмамо код нас, и да мѣтемо дѣди и баби, бѣли дѣ да спѣвају. А, дѣда и баба су бѣли лопѣви прѣ, док су бѣли млѣђи, па кѣд остѣрили морѣли да се мѣ- нѣду занѣта. Дѣда, кѣд је чѣ тѣ рѣчи штѣ ѣни говѣру, јер су код ѣѣга у сѣбу говорѣли, ѣн каже баби, бѣли богѣти, бабо, мѣ спѣвамо у кѣчије овѣ нѣн. Лѣгли у кѣчија. Око пѣндѣни јѣдан је дошѣ од лопѣва и разбјд три-чѣтири јѣјѣта ѣспод бабе, три-чѣтири ѣспод дѣде. Кѣд је прѣшло пѣндѣни, баба се прѣбѣди и вѣче дѣду. Каже, дѣдо, јѣ сам свѣ мѣкра. А, дѣда каже, кѣти бабо, јѣ сам јѣшч вѣше, каже. Дѣда каже баби, глѣ, бабо, тѣ кѣти одѣ, јѣ идѣм на рѣку да се пѣрем. А јѣ ка дѣнем ѣе да кажем: ѣди тѣ бабо, јѣ сам се ѣпро. А, лопѣв је бјд у тѣ врѣме под кѣла. Колѣко је дѣда изѣщо напоље, а лопѣв, етѣ га, ѣде и каже: ѣди тѣ бабо, јѣ сам се ѣпро. А, док тѣ бјд лопѣв, није бјд дѣда. Тамѣн је дѣда стѣго на рѣку, и пѣчо да се пѣре, а баба за ѣѣм. Колѣко је стѣгла баба, ѣн ѣма ѣу за рѣке и у рѣку. И баба је бѣла ѣпрна, без да трѣба да се пѣре. Кѣд су дѣшли нѣтраг, ѣн ју каже ѣѣјзи: Глѣ, бабо, тѣ седѣш кѣћи, јѣ сад идѣм да тра- жѣм лопѣве.

Седѣла баба кѣћи, а лопѣви свѣ га прѣтили. Каже, пѣзи кутѣја с нѣвѣцима је тѣмо и тѣмо, у шѣфонѣр, на тѣ и тѣ мѣсто, да не бѣду лопѣви

да дођу, да те првѣру, јѣно, друго. А, лопови су му ўзели кочије њигѣве и кође. Кад је стѣрац отишѣ, ишѣ дан и нѣћ, а код бѣбе нѣки дође и лупа на врата. Каже: Бѣбо отвори врата. Бѣба отвори врата, каже, д упалим лампу? Не, не трѣба д упалиш лампу, каже, да не би дошли лопови да не првѣру. Колико ј ушо унутра, ѣн ју каже: Бѣбо, дал ти ти нѣвци тѣ свѣ? Де да видим дал ти свѣ на мѣру тѣна. Бѣба извадила кутѣју с нѣвцима и покаже стѣрцу, кѣ њѣнем стѣрцу. А, тѣ је бјѣ лопѣв, није бјѣ њѣзин стѣрац. Ђн бројѣ нѣвце тѣмо, ѣна каже д упали лампу. Ђн каже не, ѣе да дођу лопѣви, ѣе да не првѣру, већ ју каже: Ид ѣзвади мѣло вина да пијем. Док ѣна отишѣла д извади вина, лопѣв ўзме сандѣче сѣс нѣвцима и утѣкне. Тамѣн ѣна ѣде из подрума и нѣси вина, а стѣрац њѣјзин, бащ дѣда кѣј је бијо њѣјзин, ѣде од лопѣва, и чѣка на врата, каже: Бѣбо отвори врата. А, ѣна: Не, ѣѣво ве ўзо, сте дошли да ме првѣрите, дѣдо бѣжи напоље, каже, еве су лопѣви, дошли да ни препѣћкаду и овѣ мѣло штѣ ни остѣло. Кад је стѣрац чѣ, ѣн рѣзѣје врата и ўђе унутра. И ѣпет каже: Бѣбо јѣпет те првѣрили лопѣви. Излѣпѣ бѣбу и поново каже: Глѣ, сѣди тѣна на мѣру, идѣм јѣпет да трајим лопѣве.

Пѣшо, ѣшо дѣго врѣмена, дѣго врѣмена, а, је бјѣ тѣј занѣт, је бјѣ и ѣн лопѣв, док је бјѣ млађи. Ишѣ и ударѣју у шѣму на јѣну кѣћу. Тѣмо у шѣму је било свѣ од стѣкла, и свѣде оконѣоколо кѣњи и кочија, свѣде једѣ сѣна коњи и дѣтелине. Лопѣве види ѣн у тѣ кѣћу. Како ѣе ѣн ѣи да првѣри? Да ўзме бѣрам њѣгѣве кође и кѣла. Ђн ѣндак лагѣно дође код врати. Ђни вечѣрали, а Цѣган је седѣ кѣ кѣм, у чѣло ѣстѣла. И лопѣви, свѣ остѣли, седѣли оконѣоколо. И ѣн скине панталоне и се натрѣи на врата. Цѣган је прѣви спѣзјо. И кад је спѣзјо, ѣн ѣма ўза зѣд, ўза зѣд, и ѣе да рѣзѣи зѣд. Цѣган плашѣљив и ѣма на овѣ каже: Глѣ, енѣ га вампир. Ови кад су видѣли, глѣдају свѣ, виду свѣ да штогѣде ѣма, и га бѣцѣју Цѣгана, кажу: Нѣмѣј си лѣд, нѣма ништа. Нѣмѣј сте лѣди, каже Цѣган глѣ штѣ је онѣ. Стѣрац кад је видо тѣ, свѣ такѣ остѣ. Ђни све су разѣили, и врата, и пѣнцере, и утѣкли дѣ кѣј знѣ, кад су видели, кад је Цѣган рѣко: Глѣ колике обрѣзе ѣма.

И стѣрац је ўзо њигѣва кѣла и кође. И штогѣд је било тѣ, бѣлаго, унутра, натовѣрјо на кѣла и отишѣ кѣћи. И дѣго, доклѣгѣд није ўмро, жѣвѣ сѣс њѣгѣвом бѣбом.

•

Јѣ се зовѣм *Мијѣшовић Ўва*, ѣмам тринѣјс гѣдима, живѣм у Рѣдимѣу.

Јѣзавац и лисица, ѣни су отишѣли у шѣму да трају рѣну. Су најшѣли на јѣну зѣмку и с увѣтила лисица. И кад с увѣтила лисица, каже на јѣзавца: Дѣј ми тѣвју вѣштѣину. А јѣзавац ју каже: Кад дође лѣвац, тѣ се прѣи мрѣтва, ѣн ѣе да пѣцѣти пушѣку на зѣмѣу, и кад отвори зѣмку, бѣжи. И такѣ, дође лѣвац, отвори зѣмку, пѣцѣти лисицу, и лисица бѣжи.

Ђндак ѣшли, јѣпет с увѣтила лисица. С увѣтила, каже: Дѣј ми сѣде другѣ тѣвју вѣштѣину. Ђнак, ѣн каже: Ка дође лѣвац, тѣ се умиљѣј око њѣга, ѣн да мѣси да је нѣка питѣма лисица. Дође лѣвац, ѣна с умиљѣјѣ око њѣга, ѣн је пѣцѣти, и утѣкла.

Трећи пут с увати јазавца. Кад с уватјо, онак дн йска од лисице једну вештину. Она каже: ја не дам мџу вештину, ја ћу да чувам. Онак ју реко јазавца: Оди код мене да с опрџстимо. Кад је лисица дошла код јазавца, јазавца увати лисицу за гуцу и каже: Зајно ће дочекамо ловца одџ до ујутру. Кад је дошџ ловац, виче на јазавца: Држи јазо, ловачку ти рџч дајџм, тебе ће те оставим, а лисицу ће узмем, јер твоја кџжа врџди два дуката, а лисицина дванајс. И такџ је јазавца бџџ спащџен, а лисица била убијџна.

*

Била јџна козџца, па имала три јарета. Она јџнога дана йде да и до-несе рџнџ. Она је рџкла јарџиима да не пушџгаду никога унутра. Тџ је чџ кџрјак. Кад ј отишџла, дн дође пред врата и пџчне да виче како она њџма рџкла. Они су рџкли: Нащца мџти не виче такџ дебџло. Онак је кџрјак отишџ кџћи и се мџчјо док није истџњџ јако глас. Кад ј истџњџ глас, ондак је дошџ и пџчо да виче. Кад вико, онај најстарџји отворџџ врата, и је појџ најстарџјега и средњџга. Онај најмлађи се сакрџџ.

Кад дошџла кџза, она пџчала да виче. Кад је викала, дн ју отворџи врата, и она каже: А, дџ су твоја браћа? Каже: Пушџтили унутра кџрјака и је појџ.

Кџза опраила јџну столицу од вџска, и звала кџрјака да дође на вџчџру. И под ту столицу опраила вџтру. Он кад је сџ на столицу, вџсак се умекшџ, и пџ је у рџпу. И кад пџ у рџпу, она га распорџила, и извадила јарџиџе. Они су били мџрџви вџџ.

Mile Tomici

GRAIUL DIN RADIMNA

Rezumat

Graiul sîrbesc din localitatea Radimna, județul Caraș-Severin, face parte din grupa graiurilor kosovo-resaviene de tip arhaic. Este un grai reprezentativ pentru toate graiurile sîrbești de pe malul stîng al Dunării, cu excepția celui din Svinița.

Lucrarea de față reprezintă un studiu monografic al acestui grai și este constituită din următoarele secțiuni: *Parte introductivă, Fonetică și fonologie, Morfologie, Sintaxă, Dicționar și Texte dialectale.*

În *Partea introductivă* sînt prezentate graiurile sîrbești din Clisura Dunării după care sînt aduse o serie de date privind istoricul localității Radimna și a locuitorilor ei, apoi cele referitoare la cercetările dialectale întreprinse de autor în această localitate, lista informatorilor și sistemul de notație fonetică. Lista abrevierilor încheie partea introductivă.

În capitolul de *Fonetică și fonologie* sînt analizate vocalele și consoanele graiului precum și sistemul de accentuare.

Graiul din Radimna păstrează doar accentele descendente, scurt și lung. Sporadic, înainte de accentul scurt descendent apar și vocalele lungi. Sistemul vocalic este format din următoarele foneme: /a/, /e/, /i/, /o/, /u/, r silabic și varianta ə.

La *Consonantism* se insistă în mod deosebit asupra consoanelor ʒ, h, f v, j, d, č, c, č, dž, l, lj, n, nj care prezintă o serie de trăsături specifice. În continuare este analizată asimilarea regresivă și progresivă, asimilarea după locul de articulare, neutralizarea corelației de sonoritate, acomodarea reciprocă a consoanelor dure și moi, disimilarea, iotacizarea și palatalizarea consoanelor. O atenție deosebită este acordată și analogiei, reducerii consoanelor, apariției consoanelor secundare k, m, n, r, și s. Urmează prezentarea grupurilor din două, trei și patru consoane precum și a transformărilor fonetice în cadrul acestora.

În secțiunea *Morfologie* sînt analizate toate părțile de vorbire înregistrate în grai: *substantivul, adjectivul, pronumele, numeralul, verbul, adverbul, prepoziția, conjucția, particula și interjecția.*

Se semnalează o akumită tendință de simplificare a sistemului cazual întrucît elementele analitice preiau o parte a relațiilor exprimate prin desinențe. La locativ plural se păstrează desinența arhaică —*a(h)*. În majoritatea situațiilor funcțiile locativului sînt preluate de acuzativ.

Și în cazul analizei adjectivelor, prunumelor și a numeralelor se insistă asupra trăsăturilor specifice graiului în discuție.

O atenție deosebită este acordată analizei sistemului verbal. După prezentarea verbelor auxiliare *jeam, biti și hteti* urmează analiza timpurilor și a modurilor verbale. Verbele sînt grupate în opt conjugări. Există în grai o anumită tendință de trecere a verbelor de la o conjugare la alta precum și de identificare a temei prezentului cu tema infinitivului. De altfel, infinitivul este înlocuit în toate cazurile de construcția *da + prezent* iar aoristul, imperfectul și gerunziul trecut au dispărut aproape în întregime — unele forme ale acestora se mai pot întîlni doar la cei în vîrstă.

Majoritatea adverbelor, prepozițiilor și conjucțiilor sînt incluse în scurte contexte încercîndu-se o analiză a valorii lor sintactice.

La capitolul de *Sintaxă* sînt scose în evidență o serie de aspecte specifice graiului privind sintaxa părților de vorbire, a celor referitoare la topică, la exprimarea subiectului și a predicatului. Propozițiile sînt analizate din punct de vedere structural și semantic.

Ultima secțiune cuprinde *Texte dialectale* înregistrate în Radimna în anul 1969.

